

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÖNCELİK FİİLLERİ VE İŞLEVLERİ

SİBEL ÇELİKEL

TEZ DANIŞMANI

YARD. DOÇ.DR. F.SİBEL BAYRAKTAR

EDİRNE 2016

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÖNCELİK FİİLLERİ VE İŞLEVLERİ

SİBEL ÇELİKEL

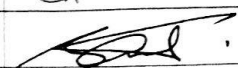
TEZ DANIŞMANI

YARD. DOÇ.DR. F.SİBEL BAYRAKTAR

EDİRNE 2016

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dil ve Edebiyatı
ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

Sibel ÇELİKEL tarafından hazırlanan
"Cumhuriyet Dönemi Türkçe Türkçesinde Şiirlik Filleri"
"a. İşlevleri" Konulu **Doktora** Tez Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim
Yönetmeliğinin 27-28 maddeleri uyarınca 20.09.2016 Cuma günü saat
14.00'te yapılmış olup, tezin **Kabul Edilmesine**
OYBİRLİĞİ/ÖYÇÖKLEĞİ ile karar verilmiştir.

JÜRI ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yardımcı Doç. Dr. Sibel BAKIRKAYA	OLUMLU	
Prof. Dr. Selim YILMAZ	OLUMLU	
Prof. Dr. Keime ÜSTÜNDYA	OLUMLU	
Yardımcı Doç. Dr. Selim ÇETİNKAYA	OLUMLU	
Yardımcı Doç. Dr. Zülent AYTAÇ	OLUMLU	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

01.08.2016

Ulusal Tez Merkezi | Tez Form Yazdır

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10120285
Yazar Adı / Soyadı	SİBEL ÇELİKEL
Uyruğu / T.C Kimlik No	TURKIYE / 32569940176
Telefon	5057971891
E-Posta	sibel-celikel@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Türkçesinde Öncelik Fiilleri ve İşlevleri
Tezin Tercümesi	Priority Verbs in Modern Turkey Turkish and Their Functions
Konu	Dilbilim = Linguistics
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türk Dili Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2016
Sayfa	565
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. F. SİBEL BAYRAKTAR 15598103316
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezinin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

01.08.2016

İmza:

SİBEL ÇELİKEL

ÖZET

Sıfat-fiillerin *ol-/bulun-* fiilleriyle oluşturduğu birleşik fiillerin yapısal özellikleri ve bu yapı çeşitliliğinin cümleye kattığı anlam, *kip*, *zaman* ve *görünüş* özellikleriyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Ancak bu birleşik fiil yapılarına geleneksel dilbilgisine pek yer verilmemiştir. Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer kitaplarımızın çoğunda birleşik fiillerin tanıtılması sırasında bu yapılardan çeşitli adlarla kısaca bahsedilmiş ancak *karmaşık fiillerin* özellikleri ayrıntılarıyla incelenmemiştir. Araştırmamız bu ana konu üzerinde şekillenmektedir.

Araştırmacıların yapmış oldukları tanımlardan yola çıkarak ve var olan sınıflandırmaları biraz genişleterek oluşturduğumuz yeni sınıflandırma şu şekildedir: 1.Öncelik Fiilleri: *-mİş ol-* ; *-mİş bulun-* 2.Alışkanlık Fiilleri: *-()r ol-* ; *-mAz ol-* 3. Niyet Fiilleri: *-AcAk ol-* ; *-IcI ol-* ; *-AsI ol-*; *-AsI ol-* ; *-(I)msAr ol-* 4. Süreklilik Fiilleri: *-yor ol-*; *-mAktA ol-*; *-mAktA bulun-* ; *-An ol-*; *-DIğI ol-* . Bu sınıflandırmada emsallerine ek olarak *süreklilik fiilleri* yer almaktadır. Bu başlık altında incelediğimiz birleşik yapılar da *sıfat-fiil + ol-/bulun-* şeklinde oluşmakta ve *karmaşık fiillerin* tüm özelliklerini taşımaktadır.

Öncelik fiilleri, *karmaşık fiillerin* içerisinde örneğine en sık rastlanan kategoridir. Çalışmamızda *öncelik fiillerinin* hem *görünüş*, hem *zaman* hem de *kip/kiplik* özelliklerine değindik ve bunlardan belirgin olanı vurguladık. Ayrıca çalışmamızda bu birleşik yapıların yer aldığı kalıp sözler anlambilimsel bakış açısıyla ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Karmaşık Fiil, Öncelik Fiilleri, Görünüş, Zaman, Kip, Anlambilim

ABSTRACT

There are various opinions regarding structural features of combined verbs created by participle and *ol-/ bulun* and the meaning added to the sentences of the composite structures' *mood, time, aspect*. However this combined verbs structural features are not much included in the traditional grammar. In the most of the Turkish grammar books about Modern Turkish, this combined verbs are mentioned while introducing them briefly with several other names however the characteristics of complex verbs are not examined in detail. Our research is focusing on this main topic.

Based on the definitions of the researchers, the existing classification expanded as the following: 1. Priority Verbs: : *-mİş ol-* ; *-mİş bulun-* 2. Habit Verbs: - ()*r ol-* ; *-mAz ol-* 3. Intention Verbs: *-AcAk ol-* ; *-IcI ol-* ; *-AsI ol-*; *-AsI ol-* ; - (I)*msAr ol-* 4. Continuum Verbs: *-yor ol-*; *-mAktA ol-*; *-mAktA bulun-* ; *-An ol-*; - *DIğI ol-* . In addition to other studies there are continuum verbs in this classification. Under this heading we examined this composite structures also consists of participle + *ol-/bulun-* and they have all the characteristics of the complex verbs.

Priority verbs are the most common category that an instance of complex verbs. In our study, we discussed priority verbs's some features of *aspect, time , mood/ modality* and we emphasized the relevance of these. Moreover in our study this combined structures are explored as routine in detail from the perspective of semantics.

Key words: Complex Verbs, Priority Verbs, Aspect, Time, Mood, Semantic

ÖNSÖZ

İsimlerin üzerine gelerek, birleşik fiiller kuran *ol-* (<*bol-*) yardımcı fiili Eski Türkçe döneminden beri, Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biridir. Bunun yanında *ol-* fiili, sıfat-fiil kökenli kip eklerinin üzerine gelerek *görünüş* özelliği olan ve *ol-* anlamının ağır bastığı birleşik fiil çekimlerini meydana getirmiştir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde *fiil + sıfat-fiil kökenli çekim eki +ol-* yapısındaki birleşik kullanımlar, üst üste gelen kip eklerinin ortak kullanımı yanında, *görünüş* ağırlıklı fiil şekilleri olma özelliğini de sürdürmüştür. Bu birleşik yapıları çalışmamızda *karmaşık fiiller* adı altında inceledik.

Gramer kitaplarımızda *karmaşık fiillere* genellikle birleşik fiiller bahsinde kısaca değinilmiş, çeşitli adlar altında konunun ana hatları verilmiştir ancak konu ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. *Karmaşık fiillerin* bazı kategorileri hakkında yazılmış makale ve bildiriler bulunmaktadır. Bunlar konunun küçük bir bölümünü ele alan oldukça aydınlatıcı ve ufuk açıcı yazılardır. Bu eserlerden yola çıkarak konuyu genel hatlarıyla ele alan geniş kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu fark ettik.

Karmaşık fiillerin örneğine en çok rastlanan kategorisi *-mİş ol-* ve *-mİş bulun-* şeklinde oluşan *Öncelik Fiilleri*dir. Bu *karmaşık fiil* çeşidinin içeriğindeki sıfat-fiil, *olmak* eyleminin bildirdiği işten “önce” gerçekleşmektedir, bu sebeple bu kategoriye *Öncelik Fiilleri* denmektedir. Çalışmamızı *Öncelik Fiillerinin* mümkün olan tüm çekimleri ve mastar, sıfat-fiil ve zarf fiil olarak aldığı biçimleriyle sınırlı tuttuk. Bu sınırlandırma, *Öncelik fiillerinin* çekimlerinin hangi söz kalıplarını oluşturduğu ve bu söz kalıplarının cümleye kattığı anlam özelliklerini derinlemesine incelememizi mümkün kılmıştır.

Çalışmamızda öncelikle *karmaşık fiilleri* tanımlarken ihtiyacımız olan *fiil*, *birleşik fiil*, *sıfat-fiil* gibi terimleri, *olmak* fiilinin özelliklerini ve işlevlerini açıkladık. Ayrıca *karmaşık fiillerin* özelliklerini açıklarken yararlanacağımız *zaman*, *kip*, *kiplik*, *kılınış*, *görünüş* gibi tüm dilbilgisel kavramları ayrıntılarıyla ele aldık. Bu konularda çeşitli araştırmacıların görüşlerinden faydalanarak çalışmamızda bu kavramlara olan bakış açımızı belirledik.

Temel kavramların incelenmesinden sonra *karmaşık fiillerin* tanımı, görev ve özellikleri, tarihçesi gibi konulara değinerek *karmaşık fiillerin* genel özelliklerini tanıttık. Ardından *karmaşık fiilleri* yapı ve özelliklerine göre sınıflandırdık. Bu konuda çeşitli araştırmacılarımızın görüşlerinden de yararlanarak kendi sınıflandırmamızı şu şekilde oluşturduk: 1. *Öncelik Fiilleri* 2. *Alışkanlık Fiilleri* 3. *Niyet Fiilleri* 4. *Süreklilik Fiilleri*. Bu sınıflandırmadaki son kategori tarafımızdan eklenmiştir. Bu kategoriler hakkında genel bilgi verdikten sonra *karmaşık fiillerin* günlük ve yazılı dilde en sık kullanılan kategorisi olan *öncelik fiillerinin* ayrıntılarıyla tanıtılmasına geçilmiştir. Çalışmanın ana konusunu oluşturan bu yapıların -birleşik zamanlar dâhil- örneğine rastlayabildiğimiz her türlü çekimini, mastar, sıfat-fiil, zarf-fiil olarak aldığı biçimleri yapısal ve anlambilimsel bakış açılarıyla ayrıntılı olarak inceledik. Bundan sonraki çalışmamız *karmaşık fiillerin* diğer kategorilerinin aynı yöntemle incelenmesi olacaktır.

Çalışmamızı Modern Türkçedeki yazılı dil ile sınırlı tuttuk. Bu sebeple Cumhuriyet Dönemi Türkiye Türkçesindeki edebî eserlerden seçtiğimiz eserleri taradık. Bunlara gazete, dergi gibi güncel yayınları ve anayasa kitabı gibi hukukî metinleri ekleyerek çeşitliliği artırmaya çalıştık. *Karmaşık fiillerin* sözlü dildeki kullanımları farklı yöntemler isteyen ayrı bir kategori olduğundan bu çalışmaya alınamamıştır ancak bu konu üzerine ayrıca bir çalışmamız olacaktır.

Bu çalışma sırasında sözlü ve yazılı dilde hiç farkında olmadan rahatlıkla kullandığımız aslında bize göre hiç de karmaşık olmayan dilsel öğelerin, hem yapısal hem de anlamsal olarak ne kadar “karmaşık” olabileceğini fark ettim. Saygıdeğer hocam, hem tez danışmanım hem de yaşam koçum derecesinde her konuda yol göstericim Yard. Doç. Dr. F.Sibel BAYRAKTAR’ın birlikte çalışırken sıklıkla kullandığı bir sözü vardır: “Dil bir denizdir” der. Ben bu çalışma sırasında Türk dilinin içinde henüz keşfedilmemiş nice gizemler taşıyan ne kadar derin bir okyanus olduğunu hayretle ve yazdığım her bölümde yeniden fark ettim.

Büyük bir zevkle ve sabırla çalıştığım bu konuyu bana uygun görerek beni onurlandıran; çalışmamın her noktasında bana bilgi, kaynak, destek ve cesaret veren saygıdeğer hocam Yard. Doç. Dr. F.Sibel BAYRAKTAR’a; tez izleme

komisyonumda yer alan değerli hocalarım Yard. Doç. Dr. Nursel ÖZDARENDELİ, Yard. Doç. Dr. Sevgi ÖZTÜRK ve Yard. Doç. Dr. Bülent ATALAY’a; tez jürimde yer alan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Selim YILMAZ, Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, Yard. Doç. Dr. Ahmet Şefik ŞENLİK, Yard. Doç. Dr. Levent DOĞAN’a katkı ve eleştirilerinden dolayı teşekkür ederim. Trakya Üniversitesinin Bilimsel Araştırma ve Projeleri Birimine yapmış oldukları destekten dolayı teşekkür ederim. Ayrıca her daim benim yanımda ve benden yana olan aileme sevgi ve emekleri için sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
TABLolar.....	viii
ŞEMALAR.....	x
KISALTMALAR	.xi
1.GİRİŞ	.1
1.1 Problem	1
1.2 Amaç	6
1.3 Önem	6
1.4 Sınırlılıklar	7
1.5 Tanımlar	7
1.6 Araştırma Yöntemi	9
2.KARMAŞIK FİİLLERLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	10
2.1 Fiil	10
2.2 Birleşik Fiil	22
2.3 Olmak Fiilinin Özellikleri ve İşlevleri	47
2.4 Sıfat-fiiller	67
2.5 Zaman	99
2.5.1 Zaman Türleri	101
2.5.2 Zaman ve Görünüş	106
2.5.3 Zaman ve Kip	108
2.5.4 Cümlede Zaman	109
2.5.5 Mutlak ve Göreceli Zaman	111
2.5.6 Referans Zamanı	111
2.5.7 Dilimlenmiş Zaman/Dilimlenmemiş Zaman	113

2.5.8 Karmaşık Fiillerde Zaman.....	116
2.5.9 Zaman Kayması.....	123
2.6 Kip	130
2.6.1 Karmaşık Fiillerde Kip	150
2.7 Kiplik	154
2.7.1 Karmaşık Fiillerde Kiplik	160
2.8 Görünüş	162
2.8.1 Görünüş Perspektifleri.....	167
2.8.2 Görünüş ve Bağlam.....	168
2.8.3 Görünüş ve Zaman.....	170
2.8.4 Görünüş ve Kip/Kiplik.....	174
2.8.5 Görünüş Sınıflandırmaları.....	176
2.8.6 Görünüş Türleri.....	178
2.8.6 Karmaşık Fiillerde Görünüş	195
2.9 Kılınış	204
2.9.1 Kılınış ve Kip.....	212
2.9.2 Kılınış ve Görünüş.....	213
2.9.3 Kılınış ve Zaman.....	218
2.9.4 Kılınış ve Kip.....	219
2.9.5 Karmaşık Fiillerde Kılınış	220
3.KARMAŞIK FİİLLER VE ÖZELLİKLERİ	223
3.1 Karmaşık Fiillerin Tarihçesi	240
3.2 Karmaşık Fiillerin Özellikleri.....	253
3.3 Karmaşık Fiillerin Sınıflandırılması	271
4. ÖNCELİK FİİLLERİ	275
4.1 – <i>mİş ol-</i>	292
4.1.1 – <i>mİş olacak</i>	297

4.1.1.1 – <i>mİş</i> olacaktı	320
4.1.1.2 – <i>mİş</i> olacakmış	328
4.1.2 – <i>mİş</i> olmuş	329
4.1.3 – <i>mİş</i> oluyor	330
4.1.3.1 – <i>mİş</i> oluyordu	336
4.1.3.2 – <i>mİş</i> oluyormuş	339
4.1.4 – <i>mİş</i> oldu	340
4.1.5 – <i>mİş</i> olur	351
4.1.5.1 – <i>mİş</i> olabilir	365
4.1.5.1.2 – <i>mİş</i> olabilirmiş	371
4.1.5.2 – <i>mİş</i> olursa	372
4.1.5.3 – <i>mİş</i> olurdu	373
4.1.5.3.1 – <i>mİş</i> olabilirdi	376
4.1.6 – <i>mİş</i> olsa	380
4.1.6.1 – <i>mİş</i> olsaydı	388
4.1.7 – <i>mİş</i> ola	394
4.1.7.1 – <i>mİş</i> olaydı	397
4.1.8 – <i>mİş</i> olmalı	398
4.1.8.1 – <i>mİş</i> olmalıydı	409
4.1.9 – <i>mİş</i> ol- emir kipi	412
4.1.10 <i>MastarEkleriyle</i>	419
4.1.11 <i>Sıfat-fiil İle</i>	456
4.1.11.1 –(y) <i>An Sıfat-fiiliyle Kurulanlar</i>	457
4.1.11.2 – <i>DIk Sıfat-fiiliyle Kurulanlar</i>	474
4.1.11.3 – <i>AcAk Sıfat-fiiliyle Kurulanlar</i>	490
4.1.12 <i>Zarf-fiil Olarak</i>	495
4.1.12.1 – <i>ArAk Zarf-fiiliyle Oluşanlar</i>	496

4.1.12.2 –()p Zarf-fiiliyle Oluşanlar.....	501
4.2 –mİş bulun-	503
4.2.1 –mİş bulunacak.....	508
4.2.1.1-mİş bulunacaktı.....	511
4.2.2 –mİş bulunmuş.....	511
4.2.3 –mİş bulunuyor.....	511
4.2.3.1 –mİş bulunuyor idi.....	520
4.2.3.2 –mİş bulunmaktaymış.....	523
4.2.4.-mİş bulundu.....	523
4.2.5 –mİş bulunur.....	526
4.2.5.1 –mİş bulunur idi.....	528
4.2.6 –mİş bulunsa.....	528
4.2.7 –mİş buluna.....	530
4.2.8 –mİş bulunmalı.....	531
4.2.9 –mİş bulunsun.....	533
4.2.10 Mastar Ekleriyle.....	534
4.2.11 Sıfat-fiiller ile.....	536
4.2.11.1 –An Sıfat-fiili ile kurulanlar.....	536
4.2.12.2 –Dİk Sıfat-fiili ile kurulanlar.....	538
4.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	540
5.TEORİK BÖLÜMÜN KAYNAKÇASI.....	549
6.TARANAN ESERLERİN KAYNAKÇASI.....	563

TABLOLAR

Tablo 1: Ol- Cevheri Fiili İle Oluşan Teşkillerin Tablosu.....	51
Tablo 2: Zaman Kavramının Karşıtlık Şeması.....	113
Tablo 3: Zamansal İşlevlerin Türkçedeki Dışavurumları.....	114
Tablo 4: Geçmişteki Bir Anlatı Zamanı Çerçevesinde Yer Alan Olayları Göstermek İçin Kullanılan Çekim Eklerini.....	115
Tablo 5: Gelecekteki Bir Zamanı Çerçevesinde Yer Alan Olayları Göstermek İçin Kullanılan Çekim Eklerini.....	115
Tablo 6: İ-(<er-)Fiili ile.....	151
Tablo 7: Ol-(<bol-) Fiili ile.....	151
Tablo 8: Erkman-Akerson'un Zaman Eklerini Görünüşlerine Göre Sıralaması.....	169
Tablo 9: Demirgüneş'e Göre Eylem Zamanı ve Görünüş Değerlerinin Sıkı Bağı, "Zamansal Görünüş Zıtlığı".....	173
Tablo 10: Görünüş ve Zamanı İçine Alan Bir Sınıflama ve Morfemlerin Bu Sınıflamadaki Yerleri.....	174
Tablo 11: Smith'in Görünüş Sınıflandırması.....	177
Tablo 12: Comrie'ye Göre Dünya Dillerindeki Görünüş Zıtlıkları.....	178
Tablo 13: Erkman-Akerson'a Göre Basit Biçimlerde Görünüş Özelliği.....	183
Tablo 14: Comrie'ye Göre Bitmemişlik Görünüşünün Alt Bölümleri.....	183

Tablo 15: Yeterlilik ve Yetersizlik Görünüşlerinin İfade Biçimleri.....	194
Tablo 16: Sıfat-fiillerin Zaman ve Görünüş Görevleri.....	198
Tablo 17: Mlynarczyk'in <i>Görünüş</i> ve <i>Kılınış</i> Arasındaki Ayrımı.....	219
Tablo 18: Gabain, Eski Türkçede Eylem Şekilleri.....	241
Tablo 19: The Future Prograsive/ Contuinuous Tense Fiil Çekim Tablosu.....	251
Tablo 20:The Future Prograsive/Contuinuous Tense Fiil Çekim Tablosu.....	251
Tablo 21:Eski Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde -mİş Morfemi.....	283
Tablo 22: -mİş ol- Yapısının Günümüz Türkiye Türkçesi Yazı Dilindeki Fiil Çekimi.....	297
Tablo 23: -mİş olacak Yapısının Fiil Çekimi.....	302
Tablo 24: -mİş oluyor Yapısının Fiil Çekimi.....	336
Tablo 25: -mİş oldu Yapısının Fiil Çekimi.....	351
Tablo 26: -mİş olur Yapısının Fiil Çekimi.....	365
Tablo 27: -mİş olsa Yapısının Fiil Çekimi.....	387
Tablo 28:-mİş ola Yapısının Fiil Çekimi.....	397
Tablo 29:-mİş olmalı Yapısının Fiil Çekimi.....	408
Tablo 30:-mİş ol- Emir Çekimi.....	419
Tablo 31:-mİş bulun- Yapısının Fiil Çekimi.....	508
Tablo 32:-mİş bulunacak Yapısının Fiil Çekimi.....	510
Tablo 33:-mİş bulunuyor Yapısının Fiil Çekimi.....	519

Tablo 34:- <i>mİş bulundu</i> Yapısının Fiil Çekimi.....	525
Tablo 35:- <i>mİş bulunur</i> Yapısının Fiil Çekimi.....	527
Tablo 36:- <i>mİş bulunsa</i> Yapısının Fiil Çekimi.....	529
Tablo 37: - <i>mİş buluna</i> Yapısının Fiil Çekimi.....	530
Tablo 38: - <i>mİş bulunmalı</i> Yapısının Fiil Çekimi.....	532
Tablo 39:- <i>mİş bulun</i> Emir Çekimi.....	533

ŞEMALAR

Şema 1: Fiil Çekim Ulaımları.....	19
Şema 2: Zamanın Bölümleri.....	97
Şema 3: Zaman Ekleri.....	98
Şema 4: Birleşik ve Katmerli Biçimlerdeki Çeşitli Biçimler.....	121
Şema 5: Erguvanlı-Taylan'a Göre Birleşik Biçimlerde Eklerin Görevleri.....	122
Şema 6: Kip, Zaman, Görünüş.....	147
Şema 7: Johanson'a Göre <i>Ali geldi</i> ve <i>Ali gelecekti</i> cümlelerinde eylemin zaman eksenine yerleşme biçimleri.....	172
Şema 8: Johanson'a Göre <i>Ayşe gelecek</i> ve <i>Ayşe yarın saat dörtte gelmiş olacak</i> Örneğinde Eyleminin Zaman Çizgisi Üzerindeki Konumu.....	202
Şema 9: Karmaşık Fiiller.....	273
Şema 10: “ <i>Ben eve geldiğimde Mehmet çoktan gitmişti</i> ” cümlesinin atıf zamanı, konuşma zamanı, olay zamanı ilişkisinin zaman hattı üzerindeki görünümü.....	286
Şema 11: - <i>mXş olacak</i> yapısının görünüş-zaman bakımından durumu.....	304
Şema 12: Konuşma, olay ve referans zamanı ilişkileri bakımından - <i>mİş olacak</i> yapısı.....	305
Şema 13: Konuşma, olay ve referans zamanı ilişkileri bakımından <i>mİş ol-acak-tı</i> yapısı.....	322

Şema 14: <i>-mXş olacaktı</i> yapısının görünüş-zaman bakımından durumu.....	322
Şema 15: Konuşma olay ve referans zamanı ilişkileri bakımından <i>mIş ol-acak-mış</i> yapısı.....	328
Şema 16: Konuşma, olay ve referans zamanı ilişkileri bakımından <i>mIş ol-uyor</i> yapısı.....	332
Şema 17: <i>-mXş oldu</i> yapısının görünüş-zaman bakımından durumu.....	342
Şema 18: <i>-mXş olur</i> yapısının görünüş-zaman bakımından durumu.....	354

KISALTMALAR

AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ar.	: Arapça
AÜ	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
CC	: Codex Cumanicus
çev.	: Çeviren
DLT	: Divan-ı Lugâti't Türk
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ET	: Eski Türkçe
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Far.	: Farsça
FEF	: Fen-Edebiyat Fakültesi
gös.yer	: Gösterilen yer
hızl.	: Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
krş.	: Karşılaştırınız
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı

MDD	: Metin Dışı Derleme
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDAY	: Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri, ve başkası
yay.	: Yayınları, yayını

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

A	:Reşat Nuri Güntekin, Acımak
A	: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
AA	:Ayşe Kulin, Adı Aylin
ABB	: Cevat Şakir Kabaağaçlı, Aganta Burina Burinata
AIK	:Memduh Şevket Esendal, Ayaşlı ile Kiracıları
ASD	: Attilâ İlhan, Ayrılık Sevdaya Dâhil
BBE	:Yaşar Kemal, Bin Boğalar Efsanesi
BK	: Ayşe Kulin, Bora'nın Kitabı
CBVO	:Orhan Pamuk, Cevdet Bey ve Oğulları
D	: Attilâ İlhan, Duvar
DA1	:Kemal Tahir, Devlet Ana I
DA2	: Kemal Tahir, Devlet Ana I
DHK	:Peyami Safa, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu
EB	:Ömer Seyfettin, Efruz Bey
EŞ	:Bekir Yıldız, Evlilik Şirketi
GAY	: Ayşe Kulin, Gizli Anların Yolcusu

GKÇS	:Tuna Kiremitçi, Git Kendini Çok Sevdirmeden
H	:Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur
HS	: Şule Yüksel Şenler, Huzur Sokağı
İ	: Orhan Pamuk, İstanbul
İH	: Ahmet Ümit, İstanbul Hatırası
K	: Sait Faik Abasıyanık, Kumpanya
KH	: Zülfü Livaneli, Kardeşimin Hikâyesi
KMM	:Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna
KSK	:Ahmet Altan, Karanlıkta Sabah Kuşları
KY	:Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf
M	:Orhan Kemal, Murtaza
MİM	:Nâzım Hikmet, Memleketimden İnsan Manzaraları
MMİ	:Ahmet Ümit, Masal Masal İçinde
PM	:Nâzım Hikmet, Piraye'ye Mektuplar
PM2	: Nâzım Hikmet, Piraye'ye Mektuplar – 2
RA	: Bekir Yıldız, Reşo Ağa
RBVY	:Adalet Ağaoğlu, Romantik Bir Viyana Yazı
S	:Buket Uzuner, Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları SU
SAE	: Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü
SB	: Attilâ İlhan, Sisler Bulvarı
ŞÇH	: Aziz Nesin, Şimdiki Çocuklar Harika
SVG	: Peyami Safa, Selma ve Gölgesi
TDVED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TET	:Hüseyin Nihal Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi
TG	: Attilâ İlhan, Tutukluğunun Günlüğü

TK	: Nezihe Meriç, Topal Koşma
Y	: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban
YG	: Reşat Nuri Güntekin, Yeşil Gece
YK	: Attilâ İlhan, Yağmur Kaçağı
YS	: Attilâ İlhan, Yasak Sevişmek
YTB	:Attilâ İlhan, Yaraya Tuz Basmak

GİRİŞ

PROBLEM

Sıfat-fiillerin *ol-/bulun-* fiilleriyle oluşturduğu birleşik fiillere *karmaşık fiiller* adını veriyoruz. Bir tarafı sıfat-fiil, diğer tarafı yardımcı fiil şeklindeki yapılar Korkmaz, Deny ve Banguoğlu tarafından *karmaşık fiiller* olarak değerlendirilmektedir. (Korkmaz 2003: 801, Deny 1941: 465 ve 811, Banguoğlu 1995: 404 ve 482).

Bazı kaynaklarda bu yapılar “perifrastik kullanımlar” olarak ifade edilmektedir. Bir tek kelimeyle anlatılabilecek kavramı, birden fazla kelimeyle anlatma durumu, batı literatüründe periphrasis olarak adlandırılmakta(Corbett 1990:450; Wales 1989:346), Türkiye’de edebiyat veya belâgat alanlarında ıtnab-ı makbul, filoloji incelemelerinde ise dolaylama da denilmektedir (Vardar vd.1980:65)(Erdem 2009:8)¹

İsimlerin üzerine gelerek, birleşik fiiller kuran *ol-* (<*bol-*) yardımcı fiili Eski Türkçe döneminden beri, Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biridir. Bunun yanında *ol-* fiili, sıfat-fiil kökenli kip eklerinin üzerine gelerek görünüş özelliği olan ve *ol-* anlamının ağır bastığı birleşik fiil çekimlerini meydana getirmiştir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde *fiil + sıfat-fiil kökenli çekim eki +ol-* yapısındaki birleşik kullanımlar, üst üste gelen kip eklerinin ortak kullanımı yanında, görünüş ağırlıklı fiil şekilleri olma özelliğini de sürdürmüştür.

Bazı araştırmacılarımız -isim unsurunun fiilimsi (sıfat-fiil) olabileceğini belirtmekle beraber- *karmaşık fiilleri*, “adlarla kurulan birleşik eylem” olarak kabul

¹ Erdem, Melek, “Türkmen Türkçesinde Sıfat-fiillerin Perifrastik Kullanımları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Ankara, 2009 Eserde sıfat-fiillerin Türkmen Türkçesinde sık sık perifrastik veya analitik kullanımlar içinde, *bol-* fiiliyle genişletilmiş olarak yapılandığı anlatılır.

eder. (Karaağaç 2013:525-526)² (Karahan 1999:37) Esasen sıfat-filler, sıfatlar gibi adlaşmaya müsait sözcük türleridir. Kullanıma bağlı olarak önce adlaşmış sıfat daha sonra zamanla kalıcı ada dönüşebilmektedirler. Bu sebeple *karmaşık fiilleri* “ad+ yardımcı eylem” başlığı altında incelemek yanlış bir yaklaşım değildir. Bazı araştırmacılarımız ise bu birleşik fiili oluşturan ilk bölümü çekimli eylem kabul eder. (Demir 2006:350) Mehmet Özmen, bu birleşik yapıyı “*fiil + fiil çekim eki + ol- + fiil çekim eki*” şeklinde tanımlar. (Özmen 2000:1411-1425)³ Ancak araştırmacılarımızın çoğu *karmaşık fiiller*deki birinci unsurun sıfat-fiil olduğu konusunda hemfikirdir. (Korkmaz 2009: 801) (Emre 1945:118) (Göğüş 1962:256-258) (Banguoğlu 2007:482-486) (Ediskun 2010: 239) (Bilgin 2006:398) (Atabay, Özel, Kutluk 2003:220-222)

Z.Korkmaz *karmaşık fiilleri ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı bulundukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayırır:

A.Öncelik Fiilleri (*-mış olmak*)

B.Alışkanlık Fiilleri (*-Ir ol-, -mAz ol-*)

C.Niyet Fiilleri (*-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)- msAr ol-*) (Korkmaz 2009: 801-811)

Tahsin Banguoğlu, *karmaşık fiilleri* “1.Öncelik fiilleri 2. Başlama fiilleri 3. Niyet fiilleri” şeklinde sınıflandırırken Korkmaz’ın “alışkanlık” terimi yerine fiilin

² Karaağaç, Günay, Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013 s.69-70 Adla kurulan eylemlerde, ad ögesi tek başına bir ad olabileceği gibi ad işlevi gören bir söz öbeği veya bir eylemsi de olabilir. Adla kurulan eylemlerde, ad ögesi, durum eklerini almaz; yalnız çokluk, iyelik ve soru eklerini alabilir.

³ Özmen, Mehmet, “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *IV.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 s.1411-1425 *ol-* fiilinin görevi, üstüne geldiği isim unsurunu fiilleştirmek değil, zaten fiil olan bir unsurun üzerine ikinci, üçüncü fiil çekim ekinin gelmesine vesile olmaktan ibarettir. *ol-* fiili, üzerine geldiği fiil şekline bağlı cümle öğeleriyle değil, bizzat üzerine geldiği çekimli fiille ilgilidir. *ol-* üzerine geldiği fiil şekliyle birlikte *fiil + fiil çekim eki + ol- + fiil çekim eki* biçiminde bir anlam birimi oluşturmakta, zaman ve görünüş ilişkisini, asıl fiil, *ol-* yardımcı fiili ve bunların üzerlerine gelen fiil çekim ekleri birlikte oluşturmaktadır

kılınış özelliğini vurgulayan “başlama” ifadesini tercih etmiştir. (Banguoğlu 2007:482-486)

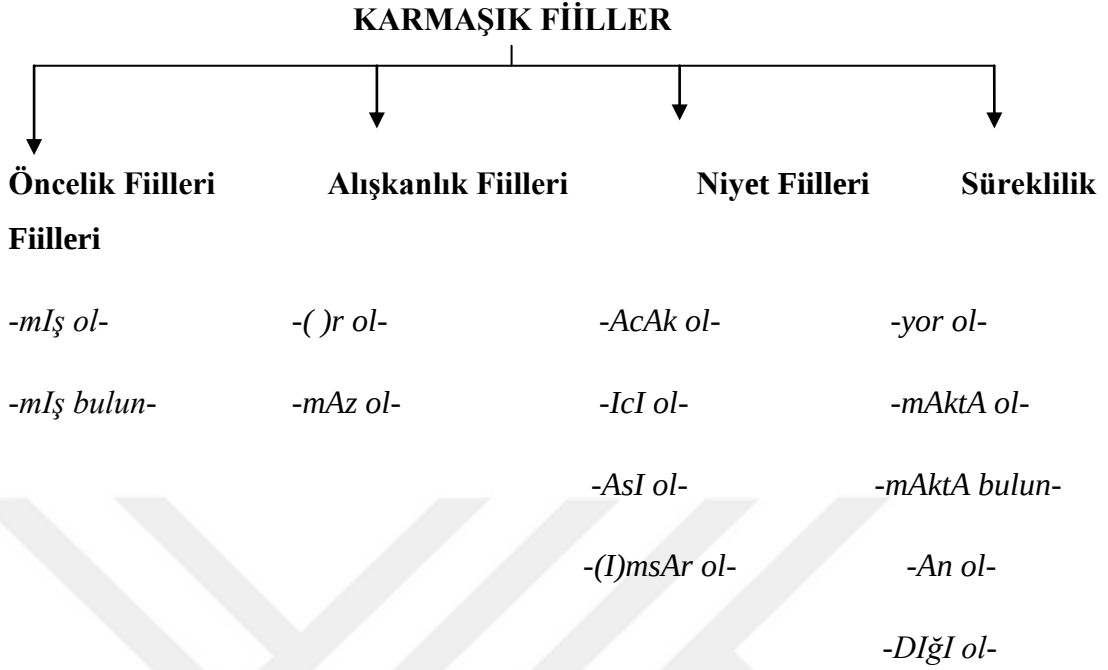
Haydar Ediskun daha çok *kılınış* ve *görünüş* özelliklerini vurgulayarak *karmaşık fiilleri* “başlama, bitirme, davranma” şeklinde üçe ayırır. (Ediskun 2010: 239-243)

Beşir Göğüş ve Tufan Demir de *kılınış* ve *görünüş* özelliklerini ön plana çıkararak “a)Başlama Fiilleri b)Bitirme Fiilleri c)Davranma Fiilleri” adlandırmalarını kullanır. (Göğüş 1962:256-258) (Demir 2006:350-354)

Mehmet Hengirmen ise *karmaşık fiilleri* ortaçların bildirdikleri zaman özelliklerinden yola çıkarak kategorize etmiştir. (Hengirmen 2006:266-267) Birçok araştırmacı konuyu esas fiilin aldığı sıfat-fiiller ekleri üzerinden sınıflandırmayı tercih etmiştir. (Karahan 1999:37) (Özkan-Sevinçli 2009: 62-64)

J.Deny “Katmerli kipleri” olarak adlandırdığı karmaşık fiilleri en belirgin *görünüş* özelliğine göre sınıflandırır: “1.Geniş zaman gövdesiyle katmerli kip(başlayış görünüşlü): *yazar olmak*. 2.Belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (öncelenik görünüşlü): *yazmış olmak* (Olup bitmiş; yani geçmiş zamana başvurulmuş olarak düşünülen fiil). 3.Niyetli gelecek zaman gövdesiyle katmerli kip(niyetli görünüş): *yazacak olmak* (belkilenik olarak düşünülen fiil) 4.Bulunma halinde fiil adlı katmerli kip (süremlî görünüş):*yazmakta olmak*. ” (Deny 2012: 439) Bu sınıflandırma oldukça ayrıntılı ve açıklayıcıdır ancak *görünüş* ve *kip* iç içe geçmiştir.

Korkmaz ve Deny’nin yapmış oldukları tanımlar hem *görünüş*, hem *zaman* hem de *kiplik* özelliklerine değinmekte ve bunlardan belirgin olanı vurgulamaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak ve bu sınıflandırmayı biraz genişleterek oluşturduğumuz yeni sınıflandırmayı şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Bu tabloda Korkmaz ve Deny'nin sınıflandırmalarına ek olarak *süreklilik fiilleri* yer almaktadır. Bu başlık altında incelediğimiz birleşik yapılar da *sıfat-fiil + ol-/bulun-* şeklinde oluşmakta ve *karmaşık fiillerin* tüm özelliklerini taşımaktadır.(Bkz.Süreklilik Fiilleri)

Sonuç olarak karmaşık fiilleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. **Öncelik Fiilleri:** Esas fiile *-mİş ol- /-mİş bulun-* kalıbının ulanmasıyla oluşur. **Karmaşık fiiller** içinde en yaygın kullanımı olan yapıdır. Geçmiş zaman bildiren *-mİş* sıfat-fiil eki, bu birleşik yapıya *bitmişlik* görünüşü katmaktadır. Esas fiilde belirtilen eylemin geçmiş zamanda kaldığını, tamamlandığını bildirir. *-mİş ol-* ve *-mİş bulun-* yapıları arasında ince anlam farkları vardır.
2. **Alışkanlık Fiilleri:** Esas fiile geniş zaman bildiren sıfat-fiiller *-()r* veya onun olumsuz şekli *-mAz* eklerinin ulanması ile *ol-* yardımcı eyleminin oluşturduğu birleşik yapılardır. *Öncelik fiillerinden* sonra en çok kullanılan **karmaşık fiiller** bunlardır. Bu yapının en belirgin özelliği adından anlaşıldığı gibi yine sıfat-fiil ekinin birleşik yapıya kattığı *alışkanlık görünüşü*dür. Bu birleşik yapıyla kurulan yüklemeler eylemin alışkanlık hâlinde sürdüğünü veya süreceğini bildirirler.

3. **Niyet Fiilleri:** -AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -()msAr ol- kalıplarının oluşturduğu birleşik fiillere *niyet fiilleri* denir. Bu birleşik fiillerin kullanım sıklıkları yukarıdakilere göre düşüktür. Bu *karmaşık fiiller* içerisinde en sık kullanılan -AcAk ol- yapısıdır. Bu tür birleşik yapılarda eylemin yapılması için duyulan istek veya eylemi planlama söz konusudur. Bütün tasarımlarda olduğu gibi burada da belli belirsiz bir gelecek zaman anlamı gizlidir. Bu birleşik fiiller, adını yukarıdakilerde olduğu gibi *görünüş* özelliğinden değil, farklı bir anlam özelliğinden almıştır. Bu yapılarda ortak olan ve ağır basan özellik, hepsinde bir tasarlama anlamı olması yani *niyet kipliği* bulunmasıdır. Bu tür birleşik fiillerin *görünüş* özelliği ise tüm tasarlanan fiillerde olduğu gibi *bitmemişlik görünüşü*dür. Ancak *bitmemişlik görünüşü* bir başka **karmaşık fiil** türü olan *süreklilik fiillerinde* de bulunduğu için bu tür fiilleri *kiplik* özellikleriyle adlandırmak daha belirleyici olacaktır.
4. **Süreklilik Fiilleri:** Esas fiile -yor ol-, -mAktA ol-, -mAktA bulun-, -An ol-, -DIĞI ol- kalıbının ulanmasıyla oluşur. Bu birleşik fiiller, geçmişte başlayan ve hâlâ devam eden olayları ifade eder. *Görünüş* özelliği, *bitmemişlik* ve *devam eden bitmemişlik görünüşü*dür. Bununla birlikte esas belirgin *görünüş* özelliği yüklem anlattığı eylemin sürekli gerçekleştiğini, sürece yayıldığını, devam ettiğini anlatmasıdır. Yani bu fiillerin sağladığı en belirgin *görünüş sürekliliktir*. Bu nedenle bu tür *karmaşık fiilleri süreklilik fiilleri* olarak adlandırmak uygun olacaktır.

Ol- fiilinin oluşturduğu birleşik fiillerin yapısal özellikleri ve oluşan bu yapı çeşitliliğinin cümleye kattığı anlam, *kip*, *zaman* ve *görünüş* özellikleriyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Ancak bu birleşik fiil yapılarına geleneksel dilbilgisine pek yer verilmemiştir. Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer kitaplarımızın çoğunda birleşik fiillerin tanıtılması sırasında bu yapılardan çeşitli adlarla kısaca bahsedilmiş ancak *karmaşık fiillerin* özellikleri ayrıntılarıyla incelenmemiştir. Araştırmamız bu ana konu üzerinde şekillenecektir.

AMAÇ

Karmaşık fiillerin genel özelliklerini açıklamadan önce araştırmamız sırasında yararlanacağımız *kip*, *zaman*, *görünüş* ve *kılınış* gibi kavramlara açıklık kazandırılacak ve ardından *karmaşık fiiller* ve özellikleriyle ilgi geniş bir açıklama yapılacaktır.

Karmaşık fiillerin tanıtılıp sınıflandırılmasının ardından bu birleşik yapıların örneği en sık rastlanan kategorisi olan *Öncelik fiilleri* hakkında derin bir açıklama yapılacaktır. *Öncelik fiillerinin* tüm çekimleri ve bunların sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastar haldeki biçimleri yapmış olduğumuz taramalar sonucunda karşımıza çıkan örnekler doğrultusunda incelenecektir.

Bu çalışmada amacımız, fiil kök gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuş birleşik fiillerden biri olan *öncelik fiillerinin* kullanım alanlarını, farklı görevlerini incelemektir. Bu doğrultuda bu birleşik yapıların çalışmamız kapsamında taranan eserlerdeki *kip*, *zaman* ve *görünüş* özellikleri dikkate alınacaktır. Bu birleşik şekiller cümlelerin zamanını hangi yönde değiştirmektedir, basit yapılarla aralarındaki anlam farkları nelerdir gibi özellikler üzerinde durularak bu *karmaşık fiillerin* anlambilimsel çözümlemesini yapmak ve buna göre adlandırmak bir diğer amacımız olacaktır.

ÖNEM

Türkçede birleşik fiillerin yapısal özellikleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışma birleşik fiiller içinde özel ve farklı bir tarzı olan *karmaşık fiillerin* genel olarak ve onun bir kategorisi olan *öncelik fiillerini* ise ince ayrıntılarıyla koyarak bu alanda yapılacak çalışmalara kaynaklık edecektir. Bu konuda daha önce çalışılmamış olması, çalışmanın orijinal nitelik taşıyacak olması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Ayrıca gramer çalışmalarında anlambilimsel çözümlemeler konusunda büyük eksiklik vardır.

Çalışmamızda *öncelik fiillerinin* yapısal özelliklerinin yanı sıra bu birleşik fiillerin cümleye olan anlamsal katkısı, bu birleşik fiillerin cümle içerisinde edatlarla oluşturdukları söz öbekleri ve meydana getirdikleri çeşitli söz kalıpları, bunların söze ve dile katkısı anlam zenginliği açısından incelenecektir. Bu anlamda sadece yapısal çalışmalara değil anlambilimsel odaklı çalışmalara da öncülük edecektir.

SINIRLILIKLAR

Dilin canlı bir varlık olması, varlığını sürdürebilmesi için tarihsel süreç içinde değişiklik göstermesi demektir. Türk dili tarihi içinde *ol-* fiilinin aldığı değişik biçimler konumuzun dışındadır. Bu nedenle çalışmamız Modern Türkçe ile yani Cumhuriyet döneminden sonra yazılan edebi eserlerle sınırlıdır. Genel açıklamalar sırasında *karmaşık fiillerin* tarihçesine değinilecektir ancak incelenen örnekler Modern Türkiye Türkçesi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Türkçenin lehçeleri arasındaki zaman, anlam farkları konumuzun dışında olduğundan çalışmamızı Türkiye Türkçesi ile sınırlı tutmayı uygun gördük.

Karmaşık fiiller, öncelik fiilleri, alışkanlık fiilleri, niyet fiilleri ve süreklilik fiilleri olarak dört kategoriye ayrılmaktadır. Çalışmamızı bu kategorilerden örnek sayısı en fazla olan *Öncelik fiillerinin* derinlemesine incelemesi ile sınırlı tuttuk. Çünkü bu fiillerin cümlede kazandığı görevler ve cümleye anlamsal katkıları oldukça çeşitlidir.

TANIMLAR

Fiil: 1. Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı, vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge. 2. Yapısal dilbilimde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizim kurucu (eylem dizimi) öge. 3. İşlevselci A.Martinet eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak görür (Vardar 2002:96).

Birleşik Fiil: Ad soylu bir kelimeyle etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine

bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü (Korkmaz 2003:46).

Karmaşık Fiil: Fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan fiillerdir. Bir tarafı sıfat-fiil, diğer tarafı yardımcı fiil şeklindeki yapılar Korkmaz, Deny ve Banguoğlu tarafından *karmaşık fiiller* olarak değerlendirilmektedir. (Korkmaz 2003: 801, Deny 1941: 465 ve 811, Banguoğlu 1995: 404 ve 482).

Öncelik Fiili: *-mİş ol-* ve *-mİş bulun-* kalıbıyla oluşan, içeriğindeki sıfat-fiillerin *olmak/bulunmak* fiilinin bildirdiği zamandan daha “önce” gerçekleşmiş bir eylemi işaret ettiği bir çeşit *karmaşık fiil* kategoridir.

Sıfat-fiil: Eylemden türemiş, çoğunlukla sıfat, arada da ad olarak kullanılan eylemsi. Ortaç, Türkçe’de sık kullanılır. Zaman kavramı aktarır, değişik çatılara girer, olumsuzluk eki alabilir; ne var ki kişi kavramı taşımaz (Vardar 2002:152).

Zaman: Eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin çeşitli dilbilgisel bölümlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak ortaya çıkan altulamalardan her biri (Vardar 2002:227).

Kip: Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği (Vardar 2002:135).

Kiplik: Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirilişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyurma ya da dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur (Vardar 2002:135).

Görünüş: Görünüş, olayların zaman eksenini üzerindeki bir noktadan bitmiş veya bitmemiş, sınırları aşılmış veya aşılmamış olarak algılanması, her eylemde görülebilen ‘başlangıç-süre-bitiş (initium-course-finis)’ şeklindeki doğal üç evreden herhangi birine bakış, bir başka ifadeyle olayların iç zamansal yapılarının veya

evrelerinin parçalanmış veya parçalanmamış olarak görülmesi şeklinde tanımlanabilir (Comrie 1976: 3; Brinton 1990: 2; Smith 1991: 135, 171; Johanson 2000: 31-32; Bertinetto & Delfitto 2000: 190; Uğurlu 2003: 252-256).

Kılınış: Eylemin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini, bir başka deyişle başlama mı, bitiş mi, süreklilik mi belirttiğini gösteren anlamsal ulam (Vardar 2002:134).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmamız tarama modelinde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yazılan edebî eserler, gazete, dergi gibi güncel yayınlar yanında akademik ve hukuki metinlerden de örnekler seçilmiştir. Yazılı metinlerden seçilen örnekler sınıflandırılarak sonuçlara varılmıştır.

Sınırlıklarda belirtildiği üzere evren Modern Türkiye Türkçesidir. Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yazılmış edebi eserlerden ayrıca akademik ve hukukî metinlerden seçilen örnekler araştırmamızın örneklemini oluşturur. Ayrıca fiil, birleşik fiil, karmaşık fiil kavramlarının açıklanması ve bu açıklamalarda kullanılacak terimlerin tam olarak tanımlanabilmesi için kip, kiplik, zaman, görünüş, kılınış kavramlarıyla ilgili tüm kaynaklar ve Türk dili üzerine yazılmış tüm gramer kitapları taranacaktır.

Araştırmamızda Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yazılmış edebî eserlerden, akademik ve hukukî yayınlardan en belirgin olanları seçilmiştir. Dil kullanımlarını en düzgün biçimde gözler önüne serebilecek olan bu örnekler taranmış ve fişleme yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Ayrıca birleşik fiil, karmaşık fiil, ol-fiilinin özellikleri ile ilgili ve adı geçen dilbilim terimleriyle ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Veriler sayı çokluğu ve aynı doğrultuda olan verilerin sınıflandırılmasıyla derlenmiş ve bu yolla genel geçer sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen veriler öncelikle dilbilgisel yapı bakımından incelenmiş, ardından güncel dilbilim kuramlarından yararlanarak bu verilerin yorumlanması yoluna gidilerek son olarak anlam özelliklerine göre değerlendirilmiş ve özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

KARMAŞIK FİİLLERLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

FİİL:

Eylem diğer adıyla **fiil** deyince ilk aklımıza gelen tanım, klasik dilbilgisindeki “iş, oluş, hareket bildiren sözcük” tanımıdır. Konumuz olan **karmaşık fiilleri** tanımak ve anlayabilmek için öncelikle **eylem(fiil)lerin** özelliklerini tanımak ve anlamak gerekir.

Eylemin bizde bıraktığı ilk çağrışım değeri ‘hareket’dir. Küçük bir çocuğa dilbilgisi kurallarını anlatırken eylemi kavratılabilmek için akıllarına *koşmak, zıplamak* gibi gözlemlenebilir bir hareket getirebiliriz. Tabi ki bu bilgi yeterli olmayacaktır çünkü eylem gözle görülür bir hareketten çok daha fazlasıdır. Eylem *düşünmek, bilmek, anlamak* gibi soyut bir kavramı da karşılayabilir. Bu eylemi gerçekleştiren öznenin belli bir hareketi olduğunu söyleyemeyiz. Eylem *doğmak, ölmek, büyümek* gibi öznenin iradesi dışında kendiliğinden olan doğal olayları da kapsar. Görüldüğü gibi eylem oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır.

Bir sözcüğün eylem sayılabilmesi için orada mutlaka olmuş, olmakta olan ya da olacak bir olay ya da durum vardır. Tabi bu olanın bir özneye, bir kipe, bir zamana da ihtiyacı vardır. Hiçbir hareketi bir zamandan ya da varlıktan bağımsız olarak düşünemeyiz. Bütün bunlar eylemlerle ilgili diğer kavramları akla getirir: zaman, kip, kiplik, kılınış, görünüş, tarz vs. Çalışmanın devamında eylemlerle ilgili bu kavramları da inceleyeceğiz.

Eylemi tanımlamaya sözlüklerden başlamak gerekirse, Türk Dil Kurumunun 2005 basımı Türkçe sözlüğünde “eylem” maddesinde: “1.Eyleme işi, fiil, hareket, aksiyon. “Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilmez.” –Anayasa. 2. Bir durumu değiştirme ve daha ileriye götürme yönünde etkiye bulunma çabası, amel: “Eyleme beraber girersiniz, siz sonuca ulaşmayı düşünürsünüz, onlar ulaşmadan paylaşmayı.”-A.İlhan. 3. dbl. Fiil: “Bize, iki yılda Fransızcanın iki yardımcı eylemini belletememişti.” –M.Ş.Esendal. **eylemde**

bulunmak bir harekete kalkışmak: “*Hiçbir Türk vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz.*” –Anayasa. **eyleme geçmek** tasarlanan bir işi uygulamaya başlamak.” tanımları yer alır. (TS 2005:670-671)

Dil bilim ve dil bilgisi terimleri sözlüklerinde ise “Bir kılış, oluş veya durum anlatan sözcük türü (Topaloğlu 1989:71), “Olumlu ya da olumsuz olarak, zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren sözcük (Hatipoğlu, 1969:37) “Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen sözcük” (Karahan 1999:47-49) şeklinde tanımlamalar yapılmıştır.

Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “eylem” başlığında yukarıdakileri de içeren kapsamlı bilgiler verir: “Bir iş, oluş, hareketi durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcük. Sözcük türleri içerisinde en önemli öge eylemlerdir. Çünkü eylemler, tanımdan da anlaşılacağı gibi varlıkların yaptıkları işleri, oluşları, hareketleri ve içinde bulundukları durumları bildirirken, kişi, zaman ve yargı kavramları verir.(...)Dilimizde bütün eylemler ve bu eylemlerden türemiş sözcükler genellikle Türkçedir. Ancak, pek az sayıda *mektuplaşmak*, *selâmlaşmak* gibi yabancı sözcüklerden türeyen eylemler yabancı kökenlidir.

Sözcük türleri arasında eylemlerin çok özel ve önemli bir yeri vardır. Çünkü eylemler yüklem oldukları zaman tek başlarına bir cümle oluşturabilir. Özne, tümleç gibi diğer cümle öğelerinde böyle bir durum görülmez. Örneğin *Yapabildim* sözcüğü tek başına bir cümledir ve özne, kişi, zaman kavramı taşımaktadır. Cümlede bulunan öğeler içinde ikinci dereceden önemli olan öznenin tek başına bir cümle kurabilme imkânı yoktur. Eylem kök ve eklerden oluşur: *sev-di*. Yalın eylem kökü daha küçük anlamlı birimlere bölünmez. Türkçede kökler değişmez, eylem köklerine gelen ekler değişir. Eylem köklerine gelen *-mak*, *-mek* ekleri eylemlilik (matar) ekidir. Eylemlilik, eylemin adıdır. (Hengirmen 1999:169-170)

Sözlüklerdeki tanımlamaların ardından Türk Dilbilgisi üzerine çalışmış olan araştırmacıların **eylem(fil)**le ilgili görüşlerine yer verelim.

Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde, “fiiller” başlığı altında eylemin isimden farkına değinir ve şu tanımını verir: “Fiil denilen kelimeler, anlamca, isimlerden büsbütün ayrıdır: *gel, git, kaç, dur, yat, kalk, at, bas, vur...* gibi kelimelerle karşımızdakine, hemen yapılmasını istediğimiz birtakım *eylemler (action)* emrediyoruz. Tekil ikinci kişiye verilen bu gibi emirler fiillerin en yalın şekilleridir. Bunların anlamında dört kavram kaynaşmaktadır: 1)*eylem*, 2) *zaman*, 3) *kişi* (tekil II.) 4) *kip* (emir). İşte bu dört kavramı birden anlatan kelimelere fiil derler.” (Emre 1945:44-45)

Kaya Bilgegil, fiili “Gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya –eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler” olarak tanımlar ve “her birinin içinde eylem (oluş, kılış, durum), zaman, tarz, şahıs kavramları hep birden mevcuttur” diye ekler. (Bilgegil 2009:253)

Muharrem Ergin fiilleri “hareketi karşılayan kelimeler” olarak tanımlar ve fiillerin dilde daima çekimli şekilde olduğuna değinir ve şu açıklamayı yapar: “Bunların kullanılış sahasına çıkabilmeleri için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması, bu bağlanmayı ifade etmek için de kendilerinin çeşitli münasebet kalıplarına dökülmeleri, hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri lâzımdır.” M.Ergin, çekimli fiilleri meydana getiren en az üç unsur olduğuna dikkat çeker. Bu unsurlardan birincisi fiil kök ve gövdesi, ikinci unsur şekil ve zaman eki, üçüncüsü şahıs ekidir. (Ergin 1993:266-267)

Neçip Üçok, *Genel Dilbilim(Lengüistik)* adlı eserinde “Fiil (verbe; Verbum, Zeitwort)” maddesinde “Herhangi bir hâdise, yahut durum, yahut da oluşu gösteren kelimeler fiil adını alır” tanımını verdikten sonra fiilleri ifade ettikleri hâdisenin mahiyetine göre iş fiilleri (verbes d’action; Tatverba), durum fiilleri (verbes d’état; Zustansverba)ve oluş fiilleri (Verbes de devenir; Verba des Werdens) olmak üzere üçe ayırır. Yazar, fiilleri ifade ettikleri işin vukua geliş şekillerine göre (aspect; Aktion, Aspekt, Aktionsarten) inceler. Ayrıca kip(siyga, mode),zaman, şahıs kavramları üzerine bilgiler de verir. (Üçok 1947: 99-104)

Bazı kaynaklardaki tanımlar birbiriyle oldukça benzerlik göstermektedir. Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller* adlı eserinde fiillerin işleri, oluşları, durumları zamana, şahsa ve bir kipe bağlı olarak anlatma özelliğine değinir ve çekimli bir fiilin şemasını verir: “fiil tabanı (kök ya da gövdesi)-kip ve zaman takısı- şahıs ve azlık-çokluk takısı.” (Dizdaroğlu 1963:6) olarak tanımlar. Dizdaroğlu *Tümcebilgisi* adlı eserinde fiillerin cümledeki görevini şöyle açıklar: “Çekimli eylemler, adlaşarak özne olabilir. Özne görevinde kullanılışları, genellikle, dilbilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde görülür.” (Dizdaroğlu 1976: 33) İbrahim Necmi, ise *Türkçe Gramer* adlı eserinde fiili “bir işin oluşunu ve zamanını belli eden kelime” olarak tanımlar. (Necmi 1933:144)

Muhittin Bilgin *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz* adlı eserinde “eylem”i “Bir eylemi, bir oluşu ya da bir durumu kişi ve zaman kavramıyla anlatan sözcüklere eylem denir.” (Bilgin 2006:365) şeklinde tanımlarken, Tufan Demir *Türkçe Dilbilgisi*’nde “varlıkların yaptıkları işleri, hareketleri, kılışları, içinde bulundukları durumları ya da onlarla ilgili oluşları zaman, biçime, kişiye bağlı olarak anlatan sözcükler” şeklinde tanımlar. (Demir 2006:333) Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* adlı eserinde “Bir kılış, bir durum veya oluşu toplu bir deyimle *olup biteni* anlatan kelimeye *fiil* adını veririz.” (Banguoğlu 2007:408) tanımını verir.

Buraya kadar yer vermiş olduğumuz açıklamalardan da anlaşıldığı gibi eylemin en önemli özelliği hareketi bir şahsa ve zamana bağlayarak bildirmesi, oluşun bir süreç içinde gerçekleşmesidir. Yani eylemin addan farklı özelliği olarak “hareket bildirme” özelliği ön plana çıkıyor. Peki, adlar da hareket bildiremez mi? Eylemden türemiş adlar, isim-fiiller ve sıfat-fiillerin de hâlâ iş, oluş, kılış, hareket bildirme özelliği yok mudur? Örneğin *bildiri* sözcüğü “bildirme” işini gözümüzde canlandırmıyor mu? Ya da eylemin isim-fiil eklerini(-ış/-iş; -mak/-mek; -ma/-me) alarak adlaşması durumunda cümlede özne veya nesne gibi yüklemden farklı görevler alabilen *bakış*, *sevmek*, *uyuma* gibi sözcükler, eyleme yakın bir çağrışım değeri taşımaz mı? Hatta bu isim-fiillerin kalıplaşıp tamamen adlaşmış olanlarında bile (*danışma*, *dondurma* gibi) sözcüğün kökündeki eylem, bize kendi varlığını hatırlatmaz mı? Sonuç olarak bu sözcükler bir zamanlar eylem olduklarını

unutmamışlardır. Bu sözcüklerde de bir hareket, oluş, kılış ve durum belli belirsiz de olsa söz konusudur. *Sözcük Türleri* adlı eserde eylemin tanımı verilirken bu konuya kısaca değinilmiştir. Eserde eylemler “devinme, oluş, kılınış, durum gösteren öğeler” olarak tanımlanır ve eylemlerde olduğu gibi eylemlerden türemiş *yürüyüş, kaçmak, sayım, düzelti* gibi adlarda da bu eylem, oluş, kılınış ve devinimin sezilmekte olduğu vurgulanır. Bu açıklamanın ardından eylemler özelliklerine göre şöyle gruplandırılır: “a)Kimi eylemlerde gerçekten bir “eylem”in söz konusu olduğu görülür: *taşımak, yazmak, içmek, bağırmak, çekmek, atlatmak* gibi. b) Kimi eylemler bir oluş bildirirler: *sararmak, büyümek, buruşmak, gevşemek, kararmak, bayatlamak...* gibi. c)Durum gösteren eylemler de vardır: *uyumak, durmak, bulunmak...* gibi.” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:175)Bu açıklamanın üzerinden devam edersek adların ve başka sözcük türlerinin de eyleme ait olan oluş, kılınış ve devinime sahip olabildiğini kabul ediyoruz. Ancak bu sözcüklerde eksik olan nedir? Bunları eylemden nasıl ayırt edeceğiz? İşlevsel olarak sözcüğün aldığı eklere, cümledeki görevine bakarak başka açıklamalar da getirebiliriz. Anlamsal olarak ise bu sözcüklerde olmayan ve eylemde olan en önemli özellik, hareketi şahsa ve zamana bağlayarak bildirmesi, oluşun bir süreç içinde gerçekleşmesidir, yani zaman, kip, kiplik, çatı kavramlarının diğer sözcük türlerinde olmamasıdır. Yukarıda verdiğimiz örnekler dışında bir de sıfat-fiiller vardır ki onların zaman bildirme özellikleri de olması bu sözcükleri eylemlere oldukça yaklaştırır ve daha da özel hale getirir. Karmaşık fiillerin temelini oluşturan bu sözcükleri ayrıca ayrıntılarıyla inceleyeceğiz. (Bk. Sıfat-fiiller) Nitekim A.Dilâçar da “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi” adlı makalesinde diğer tanımlamalardan farklı olarak fiilin devamlılık yani “süreç” özelliğini ortaya koyar ve tanımını şöyle verir: “Fiil bir süreç (procès), yani eylem (action), bir oluş (devenir) ya da bir durum (état) anlatan sözcüktür.” (Dilâçar 1971: 105)

Kononov da aynı kavramları üzerinde durarak fiili “hareketi veya hâli adlandıran çatı, kip, zaman, kılınış tarzı, kişi, sayı kategorilerine malik bir söz bölümü” olarak tanımlamış, fiillerin bu sayılan durumlar karşısında değişen veya değişmeyen özelliklerle çeşitli şekiller ortaya koyduğuna değinmiştir. (Kononov 1956:255-275)

Bütün bu soru ve cevaplardan sonra eylemle ilgili daha geniş ve ayrıntılı tanımlara ihtiyacımız var. Bazı araştırmacılar, eylemi tanımlarken bu kavramın farklı özelliklerini vurgulamayı tercih ederler. Örneğin Fuat Bozkurt *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde dilin devimine girmesi gerektiğinden bahseder ve eylemin Türkçenin anlatım gücüne katkısından da bahseder: “Eylemler devimin sözcükleridir. Anlatımın en küçük birimi olan tümcenin motoru görevini üstlenirler. Eylemlerin en belirgin özelliği, -mak/-mek eylemlik eki almalarıdır. Bu eylemlik eki kalktıktan sonra, kalan bölüm çekime girer. Eylemlik eki almış eylem o işin oluşun adıdır. Bir ad gibi görev yapar. (...)Türkçede sözcüklerin büyük bölümünü eylem ve eylem türevleri oluşturur. Günümüzde dilimizde ad başlığındaki sözcüklerin çoğu eylemlerden yapılmıştır. Ayrıca eylemlerin kendi içinde işlevleri de geniştir. Bu bolluk Türkçenin anlatım gücünü artırır. (Bozkurt 1995: 61)

Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi* adlı eserinde eylemin tanımını yaparken daha çok cümledeki görevini vurgular: “Eylem öbeğinin temel ögesidir. Bu öbeğin kurucusu, tümcenin yüklemidir. (...) Eylem, tümce içinde ya bir eylem (devinim, iş) ya da durum (oluş, kılış, yargı) belirtir. (Koç 1996:232)

Gencan ise fiiller için bilinen açıklamalara ek olarak onların bildirdikleri ve başka dilcilerin *kılış*, *durum* ve *oluş* olarak adlandırdıkları fiil kategorilerinin tamamına *edim* diyerek genelleseyici bir tavır takınır. Yine Gencan, fiillerle ilgili tüm bu değerlendirmelerin yanı sıra, elbette, fiillerle ilgili diğer çekim özelliklerini de (kişi, zaman, kip, sayı, olumsuzluk vb.) eserinde inceleme konusu yapmıştır. (Gencan 2000: 300-441)

Mustafa Uğurlu “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora”) adlı makalesinde “eylem”i tanımlarken eylemin “üç aşama”ından söz eder: “Çekimlenmiş fiil tabanını ifade ettiği harekettir; bir başka deyişle fiil tabanının anlamıdır. Bu anlam, o dile hâkim olanlar için az çok ortaktır. Gerçek hayattaki “olay” a uygun olarak fiil tabanının ifade ettiği her “eylem”in üç aşaması olduğu kabul edilebilir: “Ön sınır”, “süre ve “son sınır”. (Uğurlu 2003:124-133)

Doğan Aksan *Her Yönüyle Dilbilim* adlı kitabında eylemin daha Aristo'nun saptadığı bir sözcük türü olduğunu belirtir ve kimi dilbilimcilerin insanların ilk söyledikleri sözcüklerin eylemler olduğu görüşünü ileri sürdüklerini belirtir ardından eylemin bir devinme, bir oluş, bir kılınış ya da durum gösteren sözcükler olduğunu söyler. (Aksan 2009: 99)

Fiilin dilin vazgeçilmez bir temel birimi olduğunu vurgulayan Zeynep Korkmaz ise fiili şöyle tanımlar: “Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler.” (Korkmaz 2009:527)

Haydar Ediskun *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde “fiili iş demektir” diyerek fiilin iş özelliğini vurgular, bir kelimenin fiil sayılabilmesi için işi gösteren bir öge, işin yapıldığı zamanı ya da yapılma biçimini gösteren öge ve işi yapanı gösteren ögenin bulunması gerektiğini belirtir ve ardından şöyle tanımlar: “ Fiil, varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime(=tarz) ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir.” (Ediskun 2010: 170)

Yusuf Çotuksöken'in *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*'nde “eylem”i n sözdizimindeki işlevini vurgular : “Geleneksel dilbilgisinde iş, oluş, hareket vb'yi anlatan sözcük türü. Eşanl. **fiil**. Eylemler Türkçe sözlüklerde adlaştırma eklerinden {-mAk} ile belirlenir. Eylemler bağımlı sözlüksel biçimbirimlerden sayılır. Sözdiziminde kurucu olarak işlev görür. Tümcenin yapısında *yüklem* öbeğinde yer alır; yüklem(çekimli eylem)konumuna gelebilmek için kip-zaman, kişi-sayı eklerini alması gerekir.” (Çotuksöken 2012:88)

Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri* adlı eserinde fiillerin dilbilgisi ve dil bilimi terimleri sözlüklerinde ele alınış biçimleriyle ilgili şu açıklamayı yapar: “Dil bilgisi ve dil bilimi terimleri sözlüklerinde fiillerle ilgili olarak üzerinde ortaklaşılan konu, fiillerin söz dizimi içerisinde yüklendikleri ‘ana unsur’ olma özelliğidir. Bilindiği üzere fiiller söz diziminde yüklem olarak adlandırılan ana unsur olma işlevini yüklenir. Yüklem her ne kadar isim kökenli sözcüklerle sağlanabilirse de isim

kökenli bir sözcük birimin yüklem olabilmesi için ek-fiile (fiil) gereksinim vardır. Öte yandan bilinmektedir ki, yüklem, ağırlıklı olarak -bazı özel kullanımlar hariç- fiil kökenli sözcük birimlerle dizgede yerini alır. Buna bağlı olarak, varlıkların yaptıkları işler, oluşlar, hareketler, kişi ve zaman fiilin dizgede yüklendiği görevle belirginleşir. Kaldı ki, yüklem bulunmadığı söz dizileri yukarıda sıralanan özelliklerin -birtakım özel kullanımlar dışında- aktarılmasını ortadan kaldıracığından, yüklemsiz bir söz dizisinde söz dizimsel bir varoluştan söz edilemez. Tek başına da olsa dizgede yüklem varlığı yeter-şart bir nitelik taşır. Diğer taraftan söz dizimsellik açısından gerek-şart bir durum da söz konusudur.” (Özkan 2011:13)

Özkan söz konusu eserinde eylem konusuyla ilgili dil bilgisi ve dil bilimi kaynaklarında ve monografik çalışmalarda konuyla ilgili sınıflandırmalara yer verir. Ardından söz dizimi konusundaki çalışmalardan bahseder ve eylemin yüklem olma özelliğinden ve yüklem dil dizgesinin en önemli unsuru olduğundan bahseder. Çalışmanın devamında belirteç-fil birlikteliği üzerinde durur. (Özkan 2011:21-22)

Bu tanımlara göre eylemi addan ayıran önemli bir özellik sözdizimindeki işlevidir. Bunun yanı sıra eylemlerin aldığı ekleri de ayırıcı ve açıklayıcı bir özellik olarak kabul etmek ve dikkat etmek gerekir.

Erdoğan Boz *Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi* adlı eserinde “Eylem çekimleyiciler” Ulamlar” “ başlığı altında eylemlerin aldığı eklere değinir: “Bağımlı biçimbirim olan eylem kök ve gövdeleri {gel-}, {alış-} tek başlarına kullanılamazlar. Bu bağımlı biçimbirimlerin kullanılabilmesi için ya yüklem ya da eylemsi olmak zorunlulukları vardır yani bir başka biçimbirime ihtiyaç duyarlar. Eylemler; tarz, zaman, sayı ve kişi ulamlarını bildiren biçimbirimleri alarak tümcede yüklem görevini üstlenirler. Yüklem görevindeki bir eylemde, dört temel birim bulunur. Bunlar; eylem kök veya gövdesi, tarz ulamı, zaman ulamı ve sayı ve kişi bildiren ulamlardır.

Eylem kök veya gövdesi: {gel- }, {kalkın-}, {gözük-}

Tarz ulamı: {-sA}, {-malı}

Zaman ulamı: {-iyor }, {-acak}

Sayı ve kişi ulamı: {-um}, {-sınız}, {-ler}, {-Ø}

Buna göre; *gel-iyor-um*, *kalkın-acak-sınız*, *gözük-meli-Ø* birer “çekimlenmiş eylem”dir. Çekimlenmiş eylem ise tümcede yüklem görevindedir.” (Boz 2012: 28)

Oya Adalı da *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* adlı eserinde “Sözlüksel-Bağımlı Biçimbirimler” başlığı altında “eylem”lerin biçimsel özellikleriyle ilgili bilgiler verir: “Varlıklarını ancak belli işletim ardılları aracılığıyla ortaya koyabilen bağımlı öncüllere eylem denir. Eylemin başlıca görevi yüklem temel birimini oluşturmaktadır. Yüklem, zaman/istem ve kişiyi ardıllar yoluyla belirlediğine göre, eylem de zorunlu olarak bu birimlere bağımlıdır. Türkçede eylemin(eylem tümcesinin) ada, sıfata, belirtece dönüşmesi olanağı da vardır. Ancak bu dönüşümü belli ardıllar sağlar. Bu kez de eylem bu ardıllara bağımlıdır. Türkçede eylem ve eylem dışındaki -sözlüksel ya da görevsel- öncüller arasındaki ayırım bu temele dayanır, bu ayırım kesindir, belirleyicidir. (Adalı 2004:35)

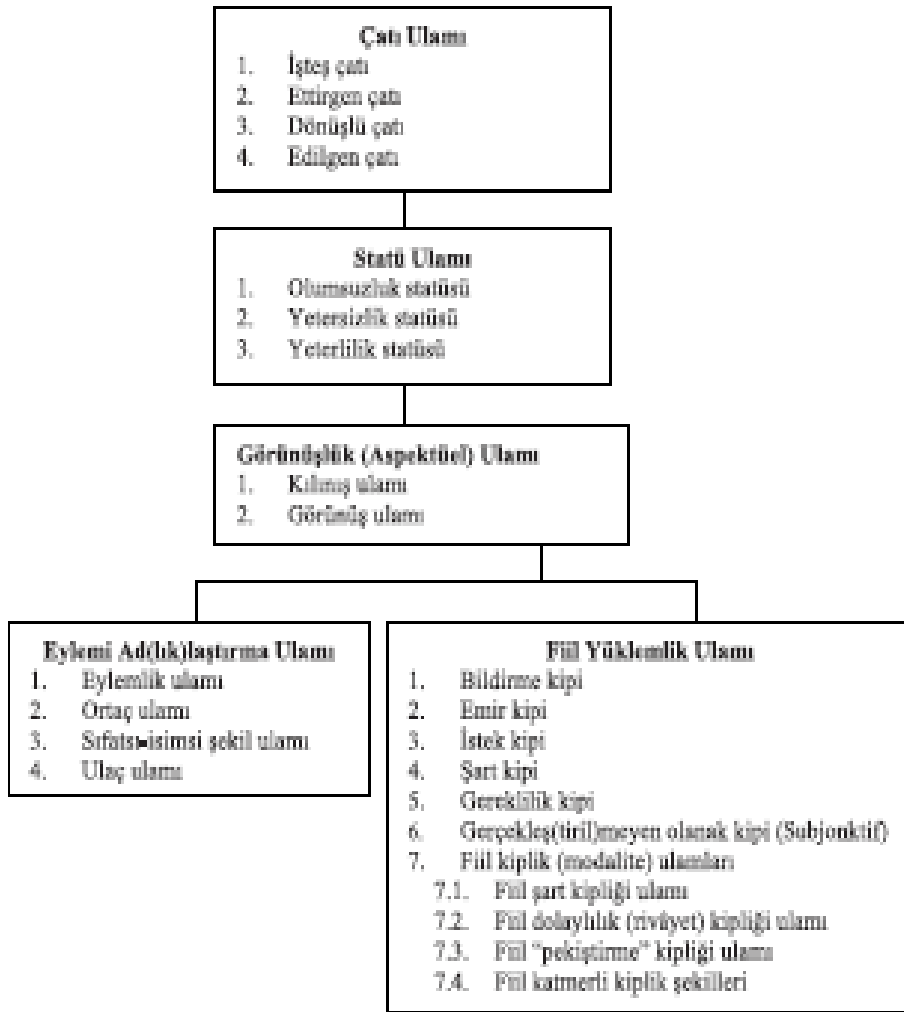
Adalı, kitabın sonuç bölümünde eylemlerle ilgili şu açıklamaya da yer verir: “Öncül biçimbirimlerden eylem, ardılsız kullanımı olmayan bir birim olarak kendisini öteki öncüllerden ayırır. Eylem, tek bir ilişki, dolayısıyla tek bir görev(yüklem) içinde beliren bir birimdir. Öteki öncül biçimbirimler ise değişik ilişkiler içinde yer alır, bu ilişkilere göre değişik görevler gerçekleştirebilirler. Aynı öncülün ad, sıfat, belirteç ilişkilerinde yer alması gibi. Eylemin tek bir ilişki içinde belirmesine karşın eylem dışındaki birimler de eylem ilişkisi içinde yer almazlar.

Türkçenin ardıl dizgesi de bu temel ayrılık üzerine oturur. İşletim ve türetim ardıllarının ilişkileri ve kullanımı eylem ve eylem dışındaki birimlerin bu kesin ayrılığına dayanır. (Adalı 2004:111)

Eylemleri biçimsel açıdan inceleyen araştırmacılardan bir diğeri de Özlem Deniz YILMAZ’dır. Yazar *Dil Araştırmaları* dergisindeki “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları” makalesinde Türkiye

Türkçesindeki fiil çekim ulamlarını incelemiş, sınıflandırmıştır ve şu şekilde şema oluşturmuştur.(Yılmaz 2012:125)

1. şema. Fiil Çekim Ulamları

Şema 1:Fiil Çekim Ulamları

Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı eserinde “eylem” başlığında “Varlıktaki değişime eylem denir; değişimin süreci ise zamandır.” şeklinde değişik bir tanımla giriş yapar ve “eylem”i varlık, değişim, zaman kavramlarıyla ilişkisi bakımından değerlendirir: “Hiçbir varlık aynı olarak kalmaz, sürekli değişir,

başkalaşır. Varlıktaki bu değişiklik, insandaki zaman kavramının da başlangıç noktası olmuştur. Yıl, mevsim, ay, gün, ömür vb., hep varlıktaki belirli değişimlerin adlarıdır; varlıktaki bu değişimin başlangıç ve bitiş noktaları arası ise süreçtir.

Eylemlerin zaman kavramıyla bu sıkı iç içeliği, zamanı, eylemlerin en belirgin özelliği haline getirir. Varlık ve varlığın algılanmasıyla, onun ‘var oluş’ süreciyle başlayan eylemler, insanın bilgi dünyasının temelidir. ‘Var oluş’ süreci, bütün algılanmışları bütün ‘var’ları ilgilendiren bir süreç olup, var oluşun bir varlık bilgisi mi yoksa bir eylem bilgisi mi olduğu binlerce yıldan beri tartışılmaktadır. Varlığın genel var oluş eylemlerinden her türlü özel eylemine kadar, varlıktaki değişikliğin adı ‘zaman’ olarak bilinir.” (Karaağaç 2012:431)

Karaağaç aynı eserde adlarla eylemlerin farklarını ayrıntılı bir şekilde açıklar: “Görüldüğü gibi, sözlüğün başlıca üyeleri olarak görülen varlık ve eylem adları, özellikleri birbirine benzemeyen iki ayrı gerçekliktir. ‘Varlık’, varsa vardır; ‘eylem’ ise, ancak varlık ile vardır. Örneğin, *ağaç*, kendi başına var olabilen algılanabilir bir gerçeklik iken, *büyümek*, ancak *ağaç* vb. bir varlık mümkün olan bir gerçekliktir. İşte bu yüzden, varlık adlarının olumsuzundan değil yokluğundan söz edilirken, eylem adlarının olumsuzu vardır.

Varlığın olumsuzu, onun yokluğu iken, eylemin olumlusu da olumsuzu da onun varlığıdır, eylemin olumlu veya olumsuzluğu, onun var veya yok olduğunu bildirmez; onun gerçekleşip gerçekleşmediğini bildirir. Varlığın olumsuzu ise onun yokluğudur; bu yüzden adların olumsuzu olmaz; var olmayan bilginin adı da var olamaz.

Bu konuda belirtilmesi gereken bir başka konu da, sözlüklerdeki eylem adlarına oranla çok daha az olmalarıdır. Bunun nedeni, birden çok varlığın aynı eylemi yapıyor olmasıdır. *Gülmek* eylemini yalnız insan yapabilirken, *yürümek* eylemini insanlarla birlikte hayvanlar, *doğmak* veya *ölmek* eylemlerini ise, bütün canlılar yapabilmektedir. Sözlüklerdeki sayıları, varlık adlarına göre çok daha az olan eylem adlarının anlamları ise, varlık adlarından çok daha zengindir; çünkü oldukça değişik varlıkların aynı eylemi yapıyor olmaları, eylemleri sayıca sınırlı

kılarken, onların anlam yapılarını renklendirmiş ve dolayısıyla, sözlüklerdeki anlamlarının artmasına yol açmıştır.

Eylemler, varlıkların hareketleri arasındaki ortaklaşalıklar yüzünden, bağlanma yetenekleri oldukça güçlü söz türleridir. Dillerin sözlüklerinde eylemler, adlara oranla, çok az bir yer kaplarlar; bunun nedeni, tabii ki pek çok varlığın aynı eylemi yapıyor olmasıdır ve eylemler, kullanım ve anlam zenginliklerini bu noktada kazanırlar.” (Karaağaç 2012:431-432)

Bu geniş açıklamaların ardından eylemlerin özelliklerini özetleyecek olursak birkaç temel nokta üzerine yoğunlaşmamız yeterli olacaktır. Sonuç olarak eylem; her türlü hareketi, oluş, kılış, kılınış ve devinimi zaman ve şahsa bağlı olarak bildiren bir sözcüktür. Eylemleri diğer türlerden ayıran en önemli özellikleri bir “süreç” bir “akış” bildirebilme özellikleridir. Bazı adlarda da bir devinim, hareket, süreç, zaman anlamı gizli olabilir. Örneğin *bağışlayıcı, danışan, bilirkşi* gibi eylemden türemiş bir adlar ya da sıfat-fiillerin adlaşmış biçimlerinde de zaman anlamı gizlidir. Özellikle sıfat-fiillerde zaman bildirme özelliği daha belirgindir. Ancak belirgin biçimde bir değişimi ifade edebilme özelliği zaman, kip, kiplik, kılınış, görünüş kavramlarıyla birleşerek süreç ve akışla ilgili farklı anlamsal boyutlar kazanabilme yetisi sadece eylemlere aittir.

Eylemler, sözdizimsel olarak tarz, zaman, sayı ve kişi ulamlarını bildiren biçimbirimleri olarak tümcede yüklem görevini üstlenen en önemli ögedir. Eylemi diğer sözcük türlerinden ayıran en önemli özelliği yüklem görevini üstlenmesidir. Eylem, tek bir ilişki, dolayısıyla tek bir görev (yüklem) içinde beliren bir birimdir. Adların cümlede bu görevi üstlenebilmesi ancak bir yardımcı eklem eylem (*imek/olmak*) yardımıyla mümkün olabilir.

Bütün tanımları toparlayacak olursak eylem; iş, oluş, kılış, durum bildiren; zaman, kip, kiplik, görünüş, kılınış özellikleri taşıyan; özne(kişi), sayı gibi belirtenleri olan, gerçekleşmek için bir varlığa ihtiyaç duyan; tek başlarına kullanılmayan tarz, zaman, sayı ve kişi ulamlarına ihtiyaç duyan, dilin en temel ögesidir.

BİRLEŞİK FİİL:

Tez konumuz olan *karmaşık fiilleri* birer *birleşik fiil* yapısı olarak kabul ettiğimize göre öncelikle *birleşik fiil* kavramını tanımak ve tanımlamak gerekir. Bu bölümde amacımız birleşik fiilleri ayrıntılı olarak incelemek değildir. Zira birazdan açıklayacağımız gibi bu konuda çeşitli görüşler vardır. Araştırmacılarımız bu konuyu oldukça farklı şekillerde ele almışlardır. Bu bölümde amacımız birleşik fiilin genel çerçeve olarak tanımlamak ve hangi araştırmacıların *karmaşık fiilleri*, bu bölüme dâhil edip hangilerinin bu konudan ne şekilde bahsettiğini belirlemektir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki çalışmamız sırasında *fiil* ya da *eylem* terimlerinden birini seçmek ve özellikle onu kullanmak gereği duymadık çünkü aşağıdaki açıklamalarda da görüleceği gibi günümüzde bu terimler aynı cümle içinde bile yer almakta, birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Biri diğerine düşman değildir ve iki sözcük de aynı dilbilgisel kavramı işaret edecek değeri taşımaktadır.

Öncelikle sözcüğün birleşmesinin kurallarını anlamaya çalışalım ve birleşme kavramının üzerinde duralım. Her gün değişen ve gelişen dünyamızda yeni kavram ve terimleri karşılayabilmek için dilimizde türetme, birleştirme, kalıplaşma, yabancı dilden sözcük alma gibi yöntemlere başvurulur. Bunların arasında türetme ve birleştirme, dilimizi zenginleştirmek ve güçlendirmek için en çok başvuru yapılan sözcük yapma yöntemlerindendir.

Türkçe sözlükte *birleşik kelime* terimi “Ses düşmesi, ses türemesi, kelime türünün değişmesi, üzerinden ekin görevini kaybetmesi veya anlam kayması dolayısıyla aralarına ek girmeyerek kalıplaşmış iki veya daha çok sözden oluşan kelime” olarak açıklanır. “Birleşik fiil” maddesinde ise “İsim soyundan bir kelime ile biçim veya anlam bakımından kaynaşıp bütünleşen fiil: *kaybolmak, reddetmek, hasta olmak, tedavi etmek* gibi.” ifadesi yer alır. (TS:283)

Mustafa Özkan, “Yapılış Yazılış ve Kullanılışları Bakımından Birleşik Kelimeler” adlı yazısında “Birleşik Kelime Kavramı”nı şöyle açıklar: “Birleşik kelimeler dilimizin söz dizimine uygun olarak, kelimelerin bir takım belli kalıplara girmeleriyle meydana gelirler. Bu kalıplar, birden fazla kelimenin yeni bir anlam ifade etmek üzere bir birlerine yaklaşmaları ile şekillenen kelime gruplarıdır. Bu oluşumda tek başlarına ayrı anlamlar taşıyan kelimeler, tek bir kavramı karşılayacak biçimde, anlamca kaynaşmış durumdadır. Bu kaynaşmada kelimeler, aralarına yapım eki, çekim eki veya herhangi bir kelime giremeyecek kadar kalıplaşmaya uğrarlar.” (Özkan: 1996)

Beşir Göğüş “Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği” başlıklı makalesinde birleşik fiilin oluşumunu; dillerde kelime yetersizliği, anlatım zorlukları veya çeşitli anlam ilgileri dolayısıyla kavramların iki yahut daha fazla kelime ile bildirilmesine bağlar. “Bu bildirim şekilleri zamanla kalıplaşır ve bu şekilleriyle bir tek kavram bildirmeye başlar, böylece birleşik kelimeler doğar.” der ve birleşik kelimeyi “Birden fazla kelimedenden meydana gelen ve yeni bir kavram bildiren kelime” diye tanımlar. (Göğüş 1962:245) Demek ki iki sözcüğü birleşik kabul edebilmek için, kalıplaşmış olması ve kelimelerin tek başlarına ifade ettikleri anlamdan daha farklı ve daha zengin bir anlamın ortaya çıkması gerekiyor. “Birleşme” kavramını “bileşme” olarak kullanılan araştırmacılar da vardır. Nitekim bileşik kelimeleri oluşturan kelimelerden her birine incelemede dilbilim terimi olarak “bileşen” de denir.

Örneğin Feyza Hepçilingiler, bu yapıları “birleşik” değil de “ bileşik” terimiyle karşılar. Bu terimi tercih etmesinin sebebini Kimya biliminden yararlanarak şöyle açıklar: “Birleşik, bir araya getirilmiş; bir, yani tek kılınmış demek. Bileşik ise bileşerek oluşmuş, basit olmayan, eski dilde “mürekkep” demek. Bizimki hangisi? “Sözcükleri yan yana getiriyoruz, oluyor birleşik sözcük.” diyorsanız (bence) yanılıyorsunuz. Burada yapılan işlem de kimyadaki işlem gibi. Kimyadan akılınızda kalan örnekleri düşünün. Hidrojen bir gaz, oksijen de bir gaz; ama bunlar tepkimeye girdiğinde gaz olmayan bir şey çıkıyordu ortaya: Su. Yani, X ile Y bir tepkimeye gidiyor ve ikisinden de farklı XY maddesi oluşuyordu. $X+Y \rightarrow XY$ Tepkime: Bir maddenin kendisinden ödün vererek değişmesi demek değil midir? Madde elektron

veriyor, elektron alıyor; yani maddenin kendisinde bir değişiklik oluyor. Daha doğrusu, tepkimeye giren maddenin her türlü özelliği değişiyor.(...)İşte, bileşik sözcüğü de böyle düşünmek zorundayız. Kimyadaki bileşik neyse, dildeki bileşik de odur.” (Hepçilingirler 2005:19)

Çalışmanın bu bölümünde “ ‘birleşik’ mi, ‘bileşik’ mi?” diye bir tartışmaya yer vermeyi gerekli görmeyerek genel ifadeye uygun olarak “birleşme” terimini tercih ettiğimizi belirtelim. Sonuçta “bileşme” sözcüğü de “birleşme”yi çağrıştırmaktadır. Terim ve kavramların yerleştirilmesinde sözcüğün çağrışım değeri büyük önem taşımaktadır. “Bileşme” kelimesi farklı bir anlam taşısa da aynı zamanda iki sözcüğün kalıplaşması ve birleşmesi anlamını da kapsamaktadır. Kimya biliminden de yararlanarak “bileşme” terimini tercih etmekte bir sakınca olmamakla birlikte, araştırmacıların çoğunun kullanımlarına uyum sağlayarak “birleşme” sözcüğüyle devam edelim.

Sözcüklerin birleşmesini açıkladığımıza göre **birleşik fiillerin** çeşitli tanımlarını inceleyelim. Vecihe Hatipoğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “birleşik eylem”i “(Osm. *Mürekkep fiil*; Fr.*Verbe composé, verbe complexe*; İng. *Compound verb, complex verb*; Alm. *Zusammengesetztes Verbum, komplexes Verbum*) (Derl. *Karmaşık fiil, mudil fiil, kaynaşmış bileşik fiil, anlamca kaynaşmış bileşik fiil*) Bir kelime ile anlam bakımından kaynaşıp kalıplaşan eylem” olarak açıklar. (Hatipoğlu 1969:20)

Leyla Karahan *Türkçede Söz Dizimi*’nde birleşik fiili: “Bir hareketi karşılamak üzere bir arada bulunan kelimeler topluluğudur.” (Karahan 1999:36) şeklinde tanımlarken Kutadgu Bilig’de fiilleri inceleyen Ahmet Bican Ercilasun; “Kelime gruplarında esas; manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir” düşüncesiyle kavramı biraz daha genişleterek şu tanımı yapar: “Birleşik fiilin yapısında esas ve yardımcı unsur olan iki veya daha fazla kelime vardır.” (Ercilesun 1984:48)

Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde “bileşik eylem(İng. *Compound verb*; Alm. *Zusammengesetztes Verb*; Fr. *Verbe composé*)”

başlığında “Başka bir eylem ve başka türde sözcüklerle birlikte, genellikle kalıplaşmış olarak oluşmuş eylem.”tanımını verir. (Hengirmen 1999:78)

Haydar Ediskun *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik fiili şöyle tanımlar: “Bileşik fiiller, iki ya da daha çok kelimenin birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki fiillerdir: Gel-i-ver-, gelmez ol-, gel-ivermiş ol-, his(s) –edebil-, gelecek ol-, göz at-, hasta düş-... gibi.” (Ediskun 2010:228)

H. İbrahim Delice ise “Yüklem Olarak Türkçede Fiil” adlı yazısında birleşik fiilleri *öbek fiiller* başlığı altında toplamıştır. Bu tür fiiller kendi anlamından uzaklaşmış yardımcı fiillerle kurulan *gelivermek*, *düşeyazmak* gibi tasvir fiillerinde bile yapısal ayrıklık mevcuttur. Asıl fiil ile yardımcı fiil arasına ya zarffiil eki ya da bir kip eki kendi işlevi ile getirilmektedir. Oysa birleşik kelimelerin birleşenlerini herhangi bir ekle ayırmak, farklı farklı çekimlemek mümkün değildir. Bunun için birleşik fiil yerine *öbek fiil* ismini kullanmaktadır

Yazar, bu terimi tercih etmesinin nedenini şöyle açıklar: “Fiil, yapı itibariyle başka bir kelimeye anlamca birleşmemektedir. Bu da fiille birleşik kelime yapılamayacağını ancak fiil öbeği kurulabileceğini gösterir. Bu özellik, bir fiilin hangi yapı içinde bulunursa bulunsun bağımsız varlığını sürdürme temayülünde olduğunu göstermektedir.” (Delice 2002: 207).

Türkiye Türkçesi Söz Dizimi adlı eserde “Birleşik Fiil Grubu” başlığı altında şu açıklamalara yer verilir: “Bir yardımcı fiil ile bir isim veya bir fiil unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *birleşik fiil* adı verilir. İsim ve fiil unsuru önce, yardımcı fiil unsuru sonra gelir. İsimlerle oluşturulan birleşik fiillerde esas anlamı isim unsuru taşır. Yardımcı fiillerin anlama etkisi yoktur. Yardımcı fiil yalnızca isimleri fiilleştirir. Bu bakımdan isimlerle fiil yapan yardımcı fiilleri ile fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ayrı ayrıdır. İster bir isim ögesi ile bir fiil ögesinden, ister bir fiille başka bir fiilin birleşmesinden meydana gelmiş olsun, birleşik fiillerde de bir anlamca kaynaşma söz konusu olup bunlar tek bir kavramı karşılarlar. Hareket ve oluş ifade eden kavramları karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl yararlanıyorsak, birleşik fiillerden de aynı şekilde yararlanırız. Basit ve türemiş

fiillerle, birleşik fiiller arasında ifade ve anlatım bakımından fark yoktur. Fark yalnızca yapıları bakımındandır.” (Özkan-Sevinçli 2009: 57)

Günay Karaağaç *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*’nde “birleşik eylem”i şöyle açıklar: “Bağlı ögesi eylem olan yapılardır; bu yapıların asıl ögesi ise, zarf işleviyle kullanılmış bir ad veya zarf-eylem eki almış bir eylemdir. Dillerin birleşik eylem yapıları, oldukça zengindir.

Türkçede bir ad veya eyleme yardımcı eylemlerden birini getirilerek oluşturulan söz öbeklerine birleşik eylem denir. Sözlerin, Türkçenin yapımlık düzenine göre birleştikleri bu öbekte, asıl öge önce, yardımcı öge sonra gelir. Birleşik eylem yapılarındaki yardımcı eylemler, Türkçenin addan eylem ya da eylemden eylem yapma ekleri gibi çalışırlar. Ad + yardımcı eylem yapısındaki yardımcı eylemler, addan ad yapma ekleri gibi; eylem+yardımcı eylem yapısındaki yardımcı eylemler, eylemden eylem yapma ekleri gibi çalışırlar. Türkçenin yapısına bakıldığında eylemlere ve adlara farklı yardımcı eylemler getirilmektedir. (Karaağaç 2013:204-207)

Yusuf Çotuksöken, *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “bileşik eylem” terimini kullanır ve terimi “Ad ya da eylem soylu bir sözcükle bir yardımcı fiilin bileşmesinden oluşan eylem. Yazım gereği kimi bileşik eylemler bitişik, kimileri ayrı yazılır. Örn.*başvurmak, katetmek, hallolmak, alıvermek, gelebilmek, bakakalmak, düşeyazmak, zikretmek, hiss olunmak, fark etmek, adam olmak, terk etmek, gider olmak, toplanmış bulunmak* gibi.” (Çotuksöken 2012:44) şeklinde açıklar.

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı eserinde “Birleşik Eylem Grubu” başlığı altında şu açıklamayı yapar: “Birleşik eylem grubu; biri asıl eylem, diğeri yardımcı ad veya eylem olan iki sözcüğün birbiriyle yapı ve anlamca kaynaşması ile oluşan gruptur. Eylem birleşmeleri, sonsuz anlam inceliklerini ve eylem derecelerini göstermek suretiyle, dile son derece zengin anlatım imkânı kazandırır. Bununla birlikte, Modern Türkiye Türkçesinde *eylem* birleşmelerinin gittikçe azaldığı göze çarpmaktadır.” (Eker 2011:432)

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri” adlı makalesinde yardımcı fiilleri iki kısma ayırmaktadır: “Yardımcı fiilleri iki bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan bir kısmı, bir isim ile birleşerek onu fiilleştiren ol-, i-, er- ve tur- gibi gerçek yardımcı fiillerdir. Diğer bir kısım ise, aslında bir esas fiil olduğu halde, yavaş yavaş bu özelliğini kaybedip, esas fiile bazı anlam incelikleri katmak suretiyle, yardımcı fiil haline gelmiş bulunan fiillerdir. Böyle ayrı iki fiil şeklinin birleşmesinden meydana gelen, fakat anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve bir tek oluşu gösteren fiillere “fiil birleşmeleri” adını veriyoruz” demektedir. (Korkmaz 1959: 107-124)

Tanımlardan anlaşılan şudur ki ister bileşik fiil, ister birleşik fiil, ister fiil birleşmeleri, ya da öbek fiil şeklinde adlandıralım söz konusu yapıların ortak özelliği birden fazla sözcüğün fiil oluşturması, anlamca kaynaşma veya kalıplaşma olmasıdır. Terimler konusundaki fikir ayrılıkları birleşik fiillerin sınıflandırılması konusunda da devam eder. Bu konuda birçok araştırmacının farklı tasnifleri vardır. Bu konu daha geniş ve ayrıntılı bir araştırma gerektirebilir. Burada bizim üzerinde duracağımız unsur bu sınıflandırmalar içerisinde konumuz olan “karmaşık fiiller”in ne ölçüde ve hangi isimlerle yer aldığıdır. Türk Dilbilgisi üzerine yazılmış belli başlı eserlerdeki birleşik fiil tasniflerini bu bakış açısıyla inceleyelim.

Z. Korkmaz “Türkçede Birleşik Filler ve Anlam Kaymaları” adlı makalesinde “birleşik fiiller” terimini kullanıp tanımlama yaptıktan sonra incelediğiniz türdeki fiilleri “üçüncü gruptakiler” başlığı altında ve sınıflandırmasını şöyle yapmıştır: “1. Bir isim ile et-, ol- yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan birleşik fiiller: *akın et-, göç et-, kul ol-, mecbur ol- son bul-* gibi. 2. İkinci gruptaki birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesinden oluşmuştur. Burada birinci fiil şekilce bir zarf-fiil kuruluşundadır. Buna yardımcı fiil olarak kullanılan esas fiile bitişik olarak yazılan *bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal-* gibi fiiller eklenmiştir: *görebil-, gidedur-, düşeyaz-, söylenegel-, yalvaragör- bakakal-* gibi. 3. Üçüncü gruptakiler “karmaşık fiil” (Osm. Mudil fiil) diye adlandırılan birleşik fiillerdir. Bunlar bir sıfat fiil ile “öncelik”, “başlama” ve “niyet” gösterme işlevlerindeki ol- yardımcı fiilin birleşmesinden oluşmuştur: *anlamış ol-, bitirmiş ol-, utanır ol-, uğramaz ol-, söylenecek ol-* gibi. 4. Dördüncü gruptakiler, isim veya isim soylu bir

veya birden çok kelimenin, belirli gramer kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek bir anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşması ile oluşan birleşik fiillerdir.:göze gir-, gözden düş-, gibi. (Korkmaz 1998:4-5)

Ahmet Cevat Emre *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde “birleşik fiil” ifadesini kullanarak “etmek, kılmak, olmak” başlıkları altında birleşik fiilleri incelerken “kem küm etmek, mırın kırın etmek, örtbas etmek, yaka paça etmek, namaz kılmak” gibi anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil örneklerini de belirtmiş ve ek fiilin “hikâye, rivayet, şart şekilleri”ni de “idi, imiş, ise temelleri” başlığı altında birleşik fiil olarak değerlendirmiştir. (Emre 1945:114-118)

Necmettin Hacıeminoğlu da *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı eserinde konuyla ilgili olarak; “İsimle fiilin birleşmesiyle ortaya çıkan terkipte anlam değişikliği ile yeni bir hareketin ifade edilmesi esas alınır.” der. (Hacıeminoğlu 1984:255) Eserde eski metinlerden de örnekler verip birleşik fiilleri “İsim+Yardımcı Fiil” ve “Fiil+Tasviri Fiil” olmak üzere ikiye ayırarak I.grupta “ayak bas-, Kuran’a el bas-, parmak bas-, silah altına al-, baş çek-” gibi örnekler verir. (Hacıeminoğlu 1984:256)Hacıeminoğlu, Tarihi Türk Lehçelerinde kullanılan fiilleri bilinen fiil kategorileri çerçevesinde değerlendirmiştir. Araştırmacının ağırlıklı olarak fiil türetmeleri ve çekimleri ile çatı kavramını artsüremli olarak değerlendirdiği görülür. Hacıeminoğlu, birleşik fiil kavramına ayrıca değinmemiştir.

Mecdut Mansuroğlu “Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine” başlıklı makalesinde fiil birleşmelerini şöyle inceler: “1.İsim bildirici yapan veya bir fiili geçmiş zaman veya başka kipine geçiren yardımcı fiillerle meydana getirilenler.2.İsim fiil yapan fiillerle meydana gelen birleşik fiiller: Bu grupta “çile çek-, dalga geç-, söz ver-, göze al-, sıkıya al-, makasa al-”gibi anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiil örnekleri dikkati çeker. 3.Aslında çekimli bir fiilin zarfı olan zarf-fiillerin belirli bir fiille sık sık beraber kullanılmaları ile Türkçede “Anlamca Kaynaşık Fiiller” meydana getiren ve çekilen yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik fiiller. (Mansuroğlu 1958:35-38)

Vecihe Hatipoğlu *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde “Birleşmiş Olarak Kullanılan Yardımcı Eylemler”i, “A.Bir Adla Bir Eylemden Kurulan Birleşmiş

Eylemler: a. Bazı Tek Heceli Sözcüklerle Yardımcı Eylemlerin Kullanılması (hissetmek, zannetmek) b.Bazı İki Heceli Sözcüklerle Yardımcı Eylemlerin Kullanılması (emretmek, hükmetmek) c.Ses Artmasına ya da Ses Düşmesine Uğramayan Tek Heceli Yardımcı Eylemlerin Kullanılması (arz etmek, söz etmek) ç.Çok Heceli Sözcüklerle Yardımcı Eylemlerin Kullanılması(tehdit etmek, inat etmek) B.İki Eylem Kökünden Kurulan Ulaçlı Birleşmiş Eylemler: a.Yeterlik b.Tezlik c.Yakınlık ç.Sürerlik” şeklinde inceler. (Hatipoğlu 1972:43-45)

Prof.Dr.Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*’nde konuyu “Birleşik Fiil Tabanları ” başlığı altında yer verir ve “birleşik fiil tabanları”nı üçe ayırır: “Zarf öbeği kalıbında olanlar: İleri sür-, geri kal-, hoş gör-, vb. 2. Çekim öbeği kalıbında olanlar: Yağmur yağ-, şafak sök-, gözü karar- vb. 3. Bağlama öbeği kalıbında olanlar: Sayıp dök-, yiyip iç-, tellemek pul- vb. (Banguoğlu 2007: 310)

Banguoğlu, “birleşik fiil tabanları”, “kelime yapımı” bahsinde ele aldığı halde, “tasvir fiilleri”ni “kelime çekimi” bahsinin “fiil” kısmında değerlendirir. Karmaşık fiiller konusuna ise yine kelime çekimi bölümünde değinir. (Banguoğlu 2007: 482-488)

Banguoğlu bil-, ver-, dur-, kal-, gör-, gel-, yaz- yardımcı fiilleriyle –e, -i zarf-fiillerinin meydana getirdiği fiilleri de “birleşik fiil tabanları” saymakla beraber bunları, “tasviri fiiller” adı altında ayrı bir bahis olarak ele alır. (Banguoğlu 2007: 488-494)

Muharrem Ergin *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik fiilleri iki kısımda inceler: “et-, eyle-, ol-, bulun-, yap-“ yardımcı fiillerinin isimlerle ve sıfat-fiillerle meydana getirdiği birleşik fiilleri ilk grupta; “bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-“ yardımcı fiillerinin ünlü zarf-fiil (nadiren –ıp, ip, zarf fiil) ekini almış fiil şekilleriyle meydana getirdiği fiilleri de ikinci grupta değerlendirir. Ergin’e göre ünlü zarf-fiilleriyle teşkil edilen birleşik fiilleri müstakil fiillerden ayırmanın şaşmaz ölçüsü “gerindiumun arkasından gelen fiilin manasına bakmaktır.” Eğer o fiil kendi manasıyla kullanılmışsa, zarf almış müstakil fiilden ibarettir. Yok eğer o fiil manası ile değil de çekim unsuru olarak vazife görüyorsa yardımcı fiildir ve orada birleşik fiil vardır. Birleşik fiilde grubun manasının gerundiumun manasına dayandığının,

yardımcı fiilin mana ile ilgili bir vazife görmediğinin esas olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. (Ergin 1993: 364-366)

Ahmet Bican Ercilesun *Kutadgu Bilig-Fiil* isimli çalışmasında Kutadgu Bilig'deki birleşik fiilleri “Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+fiil)” ve “İki tarafı fiil olan birleşik fiiller(fil+fiil)” olmak üzere iki grupta inceledikten sonra birinci grupta “bol- (ol-), kıl-, tut-“ gibi fiillerden oluşan birleşik fiillere örnek verir. (Ercilesun 1984:51-86)

Kaya Bilgegil, *Türk Dilbilgisi*'nde, birleşik fiilleri, “yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan birleşik fiiller”, “iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan fiiller” ve “kaynaşma yoluyla teşkil edilen birleşik fiiller” olarak üç bölümde inceler. Birinci bölümde yardımcı fiiller olarak “et-, eyle-, buyur-, ol-” fiillerinden bahseden yazar, “İşte yardımcı fiiller; Türkçe isimler, sıfatlar, sıfat-fiiller, mastarlar, Arapça ve Farsça mastar ve hâsıl-ı mastarlardan sonra gelerek birleşik fiil teşkilini sağlar” demektedir. Bilgegil, “iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan birleşik fiiller”i, “ikinci birincisinin anlamını değiştirmek üzere, iki fiilin bir araya gelerek birleşik fiil teşkil eder” şeklinde tamamlayarak, fiilleri, “yeterlilik fiili (=iktidârî fiil), tezlik fiili (=ta'cîlî fiil), sürerlik fiili (=istimrârî fiil), yaklaşma fiili (=muhabere fiilî)” olarak kısımlara ayırır. Yazar, “kaynaşma yoluyla teşkil edilen birleşik fiiller” bölümünde ise “Bazen fiil bazen –her ikisi birlikte kendi anlamları dışında kullanılmak üzere- isim soyundan bir kelime ile bir fiilin teşkil ettiği bileşik kelimelere bu ad veriliyor” dedikten sonra, örnek olarak “hasta düştü, duçar kalmadı, eziyet çekti” şekillerini verir. Bilgegil, kaynaşma yoluyla teşkil olunan birleşik fiillerden bazılarının dilimizde deyim olarak kullanıldığını ifade eder. “Yüz sürdü, dil uzatır, el açmış” vs. (Bilgegil 2009:268-270)

Mehmet Hengirmen, oluşum yolu açısından bileşik eylemleri Türkçede üçe ayırır: a)eylem+yardımcı eylem yapısında *hükmetmek, işgal etmek, spor yapmak, test etmek*. vb. b)ad soylu sözcük(ler)+yardımcı eylem yapısında *gelivermek, yazakoymak, düşeyazmak, alabilmek, bakadurmak*. vb. c)deyimleşmiş *el vermek, yola çıkmak, gözden düşmek, elden ele gezmek*. vb.” (Hengirmen 1999:78)

Beşir Göğüş, Türkçede bileşik kelimeleri “1.Belirtme İlgisiyle 2.Sözdizimi ilgisiyle oluşmuş olanlar” diye iki çerçevede inceleyen yazar, “İki fiilin kalıplaşmasıyla” başlığı altında tasviri fiillerden bahseder “Yardımcı fiiller” başlığı altında ise bu yolla oluşan birleşik fiilleri şöyle sıralar: “1.İsim soyundan bir kelime ve yardımcı fiiller.(hissetmek, kaybolmak) 2.Bir ortaç ve bir yardımcı fiille a)Başlama Fiilleri b)Bitirme Fiilleri c)Davranma Fiilleri 3. Kaynaşmış Filler (lazım gelmek, fırsat düşmek) (Göğüş 1962:256-258)

Konuya “Bileşik Eylemler” başlığı altında yer veren Feyza Hepçilingirler, “ad ya da eylem soylu sözcükle, kendi anlamından uzaklaşarak onları çekimli bir eylem gibi kullanıma sokmaya yarayan bir yardımcı eylemden oluşan eylemdir” tanımını verir ve konuyu “A)Ad +yardımcı eylem B) Eylem + yardımcı eylem.” iki maddede inceler. Yazar, “bileşik ad, nasıl tek bir sözcükse bileşik eylem de tek bir eylemdir. Dilde tek eylem işlevi görür, tek eylemin girdiği bütün görevlere girer. Bu görevlerden en önemlisi yüklem olmaksa, yüklem olur.” der. (Hepçilingirler 2005:199-201)

Yusuf Çotuksöken *Türkiye Türkçesi'nin Ekleri* adlı eserinde ise eylemin yapısıyla ilgili “Geleneksel dilbilgisinde iş, oluş, eylem anlatan sözcük türü olarak tanımlanır. Dilbilimde bağımlı biçimbirimler arasında sayılır; eylem çekim ekleriyle (kip, zaman, kişi vb) kullanıldığında bağımsızlaşır. Yapı bakımından **yalın** (*al-, bil-, gel-, kal-, yaz-*), **türemiş** (*baş-la-, kan-a, gör-ü-ş-, in-dir-, yaz-ı-l-, yıka-n,*) ve **bileşik** (*hisset-, karar kıl-, sayı yap-*) olabilir. Özel anlam yükleriyle kalıplaşmış eylemler de vardır (yeterlik eylemi: *gele+bil*; tezlik eylemi: *geli+ver-*; sürerlik eylemi: *gide+dur-*, *baka+kal-*, *alışa+gel-*, *baka+gör-*; yaklaşma eylemi: *öle+yaz*; *düş+e+yaz-*” (Çotuksöken 2011: 11-12) şeklinde bilgi verir.

A.Von Gabain *Eski Türkçenin Grameri*’nde “*kör-ü bil-, ayıt-ı ıd-, bolgalı u-, yükün-ü ötü-*”, gibi örnekleri “modal yardımcı fiiller” adı ile ele almış, “*alta-yu tur-, ay-u bir-, öl-üp bar-, küzet-ip tur-*” gibi fiilleri ise “tasviri fiiller” olarak incelemiştir. (Gabain 1988:87-90)

Gabain “*kıl-gu er-, kıl-mış bol-, kıl-ur bol-, kıl-gu bol-*” gibi örnekleri “kelime grupları” kısmında “Birleşik Fiiller” adıyla ele almıştır: “(Mantıkî) esas fiil

ve (gramerlik çekimli) yardımcı fiil. Birinci, genellikle, yalın hal yahut bir ara şekle sahiptir; sadece *kıl-guluğ bol-* “yapmak, zorunda olmak”, *kıl-u bol-*, *kıl-ğalı bol-* “yapabilmek” örneklerinde bu, zarf-fiildir.(Gabain 1988:109)

A.Von Gabain “Die Verbalkompositionen im Türkischen” (Fiil Birleşmeleri) adlı makalesinde fiil birleşmelerini üç grupta incelemektedir:

1. Bir esas fiille bir yardımcı fiilden meydana gelen birleşme: gelmiş ol- gibi. Bu bölümde esas fiil çekime tâbi tutulur. (verbun finutum) asıl anlam esas fiildedir. Çekimli fiil olduğu için birleşmenin birinci tarafı bir isim hükmündedir. Ayrıca yardımcı fiil de kip ve şahıs ekleri alarak çekilir.”Gelecek idi, varır isem” gibi.

2.Yatıp dur-, okuyup dur- örneklerindeki gibi bir esas fiil ile ona eklenmiş bir tasvir fiilden meydana gelen birleşmeler: Bu durumda esas fiil bir zar-fiildir. Birleşmedeki yardımcı fiil asıl anlamını kaybederek esas fiilin gösterdiği oluş ve kılışın tarzını tasvir etmektedir.

3.Bu grup yine esas fiil ile yardımcı fiil vazifesi gören başka bir fiilin birleşmesiyle meydana gelir. Esas fiil, zarf-fiil şeklindedir. Fakat ikinci fiil asıl anlamını kaybetmemiş, anlamca esas fiile yardımcı olmuştur. Asıl anlam ilk fiildedir. “Yuyunu başla- (yıkamaya başla-) gitmeyebilirsin” örneklerinde olduğu gibi. (Gabain 1953:1-28)

C.Brockelmann, *Osttürkische Grammatik* adlı eserinde “et- kıl-, bol-” gibi yardımcı fiillerin isimlerle teşkil ettiği “çin et-, kengeş kıl-, kabul kıl- vb.” birleşik fiilleri “Die Stammbildung des Verbums (fiil yapımı)” konusu içinde “verbalumschreibungen” adı altında ele almıştır. Eserde gerundiumlu şekillerle “tur-, bol-, kal-, bar-, kel-, kir-, yaz-, yürü-, yat-, tüş-, un-, bil-, kör-, al-, bir-, ıd-, kod- ve sal-” yardımcı fiillerinin meydana getirdiği kelime ve kelime grupları “söz dizimi” konusu içinde ve “Gerundien mit Hilfsverben (yardımcı fiillerle gerundiumlar) başlığı altında incelenmiştir. (Brockelmann 1916:223-224)

J.Deny *Türk Dili Grameri* isimli çalışmasında “Mürekkep Fiil” başlığı altında “et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-, olun-“ yardımcı fiilleriyle oluşturulan yapıları “complete

(karmaşık) fiil” başlıklı bölümde “yazar ol-, yazmış ol-, yazacak ol-, ağlamalı ol-, seve bil- vb.” fiillerini incelemiştir. (Deny 1941:476-479)

A.N.Kononov, dilcilerin *fiil +fiil*’in birleşik fiil yapısı oluşturduğuna dair yargılarda bulunduğu *ver-*, *dur-*, *git-*, *gel-*, *başla-*, *kal-*, *yaz-*, *bil-* vb. fiilleri Kononov, *kipsel fiiller* olarak değerlendirilmiş ve *-(y)a* ve *-(y)ip’li biten gerundium +çekilen fiil* ile *partisip + ol-/bulun-* yapıları fiilleri de diğer kip ve kipleme özellikleri arasında sıralanmıştır. (Kononov 1956:255-275)

Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*(Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri) adlı eserinde fiilleri “sentaktik ve analitik usullerle teşkil edilenler” olmak üzere ikiye ayırır.

Kononov “mürekkep fiiller” olarak da adlandırdığı “Analitik fiiller” başlığı altında “şifayı bulmak, şifayı kapmak, yakayı kurtarmak, gücüne gitmek, göz önüne getirmek, kılıçtan geçirmek vb.” örnekleri vererek, ayrı başlık altında toplamadan anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiilleri ifade eder. (Kononov 1956:339)

Kononov fiilleri *kök* (köksel fiil), *türemiş* (yapma fiiller) ve *birleşik fiiller* (analitik/mürekkep fiiller) ayrımı çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu anlamda Kononov, birleşik fiillerden olan ve diğer dilcilerin *tasvir fiiller* ya da *fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* olarak adlandırdığı fiil yapısını *kipsel fiiller* olarak ele almış, öte yandan *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-* fiilleriyle oluşan yapıları ise, birleşik fiil olarak konu edinmiştir. Kononov, birleşik fiillerden olan ve diğer dilcilerin *kalıplaşmış birleşik fiiller* ya da *deyim içinde öbekleşmiş fiiller* vb. adlandırmalarla ortaya koyduğu ve sözlük birimsel özellik gösteren birleşik fiilleri de ele almış, bunları yapı özelliklerine göre (örneğin, *isim kısmı özne ile iyelik eki olan + fiil: canı sıkıl-* vb.) ayrıca sınıflandırılmıştır. Bu fiiller için Kononov’un sözlükbirimselleşmiş ve gramerleşmiş yapılar olduklarını dile getirmesi, *sözcük birimsel eşdizimlilik* ve *birliktelik kullanımları* açısından önemli bir saptama olarak değerlendirilmiştir. (Kononov 1956:339)

Muhammet Yelten ve Halil Açıkgöz’ün *Kelime Grupları* adlı eserinde bir fiilin yardımcı fiil sayılabilmesi için kendisinin belirli bir manasının bulunmaması ve

eklendiği kelimeyi fiilleştirerek ona sadece bir fiil fonksiyonu ve hüviyeti kazandırması gerektiği vurgulanır ve birleşik fiiller iki bölümde incelenir: “1.İsimler üzerine yardımcı fiil eklenerek yapılan birleşik fiiller.2. Fiiller üzerine gerundium eki ve yardımcı fiil eklenerek yapılan birleşik fiiller.”

Bunlardan “İsimler üzerine yardımcı fiil eklenerek yapılan birleşik fiiller” bölümünde Türkçede isimleri birleşik fiil yapan yardımcı fiiller: et-, ol-, bulun-, yap-, kıl- olarak ele alınır ve bu yapı şöyle açıklanır: “İsimlere getirilen yardımcı fiiller geçişli ve geçişsiz oluşlarına göre ikiye ayrılır. İsimlerle geçişli birleşik fiil kuran yardımcı fiiller et-,eyle-, kıl- yap-‘tır. Geçişsiz birleşik fiil kuranlar ise ol- ve bulun- dur. İster geçişli, ister geçişsiz birleşik fiil yapmış olsunlar; bu yardımcı fiillerin asıl fonksiyonları isimleri fiilleştirmektir. (...)Yabancı dillerden Türkçe’ye geçen kelimelerin, bu geçişte en çok kullandıkları yapı isimle kurulan birleşik fiil yapısıdır.” Konumuz olan “karmaşık fiiller”le ilgili açıklamalara bu bölümün alt başlığı olarak “Partisiplerle Kurulan Birleşik Fiiller” başlığı altında değinilir. (Yelten-Açıkgöz 2008: 18-20)

Sözcük Türleri adlı eserde “Bileşik Eylem” başlığı altında şu bilgiler verilir: “Bir sözcükle hem anlam hem de biçim yönünden kalıplaşarak oluşan eylemlerdir. Bu eylemlerin dilimizde türlü kullanılışları vardır. Yardımcı eylem adını verdiğimiz sözcüklerle oluşan bileşik eylemler dilimizde en çok kullanılanlardır Yabancı dillerden özellikle Arapça, Farsça ve Fransızcadan gelme sözcüklerle oluşan *tahrip etmek, hissetmek, niyaz etmek, empoze etmek* gibi. Bileşik eylemlerde en çok *etmek, olmak, kılmak* gibi eylemler yardımcı eylem olarak kullanılır. Türkçede –i ve –e’li ulaçlarla *vermek, bilmek, durmak, kalmak, yazmak* eylemlerinin birleşmesiyle oluşan ve tümünü *ulaçlı bileşik eylemler* adı altında topladığımız *yeterlik* (söyleyebilmek), *tezlik* (söyleyivermek), *sürerlik* (gidedurmak) ve *yakınlık* (düşeyazmak) eylemleri de başka bir bileşik eylem öbeğini içerirler. (...) Ad ya da ad soylu bir sözcükle bir eylemin bileşik eylem oluşturduğu da olur. Kimi kez bunlar bir deyim gibi kullanılırlar: *göz etmek, yüz bulmak, el etmek, göze girmek, başa çıkmak, başa kakmak, dile düşmek* gibi.” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:184)

Muhittin Bilgin *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz* adlı eserinde “Bileşik Eylemler” başlığı altında “İki eylemin ya da bir ad soylu sözcükle bir yardımcı eylemin birleşmesiyle oluşan eylemlerdir.” tanımını verir ve bunları üç başlık altında inceler: “1.Kurallı (Özel) Bileşik Eylemler. 2.Yardımcı Eylemle Kurulan Bileşik Eylemler. 3. Anlamca Kaynaşmış Bileşik Eylemler.” (Bilgin 2006:409) Yazar, karmaşık fiillerden bu bölümde bahsetmemiştir ancak ol- fiilini görevlerini açıklarken “karmaşık fiil” terimini kullanmadan “ortaçlarla kurulan bileşik eylemler” şeklinde açıklamalara yer vermiştir.

Tahir Nejat Gencan, birleşik fiiller için ayrı bir başlık altında üç tür belirlemiştir. Bunlardan birincisi, *kurallı birleşik fiiller*dir. Bunu da iki ana başlık altında incelemiştir. Gencan’ın *özel birleşik fiiller* (yeterlik fiili, tezlik fiili, sürerlik fiili, istekleme fiili, yaklaşma fiili) olarak değerlendirdiği bu birleşik fiil kategorisi genelde araştırmacıların üzerinde birleştiği bir ayrımdır. Öte yandan Gencan, *istekleme fiili* (...-eceği gel- ...) olarak adlandırdığı başka bir fiil birleşliği ortaya koymuştur.

Gencan, öncelikle *özel birleşik fiiller* başlığı altında *yardımcı fiillerle yapılmış birleşik fiiller*’i *et-* (tavsiye *et-* vb.) *ol-* (mahvol-, memnun ol-, söyleyecek ol- vb.) [hem fiilimsilerle hem de yalın *ol-* fiiliyle kurulan yapılar], *eyle-* (güzel eyle- vb.), *kıl-* (nazar kıl- vb.) fiilleriyle kurulanlar olarak ayrı ayrı açıklamış ve bunlara *bul-* (can bul- vb.) ve *buyur-* (müsaade buyur- vb.) fiillerini de eklemiştir.

Gencan, ikinci olarak *anlamca kaynaşmış birleşik fiiller*’i (alıkoy-, elver-, öngör-, varsay-, vazgeç- vb.) ve üçüncü olarak ise, *deyim biçiminde öbekleşmiş fiiller*’i (*fiil öbekleri*) (gönül ver-, dış bile-, ön ayak ol-, tadını çıkar-, dile düş-, hoş gör-, can çekiş- vb.) *birleşik fiil* grupları arasında ele almıştır. Ayrıca Gencan, *özel birleşik fiiller* arasında *olup bitme fiili* (...inandım gitti, sıfırı tükettim gitti vb.), *-meye görsün fiili* (aklına esmeye görsün...vb.), *beklenmezlik fiili* (...-eceği tut- vb.) ayrımlarını da belirtmiştir. (Gencan 2000: 300-441)

Türkçede fiiller üzerine az sayıda monografik çalışmalardan birini yapan Kükey ise, fiilleri yapı, çatı ve çekim bakımından (kip, kişi, zaman vb.) değerlendirmiştir. Kükey, yapı bakımından fiilleri *basit fiiller*, *türemiş fiiller* ve

birleşik fiiller olarak bilinen sınıflandırma içerisinde ele alır. Basit fiiller bir yana bırakılırsa, türemiş fiillerin *isimlerden* (yer *-leş-*, kan-*a*, göz-*et-* vb.), *sıfatlardan* (temiz-*le-*, pembe-*leş-*, kalın-*laş-* vb.) *zamirlerden* (ben-*imse-* gibi), *fiillerden* (kov-*ala-*, anla-*t-*, uza- *n-* vb.) ve *onomatopelerden* (gür *-le-*, fiş-*kır-* vb.) yapıldığını belirtir.

Kükey, birleşik fiillerle ilgili olarak önce *fiilin fiille oluşturduğu bileşik fiiller*'den söz eder. Bunları bilinen sınıflandırmaya göre *yeterlik fiili*, *tezlik fiili*, *sürerlik fiili* ve *yaklaşma fiili* olarak ele alır. Öte yandan, ikinci bir grup olarak *fiilimsi'nin (fiil türevi) fiille oluşturduğu bileşik fiiller'i başlama fiilleri* (açar ol-, saçar ol-, gezer ol-, gülmez ol- vb.) *bitirme fiilleri* (öğrenmiş ol-, girmiş ol- vb.), *davranma fiilleri* (gidecek ol-, bakacak ol-, bağırarak ol- vb.) başlıkları altında incelemiştir. Bunlara ek olarak, ayrı bir başlık altında dil bilgisinde bir terim karşılığı bulunmayan; ancak, dilde örnekleri görülen *-(...)yor ol- yapılı birleşik fiiller* ve *-meli ol- yapılı birleşik fiiller*'i sıralamıştır. Kükey, birleşik fiil konusunda üçüncü bir tür olarak *fiilimsinin fiille oluşturduğu bileşik fiiller* başlığı altında *beklenmezlik fiili* (*-acağı tut-*), *istekleme fiili* (*-eceği gel-*, *-esi gel-*, *-ası gel-*) ve *yapmacık fiili* (*-miş dur-*, *-miş görün-*, *-mişliğe vur-*, *-mişten gel-*, *-mişlikten gel-*) sınıflandırmasını yapmıştır.

Kükey, birleşik fiilleri *isim soylu sözcüklerin yardımcı fiillerle oluşturdukları bileşik fiiller* başlığı altında değerlendirmiş *et-*, *eyle-*, *ol-*, *kıl-*, *bul-*, *bulun-*, *buyur-* fiillerini yardımcı fiiller olarak sıralamıştır. Bu fiillerin isim, sıfat, zamir ve ünlemlere ulanarak bunlardan birleşik fiil oluşturduklarına değinen araştırmacı, her bir yardımcı fiilin kullanımını ayrı başlıklar altında örneklendirmiştir. Öte yandan Kükey, *isimlerin fiillerle oluşturduğu bileşik fiiller* ya da *anlamca kaynaşmış bileşik fiiller* başlığı altında sözlük anlamını koruyan bir isim ve sözlük anlamından kaymış bir fiilden oluşan *yarı kaynaşmış bileşik fiiller* (çile doldur-, göz at-, laf at-, kalp kır-, hasta düş- vb.) ile sözlük anlamını kaybetmiş isim ve fiilin oluşturduğu *tam kaynaşmış bileşik fiiller*'i (kafa tut-, boy ölçüş-, baklayı ağzından çıkar- vb.) de birleşik fiiller başlığı altında sıralamıştır.

Kükey, bu sınıflandırmaları ortaya koyarken birleşik fiillerin yazım özelliklerine de diğer dilciler gibi değinmiş, çatı bakımından ise, diğer dilcilerle benzer bir sınıflandırmaya bağlı kalmış, fiillerle ilgili diğer çekim özelliklerini de değerlendirme konusu yapmıştır. (Kükey 1972)

Günay Karaağaç birleşik eylem öbeğini, adlardan oluşanlar ve eylemlerden oluşanlar olarak ikiye ayırır:

a.Ad+yardımcı eylem kaynaklı birleşik eylemler

b.Eylem+yardımcı eylem kaynaklı birleşik eylemler

Yazar, incelediğimiz türde sıfat-fiil + ol- şeklinde kurulan birleşik fiilleri “*Adlarla yapılan eylemler*” başlığı altında incelemiş ve bu birleşik fiillerin özelliklerini şöyle açıklamıştır: “Adla kurulan birleşik eylemlerde, ad ögesi tek başına bir ad olabileceği gibi ad işlemi gören bir söz öbeği veya bir eylemsi de olabilir. Adla kurulan birleşik eylemlerde, ad ögesi, durum eklerini almaz; yalnız çokluk, iyelik ve soru eklerini alabilir. Olumsuzluk şekli, yardımcı eyleme -ma- olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Soru şekli de aynı şekilde, ad ve yardımcı eylemden sonra soru eki getirilerek yapılır.

ayıp mı et-, kabahatler et-, cilveler et, haller ol-, telefonlar et-, ricalar et-, aklı havada ol-, sütü bozuk ol-, yapış yapış ol-, un ufak et-, göz ardı et-, al aşağı et-, namaz kıl-, tatlı bela eyle-, çıkış yap-, gelir ol-, geçmiş ol-, okuyor bulun-, yapacak ol-, görünmez ol-, okumakta ol-, koşuyor ol-, gelmemiş ol-/ gelmiş olma-, gitmeyecek ol-/gidecek olma-, yapacak mı olur?/yapacak olur mu?, görünmez mi olur?/görünmez olur mu?, oyun ettir-, halt ettir-, hallolun-, mahv olmuş bulun-, bekliyor ol-, bakıp duruyor ol-.”(Karaağaç 2013:205)

Karaağaç, “Eylemlerle yapılan birleşik eylemler” başlığında “Bir eylemden sonra *bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-* yardımcı eylemlerini getirerek oluşturulan söz öbeğidir. Asıl eylem ögesi ile yardımcı eylem ögesi birleşirken, asıl eyleme *-a, -ı, -ıp* zarf-eylem eklerinden biri getirilir” diyerek bu yapının adlarla yapılan birleşik eylemlerden farkını, bunlarda, yardımcı eylemin işlevinin belirgin oluşuna bağlamaktadır: “Adlarla yapılan birleşik eylemlerde olduğu gibi, bu

eylemlerle yapılan birleşik eylem öbeklerinde de yardımcı eylem, geriye doğru bir işlev görür, yani yardımcı eylemin yönü geriye doğrudur. Bu, Türkçenin yapımlık yönüdür ve gerçekten de yardımcı eylem, bir eylemden eylem yapma eki gibi çalışır.

Bu yapının adlarla yapılan birleşik eylemlerden farkı, bunlarda, yardımcı eylemin işlevinin belirgin oluşudur. Türkçenin aynı tür sözden aynı tür söz türeten yapım ekleri ile, addan eylem veya eylemden ad yapan ekleri arasındaki temel fark da budur: Bir yapımlık bağlı birim, aynı tür sözden aynı tür söz türetiyorsa, ekin işlevi açık ve belirgin olmakta, addan eylem veya eylemden ad türetiyorsa, ek belirgin bir işleve sahip olmamakta, getirildiği ad veya eylemle herhangi bir biçimde ilgili eylem ve adlar türetmektedir. İşte bu olgu, adlardan yapılan birleşik eylemler ile eylemlerden yapılan birleşik eylemler arasında da olduğu gibi geçerlidir.” (Karaağaç 2013:205-206)

Tufan Demir *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik eylemleri “iki ya da daha çok sözcüğün birleşip kaynaşmasıyla oluşan eylemler” olarak tanımlar ve şu başlıklar altında inceler: 1.Kuralları(Özel)Bileşik Eylemler: A)İki Eylemle Kurulanlar 1.Yeterlik Eylemi 2.Tezlik Eylemi 3.Sürerlik Eylemi 4.Yaklaşma Eylemi B)Eylemsilerin Eylemlerle Kurduğu Bileşik Eylemler 1.İsteklenme 2. Beklenmezlik Eylemi 3. Yapmacık Eylemi C) Eylemlerin Olmak Yardımcı Eylemi İle Kurduğu Bileşik Eylemler 1.Başlama Eylemi 2.Bitirme Eylemi 3.Davranma Eylemi 2.Yardımcı Eylemlerle Kurulan Bileşik Eylemler 1.Etmek Yardımcı Eylemi 2.Olmak Yardımcı Eylemi 3.Eylemek Yardımcı Eylemi 4.Kılmak Yardımcı Eylemi 3)Anlamca Kaynaşmış Bileşik Eylemler” (Demir 2006: 337-361)

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı eserinde birleşik eylemleri iki grupta inceler: “1) Tasvirî (betimseli deskriptif) Eylemler: Bir asıl eylem ile ona eklenen eylem birleşmesinde kendi anlamını bütünüyle kaybetmiş bir yardımcı eylemden oluşur. Bu grubun ilk gruptan farkı, asıl eylemin [-A], [-I] veya [-p] ile yapılmış zarf-fiil şekli olmasıdır. Bu tür eylemler, asıl eylemin *kılınış* çeşidini göstermeye yarar: *dur-*, *gel-*, *kal-*, *düş-* vb.

asıl eylem + zarf-fiil eki + yardımcı eylem

yaz	a	dur-
koş	a	bil-
yaz	1	ver-

2)Adla Yapılan Birleşik Eylemler: Diğer birleşik eylem çeşidi, Türkçe ya da yabancı kökenli bir ad ile, *yardımcı eylem*den oluşur.

ad + yardımcı eylem

yardım etmek

satın almak (Eker 2011:432-433)

S.Eker konumuz olan **karmaşık fiiller**'e ise bu açıklamaların ardından “3) Diğer Birleşik Eylemler” başlığı altında değinir ancak bize “karmaşık fiil” olmayan diğer birleşik fiilleri de aynı gruba dahil eder:

“Yukarıdaki yapılara uymamakla birlikte, *eylem birleşmeleri* içinde değerlendirilebilecek diğer örnekler de şu şekildedir:

git- : *Anlayamadı gitti; Söylediklerime kızılıyorsan, sustum gitti.*

örneklerindeki gibi, aynı biçimde, eylemlerin sonuna gelerek yapılması, ilk önce pek istenmeyen bir şeyin kabul edildiğini anlatır.

...-Dİkça...AcAğI gel-:Sıfat-fiillerden sonra geldiğinde, önceki eylemle ilgili olarak pekiştirilmiş bir istek ve sürerlik bildirir: *baktıkça bakacağı gelmek, yedikçe yiyeceği gelmek.*

gel-: Asıl eylem anlamının dışında, *güleceğim geldi* örneğinde olduğu gibi, *yaklaşma* ifade eder.

gel- /tut-: Bir kılışın başladığını ifade eder: *Sinemaya gideceğimiz tuttu, Bunu görenin, güleceği tutar.*

-mİş + ol-: Eylemin denemeden, düşünülmeden yapıldığını ifade eder: *Yapmış olduk.*

-AcAk ol-: Gerçekleşmesine az kala eylemden vazgeçildiğini gösterir: *Ayağa kalkacak oldu; vazgeçti.*

-Ar + ol-: Eylemin, uygulamaya konulduğunu, sürekli hâle geldiğini belirtir: *Bu dünyadan gider olduk (Yunus Emre), Yapar olduk.”*(Eker 2011:433)

Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller* adlı eserinde birleşik fiilleri, “1.İki Fiilden Yapılmış Bileşik Fiiller (özel bileşik fiiller): yeterlik fiili, tezlik fiili, sürerlik fiili, yaklaşma fiili, 2.Yardımcı Fiillerle Yapılan Bileşik Fiiller a)*Etmek* yardımcı fiiliyle yapılanlar b) *Eylemek* yardımcı fiiliyle yapılanlar c)*Olmak* yardımcı fiiliyle yapılanlar ç)*Kılmak* yardımcı fiiliyle yapılanlar d)*Buyurmak* yardımcı fiiliyle yapılanlar 3.Anlamca Kaynaşmış Bileşik Fiiller” şeklinde gruplandırır. (Dizdaroğlu 1963:30-36)

Türkiye Türkçesi Söz Dizimi adlı eserde birleşik fiiller, yapısı bakımından özetle şöyle sınıflandırılır: “A. İsim+ Yardımcı fiil= Birleşik fiil: 1. “et-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller. 2. “eyle-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 3. “kıl-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 4. “yap-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 5. “tut-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 6. “al-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 7. “bulun-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 8. “ol-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller. 9. Tamlayanı sıfat-fiil olan birleşik fiiller 10. Gerçekte yardımcı fiil olmadıkları halde zamanla yardımcı fiil durumuna düşen fiiller(*düş-, al-, ver-, kal-, bul-, koş-, tuttur-, işle-i kustur- at-, koy-, bile-, bin- vb.*) ile kurulan birleşik fiiller. 11. Kelime grubu şeklinde birleşik fiiller: 12. Anlamca kaynaşmaya uğrayan birleşik fiiller. B. Fiil + Zarf-fiil + Yardımcı fiil= Birleşik fiil 1.Yeterlilik Fiilleri 2.Tezlik Fiilleri 3. Sürerlilik Fiilleri 4.Yaklaşma Fiilleri 5.Yarı Tasvir Fiilleri” (Özkan-Sevinçli 2009: 58-71)

Nesrin Akıncı, *Türkçe Sözlük'teki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi* adlı yüksek lisans tezinde birleşik fiilleri şu başlıklar altında inceler: “Türkçe veya Yabancı İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulan Birleşik Fiiller, Et- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller, Ol- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller, Eyle- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller, Kıl- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller, Buyur- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik

Fiiller, Bul- Bulun- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller, Yap- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller, Fiil + Zarf Fiil Ya Da Kip Eki + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulan Birleşik Fiiller, Yeterlilik Fiili, Tezlik Fiili, Süreklilik Fiili, Yaklaşma Fiili, Yalın veya Çekimli Mecazlı Bir İsim +Mecazlı Asıl Fiil Yapısıyla Kurulan Birleşik Fiiller, Deyimler, Yarı Deyimler” (Akıncı 2007: 16-23)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı üzere birleşik fiillerin tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda temelde aynı kavramı karşılarsa da çeşitli adlandırmalar ve farklı maddelendirmeler söz konusudur.

R. Rüstemov, *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe'l* adlı eserinin “mürekkebi Fe'ler” bölümünde, meseleyi, geniş olarak ele alır.

Rüstemov'a göre Türkî Cumhuriyetlerdeki Türkologlar, bu konuda iki gruba ayrılır. V.M.Vasilov, N.P.Direnkova, N.A.Baskakov, N.T.Sawranbayew, A.A.Palmbah, A.Elekberov gibi dilciler, sadece zarf-fillerle yapılan, yani iki tarafı da fiil olan grupları birleşik fiil kabul etmektedir. A.N.Kononov, V.V.Reşetov, A.G.Gulamov, V.N.Hangildin, S.Ceferov, Z.Budagova ise iki tarafı fiil olanların yanında bir tarafı isim, bir tarafı fiil olanların yanında bir tarafı isim, bir tarafı yardımcı fiil olan grupları da birleşik fiil sayarlar. (Rüstemov 1965:151)

Dil her gün değişen canlı bir varlık olduğunda göre elbette bu sınıflandırmalara her gün yenileri eklenecek ve zamanla daha geniş daha kullanışlı olanları da bulunacaktır. Bunların içinden Haydar Ediskun'un sınıflandırması oldukça derli toplu, anlaşılır ve kullanışlıdır.

Haydar Ediskun birleşik fiilleri şu şekilde gruplandırır:

“Birinci öbek: İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller:

- a)Yeterlilik fiilleri
- b)Tezlik fiilleri
- c)Sürerlik fiilleri
- ç)Yaklaşma fiilleri

d)Beklenmezlik fiilleri

e)Gereksime fiilleri

f)Yapmacık fiilleri

İkinci öbek: Bir ortaç ile **ol-** yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller:

a)Başlama fiilleri

b)Bitirme fiilleri

c)Davranma fiilleri

Üçüncü öbek: İsim kök ya da gövdesinden bir kelime ile **et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-** yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller.

Dördüncü öbek: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller.” (Ediskun 2010:228)

Zeynep Korkmaz’ın sınıflandırması ise ayrıntılara da yer veren, oldukça geniş kapsamlı bir çalışmadır.

Z.Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde fiillerin yapı bakımından sınıflandırıldığı bölümde birleşik fiil çeşitlerini şöyle sıralar: “Bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli ile *etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak, yapmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki fiil türleridir. Birleşik fiillerin bir başka türü daha vardır. Bu türe girenler, bir veya birden fazla ad ile bir fiilin birleşmesinden oluştukları hâlde, işlev ve anlam bakımından yalnız kaynaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda bir kalıplaşmadan geçerek deyimleşmişlerdir. Bunları anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramış deyimleşmiş birleşik fiiller diye adlandırıyoruz.” (Korkmaz 2009:530)

Z.Korkmaz aynı eserde “Birleşik Fiiller” başlığı altında konuyu daha geniş olarak ele almıştır. Birleşik fiilleri taşıdıkları farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde gruplandırmıştır ve her grubun kendi içinde alt grupları vardır. Bu gruplandırmayı şöyle özetleyebiliriz:

I.Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller.

Bu gruba giren birleşik fiilleri taşıdıkları yapı ve işlev özellikleri bakımında kendi içlerinde üç alt gruba ayrılır:

1.Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller.

2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller)

A.Öncelik Fiilleri

B.Alışkanlık Fiilleri

C.Niyet Fiilleri

3.Bir yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri

A.Yeterlik Fiilleri

B.Tezlik Fiilleri

C.Süreklilik Fiilleri

Ç.Yaklaşma Fiilleri

D.Uzaklaşma Fiilleri

Belirleyici Birleşik Fiiller

İkili Birleşik Fiiller

II. Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller

Anlam kayması yoluyla oluşmuş bulunan birleşik fiiller, fiilden önce gelen ad öğelerinin sayısına göre:

1.Tek öğeli kalıplaşmış birleşik fiiller

2.İki öğeli kalıplaşmış birleşik fiiller

3.Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller olmak üzere üç gruba ayrılır. (Korkmaz 2009:791-861)

Sınıflandırmadan anlaşıldığı üzere Z.Korkmaz, incelediğimiz türdeki fiilleri 2.grupta ayrıntılı bir şekilde incelemiş ayrıca her alt grup için ayrıntılı açıklamalara yer vermiş ve bu oluşumların anlam yapılarını incelemiş. Bu anlam özelliklerine yer geldikçe değinilecektir.

Ayrıca Leyla Karahan'ın çalışması da üç maddeden oluşuyor gibi görünse de aslında oldukça ayrıntılıdır ve pek çok birleşik fiil çeşidini açıklayabilen bir sınıflandırmadır.

Leyla Karahan'a göre Türkçede üç tip birleşik fiil vardır:

“1.Bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller: Bu birleşik fiillerde isim unsuru başta, yardımcı fiil sonra bulunur. Yardımcı fiil, anlamı üzerinde bulunduran isim unsurunu fiilleştirir.(isim unsuru+yardımcı fiil=birleşik fiil,dost+ ol- = dost ol-, yok + et- = yok et-)Bu tip birleşik fiillerin kuruluşuna “et-, ol-, yap-, eyle-, kıl-, bulun-, başla-” fiilleri, yardımcı fiil olarak katılır.(şikayet et-, memnun et-, hasta ol-, pişman ol-)Tek başına kullanılmayan veya kullanıldıklarında aslî şekillerini koruyamayan bazı isimler, yardımcı fiile bitişik yazılır.(sabret-(sabr>sabır), hallet- (hall>hal), hisset- (hiss>his).

Karahan “karmaşık fiiller”i bu grubun içine alır ve konuyla ilgili(karmaşık fiil terimini kullanmadan) şu açıklamayı yapar: “Bu birleşik fiillerin isim unsuru, bir sıfat fiil olabilir. Sıfat fiil, “ol-” ve “bulun-” yardımcı fiilleriyle birleşir. (konuşmaz ol-, gidecek ol-, gezer ol-, vermiş bulun-)Ocaklar **yakılmaz oldu**. Ses **gelmez oldu** bahçelerden. O günden sona her akşam sergilikten, güneşin battığı yere **bakar oldu**. “ol-” yardımcı fiilinin sıfat fiillerle kurduğu birleşik fiillerde; “-mış/miş” ekli sıfat fiiller, bitmiş, tamamlanmış bir hareketi; “-r/-ar/-er ekli sıfat fiiller devam etmekte olan bir hareketi, -acak/-ecek ekli sıfat fiiller, niyet halinde ifade edilen bir hareketi; sıfat fiiller görevinde de kullanılabilen –yor ekli sıfat fiiller, yakın geçmişte ortaya çıkan tamamlanmış veya devam etmekte olan bir hareketi karşılarlar. almış ol-, gider ol-, verecek ol-, yazıyor ol-”(Karahan 1999:37)

Karahan, diğer birleşik fiilleri sınıflandırmaya şu şekilde devam eder:

“2.Bir fiil unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller: Bu birleşik fiillerde, ana fiil unsuru başta bulunur. Anlamı üzerinde bulunduran bu unsur, -a/-e, -ı/-i, -u/-ü, -ıp/ıp/-up/-üp zarf fiil eklerinden birini taşır.(fiil+ zarf fiil+yardımcı fiil=birleşik fiil, koş+ a+ bil = koşabil-),“bil-, ver-, dur-,gel-, git-, kal-, koy-, gör-, yaz-” yardımcı fiilleri asıl fiile yeterlik, ihtimal, tezlik, devamlılık, yaklaşma vb. anlamları kazandırır. bil-: yeterlik, ihtimal (yazabil-, okuyabil-), ver-tezlik, kolaylık (yapıver-, gidiver-),git-, gel-, gör-, kal-, dur-: devamlılık (sürüp git-, çıka gel-, gide koy-, yalvarı gör-, şaşa kal-, oturup dur-), yaz-: yaklaşma (düşe yaz-)

3.Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller: Bu birleşik fiiller, bir isim ve bir fiil unsurundan meydana gelir. İsim başta, fiil unsuru sonda bulunur. Unsurların biri veya hepsi, kendi sözlük anlamları dışında kullanılır. Bunların bir kısmı deyimleşmiştir. para ye-, boş ver-, baş kaldır-Bu birleşik fiillerin isim unsuru, isim çekim eklerini alabilir. kendini kaybet-, hoşuna git-Grubun unsurları, kelime grubu olabilir. Grubun vurgusu, birinci unsur üzerindedir.” (Karahan 1999:36-39)

Sonuç olarak bizi ilgilendiren, bu sınıflandırmaların içerisinde konumuz olan *karmaşık fiillerin* nerede durduğu ve ne şekilde adlandırıldığıdır. Buraya kadar vermiş olduğumuz bu geniş alıntıları özetleyecek olursak “sıfat-fiil + ol-/bulun-” şeklinde oluşturulan birleşik fiil yapısına verilen çeşitli adları şöyle sıralayabiliriz.

Ahmet Cevat Emre ve Yusuf Çotuksöken konuyu “birleşik fiil”; Süer Eker “eylem birleşmeleri” adı altında “diğer birleşik eylemler” başlığında incelemiş olsa da pek çok araştırmacımız bu özel yapı için ayrı bir isim ve uzunca başlıklar sıralama gereği duymuştur.

Zeynep Korkmaz, bu yapılara “karmaşık fiil” adını vermiş ve “öncelik, başlama, niyet” alt başlıklarında incelemiştir. Kononov bu yapıyı “mürekkkep fiil” başlığında inceler. J.Deny “mürekkkep fiil” başlığı altında “complete(karmaşık) fiil” der.

Karahan, konuyu “bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller” kategorisinde değerlendirir, Günay Karaağaç da aynı fikirdedir ve konuyu

“Adlarla yapılan birleşik eylemler” başlığında ele alır. Mecdut Mansuroğlu ise “isim bildirici yapan veya bir fiili geçmiş veya başka kipine geçiren yardımcı fiillerle meydana getirilenler” diye ayrıntılı bir başlık verir. Muhammet Yelten ve Halil Açıkgöz ise “İsimler üzerine yardımcı fiil eklenerek yapılan birleşik fiiller” başlığının altına bir alt başlık olarak “partisiple kurulan birleşik fiiller” demeyi tercih ederler.

Muhittin Bilgin de yardımcı fiilden önceki bölümün sıfat-fiil olduğunu belirterek “ortaçlarla kurulan birleşik fiiller” ifadesini kullanır. Beşir Göğüş ve Haydar Ediskun da aynı görüşte birleşerek “bir ortaç ve bir yardımcı fiille oluşmuş birleşik fiiller” ifadesinin altına aynı alt başlıkları sıralamışlardır: “a) başlama fiilleri b) bitirme fiilleri c) davranma fiilleri” Tufan Demir de aynı alt başlıkları kullanır ancak ana başlıkta sıfat-fiile değil yardımcı fiile vurgu yapar: “Eylemlerin Olmak Yardımcı Eylemi İle Kurduğu Bileşik Eylem” ifadesini seçer. Mazhar Kükey de “a) başlama fiilleri b) bitirme fiilleri c) davranma fiilleri” alt başlıklarını kullananlardandır ancak onun ana başlığı “fiilimsinin (fiil türevi) fiille oluşturduğu bileşik fiiller” şeklindedir.

Başlıklarda sıfat-fiile değil yardımcı fiile vurgu yapan diğer araştırmacılar da şunlardır: Kaya Bilgegil konuyu “yardımcı fiiller ve onlarla teşkil edilen birleşik fiiller”; Gabain, “Bir esas fiille bir yardımcı fiilden meydana gelen birleşme”; Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli “bulun- /ol- yardımcı fiili ile yapılan birleşik fiiller”; Tahir Nejat Gencan “yardımcı fiillerle yapılmış birleşik eylemler”; Nesrin Akıncı “Ol- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Eylemler”; Hikmet Dizdaroğlu “Olmak Yardımcı Fiiliyle Yapılanlar” ifadesiyle ele almışlardır.

Özetle *karmaşık fiiller* çeşitli şekillerde adlandırılmış olsa da *birleşik fiiller* bahsinde mutlaka incelenmiş, araştırmacıların ilgisini çekmiş olan ve daha ayrıntılı incelemeye ihtiyaç duyulan bir birleşik fiil çeşididir. Çalışmamızın devamında inceleyeceğimiz *sıfat-fiil* + *ol-/bulun-* şeklinde oluşturulan karmaşık fiiller, kalıplaşmış olması, yapıyı oluşturan unsurların tek başlarına olduklarından daha zengin ve daha farklı bir anlam ifade etmeleri, bu anlamda anlamca kaynaşmış

olmaları, araya bağlaç ve edat dışında başka kelime ya da ek almamaları sebebiyle *birleşik fiil* olarak kabul edilmektedir.

OLMAK FİİLİNİN ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ:

Birleşik eylemlerin açıklandığı bölümde öncelikle “birleşik fiil”i tanımlamıştık, daha sonra incelemiş olduğumuz kaynaklarda konumuz olan “karmaşık fiiller”in nasıl ve ne şekilde ele alındığına dikkat çekmiştik. Bu bölümde de aynı yöntemle devam edelim. Öncelikle “karmaşık fiil” yapısının eylem bölümünü oluşturan *ol-* fiilinin genel özelliklerini tanıyalım. *Ol-* ve *i-* fiillerinin görevleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklayalım. Son olarak bu konuyu incelemiş olan araştırmacıların *ol-* fiilinin özelliklerinden bahsederken karmaşık fiillerden nasıl ve ne ölçüde bahsettiğini inceleyelim. Karmaşık fiiller, ayrı bir başlık altında inceleneceğinden konuyu ayrıntılarıyla inceleyen çalışmalardan kısaca bahsedeceğiz, konuyla ilgili ayrıntılara bu bölümde yer vermeyeceğiz.

Ol- fiilinin TDK’nin güncel Türkçe sözlüğünde yirmi beş anlamı vardır. İncelediğimiz türde fiillerdeki görevine ise 24. Maddede kısaca değinilmiştir: “1.Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak: “*En şiddetli münakaşa, kumpanyanın ismi için oldu.*” -S.F.Abasıyanık. 2.Gerçekleşmek veya yapılmak.3.Bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak: “*Okumak, eczacı olmak bu sayılı inatlardan biri ve ilkidir.*” –T.Buğra. 4.Bir şeyi elde etmek, edinmek: “*Nihayet ben mal sahibi olacağıma göre rahattım.*” –S.F.Abasıyanık. 5.Bir durumdan başka bir duruma geçmek. 6. Herhangi bir durumda bulunmak.7.Uygun düşmek, yerinde görülmek: *Böyle iş olmaz. Oraya gitmesek de olur.* 8.Yetişmek, olgunlaşmak: *Ekinler oldu. Üzümler daha olmadı.* 9.Hazırlanmak, hazır duruma gelmek: *Çay oldu.* 10. Bulunmak: “*Kız da hemen olduğu yere oturdu.*” –M.Ş.Esendal. 11.Geçmek, tamamlanmak: *İki yıl oldu. Nerede ise üç yıl olacak.* 12. Sürdürmek, yürütmek: *İlişkilerimiz dostça olsun istiyorum.* 13.Bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak, mensup olmak: *Partili olmak.* 14. Yaklaşmak, gelip çatmak: *Sabah oldu.* 15. Bir şey, birinin mülkiyetine geçmek: “*Pırlanta gerdanlığı da tek taş küpesi de, zümrüt*

yüzüğü de kendinin olsun!” –S.M.Alus. 16. Ek fiilin geniş zamanı olan –dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz: Annesi oluyor. Yeğeni olur. 17. (nsz) tkz. Sarhoş olmak: Sen adamakıllı olmuşsun. 18. (-e) Uymak, tam gelmek: Bu şapka başıma oluyor. 19. (-den) Yitirmek, elinden kaçırmak: Tembelliği yüzünden işinden oldu. 20. (-den) Bir yerde doğmuş, yaşamış olmak: Köyden, kasabadan olmayan, düveni, dirgeni nasıl bilebilir? 21. (-e) Bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek: Aman, ona bir şey olmasın! Kimseye bir şey olmadı. 22.(-e) Yol açmak: Bu davranışın ona çok zararı oldu. 23. Bir isim veya sıfatın belirttiği durumu almak: Su, buz oldu.24. (yar) Sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitime vb. bildiren fiilleri oluşturur: Artık bize gelmez oldu. Bu işi yapmış olacak. Söyleyecek olursa... 25. (yar) Hastalığa yakalanmak, tutulmak: Tifo olmak. Verem olmak.”(TS 2005:1498)

Türkçe sözlükteki anlamlardan anlaşıldığı üzere *ol-* eylemini görevleri oldukça çeşitlidir. Hem eyleme hem harekete hem de duruma karşılık gelmesi bu eylemin anlam alanını genişletmiştir. Örneklerden de görüldüğü gibi *ol-* eylemi oldukça işlek, bolca görev almış bir eylemdir. Tek başına eylem olabilmesinin yanı sıra yardımcı eylem olarak sık bir kullanıma sahiptir.

Birjan Duygu Şimşek- Gizem Yunt “Modern Türkiye Türkçesi’nde *Ol-* Sözdizimsel ve Anlambilimsel Bir Yaklaşım” adlı makalede Türkçe sözlükteki bu anlamların birbirlerine yakın oldukları durumların yanı sıra uzak kaldığı durumların bulunduğu dikkat çekmişlerdir. Makalede dikkati çeken başka bir nokta ise fiilin, bazı cümlelerde bir duruma bazılarında ise bir harekete karşılık gelmesidir. Lars Johanson’un konuyla ilgili çalışmalarından alıntı yapılan makalede incelenen örneklerden yola çıkılarak şu açıklama yapılır: “*Ol-* fiili geniş bir anlam yelpazesine sahip olması ve hem isim hem de fiillerle olan koordinasyon yetisinden dolayı kompleks bir yapıya sahiptir.” (Duygu-Yunt 2009:748)

Söz konusu makalede *ol-* fiili anlamlarına göre *nitelik kazanma, sahip olma ve ortaya çıkma, bulunma* olmak üzere üç grupta statik ve dinamik kullanımlarının ayrımı göz önünde bulundurularak incelenmiş ve şu sonuca varılmıştır: “Modern Türkiye Türkçesi’nde *ol-* fiili statik ve dinamik kullanımları bulunan bir ek fiildir. –

Dır bildirme eki yerine kullanıldığı durumlar haricinde statik bir durumu dinamikleştirici göreve sahiptir.” (Duygu-Yunt 2009:761)

Anlaşıldığı üzere makalede *ol-* fiili, *i-* ek eylemi gibi “ek fiil” olarak adlandırılmaktadır. Birsal Karakoç’un Nogayca ve Türkiye Türkçesi’ndeki ek fiillerin karşılaştırılması üzerine yazmış olduğu “The Finite Copula *bol-* and Its Functional Equivalents in Turkish” adlı makalesinde *ol-* fiilinin Türk dillerinde ek fiil olarak kullanımlarından bahseder, buna kuzey batı grubunda yer alan Nogayca’dan örnekler verir ve Türkiye Türkçesi ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Türkçede de *ol-* fiilinin statik ve dinamik kullanımları olan bir ek fiil görevini karşıladığı durumlar vardır.” (Karakoç 2000:143)

Burada “statik bir durumu dinamikleştirici” ifadesi, *ol-* fiilinin isimleri eylem yapma, isim veya sıfat-fiillerin ardına gelerek bu sözcük türlerini eylemleştirme özelliğini akla getirmektedir. Bu dinamik, işlek, oldukça kullanışlı, pek çok durumda yardımımıza koşan yardımcı eylemimizi yukarıdaki gibi *ek fiil* diye mi değerlendirmeli yoksa *ek fiil* olarak kabul edilen **imek** ve **olmak** eylemlerini yine aynı kategoride saymak üzere **yardımcı eylem** olarak mı ifade etmeli? Bu konuyu değerlendiren araştırmacıların görüşlerine de yer verelim.

Vecihe Hatipoğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde *ol-* eylemini, “yardımcı eylem”lerin içinde sıralar: “ad soylu kelimelerin veya bazı eylemsilerin eylem gibi kullanılmalarını sağlayan **imek, etmek, eylemek, olmak, kılmak** eylemleri.” (Hatipoğlu 1969:92)

Şinasi Tekin, *er-* ve *bol-*’un Eski Türkçe’nin iki esas yardımcı fiili olduğunu bunların yanında pek seyrek olarak *tur-*’un da kullanıldığını, bu yardımcı fiillerin, isim cümlelerinin yüklemine teşkil etmek üzere isim ve benzerleri ile birleştiğini, bazı zarf-fiil ve sıfat-fiillerle birleşerek “gereklilik” bildirdiğini, bazı hâllerde de tasviri yardımcı fiil vazifesini gördüğünü, bunların yanında birleşik fiil çekimlerinde kullanıldığını belirtmektedir. (Tekin 1976:171) Kemal Eraslan da *Eski Türkçe’de İsim-Fiiller* adlı eserinde “*bol-*, Eski Türkçe’de yardımcı fiil olarak hem isimlerle hem de zarf-fiillerle birleşik fiil teşkil etmiştir. Bu fonksiyonu ile *bol-*yardımcı fiili

bugüne kadar çeşitli Türk lehçe ve şivelerinde kullanılagelmıştır” der. (Eraslan 1980:57)

Olmak fiilinin eskiden beri **imek** ek fiili ile aynı anlamda ve görevde kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü **ermek** durum fiilinin yanı başında **olmak/bolmak** oluş fiili, Eski Türkçeden beri açıkça yardımcı fiil işleyişinde görülmektedir. Gabain’in bu konudaki görüşlerini inceleyelim.

Gabain, Eski Türkçe adlı makalesinde de, *er-* “er- ulaş-” , *bol-* “ol-, tam ol-“ ve *tur-* “kalk-” fiillerinin sık sık kullanıldıkları için tam anlamlarını kaybettiklerini ve muhtemelen tasviri yardımcı fiil, sonra tasviri fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiklerini, esas anlamını, en önce *er-*’in en sonra da *tur-*’un kaybettiğini belirtmekte ve *bol-* fiiline ikinci sırada yer vermektedir. Gabain, tam ve eksiksiz olan bu üç yardımcı fiille bütün şekillerin yapılabileceğini belirtmekte ve “Yardımcı fiil her şeyden önce bir isme bir zaman ifadesi vermeye yarar.” demektedir. Gabain, “Çok sık ve özellikle yazmalarda çekimli fiil şekilleri ki bunlar çoğunlukla isim değildirler, aynı şekilde çekimli yardımcı fiillerle birleşirler. Şahıs ve menfilik işaretleri, birinci ve ikinci unsurda bulunabilir, bu da belirli bir anlam farkı verebilir.” dedikten sonra, “*bıçıl-ur bol-ur*” (nihayet) bıçılmıştır” *bol-mış bol-gay* “olmuş olacak” şeklinde *er-* fiili yerine *bol-* fiili ile kurulan birleşik fiil çekimlerine yer vermiş. (Gabain 1979:31-71)

Gabain *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde “bağlı fiiller ana başlığı ve “yardımcı fiiller” alt başlığı altında “är-, bol- ve yer yer tur- (daha uzun zamandan) yardımcı fiil olarak iş görürler. Tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf-fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanırlar” (Gabain 1988:87-88) açıklamasını yapar ve anlamla ilgili “bol- “imek” manasında, “olmak” manasında olduğu kadar, çok değildir.” der. (Gabain 1988:87-88)

Tarihsel dönemlere girmişken Eski Anadolu Türkçesi dönemine de kısaca değinelim. Zikri Turan “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili” adlı makalesinde konuyla ilgili şu açıklamaları yapar: “Dilimizde çok hususi bir tasarrufu ifade eden bir “cevherî fiil fonksiyonu”ndan, bir de, zamanla hemen sadece *i-* fiiline

devretmiş olmalarına rağmen bu vazifeyi paylaşan bazı fiillerden söz etmek mümkündür. İşte burada, *i-* fiili ile, “cevherî fiil” fonksiyonunun bütünleşmesi Eski Anadolu Türkçesi’nde de oluşmuş bulunmakla beraber, bu vazifeyi, birçok durumdaki örneklerde gayet sıhhatli, bazı örneklerde de “*i-*”li şekiller kadar yaygın biçimde, *i-* fiili ile paylaşan bir “*ol-*” fiilinin varlığı incelenecektir.” Zikri Turan incelemeyi A. Bildirme ve Tekit Fonksiyonlu Birleşik Eklerin Teşkilinde B. Birleşik Fiil Çekimi Teşkillerinde olmak üzere başlıklara ayırmıştır. Z. Turan çalışmasında *ol-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde oluşturduğu şekilleri hem isimlerin bildirme şekilleri hem de birleşik fiil çekimlerinde olmak üzere incelemiştir şu tabloyu oluşturmuştur: (Turan 1999:269)

Ol- Cevheri Fiili İle Oluşan

TEŞKİLLERİN TABLOSU

Bildirme ve Te’kid Fonksiyonlu Teşkiller

		+ola (Müsbet) = +DÜr(Ur) olmaya (Menfi) = +degüldür		+olur = +DÜr(Ur)	
		İsim+ola,+olmaya	Çekimli fiil+ola	İsim+olur	Çekimli fiil+olur
Birinci Şahıs	Teklik	+ola+m		+olur+am	
	Çokluk	+ola+vuz +dA+ola+vuz			
İkinci +Şahıs	Teklik	+ola+sın	-mİş+ola+sın	+dA+olur+sın	
	Çokluk		-mİş+ola+sız	+olur+sız	
Üçüncü Şahıs	Teklik	+ola+Ø +dA+ola+Ø +dAn+ola+Ø +ñ+ola+Ø +(n)Uñ+ola+Ø +olmaya+Ø	-mAz+ola+Ø -mİş+ola+Ø -mİş+olmaya+Ø -(A)r+ola(gerek) -Ur+ola+Ø	+olur+Ø +dA+olur+Ø +dAn+olur+Ø	-(A)r+olur+Ø -mAk+olur+Ø -mAz+olur+Ø mAz+mI+olur+Ø
	Çokluk	+lAr+ola+lar	-mİş+ola+lar	+da+olur+lar	

Tablo 1

Adnan R. Karabeyoğlu, “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine” adlı yazısında “Bol- ve er- fiillerinin esas ve yardımcı fiil olarak görevlerini varlıkların mevcudiyetlerini, ortaya çıkmalarını; varlıktaki değişimi bildirmek ya da varlığı tanımlamak etrafında toplamak mümkündür. Başlama (dinamiklik) ve

durağanlık (statiklik) niteliğinde farklı kılımlara sahip bu fiillerin anlam ve fonksiyonları, özellikle Orta Türkçe döneminde, birbirine yaklaşmış ya da karışmış görünmektedir. Ancak bu fiillerin birbirlerinin yerini hangi şartlarda ve ne zaman tutmaya başladığı ve fonksiyonlarındaki ayrılıklar çok belirli değildir.” der. (Karabeyoğlu 2007: 87-88)

13. *Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*’nde Clauson *bol-* fiilinin anlamını verirken “Oldukça eski devirlerden itibaren *bol-* (to become) ayırt edici karakter ve sınırını kaybetmeye başlayarak ‘mevcut bulunmak’ (to be) anlamına yönelir ve *er-*’in bazı zaman çekimleri kullanımdan düşerek yerlerini genellikle *bol-* ‘un zaman çekimleri alır.” (Clauson 1972: 331) şeklindeki izahıyla *bol-* fiilinin *er-* yerine kullanıldığını işaret eder.

János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*’nda fiil şekilleri üzerine *bol-* fiilinin getirilmesiyle oluşan yapıları, pek çok yerde, birleşik fiil çekimi olarak kabul etmiş ve *bol-* fiilini, *é(r)-* fiili yanında birleşik fiil yapısı oluşturan ikinci bir yardımcı fiil gibi görmüş ve fiil kiplerinin oluşumunda, *bol-* fiiliyle oluşan yapıları da kipler arasında değerlendirmiştir. (Eckmann 1988:123)

İmek ek fiilinin yanında *olmak* fiili ile birleşik zaman yapılışı üzerine kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamakta *olmak* fiili sadece birleşik fiiller bahsinde ele alınmaktadır. Dilbilgisi kitaplarının çoğunda *olmak* fiilinin, aldığı zaman eklerine göre farklı zaman anlamları taşıdığı belirtilmiş fakat birleşik zaman anlamı bildirdiği hususuna değinilmemiştir.

Burada şöyle bir soru karşımıza çıkar: Yardımcı eylem görevindeki *olmak* fiili ile fiillerin birleşik çekimlerini oluşturan *imek* ek fiili tam olarak aynı görevde midir? Cümle içinde ve bağlamdaki kullanımlara göre elbette bu iki fiilin aralarında küçük anlam farkları olsa da, yardımcı fiil olarak genellikle birbirlerine çok yakın işlevde ve manada kullanıldığı söylenebilir mi? Örneğin

“Hayvanların ayak sesleri bile bu devamlı nağmelerin içinde **kaybolmakta idi**”. (S.Ali, KY,128)

Cümlesinin yüklemi “**kaybolmakta oldu**” şeklinde tamamlansaydı, aradaki farkı nasıl açıklardık?

Bir de şu örneğe göz atalım:

“Aşağıda kalıp *melul meyus yukarı* **bakmakta olan** çelebi, ansiklopedist, şair ve emekli tarih öğretmeni de her şeyden habersiz bunlara el **sallamakta iken**...”
(A.Ağaoğlu, RBVY, 9)

Bu cümlede “**bakmakta olan**” ile “**sallamakta iken**” arasında bir kılınış ve kip farkı yoktur. Yazar, anlatım bozukluğu olmaması için cümlede aynı yardımcı eylemi üst üste kullanarak tekrara düşmek istememiş ve üslup özelliği olarak biri diğerine karşılık gelecek, benzer kılınış ve kiplik değerine sahip iki yapıyı aynı cümle içinde kullanmıştır.

Nitekim Gürer Gülsevin, VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresindeki “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerindeki Birleşik Yapılar Üzerine” adlı bildirisinde Türkçe dilbilgisindeki “Zaman ve Kiplerin Birleşik Çekimleri”nde *i-* (<er-) fiili ile genişletilmiş şekilleri tablolarımıza yerleştirdiğimize göre, benzer tarzdaki *ol-* (<bol-) fiili ile çekimlenen yapıları da, yine aynı gerekçelerle tasnife almak gerektiğini belirtir. ve “*Ahmet sigara iç-erdi* (<iç-er i-di) nasıl tablolarımızda yer alıyorsa “*Ahmet sigara iç-er ol-du*” da yer alabilir” der. (Gülsevin 1999: 220) Bu durumda birleşik bir zamandan değil olsa olsa fiillerin birleşik çekiminden bahsetmek gerekir.

O halde birbirlerine çok yakın manada kullanılabilen bu şekiller neden farklı şekillerde adlandırılmıştır? **İmek** eylemiyle üretilen yapıları **birleşik zaman** diye adlandırırken, **olmak** eylemiyle oluşanlara neden **birleşik fiil** diyoruz?

Süleyman Efendioğlu ve Ali Osman Solmaz da bir sıfat-fiilin üzerine olmak fiilinin birleşik zamanlardaki gibi kip/zaman eki getirilmesiyle oluşan yapının birleşik zamanlardan ayrı ele alınamayacağını savunur: “Örnek olarak **oku-muş+o-tu+m** yargısını **oku-muş+ol-du+m** şeklinde ifade ettiğimizde yapı itibariyle bu iki yüklem arasında herhangi bir fark yoktur. Sadece, ikinci örnekte ek eylem yerine *ol-* yardımcı eylemi kullanılmıştır ve her iki örnekte de “**oku-muş**” ifadesi aslında

adlaşmış bir sıfattır: “**okumuş** (insan) **idim**” veya “**okumuş** (insan) **oldum**”. Ancak partisiplerin (sıfat-fiillerin) bir yönüyle zaman anlamı ihtiva etmeleri, çeşitli birleşik zaman çekimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkçede ek eylemin (imek fiili) yanında olmak yardımcı eyleminin de farklı kategorilerde birleşik zaman çekimleri kurabileceği muhakkaktır.” (Efendioğlu-Solmaz 2007:51)

Anlaşıldığı üzere birçok araştırmacı bu konuya dikkat çekmiş, bu iki fiilin ortak görevlerinden bahsetmiştir. Farklı araştırmacıların bu iki fiil arasındaki yakınlık hakkındaki görüşlerine yer verelim.

Muharrem Ergin *Türk Dilbilgisi*’nde *i-* fiili üzerinde dururken, bu fiilin *ol-* fiiliyle olan yakınlığına da dikkat çekmekte ve “Bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlardan birleşik fiiller yaptığı için ona yardımcı fiil, isimleri fiilleştirdiği için de isim fiili dediğimiz *i-* fiilinin tek başına kök olarak ve belirli bir manası yoktur.”, “Yalnız kök olarak belirli çekim şekilleri içinde ortaya çıkar. Yalnız yanına geldiği isim ve fiil şekli ile birlikte açık bir mana kazanır, belirli bir vazife görür. Bu durumda mana ve vazifesinden anlaşılıyor ki *i-* fiilinin *ol-* fiiline yakın bir manası vardır. (Ergin 1962:297)

Tahsin Banguoğlu, *ermek* durum fiilinin yanı başında *olmak*×*bolmak* oluş fiilinin salt fiil olarak Eski Türkçeden beri yardımcı fiil işleyişinde görüldüğünü, *olmak* fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirirken bir yandan da “cevher fiil eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat-fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler” yarattığını, Türkçenin fiil tabanı kadrosunu daha da çeşitlendiren bu birleşiklere *karmaşık fiiller* (verbe complexe) adını verdiğimiz belirtir. Banguoğlu “karmaşık fiiller”in *öğrenilen geçmiş zaman- sıfat-fiil + ol-* biçiminde kurulduğunu belirtmekte ve asıl olarak görünüş üzerinde durmaktadır. (Banguoğlu 1974:482-486)

Mehmet Özmen “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri” adlı bildirisinde isimlerin üzerine gelerek birleşik fiiller kuran *ol-* (<*bol-*) yardımcı fiilinin Eski Türkçe döneminden beri, Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olduğunu belirtir ve bu fiilin görevlerini şöyle sıralar: “Geçişsiz olan *ol-* (<*bol-*) fiili, üzerine *-n-* fiilden fiil yapma ekini alarak, meçhul fiiller de oluşturabilmektedir.

İsimlerin üzerine gelerek onları fiilleştiren, geçişsiz fiil hâline dönüştüren *ol-* fiili, fiil çekim eklerinden sonra gelmek suretiyle, *i-* fiilinin yanında, ikinci tip bir birleşik fiil çekimi oluşturmaktadır. Aslında, *ol-* fiilinin bu tür kullanımı ile, *i-(<er-)>* fiilinin isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştirmesi veya belirli fiil çekim eklerinin üzerine gelerek onlarla birleşik fiil çekimi oluşturmaları arasındaki yakınlık ve benzerlik, Eski Türkçe döneminden beri sürmektedir. Dilin tarihsel gelişimi içerisinde, isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştiren *i-(<er-)>* fiili, kip eklerinin üzerine dizgeli (sistematik) olarak gelmek suretiyle, birleşik fiil çekimlerini oluşturmuştur. Buna karşılık *ol-* fiili, isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştirmiş, bunun yanında, sıfat-fiil kökenli kip eklerinin üzerine gelerek görünüş özelliği olan ve *ol-* anlamının ağır bastığı birleşik fiil çekimlerini meydana getirmiştir.” (Özmen 2007:1417)

Anlaşıldığı üzere Mehmet Özmen, *ol-* fiilinin de *i-* fiili gibi birleşik fiil çekimi oluşturduğunu belirtmektedir. Bu da bizi yukarıda dikkat çektiğimiz soruya götürür:

yapmış i-di ; yapmış ol-du

yapacak i-di ; yap-acak ol-du

yap-ar i-di ; yap-ar ol-du

yap-ıyor i-di ; yap-ıyor ol-du

yap-makta i-di ; yap-makta ol-du birleşik fiilleri arasında fark var mıdır? Örneklerden de anlaşılmaktadır ki anlamsal olarak (ilerdeki bölümlerde açıklayacağımız üzere) ince farklar bulunmakla beraber, yapısal olarak bu birleşikler aynı doğrultuda oluşmuştur. O halde *i-* fiili ile kurulan yapılarda “birleşik zaman”dan ya da “fiillerin birleşik çekimleri”nden söz ediliyor da *ol-* fiili ile kurulan yapılar neden “birleşik fiil” olarak anılıyor? *Sıfat-fiil + ol-* şeklinde kurulan birleşik fiiller, gramer kitaplarımızda ya *ol-* fiilinin özelliklerinin geçtiği bölümlerde ya da *ad+ yardımcı eylem* oluşumunun alt başlığı olarak ya da “birleşik fiillerin özellikleri” arasında kısaca açıklanıyor. Ama bu fiillerin meydana getirdiği birleşik çekim ya da birleşik zamandan söz edilmiyor. Bunları yazının devamında açıklamaya çalışacağız.

İ- ve *ol-* fiili arasındaki yakınlık ve benzerlik üzerinden devam edelim. Mehmet Özmen konuyla ilgili çeşitli araştırmacılarından alıntılar yapar, ardından *i-* (<*er-*) ve *ol-* (<*bol-*) fiillerinin benzer ve farklı özellikleri hakkında şu sonuçlara varır:

“Bütün araştırmacıların belirttiği gibi, *i-* (<*er-*) ve *ol-* (<*bol-*) fiilleri, Eski Türkçe döneminden beri Türkçenin iki ana yardımcı fiilidir. Bazı durumlarda kullanılan *tur-* fiili bir yana bırakılacak olursa, gerek isimlerin gerekse fiil çekimi eklerinin üzerlerine gelebilmeleri bakımından bu iki fiile benzeyen başka bir fiil yoktur. Bu iki fiil benzer yönleri olmakla birlikte, birbirlerine denk ve eşit fiiller değil, sadece ortak özellikleri olan, isimlerin üzerine gelebilmeleri yanında, farklı anlatım özellikleri içinde birleşik çekimler de oluşturabilen iki yardımcı fiildirler. Benzerlikleri yanında, birbirlerinden farklı yönleri de vardır. Bu açıdan baktığımızda şu farklılıkları görebiliyoruz. *i-* fiili, bütün birleşik fiil çekimlerini kurabilirken, *ol-* fiili, bazı istisnalar dışında sadece sıfat-fiil kökenli fiil çekim ekleri üzerine gelebilmektedir. Buna karşılık *i-* fiili sadece *öğrenilen geçmiş zaman*, *görülen geçmiş zaman* ve *şart* eklerini alabilirken, *ol-* fiili, bunlar yanında diğer kip eklerini alabilmekte ve çok zengin bir kullanım çeşitliliğine sahip olabilmektedir. Ayrıca *er-* fiili zamanla, *i-* şekline dönüşüp gerek birleşik çekimlerde gerekse isimlerin üzerine geldiğinde işlevi saklı kalmak kaydıyla düşebilirken, *ol-* (<*bol-*) fiili kendini korumuş ve kendi varlığını hissettirerek, görünüşle ilgili bazı özel anlam ilişkileri içinde ikili, üçlü birleşik çekimler oluşturabilmiştir.” (Özmen 2007: 1425)

Özmen çalışmanın sonunda şu sonuca varır: “*ol-* fiili, Eski Türkçe döneminden beri birleşik fiil çekimi kurma özelliğini koruyan ana yardımcı fiil *i-* yanında, kökünü ve *ol-* anlamını koruyarak, çekimli fiillerin üzerine gelmekte ve onlardan yapı, işlev ve görünüş olarak farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır.” (Özmen 2007: 1425)

Görüldüğü gibi Özmen, *imek* ve *olmak* fiillerinin her ikisini de *yardımcı fiil* olarak adlandırmakta çekimli fiillerin üzerine gelerek oluşturdukları yapılara da “birleşik çekim” demektedir. Bu birleşik yapıları oluşturan ilk bölümün *çekimli fiil*

mi *sıfat-fiil* mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bu konuya başka bir bölümde değineceğiz. (Bkz:Sıfat-fiiller)

O halde *imek* fiiline *ek fiil* ve *olmak* fiiline *yardımcı fiil* demek yerine her ikisine de *yardımcı fiil* demek doğru görünüyor. Ortak adlandırma elbette doğru düşünmemizi kolaylaştıracak ve ilerlememizi sağlayacaktır. Terim yapma konusunda sözcük ve eklerin nasıl adlandırılması gerektiğine değil öncelikle aldıkları göreve dikkat etmek gerekir. Muhittin Bilgin *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz* adlı eserinde yardımcı fiil şöyle tanımlanır: “Ad soylu sözcüklerin ya da kimi eylemsilerin eylem gibi kullanılmalarını sağlayan eylemlere yardımcı fiil denir. Dilimizde etmek, eylemek, olmak, kılmak gibi eylemler yardımcı eylem olarak kullanılmaktadır. Ek eylem (imek) de bir yardımcı eylemdir.” (Bilgin 2006:395)

Eserde yardımcı eylemlerin hangi kıstaslara göre belirlenebileceği ile ilgili şu açıklamalara yer verilir: “Yardımcı eylemler, gerçekte, eylem olan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin yardımcı eylem olup olmadığı, kendilerinden önceki eylemsi ya da ad soylu sözcükle bir öbek oluşturup oluşturmadıklarına göre saptanır. Kendisinden önceki eylemsi ya da ad soylu sözcüğün anlamını bütünleyerek öbek oluşturan eylemler yardımcı eylemdir. Yardımcı eylemle oluşturulan söz öbeği, eylemsilerin ya da ad soylu sözcüklerin eylem gibi kullanılmalarını sağlar. Yargıyı tek başına anlatabilen eylemler ise, yardımcı eylem değil, gerçek eylemdir.” (Bilgin 2006:395)

Görüldüğü gibi eserdeki tanım, karmaşık fiillerdeki *olmak* fiilinin görev tanımına bire bir uymaktadır ve eserde konumuzun başından beri tarihsel dönemlere de değinerek *ermek(imek)* ve *bolmak (olmak)* fiiliyle ilgili yapılan karşılaştırmalara cevap vermektedir. *Ermek (imek)* fiiliyle *bolmak (olmak)* fiilinin görevi hemen hemen aynıdır. Burada “Karmaşık fiillerdeki *olmak* fiili yeni bir birleşik zaman mı oluşturuyor” diye sormak yerine, yukarıdaki açıklamaya da uygun olarak *ek eylem (imek)* fiilini bir *yardımcı eylem* olarak kabul etmek gerekir.

Nitekim Ahmet Cevat Emre *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde “birleşik fiil” ifadesini kullanarak “etmek, kılmak, olmak” başlıkları altında birleşik fiilleri incelerken “kem küm etmek, mırın kırın etmek, örtbas etmek, yaka paça etmek, namaz kılmak” gibi anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil örneklerini de

belirtmiş ve ek fiilin “hikâye, rivayet, şart şekilleri”ni de “idi, imiş, ise temelleri” başlığı altında birleşik fiil olarak değerlendirmiştir. (Emre 1945:114-118)

Ahmet Bican Ercilesun, *Kutadgu Bilig Grameri* adlı incelemesinde, birleşik fiillerin bir kelime grubu olduğunu, kelime gruplarında esasın manaca bir bütünlük teşkil ettiğini ve cümle içinde tek kelime muamelesi gördüğünü belirtmekte, “hastalanmak” neyi ifade ediyorsa, “hasta olmak” da aynı şeyi ifade eder demektir. (Ercilesun 1984:48)

Ercilesun, *Kutadgu Bilig*’de birleşik fiil konusunda karşılaşılan bir güçlüğü, birleşik fiil yapan yardımcı fiille, bildirme vazifesi gören yardımcı fiili birbirinden ayırmak olduğunu belirtmiş ve “er-, tur-, bol-“ yardımcı fiilleriyle kurulan bildirmeler içinde *bol-* fiiline verdiği örneklerde “boldı” ve “bolur”a, *-dır/-dir* anlamı vermiştir. Ercilesun, *er-* fiilinin çekimli fiillerle kullanılışının birleşik fiil olarak alınmaması gerektiğini; zira, *er-*’den önce gelen sıfat-fiil kaynaklı fiil şekillerinin sıfat-fiil değil çekimli fiil olduğunu, sıfat-fiillerden gelmeyen görülen geçmiş zaman üzerine *er-* fiilinin gelmesinin de *er-* önce gelen fiil şekillerinin çekimli fiil olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Ercilesun, *er-* fiiliyle kullanılan sıfat-fiil şekillerinin müstakil bir birlik arz etmediklerini, bunun sıfat-fiillerle kullanılan *er-* fiilinin sadece üç kipe (görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şart) sahip olmasından belli olduğunu, hâlbuki sıfat-fiillerle birleşik fiil teşkil eden *bol-* fiilinin çekimli fiillerle kullanılmadığını belirtmektedir. Ercilesun, fiillerin *er-* ile kurulan birleşik fiil çekimlerini iki kipli çekim olarak kabul etmekte, *er-* fiilinin bu kullanılışının “sıfat-fiil + bol-” şekline çok benzediğini, ancak arada üç önemli fark bulunduğunu belirtmektedir. Ercilesun’a göre bu farklar şunlardır:1. *er-* fiili yalnız, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekillerine girdiği hâlde, *bol-* diğer çekimli şekillere de girer. Geniş zaman şekilleri olan “erür” ve “ermez” bildirme görevinde kullanılır.2.*er-* den önce yalnız sıfat-fiilden ortaya çıkmış olan çekimli fiiller değil, görülen geçmiş zaman ile emir de gelebildiği ve şahıs ifadesi asıl fiil üzerinde olabildiği halde, *bol-*’dan önceki şekil, ya isim, ya isim kullanılışında bir sıfat-fiildir. 3. *bol-* birleşik fiile, manası ile de iştirak eder. Halbuki *er-* iki kipli çekime yalnız şekli (hikaye, rivayet, şart) ile, iştirak eder. (Ercilesun 1984: 151-152)

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgileri özetlersek *olmak* ve *imek* eylemlerinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. ***Ol-*** eylemi bazı araştırmacılar tarafından ***i-*** fiilinde olduğu gibi “ek fiil” olarak adlandırılmıştır.(Duygu –Yunt 2009:761) (Karakoç 2000:143) Birçok araştırmacı ise ***ol-*** ve ***i-*** fiillerinin birleşik fiil yapısı oluşturduğunu ve bunların yardımcı fiil olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündedir. (Tekin 1976:171) (Gabain 1979: 31-71) (Eckmann 1988:123) (Ergin 1962: 297) (Banguoğlu 1974: 482-486) (Bilgin 2006: 395) (Emre 1945: 114-118) (Ercilesun 1984: 151-152) (Hatipoğlu 1969: 92)
2. Bu iki eylemin Eski Türkçe döneminden beri birçok benzer görevleri vardır. Her iki fiil de hem isimlerin hem de sıfat-fiil kaynaklı fiil şekillerinin üzerine gelerek birleşik fiil çekimleri oluştururlar. Ancak ***imek*** eylemiyle oluşturulan *gel-ecek- i-di, gel-miş i-di, gel-ir i-di* gibi yapılara “birleşik zaman” adı verilirken, ***olmak*** eylemiyle oluşan *gel-ecek ol-du, gel-miş ol-du, gel-ir ol-du* gibi *sıfat-fiil +ol-* şeklinde oluşan yapılar genellikle “birleşik fiil” bahsinde geçer ve burada bir birleşik zamandan söz edilmez, yeni bir kip değerinden bahsedilir.
3. Doğrusu ***imek*** fiili de ***olmak*** fiili de birer yardımcı eylemdir ve kendilerinden önceki eylemsi ya da ad olan sözcükle birer söz öbeği oluşturmaktadır. Yani ***imek*** fiiliyle ortaya çıkan yapı “birleşik zaman” değil, “birleşik fiil” demek daha doğrudur. ***İmek*** ve ***olmak*** fiillerini de yardımcı eylem olarak kabul etmek gerekir. Her iki yardımcı fiilin meydana getirmiş olduğu yapılar, yeni bir kip ve görünüş değeri içeren birer ***birleşik fiil***dir.
4. Esasında ***imek*** fiilinin oluşturduğu birleşik fiilleri “birleşik zaman” olarak adlandırmak doğru değildir çünkü herhangi bir fiil (oluş, kılış, eylem) “birden çok zaman”da gerçekleşmemektedir. Fiil bir tek zamanda gerçekleşmektedir. Bu tür yapılarda eklerden biri “zaman”, diğeri “kip(tarz)” bildirmektedir. (Gülsevin 1999:217) Bu

konuya başka bir bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir. (Bkz: Zaman)

Bu iki eylemin ortak adlandırılması gerektiğinden ve ortak görevlerinden bahsettik. Ancak bu iki yardımcı fiil birbirlerine anlam ve görevce çok yakın olmalarına rağmen birbirlerine tamamen eş değildir. *İmek* ve *olmak* fiillerinin tek başlarına veya oluşturdıkları birleşik fiiller arasındaki farkları özetleyelim.

Olmak ve imek eylemi arasındaki farklar şunlardır:

1. ***İmek*** fiilinin tek başına kök olarak belirli bir anlamı yoktur. Hâlbuki ***olmak*** fiilinin yukarıda aktarmış olduğumuz Türkçe sözlükteki anlamlarından sadece 24. maddesinde yardımcı fiil görevindedir. Sözlükte sıralanmış olan diğer 24 maddede *ol-* tek başına farklı manalara gelmektedir.
2. ***İmek*** fiilinden önce yalnız sıfat-fiilden ortaya çıkmış olan çekimli fiiller değil, *görülen geçmiş zaman* ile *emir* de gelebilir. ***Olmak***'tan önceki şekil ya isim ya isim kullanışlı bir sıfat-fiildir. Aslında bu durum ağızlarda farklılık göstermektedir Osmaniye ili ağızlarında *görülen geçmiş zamanla* oluşmuş şekiller mevcuttur. ⁴ Ancak çalışmamız ölçünlü dille sınırlandırıldığı için bunu *ol-* ve *i-* arasındaki bir fark olarak sayabiliriz.
3. ***İmek*** fiili sadece *öğrenilen geçmiş zaman*, *görülen geçmiş zaman*, *şart* eklerini alabilirken; ***olmak*** fiili bunlar yanında diğer kip eklerini de alabilir. (Özmen 2007: 1425) (Ercilesun 1984: 151-152)

⁴ Mustafa Tanç, "Osmaniye İli Ağzında ol-(<bol-)Yardımcı Fiilinin Yaklaşma İfade Eden Tasvir Yardımcı Fiili Olarak Kullanımı" *TDAY –B* 2004, C: II, s. 123-130.

Makalede Osmaniye ili ağzında *görülen geçmiş zamanla* çekimlenmiş fiillerin üzerine *ol-* eyleminin getirilerek oluşturduğu birleşik yapılar "Birincisi esas fiil üzerine *görülen geçmiş zaman* çekimi getirilirken *tasvir yardımcı fiili* durumundaki *ol-* fiili üzerine de *görülen geçmiş zaman* çekimi getirilir." diye açıklanmıştır. Oluşan yapı ölçünlü dilde *yaklaşma* eylemine karşılık *görülme* ve şöyle örneklenmektedir: Osmaniye İli Ağzı: *öl-düm ol-dum, öl-düñ ol-duñ, öl-dü ol-du, öl-dük ol-duk, öl-düğüz ol-duğuz, öldüler oldular.* Türkiye Türkçesi (ölçünlü dil): *öleyazdım, öleyazdın, öleyazdı, öleyazdık, öleyazdınız, öleyazdılar.*

4. *Er-* fiili zamanla *i-* şekline dönüşüp işlevi saklı kalmıştır. (Özmen 2007: 1425) Başka bir deyişle *bol-* birleşik fiile manası ile de iştirak eder. Hâlbuki *er-* iki kipli çekime yalnız şekli (hikâye, rivayet, şart) ile iştirak eder. (Ercilesun 1984: 151-152) Çalışmamızın devamında göreceğimiz gibi **olmak** fiili **imek** gibi kendini unutturmamıştır. Birleşik yapı içinde kendini belli eder. Bu kendini gösterme sadece yapısal olarak değil anlamsal farklara da yol açar. Bu konulara ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

İmek ve **olmak** fiilleri arasındaki ortaklıklara ve farklılıklara açıklık getirdiğimize göre konuyu toparlamak adına **olmak** fiilinin genel özelliklerini sıralayan birkaç araştırmaya yer verelim:

Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik fiilleri açıklarken “olmak fiili”nin görevlerini şöyle sıralar: “Eski kaynaklarda bu yardımcıının b-tipi olan *bolmak* fiiline rastlanır; öz anlamı hal değiştirmek, bir halden başka bir hale geçmektir. Orhun yazıtlarında **yağı boldı** “düşman oldu”, **yok boldı** “yok oldu”, **kergek bolmış** “vefat etti”... diye kullanılmıştır.

Bizim yazmalarda değişik anlamlarla kullanılmıştır:

- 1)Hal değiştirmek: *Ahir toprak olasını fikreyledi* “sonunda toprak olacağını düşündü”
- 2)Yaradılmak: *Hikmetinle oldu çarh-u asuman. Tanrı nasıl buyurdu ise öyle oldu.*
- 3)Bulunmak, oturmak: *Sultan Murat Amasyada olur iken. Bir kurt, bir zağ, bir çagal “çakal” arslanın tapusunda olurlar idi.*
- 4)Vakit gelmek: **Dün buçuğı olcağız doğdı ay** “gece yarısı gelince doğdu”.
- 5)Mutlak surette olmak: *Demirden katı ne ola?*
- 6)Aynı zamanda bileşik fiil teşkilinde de yarardı: **hâsıl olmak, zail olmak, revan olmak...** vb.

a.Şimdi de olmak fiilini bütün değişik anlamlarıyla kullanmaktayız:

1)Hal değiştirmek: *Odun yandı kül oldu. şarap sirke oldu. Filan fakir iken zengin oldu. Hasta iyi oldu...*vb.

2)Yaradılmak: *Mimar nasıl istediye şehir öyle oldu.*

3)Bulunmak: *Siz de orada olacak mısınız?*

4)Vukua gelmek: *Dün neler olmuş?*

5)Vakit gelmek: **sabah olmak, akşam olmak...**vb.

6)Mutlak surette olmak: **Ekmek olsun, katık olmasa da olur.**

b.Olmak fiili ile oluşan bileşik fiiller *geçişsiz (intransitif):öznesel (subjectif)* olur; etmek fiili ile geçişlileri oluşan bileşiklerden olmak fiiliyle geçişsizleri oluşanlar vardır: *Ortalık karmakarışık oldu. Düşündüğü yüzünden belli oldu. İşler altüst oldu. Adamcağız mahvoldu. Yer depreminden köy harap oldu. Çocuk ettiğine pişman oldu. Öğretmen memnun oldu...*vb.

c.Olmak fiili başka fiillerin ortaçlarıyla birleşir: **yazar olmak, yazmış olmak, yazacak olmak...**vb.

De- tümleciyle de bileşir: **Yazmakta olmak... istirahatte olmak...** vb. Bu fiiller eylemin geçmekte olan zamanda kılındığını anlatır.” (Emre 1945:117-118)

Vecihe Hatipoğlu *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde “Olmak” Yardımcı Eyleminden Yükleme” başlığında iki madde şeklinde inceleme yapar :

“A) “Olmak” eyleminin yardımcı olarak ad soylu sözcüklerle kullanılışı: Komşu komşunun külüne muhtaç olur.

B) “Olmak” eyleminin yardımcı olarak çeşitli ortaçlarla kullanılışı: Böylece, bu işi birlikte *yapmış olduk, Çok şükür sizleri sağ salim görmüş oldu, Birbirimizi görmemiş olalım, Durumu soracak oldum, Gidecek oldum* bırakmadılar, Koşa koşa giden çocuğun süslü başı, iri bir kelebek gibi *görünmez oluyordu, Bu sözü duymamış olayım vb.*” (Hatipoğlu 1972:106-107)

Sözcük Türleri adlı eserde “Olmak Yardımcı Eylemi” başlığı altında: “Bu yardımcı eylem, türlü sözcüklerle bileşik eylemler oluşturmaktadır. Ad soylu sözcüklerin yanında, onların bileşik eylem gibi kullanılmalarına yardım eder. Türkçe ya da yabancı kökenli adlarla kullanılır.

Türkçe adlarla ya da ad soylu (sıfat, belirteç, ilgeç, ünlem ve yansıma gibi) sözcüklerle kullanılır: *söz olmak, yok olmak, iyi olmak, yanlış olmak, doğru olmak, ileri olmak, gibi olmak, oh olmak, ktır ktır olmak* gibi.

Kimi ad ya da ad soylu sözcükten kurulmuş ikilemelerle bileşik eylem olarak çok kullanılır: *göz göz olmak, çatal çatal olmak, delik deşik olmak, göz kulak olmak, kat kat olmak, parça parça olmak, al al olmak, deli divane olmak, kimi kimsesi olmamak* gibi.

Yabancı sözcüklerle kullanılır: *hasta olmak, dert olmak, mest olmak, kaybolmak, sabrolunmak, hapsolmak, reddolmak, affolmak* gibi.

Olmak yardımcı eyleminin, kalma durumu eki almış eylemliliklerle tamlama oluşturduğu görülür: *Ev yapmakta olduğunu* söyledi; *Kitap okumakta olduğunu* gördüm gibi.

Aynı yardımcı eylemin kimi deyimlerde kullanıldığı olur: *cehennem olmak, ön ayak olmak, kulağı delik olmak* gibi. (Atabay, Özel, Kutluk 2003:220-221)

Aynı eserde konumuz olan “karmaşık fiiller” ile ilgili şu açıklama yapılır: “*Olmak* yardımcı eylemi, eylemsilerden geçmiş, gelecek ve geniş zaman ortaçlarıyla birlikte bileşik eylemler kurar: *bitmiş olmak, gidecek olmak, tanıdık olmak, hisseder olmak, görmez olmak* gibi. Ortaçlarla birlikte kullanıldığında, onlara anlam yönünden katkısı olmakla birlikte, ortaya çıkan bileşikte temel anlam, ortacın anlamıdır:

“Bununla beraber, nedense ona açıktan açığa *sataşan olmuyordu.*” (Güntekin, Gece, 152)

“Yükü sırtına aldı; çıkıp *gidecek oldu.*” (SF, Şahmerdan, 78)

Olmak yardımcı eylemiyle kullanılan bileşik eylemler, öteki yalın eylemlerin özelliklerini gösterirler. Tümcede en belirgin görevleri, yüklem olmaktır:

“İstanbul’dan misafir *gelmiş olacak* .” (MŞE, Ev Ona, 125)

“Siz de başkalarının yazdıklarını *tekrarlamış olursunuz*.” (Atay, Çankaya, 12)

“Yazıcının kafasında bir şeyler ışıklanır *gibi oldu*.” (F.Baykurt, Ağrısı, 8)

Tümcede tıpkı yalın eylemler gibi, yalın ve bileşik zaman çekimleri yapılır.

“19.asırda aşk, ömrünü salonlarda *geçirir oldu*.” (Atay, Roman, 20)

“...küçülmüş ve havalanmış dumanlarını tanzir *eder gibi olurmuş*.”(A.Ş.Hisar, Fahim, 101)” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:220-222)

Tufan Demir *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik eylemleri açıklarken “2.Yardımcı Eylemlerle Kurulan Bileşik Eylemler” maddesinde “2.Olmak Yardımcı Eylemi” başlığı altında **olmak** eyleminin özelliklerini şöyle sıralar:

“1)Etmek yalnız ad soylu sözcüklerle kullanıldığı halde olmak, hem ad soylu sözcüklerle hem de çekimli eylemlerle kullanılır:

-miş olmalı, -yor olmalı şeklinde kullanılınca **olasılık** bildirir.

Şimdiye değin haberi *duymuş olmalı*.

Durumu o da *biliyor olmalı*.

2)Asıl eylem olarak kullanıldığında ve yardımcı eylem olarak ad soylu sözcüklerle bileşince **geçişsizdir**; eylemlerle bileşince çatı ilk eyleme göredir:

Sokakta gürültüler *oldu*. (geçişsiz)

Sonunda onunla *iyi arkadaş olduk*. (geçişsiz)

Ödevini *yapmış olmalı*. (geçişli)

Sık sık oraya *gidiyor olmalı*.

3)Ad soylu sözcüklerle kurduğu bileşikler edilgen çatı özelliği gösterebilir:

Öneri yüze karşı yüz yirmi beş oyla *kabul olundu*.

Buralar yıllar önce *terk olunmuş*.

4)**Bulunmak, düşmek** eylemleri kimi zaman **olmak** yerine kullanılır:

Dedem Balkan Harbinde *şehit düşmüş*.

Böylece onun da foyası meydana *çıkış bulunuyordu*.

Sıcağın altında günlerce çalışmaktan *hasta düştü*.

5)Olmak yardımcı eylemiyle kurulan bileşiklerden de pek çoğu deyimleşmiştir:

ağlamaklı olmak,	bozum olmak,	adam olmak,
cehennem olmak,	aklı başında olmak	haberi olmak
aklından zoru olmak,	yüzü olmamak,	yüz göz olmak,...

6)Bu eylemin olumsuzluğu iki şekilde yapılır:

a)Ad soylu sözcüklerle bileşenlerde yardımcı eylem olumsuzlaştırılır:

Sen de hiçbir şeyden *memnun olmuyorsun*.

Ben *rahatsız olmam* siz keyfinize bakın.

Kardeşine niçin *yardımcı olmuyorsun*?

b)Eylemlerle bileşenlerde asıl eylem, yardımcı eylem, ya da hem asıl hem yardımcı eylem olumsuzlaştırılabilir:

Bunları *bilmiyor* olmalı ki...

Bunları biliyor *olmamalı* ki...

Bunları *bilmiyor olmamalı* ki...

...*duymamış* olmalı

...duymuş *olmamalı*

...duymamış *olmamalı*.” (Demir 2006: 358-360)

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi* adlı eserinde “yardımcı eylemler” başlığı altında **olmak** fiilinin özelliklerini şöyle sıralar:

Bu eylem bütün ad ve ad soylu sözcüklerle kullanılır:

var olmak, yok olmak, iyi olmak, güzel olmak...

ikilemelerle bileşik eylem olarak kullanılır:

delik deşik olmak, parça parça olmak, deli divane olmak...”(Hengirmen 2006:266)

Son olarak fiilin “karmaşık fiil” görevinden de bahseder: “*olmak* yardımcı eylemi genellikle *geçmiş*, *gelecek* ve *geniş zaman* ortaçlarıyla kullanılır.” (Hengirmen 2006:266)

Konuya genel olarak yaklaşan bütün bu araştırmacılar, **olmak** eyleminin diğer özelliklerinin yanında **karmaşık fiilleri** oluşturması, yani *sıfat-fiil* + *ol-* yapısını oluşturarak yeni bir kılınış ve kipe sahip birleşik fiiller oluşturması özelliğine farklı adlandırmalarla da olsa mutlaka değinmişlerdir. **Karmaşık fiillere** özellikle değinen bu konuyu ayrıntılı olarak inceleyen çalışmalar da vardır. (Bkz: Karmaşık Fiiller) Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında ve araştırmacıların görüşleri çerçevesinde **karmaşık fiillerin** ana yardımcı fiili olan **olmak** eyleminin görev ve özelliklerini özetleyelim.

Olmak Eyleminin Özellikleri ve Görevleri:

1. **Ol-** eylemi tek başına eylem olabilmesinin yanı sıra yardımcı eylem olarak oldukça işlek bir kullanıma sahiptir.
2. **Ol-** eyleminin en çok kullanılan görevi yardımcı eylem görevidir. Bu fiil hareket bildirmeyen bir sözcük türüne eklenerek onu **kip** ve **zaman** bildirecek hale sokabilir, cümlede yüklem olmasını sağlayabilir. Bu da onu sık kullanılan ve bir anlamda durum kurtarıcı bir fiil yapar. Yani **ol-** eylemi

yardımcı eylem görevinde kullanıldığında görevi genellikle ad veya ad soylu bir sözcüğe **zaman** ve **kip** anlamı katmaktır.

3. **Ol-** eylemi ad ya da ad soylu sözcükten kurulmuş ikilemelerle birleşik eylem olarak çok kullanılır: *göz kulak olmak, parça parça olmak*.
4. Olmak fiilinin yardımcı eylem olup olmadığını şöyle anlayabiliriz: Olmak fiilinin birlikte olduğu kelime ya da kelime grubu özne görevinde ise olmak fiili genellikle başlı başına anlamlıdır. (Acarlar 1969:714)
5. Olmak fiili ortaçlarla anlam ve zaman bakımından türlü katkılarda bulunarak değişik görünüşlü birleşik fiiller meydana getirmeye yarar. (Acarlar 1969:718) Birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ancak ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış olan *sıfat-fiil* + *ol-* yapısının farklı adlandırmaları olsa da çalışmamızda bu birleşik fiil yapısı “karmaşık fiil”⁵ olarak adlandırılacaktır. Bu birleşik fiiller, **imek** fiilinin oluşturduğu ve bugüne kadar “birleşik zaman” ya da “fiillerin birleşik çekimleri” şeklinde adlandırılmış olan birleşik fiil yapılarına benzetmekle beraber anlamsal olarak birbirinin tam karşılığı olduğu söylenemez. (Bk. Karmaşık Fiiller) Türkçenin doğru öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından **imek** fiilinin oluşturduğu birleşik fiillerin zaman ve kip tablolarında yer aldığı gibi **karmaşık fiillerin** de aynı şekilde tablolarda yerini bulması gerekir.

SIFAT-FİİLLER:

Konumuz olan **karmaşık fiiller**, **sıfat-fiillerin olmak** eylemiyle kalıplaşması sonucu oluşmaktadır. **Sıfat-fiil +ol-/bulun-** şeklinde oluşan bu birleşik fiilleri doğru anlamak ve çözümleyebilmek için öncelikle **sıfat-fiillerin** özelliklerini tanıyalım.

⁵ Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2009,s.801 Zeynep Korkmaz, bu konuyu “Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller (*Karmaşık Fiiller, complex Verb*)” başlığıyla ele almıştır ve şu açıklamayı yapmıştır: “Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Bazı gramerlerimizde “*karmaşık fiiller*” (mudil fiiller, Verbe complexe) diye adlandırılan bu türlü birleşiklerde, yine esas anlam birleşik fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki oluşun zaman ve tarzı ile ilgili bir özellik göze çarpar. Yapılarındaki zaman ve tarz özelliği dolayısıyla, karmaşık fiiller aynı zamanda fiilin *kılmış* kategorisi içinde de yer alırlar.”

Fiilimsi terimi çağrışım değeri açısından oldukça yerli yerinde bir terimdir. Bu sözcüklerin arada kalmış olması hem fiil hem de farklı türde (isim, zarf, sıfat) sözcüklerin görevlerini üstlenebilmeleri kanımızca ancak bu kadar uygun bir şekilde ifade edilebilirdi. **-imsi** ekinin sözcüğe kattığı anlamdan da anlaşılabilceği gibi fiilimsiler, fiile benzeyen ama tam olarak fiil olmayan sözcüklerdir.

Fiilimsiler Türkçeye kıvraklık veren, uzun cümlelerle anlatılabilecek bir olay ya da durumu tek cümleye sığdırmamızı sağlayan, birden fazla hareketi karşılayan, kullanışlı cümleler kurmamız için elverişli sözcüklerdir. Bu özelliklerin yanında **fiilimsiler** bir zamana ve kişiye bağlı olamasalar da olumsuzluk eki, iyelik eki, çatı eki alabilirler.

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* adlı eserinde fiilimsi(eylemsi) anlamında *yatık fiiller* terimini kullanmayı tercih eder ve bunları “Fiilin isimleşmiş şekilleri” sayar. Bitmemiş fiil adını da buradan aldıklarını belirtir. (Banguoğlu 2007:419-427)

Kerime Üstünova ise *Dil Bilgisi Sorunları* adlı eserindeki “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi” adlı makalesinde fiilimsiyi şöyle tanımlar: “Eylemsiler, geçmişleri eylem, gelecekleri ad olan yapılardır. Bir yüzleri eyleme, diğer yüzleri ada dönüktür. Bu nedenle nesneleri, geçici hareket vasıflarıyla karşıladıkları gibi, soyut hareket hâlini ve hareketi de karşılayabilirler. Ancak çekimlenmemiş eylem olduklarından, bunu zamana ve kişiye bağlı olarak gösteremezler. Fakat bu, onların yapılma zamanlarıyla, yapan kişilerin olmadığını göstermez.” (Üstünova 2010:34)

Nesrin Bayraktar *Türkçede Fiilimsiler* adlı eserinde “sıfat-fiillerin özellikleri” başlığı altında “Fiillerden yapırlar ancak fiiller gibi fiil çekimine girmezler. Cümlede bir sıfatın kullanılabileceği her yerde kullanılabilirler. Önüne gelerek niteledikleri ismin düşmesi sonucunda geçici hareket isimleri yaparlar. İsim gibi kullanılırlar, isim çekim ekleri ve ismin hâl eklerini alabilirler. Eklendikleri fiile geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman anlamı verebilirler.” (Bayraktar 2004: 46) şeklinde açıklama yapar.

Eylemin sıfat olarak kullanılan biçimi(Hengirmen 1999:288) olarak tanımlanan sıfat-fiillerin sıfat olmaktan başka birçok özelliği de vardır ama tanımların çoğunda özellikle cümledeki görevi yani sıfat olma özelliği vurgulanmaktadır. Türkçe sözlükte sıfat-fiil maddesinde “Fiilden –an(-en), -r (-ır,-ir,-ur,-ür), -acak (-ecek) vb. eklerle türetilmiş isim ve sıfat görevinde kullanılan kelimeler, ortaç, durum ortacı, partisip: *gelen mektup, gelen gideni aratır, çıkar yol.*” (TS 2005:1748) tanımı yapılmıştır.

Saadet Çağatay *Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları* adlı makalesinde fiilimsiler arasındaki farkı belirtir ve sonra partisipler için: “mastar gibi tasrif edilen mülkiyet ekleri alan isimler, sıfatlardır. Menfi eki almaları, bir zamana tabi olmaları gibi hususiyetler bunların fiille olan fonksiyonlarını yakından tespit eder. Mastarların öz hususiyetleri isim olmak ise, partisiplerin öz hususiyetleri sıfat olmaktır. Mastarlarda zaman mefhumu olmaması ve bunların cemi eki almamaları ile partisiplerden ayrılırlar.” açıklamasını yapar.(Çağatay 1941:18)

Ahmet Cevat Emre sıfat-fiilleri, “Fiilden türeme isimlerden, cümle içinde, eylemin zamanını belirterek fiillere daha ziyade yaklaşanlar vardır; bunlar ortaç adını alırlar” şeklinde tanımlar. (Emre 1945: 615)Vecihe Hatipoğlu ise sıfat-fiilleri, “Tümleç alabilen, ad ve sıfat gibi kullanılabilen eylem soylu kelime” (Hatipoğlu 1969:65) Ahmet Topaloğlu da “Zaman ve hareket kavramı taşıyarak nesneleri karşılayan, anlam bakımından isim soyundan olan filimsi” cümlesiyle tanımlar. (Topaloğlu 1989:91) Zeynep Korkmaz, “Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil nitelediklerini birleştiren fiil şekli” tanımını yapar. (Korkmaz 1992:132) Kaya Bilgegil ise sıfat-fiilleri şu ifadeyle tarif eder: “Eylem kavramı taşıdıkları halde, çekilme kabiliyetinden mahrum olan, yan cümleciklerde yüklem görevi alabilen niteleyici kelimelere sıfat-fiil denir” (Bilgegil 1984:197)

J.Eckmann ise “İsim hususiyetleri taşıyan fiil şekillerine partisip denir. İsimler gibi çokluk, iyelik ve hâl ekleri ile son çekim edatlarını alabilirler; fâil, nesne, sıfat, zarf niteleyicisi ve cümlede fiilin isim unsuru olarak kullanılabilirler. Bunlar zamanı belirlemede, fâil, nesne veya zarf niteleyicisi elde etmede, olumlu veya

olumsuz şekilleriyle fiillerin yerini alırlar” şeklinde açıklama yapar. (Eckmann 1988:100)

Haydar Ediskun “Sıfat-fiiller, bir yandan bir ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir.” (Ediskun 2010:249) tanımı yapar. Gencan ise “Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de fiil gibi sayılan sözcüklere sıfat-fiil denir” biçiminde ifade etmiştir. der.(Gencan 1966:250)

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde “Partisipler” başlığı altında sıfat-fiillerin özelliklerini sıralar ve şu tanımı yapar: “partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılan, isim gibi çekilen fiil şeklidir. Bu fiil şeklini yapmak için, dediğimiz gibi, fiil kök ve gövdelerine partisip ekleri denen fiil işletme ekleri getirilir.” (Ergin 1993: 316)

Berke Vardar “Eylemden türemiş, çoğunlukla sıfat, arada da ad olarak kullanılan eylemsi. Ortaç, Türkçe’de sık kullanılır. Zaman kavramı aktarır, değişik çatılara girer, olumsuzluk eki alabilir; ne var ki kişi kavramı taşımaz.” der. (Vardar 2002:152) Muhittin Bilgin “Ortaçlar (Sıfateylemler), belli eklerle eylemlerden türeyen ve tümcede eylem anlamını yitirmeyen sıfat görevi yapan sözcüklerdir.” (Bilgin 2006:434) tanımını verir. Diğer bir deyişle ortaç, içeriği eylem olan nitelik anlamına sahip fiil şeklidir. (Guzev 1990:120). Tufan Demir “kendisinden sonra gelen adları niteledikleri için sıfat; bir eylem anlamı taşıdıkları, özne, nesne, tümleç olarak yancümlecik kurdukları için eylem sayılan sözcüklerdir. Ortaçlar eylem kök ya da gövdelerinden *-en*, *-miş*, *-ecek*, *-dik* *-()r*, *-mez*, *-esi* ekleriyle türetilirler.” açıklamasını yapar. (Demir 2006:460-463)

Sıfat-fiiller eylemsilerin, ad ve çoğunlukla sıfat olarak kullanılan bölümüdür. Tümce içinde sıfat görevi yapmaları, sıfat tamlamalarında tamlayan olmaları bakımından sıfat, kimi zaman da ad görevi yapmaları nedeniyle ad olurlar: *tanıdık* kişi, *bilen* çocuk (sıfat), *tanıdığım*, *bildiğimiz* (ad) gibi. (Atabay, Özel, Kutluk 2003:230)

Burada belirtmek gerekir ki Türkçedeki pek çok dilbilgisel kavram ve terimde olduğu gibi *sıfat-fiil* için de farklı adlandırmalar söz konusudur. Bu kavram için, *ortaç* terimini tercih edenler (Emre 1945: 615) (Koç 1996: 309-315), (Vardar 2002:152) (Atabay, Özel, Kutluk 2003:230), (Üstünoğlu 2010:64), (Çotuksöken 2012:162), (Boz 2012: 38) yanında aynı kavramı karşılayacak şekilde *isim-fiil*⁶ (Eckmann 1962:51) (Tekin 1968: 174-175), (Topaloğlu 1989:91) ,(Gabain 1988:82), (Eraslan 2000:108)⁷ ya da terimin yabancı dildeki adını kullanarak *partisip* (Ergin 1993: 316) (Yelten-Açıkgöz 2008: 64) terimini seçenler de vardır.

Batı dillerinde umumiyetle *partisip*⁸ denilen (Almanca: Partizip; İngilizce:Participle; Fransızca:Participe) ve aslı Lâtincede “pay alma, katılma, iştirak etme” anlamına gelen “participium” kelimesinden kaynaklanan bu terime karşılık, J.Deny’nin “Türk Dili Grameri” isimli Fransızca eserini Türkçeye tercüme eden Ali Ulvi Elöve, “fiilin sıfatlık siygaları”, mastarlar için de “fiilin alemlik siygaları” terimlerini kullanmıştır. (Deny 1941:1)

Terim sorunu her konuda karşımıza çıkan bir problemdir. Ortak bir adlandırma tabi ki ilerlemeyi kolaylaştırıcaktır. Ancak burada önemli olan sözcüklerin ve eklerin nasıl adlandırılmasından çok, işlevlerinin doğru yorumlanmasıdır. *İsim-fiil* terimi daha çok mastarlar için kullanılmaktadır. *Ortaç* terimi ise yeterince açık bir terim olmadığı için pek yaygınlaşmamıştır. İncelediğimiz türde sözcüklerin eylemden türemiş olması ve cümledeki temel

⁶ Janos,Eckmann,*Çağataycada İsim-fiiller*, TDAY Belleten, Ankara, 1962 s.51-60 Eserde Janos Eckmann’ın bu terimle mastarları mı, partisipleri mi karşıladığı açık değildir. Zira çalışmasında yer alan ekler arasında sıfat-fiil eklerinin yanı sıra, -mAk eki de yer alır.

⁷ Kemal, Eraslan, Eski Türkçede İsim-Filler, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980 s.3-14 Yazarın isim-fiil terimini tercih etmesinin sebebi şudur: İsim-fiillerin sıfat olmaları, onların çeşitli fonksiyonlarından biridir. Hâl, iyelik ve çokluk eki almaları, edatlara bağlanmaları onların kelime çeşidi bakımından isim olduklarını gösterir. Bu nedenle sıfat-fiil terimini kullanmaktan kaçındığını belirtmiştir.

⁸ Kemal, Eraslan, Eski Türkçede İsim-Filler, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980 s.1 Kemal Eraslan, bu terimi kısaca “*bir ismin fonksiyonlarına iştirak eden fiil şekli*” diye tarif edilmiştir. Bu tarif yetersiz olmakla beraber, isim-fiilin her şeyden önce ismin fonksiyonlarına katılan bir fiil şekli olduğunu belirtmesi, dolayısıyla isim-fiillerin temel karakteri ortaya koyması bakımından önemlidir.” açıklamasını yapar.

görevinin sıfat olması, yani sıfatın yapabildiği her şeyi yapabilmeleri(önüne geldikleri ismin düşmesi sonucu isim gibi kullanılması) gibi özellikleri dolayısıyla bu görevleri en uygun şekilde hatırlatan, bu anlamları içinde barındıran sözcüğün **sıfat-fiil** olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple çalışmanın devamında birçok araştırmacı gibi **sıfat-fiil** (Yücel 2000: 111),(Korkmaz 2009:911) , (Bilgegil 1984:197),(Karadoğan 2008: 58), (Hirik 2009:771), (Deny 2012:345) (Bozkurt 1995: 358)terimini tercih edeceğiz.

Buraya kadar verdiğimiz tanım ve açıklamalar doğrultusunda sıfat-fiillerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1.Sıfat-fiiller eylemin üzerine bir takım eklerin ulanmasıyla ortaya çıkan türemiş sözcüklerdir. Bu eklerin temel görevleri ulandıkları fiili sıfat duruma getirmektir: {-(y)An- (-an-, -en-)}, (yaz-an), {-Ar- (-ar-, -er)} (*çık-ar* [yol]), {-(y)AcAk (-acak-, -ecek-)}, (*görül-ecek* [manzara]), {-Dİk- (-dık-, -dik-, -duk-, -dük-, -tık-, -tik-, -tuk-, -tük-)}(*tanı-dık* [kimse]), {-AsI(-ası-, -esi-)}, ([adı] *bat-ası* [adam]), {-mİş- (-mış-, -miş-, -muş-, -müş-)} (*kırıl-mış* [şişe]) gibi. Ancak bu sözcükler niteleme görevlerini yerine getirirken eylem olduklarını asla unutmazlar. Bu da onları tabir yerindeyse çok amaçlı sözcükler haline getirir. Eylem olduğunu unutmamış olan sözcük, bir yandan niteleme görevini yerine getirirken bir yandan da eylem olarak işlevlerini yerine getirmeye çalışır. Dolayısıyla bir zaman ve kip anlamı taşır. Bu çok amaçlı durum sıfat-fiillerin sınırlarının belirlenmesini zorlaştırır ve diğer maddelerde de açıklayacağımız gibi sıfat-fiil oluşturan eklerin belirlenmesinde bile güçlükler ortaya çıkarır.

2. Sıfat-fiilleri “Türkçede hem adın, hem de eylemin özelliklerini taşıyan sözcükler” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:230) olarak nitelemek mümkündür. Sıfat-fiiller devingen durumdaki nesneler için kullanılırlar. Devingenlik kavramı dışında zaman kavramı da taşırlar. Geçici devingen adlar yaparlar. (Bozkurt 1995: 358) Yani sıfat-fiiller eklendikleri sözcüğe zaman ve hareket kavramı aktarır. Bu özellikleri onları fiile yaklaştırır. Zaman bildirme, olumlu ve olumsuz şekilleri olmasıyla fiillerin yerini alırlar: *kızartılmış ekmek, görülmemiş şey, yılmayan adam, açılacak sergi, tutulmayacak sözler* gibi. Z.Korkmaz, sıfat-fiillerin bu çok özellikli yapısını

şöyle özetler: “Sonuç olarak, sıfat-fiillerin başlıca özellikleri, bunların birer fiil şekli oldukları, yapılarında hareket ve zaman kavramı bulunduğu, geçici birer hareket adı kurdukları, sıfat ve ad gibi kullanıldıkları ve ad çekimi ekleriyle çekime girebildikleri; bu niteliklerinin bir sonucu olarak da hem adlaşma hem de fiilleşme yeteneklerine sahip oldukları biçiminde özetlenebilir.” (Korkmaz 2009:911)

3.Sıfat-filler önüne gelerek niteledikleri ismin düşmesi sonucunda geçici hareket ismi yapar. Sıfatların kullanıldığı her yerde kullanılan bu sözcükler tıpkı sıfatlar gibi isimleşme özelliğine sahiptir. İsim gibi kullanılır. İsim çekim eklerini alır, ismin hal eklerini, iyelik eklerini alabilir. İyelik ekleri, *-dIK* */-dUK* ve *-AcAk* ekleriyle türemiş sıfat-fiillerden sonra çok sık; diğerlerinden sonra nadir kullanılır. Bu eklerle sıfat-fiilin hareketi, o hareketi yapan şahsa bağlanmış olur.

4.Kimi sıfat-fiiller de sıfat-fiil yapan eklerle oluştukları halde ad olarak kullanımları yaygınlaşmıştır: *yiyecek*, *yakacak*, *çekecek*, *yazar*, *gider*. Bu durumda sıfat-fiil ekleri yapım eki işlevi yüklenmiş görünür: *geçmiş*, *gelecek*, *tanıdık* gibi.

5.Sıfat-filler, cümle içinde daha çok sıfat görevindedir. Genellikle bir varlığı yaptıkları veya maruz kaldıkları hareket vasfıyla nitelerler. Edilgen çatılı fiillerden türemiş veya iyelik eki almış sıfat-fiiller nesnelerini; diğer sıfat-fiiller öznelarini vasıflandırırılar. Cümlede isim oluşları da sıfatların isim olmaları gibi niteledikleri ismin söylenmemesi sonucu gerçekleşir. (Üstüner 2000:20-23) Fatma Erkman-Akerson sıfat-fiilleri, öznesini niteleyen ve öznesinden başka bir ögesini niteleyen ortağ olarak ikiye ayırır: “Ortacın öznesini nitelemesi durumunda kullanılan ekler: *[-En]*, *[-mİş]*,*[-EcEk]*; Ortacın özne olmayan bir ögesini nitelemesi durumunda kullanılan ekler: *[-Dİğİ]*, *[-EcEğİ]*, *[-Dİk]*, *[-EcEk]*.” (Erkman-Akerson 2007:175)

6.Sıfat-filler, yan cümlecğin yüklemi, özne, nesne, zarf tümleci olabilirler. Bu sözcüklerin Türk cümlesine büyük bir sadelik verdiğiine değinen M.Ergin, birçok dillerin birleşik cümlelerle karşıladıkları ifadelerin, Türkçenin yine zengin olan gerundium sistemi ile birlikte yardımcı cümlelerden uzak basit cümlelerle karşılanmasını sağladığını belirtir. (Ergin 1993: 316) Konumuz olan “Karmaşık fiiller” de sıfat-fiillerin oluşturduğu bu zengin anlatıma güzel bir örnek oluşturmaktadır.

7. Bunun dışında bu sözcüklerin Türkçeye özgü ilginç bir yönleri de ortalıkta tamlamasının, tümcede başka sözcükler arasında ilgi kurması ya da tümceleri birbirine bağlamasıdır. “Her halde *tanıdığım*, fakat nerede *gördüğümü* bir türlü *çıkaramadığım* bir adamdı.” (Güntekin, Damga, 73)” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:230)

8. Fiilimsileri kendi içinde değerlendirecek olursak isim hal eklerini, iyelik eklerini almaları; nesne alabilmeleri ve hareketleri karşılayan sözcükler olmaları sebebiyle isim-fiillerin ve sıfat-fiillerin birbirine daha yakın olduğunu söylemek gerekir.

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın durum ve yapıma şeklini gösteren zarf-fiiller; hiçbir zaman iyelik, çokluk, hal ekleri gibi isim çekim eklerini alamazlar sadece fiilleri vasıflandıran kelimelerdir. Fiilleri vasıflandırırken zaman, şekil, yer, oluş-meydana geliş durumlarını, miktarları belirtme, anlam ve anlatıma süreklilik, derinlik katma gibi özellikleriyle cümleyi genişletirler. İşte bu gibi nedenlerle zarf-fiillerin isim ve sıfatfiillere kıyasla fiile daha yakın oldukları fikrini taşıyoruz. Zarf-fiillerin fonksiyon ve mana bakımından fiile daha yakın oluşları Türkçenin söz diziminde temel cümledeki yerini de etkilemektedir. (Ağlanmaz 2006: 47)

9. Sıfat-fiil eklerinin önemli bir özelliği de isim hâl ekleriyle kalıplaşarak zarf-fiil eki olmalarıdır. Bilhassa ağızlarda bu şekilde ortaya çıkmış pek çok zarf-fiil ekimiz mevcuttur. Kalıplaşma ile ortaya çıkan yeni şekilde yer alan isim hâl eki ve sıfat-fiil ekinin asıl fonksiyonlarını yitirdikleri görülür. “-AndA, -DikÇA /-DUkÇA, -DiğIndA /-DUğUndA, -AsIyA, vs.” ekleri bu şekilde oluşmuş zarf-fiil ekleridir. (Üstüner 2000:20-23)

10. Bugün Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil olarak kullanılabilen başlıca ekler şunlardır: -an, -r, -ar, -maz, -mış, -dik, -acak, -ası, -dı, -makta, -mada, -yor.” (Karaağaç 2013: 70-72) Bu eklerin belirlenmesi konusunda farklı görüşler vardır. Bunun sebebi daha önceki maddelerde de belirttiğimiz sıfat-fiillerin işlevlerinin çeşitlilik göstermesi olabilir. Ahad Üstüner, *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri* adlı eserinde “Sıfat-fiil Eklerinin Özellikleri” başlığı altında bu ekin tanımlanmasındaki zorluğa dikkat çeker : “Sıfat-fiil eklerinin cümle içinde kullanılan

geçici kelimeler türetmeleri, aslında isim olan ve isim çekim ekleri alan bu kelimelerin bir taraftan da hareket ve zaman ifadesi taşımaları yüzünden fiillere benzemeleri; aynı zamanda çeşitli eklerle kalıplaşarak ve edatlara bağlanarak zarf-fiil ekleri göreviyle kullanılmaları; bazı kelimelerle kalıplaşarak yapım eki olmaları; bir kısmının aynı zamanda fiil kip eki olarak kullanılmaları veya cümle içindeki fonksiyonlarıyla mastar ekleriyle benzerlik arz etmeleri, bu eklerin belirli ve klasik bir tanımla ifade edilmelerini güçleştirmiştir.” (Üstüner 2000:17)der.

O halde bir ekin sıfat-fiil eki olup olmadığını belirlemek için birtakım ölçütlere ihtiyacımız var. Ahmet Karadoğan da “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki: -I” adlı makalesinde Türkiye Türkçesi gramerleriyle ilgi çalışmalarda sıfat-fiil eklerinin kategorisi hakkında bir fikir birliği olmadığına dikkat çeker ve sıfat-fiil ekleriyle ilgili şu açıklamayı yapar: “Türkçedeki sıfat-fiil ekleri bazı açılardan diğer eklerden farklıdır. Sıfat-fiil eklerinin *düzen, keser, tanıdık, geçmiş, gelecek* gibi kalıcı isim yapabilme özellikleri ve sıfat-fiillerin isimlere gelebilen çokluk, iyelik ve hâl ekleri gibi ekleri alabilmeleri yanlış olmaz. Ayrıca sıfat-fiiller kalıcı isim olmadıkları durumlarda da cümle içerisinde isim görevinde kullanılabilmektedir. (...) Diğer taraftan sıfat-fiil eklerinin öteki fiilden isim yapan eklerden farklılaşan önemli bir yönü vardır. Bu ekler her ne kadar fiilleri isimleştirseler de eklendikleri fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini kaybettirmezler. Hâlbuki bir fiil, diğer fiilden isim yapan eklerle isimleştikten sonra artık tamlayıcı alamaz. Hatta fiilden isim yapan eklerden bazıları da sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetmelerine rağmen eklendikleri fiillerin tamlayıcı alabilme özelliklerini yok ettikleri için sıfat-fiil eki sayılmazlar. Mesela, “ölü adam” ve “ölen adam” tamlamalarındaki *ölü* ve *ölen* kelimelerinin her ikisi de aynı fiilden türemiş ve sıfat görevindedir. Ancak *ölü* kelimesindeki *-I* eki, fiilden sıfat türetmiş olmasına rağmen sıfat-fiil eki sayılamaz. Çünkü *ölen* kelimesi tür bakımından isimleşmesine rağmen *öl-* fiil tabanı hâlâ tamlayıcı alabilmektedir. Bu tamlama, *geçen yıl hastanede kanserden ölen adam* biçiminde genişletilebilir. Buradaki “geçen yıl” , “hastanede” ve “kanserden” tamlayıcıları *öl-* fiilinin tabanına bağlanmıştır. Ancak aynı durum *ölü* kelimesi için mümkün değildir.” (Karadoğan 2008:57-58)

A.Karadoğan bu örneklerden yola çıkarak bir ekin sıfat-fiil sayılabilmesi için iki önemli ölçüt olduğunu belirtir: “1.Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek. 2.Eklendiği fiili tür bakımından isimleştirmesine rağmen fiil tabanına tamlayıcı alabilme özelliğini korumak.” (Karadoğan 2008: 58)

Söz konusu çalışmada Karadoğan, kimi çalışmalarda bir ekin hangi şartlarda sıfat-fiil eki sayılabileceği ile ilgili herhangi bir ölçüt belirlenmediği için eklerin tasnifinde çeşitli hatalar yapıldığına da değinir. Buna örnek olarak Muharrem Ergin’in *-DI* eki (şıpsevdi, külbastı) ve *-mAI* ekini partisip başlığı altında vermesini gösterir. Bu eklerin sıfat türetebilmesine rağmen eklendiği fiil tabanına tamlayıcı alma özelliğini koruyamadığı için sıfat-fiil eki sayılamayacağını savunur.(Karadoğan 2008:58)

Konuya farklı bir bakış açısı getirelim. Yukarıda hatalı olarak kabul edilmiş olan eklerin sıfat-fiil görevinde olduğu alanlar bulunamaz mı? Yakın zamana kadar şimdiki zaman eki olarak adlandırılan *-yor* ekini Karaağaç’ın sıralamasında yer almasının bir sebebi olmalı. Dilin zamanla değişen gelişen bir canlı olduğunu biliyoruz. Dille birlikte onu oluşturan unsurlar da ekler ve sözcükler de her daim değişip geliyor, bazen farklı işlevler alıyor bazen de dilde varlığını koruyamıyor ve bir anlamda ölüyorlar. O halde gramer kurallarının anlaşılması ve anlatılması söz konusu olduğunda eklerden yola çıkmak, “bu eklerin bu görevleri vardır” şeklinde öğretmek yerine öncelikle kavramları yerli yerine oturtmak, zihinde bazı temel terimleri layıkıyla oluşturduktan sonra bu kavrama hizmet eden ekleri akılda yerleştirmek daha doğru olmaz mı? Yani sıfat-fiil kavramı ve işlevlerini bildikten sonra *-yor* ekinin bazı cümlelerde sıfat-fiil görevinde kullanılmış olabileceğini tartışmamızda hiçbir sakınca yoktur. Sonuç olarak bir ekin ne olup ne olmadığını eklerin kökenlerinin değil işlevleri belirler.

Erkan Hirik “-yor Eki Sıfat-fiil Eki Yapar Mı?” adlı bildirisinde Karadoğan’ın ölçütlerinden de faydalanarak *-yor* ekinin sıfat-fiil eki olduğunu kanıtlama yoluna gider. Bu çalışmanın sonucunda sıfat-fiillerle ilgili şu açıklamayı yapar: “Sıfat-fiillerin cümle içlerinde her zaman sıfat görevinde kullanılamayacağını ve her zaman da tamlayıcı almayacağını söyleyebiliriz. Bu hususta asıl olan sıfat

olarak kullanılabılme ve tamlayıcı alabilme özelliklerinin açık olmasıdır. –yor eki sıfat-fiil yaptığı durumlarda bunları sağlamaktadır.” (Hirik 2009:771) (Bkz: -yor ol-)

Günay Karaağaç ise *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*’nde sıfat-fiil eklerini bu şekilde sıralamış olmasını “ad-eylem öbeği(*participal*)” başlığı altında şöyle açıklar: “Türkçenin şekil ve zaman ekleri, ad-eylem ekleri, eylem adı ekleri ile bütün eylemden ad yapma eklerini bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir. Türkçenin değişik yer ve zamanlarında, bu eklerden biri zaman bildirme, diğeri eylem adı, bir başkası ad-eylem olarak kalıcı ad işlevleri görmüşlerdir. Bugün de Türk yazı dillerinden birinde zaman çekimi yapan bir ek, bir başka yazı dilinde yalnızca bir eylemden ad yapma eki, bir başkasında da ad-eylem eki olabilmektedir. Bu yüzden, zaman, kip, ad-eylem, eylem adı ve eylemden ad yapma işlevlerini, aynı tür eklerin farklı yer ve zamanlarda farklı işlevler yüklenmeleri olarak değerlendirmek gerekmektedir.” (Karaağaç 2013:73)

Anlaşıldığı üzere G.Karaağaç, konuya bütüncül bir açıdan yaklaşmış, bu eklerin Türk yazı dillerinde zaman çekimi, eylemden ad, ad-eylem yapma görevlerinde yer alabilmesinden yola çıkarak tüm ekleri “ad-eylem (*participal*)” çatısı altında toplamayı uygun görmüştür. Kanımızca yukarıda sıralanan eklerin **karmaşık fiiller** içinde görev alması onların *sıfat-fiil (participal)* görevlerine birer örnektir.

Örneğin –yor ekinin sıfat-fiil görevi hakkında araştırmacılar tarafından fikir birliğine varılmamıştır. Oysaki bu ekin Türkiye Türkçesinde görülen –yor ol- şeklinde **karmaşık fiiller** oluşturması ekin *sıfat-fiil* görevine bir örnek teşkil etmektedir. (Bkz: -yor ol-)

–DI ekinin ise kalıplaşmış adlar (şıpsevdi, külbastı) türetmesi sebebiyle Muharrem Ergin tarafından aynı görevde kabul edildiğini belirtmiştik. M. Ergin, Dede Korkut incelemesinde, bu ekin partisip şekillerinden başka fiillere de getirilerek âdeta yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirdiğini belirtir ve “*girdüñ ola mı, gitdi ola, ağlatduñ ola*” örneklerini verir. Burada ol- un görülen geçmiş zaman eklerinin üzerine geldiğini de görmekteyiz. (Ergin 1963:473) Bu

örnekte –*DI* eki bildirme kipi işlevinde değil, ***karmaşık fiiller*** içinde yer alan tüm ekler gibi ***sıfat-fiil*** işlevindedir.

Çalışmamız ölçünlü dille sınırlı olsa söz konusu eklerin benzer görevlerde yer alabildiğini kanıtlamak amacıyla ağızlardan örnekler vermekte sakınca olmayacaktır. –*DI* ekinin bu birleşik yapı içindeki görevine Mustafa Tanç “Osmaniye İli Ağzında ol-(<bol-)Yardımcı Fiilinin Yaklaşma İfade Eden Tasvir Yardımcı Fiili Olarak Kullanımı” adlı makalesinde değinmiştir. Makalede *ol-* fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi üzerine getirildiği belirtilmiş, Osmaniye ili ağzında görülen “*öl-düm ol-dum, öl-dün ol-duñ, öl-dü ol-du, öl-dük ol-duk, öl-dünüz ol-duñuz, öldüler oldular.*” birleşik yapılarının anlamı ölçünlü dildeki yaklaşma eylemine karşılık görülmüştür. (Tanç 2004:123-130)

Muharrem Ergin tarafından partisip başlığı altında verilmiş olan –*mAI* ekine de ağızlarda ***karmaşık fiil*** görevi içinde rastlanmaktadır. Ergün Acar, “Kastamonu ve Yöresi Ağızları” adlı doktora tezinde ‘zorunda kalmak’ anlamında –*meli ol-* yapısından bahseder ve “*şindi söz vediñ deyne oraya getmelü olduo baosaña.*” örneğini verir. (Acar 2012:256)

Özetle söz konusu eklerin sıfat-fiil işlevinden söz etmek mümkündür. Faruk Gürbüz, “Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler Midir Kullanım mı?” adlı makalesinde fiilleri ***sıfat-fiil*** yapan etkenlerin ***sıfat-fiil*** ekleri diye tanıtılan ekler olmadıklarını, onları ***sıfat-fiil*** yapan etkenin kullanım olduğunu belirtir. Makalede sıfat-fiillerin tanıtılırken bağlamlardan koparıldığına değinen yazar, sıfat-fiil ekleri diye tanıtılan eklerin sıfat-fiil türetmediklerini onların aslında çekim eki olduğunu savunur : “Çekimli fiiller, kullanımda sıfat da isim de olurlar/olabilirler.” der, “sıfat-fiiller her hangi bir dil unsurunu isim veya sıfat yapmıyorlar. Kullanımda isim veya sıfat oluyorlar” (Gürbüz 2010:6) Yani yazarın yaklaşımına göre ***sıfat-fiiller*** isim gibi, sıfat gibi kullanılmazlar. Burada isim gibi, sıfat gibi kullanılan fiilimsiler değil, çekimli fiillerdir.

Görüldüğü gibi dilde sadece şekilci bir yaklaşımla açıklama yapmak mümkün değildir. Çünkü dilde kalıplarla açıklanamayacak kadar çok çeşitli görevler yer alır. Dili oluşturan şekilsel unsurların sayısı az olmasına rağmen, görevler neredeyse

sınırsızdır. Genel olarak bildirme kiplerinden biri olan *-yor*, *-mAII*, *-DI*⁹ eklerinin kullanımı yaygın olmasa da ölçünlü dilde ya da ağızlarda, *olmak* eylemiyle birleşik bir yapı içinde yer aldığı *sıfat-fiil* gibi görev alması mümkündür. Nitekim fiilden isim yapma eki olarak kabul edilen *-IcI* ve sıfat türeten *-(I)msAr* eklerinin *-IcI ol-*, *-(I)msAr ol-* biçimine girerek *karmaşık fiiller* içinde *sıfat-fiil* işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

11. *Sıfat-fiillerin* en belirgin özelliği zaman kavramı taşımalarıdır. *Sıfat-fiiller* zaman ve hareket kavramı taşımaları ile fiillere yaklaşırlar. Bu onları asıl fiillere en çok yaklaştıran özelliktir. Bu yönleri bakımından da onları, *geçmiş zaman sıfat-fiilleri*, *gelecek zaman sıfat-fiilleri* ve *geniş zaman sıfat-fiilleri*, *şimdiki zaman sıfat-fiilleri* olarak ayırabiliriz. Sıfat fiil eklerinin taşıdıkları zaman anlamı göz önünde bulundurularak bu şekilde sınıflandırılabileceği konusunda pek çok araştırmacımız hemfikirdir. (Atabay Özel, Kutluk 2003:230) (Vardar 2002:152)¹⁰ (Eraslan 2000:111)¹¹ (Bilgin 2006:436)¹² (Adalı 2004:61)¹³ (Banguoğlu 2007:419-427)¹⁴

⁹ Ramazan Salman, “Türkçede Sıfat-fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri” *TDAY-B* 2009, C:I-II S: 42, s. 189-223. Makalede “fiilden isim yapan ek gibi kullanılan *-DI* geçmiş zaman partisip ekinin üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak gerekir. Bu ekin yapısının ve fonksiyonlarının iyice aydınlatılması, ayrı bir araştırma konusu olabilir.” diyerek konuya dikkat çekilmiştir.

¹⁰ Berke, Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002 s.152 *Geniş zaman ortacı*, *-r*, *(-ır, -ir, -ür, -ur)*, *-er (-ar)* ve onun olumsuzu *-mez (-maz)* ekleriyle oluşturulur (örn. *güler yüz*, *bulunmaz yapıt*, vb.). *Geniş zaman kavramı* içeren bir başka ortaç türü de *durum ortacıdır* ve *-en (-an)* ekleriyle kurulur; olumsuzu *-me (-ma)* ekini alır (örn. *giden kadın*, *gülmeyen adam*, vb.) *Gelecek zaman ortacı*, *-ecek (-acak)* ekiyle oluşturulur; bu ortacın olumsuzu da *-me (-ma)* ekini alır. (örn. *gelecek ay*, *kalkmayacak uçak* vb.) *Geçmiş zaman ortacı*, *-dik (-dık)* ve *-miş (-muş)* ekleriyle yapılır (örn. *bildik kişiler*, *geçmiş günler*, *saçı bitmedik yetim*, *gün görmemiş bir insan* vb.)

¹¹ Kemal Eraslan, “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları:773, Ankara, 2000 s.111 Eraslan, makalesinde isim-fiillerin fonksiyonlarını ‘*Hareket hali ifadesi*’, ‘*İsim ifadesi*’, ‘*Zaman ifadesi*’ şeklinde inceler. ‘*Hareket hali ifadesi*’ olarak fiil isimlerinin bazı isim hal ekleriyle zarf-fiil gibi hareket halini ifade ettiklerini örnekler. ‘*İsim ifadesi*’ olarak isim-fiillerin vasıf ismi, fail ismi ve hareket ismi ifade ettiklerini belirtir. ‘*Zaman ifadesi*’ olarak isim-fiilleri zaman ifade edişlerine göre üçe ayırır: “1. Geniş zaman ifade eden isim-fiiller: *-r, -ar/-er, -ur/-ür* isim-fiil ekleriyle teşkil edilen isim-fiiller genellikle geniş zaman ifadesi taşırlar. *-ğan/-gen*, *-ğlı/-gli*, *-ğma/-gme* ekleriyle teşkil edilen isim-fiiller ise geniş zaman yanında şimdiki zaman veya geçmiş zaman da ifade edebilir. 2. Geçmiş Zaman: *-duğ/-dük*, *-tuğ/-tük*; *-mış/-miş*; *-yuk/-yük* isim-fiil ekleriyle teşkil edilen isim-fiiller geçmiş zaman ifadesi taşırlar. 3. Gelecek Zaman ifade eden isim-fiiller: *-daç/-deçi*, *-taç/-teçi*; *-ğu/-gü*; *-acağ/-ecek*; *-ası/-esi* isim-fiil ekleriyle teşkil edilen isim-fiiller gelecek zaman ifadesi taşırlar.”

Türkiye Türkçesinde yer alan sıfat-fiil ekleri ve bunların taşıdığı zaman kavramı konusunda araştırmacılarımız arasında küçük bazı hususlar dışında pek farklılık yoktur. Bu eklerin belirttikleri zaman genellikle “geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman”dır. Tahsin Banguoğlu geniş zaman yerine, “şimdiki zaman sıfat-fiilleri” tabirini kullanır. (Banguoğlu 2007: 422), Saadet Çağatay da bu terimler yerine daha çok eski gramer kitaplarımızda kullanılan terimleri tercih eder:

Hâl partisipi: *-an/-en*

Müzari partisipi: *-°r /-maz*

İstikbâl partisipi: *-ası, -cak /-çak*

İstikbâl ve hâl partisipi: *-ıcı /-yıcı* (Çağatay 1948:525-552)

Ali Ulvi Elöve tarafından tercüme edilen J.Deny’nin eserinde de buna benzer terimler kullanılmıştır:

Hâl-mazi ortaçları: *-an/-en*

Müzari ortacı: *-(i)r /-(e)r, -maz*

Niyetli istikbâl ortaçları: *-ecek, -esi*

¹² Muhittin, Bilgin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006 s.436 Eserde ortaçlar belirttikleri zamana göre şöyle bölümlenir: “a.Geçmiş Zaman Ortaçları(-dik ve -miş) b. Gelecek Zaman Ortaçları (-ecek(-acak), -esi (-ası),-esice(-asıca), c.Geniş Zaman Ortaçları (- ()r). Yazar, -en , -()r, -mez gibi eklerle kurulan kimi ortaçların yalnızca bir durumu belirttiğini, kendi başlarına zaman anlamı vermediklerini açıklar ve bu ortaçları “durum ortaçları” adı altında değerlendirir.

¹³ Adalı, Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2004 s.61 Eserde “Ortaçlık Ardılları” başlığında taşıdıkları zaman kavramı açıklanır: “Birincil zaman ardıllarından eylemsi olarak da kullanılabilen [-R],[-MIŞ],[-ACAK] taşıdıkları zaman kavramını eylemsi olarak da sürdürürler. Ayrıca öteki ortaçlık ardılları da belli bir zamanı gösterirler. [-DİK] geçmiş, [-ASI] gelecek zamanı bildirir.”

¹⁴ Tahsin, Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007s.419-427 Donuk isim olarak zaman anlatımını kaybetmiş görünen bu fiil üremeleri sıfatfiil işleyişine geçince ait oldukları zamanı belli ederler. Bu sebeple onları taşıdıkları zaman anlatımına göre sınıflarız: 1. *Geçmiş sıfatfiilleri* (participe passé) 2. *Hal sıfatfiilleri* (participe présent) 3. *Gelecek sıfatfiilleri* (participe futur) T.Banguoğlu bu sınıflandırmadan sonra “Geçmiş Sıfatfiilleri”ne *-miş* sıfatfiilleri ve *-dik* sıfatfiillerini dâhil eder ayrıca *-ik* ve *-ili* ekleriyle yapılmış fiilden isimlerin de eski geçmiş sıfatfiiller olduğunu belirtir. “Şimdiki Zaman Sıfatfiilleri”ne *-en* sıfatfiilleri, *-ici* sıfatfiilleri, *-ir* sıfatfiillerini dâhil eder ve “Gelecek Sıfatfiilleri”nin içinde *-ecek* sıfatfiilleri ve *-esi* sıfatfiillerinin olduğunu belirtir ve özelliklerini sıralar.

Mazi ortaçları: *-dik, -mış* (Denny 1941:432-469)

Zeynep Korkmaz da sıfat-fiil ekleri ve zamanları konusunda;

Geçmiş zaman: *-DIk/-DUk, -mIş /-mUş*

Geniş zaman: *-r/-Ar, -mAz*

Geçmiş ve şimdiki zaman: *-An*

Sürerlik: *-IcI /-UcU*

Gelecek zaman: *-AcAk*

tasnifini yapmıştır. (Korkmaz 1992:132) Bu tasnifte genellikle geniş zaman sıfat-fiil eki sayılan *-An* ekinin “geçmiş ve şimdiki zaman” eki sayılması ve *-IcI /-UcU* ekine “süreklilik bildiren sıfat-fiil eki” denilmesi önemli farklılıklar olarak karşımıza çıkar.

Tufan Demir ise daha sade bir sınıflandırma verir: “a)Geçmiş Zaman Ortaçları: Eylem kök ya da gövdelerinden **-dik, -miş** ekleriyle yapılırlar. B)Gelecek Zaman Ortaçları: Eylem kök ya da gövdelerinden **-ecek, -esi** ekleriyle yapılırlar. C)Geniş Zaman Ortaçları: Eylem kök ya da gövdelerinden **-en, -()r, -mez** ekleriyle yapılırlar.” (Demir 2006:460-463)

Bütün bu araştırmalarda ortak olarak ele alınan Türkiye Türkçesindeki sıfat-fiil ekleri şunlardır:

Geniş zaman: *-An,-r /-Ar, -mAz*

Geçmiş zaman: *-DIk /-DUk, -mIş /-mUş*

Gelecek zaman: *-AsI, -AcAK*

Bunların dışında Zeynep Korkmaz’ın süreklilik eki, Tahsin Banguoğlu’nun ise şimdiki zaman sıfat-fiil saydıkları *-IcI /-UcU* eki; Muharrem Ergin’in geçmiş zaman sıfat-fiil eki saydığı *-DI/-DU* eki ve gelecek zaman sıfat-fiil eki saydığı *-mAlI* eki, sıfat-fiil ekleri ile ilgili bahislerde yer verilen eklerdir. Tahsin Banguoğlu eski geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri olarak *-Ik /-Uk* ve *-III /-UIU* ekleriyle yapılmış fiilden isimleri de sayar.

Araştırmacılarımızın görüşlerinden de yararlanarak sıfat-fiil eklerini eklendikleri sözcüğe kattıkları *zaman* ve *kılınış* anlamına dayanarak şu şekilde gruplandırmak kanımızca uygundur:

Geçmiş zaman sıfat-fiilleri: -Dİk /-DUK, -mİş /-mUş

Gelecek zaman sıfat-fiilleri: -AsI, -AcAK ¹⁵

Geniş zaman sıfat-fiilleri: -r/-Ar, -mAz

Süreklilik sıfat-fiilleri: -An ¹⁶, *-yor*, *-IcI /-UcU, -mAktA*

Son bölümde yer alan sıfat-fiil eklerinden *-an /en* eki, daha önce ya geniş zaman, ya geçmiş ve şimdiki zaman ya da durum bildirme özelliği ile, *-ıCı* eki ise süreklilik bildirme özelliği ile ele alınmıştır. Ancak bu sıfat-fiil eklerinin fiile kattıkları zaman anlamı yeterince açık değildir. Cümleye ve bağlama göre farklılık gösteren bu zaman anlamını ön plana çıkarmak yerine, eklerin fiile kattığı *kılınış* özelliğini yani *süreklilik* anlamını vurgulayarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

12. Yukarıdaki maddede saymış olduğumuz (*-an, -r, -ar, -maz, -mış, -dık, -acak, -ası, -dı, -makta, -mada, -yor*) sıfat-fiil eklerinden *-an* dışındakiler, aynı

¹⁵ Guzev, V.G., *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: glagol (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, 168 s., Leningrad: İzdatel'stvo LGU, 1990s. 122-126 Guzev, bu ekler için "isimsi-sıfatsı şekil kavramı" nı teklif etmiştir: "Bütün Türk dillerinde, hem nesneleştirilmiş eylemi (yani eylemi nesne imgesinde), hem de nitelikleştirilmiş eylemi (yani hareketi nitelik imgesinde) iletme yetisine sahip kendine has fiil ad şekilleri bulunur. Bunlar, hem fiil isimleri, hem de fiil sıfatları gibi işlediği için, *isimsi-sıfatsı şekiller* biçiminde adlandırılabilir."

Yılmaz, Özlem Deniz, *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006 s.66 Ö.D.Yılmaz, *-Dık, -(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* şekillerini "isimsi-sıfatsı şekil kavramı" başlığı altında inceler. Ö.D.Yılmaz, hangi dilde yazılmış olursa olsun Türkçe gramerler geleneksel olarak bu şekilleri ortağ(sıfat-fiil, partisip) saydığını belirtir. (örneğin bk. Samoylaviç 2002:66-67, 118-124; Kononov 1956:251-252-470-473; Ergin 1993: 335-336,337; Dmitriyev 1960;50,58-62; Gencan 1966;250-255;Lewis 1967:158-161,161-165;Banguoğlu 1974:422-427;İvanov 1977;Underhill 1987:280-281,287-291,297-301,302-303; Čaušević 1996:322-323;Korkmaz 2003:909-983). Eylemi yalnız nitelik imgesinde gösteren ve edenlik (faillik) anlam birimciğine sahip fiil şekli olarak yorumlanan ortağtan farklı olarak TT'nde isimsi-sıfatsı şeklin iki işlevi, iki bildirişim amacı ve dolayısıyla isimsi kullanım ve sıfatsı kullanım alanı olmak üzere iki söz dizimsel kullanım alanı vardır.

¹⁶ Nurettin, Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul,1996 s.309-315 N.Koç sıfat-fiilleri *-an* – *en* ile oluşan sıfat-fiillerin durum bildirdiğini belirtir ve şöyle ayırır: "Zaman Kavramı Taşıyan Ortaçlar: 1. Geniş Zaman Ortaçı (-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür) 2. Gelecek Zaman Ortaçı (-acak, -ecek ve -ası, -esi) 3. Geçmiş Zaman Ortaçı(-dık, -dik, -duk, -dük ve -mış, -miş, -muş, -müş) ve Durum Bildiren Ortaçlar: -an, en, -maz, -mez."

zamanda fiil çekimlerinde kullanılır ve bildirme kiplerini oluşturur. Bu durum hakkında farklı görüşler vardır:

T. Banguoğlu, sıfat-fiillerin zaman kiplerini meydana getirdiklerini belirtir: “Fiilimsi karakterleri sebebiyle yatık fiiller dilimizde zaman veya tarza bağlı fiil çekimi kiplerine temel olmak vasfına da sahiptirler. Özellikle bunlardan sıfat-fiiller zaman kipleri yaratmışlardır. Bunlara fiil kişi ekleri getirmekle başlıca *bildirme* kiplerini kurmuş oluruz. (*bil-miş-im, bil-ir-sin, bil-ecek-siniz*). Bu suretle yatık fiil çekimli fiil haline gelir.” (Banguoğlu 2007:419-427)

Zeynep Korkmaz, sıfat-fiillerin zaman bildirme özelliğini vurgular ve “çekimli fiillerin bir kısmı sıfat-fiil kökenlidir” der. (Korkmaz 2009:911) Bilâl Yücel, “Türkçedeki zaman çekimlerinin çoğunun, zaman ve hareket ifadesi taşımaları sebebiyle, sıfat-fiil kökenli olduklarını biliyoruz.” diyerek dil bilgisindeki genel eğilimi paylaştığını belirtmiştir. (Yücel 2000: 111)

Kerime Üstünova da aynı görüştedir: “{-mİş}, {-Ar}, {-yor}, {-AcAk} (geçmiş, geniş, şimdiki, gelecek zaman) vb. eklerin ad kökenine dayandığını, ancak dilin tarihî gelişimi içinde zaman görevi kazandığı, bugün eylem çekim eki hâline geldiği ve kişi ekleriyle birlikte de kullanıma çıkabileceği benimsenmektedir. Ayrıca bugün {-yor} dışındaki eklerin birden fazla işlevi olduğu, gerektiğinde ortaç eki, eylemden ad yapan ek olarak da kullanılabilecekleri bilinmektedir.” (Üstünova 2010:64)

Prof.Dr.Kemal Eraslan, “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları” adlı makalesinde aynı görüşü şu şekilde ifade eder: “İsim-fiiller nesneleri geçici hareket vasıflarıyla karşıladıkları gibi, gerektiğinde soyut hareket halini veya hareketi karşılarlar, çünkü bunlar bir yönleriyle fiil oldukları gibi, bir yönleriyle isimdirler.İsim-fiillerin şekil ve zaman eki durumuna geçebilmelerinin, başka bir deyişle şahıs ekleri alarak şekil ve zaman eki olarak kullanılmalarının asıl sebebi budur.” (Eraslan 2000:108)

K.Eraslan “Türkçede birçok isim-fiil ekleri zamanla (Eski Türkçeden beri) şekil ve zaman ekleri durumuna geçmiş bulunmaktadır: -r, -ar/er, -ur/-ür;-miş/-miş;-

taçı/-teçi; sığ/-sig; -ğu/-gü; -yuk/-yük; -acak/-ecek; -ğan/-gen gibi. Bu husus dikkate alınır, Türkçede fiil çekiminin isim menşeli olabileceği ileri sürülebilir.” der. (Eraslan 2000:111)

Hizmet Dizdaroğlu, Tümcibilgisi adlı eserinde sıfat-fiillerin cümledeki görevini açıklarken yukarıdaki görüşlerle aynı doğrultuda bir açıklama yapar: “Ortaçlardan ancak *-en, -dik, -diği, -eceği* ekleriyle türeyenler yüklem olabilir. Öbür eklerle (*-er, -ir, -ecek, -miş*) ve bunların olumsuzlarıyla türetilen ortaçlar, yüklem görevinde kullanılmaz. Çünkü, o zaman, ortaçlıklarını yitirerek geniş zaman, gelecek zaman, belirsiz geçmiş zaman kipinde çekimli birer eylem olurlar.” (Dizdaroğlu 1976: 33)

Ahad Üstüner “Sıfat-fiil eklerinin büyük kısmı, zamanla kip eki olarak kullanılmışlardır” (Üstüner 2000:20-23) der. Muharrem Ergin de aynı görüştedir, şekil ve zaman ekleri aynı zamanda partisip eki oldukları için bunlarla yapılan fiil çekimleri, isim menşeli olmasa da Türkçede fiil çekiminin isim asıllı olduğunu savunur.

Petro İ.Kuznetsov aynı kanıda değildir. Kuznetsov, “Türkiye Türkçesinde Morfoetimolojisine Dair” adlı makalesinde “Kanımızca Türkçede şahıs zamirlerinin, sonradan şahıs lâhikalarının eklendikleri varlık şu veya bu partisip değil bir *zaman temeli*dir. Meselâ, *ben yürür, ol yürür...*(fiil çekiminin ilk safhası). Zaman temeli, çeşitli şahıs ekleri almaya başlamasıyla ortaçaşmadı, Esasen partisip, zaman temelinden sonradan ayrılıp başlı başına gelişmiş bir varlıktır.” (Kuznetsov 1995:199)diyerek farklı bir görüş savunur.

Daha önceki maddelerde de değindiğimiz gibi dili bir şekiller bütünü halinde algılamak, kalıplara sokmak mümkün değildir. Bir şeklin temel görevinin yanında farklı işlevleri de olabilir. **Sıfat-fiil** eklerinin zamanla yapım eki görevinde kullanılması da buna bir örnektir.(*yazar, keser* vb.) Dilin dinamiğinden kaynaklanan bu durum kendiliğinden olmaktadır. Sözcükler ve ekler kendi serüveni içerisinde görev ve anlam değişikliği yaşarken araştırmacılara sadece bunu gözlemlemek ve yorumlamak kalır. Genel görüş **sıfat-fiil** eklerinin zamanla kip ve zaman anlamı

taşıması doğrultusundadır. Kanımızca bu bakış açısı doğrudur. Sonuç olarak Türkçede fiil çekimleri isim asıllıdır.

13.**Sıfat-fiillerin** önemli bir özelliği de cümlede genellikle bir kelime grubu şeklinde yer almasıdır. Günay Karaağaç bunlara “Ad-eylem öbekleri” der ve bu sözcük gruplarının kullanımı” şöyle sıralanır: “a.Öbeğin ana ögesi ad-eylemdir, sonda bulunur. Sonuçta, tek bir ad gibi kullanılan bir cümle olduğu için, öbekte yüklem görevi yapan ad-eylemin anlamı, bir veya birden çok öge ile tamamlanır. Bu ögeler, cümlede olduğu gibi, özne, varlık, zarf ve yer tamlayıcısı diye adlandırılır: *Şu bilir bilmez konuşana bak!*; *Ömrü boyunca yürekten sevmişleri hemen anlarız.*; *Bu celphte askere gidecekleri otobüs terminalinde halay çekerken gördük.*b.-dık ad-eylemi iyelikli bir kullanıma sahiptir: *Benim gördüğüm Ali’nin babasıymış.*c.Ad-eylem öbeği, cümle ve söz öbekleri içinde, ad ve sıfat görevi yapar. Varlıkların eylem özellikleri, varlıkların hareketleri yüzünden sonradan kazandıkları sıfatlar, yalnızca bu öbeklerle ifade edilebilir. *yola doğru koşan adam; ekini biçen kimse; doğruyu söyleyen çocuk; kitap okuyan kız; gelecek gün; çok bilmiş çocuk; görmüş geçirmiş kimse; bilir kişi.* ç.ad-eylemler bir ad gibi çokluk, iyelik ve durum ekleri alabilirler, çekim edatları alabilirler. d.Öbeğin vurgusu, ad-eylemden önceki öge üzerindedir.” (Karaağaç 2013:73-74)

Erdoğan Boz bu söz öbeklerine ise “ortaç öbeği” der . Dilimizdeki hemen hemen bütün zaman biçimbirimleri, ortaç yapımında kullanıldığını, ortaçların önce niteleme adı olarak sıfat öbekleri kurdukları sonra da bu öbeklerdeki adların eksiltilerek sıfat konumundaki ortaçların ad olarak kullanıldıklarını belirtir: “Ortaç öbeklerindeki ortaç, öbeğin sonunda bulunur ve adeta bir yüklem gibi işlem görür. Bu öbek, tümceden kısaltmış bir yapıdır ve bir ad gibi tümcede *özne, nesne, tümleç* olarak görev yapabilir.” (Boz 2012: 38)

Sıfat-fiillerin cümlede genellikle sıfat görevi taşımalarından dolayı sıfat tamlaması kurması ve bu yolla çoğunlukla cümlede bir sözcük öbeği şeklinde karşımıza çıkması gayet olağan bir durumdur. Ancak **sıfat-fiillerin** oluşturduğu kelime grupları içinde öyle özel ve farklı bir birleşik yapı vardır ki cümlede genellikle yüklem olarak karşımıza çıkan, sıfat-fiil, mastar ve zarf-fiil ekleriyle

kullanılarak cümlenin farklı öğelerinde de yer alabilen bir tür birleşik fiildir. Bu birleşik fiiller çalışmamızın ana konusunu oluşturan **karmaşık fiiller**dir. **Sıfat-fiillerin** oluşturduğu kelime gruplarından bahseden araştırmacılar, bu birleşik fiillere de mutlaka değinmişlerdir.

Muhammet Yelten ve Halil Açıkğöz'ün “Kelime Grupları” adlı eserinde “partisip grubu” başlığı altında şu tanım verilir: “partisipli fiillere, fiillerle bağlanabilen bir takım birimler bağlanabilmektedir, işte bağlanan bu unsurlarla birlikte ortaya çıkan kelime grubuna partisip grubu diyoruz.” Eserde daha çok “partisiplerin yardımcı fiillerle oluşturdıkları birleşik fiiller” üzerindeki görevi vurgulanmıştır: “Partisip yapısı bir geçici isimleştirme fonksiyonu için en müsait kullanım alanı sağladığı için bilhassa isim üzerine yardımcı fiiller getirilerek yapılan birleşik fiillerde ilk sıradaki fiili bilhassa zaman ekleri geçici partisip haline getirir ve üzerine gelen yardımcı fiile eklenmiş olan zaman eki birleşik fiilin asıl zamanını belirler.” (Yelten-Açıkğöz 2008: 64)

Yukarıda bahsi geçen **partisiplerin yardımcı fiillerle oluşturdıkları birleşik fiiller** ifadesiyle çalışmamızın konusu olan **karmaşık fiillerden** söz etmektedir. Birleşik fiiller bahsinde de yer verdiğimiz gibi kimi zaman **ad+ yardımcı eylem**, kimi zaman **birleşik eylem**; çoğunlukla **sıfat-fiillerin olmak eylemiyle kurduğu birleşik eylemler** şeklinde adlandırılan ve genellikle ayrı bir başlık altında incelenen **karmaşık fiilleri** yazının en sonunda incelemeyi uygun gördük. Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler ve tanımlamalar ışığında sıfat-fiillerin özelliklerini özetlemeye ve açıklamaya çalıştık. Asıl amacımız **sıfat-fiillerin** çalışmamızın konusu olan **karmaşık fiiller** içinde işlevini anlamaya çalışmaktı. Bu konuya özellikle değinmiş olan araştırmacıların fikirlerine yer verelim.

Mehmet Özmen “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri” adlı bildirisinde **karmaşık fiilleri** “ol- fiili sıfat-fiil kökenli kip eklerinin üzerine gelerek görünüş özelliği olan ve ol- anlamının ağır bastığı birleşik fiil çekimlerini meydana getirmiştir.” (Özmen 2007:1417) şeklinde açıklar.

M. Özmen , ol- ile kurulan fiil şekillerinin, sıfat-fiillerle kurulan bir birleşik fiil mi, yoksa i- ile kurulan birleşik çekimler yanında ikinci bir fiil çekim biçimi mi

olduğu konusuna değinir, bir ekin ne olup ne olmadığını eklerin kökenlerinin değil işlevlerinin belirlediğine değinir ve şu konuyla ilgili şu bilgileri verir: “*ol-* un üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil veya kip eki olarak kabul edilmesi, sadece yapıyla sınırlı kalmamakta, doğrudan doğruya söz dizimini de etkilemektedir. Üzerine *ol-* fiili gelen *-ar/-er*, *-maz/-mez*, *-acak/-ecek*, *-mış/-miş*, *-yor* ekleri sıfat-fiil eki kabul edildiği takdirde, *sıfat-fiil grubu + ol-* yapısı ortaya çıkmakta ve bu da cümlelerin özne dışındaki bütün unsurlarının yüklem içerisinde yer alması sonucunu doğurmaktadır. Ekler, kip eki olarak değerlendirildiği takdirde ise, sadece üst üste gelen iki fiil şeklinin yüklem olması söz konusudur.

Ol- fiili, üzerine geldiği fiil şekli ve ona bağlı unsurlarla birlikte bir birlik oluşturuyorsa, asıl görevi bu yapıyı fiilleştirmekle sınırlı ise, bu yapıyı, *sıfat-fiil grubu + ol-* biçiminde düşünebiliriz; ancak burada *ol-* fiilinin işlevi, üzerine geldiği fiil şeklini fiilleştirmek değil onlarla yeni ve ortak bir zaman kavramıyla birlikte değişik işlevler kazandırmaktır. Böyle olunca, *fiil + fiil çekimi + ol- + fiil çekimi* birliğinden oluşan ve kendi aralarında bir bütün oluşturan yapıyı yüklem olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. (Özmen 2007: 1424)

M. Özmen şu sonuca varır: “*ol-* fiilinin görevi, üstüne geldiği isim unsurunu fiilleştirmek değil, zaten fiil olan bir unsurun üzerine ikinci, üçüncü fiil çekim ekinin gelmesine vesile olmaktan ibarettir. *ol-* fiili, üzerine geldiği fiil şekline bağlı cümle öğeleriyle değil, bizzat üzerine geldiği çekimli fiille ilgilidir. *ol-* üzerine geldiği fiil şekliyle birlikte *fiil + fiil çekim eki + ol- + fiil çekim eki* biçiminde bir anlam birimi oluşturmakta, zaman ve görünüş ilişkisini, asıl fiil, *ol-* yardımcı fiili ve bunların üzerlerine gelen fiil çekim ekleri birlikte oluşturmaktadır.” (Özmen 2007: 1425)

Kerime Üstünova da “Dede Korkut Destanlarında İki Sözcüklü Yüklem” adlı yazısında karmaşık fiilin ilk bölümünü çekimli eylem sayar: “Çekimli eylemden sonra gelen **olmak** eylemi, öbeğe olasılık, oranlama, kestirme, olabilirlik gibi çeşitli anlam özellikleri katar. Bazen de **olmak** eyleminden sonra bir çekimli eylem gelebilir.” diyerek şu örnekleri verir:

karıplığa gelen yatur mı olur

*ağ sakallu babasını ağ pürçekli anasını ağladuban **buzladur mı olur***

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı

Kanlu geyik üzerine gavgga kopsa

*Kardaşlu yigitler **kalkar kopar olur***

Kardaşsuz miskin yigit ensesine yumruk tokınsa

*ağlayuban dört yanına **bakar olur***

*ala gözden acı yaşın **döker olur***

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı

*ağ sakalı karıştı **tutdı ola** gözüm seni*

Basat Depegözi Öldürdüğü Boy

*baba men yirümden turmadın ol **turmuş ola***

*men kara koç atuma binmedin ol **binmiş ol***

Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyı (Üstünova 2002:17/18)

Bu konuda farklı düşünen araştırmacıların görüşlerine yer verelim.

Muharrem Ergin, Dede Korkut incelemesinde, *ol-* fiilinin dikkat çeken bir kullanımının olduğunu belirtmekte ve “İsimlerle kullanılışı bugünkünden farksız olan bu fiil, eserde işlek ve oynak bir şekilde kullanılmış, partisip şekillerinden başka fiillere de getirilerek âdeta yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirmiştir.” demektedir. Ergin’in tespit ettiği “*gelür oldu, geyer olsun, sorar olsam, varur olmuş, kırar ola mı, gelmez olsañ, dimez mi ola, bulunmaz mı olur, girdüñ ola mı, gitdi ola, ağlatduñ ola*” vb. örneklerde, *ol-* un geniş zaman yanında, görülen geçmiş zaman eklerinin üzerine geldiğini de görmekteyiz. (Ergin 1963:473)

Tahsin Banguoğlu, *ermek* durum fiilinin yanı başında *olmak*×*bolmak* oluş fiilinin salt fiil olarak Eski Türkçeden beri yardımcı fiil işleyişinde görüldüğünü,

olmak fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirirken bir yandan da “cevher fiil eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat-fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler” yarattığını, Türkçenin fiil tabanı kadrosunu daha da çeşitlendiren bu birleşiklere *karmaşık fiiller* (verbe complexe) adını verdiğimizizi belirtir. Banguoğlu “karmaşık fiiller”in *öğrenilen geçmiş zaman- sıfat-fiil + ol-* biçiminde kurulduğunu belirtmekte ve asıl olarak görünüş üzerinde durmaktadır. (Banguoğlu 1974:482-486)

Efrasiyap Gemalmaz, Türkçedeki birleşik zaman çekimlerinde ek eylemden önce gelen kip/zaman eklerini sıfat-fiil (partisip) ya da isim-fiil (mastar) kabul etmiştir.(Gemalmaz 1984:8-43)

Ahad Üstüner, “Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri” adlı eserinde sıfat-fiillerin özelliklerini özetlerken bir maddede “asıl isimlerde olduğu gibi olmak, bulunmak, vs... yardımcı fiilleri ekini alarak yüklem olabilirler” der ve şu örneği verir: “*gızı olana vericek oluyollar.* A.f.Emirdağ Ekta. 79.7.48.” (Üstüner 2000:20-23)

J.Deny “Katmerli ve Birleşik Fiiller” başlığı altında “Ol- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Katmerli Fiiller” başlığı altında *karmaşık fiilleri* tanımlar, Türk dilinde *i-* fiilinin çekimi *ol-* fiiliyle beraber bulunan başka ad cümleleri bulunduğunu, bu ad cümlelerinin bu defa *yazmış olmak* biçiminde katmerli bir fiilin kişili kipleri hâlini aldığını belirtir. Ol- fiilinin ayrıca tam bir çekimi olması sebebiyle buna “Katmerli birleşik fiil” adını veren J.Deny, bu fiilin dört çekimini örnekler: “*sever olmak, sevmiş olmak, sevecek olmak, sevmekte olmak.*” Ayrıca J.Deny bu birleşik fiil yapısında *ol-* fiili yerine *bulun-* fiilinin kullanılabileceğini hatırlatır. (Deny 2012:437-439)

J.Deny, bu birleşik yapıların anlamıyla ilgili zorluk çıktığı takdirde bunu parçalara ayırmakla, yani bir fiil kipi değil de bir ad (sıfat-fiil) cümlesi karşısında bulunuyor imiş gibi bir yöntem izlemek gerektiğini de dipnotta belirtir. (Deny 2012:439)

Süleyman Efendioğlu ve Ali Osman Solmaz da bir sıfat-fiilin üzerine olmak fiilinin birleşik zamanlardaki gibi kip/zaman eki getirilmesiyle oluşan yapının birleşik zamanlardan ayrı ele alınamayacağını savunur: “Örnek olarak **oku-muş+ol-du+m** yargısını **oku-muş+ol-du+m** şeklinde ifade ettiğimizde yapı itibariyle bu iki yüklem arasında herhangi bir fark yoktur. Sadece, ikinci örnekte ek eylem yerine *ol-* yardımcı eylemi kullanılmıştır ve her iki örnekte de “**oku-muş**” ifadesi aslında adlaşmış bir sıfattır: “**okumuş** (insan) **idim**” veya “**okumuş** (insan) **oldum**”. Ancak partisiplerin (sıfat-fiillerin) bir yönüyle zaman anlamı ihtiva etmeleri, çeşitli birleşik zaman çekimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkçede ek eylemin (imek fiili) yanında olmak yardımcı eyleminin de farklı kategorilerde birleşik zaman çekimleri kurabileceği muhakkaktır.” (Efendioğlu-Solmaz 2007:51)

Görüldüğü gibi *karmaşık fiilleri* oluşturan ilk bölümün *sıfat-fiil* ya da *çekimlenmiş fiil olması* yönünde farklı görüşler olsa da genel yargı bu bölümün *sıfat-fiil* olduğu doğrudur.

Birleşik fiiller bölümünde de değindiğimiz gibi *sever oldum* ile *sever idim* arasında anlamca küçük farklar olmakla birlikte aslında bunlar yapı olarak aynıdır. Esasen ikisi de *birleşik eylemdir*. *İmek* ve *olmak* eylemlerinin temel görevi, isimlerin üzerine gelip onları fiilleştirmektir. Burada ne *imek* fiili ne de *olmak* fiili aslında temel görevlerinden ayrılmamışlar ve bir *sıfat-fiil* unsurunu, isimleşmeye müsait olan bu sözcüğü, cümlede yüklem olabilecek hale getirmişlerdir. Bazı araştırmacıların *karmaşık fiilleri ad+ yardımcı eylem* kategorisinde değerlendirmelerinin sebebi de budur. Çünkü bu birleşik yapının içine giren *sıfat-fiil*, hareket ve zaman anlamını yitirir, bir anlamda isimleşmiş olur. Bu yapılarda *sıfat-fiil*, zaman anlamında değil, birleşik yapıya *kılınış* anlamında katkıda bulunur, zaman anlamı yardımcı eylemin (*olmak* ya da *imek*) üzerindedir. Ortaya çıkan birleşik yapı, bilinen kiplerden farklı, özel bir kip ve kiplik değeri taşımaktadır. Sonuç olarak *imek* fiiliyle oluşan birleşik fiillerde birleşik bir zamandan değil, birleşik fiilden söz etmek gerekir. Türkçede *imek* fiili birleşik zaman kurmaz, *imek* eylemi de tıpkı *karmaşık fiillerde* olduğu gibi *sıfat-fiillerin* üzerine gelip onları yüklem haline getirir.

ZAMAN:

Zaman öncesi ve sonu olmayan, zihnimizde oluşturduğumuz soyut bir kavram, aynı zamanda da dilbilgisel bir kategoridir. Onu bir kavram olarak belirlemek ve dilbilgisi terimi olarak netleştirmek kimi zaman görece sayılabilecek açıklamalar içerebilir.

Esasen zamanın bir kavram olarak tarifi zordur. Zamanın geçme hızı, kişiye ve ruh haline göre farklılık gösterebilir. “Zamanın geçmesi” diye bir ifade kullanırız ama aslında biz durup da zaman geçmiyor, zamanla birlikte biz de geçiyoruz. Halden hale, duygudan duyguya, mekândan mekâna geçiyoruz. Zamanın geçtiğini de çoğunlukla kendimizde ve doğada meydana gelen değişiklikleri gözlemleyerek ifade ediyoruz. Sonuç olarak insanoğlunun durması ve zamanın geçmesi diye bir kavram söz konusu değil, keşke insanların elinde zamanın akmasına engel olan bir güç olsa. Bu mümkün olmadığına göre, bu sonsuz değişim içinde biz de zamanla birlikte sürüklenip durmak durumundayız. Zamanı anlamak ve tanımlamak biraz güç olunca gramatikal olarak zamanın kavranması da görece tanımlar içerebiliyor elbette.

Zaman kavramı Türkçe Sözlük'te “Fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman kavramı: *geldi, gelmiş, geliyor, gelecek, gelir.*” (TS 2005:2221) şeklinde tanımlanır.

Araştırmacıların bir kısmı **zaman** kavramını tanımlarken çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir, bazıları felsefî bir kavram olarak tanım yapmadan, zamanı belirleyen ulamlar üzerinde durmuş ya da doğrudan doğruya fiil zamanlarının tasnifini yapmıştır.¹⁷ **Zaman** kavramını Aksan¹⁸ ; “zamanın

¹⁷ Vecihe, Hatipoğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969 s. 96 V.Hatipoğlu “Zaman (Fr.terms; İng. time; Alm. Zeitstufe) (Derl. F-fiillerde zaman) eylemlerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman kavramı.” tanımını yapar.

Nurettin, Koç, Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul,1996 s.234 Nurettin Koç da “Yeni Dilbilgisi” adlı eserinde eylemde zaman kavramını eylemin kök ya da gövdesine getirilen eklere bağlı olarak açıklar ve eylem çekiminde zamanı dörde ayırır: “geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman”

Muhittin, Bilgin, Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006 s.367 Muhittin Bilgin eylemlerin zaman ve kişi kavramıyla birlikte bir anlam kazandığına değinir ve **zamanın** eylemi sözdizimine sokan iki ana öğeden biri olduğunu açıklar. M.Bilgin dilbilgisi açısından üç zamandan söz eder: geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman.

belirlenmesi” şeklinde ortaya koyarken Topaloğlu ve Ergin¹⁹ **zamanı** bir kategori olarak değerlendirir. Banguoğlu, aynı kavramı “zaman bölümü ” şeklinde açıklar. Gencan²⁰ **zaman** kavramını, “soyut bir kavram, bir akış” nitelemesiyle somut hale getirir. Bilgegil²¹, konuya biraz farklı bir biçimde bakarak “varlık ve kavramların” “intikal” ve “muhafazası” için gerekli süre diye **zaman** kavramı için bir tanım ortaya koymuştur. Vardar²², bu kavrama “doğal sürenin dilbilgisel bölümlenişi” der.

Yusuf, Çotuksöken, *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2012 s.245 Yazar, zamanı “Eylemlerin gösterdiği iş, oluş, durum vb.nin gerçekleşme zamanını belirleyen dilbilgisi ulamı.” şeklinde tanımlar.

¹⁸ Doğan, Aksan, *Her Yönüyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009 s. 99

“Dilbilgisel türlerden biri olan *zaman* eylemin anlattığı işin, deviminin zaman açısından belirlenmesi, kesinleştirilmesi kavramıdır. Dilden dile değişen çekim yollarıyla dile getirilen zaman kavramı işi, konuşan açısından aydınlatmakta, belirlemektedir.”

¹⁹ Ahmet, Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1.Baskı, İstanbul, 1989 s.165 A.Topaloğlu, zaman kavramını “Zaman fiilin belirttiği sürenin çeşitli parçalarını bildiren kategori ve kategoriye bağlı olarak ortaya çıkan alt bölümlerin her biri. Türkçe’de zaman basit ve birleşik zaman olmak üzere iki bölümde ele alınır.” diye ifade etmektedir.

Muharrem, Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın, İstanbul, 1993s.126 Muharrem Ergin, bu konuda “Zaman fiilinin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden gramer kategorisidir. Karşılıkları mücerret hareketi mücerretlikten çıkararak onun bir şekil, bir tarz içinde yapıldığını veya olduğunu ifade etmek için fiil kök ve gövdelerinin kip dediğimiz kalıplara girdiğini söylemiştik. Fiil kipleri dediğimiz bu kalıplar, fiil kök ve gövdelerinin bu çekimli şekilleri hareketin kipini yani yapılış ve oluş şeklini ifade ederler. Bu gramer fonksiyonu, bu şekil ifadesi bütün fiil kiplerinde vardır. Fiil kiplerinin bir kısmında ise bu şekil ifadesinden başka, bir de zaman ifadesi vardır. Yani fiil kiplerinin bir kısmı yalnız kip ve şekil kategorisini karşılarken diğer kısmı şekil kategorisi ile birlikte zaman kategorisini de karşılar. Demek ki zaman kategorisi fiil kök ve gövdelerinin ayrı bir çekim şekli ile değil kip şekillerinin bir kısmı ile ifade edilir. Kip eklerinin bir kısmı da aynı zamanda zaman ekleridir. Şu halde fiillerin iki kategorisinin, yani kip ve zaman kategorilerinin ekleri ayrı ayrı değil müşterektir. Kip yahut şekil ekleri dediğimiz bu eklerin gramer fonksiyonlarını belirtmek üzere şekil ekleri ve zaman ekleri diye ikiye ayırabiliriz. Şekil ekleri yalnız şekil ifade eden zaman ekleri ise hem şekil hem zaman ifade eden kip ekleridir.” demektedir.

²⁰ Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yay. 4.Baskı, Ankara, 1979 s. 272-273Tahir Nejat Gencan “zaman” için şu tanımı yapar: “Zaman, başlangıcı, sonu olmayan, başlangıç ve son düşünülmeyen soyut bir kavramdır, bir akıştır. Bu dinmez akışı sınırlandırmak, bölümlere ayırmak; onu durdurmaya kalkışmak gibi boş bir tutumdur. Durdurulması, sınırlandırılması usa bile sığmayan zamanı kişioğlu, edimin yapılışıyla anlatılışı bakımından -daha kısa- dil bakımından üçe ayırmıştır. 1.Geçmiş zaman 2.Şimdiki zaman 3.Gelecek zaman

²¹ M.Kaya, Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Salkım Söğüt Yayınevi, Erzurum, 2009 s. 256

Kaya Bilgegil, “Madde için hayyiz (=étendue) ne ise, hareket için de zaman aynı hükümdedir. Zira hareket bir “önceki” bir de “sonraki” durum veya durumları zaruri kılar. “Önce” ile “sonra” ise zaman kavramına girdiğine göre, zaman; varlıkların bunlar arasında alacağı bütün durumları kucaklar. Fiil, varlık ve kavramların bir durumdan diğer duruma intikalini veya önceki durumu muhafazasını ifade eden sözdür. Bu “intikal” ve “muhafaza” için gereken süre de “zaman” oluyor. Şu halde eylem zamanla kaimdir diyebiliriz. Fiil üç zamandan biriyle ilgili bulunur: Bunlar, başlangıç, sözün söyleniş olmak üzere; geriye doğru *geçmiş* (=mazi), ileriye doğru *gelecek zaman* (=istikbal) söyleme anıyla *hâlden* teşekkül eder. Türkçede bir de bu üç zamanı içine alan *geniş zaman*(=muzari) vardır.” demektedir.

²² Berke, Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002 s.227 Vardar:“Eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin dilbilgisel bölümlenişlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak oraya çıkan altulamaların her biri.

Kerime Üstünova da **zamanı** başı ve sonu olmayan bir akış olarak tanımlar. (Üstünova 2010:33) Günay Karaağaç ise **zamanı** “varlıktaki değişikliğin adı” olarak tanımlar (Karaağaç 2012:358-359)²³

Her fiil -bir durma ifade edenler de dâhil olmak üzere- bir değişim, bir hâlden başka bir hâle geçmeği anlatır. Zira fiiller -otururken konuşmağa başlamak, yemek yerken durmağa başlamak, televizyon izlerken su içmeğe başlamak vb. - hep bir hâl içindeyken başka bir hâle geçişi ifade eder. Bahsi geçen bu fiillerin konuşmada, kullanım amacına uygun olması için bu fiilin -tıpkı bir varlığın sahibinin anılması gibi- kim tarafından ve ne zaman yapıldığının da belirtilmesi gerekir. Zaman, kişiden kişiye, toplumdan topluma değişen bir kabulleniş olmakla beraber hangi değişimle onun varlığı anlaşılmıştır bilinmemektedir. Örneğin; gece yatıp sabah uyandığımızda gördüğümüz manzara ile bundan bir yıl sonra uyandığımızda göreceğimiz manzara arasında hiçbir fark olmayacaktır. Ya da güneşin bugünkü batışı ile bundan on yıl önceki batışı arasında hiçbir fark yoktur. Ancak bu ayrıntılar biz insanlarda

Zamana ilişkin olarak en sık rastlanan bölümlene türü şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman bölümlenmesi olmakla birlikte bu ayrım evrensel nitelik taşımaz. Zaman ulamının temel özelliği, tümcede belirtilen oluş anını konuşucunun söyleme, sözceleme, anına bağlamasıdır. Eylem diziminin bir ulamı olan zaman çoğu zaman kip, kiplik, görünüş ulamlarıyla kesişir. Öte yandan, çeşitli dillerin zaman dizgeleri arasında da büyük ayrıntılar vardır. Salt zamanlar konuşucunun konuştuğu ana, görece zamanlar ise geçmiş ya da gelecekte yer alan bir olaya göre değerlendirilen zamanlardır. Türkçede eylemler yalın ve bileşik zamanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Yalın zamanlar şunlardır: Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman. Bileşik zamanlar ise hikâye, rivayet, koşul bileşik zamanlardır. Bunlara bir de katmerli bileşik zaman eklenir.”

²³Günay, Karaağaç, Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012 s.358-359 Zaman, saymaca bir kavramdır ve varlıklar dünyasından çıkmış, varlıktaki ve mekândaki değişikliklerin adı olarak doğmuştur. İnsanoğlu, zaman kavramına, varlıktaki değişim süreçlerine dayanarak ulaşmıştır; varlıktaki değişim sürecinin adı, zamandır. Bu yüzden, cümlelerde zaman, eylemin gerçekleşme biçimi kadar önemlidir. Eylemin gerçekleşme biçimi, cümlelerde, zaman çekimli yüklemeler veya zarflarla ifade edilir. Böylece şekil ve zaman çekimi, eylemleri yüklemleştirmenin temeli olur. Karaağaç, açıklama sırasında **eylem** ve **zaman** kavramlarının iç içe olduğuna, birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğine de değinir: “Sözlüğün başlıca üyeleri olarak gördüğümüz varlık ve eylem adları, özellikleri birbirine benzemeyen iki ayrı gerçekliktir. Varlık ve eylem birlikte vardırlar; fakat aralarında gerçekleşme farklılıkları vardır. Varlık, varsa vardır ve bu var oluşun kendisi bile eylemdir. Eylem ise, ancak varlık ile vardır. Bir varlık olarak **ağaç**, kendi başına var olabilirken, yani var olma eylemini gerçekleştirirken bile, var oluş biçim ve zamana ihtiyaç duyar. Eylem adı **büyük**- ise, ancak **ağaç** vb. bir varlık ile mümkün olan ve bir gerçekleşme biçim ve zamanına ihtiyaç duyan bir gerçekliktir. Bu yüzden varlığın olumsuz, onun yokluğu iken, eylemin olumlusu da onun varlığıdır, onun gerçekleşmesini gidermez; bu yüzden adların olumsuz olmaz; çünkü adların olumsuz, onların yokluğudur.

farklılıklar yaratmakta ve bir durma hâlinde değil de -biz farkında olmasak da- her dakika, her saniye bir hareket hâlinde olduğumuzu bize hatırlatmaktadır. Dün hastaydık, bugün sağlıklıyız; dün yorgunduk, bugün dinlendik; şimdi gencim, yarın yaşlı; ya da on yıl önce çocuktum, bugün yetişkin. Tüm bunlar kişilerin kontrolünde ya da kişilerin isteğiyle gerçekleşmiş fiiller olmamakla beraber hızlı ya da yavaş, istesek de istemesek de bir şeylerin etrafımızda bizden bağımsız olarak değiştiğini göstermektedir. (Güler 2006:6)

Görüldüğü gibi zaman kavramıyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmakla beraber pek çok araştırmacı varlıktaki değişime odaklanmıştır. Araştırmacıların çoğu zamanı somutlaştırmak için onu bir süreç, bir akış, belki de düz bir çizgi şeklinde hayal etmektedir. Zamanı düşündüğümüz zaman ister istemez kendimizi şu anki halimizi belirleyen bir noktada düşünürüz. Yaşanmış olanlar geçmişte kalmıştır, planladığımız ya da hayalini kurduğumuz eylemler ise gelecektedir.

Walter Porzig bu kavramı “tek yönde akan bir nehir” e benzetir: “Bütün bilinç yaşantılarımız bize peş peşe bir “daha önce” ve “daha sonra” veya aynı anda olarak görünürler, “yan yana”, “üst üste-alt alta” veya birbiri önünde- birbiri ardında” olarak değil. Bu demektir ki, biz onları mekânın görüş biçimiyle değil, zamanın görüş biçimiyle yaşarız. Yaşanan zamanın iki önemli özelliği vardır: Tek bir uzanıma sahiptir, sadece bir tek yönde, halden geleceğe doğru uzanır; bu yol tersine çevrilemez. Böylece ruhsal hayatımız, yaşantılardan oluşan, sürekli durdurulamaz ve tek yönde akan bir nehirdir. (...) Geçmiş olanın silinip atılmadığını ve önümüzde olanın asla bir “mevcut olmamış” tan ibaret olmadığını her an idrak ederiz. Tersine, geçmiş olan, mevcut durumu etkilemeye devam eder, gelecek olan ise mevcut durumda önceden ele alınır. Böylece ruhsal “şimdiki zaman”, daha önce yaşanmış olanla ilerde yaşanacak olanın birleşimidir. Öyle ki, biraz mübalağa ile insanın şimdiki zamandan daha çok geçmişinde ve geleceğinde yaşadığı söylenebilmiştir. Fakat gerçek bir hayatı mümkün kılan da, işte bilincimizin bu özelliğidir.” (Porzig 1990:197-198)

Fatma Erkman-Akerson da konuya felsefi bir yaklaşım sunar: “Zaman gerçekte, kesintisiz süregiden bir akıştır, başı, ortası ve sonu yoktur. Ancak, zamanı

gerçekteki bu akışkan niteliğiyle ele almak dünyayla başa çıkabilmek açısından son derece engelleyicidir. İnsanlar, zaman kavramına kendi sınırlı yaşamları açısından bir düzen getirmişler ve üç temel alt-zaman dilimi oluşturmuşlardır: Geçmiş, şimdi ve gelecek. İnsanların, geçmişini anımsama ve değerlendirme, şimdi ve şu anda olanı geçmişten ayırabilme ve geleceği tasarlama yetisi vardır, bu yeti dünya işlerini düzenlemede büyük kolaylıklar sağlar. (Erkman-Akerson 2007:262)

Görüldüğü gibi **zaman**, sonsuz bir akıştan ibarettir ve bu akış tek yönlüdür. Bu akışın yönünü değiştirmek imkânsızdır. Bu imkânsızlık, yaşanmış olan her anımızı **geçmiş** olarak adlandırdığımız acımasız bir çizgi ile bizden ayırır. **Şimdi** dediğimiz kavram ise belirsizlikler içerir çünkü her an değişmektedir. Konuşurken bile değişen sürekli geçmişte kalmaya mahkûm bir **şimdiki zaman** söz konusudur. Bu sebeple şimdiki zamanın bir kategori olarak kabul etmeyip yalnızca geçmiş ve gelecekte söz etmemiz de mümkündür.²⁴ Bunun ilerisinde olduğunu hayal ettiğimiz, hayallerimiz ve planlarımızdan oluşan zaman dilimi ise **gelecek** zamandır. Bu akış yüzyıllardan beri akıp giden kum taneleri ile simgeleştirilmiştir. Bu durdurulamaz akışı dilimlemeyi kolaylaştırmak için belirleyici bir noktaya ihtiyacımız vardır. Bu noktayı konuşma anı olarak seçersek, ana zaman dilimlerini kavramamız kolaylaşır. Yani zamanı kavramak için somutlaştırıcı bir veriye ve zamanı bölümleyeceğimiz noktayı işaretlemeye ihtiyacımız vardır. Bu sebeple düz bir çizgi hayal etmek ve konuşma anını bu çizgide işaretlemek genel ve kullanışlı bir yöntemdir.

İnsanoğlu anlayamadığı, başa çıkamadığı soyut kavramları daha kolay yorulmayıp anlatabilmek için bölüp parçalama, kategorize etme ve sınıflandırma

²⁴ Üstünova, Kerime, *Dil Bilgisi Sorunları*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010 s.33 “Genelde, yaşanmış an, yaşanan an ve yaşanacak an olma üzere üç zaman dilimi olduğundan söz eder. Bu üç zaman hakkında şu açıklamayı yapar: “Geçmiş zaman; başlangıçtan, yani sıfır noktasından sözün söylendiği ana kadar olan bölümdür. Yaşanmışlık, bitmişlik ifade eder. Gelecek zaman, sözün söylendiği andan geriye sonsuza doğru olan dilimdir. Bitmemişlik, yaşanmamışlık anlatır; gelecekte planlanan tasarımları, niyetleri gösterir. Her ikisi de çok geniş bir yelpazedir ancak kendi içinde parçalanır. Sözün söylendiği/olayın gerçekleştiği an, odak noktası olarak alınıp bunun geçmiş ya da gelecek içindeki uzaklığı değerlendirmeye tabi tutulur. Bunun ifade yolları aranır. Şimdiki zaman ise çok kısadır. Sadece o anı, içinde bulunulan anı gösterir. Geçmiş ile gelecek arasında bir köprüdür. Bir eli geçmişte, bir eli gelecektedir; geçmişini geleceğe aktarma işlevi üstlenir. Geçmişte başlayıp gelecekte devam edecek hareketleri anlatmada kullanılır. Bir yandan da süreklilik ifade eder. Bu yüzden kimilerince yalnız iki zamanın varlığı kabul edilir. Geçmiş zaman ile gelecek zaman.”

ihtiyacı doğar. Dilbilgisel anlamda *fiilde zamanı*²⁵ belirleyebilmek de genellikle bölme, parçalama veya dilimleme ihtiyacını ortaya çıkarır. Soner Akşehirli zamanın mekânla ilişkisini ve bu bölme ihtiyacını şöyle açıklar: “İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin başında gelen dil, en temel işlevlerinden birini “mekân”daki nesne ve hareketleri adlandırarak yerine getirir. Mekândaki nesne ve hareketler eğer sonsuz, bitimsiz olsaydı insanlar belki de “zaman” kavramını hiç oluşturmazlardı. Ancak insanın, yani var olmayı sürdüren bir bilinç merkezinin, varlığı sona eren nesne ve hareketlere şahit olması “bir şeylerin akıp gittiği”, “bir şeylerin geçtiği” fikrini, yani zamanı doğurmuştur. İnsan zihninin mekâna ilişkin algı ve kavramlaştırmalarının temelinde yer alan “bölme”, “tasnif etme” özelliği zaman kavramının oluşumunda da etkin olmuştur. Dakika, saat, gün, yıl gibi bölümlemeler hep bu etkiyle oluşmuştur. Ancak aslında zaman kavramı, başı, sonu ve ortası olmayan, kesintisiz bir şekilde sürüp giden bir akışı ifade eder. İnsanlar zamandan söz edebilmek, zamanı dile getirebilmek ve en önemlisi de ölçebilmek için onu bir takım bölümlemelere tâbi tutmuşlardır. Belirli bir nesnenin, olayın ya da durumun var olduğu, gerçekleştiği zamandan söz edebilmek için tıpkı o nesnenin, olayın ya da durumun kendisi için yapıldığı gibi, zaman için de bazı bölümlemeler yapılır. Dün, iki saat önce, yarın, gelecek yıl gibi ifadeler böyle bir bölümlemenin sonucunda ortaya çıkmıştır.(Akşehirli 2010:16)

Bu açıklamalar doğrultusunda diyebiliriz ki *zamanı* sonsuz bir çizgi şeklinde düşlemek bir çeşit ihtiyaçtır.²⁶ Hayalimizde yarattığımız bu görünmez çizgi, bu

²⁵ Ahmet, Benzer, Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik, Marmara Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2008 s.72-75 Konuşma anıyla bağlantılı olarak bir vakanın ya da durumun gerçek zamana yerleşmesine *fiil zamanı* denir. Fiil zamanı dil bilgisinin araçlarını kullanılarak oluşturulur. Bu sebeple fiil zamanı, gerçek zamana göre daha belirli olup insanlar arasında daha kolay tanımlanabilen bir kavramdır. Bir nevi *fiil zamanı* konuşmada belirtilen vakanın oluş anının, konuşma anına bağlanmasıdır. Bu bağlanma noktasında Türkçede birçok biçim kullanılmaktadır. Türkçede fiil çekiminde ikisi geçmiş zaman, üçü şimdiki zaman olmak üzere yedi fiil zamanı vardır. Bunlar *-mİş*’lı geçmiş zaman, *-DI*’lı geçmiş zaman, *-(I)yor*’lu şimdiki zaman, *-mAktA*’lı şimdiki zaman, *-mAdA*’lı şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamandır. Türkçede fiil zamanlarının hepsi işaretlenmiştir. Biçime dayalı fiil zamanlarının farklı zaman dilimlerine gönderimi de söz konusu olmakla birlikte her bir fiil zamanının eki belirlidir; geçmiş zaman *-DI*, *-mİş*, şimdiki zaman *-(I)yor*, *-mAktA*, *-mAdA*, gelecek zaman *-AcAK* ve geniş zaman için *-Ar/İr* eki ile fiiller üzerinden işaretlenir.

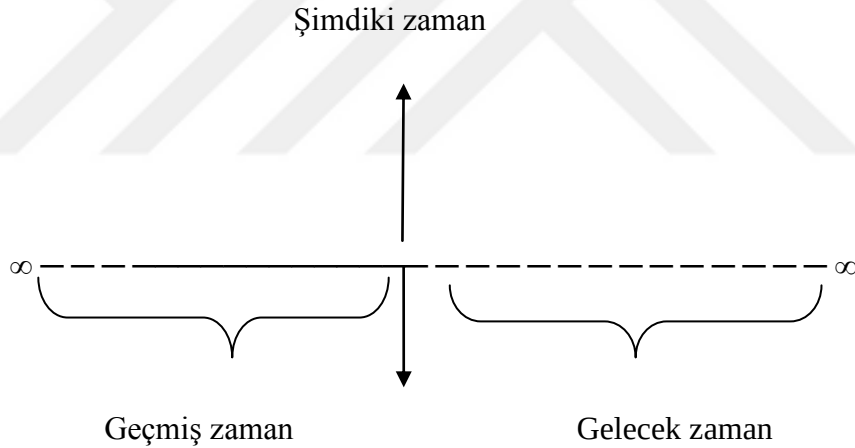
²⁶ Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları, TDK Yayınları, Ankara, 1999 s.21E. Yaman “işin, hareketin veya oluşun zaman adı verilen sonsuz çizginin üzerinde gerçekleştiği noktalar dizisine ‘fiilin zamanı’ denilmektedir.” diyerek bu hayali çizgiyi akıllarımıza getirmektedir.

kavramı somutlaştırmak adına faydalı olmakla beraber, dilbilgisi terimi olarak zamanı anlamamızı ve tanımlamamızı da kolaylaştırır. Ana dilde fiilin zamanlarının öğretilmesinde ya da yabancı dil öğretimi sırasında fiil çekimlerinin bu çizgi üzerinde gösterilmesi oldukça kolaylık sağlayan bir yöntemdir.

Haydar Ediskun “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde “zaman” kavramını “Sözlük anlamında zaman, zihnimizin yarattığı, başı ve sonu olmayan soyut bir süre kavramıdır.” şeklinde tanımlar ve bu kavramı şöyle şemalaştırır:

∞ — — — — — ∞

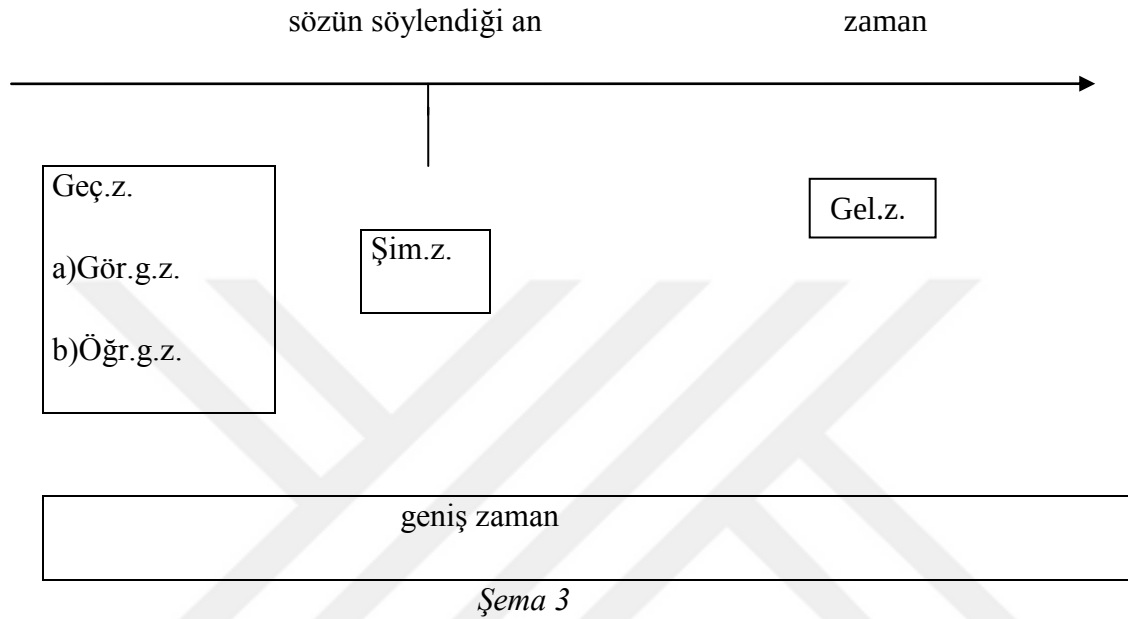
H.Ediskun zamanın bölümlerini için : “Dilbilgisinde terim olarak zaman denince, akla, eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını haber veren soyut süre kavramı gelir.” der ve onu da şöyle bir şema ile açıklar:

Şema 2

Bu şemaya göre, eylemin yapılmakta olduğunu bildiren soyut süre **şimdiki zaman**, eylemin yapılmış olduğunu bildiren soyut süre **geçmiş zaman**, eylemin yapılacağını gösteren soyut süre ise **gelecek zamandır**. Bunlar, dilbilgisinde üç **ana zamandır**. Bu üç ana zamandan geçmiş zaman eylemin yapıldığını ya kesin, ya da şüpheli olarak bildireceğine göre, onu iki anlamlı bir geçmiş zaman olarak benimseyebiliriz. Bundan başka geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları kapsayan bir de **her zaman** ya da **geniş zaman** vardır. Bu duruma göre, biz, her eylemi bu beş zamana bağlayabileceğiz demektir. (Ediskun 2010:171)

Feyza Hepçilingiler ise “Türkçe Dilbilgisi” adlı eserinde “zaman ekleri” başlığı altında bildirme kiplerinin aldığı zaman eklerini şöyle şemalandırır:

Zamanı bu hayalî çizgi çerçevesinde beş ana zamana bölme konusunda pek çok araştırmacı hemfikiridir.²⁷ Birçok dilbilgisi eserinde zamanın bölümlenişi söz konusu olduğunda benzer bir şema karşımıza çıkmaktadır. Ancak fiilde zamanın

²⁷ Tahsin, Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 s. 178“Fiil tarafından ifade edilen olup bitenin içinde geçtiği zaman bölümüne fiilin zamanı deriz: bilmişim (geçmiş zaman), biliyorum(şimdiki zaman), bileceğim(gelecek zaman) gibi. Böylece fiilin zamanı aslında üç bölüme ayırırız. Ancak geçmiş ve şimdiki zaman için anlatıma farklı birer başka çekim daha kullanırız ki böylelikle doğrudan doğruya zamana bağlı beş fiil çekim kalıbı sayarız: 1.bil-di geçmiş (passe) 2.bilmiş dolaylı geçmiş(dubitatif)3.bil-iyor şimdiki zaman(present)4.bil-ir geniş zaman (aoriste)5.bil-ecek gelecek (futura) Bunlara asıl zamanlar (tempsproprement dit) adını veririz. Yine fiil çekimine tabi olmakla birlikte kimseye ait bir eğilim ifade eden bitmiş fiillerde vardır : bil-se, bil-meli. Bunlar anlamca geleceğe yakın sayılırlar ve uyarı zamanları (tempsinjoctif) adını alırlar. Dört türdür. 1.bil-se dilek-şart (desideratif-conditionnel) 2.bil-meli istek (optatif) 3.bil-e gereklilik (necessitatif) 4 .bil buyuru (imperatif)

Fuat, Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995 s.62 Yazar, zaman kavramıyla ilgili “Zaman, belleğimizin yarattığı, başı ve sonu olmayan soyut bir süreçtir. Dilbilgisinde zaman, eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını bildiren soyut süre kavramıdır. Dilbilgisinde zaman türleri olarak genellikle şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman kavramları anılır. Ne ki, bu ayırım evrensel nitelik taşımaz. Eylemde üç temel zaman vardır: Geçmiş Zaman> Şimdiki Zaman> Gelecek Zaman. Türkçede zamanlar yalın ve birleşik zamanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Yalın zamanlar şunlar: Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman. Birleşik zamanlar ise hikâye, rivayet, koşul birleşik zamanlarıdır. Bunlara bir de katmerli birleşik zamanlar eklenir.” bilgilerini verir.

belirlenmesi bu sayılan bölümlerden çok daha çeşitli bir bilgi birikimi gerektirmektedir. Söz konusu şemalar konuyu ilk etapta basitleştirmek ve öğretmek açısından faydalıdır. Fiilde zamanın ana hatlarını belirleyebilmek için faydalanabileceğimiz zaman çizgisi ve bu çizgi üzerinde noktalarla gösterebileceğimiz bu beş ana bölümden başka tanımlamamız gereken daha pek çok ara zaman ya da farklı zaman türleri var mıdır? Bu konuya açıklık getirmeye çalışalım.

Zaman Türleri:

Doğan Aksan “Her Yönüyle Dilbilim” adlı eserinde: “Geleneksel dilbilgisinde temel zaman türleri olarak genellikle *şimdiki zaman*, *geçmiş zaman*, *gelecek zaman* ve *geniş zaman* kavramları anılırdı. Kimi yazarlar da temel zaman olarak iki türlü zaman kabul etmişlerdir: *geçmiş*, *geçmemiş*. Yapılan işin, anlatılan şeyin zaman açısından kestirilmesinde ayrıntıların gözlemlenmesinden sonra yeni zaman türleri yerleşmiştir; bunlara birkaç örnek verelim: *tamamlanmış geçmiş* (*plusquam perfectum*) (Türkçeden örnek vermek gerekirse *almıştım*, *bozmuştum*, *getirmişlerdi* gibi); *geçmişte sürerlik* (Lat. *Imperfectum*) (Türkçe *oturuyordum*, *yazıyordu*, *geçiyordunuz* gibi); *kesin gelecek* (*futurum exactum*) (*yazmış olacağım*, *yemiş olacaksın* gibi).” diyerek farklı zaman bölümlerine değinir. (Aksan 2009: 99)

Aksan’ın açıklamasına göre farklı zaman türleri vardır. Ancak unutulmamalıdır ki çekimli bir fiil zamandan başka unsurları da bünyesinde barındırabilir.

Bir cümlede fiil, en az üç çeşit bilgi içerir: Zaman değeri, konuşanın hadiseyi hangi açıdan temsil ettiği (hadiseyi hangi açıdan gördüğü) ve konuşanın hadisenin içeriğine dair tutumu. Bu bakımdan, her fiil aynı zamanda hem zaman hem görünüş hem kip ifadesi taşır. Bu bölümler aynı anda bir tek ekle de belirtilebilir çünkü bunlar özel biçimlerle değil; cümleyle aktarılan ve tümüyle birbirinden ayrılamayan bölümlerdir. (Aksan 1999: 48)

Doğan Aksan’ın bahsettiği bu zaman türleri zaman çizgisinde gösterebileceğimiz farklı zaman türleri midir? Yoksa bu adlandırmalar, zamanın kip,

görünüş ve kılınışla beraber ifade edilmesine birer örnek midir? Farklı zaman türlerinden bahseden başka araştırmacıların görüşlerine de yer verelim.

Agop Dilaçar “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi” adlı makalesinde zaman eklerini külçeleşmiş bir şekilde tanımak değil, zaman kavramını tanımak ve zaman bölümlerini anlamak üzerinde durmuştur. A.Dilâçar, bu doğrultuda “zaman” hakkında şunları söylüyor: “Zaman gramatikal ulamı kimi dillerde isimlerde de bulunduğu halde bizde yalnız fiillerde kullanılır. Eskiden hemen bütün dillerde zamanın iki türü vardı: *bitmişlik* (Latin. perfektum, Arap. mazî) ve *bitmemişlik* (Latin. imperfectum ya da infectum, Arap.muzari); *geleceklik*, *şimdiki*likle birlikte *bitmemişlik* sayılırdı. Zamanla bu kavram *geçmişlik* (passé), *şimdiki*lik (présent) ve *geleceklik* (futur) şeklinde üçe ayrıldı. Ayrıca, *geniş zaman* (aoriste),*süreklilik*(progressif, continu), *geçmiş öncesi* (passé antérieur), *gelecek öncesi* (futur antérieur), *salt zaman* (temps absolu), *görelî zaman* (temps relatif, temps surcomposé) ve bunların katışık şekilleri gibi zaman kavramları türeyip gelişti. Bunları zorunlu olarak, -di, -miş gibi eklere bağlamak, buna karşılık bu eklere birer belli görev yüklemek, isim çekimi eklerinde gördüğümüz gibi, dilbilim ilkelerine göre doğru olmayacaktır. Önemli olan nokta zaman eklerini külçeleşmiş bir şekil olarak tanımak değil, fiilde zaman kavramını ve zaman bölümlerini tanımadır; önce zaman kavramının ayrıntılarını, sonra ekleri ve onların türlü görevlerini ayırt etmek gerekir. (Dilâçar 1971: 111)

Bu açıklamanın ardından A.Dilâçar, zamanla ilgili şu sınıflandırmayı yapar:

- 1.*Saltık zamansızlık* (aoriste absolu): Yer güneşin etrafında döner.
- 2.*Alışkı geniş zamanı* (aoriste consuetudinal ya da habituel): Her sabah çay içerim.
- 3.*Şimdiki*lik, *sürekli şimdiki*lik (présent progressif ya da continu): Bahçede bir adam dolaşıyor, dolaşmakta.
- 4.*Tamamlanmış şimdiki*lik (İng.present perfect, Fr.[eski değeriye]passé indéfini, passé composé): Babam gelmiştir. (=şimdi burada); Saatimi kaybetmişim(=şimdi saatsizim)

5. *Tamamlanmış geçmişlik* (passé défini, passén simple): Dün posta kutusuna bir mektup bıraktım.

6. *Alışkı geçmişliği* (passé consuetudinal ya da habituel): Çocukluğumda zorla yemek yedim.

7. *Geçmişte süreklilik* (passé progressif ya da continu): Dün bu saatte kâğıt oynuyorduk.

8. *Tümleli geçmiş öncesi* (plus-que-parfait): Dün geldiğinde yazımı bitirmiştim.

9. *Geçmiş öncesi sürekliliği* (passé antérieur progressif): Dün senden ayrıldıktan az önce onu gördüm, kardeşine mektup yazıyordu.

10. *Geçmiş gelecekliliği* (futur du passé): Adam köye gideceğini söyledi.

11. *Geçmişte gelecek öncesi* (futur antérieur dans le passé): Adam, siz yola çıkmadan önce dönmüş olacağını söyledi.

12. *Geleceklik* (futur simple): Yarın okula gideceğim.

13. *Gelecek öncesi* (futur antérieur): Yarın geldiğinde yazımı bitirmiş olacağım.

14. *Gelecekte süreklilik* (futur progressif): Yarın geldiğinde ben uyumakta olacağım.

15. *Gelecek gelecekliliği* (futurité de futur): Yarın geldiğinde bu işin ne olacağını öğreneceksin. (Dilâçar 1971: 112)

Dile şekilci bir anlayışla yaklaşmak, onu birtakım kalıplarla sınırlamak önemli ayrıntıları kaçırmamıza yol açabilir. Dilâçar'ın²⁸ görüşlerine katılarak

²⁸ Dilâçar, Agop, TDAY Belleten, 1971, 2.Baskı, TDK Yay. Ankara, 1989 s.112-114 Dilâçar, zamanları koşulsuz olarak belli eklere bağlamanın yanlışlığını, eklerin morfem olarak ele alınması gerektiğini yeniden vurgular ve bu düşüncesini Fransızca, İngilizce ve Türkçeden örnekler vererek açıklar: "Ekler morfem olarak ele alınabilir, yaptıkları görevleri birer birer saymak koşuluyla. Buna göre örneğin *-miş*'li *geçmiş zaman*'a her yerde *belirsiz geçmiş* denemeyecek, Fransızca *passé indéfini*'nin eşdeğeri sayılamayacaktır. Çok eski zamanlarda, bizde *-miş*'li *geçmiş*, Fransızlarda da

Türkçede zamanı açıklarken tamamen eklere bağlı kalmanın doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Zira söz konusu ekler sadece zamanla ilgili bilgi vermezler aynı zamanda kipleri de belirtmeye hizmet edebilirler.²⁹ Ancak yukarıdaki farklı

passé indéfini gerçekten “belirsiz geçmiş” idiler. Fakat bugün bu değer, İngilizcede hâlâ yaşamakta olduğu halde, Fransızcada ve Türkçede yitirilmiştir. Yitik olduğu için de Fransız gramer kitaplarındaki adı değiştirilmiştir. Eskiden Fransızcada, örneğin *mon père est venu*(=babam gelmiştir)nün zamanına *passé indéfini*(belirsiz geçmiş) denir, ve belirli zaman zarfı kullanılmazdı. Zamanla bu değer yıprandığı için, bugün *mon père est venu ce matin à cinq heures* denebiliyor, zaman inceden inceye belirtilebiliyor. Öğrenci pek tabii olarak öğretmene soruyor: mademki *bu sabah* ve *saat beş* diye zaman belirtmesi yapıyor, hatta gerekirse dakikasını ve saniyesini de belirtebiliyoruz, neden fiilin zamanına “belirsiz geçmiş” diyoruz? Bunun nedenini öğrencilere gönül kandırıcı bir şekilde açıklayamadıkları ve tarihsel gramer inceliklerine girişmek istemedikleri için, Fransa Maarifi, I.Dünya Harbinden sonra, “*belirsiz geçmiş*”i anlamdan ayırıp şekle bağlayarak *passé composé*’ye, “*belirli geçmiş*”i de yardımcı fiil almadığı için, *passé simple*’e çevirmiştir. İngilizler bu zamana *present perfect* (tamamlanmış şimdiki) diyorlar, Almanlar da *vollendete Gegenwart* (tamamlanmış şimdiki), İng. *My father has come*, Alm. *Mein Vater ist gekommen* gibi. Bu iki cümlelerin anlamı “*babam gelmiştir*” dir, bundan da, geçmişi düşünmeden, “*babam buradadır*” anlaşılması gerekir. Bizde ise, bazı kullanışlarda –*miş* eski değerini korumakta, bazılarında da Almancada olduğu gibi, geçmişi düşünmeden, gelme, erişme zamanını da hatıra getirmeden, *babam şimdi burada*’dır. Fakat, *bu doktor, öğrenci olarak haziran 1960’ta Amerika’ya gitmiş, beş yıl üniversitede okumuş, 1965 sonbaharında yurda dönmüş, 1 ocak 1966’da da bu hastaneye atanmıştır* cümlesindeki –*miş*’lere artık “*belirsiz geçmiş*” denemez, çünkü her şey belli, yıl, ay, gün v.b. Üçüncü örnek olarak, *anlatıldığına göre, bu adam eskiden bir aktörmüş, sonra bir yazar olmuş, bir takım piyesler ortaya koymuş, daha sonra yine tiyatroya dönmüş* şeklindeki cümlede ise bütün –*miş*’ler söylenti kipindedir. Zamanla birlikte bir kip de gösterir. Dördüncü bir örnek: *Ben o kitabı sana verdi idim* ile *Ben o kitabı sana vermiştim* cümleleri arasındaki fark. Birincide, yani –*di’li geçmiş* örneğinde kesinlik var: *canım, hani bayramın birinci günü ziyarete geldiğinde o kitabı annenin önünde sana verdim*, gibi. İkincisinde yani –*miş’li geçmiş* örneğinde belirsizlik görülmektedir: *gününü hatırlayamıyorum ama o kitabı birkaç ay önce sana vermiştim*, gibi. Böylece –*miş*’in birçok görevleri meydana çıkıyor, yani “*belirsiz geçmiş*”in dışında da işi vardır. Bundan dolayıdır ki 1941 Yüksek Gramer Komisyonu, –*miş’li geçmiş* terimini uygun görmüş ve listeye almıştır. Önce “*fikir grameri*”ne (gramaire notionnelle) göre “*zaman*” kavramı, zamanın bölümleri, bu zamanların anlatımı, kullanılan türlü ekler ve anlatım şekilleri, daha sonra ekler ve bu eklerin türlü görevleri. Yine şu *morfematik* düstur: şekille birlikte onun görevleri.

²⁹Üçok, Necip, *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, A.Ü.DTCF. Yay. Ankara, 1974 s.103-104 Necip Üçok zaman kavramını başka dillerle karşılaştırarak şu bilgileri veriyor: “*Zaman (tems; tempus)* fiillerin ifade ettikleri işin ne zaman vukua geldiğini çekimlerden veya daha doğrusu çekim eklerinden anlamak kabildir. Fiillerin ifade ettikleri, iş, durum, hüküm vs. esas itibariyle dört zamanda vukua gelirler: Hal, geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman. Bununla beraber gerek Türkçede gerek başka dillerde zamanları göstermeye yarayan ekler ve takılar sadece ve mutlak olarak zamanı göstermezler; kiplerin belirmesine de az çok yardım ederler. Mesela “**Mehmet okula gidiyor**” cümlesini ele aldığımız vakit, bu cümleden yerine göre hem “*Mehmet şimdi okula gidiyor*”, hem de “*Mehmet okula gitme çağındadır ve devamlı olarak okula gidiyor*” manasını çıkarmanın kabil olduğunu görürüz; yahut “**Mehmet okula gitti**” cümlesinden “*Mehmet okula (biraz önce veya bugün)gitti*” manası gibi, “*Mehmet okula gidip bitirdi, şimdi üniversiteye gidiyor*” manasını da anlamak mümkündür. Bununla beraber Türkçemizde olduğu gibi başka dillerde de esas itibariyle yukarıda belirttiğimiz dört zaman mevcuttur. **Şuhudi mazi, nakli mazi(rivayet), hikaye**; parfait =perfect, plus-que-parfait= plus-quamperfekt vs. gibi terimler zamandan daha ziyade kipi, yani işin yapılış şeklini belirtmeye yararlar. Şu halde gramerde zamanla birlikte başka roller de yaparlar. Mesela alm.Perfect formu bir işin geçmişte yapılıp bitirilmiş olduğu noktasına işaret eder: “**das Pferd hat Heu gefressen**” “*at kuru ot yedi*” cümlesi, atın otu mazide yemiş olduğundan ziyade, atın otu yiyip, yeme işini bitirmiş olduğu noktasına işaret eder. Türkçe “**Sana söylemiş**” cümlesinde **söylemiş**

adlandırmalar Türkçede zamanı da daha belirgin şekilde ortaya koymaya hizmet etmekle birlikte, kanımızca farklı zaman türleri değildir. Bu adlandırmalar, fiilin **kipi**yle ve görünüş renkleriyle birlikte ifade edilmiş şeklidir. Bu noktada karşımıza çıkan **kip** ve **görünüŧ** kavramlarını da iyi tanımak gerekir.

Geleneksel dilbilgisi kaynaklarının çoğunda zamanın bölümleri eklere bağılı kalarak açıklanmaktadır. Hatta bugün okullardaki dilbilgisi eğitiminin temeli de söz konusu eklerin ezberletilmesi yoluyla süregelmektedir. Kanımızca bu yöntem öğrencinin dil duygusunun gelişmesinin engellemekle kalmaz, öğrenciyi ana dili öğrenme zevkinden de mahrum bırakır. Öncelikle belli temel kavramları zihinde canlandırmak ardından bu kavramlara hizmet eden çeŧitli ekleri ve yapıları tanımak daha doğru bir yöntem olmalıdır. Basit yapıların ardından daha karmaŧık yapıların hangi amaca hizmet ettiğini kavratmak daha kolay olacaktır. Fiilde zaman konusunun doğru kavratılması için hangi olay ya da durumda hangi yapıları tercih ettiğimizi öğrencilere sormak gerekebilir. Benzer durumlarda hangi fiil yapılarını seçebileceğimizi konuşarak buna benzer uygulamalı etkinliklerle konuya giriş yapılabilir. Çünkü ana dilin konuşucusu olarak hangi fiilin hangi zamanı karşıladığını -ya da söz konusu fiilde zaman dışı bir anlatım varsa bunu- sezme gücüne sahibiz. Bu noktada ezberci bir yöntem izlememiz hem gereksiz hem de kullanışsızdır. Kısacası fiilde zamanın kavratılmasında biçimbirimlerden değil kavramlardan yola çıkmak daha doğru bir yöntem olacaktır.

Bu doğrultuda Türkçedeki zamanları şöyle sıralayabiliriz:

1.Geçmiş Zaman: Eylemin konuşma anından önce gerçekleştiğini bildirmek için kullanılan zaman dilimidir. Türkçede kesinlik ifade eden –*DI* ve dolaylılık ifade eden geçmiş zaman anlamı veren –*mİŧ* olmak üzere iki ek, fiil çekimlerinde geçmiş zaman bildirme görevini üstlenir. Bu iki şekille ilgili çeŧitli adlandırmalar vardır.³⁰

formu geçmişten ziyade veya geçmiş zamanla birlikte rivayeti de ifade eder; bu cümleden anladığımız mana “o sana söylemiş, onun sana söylediğini ben kulağımla işitmedim, o bana (ona söyledim) dedi”dir. Hatta ana semit dilin de fiilin zamanını gösteren hiçbir araç olmadığı halde, fiil ile fail arasındaki münasebeti muhtelif yönlerden belirtecek edat ve eklerin hayat verecek derecede fazla olduğu görölmektedir.

³⁰ Feyza, Hepçilingirler, Türkçe Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005 s.250-251“Bir yandan eylem yapıyor, bir yandan da yapılan eylem aktarılıyorsa; başka bir deyiŧle eylem, sözün söylendiğı

2.Şimdiki Zaman: Konuşma anında devam eden vaka ya da durumlara göndermede bulunmak için kullanılan zaman dilimidir (Gencan 1979: 190; Bassarak 1997: 33; Günay 2002: 29). Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanı karşılayan üç ek vardır. Bunlar 1. *-(I)yor*, 2. *-mAktA*, 3. *-mAdA* ekleridir. Bunlar içinde şimdiki zamana göndermede bulunmada kullanılan en yaygın ek *-(I)yor*'dur.

Şimdiki zaman kavramına *-(I)yor* eki ile belirsiz bir gönderme söz konusu olmaktadır. Bu belirsizlik öbür şimdiki zaman eklerinde *-(I)yor* ekine nazaran daha azdır.

Dünya tersine dönüyor.

Dünya tersine dönmekte.

Dünya tersine dönmede.

Yukarıdaki cümlelerde göndermede bulunulan zaman konuşma anı olmakla birlikte süreç tam olarak bilinemez ve belirsizdir:

Belirsizlik ancak cümle içinde zarf kullanımıyla belirli hâle gelir:

Dünya bugün tersine dönüyor. (Benzer 2008:81)

Konuşma anına göndermede bulunan şimdiki zamanın en tipik özelliği gerçek zamanda çok uzun bir süreci kapsamasıdır. Şimdiki zaman, şimdiki andan önce başlayıp şimdiki anın ötesinde devam edebilir: *Paris'te Eyfel kulesi ayakta duruyor ve yazar iki bölüm üzerinde çalışıyor.* (Bilgegil 1982: 264; Comrie 1985: 37)

Bunların dışında bağlama göre *-DI* eki de şimdiki zaman bildirebilir. "Hadi ben gittim.", "Görüşürüz, ben gittim." gibi kullanımlar daha çok konuşma dilinde kullanılmaktadır.

anda yapılıyorsa bu zamanın adı şimdiki zamandır. Eylem, sözün söylenme anından önce yapılmışsa bunu anlatan zaman, geçmiş zamandır. Geçmiş zamanın kendi içinde ikiye ayrılması, anlatıcının olaya tanıklık edip etmemesiyle ilişkilidir. Eğer anlatıcı olaya tanıklık edebilecek konumdaysa, olayı "bizzat" görmüşse bu zamanın adı görülen geçmiş zamandır. Anlatıcı olayı görmemiş, kendisine aktaranlardan öğrenmişse bu zamana öğrenilen geçmiş zaman denir ya da denmeli. Denmeli; çünkü bu iki zamanı hep di'li geçmiş zaman, miş'li geçmiş zaman diye öğrendik. Neden böyle öğretiler bize? Öteki zamanları eklerine göre mi adlandırıyoruz ki di'li, miş'li gibi adlar verelim? Zaman niye di'li geçiyor da di'li, dü'lü geçmiyor? Şimdiki zamana da *yor'lu zaman* diyelim öyleyse. Üstelik di'linin yanında di'lisi, dü'lüsü, miş'linin yanında miş'lisi, muş'lusunu varken *yor* tek başına, onun başka çeşidi yok. Geçmişte yapılan eylemi kişi ya yaşamıştır (görülen geçmiş) ya da birinden duymuştur (öğrenilen geçmiş). Öteki çocuksu adları kullanmayalım artık. Peki gelecek zaman nedir? Zaman ilerleyip bir noktaya geldiğinde yapılacak, yapılacağına kesin gözüyle bakılan eylemler için kullandığımız anlatma zamanıdır. Geniş zaman ise bir çeşit zamana bağlı olmama demektir; bütün zamanları kapsar. Bu yüzden, zamanın içinde herhangi bir yerde yapılan eylemleri anlatmak için kullanırız onu da."

3.Gelecek Zaman: Gelecek zaman olay ya da durumun konuşma anından sonraki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir. Gelecek; geçmiş ve şimdiki zamandan bilgi bakımından (epistemolojik) farklılık gösterir. Gelecek zaman biçimleri, geçmiş ve şimdiki zaman biçimlerinden farklı olarak kiplik sezdirimine sahiptir; çünkü gelecek; geçmiş ve şimdinin yapabildiği gibi belirli bir biçimde bilinemez, gelecek biçimleri bir şart niteliğine sahiptir. Bu durum gelecekle ilgili cümlelerin, mecburi olarak konuşucunun olguya ilişkin bilgisinden çok inanç, tahmin ya da niyetlerine dayanmasının tabii bir sonucu olarak düşünülebilir. Gelecek cümleleri böylece bilgi kuramı açısından belirsizlik taşır.(Lyons 1983: 278-279; Dahl 1985: 103; Olsen 1994: 187).

Türkiye Türkçesinde gelecek zamanı karşılayan ek genellikle –AcAk ekidir. Bunun dışında –yor eki de “Yarın Ankara’ya uçuyorum.” örneğinde olduğu gibi bağlama göre gelecek zaman bildirecek şekilde kullanılabilir. Ayrıca gereklilik eki –mAll, dilek-şart eki –SA, istek eki –A ve emir çekimleri de şimdiki zamanda başlaması ve yakın gelecekte devam etmesi arzulanan bir gelecek zaman anlatımı sunmaktadır.

4.Geniş Zaman:

Geniş zaman kavramı konuşma anından önce başlamış olup konuşma anında devam eden ve konuşma anından sonra da devam edecek vaka ya da durumlar için kullanılır. Geniş zaman kavramı her üç zaman arasında gidip gelen bir oynaklığa sahiptir. Geniş zaman eklerinde esas itibarıyla *her zamanı* içine alan bir süreklilik görevi vardır. Dolayısıyla sık sık yapılan, alışkanlık ya da âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik taşıyan vaka ya da durumlar bu zaman dilimiyle anlatılır. Türkçede geniş zamana birincil olarak göndermede bulunan ve dil bilgisi kitaplarında geniş zaman eki olarak adlandırılan biçim –Ar/Ir ekidir. (Benzer 2008:84)

Türkçede geniş zaman (broad tense) olarak adlandırılan, dil biliminde *aorist* olarak geçen zaman dilimi ile *genel vakalar* ve *alışkanlıklar*, ayrıca *genel yargılar*, *kanunlar*, *kurallar*, *deyimler* ve *atasözleri* ile *ilmî makaleler*, *değişmez gerçekler* aktarılır. (Özdemir 1968: 179; Ergin 1972: 291-292; Bassarak 1997: 33; Kornfilt 1997: 336)

Zaman ve Görünüş:

Mustafa Uğurlu “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora”) adlı makalesinde Türkiye Türkçesindeki zaman eklerinin görevleriyle ilgili bir fikir birliğine varılamadığına değinir. Türkiye Türkçesi üzerine yazılan birçok gramerde **zaman** olarak adlandırılan sistemin geçerli zaman ölçütleriyle açıklanamamasından dolayı bazı araştırmacıların yeni yollar aramasından ve bunlar arasından Batı dillerinde kullanılan “Aspekt” teriminden bahseder. Türkiye Türkçesinde bu terimin karşılığı **görünüştür** ancak M.Uğurlu bu terimin “Aspekt” terimiyle karşılanmasını doğru bulmamaktadır.

M.Uğurlu Bakış (Aspekt) terimini açıklayabilmek için öncelikle “zaman”ı tanımlar: “Dil dışı “zaman”ın ne olduğu yolundaki çoğu felsefi tartışmaları bir kenara bırakarak basitçe ifade etmek gerekirse, bir dildeki “zaman sistemi”ni açıklamak; “olay” ile “konuşma”nın eşzamanlı veya “art arda” olma bakımından kurmak ve metin bağlamına göre “zaman çizgisi” üzerinde “zaman dilimini” belirlemektir. (Uğurlu 2003:124-133)

M.Uğurlu bu açıklamaya göre, “olay”ın “konuşma” ile “aynı zamanda” olduğu, “olay”ın “konuşma”dan “önce” olduğu, “konuşma”nın “olay”dan “önce” olduğu üç ilişkiden söz eder ancak Türkiye Türkçesindeki “zaman sistemi”nin bu kadar basit olmadığını da belirtir. Bu sistemi oluşturan eklerin çokluğu da bunu göstermektedir: *-mXş, -mXştX, -mXştXr, -mXş olacaktı, -mXş olacak(tır); -DX, -DXydX; -Xr, -XrdX; -yor, -yordU; -mAKtA(dIr), -mAktAydl; -AcAK(tIr), -AcAKtI.* (Uğurlu 2003:124-133)

M.Uğurlu söz konusu makalede “diziliş” üzerinde durur ve Türkiye Türkçesindeki farklı şekillerin basit bir zaman çizgisi üzerindeki dizilişle açıklanmayacağını belirtir: “Burada “zamanlar”, “tarzlar” (Modi) veya “anlatma tipi”(Diskurstypen) yönünden tekdüze olmayan ilişkiler söz konusudur. Buna “bakışlar”ın (Aspekt) katkısı ise oldukça önemlidir. Bir yapı şeklinin bu sayılan özelliklerden bir kısmını her durumda veya belli bağlamlarda taşıyor, yansıtıyor olması mümkündür. Dolayısıyla bu konuda daha yapılması gereken çok şey vardır.

Bu konuların çözümü, ana dili Türkiye Türkçesi olan araştırmacıları beklemektedir. Ancak, bu araştırmalara başlayabilmek için, öncelikle temel durumların tariflerinde ve terimlerinde anlaşmak gerekmektedir.” (Uğurlu 2003:124-133)

Ahmet Akçataş bu konuda “Bazen cümlelerin zaman eki, zarf tümlecinin etkisiyle şekil olarak belirlenenden farklı bir zamanı gösterir hâle gelebilir. Bu durum, bazı araştırmacılar tarafından zaman kayması, bazılarınca da görünüş/aspekt/bakış gibi terimlerle açıklanmıştır. Bu açıklamalar doğrudur. Ancak bu konuda Türkçenin zaman yapısı üzerine formülleri tespit etmemiz gerekir.” (Akçataş 2004: 97)der.

Akçataş “Cümlede Zaman” çalışmasında zamanı geçmiş, bulunulan an gelecek ve sınırsızlık (geniş zaman) olarak dörde ayırır. Sonra da bu dört zaman dilimini kendi içinde sekiz başlık altında süre bakımından değerlendirir:

1.Bitmişlik/bitmemişlik	2.Sürekli/süreksizlik	3.Belirlilik/belirsizlik
4.Kesintililik/kesintisizlik	5.Mutlaklık/İtibarîlik	6.Bağımlılık/bağımsızlık
7.Eşzamanlılık/Artzamanlılık	8.Uzaklık/yakınlık	

(Akçataş 2004: 102)

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Türkçede zaman dilimlerini belirleyebilmek için yalnızca onu bir çizgi şeklinde hayal etmek ve bu çizgi üzerinde konuşma noktasını belirlemek yeterli değildir. Bu bize sadece beş temel zamanı belirlemekte kolaylık sağlar. Bunun dışında basit olmayan zamanlar hakkında değerlendirme yapabilmek için, **kip**, **kiplik**, **kılmış**, **görünüş** kavramlarını da tanımak gerekir. Nitekim Kerime Üstünoğlu da zaman eklerinin yalnızca olayın gerçekleşme anını göstermediğini çünkü onların **kip**, **görünüş** işlevleri de olduğunu belirtir. Asıl zaman bildirme, yani zamanı dilimleyerek darlaştırma ve netleştirme işlevi, zaman ifade eden birimlerle sağlanmaktadır. Zaman ifade eden sözcükler de etkin bir anlatım sağlayacak ölçüdedir. (Üstünoğlu 2010: 43)

Sonuç olarak Türkçede zaman ekleri olarak adlandırılan eklerin bu ad altında hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevleri vardır. Konuşucu, konuşma esnasında aktardığı değerlerin zaman mı görünüş mü yoksa kiplik mi olduğunu bilmesede duygu ve düşüncelerini aktarırken Türkçede zaman eki olarak bilinen bu ekleri kullanır.(Benzer 2008:19) (Bkz: Görünüş)

Zaman ve Kip:

Bu noktada **kip** ve **zaman** arasındaki farkı hatırlamakta fayda var. Eylem çekiminde **zaman** önemli bir rol oynamaktadır. Ancak **kip** kavramını da unutmamak gerekir. Eylemin zaman ve kişiye bağlanarak biçimlenişi **kipleri** meydana getirir bunların bir kısmı da istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum gibi duyguları belirtir.³¹ Zaman kavramı taşıyan ekler aynı zamanda bir duygu içerecek biçimde kullanılmış olabilir yani bu ekler kipleri de bildirebilir. Geleneksel dilbilgisi kaynaklarında tasarlama bildiren kiplerin zaman kavramını taşımadığı açıklanır. Oysaki tasarlama bildiren fiillerin içinde de zaman kavramı vardır. Örneğin “gel-se-m, bil-meli-sin” fiil çekimlerinde eylemin gelecek zamana bağlı olarak anlatıldığı sezilmektedir. Bu gibi kullanımlarda zarf görevindeki sözcükler cümlede zaman kavramını netleştirmeye yardım eder. (Bkz: Kip)

K.Üstünova, eylemlerin aldıkları zaman ve kişi eklerinin temel görevlerinin bir yandan bağımlı biçim birim olan eylemi bağımsızlaştırmak, tek başına kullanıma çıkarmak, diğer yandan eylemde zaten var olan zaman ve kişiyi bir derece somutlaştırmak olduğunu belirtir. Bu durumda çekim eklerini almış bir eylem:

³¹ Doğan, Aksan; Neşe, Atabey; İbrahim, Kutluk; Sevgi,Özel; Sözcük Türleri, TDK Yay. Ankara, 1983s.232-233 “Eylemde zaman, bu kavram, eylemin içinde olduğu zamanı gösterir. Eylemin temel ana konusunu içerir. Eylem bir oluş, kılınış, yargı bildirirken zamanı da belirler. Eylemler zamanla birlikte, kişi kavramlarını da belirleyerek kişiye bağlı olarak biçimlenirler. Bu biçimleniş de kipleri oluşturur. Kiplerin bir bölümü zamanı, bir bölümü de istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum gibi duyguları belirtir. Eylem çekiminde zaman, temel kavramdır. Kipler de bu zamanlara göre adlandırılır. Eylem çekiminde zaman önemli bir rol oynamaktadır. Eylemlere, türlü zaman kavramı taşıyan eklerin getirilmesiyle, eylemin bildirdiği işin, oluşun, hareketin, anlatılmak istenilen yargının zamanı belirlenir. Eylemin şimdi veya geçmişte yapıldığını, yapılmakta olduğunu, yapılacağını, kısacası zaman, bu ekler belirtir.

Zeynep, Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2009 s.570 Korkmaz kip konusuna değinirken kip ve zaman arasındaki farka açıklık getirir ve kip şekil ve zaman kavramlarının temelde ayrı şeyler olduğunu vurgular. “Fiilde Zaman” başlığı altında ise şu tanımları verir: “Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılınışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir. Girdikleri çekim kalıbında açığa vurulmamış bir zaman ögesi taşıyan kipler dışında, fiilin zamanını gösteren özel ekler de vardır bunlar görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman ekleridir. Fiil çekimi, zaman kavramı açısından basit zamanlı çekimler ve birleşik zamanlı çekimler olmak üzere ayrıca iki gruptur.”

a.hareketi, b.hareketin gerçekleşme zamanını, c. hareketin şeklini, ç. hareketi yapan kişiyi anlatır.” (Üstünova 2010: 34)

Demek ki çekimlenmiş bir eylemin hem zamanını hem de o eylemin nasıl gerçekleştiğini yani eylemin **kınuş**, **görunüş** ve **kip** özelliklerini belirleyebiliriz. Bunu yapabilmek için eyleme gelen zaman eklerini tanımamız yeterli değildir. Fiile ulanmış eklerin hangi amaca hizmet ettiğine ancak cümle içinde karar verebiliriz. Bu da bizi eylemlerin zamanını ancak bağlamda değerlendirebileceğimiz gerçeğine götürür. Bir eylemi cümlede görmeden, cümlede yüklem görevindeki eylemin anlamını destekleyen diğer öğelerin işlevini belirlemeden eylemin **zamanını** tam olarak tespit edebilmemiz mümkün değildir.

Cümlede Zaman:

Buraya kadar yer vermiş olduğumuz görüşler biçimbirimleri tanımak ve işlevlerini belirlemek üzerine odaklanmıştır. Ancak fiilde zamanı belirleme konusunda ekten ziyade cümleye dikkat çekmek gerektiği de unutulmamalıdır. Sonuç olarak “Zaman ekleri, fiilin olduğu zamanı değil, biçimsel zamanı bildirir. Biçimsel zaman ile fiilin zamanı özdeş olmayabilir.” (Demircan 2005:108) Bu sebeple incelemiş olduğumuz fiilleri bağlam içerisinde değerlendirme zorunluluğu ortaya çıkar. “Bir cümle içindeki zaman unsurları, birbirleri arasında kurdukları sınırlama, açıklama, tamamlama gibi anlam ilişkileriyle fiilin gerçekleşme zamanını belirler.” (Kocaman 1983:81)

Ahmet Akçataş da zamanın belirlenmesinde bağlamın önemine değinir. Araştırmacı “Cümlede Zaman” adlı bildirisinde zaman kavramının cümle düzeyinde belirlenmesi gerektiğini vurgular. Araştırmacının değerlendirmesi sonucunda cümle düzeyinde zamanın ayrıntılarının, süre ve gerçekleşme ânı olarak altmış dört şekilde belirlenebildiği incelenir. Kısacası zaman bilgisi ekler dışındaki unsurlara bakıldığında çok daha ayrıntılı bulunmaktadır. Bu çalışmada zamanı belirlerken cümlelerin tamamının anlam ve yapı olarak değerlendirmek gerektiği vurgulanmıştır. (Akçataş 2004: 102)

Zamanın belirlenmesinde cümle unsuruna dikkat çeken araştırmacılardan biri de Erdoğan Boz'dur. E. Boz "Zaman bildiren ulamlar" hakkında şu açıklamayı yapar: "Eylem soylu yüklemlerde eylemin geniş, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlarda yapıldığını bildirmek için eylemler zaman bildiren bu biçimbirimleri alırlar. Ancak tümcedeki zaman ulamı, yalnızca eylemlere getirilen zaman biçimbirimleri değil, seçimlik tümleç olan zaman işlevli belirteç tümleçleri ile birlikte belirlenirler.

"Yarın Ankara'ya git-iyor-um" (belirsiz gelecek zaman)

"Yarın Ankara'ya git-ecek-im." (belirli gelecek zaman)

"İzmir'den şimdi gel-di-m." (yakın geçmiş zaman)

"İzmir'den dün gel-di-m." (uzak geçmiş zaman)" (Boz 2012: 60)

Anlaşılan o ki fiilin zamanını belirlemek için fiilin aldığı ekleri incelemek bunların özelliklerini tanımak daha sonra fiilin kip, görünüş ve kılınış özelliklerine dikkat etmek de yeterli değildir. Cümledeki diğer öğelerin fiil zamanına katkısını da unutmamak gerekir. Dil kendi yapısı içinde dış dünyada olan hadiseleri yansıtırken, hadiseleri zamanla ilişkilendirmek zorundadır. Zaman mefhumu olgu ve durumları zamanla ilişkilendiren ve zaman çizgisinde gösteren dile ait tüm öğelerdir. Bu kodlama bir yandan dilbilgisi bölümlerinden haber kipleri, görünüş ve kılınışlarla yapılırken diğer yandan dil bilgisi bölümü sayılmayan ancak vaka ve hadiseleri kesin olarak zaman çizgisinde sabitlemeye yarayan kelimelerle gerçekleştirilmektedir. (Canbulat 2004:565)

Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında diyebiliriz ki zamanı kesin olarak belirlemek, sınırları çizebilmek kolay değildir. Bunu biçimbirimlerle ifade edilebilmek yeterli değildir çünkü zamanı biçimbirimlerden başka etkileyen pek çok unsur vardır. Bu sebeple son yıllarda eklere dayalı incelemelerin yerine çoğunlukla cümleye bağlı zaman incelemeler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki zamanı belirlemede cümle tek başına yeterli değildir. Bunun için bağlam

üzerinde değerlendirmeler ve dil dışı unsurların incelendiği çalışmalar git gide artmaktadır.

Mutlak ve Göreceli Zaman:

Gramatikal zaman, konuşma zamanı ile eylem zamanı arasındaki ilişkiyi yansıtmaya biçimine göre **mutlak** ve **göreceli** olmak üzere ikiye ayrılır. Konuşma zamanı ile eylem zamanı arasında doğrudan bir ilişki varsa; yani yüklem içerdiği eylem konuşma zamanına göre konumlanıyorsa, söz konusu olan **mutlak zamandır**(Fleischman 1982:8). *Dün geldi* cümlesi konuşma zamanına göre geçmiş, *Yarın gelecek* cümlesi gelecek bildirir. *İşte geliyor* cümlesinde ise konuşma zamanı ile eylem zamanı örtüşmektedir.

Konuşma zamanı ile olay zamanı arasında üç tür ilişki olabilir ve böylece üç temel zaman kategorisi oluşur: Olay zamanı ile konuşma zamanı özdeş olabilir (şimdiki zaman), olay zamanı konuşma zamanından önce olabilir (geçmiş zaman), olay zamanı konuşma zamanından sonra olabilir (gelecek zaman). Bunlara “mutlak zaman” adı da verilir. Göreceli zamansa, **mutlak zamana** göre zaman eksenine yerleşen zamandır. (Uzun 2004, 152).

Göreceli zaman genellikle yardımcı cümlelerde yer alır ve ana cümle yüklemine kodlanan **mutlak zamana** göre değer kazanır. Örneğin *Sen geldiğinde Ayşe gitmişti* cümlesinde, *sen geldiğinde* öbeğinin ifade ettiği zaman *gitmişti* yüklemine kodlanan **mutlak zamana** göre zaman eksenine oturmaktadır. **Mutlak zamanla göreceli zaman** arasında *öncelik, sonralık ve eş zamanlılık* ilişkisi bulunabilir.” (Demir 2008: 35-36)

Referans Zamanı:

Alman filozofu Hans Reichenbach, özellikle İngilizcedeki birleşik zamanlar (compound tense) üzerinde yaptığı çalışmalarda, cümle yüklemine anlattığı olayın zamanına eşlik eden, ondan önce ya da sonra olabilen bu üçüncü zaman noktasına “referans zamanı” (reference time) adını vermiştir (Reichenbach 2005, 71)

Referans zamanı, konuşucu ile olay zamanı arasındaki gerçek, doğal ilişkinin bir bakıma konuşucu tarafından yapay bir şekilde değiştirilmesinin sonucudur.

Bir sözcenin üretim ânı, konuşucu açısından “şimdi”dir; geçmiş ve gelecek zaman bu “şimdi”nin referans alınmasıyla belirlenir ve buna konuşma zamanı denir. Ancak konuşucu, geçmişteki ya da gelecekteki bir olayı anlatmak için, geçmişteki ya da gelecekteki bir zaman noktasını yahut aralığını “konuşma zamanı” olarak seçebilir. Geçmişteki bir olay, bu olaydan önce, sonra ya da olayla eş zamanlı bir zaman noktasından anlatılabilir. İşte “referans zamanı”, ya da “referans noktası” gerçek konuşma zamanının dışındaki bu kurmaca zaman noktasına verilen isimdir. Böylece üç ayrı zaman noktası olabilir ve bu zaman noktaları arasında çeşitli ilişkiler oluşur. Bunu bir örnek cümle üzerinde gösterebiliriz:

(a) Ahmet uyandığında kardeşi gitmişti

Bu cümlede üç ayrı zaman noktası vardır:

1. Konuşucunun bu cümleyi söylediği zaman (Konuşma zamanı - K)
2. Ahmet’in kardeşinin gittiği zaman (yüklemnin belirttiği olayın zamanı - O)
3. Ahmet’in uyandığı zaman (referans zamanı - R)

Bu cümlede konuşucu, cümlenin anlattığı asıl olay olan “gitmek” eylemini, “uyanmak” eyleminin sonrasına yerleştirmektedir. “Gitmek” eylemi, konuşma zamanından öncedir ama referans noktası olarak belirlenen “uyanmak” eylemi de gitmek eyleminden öncedir.

Referans noktası için iki ihtimal söz konusudur. Referans noktasında asıl olayın dışında ikinci bir olay gerçekleşebilir; ya da referans noktası sadece bir zamana işaret eder. Yukarıdaki örnek cümlede referans noktasında ikinci bir olay söz konusudur. Bu durumda referans olay zamanına eşit, olay zamanından önce ya da sonra olabilir. Ancak,

(b) Yolda yürüyordum.

gibi bir cümlede “yürümek” eyleminin dışında ikinci bir eylem yoktur; bu cümlede konuşucu kendisi için geçmişte kalmış bir eylemi, eylemin gerçekleşmekte olduğu bir zaman noktasını referans olarak anlatmaktadır. Bunu varsayıma dayalı bir referans noktası olarak da düşünebiliriz. Aynı şekilde

(c) *Yaşlı gözlerle uzaklara bakıyordu*

cümlesinde, *bakmak* eyleminin dışında başka bir eylem yoktur. Buradaki referans zamanı, konuşma zamanı ile olay zamanı arasındaki farkı ifade eden *-di* ekinin dışında, bir de *-yor* ekinin bulunmasından kaynaklanır. Yani bu cümlede konuşucu, olayı hem *geçmiş* hem de *şimdiki* zamanda görebildiği iki ayrı zaman noktasında konumlanmıştır. *Geçmiş*, zorunlu zaman noktası olan konuşma zamanına göredir, *şimdi* ise varsayımsal bir referans noktasına göredir. (Akşehirli 2010:25-27)

Yukarıdaki açıklamaları özetleyecek olursak bir fiilin zamanının tespitinde üç “an”ın tespit edilmesi gerekir:

- “1. Olay anı (point of event): Fiilin anlattığı olayın gerçekleşme anı.
2. Konuşma anı {point of speech): Cümlemin konuşulduğu andır.
3. Referans anı (point of reference): Bir hadisenin anlatımında referans alınan noktayı, anı belirler.” (Dahl 1985:3)

Dilimlenmiş Zaman/Dilimlenmemiş Zaman:

Fatma Erkman-Akerson zaman kavramını (felsefi olarak) iki üyeli bir karşılıklı şemasına oturarak açıklar:

Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman
Başı sonu belli olmayan bir akış	Başı sonu belli olan aralıklar

Tablo 2

Dilimlenmiş zaman, birbiriyle karşıtlık kuran üç dilimli bir diziden oluşur: Geçmiş, şimdi, gelecek. Dünya ile ilgili bu deneyim dile yansır. Bu zamansal işlevlerin Türkçedeki dışavurumları aşağıdaki çizelgede kabaca gösterilmiştir:

Merkez:Şimdi – şu an (konuşma zamanı)				
	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Biçim	[-İr], [-Er]	[-Dİ],[-mİş]	[-yor]	[-EcEk]

Tablo 3

Bu ayrım, konuşma anına göre yapılmıştır. Yani konuşmacı, zamanı aktarırken, konuştuğu ana göre bir değerlendirme yapar, dilimleri konuşma anını merkeze alarak yerleştirir. Oysa, merkez her zaman konuşma anı, yani şu an içinde bulunduğumuz zaman noktası olmak zorunda değildir. Merkez, geçmişte bir noktada da bulunabilir (örneğin eskiden gerçekleşmiş bir olayı anlatırken). Merkezin böyle geçmişteki bir noktaya alınması halinde, geçmiş, şimdi ve gelecek (hatta dilimlenmemiş, süregiden zaman bile!) geçmişteki bu anlatı noktasına göre değerlendirilecektir.

Merkezi, geçmişteki bir noktaya aldığımızda, Türkçede biçimler değişir, dilimler geçmişte seçtiğimiz o noktanın çevresine yerleşir. Aşağıdaki çizelgede geçmişteki bir anlatı zamanı çerçevesinde yer alan olayları göstermek için kullanılan çekim eklerini görüyoruz (geçmişe gönderme yapan biçimler şu ana göre çok geride kalan bir zamanı da gösterebilirler, yani konuşma zamanı açısından, yakın ve uzak geçmişi ayırt etmek mümkündür).

Merkez: Geçmişteki bir an (anlatı zamanı)				
	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek

Biçim	[-İrdİ]	[-Dİydİ]	[-yordu]	[-EcEktİ]
	[-İrmİş]	[-mİştİ]	[-yormuş]	[-EcEkmİş]
		[-mİşmİş]		

Tablo 4

Aşağıdaki çizelgede ise gelecekteki bir anlatı noktası çevresinde dizilen dilimlerin nasıl dışa vurulduğunu görüyoruz. Eğer konuşmacı gelecekteki bir zaman noktasından yola çıkıyorsa, burada sergilendiği gibi [ol-] fiilini kullanacaktır. Şu noktayı hatırlatalım: [ol-] fiili yalnızca gelecek gösterme işleviyle kullanılmaz. [Ayşe o günden sonra sık sık bize gelir olmuştu] örneğinde geçmişe yöneliktir.

Merkez: Gelecekteki bir an (anlatı zamanı)				
	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Biçim	[-İr] olacak; [-yor] olacak	[-mİş] olacak	[-yor]olacak	-----

Tablo 5

Bu soyut çizimleri kısa birer metinle örneklendirelim.

Merkezi, konuşma anına alırsak, yani konuşmacının her şeyi *şu içinde bulunduğu* andan yola çıkarak anlattığını varsayarsak, metnimiz aşağıdaki gibi olacaktır:

- (1) [Ayşe sabahları erken kalk- *ar* (dilimlenmemiş zaman: bunu hep yapar!).
Dün sabah da erken kalk -*tı* (dilimlenmiş zaman: geçmiş). Oysa bu sabah
hala uyu-*yor* (şimdi). Bakalım, yarın sabah gene erken kalk-*acak* mı?
(gelecek)].

Merkezi, geçmişteki bir anlatı noktasına, örneğin, *Ayşe'nin çocukluğundaki bir sınav gününe* alırsak, konuşmacı *şu ana göre geçmişte kalan* bir zaman noktasını merkez seçiyor demektir. Başka bir deyişle olay tümüyle

geçmiştir, ancak geçmişteki bu noktanın çevresinde, o noktaya göre farklı zamanlar söz konusudur:

- (2) [Ayşe çocukken sabahları erken kalk-*ardı* / kalk- *armış* (geçmişte geniş). Sınavdan bir gün önce de erkenden kalk-*tıydı* /kalk-*mıştı* /kalk-*mışmış* (geçmişte geçmiş). Oysa, sınav günü saat çaldığında hala uyu-yordu /uyu-yormuş (geçmişteki anlatı noktası açısından şimdi). Acaba okul başladığında da sınav gününde olduğu gibi geç saatlere kadar uyu-yacak mıydı /uyu-yacak mı-ymış (geçmişteki nokta açısından gelecek)?]

Şimdi de, merkezi, gelecekteki bir noktaya almayı deneyelim, yani konuşmacı *şu ana göre ilerde gerçekleşecek olan bir noktayı* merkez alsın ve gelecekteki olayların tümünü bu noktaya göre zaman içine yerleştirsin. Gelecekte seçilen zaman noktası *Ayşe'nin okula başlayacağı ilk gün* olsun:

- (3) [Gelecek yıl Ayşe okula başladığında yeni evimizde otur-uyor olacağız (gelecekte geniş). O zaman, şu eski evimizdeki günleri belki de unut-muş ol-acağız (gelecekteki o belli zaman noktasına göre geçmiş). Ayşe okula gideceği ilk gün yeni evimizden yola çık-ıyor ol-acak (gelecekte şimdi, yani olayın zamanı gelecek içinde seçilen zaman noktasıyla örtüşüyor)]” (Erkman-Akerson 2007:262-264)

Karmaşık Fiillerde Zaman:

Fatma Erkman-Akerson'ın açıklamaları konumuz olan **karmaşık fiiller**deki zaman kavramı hakkında bir fikir vermektedir. Yukarıdaki açıklamalarda 3.maddedeki örneği inceleyelim:

“Gelecek yıl Ayşe okula başladığında yeni evimizde otur-uyor olacağız”

Erkman-Akerson bu örneği “Ayşe okula başladığında” yan cümlesinden yola çıkarak gelecekte bir zaman noktasından yola çıkarak kurulan bu cümledeki zamanı “gelecekte şimdi” olarak ifade eder.

Erkman-Akerson'ın açıklamalarından da anlaşıldığı üzere *ol-* eylemi sadece gelecekteki bir zaman dilimine gönderme yapmak için kullanılmaz. *Ayşe o günden*

sonra sık sık bize gelir olmuşt örneğinde olduğu gibi konuşmacı konuşma anından başka bir noktayı merkez almak istediğinde *ol-* eylemiyle kurulan bu birleşik yapılara başvurulabilir.

Erkman-Akerson'ın açıklamaları bu konuda ışık tutmaktadır ancak *ol-* eylemiyle kurulan bütün bu yapıları “gelecekte geniş”, “geçmişte geniş” gibi ifadelerle açıklamak yeterli olamayabilir.

Örneğin *Seneye bu zamanlar Amerika'da okuyor olacağım*.

Bu cümledeki *-yor* eki belli bir zaman kategorisi bir bildirmemekte eyleme süreklilik anlamı katmaktadır. Cümleye *zaman* anlamını katan unsur ise *ol-* eylemi üzerine ulanmış olan “-acak” ekidir. Yani cümlelerin zamanı gelecek zamandır, *-yor* ekinin cümleye katkısı farklı bir zaman türü değil *kılını*ş anlamıdır. Yani bu birleşik eylem yapısında sıfat-fiil eki fiilin kılınış anlamını desteklemeye yaramıştır. Ayrıca ortaya çıkmış olan birleşik fiil sürerlilik görünüşüne sahiptir. Sonuç olarak bu eylemin gelecekte *sürekli* olarak yapılacağı anlamı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki cümleyi “gelecekte şimdi” şeklinde ifade etmek, iki ayrı zaman kategorisi aynı anda ortaya konuyormuş gibi anlaşılabilir. Oysa bir eylemde iki ayrı zaman söz konusu olamaz cümledeki eylemin gerçekleşme zamanı bir tanedir. Bir eylem zaman çizgisinde ancak bir noktada olabilir. Türkçede üç tane ana zaman vardır, bunlar *geçmiş*, *şimdi* ya da *gelecek zamandır*.³²Buna rutin olarak yapılan eylemleri ifade etmek için *geniş zaman*ı da ekleyebiliriz. Türkçede geçmiş zamanın *görülen geçmiş zaman* ve *anlatılan geçmiş zaman* olarak iki kategoriye ayrıldığını da unutmayalım. Bu beş ana zaman dışında *süreklilik*, *bitmişlik*, *bitmemişlik* gibi ifadeler zamanla ilgili değil *görünü*şle ilgili açıklamalardır. Hatta *yakın geçmiş*, *uzak*

³² Tufan, Demir, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Kitap Yayın Dağıtım, Ankara, 2006 s. 334 Yazar, zaman kavramına , “Eylemlerde Zaman” başlığı altında değinir: “Zaman, başı ve sonu olmayan soyut bir kavramdır. Dilbilgisi açısından zaman, eylemin yapıldığını, yapılmakta olduğunu, yapılacağını bildiren kavramdır. Üçe ayrılır; bu anlam eyleme getirilen eklerle sağlanır a)Geçmiş zaman: Eylemin yapılmış olduğunu bildiren soyut süredir. İş sözden öncedir. B)Şimdiki zaman: Eylemin yapılmakta olduğunu (başlamış, devam ediyor) bildiren soyut süredir. İş sözle aynı anlamdadır. C) Gelecek zaman: Eylemin yapılacağını bildiren soyut süredir. Söz işten öncedir.”

geçmiş ifadeleri bile zaman çizgisinde gösterilebilecek yani somut olarak ifade edilebilecek ifadeler değildir.

Birleşik eylemlerde morfem sayısı çoğaldığı için elbette anlam daha ayrıntılı olacaktır. Birleşik bir yapıyla karşılaştığımızda morfemlerin tekil olarak karşımıza çıktığı zamandaki çağrışımları bize o cümlede daha girift bir zaman yapısı olduğunu düşündürebilir. Oysaki birleşik eylemlerde eylemin zamanıyla ilgili verebileceğimiz bütün ayrıntılı bilgiler, o eylemde zamandan başka kavramları da içeren ekler olmasıyla ilgilidir. Esasen “birleşik eylem” diye bir terim vardır ancak “birleşik zaman”dan söz edilemez.

Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine” adlı bildirisinde “Birleşik Zaman” başlığının düzeltilmesi gerektiğinden bahseder. Yazara göre *koş-ar- i-miş*, *gel-ecek i-di* gibi birleşik yapıların hiçbirinde birden çok zaman kavramı bulunmamaktadır. “Bu tür yapılarda eklerden biri “zaman”, diğeri “kip (tarz)” bildirmektedir. Fakat “Birleşik Zaman” terimi akıllarda birden çok zaman olduğu izlenimini doğurmaktadır. Bazı gramerlerimiz “Birleşik Zaman (veya Bileşik Zaman)” terimlerini kullanırken, bazıları da bir fiilin iki ayrı zamanda gerçekleşmeyeceği düşüncesinden hareketle “Fiillerin Birleşik Çekimi” adlandırmasını etmektedirler. *Fiil –(y)acak i-dim:* (gel-ecek i-dim), *fiil –(I)r i-dim* (iç-er i-dim), *fiil –(I)yor i-mişsin* (sev-iyor i-mişsin) şeklindeki yapılarda ilk(**gel-iç-sev-**) fiile gelen ekin “ASIL ZAMAN”, i-(<er-) fiili üzerine gelen ekin ise “KİP” fonksiyonu taşıdığı söylenmektedir. Yani, “**gelecektim**” örneğinde asıl zaman ‘-(y)AcAk’ , kip ise ‘-tim’ kabul edilmektedir. Bundan hareketle de yapıya “GELECEK ZAMANIN HİKÂYESİ” adı verilir. Oysa (büyük bir çoğunlukla) tam tersine, bu tür yapılarda birinci ek “KİP”, **i-(<er-)** fiili üzerine gelen ek ise “ZAMAN” bildirmektedir.” (Gülsevin 1999:3)

Türk dilbilgisi kitaplarında çoğunlukla “birleşik zaman” olarak ifade edilen bu yapıların aslında *sıfat-fiillerin ol- eylemiyle oluşturduğu birleşik fiil* yapısı yani **karmaşık fiiller** gibi birer *birleşik fiil* sayılması gerektiğini ayrıntılarıyla açıklamıştık. (Bkz: Birleşik Fiil) Bu doğrultuda ve Gürer Gülsevin’in bildirisindeki

açıklamalar ışığında *er-* eylemiyle kurulan birleşik fiillerde olduğu gibi **karmaşık fiillerde** zaman unsurunun *ol-* eylemi üzerinde olduğunu düşünmek gerekir.

Nitekim Gürer Gülsevin aynı bildiride bu iki yapının aynı şekilde değerlendirilebileceğine değinir: “Türkçe Dilbilgisinin “Zaman ve Kiplerin Birleşik Çekimleri”nde **i-(<er-)** fiili ile genişletilmiş şekilleri tablolarımıza yerleştirdiğimize göre, benzer tarzdaki **ol-(bol-)** fiili ile çekimlenen yapıları da, yine aynı gerekçe ile tasnife alabiliriz. Şöyle ki “*Ahmet sigara iç-erdi* (<iç- er i-di) nasıl tablolarımızda yer alıyorsa “*Ahmet sigara iç-er oldu*” da yer alabilir. Bunlardan birincisi (iç- er i-di) “TERK EDİLMİŞ BİR ALIŞKANLIK” bildiren kip, ikincisi ise “**iç-er oldu**” “ESKİDEN OLMAYAN FAKAT YENİ BAŞLAMIŞ VE DEVAM ETMEKTE OLAN BİR ALIŞKANLIK” bildiren kip görevindedir. Her ikisinde de zaman “GEÇMİŞ ZAMAN” dır. (Gülsevin 1999:4)

Ömer Demircan, “Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri” adlı eserinde “Eylemlere Gelen Yapı Ekleri” bölümünde “zaman ekleri” hakkında şu açıklamayı yapar: “Zaman ekleri, eylemin olduğu zamanı değil, biçimsel zamanı (tense)bildirirler. Biçimsel zaman ile eylemin zamanı özdeş de olabilir ayrı da düşebilir. Bu nedenle ikisini birbirinden ayırırlar. Biçimsel zaman ekleri yalnız olarak kullanıldığı gibi birlikte de kullanılmaktadır.

Ø	(şimdilik)	<i>gel-</i>
-dı/-miş	<i>geçmiş zaman</i>	<i>gel-di /gel-miş</i>
-r	<i>geniş zaman</i>	<i>gel-ir</i>
-yor	<i>şimdiki zaman (devinim)</i>	<i>gel-i-yor</i>
(-mek.te)	<i>şimdiki zaman (durum)</i>	<i>gelmekte</i>
-acak	<i>gelecek zaman</i>	<i>gel-ecek</i>
(-mek üzere)	<i>gelecek zaman</i>	<i>gel-mek üzere</i>

Öyle görünüyor ki *zaman* ile ilgili bilgiyi veren zaman eki ikincisi olmaktadır. Yalnız başına kullanıldığında:

-yor: *şimdiki zaman* + *sürerlik*

-r: *şimdiki zaman* + *yineleme*

anlamalarını taşıdıkları halde geçmiş zaman eki /-DI/ ile birlikte olursa, ancak ikinci anlamını korumaktadır.” (Demircan 2005: 106-107)

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere bu ekler yalnız başlarına kullanıldıklarında zaman bildirmekte ancak birleşik yapılar içinde ikinci anlamında yani sürerlik/yineleme anlamına gelecek şekilde görev almaktadır.

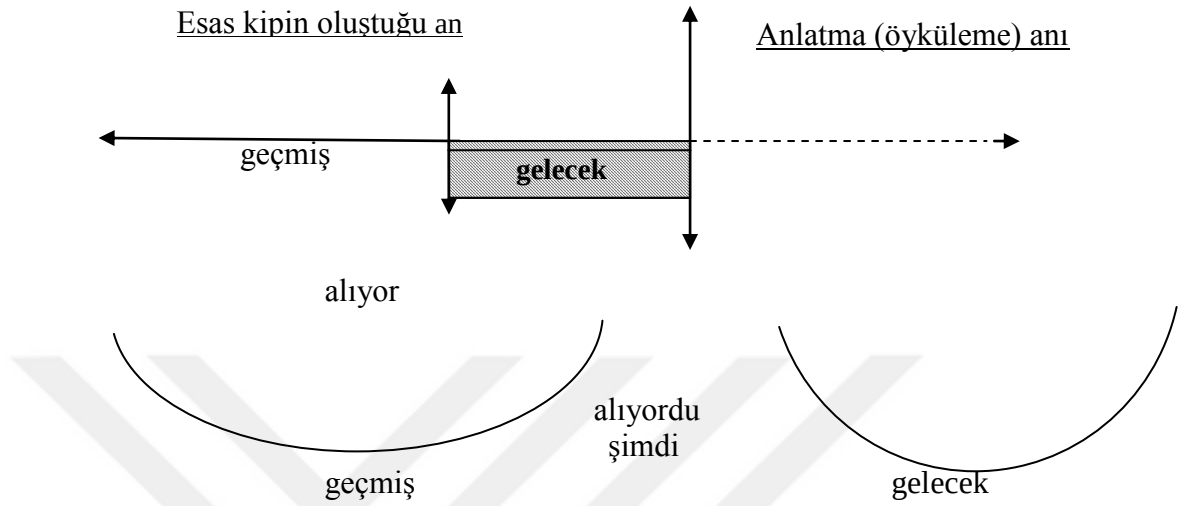
Bu doğrultuda diyebiliriz ki –yor ve –r ekleri, ol- eylemiyle birleşik eylem oluşturacak şekilde yani **karmaşık filler** içinde (sıfat-fiil görevinde) kullanıldıklarında ikinci (sürerlik/yineleme) anlamları ortaya çıkmaktadır.

Ahmet Benzer “Fiilde Zaman Görünüş Kip Kiplik” adlı doktora çalışmasında birleşik ve karmaşık biçimlerin zaman ve görünüşleriyle ilgili şu açıklamayı yapar:

Birleşik biçim, zaman eki olarak adlandırılan iki ekin bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Karmaşık biçim ise birleşik biçime benzer biçimde iki ekin bir araya gelerek ol- fiili ile birleşmesi sonucu oluşan biçimlerdir. Birleşik ve katmerli biçimlerde kullanılan -mİş, -DI, -(I)yor, -mAktA, -mAdA, -AcAK ve -Ar/Ir ekleri basit biçimlerde sahip oldukları görevleri aynı şekilde birleşik ve katmerli biçime taşımayabilirler. Birleşik ve katmerli biçim içinde her ekin doğrudan ya da dolaylı olarak göndermede bulunduğu görünüş, zaman ve kiplik görevlerinden biri ağır basmaktadır. Ek, bir biçim içinde zaman, başka bir biçim içinde görünüş veya kiplik göreviyle kullanılabilir. (Benzer 2008:89)

Birleşik ve katmerli biçimlerdeki geçmişe göndermede bulunan çeşitli biçimler gerçek zaman çizgisi üzerinde farklı noktaları işaret edebilir. Şimşek’e göre aşağıdaki şekilde birinci konuşma anına göre *gelecek zaman* diliminde yer alan taralı alan, ikinci konuşma anına göre *geçmiş zaman* diliminde yer almaktadır. Bu *geçmişte gelecek* demektir. Birinci konuşma anında bir *geçmişte şimdiki zaman*’dır. Başka bir

deyişle, geçmiş bir zamanda *şimdiki zamana* göre biçimlenen bir kılış, o biçimiyle ikinci konuşma an(gerçek şimdiki zamanda) anlatılmaktadır. (Şimşek 1987: 174)

Şema 4

Yüksel'e göre $-DI$ ve $-mIş$ eklerinin görevi bulundukları yere göre belirlenir. Fiil tabanından sonra birinci sırada bulunan $-DI$ ve $-mIş$ zaman bildirirken, ikinci sırada gelen $-DI$ ve $-mIş$ tarz işaretlemesi yapar. (Yüksel 2006: 88)

Erguvanlı-Taylan ise birleşik biçimlerde eklerin sahip olduğu farklı görevleri belirtmiştir:

ERGUVANLI-TAYLAN’a göre birleşik biçimlerdeki eklerin görevleri

	I	II
FİİL + ÇATI ±	-DI (bitmişlik)	-IDI (geçmiş)
	-mİş (bitmiş)	-IMIŞ (kanıt)
	-IYOR (bitmemişlik)	-DIR (bildirme/bildirmeme)
	-(Y)ECEK (gelecek-kip)	
	-ER/IR (geniş-kip)	
	-MELİ (gereklilik-kip)	
	-SE (şart-kip)	
	-(Y)E (istek-kip)	

(Erguvanlı-Taylan 1996: 164; 2001: 124)

Şema 5

Türkçede zaman ekleri olarak bilinen ekleri belli bir sıra ile yerleştirme denemeleri birçok yazar tarafından yapılmıştır:

Göknel, aşağıdaki bilgileri vermiştir.

O okulu severmiş. geniş zaman + söylenti

O eskiden okulu severmiş. geniş zaman + söylenti + geçmiş

O şimdi okula gidiyormuş. devam + söylenti.

O dün okula gidiyormuş. devam + söylenti + geçmiş

O yarın okula gidecekmiş. gelecek + söylenti

O dün okula gidecekmiş. gelecek + söylenti + geçmiş (Göknel 1974: 153-154)

Karmaşık fiillerin geleneksel dilbilgisinde “birleşik zaman” olarak adlandırılan birleşik fiil yapılarıyla benzer bir yapıda olduğundan yola çıkarak bu konuda yapılmış açıklamalara yer verdik. Sonuç olarak **karmaşık fiiller** *sıfat-fiil + ol- /bulun-* şeklinde oluşmaktadır ve sıfat-fiili oluşturan bölüm zaman değil, çoğunlukla kip bildirmektedir. Yapının bu birinci bölümü bazen de fiilin kılınış anlamını destekleyen gramatikal bir ulam görevinde kullanılmaktadır.

Esasında diğer birleşik yapılarda olduğu gibi karmaşık fillerde de her ek doğrudan ya da dolaylı olarak görünüş, zaman, kip ve kipliğe göndermede bulunur. Ek, bir birleşik yapı içinde zaman, başka bir birleşik içinde görünüş veya kiplik göreviyle kullanılabilir. Bu kullanımın cümleden cümleye değişebileceği, cümlede eklerden başka unsurların özellikle belirteçlerin zaman anlamını etkileyebileceği de unutulmamalıdır. Bu çalışmada bu görevlerinden hangisinin ağır bastığı örnekler üzerinde incelenecek ve *karmaşık fiillerin* zaman özellikleri bağlamda değerlendirilecektir.

ZAMAN KAYMASI:

“Kip kayması” veya “anlam kayması” olarak da adlandırılan bu konuyu genel adlandırma bu şekilde olduğu için ve aynı kavramı ifade edebilecek henüz akla yerleşmiş, daha uygun bir terim olmadığı için bu başlık altında incelemeye aldık.

Benzer bu terimi şu şekilde eleştirmektedir: “Türkçede her ne kadar geçmiş zamanı anlatabilmek için *-DI* ve *-mİş* ekleri; şimdiki zamanı anlatmak için *-(I)yor*, *-mAktA*, *-mAdA*; geleceği anlatmak için *-AcAK* eki, geniş zamanı anlatmak için *-Ar/Ir* eki kullanılır denilse de bazen bu ekler kendi zaman dilimlerinin dışındaki bir zaman dilimine göndermede bulunabilirler. Bu eklerin farklı zamanları ifade etme becerisi ince anlam farklılıklarını belirtebilme gücünü gösteren, Türkçeye özgü oldukça gelişmiş bir düzenin parçasını oluşturur. Türkçede konu *zaman kayması* adı altında işlenmiştir. Bu adlandırma eğitim açısından yanıltıcıdır. Öğrenciye mantık kurallarının içinde *zaman kayması* adı altında konuyu anlatmak oldukça zordur:

Kapı çalındığında ev sahibi:

-geldim, geldim! diye karşılık verir. Bu cümlede her ne kadar *-DI*’lı geçmiş zaman kullanılmış olsa da aslında burada şimdiki zamana göndermede bulunulur. Bu kullanımda zaman kayması olarak adlandırılabilir ve öğrencilerin akıllarını karıştıracak bir durum söz konusu değildir. Burada yalnızca bir ekin birincil görevinin dışında farklı bir zaman dilimine göndermede bulunması söz konusudur.(Benzer 2008: 93)

Bu kullanım Türkçede anlatıma zenginlik ve çeşitlilik kazandırmanın türlü yollarından biridir. Bir ekin başka bir ekin yerini alması, anlatımı güzelleştirir, güçlendirir ve uzun anlatımdan kaçınmayı sağlar (Acarlar 1963: 251; Dizdaroğlu 1976: 178; Koç 1996: 359-360; Yaman1994: 45; Korkmaz 1999: 102; Uğurlu 1999: 99).

Kevser Acarlar bu konuyla ilgili yazısında şu bilgileri veriyor: “En gelişmiş dillerde bile cümle içinde kelimelerin türlü türlü anlam değişikliklerine uğradıkları görülür. Bu kaymaların bir nedeni düşünce ve duyguların sonsuzluğunu kapsayacak, içten geleni bütün ayrıntılarıyla dışa yansıtabilecek yeter sayıda kelime bulmak olanaksızlığıdır.

Zaman, öncesiz ve sonrasız bir kavramdır. Bu kavramı yine her biri çok geniş süreler kaplayan, geçmiş, şimdi, gelecek diye üç bölümde sınıflandırmak, anlam ayrımlarını belli sayıdaki kiplere sığdırmak olanaksızdır. Zarf ve zarf gibi kullanılan kelimeler de bu sınırsızlıktaki boşluğu doldurmamış. İşte bu nedenle gerektiğinde bir zaman kipini başka bir zaman kipiyle değiştirerek açıklık kapatılmak istenmiştir.

Kelime karşılığı bulunamayan geniş kavramlar, bu anlam kaymalarıyla dile getirilmiş oluyor. Sözü uzatmadan istenilen her şeyi en küçük ayrıntılarına dek kolaylıkla anlatabilmek çabası dilleri bu yola itmiştir. Şurası gerçektir ki Türkçede fiil zamanlarının kaymaları dili geliştirip zenginleştiren etkenlerden biridir. (Acarlar 1969:213-254)

Hizmet Dizdaroğlu, “Tümcebilgisi” adlı eserinde bu konuyu “Eylemlerde Zaman ve Anlam Kayması” başlığıyla veriyor: Bildirme kipleri de isteme kipleri de duygu ve düşüncelerimizi bilinen kalıplar içinde anlatırlar. Bu durum anlatımı biteviyeleştirir, kullanımı duruklaştırır. Anlatıma zenginlik ve çeşitlilik kazandırmanın türlü yolları vardır. Kullanımda da değişmeceye (mecaza) yer vermek bunlardan biridir. Eylemlerde ise, zaman ve anlam kaydırmaları yaparak, bir zamanı başka zaman yerine kullanarak anlatım güçlendirilir ve dilin kullanım alanı genişletilir. Bir tümcede, çekimli bir eylemin bir başka zamanlı eylem ya da kip yerinde kullanılması ya da bir kipe başka anlamlar yükletilmesi olayına **eylemlerde anlam kayması** denir. Bu olay, dile olanaklar kazandıran, anlatımı güçlendiren yollardan biridir. (Dizdaroğlu 1976:178)

Tahir Nejat Gencan, bu konuyu “Eylem Kiplerinde Anlam Kayması” başlığıyla veriyor: “Dil gramerden değil; gramer dilden doğar” derler. Pek doğrudur. Sözcükler canlı varlıklar gibidir. Zamanla biçimleri değişir, anlamları genişler. Kullanıştan düşen; ölmüş sanılırken yeniden kullanılmaya başlanan sözcükler pek çoktur. Eski yeni sözcüklerin yaprakları karıştırılınca bu çeşit ölü sözcüklerden birçoğuna rastlanır. Onun için ek, biçim ne olursa olsun, kullanılışın sözcüğe kazandırdığı anlamı da gözden kaçırmamak zorundayız. (Gencan 1979:374)

Nurettin Koç “Yeni Dilbilgisi” adlı eserinde söz konusu kavramı açıklamak için ”Kiplerin Birbirinin Yerine Kullanılması” başlığı altında özel bir bölüm ayırmış ve belli bir sınıflandırma yapmış her sınıflandırma için örnekler vermiştir. N. Koç konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Bir kipin başka bir kipin yerini alması, anlatımı güzelleştirmek, güçlendirmek, uzun anlatımdan kaçınmak içindir. Bu amaç temel olmak üzere, bildirme kipleri birbirinin yerine kullanılabildiği gibi, isteme kipleri de birbirinin yerine kullanılabilir. Hatta, bazen, bildirme ve isteme kiplerinin birbirinin yerine kullanıldığı da olur.” (Koç, 1996: 260)

Ertuğrul Yaman “Türkiye Türkçesindeki Zaman Kaymaları” adlı eserinde Zaman kaymasıyla ilgili şu açıklamaları yapar: “ Türk gramerinde hem kavram olarak hem de konu olarak pek fazla yer almış ve incelenmiş değildir. Pek çok dilbilgisi kitabında söz dahi edilmemiştir. Zaman kayması, Türk gramerciliğinde üzerinde durulmadığı gibi, pek alışılmış terimler de değildir. Zaman kayması kavramı, işlev değişmesi kavramına göre daha fazla bilinmekle birlikte, bu kavram da çok defa anlam kayması ile eş değer kabul edilmektedir. Hâlbuki zaman kayması, anlam kaymasından çok daha özel bir durumdur. Zaman kayması konusu, aslında Türkçenin zenginliğinin, anlatım gücünün tezahürüdür.”

E.Yaman çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer verdikten sonra “zaman kayması” kavramını şu şekilde tanımlar: “Zaman kayması, dilde kendisine zaman bildirme görevi yüklenen bazı eklerin, dilin genel işleyişi içinde, asıl işlevlerinin dışında farklı bir zamanı ifade eder duruma gelmeleridir.” Bu tanımın ardından E.Yaman zaman eklerinin kendi asıl zamanlarından başka zamanları ifade eder duruma geçmelerinin yapay değil doğal bir durum olduğunu vurgular.

Zaman kaymasıyla ilgili bu bilgileri veren ve kavramı açıklayan E.Yaman “işlev değişimleri” terimine değinir. İşlev değişimlerinin zaman kaymaları sonucu ortaya çıkmakla beraber farklı durumlar olduğunu belirtir ve “işlev değişmesi” kavramını şu şekilde tanımlar: “İşlev değişmesi, bazı eklerin, dilin genel işleyişi içerisinde kendisine yüklenen görev ve işlevlerin dışında daha değişik işlevleri de üstlenmesidir.” (Yaman 1999: 26-32)

E. Yaman “Zaman Kaymalarının Sebepleri” başlığı altında şu açıklamaları yapar:

Zaman kayması diye ifade ettiğimiz değişimlerin geçmişi oldukça eskidir. Zaman kaymaları değişik sebeplerle ortaya çıkmıştır. Bu sebepler şunlardır:

1. Dillerde zaman içinde birtakım değişimlerin olması doğaldır. İşte bu değişimler sonucunda zaman kayması ortaya çıkmıştır. Yani birinci sebebi dildeki değişimlerdir.
2. Dilin gelişmesi ve düşüncenin gelişmesi birbiriyle paraleldir. Dildeki zaman ve anlam kaymalarının bir sebebi de düşüncenin her geçen gün açılan yeni ufuklarla zenginleşmesidir. Kevser Acarlar en gelişmiş dillerde bile anlam değişimleri olduğunu belirtir ve bu konuyla ilgili şunları söyler: “Bu kaymaların bir nedeni düşünce ve duyguların sonsuzluğunu kapsayacak içten geleni bütün ayrıntılarıyla dışa yansıtabilecek yeter sayıda kelime bulmak olanaksızlığıdır.” (Acarlar 1969:213)
3. Diğer bir sebep ise doğrudan doğruya “zaman” kavramının kendisiyle ilgilidir. Zaman, belirli kalıplara sokulabilecek ve tam ifade edilebilecek bir kavram değildir. Çeşitli zaman dilimleri birbirlerinin içine girer ve kaymalar ortaya çıkar.
4. Zaman kaymalarının bir sebebi de anlatım yollarındaki çeşitliliği sağlama düşüncesi veya ihtiyacdır. Anlatıma renk katmak, tekdüzelikten kurtulmak için bu, bir mecburiyettir. Zaman kaymaları anlatımı çekici ve akıcı hale getirir. Bu durumu anlamak için resmi bir üslupla yazılmış bir metin ile roman, bir hikâye, bir şiir veya masalı karşılaştırmak yeterlidir.

5. Zaman kaymalarına sebep olan şeylerden biri de “en az çaba kuralı”nın getirdiği mecburiyettir. Zaman kaymaları hem başka bir zaman hem de bir işlev ifade edebilmektedir. Kevser Acarlar bu durum için şunları söyler: “Kelime karşılığı bulunamayan geniş kavramlar, bu anlam kaymalarıyla dile getirimli oluyor. Sözü uzatmadan istenilen her şeyi en küçük ayrıntılarına dek kolaylıkla anlatabilmek çabası dilleri bu yola itmiştir. (Acarlar 1969:250)
6. Zaman kaymalarının bir sebebi de şeklin gösterdiği gerçek zaman ile sonraki geçici zaman ve işlevin hiçbir durumda eş değerde olmamalarıdır. Geniş zamanın bildirdiği gelecek zaman ile asli gelecek zaman ekleriyle ifade edilen gelecek zaman arasında birtakım farklar vardır. Geniş zaman ekleriyle gelecek zaman, tahmini bir “gelecek”tir. Diğeri ise “kesin” gelecektir. (Yaman 1999: 33-34)

E.Yaman “Zaman Kaymaları ve İşlev Değişmelerinin Tespit Edilmesi” bölümünde bazı zarf ve edatların belirli zamanlarla birlikte sıkça kullanıldığını belirtir. Bu tür zarf ve edatlarla başlayan veya içerisinde bu tür kelimeler bulunan cümlelerin zamanlarının adeta önceden belirlenmiş olduğunu ve bazı dilbilgisi kitaplarının bu “yönverenler” başlığıyla verdiğini belirtir. “Yönverenler” hakkında çeşitli açıklamalar yapan E.Yaman konuyla ilgili çeşitli örnekler verdikten sonra çalışmamızın konusu olan “karmaşık fiiller”e değinir ve birleşik fiil yapısında olan bu yapının konuya dâhil edilmese de işlev değişimleri bahsinde örneklerin yer aldığını belirtir. (Yaman 1999: 41-42)

Tufan Demir “Türkçe Dilbilgisi” adlı eserinde zaman kaymasına, “eylem kiplerinde anlam kayması (kip kayması)” başlığı altında “Biçim ne olursa kullanılış, sözcüğe yepyeni anlamlar kazandırılabilir. Kullanılış anlamı dikkate alındığında eylem kipleri başka bir kipin anlamını yansıtacak biçimde kullanılabilirler. Bir eylem kipinin başka bir kip yerine kullanılmasına eylem kipinde **anlam kayması (kip kayması)** denir” tanımını verdikten sonra anlam kaymasının sebeplerini şöyle sıralar:

“Basit zamanlı eylemlerdeki kip kayması genellikle cümledeki belirteçten/belirteçlerden kaynaklanır.

Yarın İstanbul'a *gidiyorum*. Cümlesindeki **gidiyorum** şimdiki zamanlı eylem gelecek zaman anlamı vermektedir. Bunun nedeni cümledeki **yarın** belirtecidir. **Yarın** belirteci cümleden çıkarıldığında gelecek zaman anlamı da ortadan kalkar.

Bileşik zamanlı eylemlerdeki anlam kayması ise genellikle cümlelerin kuruluşundan kaynaklanır: O soruyu da *bileydim*. Cümlesindeki **bileydim** eylemi geçmişteki gerçekleşmeyen bir dileği belirttiği halde, cümle, "O soruyu da *bileydim* iyi not alacaktım." şeklinde kurulduğunda dilek-koşul kipinin hikâyesi anlamı vermektedir.

Eylem kiplerinin, buyuru kipi yerine kullanılması ise genel olarak ses tonu ve söyleyişten kaynaklanır:

Biraz sonra eve gideceksin; acele etme, cümlesinde;

↑
↓
tonlama varken;

Birazdan doğru eve gideceksin (=git)cümlesinde;

↑
tonlama vardır." (Demir 2006: 434)

Görüldüğü cümlede zaman kaymalarını belirlemek, ancak sözlü kullanımda anlaşılabilir birtakım özellikleri de gündeme getirir. Bağlamdaki zaman kaymalarını belirlemede vurgu, tonlama ve hatta beden dilinin de etkisi olabilir. Buna sözlü dil üzerine yapılan çalışmalar açıklık getirecektir.

Hatice Şahin de "Türkçede Zaman Belirleyicileri İle Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu" adlı makalesinde zamanı belirleyici kelimelere değinir. H. Şahin fiilin taşıdığı zaman ekiyle fiili zaman açısından sınırlayan zaman kelimesinin uyumlu olması gerektiğini belirtir ancak dil içinde zaman ekleriyle zaman belirleyicilerinin uyumlu kullanılmadığı da görülmektedir. "Böyle bir durumda zaman

belirleyicilerinin zaman ekine katkıda bulunması değil zaman ekinin önüne geçerek kendi taşıdığı zaman kavramını anlatıma yansıtması ya da zamandan ziyade herhangi bir durumu anlatması söz konusudur. Bu kullanımlarda zaman ekinin zaman belirleyiciye uyduğu veya zaman belirleyiciyle birlikte dilde var olan ama dilbilgisi kitaplarında gösterilmeyen bir zaman dilimini –yakın gelecek, yakın geçmiş gibi- aktardığı görülür.” (Şahin 2008:650)

H.Şahin bu durumu örneklerle açıklar: “*Geliyorum* çekimi tek başına kullanıldığında şimdiki zamanı anlatırken *bugün geliyorum* veya *biraz sonra geliyorum* gibi kullanımlarda şimdiki zamanı değil açıkça yakın gelecek zamanı aktarmaktadır. Aynı şekilde *gelirim* yargısında geniş zaman ve belki de bir niyet bir ihtimal anlatılmış olsa da *bugün gelirim* veya *yarın gelirim* kullanımlarında öne çıkan geniş zaman değil hatta hiçbir şekilde zaman değil niyet ya da ihtimaldir. Böyle bir örnekte geniş zaman eki olarak gösterilen ek, zaman eki görevinde değildir. Buna göre zaman belirleyicilerinin sadece fiilin anlattığı zamana ayrıntı ya da belirlilik katması değil zaman kavramının dışında bazı özel anlamlar yüklemesi hatta zaman ekinin sınırını belirlemesi de söz konusudur. Böyle olduğu için fiil çekimlerinin bu açıdan da ele alınması gerekmektedir.” (Şahin 2008:650) Çalışmada “farklı zaman belirleyicilerle birlikte kullanılan ekler, dilbilgisi kategorilerinde yerleştirildikleri yerden çıkıp farklı bir zamanı ya da zaman dışında bir durumu(kipliği) ifade eder duruma gelmektedir” (Şahin 2008:654) sonucuna varılır.

Bu konuyu görünüş bilimi içine dâhil etme çabaları dil bilgisi kitaplarında görülmüştür. Hâlbuki görünüş uluslar arası yayınlarda iki büyük kola, çalışmada ise üç farklı kola ayrılmıştır: Bu kollardan birincisi *dil bilgisine dayalı görünüş* olup *bitmişlik*, *bitmemişlik* ve *yansız* olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bununla birlikte vakanın gerçek zaman süresince devamlı, aralıklı veya yinelenir olup olmadığı ile ilgilidir. İkincisini *sözlüğe dayalı görünüş* oluşturur. Bu da Türkçede *hâl türleri* olarak bilinir ve işlenir. Bu kolda sözlüğe dayalı anlam cümlede yalnızca fiil tarafından değil, çeşitli yönlendiriciler *zarflar*, *edatlar* (özellikle de bu unsurların cümlelerin görünüş anlamını vermede bu kolda fiilden daha etkilidirler) ile birlikte karar verilir. Bu görünüş türüyle fiilin *tamamlanmış*, *başarma*, *etkinlik*, *durum*, *ani* ve *asama-seviye* gösterip göstermediği tespit edilir.

Üçüncü kolu *aşama görünüşü* oluşturur. Bu da Türkçede kılınış adı altında işlenen fiil kök ve gövdesindeki eylemin başlangıcı, bitişi ile ilgili gerçekleşme aşamalarını gösteren görünüş türüdür. (Benzer 2008: 94)

Bu bölümler içinde zaman kayması hiçbirinin alt kolu değildir. Zaman kayması konusu zaman konusunun bir alt başlığıdır.

Türkçede cümle içerisindeki fiile eklenen ekler birincil görevinin dışında başka görevleri yerine getirirken büyük ölçüde cümle içindeki çeşitli yönlendiricileri (*zarflar, edatlar, sıfatlar*) kullanmakta ve çeşitli ayrımlarla düşüncesini dile getirmektedir. Söz gelişi, *rüyamda seni gelirken görüyorum* biçimde bir anlatımda – (*I)yor* ekinin şimdiye göndermede bulunmadığını *rüyamda* kelimesiyle ya bu gün ya da önceki her hangi bir zaman diliminde gerçekleşen bir durumun anlatımını yaptığı; yani –(*I)yor* eki ile geçmiş zamanın söz konusu olduğu kullanım bilgisi yardımıyla anlatılmaktadır.

Dil bilgisi kitaplarının birçoğunda ise ekler zaman ekleri olarak tanımlanıp yalnızca bir eke göndermede bulundukları şeklinde bilgi verilmekte, ekin farklı zaman dilimlerine göndermede bulunması istisnai bir durum gibi görülmektedir. (Benzer 2008: 94)

Karmaşık fiillerdeki zaman kaymasının basit yapıli fiillerdekenden pek farkı yoktur. Sonuçta zaman kayması, fiilin yapısıyla bire bir bağlantılı değildir, daha çok cümle yapısı ve söz dizimiyle ilgili bir inceleme gerektirir ve bağlamda değerlendirilebilecek bir unsurdur.

Birleşik yapılarda zamanı anlamak için eklerin görevleri ve işlevleri üzerinde bir çözümleme yapma gereği söz konusudur. Ekler birleşik yapıların içinde yer almakla zaten bir işlev değişimi gerçekleştirmektedirler. Cümledeki diğer unsurlar bu değişimleri destekleyebilir ya da değişime etkisi olmayabilir. Çalışmamızda **karmaşık fiilleri** zaman özellikleri incelenirken örnekler üzerinde eğer varsa zaman kayması kavramı da değerlendirilecektir.

KİP

Kip sözü *örnek, model, biçim, kalıp* anlamındadır. Kipin tanifi genellikle bir tarz, bir kalıp, fiillerin girdikleri biçim üzerine kuruludur. Türkçe sözlükteki terim

olarak anlamı ise “Fiillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulanın, tekil veya çoğul olarak belirtilmiş biçimi, sıyga.” (TS 2005:1184) şeklindedir. Kip için Meydan Larousse’da, “Fiillerin eylemleri, oluşları, durumları, zamanla ilgili olarak anlatılırken girdiği biçim” (C.VII,307), Türk Ansiklopedisi’nde ise “Fiillerin zaman ve tarz bildirmek üzere, özel çekim ekleri olarak girdikleri şekillerdir.” (C.XVI,307) ifadeleri yer almaktadır.

R.R.K.Hartman ve F.C.Stork, **kip** (*mood*) için, “Bir konuşmacının ne söylediğine karşı tutumunu ifade eden, fiil şeklindeki gramatik ayrımlar” (Hartmann-Stork 1976:144) ifadesini kullanmaktadırlar. Th.Lewandowski ise kip için, “Kip, konuşanın sözle ilgi anlatımının gerçekleşme derecesi hakkındaki düşüncesinin ifadesidir, anlatım yöntemidir.” (Lewandowski 1973:422) demektedir.

Ahmet Topaloğlu, “Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü”nde “kip”i şöyle tarif eder: “Kip bir fiile zaman ve şahıs kavramları dışında konuşan tarafından başka düşünce ve duyguların katılıp katılmadığını anlatan, yani fiilin belirttiği kılış ve oluş karşısında konuşanın sadece bildirmeyle mi yetindiği, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren fiil biçimi. Türkçede kipler bildirme ve isteme kipleri olmak üzere ikiye ayrılır. (Topaloğlu 1989:101)

Berke Vardar’ın Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde geniş bir tanım veriliyor: “Kip eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği. Zaman terimi gibi gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip, birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda söz dizimsel zorunluluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkiye Türkçesine ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışmakta, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanmaktadır. Pek çok sınıflandırma varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) ve isteme kipleri (istek, dilek-koşul, gereklilik ve buyrum) birbirinden ayırt edilir.(Vardar 2002:135)

Türkiye Türkçesiyle ilgili dilbilgisi kitaplarında ve çeşitli araştırmalarda kip konusu ve kavramı, genel olarak “zaman”dan pek ayrılmış değildir.³³ Kiplerin bir bölümünde zaman bildiren eylemler, bir bölümünde ise “ortaya çıkması tasarlanan” eylemler söz konusudur.³⁴ Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde kip konusunda gramerlerimizde verilen tanımların bulanık ve karmaşıklığına değinir. Kipi fiilin gösterdiği hareketin nasıl yapıldığını veya olduğunu bildiren bir şekil veya tarz olarak kabul eden görüşlerin yanında kip ile zamanı iç içe düşünen ve bunları birbirinden ayırmayıp zamanı kip gibi kabullenen görüşler de olduğunu belirtir.

Z. Korkmaz, Türkiye Türkçesinde başlıca iki anlatım kalıbı yani iki ana kip olduğunu belirtir: I.Bildirme kipleri II. Tasarlama kipleri. Ardından kip ve zaman kavramları arasındaki farkı vurgular: “Görülüyor ki, kip şekil ve zaman kavramları temelde ayrı ayrı şeylerdir. Ancak, kipler, zaman ekleri ile birleşmeden kendi varlıklarını ortaya koyamadıkları için, çekimli bir fiilin bir yargı kalıbı içinde mi yoksa bir niyet, bir tasarlama kalıbı içinde mi olduğunu ancak zaman ve tasarlama ekleri belli ettiğinden, bu noktada *zaman* kavramı ile *kip* kavramı iç içe girmiş bulunmaktadır. Daha doğrusu fiildeki *kip*, kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir. Buna göre *kip*, şekil + zaman kavramlarının birleşigidir.” (Korkmaz 2009:569-570)

³³ M.Kaya, Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Salkım Söğüt Yayınevi, Erzurum, 2009 S.255 Kaya Bilgegil bu konuda “Kipler, eylemin tarz ve zamanına ait itibarî kalıplardır. Yalnız eylemin vuku bulup bulmamasıyla ilgili haberi değil, bunlara ait niyet ve dileği ifade edenlerinde dahi gizli ve açık bir zaman kavramı vardır. Bir zamana has eylem, muayyen bir şekil içinde ifade edilir, işte o şekil, fiilin kipini teşkil eder. Her kipi kendisine has bir eki vardır; bu ek şahıstan şahısa değişmez. Bütün fiil kiplerini, anlamlarının özelliğine göre, iki kümede toplamak mümkündür: Haber kipleri, dilek kipleri.” demektedir.

Hikmet, Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963 s. Dizdaroğlu, her fiilde eylem, zaman ve şahıs olmak üzere üç kavramın varlığından söz ederek, bu üç kavramın bileşkesine “kip” diyor ve “Kip, fiillerin eylemleri, oluşları, durumları, zamanla ilgili olarak anlatırken girdikleri biçim demektir.” tanımını veriyor.

³⁴ Emin, Özdemir, “Türkçede Fillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *TDAY Belleten* 1967, s.177-204 Emin Özdemir, varlıkların yaptıkları eylemleri “Ortaya çıkmış veya çıkacak eylemler” ile “Ortaya çıkması tasarlanan eylemler” diye iki ana grupta toplayabileceğimizi söylemekte ve “İşte fiiller de bu iki tip eylemi karşılamak üzere eylemin niteliğine göre bu iki ana şekle girerler. Bu şekil ya da kalıplara kip denir.” demektedir.

Kip ve zamanı birçok araştırmacı birbirinden ayırmaz.³⁵ Aralarındaki anlamsal farklar belirtilmekle birlikte Türk dili üzerine yazılan dilbilgisi kitaplarının çoğunda bu iki kavram birlikte kullanılmaktadır.³⁶ Bu konuya açıklık getirebilmek için kipi tanımlanması sırasında kiplerin tasarlama ifade eden kalıplar olduğunu ve kişinin ruh durumunu belirtme görevlerinden özellikle bahsetmek gerekir.

Z.Korkmaz gramerlerimizde ve özel araştırmalarda kip için yer alan başlıca görüşlere işaret ettikten sonra, kipi zaman ile doğrudan doğruya bir ilişkisi olmadığını belirtir. Ancak kiplerin bir grubu, girdikleri çekim kalıpları içinde aynı

³⁵ Tahsin, Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 s.442 T.Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde “kip” ve “zaman” kavramlarını birbirinden ayırmaz ve bu durumu şöyle açıklar: “Fiil çekiminde zaman esastır. Çekim kipleri aslında zaman bölümlerine göre adlandırılırlar. (*geçmiş kipi, gelecek kipi*). Bu sebeple *kip* yerine *zaman* terimini de kullanırız. Ama dikkat edelim aşağıda göreceğimiz gibi biz Türkçede her zaman içinde dört kip sayarız. Başlıca zaman bölümleri üç olmakla beraber bunların yanı başında onlardan birine uygun, fakat özellik gösteren fiil gövdeleri de vardır. Öncekiler üç zamanı salt olarak kapsarlar ve *anazamanlar* (temps principal) adını alırlar. Yeni Türkçede anazamanlar şunlardır: 1.*bil-di geçmiş*(passé) 2.*bil-iyor şimdiki zaman* (présent) 3.*bil-ecek gelecek* (futur) Sonrakilerden biri geçmiş bölümünde olup o zamanda geçen fiili vasıtalı olarak anlatmaya yarar. İkincisi şimdiki zaman bölümünde olmakla birlikte geçmişe ve geleceğe doğru kullanışları vardır. Bunlara da *yanzamanlar* (temps secondaire) adını veririz: 1.*bil-miş dolaylı geçmiş* (dubitatif) 2.*bil-ir geniş zaman* (aoriste) Bu beş fiil gövdesi dilimizde *asıl zaman kiplerini* (temps proprement dit) meydana getirirler. Başka bazı eklerle teşkil ettiğimiz fiil gövdeleri de vardır ki yine bir zaman içinde geçmekle birlikte kimseye ait bir eğilim ifade ederler (*bil-se bil-meli*). Bunlar *uyarı kiplerini* (temps injonctif) meydana getirirler ve aşağıda görüldüğü gibi dört türdürler ki ilk üçü gelecek zaman, dördüncüsü şimdiki zaman içinde sayılır: 1.*bil-se dilek-şart* (désideratif-conditionnel) 2.*bil-e istek* (optatif) 3.*bil-meli gereklik* (nécessitatif) 4.*bil- (sin) buyuru* (impératif) Asıl zaman kipleri bu uyarı kipleriyle birlikte fiilin çekim tablosunu meydana getirirler. Buna göre Türkçede basit, bildirme tarzında 9 zaman, dolayısıyla 9 kip vardır, deriz. 1.geçmiş 2.şimdiki zaman 3.gelecek 4. dolaylı geçmiş 5.geniş zaman 6.dilek-şart 7.istek 8.gereklik 9.buyuru. Bunlardan ilk beşi asıl zaman kipleri, son dördü uyarı kipleri olur.

³⁶ Ahmet Cevat, Emre, Türk Dilbilgisi, Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi, İstanbul, 1945 s.451 Ahmet Cevat Emre ise kip ve zamanı birlikte kullanarak “Onaylı, onaysız bir anlatım veya soru içinde kavranılan bir eylemi son derece değişik şekillerde düşünürüz; bu şekiller düşünüşümüzün kipleridir. Dilde bir düşünüş kiplerini anlatacak araçlar vardır. Gerçek olarak var olduğunu veya olmadığını, kılındığını veya kılınmadığını bildiğimiz eylemleri *bildirmel* (indicatif) kipi ile anlatırız. Bir de bizim sanımızın, isteğimizin, yargılanmaktan bir sonuç çıkarmamızın iliştiği eylemler olur; onları da fiilin türlü temelleri ile anlatırız; misaller: 1. Bir ev arıyoruz, istiyoruz işliğimize yakın olsun denize de baksın. Kullandığımız –sin yapıli fiil temeli dilemel (optatif) bir kiptir.” demektedir.

Gencan, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yay. 4.Baskı, Ankara, 1979 s.275 T. N. Gendan “zaman ve kip”i birlikte kullanarak şöyle diyor: “*Kip* –Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine kip denir. Türkçede dokuz eylem kipi vardır...”

zamanda zaman kavramını da taşımış olduklarından, bu durum kip ile zamanın iç içe girmesine ve birbirine karıştırılmasına yol açmış olduğunu belirtir. Bu açıklamadan sonra kipi, Türkçedeki şekil ve işlev özelliklerine bakarak şöyle tanımlar: “Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir. Bu kalıp içinde, bu anlatım biçiminde kipi dildeki kullanılış biçimleriyle ilgili olarak bir ruh durumunun varlığı da söz konusudur. Yani kip, aynı zamanda bir oluş ve kılışın nasıl bir ruh durumu ile ilgili olduğunu da belirtir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklere de kip ekleri diyoruz.” (Korkmaz 2009:569-570)

Korkmaz’ın tanımında yer alan “ruh durumu” ifadesi, kip ve zaman arasındaki farkların belirlenmesi açısından özellikle öne çıkmış bir kavramdır. Bu konuya ayrıntılarıyla değinmiş olan bir araştırmacı olan Agop Dilâçar’ın görüşlerine yer verelim.

Agop Dilâçar, 1971 TDAY Belletenindeki “Gramer” başlıklı uzun yazısında “fiile bağlı gramatikal ulamlar” kısmında *kip* terimini “Fiilin gösterdiği sürecin(vetire, procès) hangi *psikolojik koşullar* altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve *ruh durumunu*, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam.” olarak tanımlar. (Dilaçar 1971:106)

Söz konusu yazıda A. Dilâçar, *kip* ve *zaman* terimlerinin karıştırılmaması gerektiğini vurgular ve bu iki terim arasındaki farkı şöyle açıklar: “Şimdi okul dilbilgisi kitaplarında *bildirme kipi* (indicatif), *emir kipi* (impératif), *dilek-şart kipi* (désidératif, conditionnel, subjonctif), *gerekirlik kipi* (nécessitatif), *istek kipi* (optatif, subjonctif) gibi ayrımlara rastlanmaktadır. Bunların yanı başında, zaman’la hatta *kılınış*’la karıştırılmış *kip* terimlerine rastlamaktayız: *-di’li geçmiş zaman kipi*, *-miş’li geçmiş zaman kipi*, *şimdiki zaman kipi*, *gelecek zaman kipi*, *geniş zaman kipi*, *gerekirlik kipi*, *istek kipi*, *dilek-koşul kipi*, *buyurma kipi*, *haber kipi* v.b. Bunlardan “zaman kipi” şeklindeki terimler yanlıştır, çünkü *kip*’in *zaman*’la hiç ilgisi yoktur;

kip, yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır. Buna göre, kipin belli bir morfeme, eke bağlı bulunması zorunluluğu düşünülemez. Kip, çeşitli eklerle yapılabilir, önemli olanı ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtmesidir. Kimi ruh durumları, genel olarak, belli eklerle anlatılır, fakat bu ruh durumu ile ek uyum ve uyuşması zorunlu olamaz.” (Dilaçar 1971:106-107)

Oya Adalı da tanımında “ruh durumu”na yer vermiştir: “Eylemin zaman ve kişi kavramı veren biçimine kip denilmektedir. Kip eylemin ne gibi bir ruh durumu ile ilgili olduğunu belirtir. Bir ardıla bağlı olarak beliren kipler genellikle ortaya çıkan ya da çıkacak olan bir eylemi belirten bildirme kipleri ya da tasarlanan bir eylemi gösteren isteme kipleri olarak iki öbekte incelenir. Bildirme kipleri zamanla bağımlıdır. Bir başka deyişle, bildirme sağlayan zaman ardıllarıdır. İsteme kiplerinden ise istem adı altında verdiğimiz ardıllar yer alır. (Adalı 1979: 44)

“Sözcük Türleri” adlı eserde ise yine ruhsal koşullardan bahsedilmekle birlikte daha kapsamlı bir tanım verilir: “Kip, eylemlerle dile getirilen devininin, olay, oluş ve kılınışıla ilgili anlatım biçimlerine verilen addır. Bu biçimlerden kiminde, bir olayı haber verme, gösterme ya da buyurma söz konusudur. Geleneksel dilbilgisinde özellikle Türkçenin dilbilgisi kitaplarında yer alan kip türlerinin dışında daha pek çok kip türü vardır. Çekimli eylemler, köklere gelen ekler yardımıyla “kişi”yi olduğu gibi kipleri de anlatırlar. Eylemi kullanılan kimsenin bir olayı bir devinme, bir iş karşısındaki davranışı, durumu, içinde bulunduğu ruhsal koşullar, kipin kapsamı içine girer. Türkiye Türkçesiyle ilgili dilbilgisi kitaplarında kip konusu ve kavramı, genel olarak ‘zaman’dan pek ayrılmış değildir. Kipler genellikle ikiye ayrılmış olarak incelenir: 1. Bildirme Kipleri 2. İsteme kipleri (Aksan 1983:239)

Doğan Aksan da kip kavramını açıklarken ruh durumu üzerinde durmuştur: “Kip kavramı geleneksel dilbilgisinde yerleşik bir kavram olup doğu ve batı dilciliğinde çok eskiden beri kullanılmıştır. Eylemin bildirdiği devininin, oluşun, kılınışın konuşan açısından ne tarzda, ne yolda yansıtıldığını gösterir. Bir bakıma, açıklamada beliren ruh durumudur da denilebilir. Tümcede eğer yalnızca bir bildirme söz konusuysa (*tren hareket edecek, yemek pişiyor ya da otobüs geldi* gibi) bu, *bildirme kipi*’ne (Lat.*indicativus; indicatif, indicative, Indikativ*) özgü bir anlatım

biçimi olur. *İsteme kipleri* adını verdiğimiz kipler (Lat. *Coniunctivus; subjontif, Konjunktiv*), konuşanın yaptığı açıklamanın genel olarak bir isteği, bir tasarlamayı, bir koşullanmayı yansıttığı ya da bir bağımlılığı dile getirdiği anlatım biçimleridir. Bu kiplerden *istek kipi* (*desiderativum, desidératif, desiderative, Desiderativum*), bir istek anlatır (*yazayım, götürösin, gezelim...* gibi). *Buyrum kipi* 'nde (Lat. *imperativus, impératif, imperative, Imperativ*) ise eylemin gösterdiği işin yapılmasının emredildiği, buyrulduğunu anlatır. Türkçede 1.tekil ve çoğul kişisi yoktur; 2.ve 3. Tekil ve çoğul kişiyle ilgili çekimleri kullanılır (*yaz, çalışsın, götürünüz, düzeltsinler...* gibi) (Aksan 2009: 162)

Kip kavramının tanımlanmasında ve özelliklerinin sınıflandırılmasında farklılıklar olsa da bu görüşleri birkaç maddede sınıflandırmak mümkündür.

Ertuğrul Yaman söz konusu kavram üzerinde yapılan tartışmaları şöyle gruplandırmıştır:

“1.Banguoğlu, Hatipoğlu, Ediskun, Gencan, Adalı, Deny gibi araştırmacılar ve Türkçe Sözlük, “kip” kavramını “zaman” kavramı ile kişi ve teklik-çokluk eklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan yapı olarak ifade etmişlerdir.

2.Ergin,Bilgegil, Üçok, vb. araştırmacılar ise “kip” kavramının, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin yapılış şekli, hareketin nasıl gerçekleştiğini tarzında ortaya koyarlar. Bu araştırmacılara göre, “zaman” kavramı, “kip” kavramının içinde ikincil bir işlev olabilir.

3.Aksan, Dilaçar, Topaloğlu ve Vardar ise “kip” kavramını, “zaman”, “kişi” “nasıllık” ve benzetmelerinden çok daha geniş olarak hareketin gerçekleşmesinde özel ruhi durumlar, ortaya çıkan yorumlar şeklinde ifade etmektedir.” (Yaman 1999: 14)

Sonuç olarak kip ve zaman kavramları arasında şekilsel bir fark yoktur. İki kavramın karıştırılmasının ya da birlikte anılmasının sebebi budur. Her iki kavram da fiil kök ve gövdelerine birtakım eklerin ulanmasıyla oluşmaktadır. Ancak dilin kavranması ve öğrenilmesi sırasında belli kavramları belli eklere bağlamak doğru olmayacağı için öncelikle zihinde bu kavramları yerleştirmek gerekir.

Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında kip ve zaman kavramının yapısal olarak benzerlik gösterdiğini bu sebeple aynı kategoride değerlendirildiğini ancak bağlam içinde değerlendirildiğinde zaman kavramında, zaman çizgisinde somutlaştırabileceğimiz bir *önce* veya *sonra* durumu ağır basarken kiplerde; bildirme, tasarlama ve konuşucunun *ruh durumu* gibi özelliklerin ağır bastığını söylemek mümkündür.

Araştırmacılarımız açıklamalarında kiplerin farklı özelliklerini vurgulamış, kimileri bu çekimlerde özellikle konuşucunun ruh durumuna, kimileri ise kiplerin tasarlama ve bildirme özelliğine odaklanmıştır. Bazı araştırmacılar kipi daha şekilsel açıdan yorumlarken bazı araştırmacılar daha çok bağlamda ortaya çıkan anlam üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durum sadece bakış açısı farkıdır.

Bu gruplandırmayı biraz daha genişletecek olursak **kiplerin özelliklerini** şöyle sıralayabiliriz:

1. Tanımların çoğu, fiilin aldığı bir “şekil”, “kalıp” veya “biçim” üzerine yoğunlaşmaktadır. (Dizdaroğlu 1963:8) (TS 2005:1184) (C.VII,307), (C.XVI,307)(Demir 2006: 381-397) Bazı araştırmacılar bu biçimleri zaman bildirenler ve tasarlama bildirenler olarak sınıflandırırken bazı araştırmacılar olumlu-olumsuz biçimleri de ayrı birer biçim olarak kabul etmektedir³⁷
2. Kipi daha ayrıntılı tanımlayabilmek için bazı araştırmacıların vurguladığı özellik ise kiplerdeki öznelliktir. Kiplerde konuşucunun davranışıyla ilgili bir durum bildirme özelliği vardır.

³⁷ Haydar, Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul,2010s.171 Haydar Ediskun “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde “Fiillerde biçim” başlığı altında şu bilgileri veriyor: “Fiillerde **biçim**, işin **yapılışını** gösterir. Bu yapılış bir **bildirme**, bir **istek**, bir **dilek-şart**, bir **gereklik**, bir **emir** ile ilgili olarak **olumlu**, **olumsuz**, **olumlu-soru**, **olumsuz-soru** biçimlerinde olabilir: Gidelim (olumlu istek), okumalıyız (olumlu gereklik), koşma! (olumsuz emir), gidemez miyiz? (yeterliğin geniş zamanın olumsuz-sorusu), bilecek mi? (gelecek zamanın olumlu-sorusu)...gibi.” H.Ediskun “Fiil Kipleri” başlığı altında ise şu açıklamayı yapar: “**Kip**, fiil kök ya da gövdelerinin - zaman ve biçimlere göre - türlü morfemlerle, yani eklerle girdikleri kalıplara denir: Geldi (=gel fiil kökü, -di morfemiyle bir zaman kalıbına dökülmüştür; geldi, geçmiş zaman kipindedir) git-sin (=git fiil kökü, -sin morfemiyle bir biçim kalıbına dökülmüştür; git-sin, emir kipindedir)...vb.

Kiplerde psikolojik koşul ya da bir ruh durumu anlamı bulunması, tanımlarda çoğunlukla tutum³⁸ ifadesiyle karşılanır. (Hengirmen 1999:256) (Hartmann-Stork 1976:144) (Topaloğlu 1989:101) (Dilaçar 1971:106) (Adalı 1979: 44) (Aksan 1983:239) (Bozkurt 1995: 49) (Erguvanlı-Taylan 1993: 162) (Uzun 1998: 109)

3. Araştırmacıların çoğu kip ve zamanı aynı kategori içinde değerlendirmektedir. İstek, dilek vs. bildirme özelliği yanında kiplerin zaman bildirme özelliğinin bulunduğunu da açıklarlar. (Banguoğlu 2007:442) (Emre 1945:451) (Gencan 1979:275) (Topaloğlu 1989:101) (Hatipoğlu 1969:57) (Bilgegil 2009:255) (Ergin 1993: 125) (Çotuksöken 2012:135) Çekim kalıplarından kimilerinin zaman, kimilerinin isteme işlevleri baskındır. Bu işlevler uzlaşımsaldır. Her Türkçe konuşuru, bu biçimlerden

³⁸Mehmet, Hengirmen, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınevi, Ankara, 1999 s.256 “Eylemin belirttiği iş, oluş veya duruma yönelik konuşucu tutumunu yansıtan, onun amacını, duygu ve düşüncelerini aktaran dilbilgisel kategori. Türkçede dokuz kip vardır. Bu dokuz kip bildirme kipleri ve isteme kipleri olmak üzere iki ana bölüme ayrılır: Bildirme Kipleri *Şimdiki Zaman, Belirli Geçmiş Zaman, Belirsiz Geçmiş Zaman, Gelecek Zaman* İsteme Kipleri *İstek kipi, Dilek-koşul kipi, Gereklik kipi, Emir kipi.*”

Nurettin, Koç, Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996 s.235 Nurettin Koç “Yeni Dilbilgisi” adlı eserinde “fiil çekimi” başlığı altında, her eylemin daha çekim eki almadan önce, kök halinde iken bir kavram taşıdığını ve bu köklere bazı çekim ekleri getirerek yeni yeni kavramlar katıldığını belirtir ve eylem çekimini “Eylemin çekim ekleriyle zaman, kişi, kip, sayı, soru, olumluluk ve olumsuzluk belirterek girdiği değişik biçim” olarak tanımlar. Eylem çekiminden yola çıkarak da kip kavramıyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Bu çekim sırasında, konuşucunun tutumunu, yani salt bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu; istek, dilek, koşul, gereklik, emir mi anlattığını gösteren anlatım biçimlerineyse kip adı verilir. Türkçede dokuz eylem kipi vardır: belirsiz geçmiş zaman, belirli geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, istek, dilek-koşul, gereklik, emir.”

Taylan, E. Erguvanlı-Özsay, A. Sumru “Türkçedeki Bazı kiplik Biçimlerinin Öğretimi Üzerine”. VII. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri, (13-14 Mayıs 1993)*, Ankara, 1993 1-9.E. Erguvanlı-Taylan, kipi konuşmacının tümcesinde belirttiği olay, iş, durum karşısındaki yaklaşımı ve öznel tutumu olarak değerlendirmekte, dillerde sık rastlanan kip ayrımları olarak “istek, kesinlik, zorunluluk, niyet, tahmin, olgusalılık” gibi kipleri göstermektedir.

N. Engin, Uzun, *Dilbilgisinin Temel Kavramları (Türkçe Üzerine Tartışmalar)*. Ankara, 1998 s.109 N. Engin Uzun’a göre kip, “konuşucunun tümcedeki önermeyi sunuş biçimi, bu önerme karşısındaki tutumudur”

benzer manalar anlar/sezer. *İstek kipi* demek, istek bildirme; *gelecek zaman kipi* demek, gelecek zaman bildirme işlevi baskın *eylem çekim kalıbı/kipi* demektir. Bu açıdan bakıldığında, “*zaman kip*”i *olamaz*” (Dilaçar 1974: 166) şeklindeki bir yargıyı kabul etmek güçtür, böyle bir kabul, zaman bildirme işlevleri baskın/zamanlara özgü çekim kalıplarını yok saymak anlamına gelecektir. (Karademir 2012:2100)

4. Kip ve zaman şekilsel olarak birbirine benzemektedir. Fiil kök veya gövdesine birtakım çekim eklerinin ulanmasıyla oluşmaktadır. (Ergin 1993: 125) J.Deny “Türkçede fiil kiplerinin hepsi doğrudan doğruya fiil tabanı üzerinden değil, gövde üzerinden meydana getirilir. Gövde= fiil tabanı + gövde eki. Bu bazen zaman anlamını bazen kip anlamını bildirir.” (J.Deny 2012:348) der. Muharrem Ergin “Fiil kiplerinin hepsi yalnız kip veya şekil göstermez; bunlardan bazıları aynı zamanda zaman da ifade ederler. Yani, fiil kipleri kip kategorisinden başka zaman kategorisini de karşılarlar.” der. Ergin bu iki gramer kategorisi arasında yapısal fark olmadığına şöyle değinir: “Fiil kök ve gövdelerinden fiil kip ve şekillerini yapan ekler fiillerin kip veya şekil ekleridir. Demek ki kip kategorisi fiil kök ve gövdelerinin bir çekim şekli ile karşılanır. Bu şeklin çekim ekleri de fiil kök ve gövdelerine getirilen kip yahut şekil ekleridir. (Ergin 1993: 125) Bu açıklamalardan “Geleneksel olarak “zaman ekleri” diye bilinen eklerin, aslında birer kip eki olduğu da anlaşılmaktadır.” (Yaman 1999: 14)
5. Kiplerin tamamının zaman bildirmediği sadece bildirme kiplerinin zaman anlamı taşıdığı yönünde görüşler vardır. Fuat Bozkurt “kip demek zaman değildir. Kip zamanın üstünde bir kavramdır. Her zamanda kip bulunur, ama her kipte zaman bulunmaz. Bildirme kipleri zaman kavramı taşırlar. Ancak dilek kiplerinde kesin bir zaman kavramı bulunmaz” (Bozkurt 1995: 49)der. Genel görüş bu

doğrultuda olsa da aslında tasarlama kiplerinde de belirsiz de olsa bir zaman anlamı bulunmaktadır. Fatma Türkyılmaz, “Bildirme kiplerindeki gibi açık bir zaman ifadesi olmamasına rağmen, tasarlama kiplerinde “kendini belli etmeyen, açık olmayan” bir gelecek veya geniş zamandan söz edilebileceği birkaç araştırmacı tarafından savunulur. Gerçekten de emir, istek, şart ve gereklilik kiplerinde gelecek zaman ifadesi, tasarlama kiplerinde görülür. Tasarlama kiplerindeki zaman kavramının belirlenmesi genellikle zarflar yardımıyla olur. Cümlede gelecek zaman ifadesi veren başka kelimelere veya metnin bütününe bağlı olarak da tasarlama kiplerinde zaman ifadesi tespit edilmektedir.” (Türkyılmaz1999:1-12)der. Kerime Üstünova da “Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı” başlıklı yazısında dilek kiplerinde zaman anlamı olduğunu ve bu zamanın gelecek zamanı işaret ettiğini vurgulamıştır. K.Üstünova, dilek kipleri içeren cümlelerde yapmış olduğu incelemelerde şu sonuca varır: “Cümlelerde bulunan zaman bildiren yapılar da zaman/kip eklerinin bildirdikleri bir ölçüde somut olan zamanı iyice belirginleştirmek için görev alırlar. Yargısız eylemlerin bile zamanından söz edildiği bir ortamda dilek kipleriyle çekimlenmiş eylemlerin zamanından söz etmek kadar doğal bir durum yoktur. Dilek kiplerinde zaman kavramının olmayışı, bu çekimdeki eylemlerde zaman kavramının olmadığı anlamına gelmemektedir. Dil birimleri adlandırılırken ilişki kurdukları dil birimi, iletişimde tek başına kullanılamaz. Her dil birimi gücünü, varlık nedenini başka bir dil birimine borçludur. Bu nedenle, kurdukları cümlelerde zaman ifade eden sözcükler/ sözcük öbekleri olsun olmasın dilek kipleriyle çekimlenmiş eylemler, gelecek zaman işaret ederler. Bunlara geçmiş zaman kavramını ancak hikâye ve rivayet ekleriyle verebiliriz.” (Üstünova 2010:52) Turgay Sebzecioğlu da Geleneksel kip anlayışına göre *tasarlama* biçimbirimlerinin her biri birer kip bildirir. Bu iddia kabul edilebilir bir gerçektir; fakat bunların zaman bildirmediği iddiası

birkaç örnek tümceyle bile kolayca eleştirilip çürütülebilir: ç. Herkes sağlığına dikkat etmeli. (Herkes sağlığına dikkat etmelidir)d. Keşke söylenileni yapsan. (Keşke söyleneni yapacak olsan) *Tasarlama* biçimbirimlerinin ç tümcesinde geniş, d tümcesinde ise gelecek bir zamana gönderme yaptığı görülmektedir.(Sebzecioğlu 2004:23)der.

6. Kipler genellikle ³⁹ 1. Bildirme kipleri 2.Dilek kipleri olarak sınıflandırılmaktadır : “1.Bildirme kipleri: Bu kipler, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin yapıldığını, yapılmakta olduğunu veya yapılacağını ifade ederler. Diğer bir söyleyişle gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan veya gerçekleşecek hareketler bu kipleri anlatır. Bildirme kipleri hem şekil hem de zaman ifade ederler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kiplerde zaman ifadesi şekil ifadesinden daha güçlü olduğu için bu kipler, dil bilgisiyle ilgili kaynaklarda, genellikle zamanın sınıflandırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bildirme kipleri beş zamanda ifade edilir. Bu zamanlara “asıl zamanlar” da denilmektedir:1.Duyulan Geçmiş Zaman Kipi(-mİş) gül-müş2.Görülen Geçmiş Zaman Kipi(-DI)gül-dü3.Şimdiki Zaman Kipi (-yor;-mAktA)gül-üyor4.Gelecek Zaman Kipi(-AcAk)gül-ecek5.Geniş Zaman Kipi (-r;-İr;-Ar) gül-er

³⁹Turgay, Sebzecioğlu, “Türkçede Kip Kategorisi ve –Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, Ankara TÖMER, 2004 s.18-33 T. Sebzecioğlu ise kipi iki şekilde sınıflandırılmasını önerir. İlkinde, Türkçe anlatımlarda tespit edilen kipler başlıklar halinde verildikten sonra bu başlıklar içinde yer alabilecek biçimbirimler gösterilebilir: **1. Kesinlik Kipi:** -DI, -AcAk, -yor, -DIr, -Im, -sIn **2. Olasılık Kipi:** -mAı, -DIr, -Ar, -Abilmek Hangi kipe hangi ekler girecek sorusu ise uzun betimlemeler sonucunda netlik kazanabilir. Yukarıdaki sınıflandırma örneğinde görüldüğü gibi, kip bildiren biçimbirimler içerisinde *ek eylemler* ve *kurallı birleşik eylemler* de bulunabilmektedir. Kipin ikinci bir sınıflandırması, kipsel işlevleri betimlenen biçimbirimlerin altına, bildirdiği kiplerin belirtilmesi şeklinde yapılabilir.1.–sA **İstek kipi:** Keşke ben de çocuk olsam! (Karadağ, 21)7 **Korku kipi:** Ya kendisini de çağırırlarsa, İhsan'ı hasta bırakarak gitmeğe mecbur kalırsa? (Tanpınar, 21) **2. –Dır Bildirme kipi:** Bu yol trafiğe kapalıdır. **Olasılık kipi:** Muhtemelen onun içindir! (Yula, 11) **3. –mİş Beğeni kipi:** Gerçekten güzelmiş!... (Nesin, Fil Hamdi, 120) **İddia Kipi:** Para bunları şımartmış. (Gezen, Salak Oğlum, 26) Yukarıda kip başlığı altında verilen biçimbirimler, kip aktaran tüm öğelerin betimlenmesi halinde başka biçimbirimlerce kolaylıkla çoğaltılabilecektir. Bu betimlemenin sonucunda kiplerin yalnızca *bildirme* ve *tasarlama* kiplerinden oluşmadığı görülebilir.

2.Tasarlama Kipleri: Tasarlama kipleri, henüz gerçekleşmemiş olan ancak tasavvur edilen, düşünülen, arzu edilen, bir şarta bağlanan veya olması istenilen kılış ve oluşları ifade etmek için kullanılır. Tasarlama kipleri yalnızca şekil ifade eden eklerle kurulduğu için açıkça bir zaman bildirmezler. Bu kiplere genel olarak bir gelecek veya geniş zamandan söz edilebilir. Emir kipi dışındakiler şekil ekleriyle kurulur. Emir kipinin ise her şahısta ayrı bir eki vardır (tabii ki teklik 2.şahıs eksizdir) ve dolayısıyla buradaki ekler şahsı ve kipi birlikte ifade ederler. Tasarlama Kipleri dörde ayrılır:1.Şart (-sA) bil-se2.İstek(-A)bil-e3.Gerekliklik (mAlI) bil-meliyiz 4.Emir kipinin her şahısta ayrı bir eki vardır.” (Yaman 1999:23-24)

7. Türkçede de eklerle kip ulamı arasında bire bir eşleşme olmadığı yönünde görüşler vardır.⁴⁰ Bunun sebebi eylemi kullanan kimsenin bir olay, bir devinme, bir iş karşısındaki davranışı, durumu, içinde bulunduğu ruhsal koşulların, kipin kapsamı içinde kabul edilmesidir (Atabay, Özel, Kutluk 2003:207). A.Dilâçar, kiplerin çeşitleri konusuna Dilbilgisi kitaplarından farklı bir şekilde yaklaşır. Bir kipin türlü anlatım şekilleriyle oluşturulabileceği gibi, bir ekin türlü kiplerin anlatımında görevlendirilebileceğine değinir ve kip sayılarının sınırsızlığına değinir: “Kiplerin sayısına gelince, bu sayı ne beştir ne de ondur,

⁴⁰ Ahmet, Kocaman, Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler, TDAY Belleten 1980-1981, TDK Yay. Ankara,1983 s.83 “Kiplerin yalnızca –sa, -meli, -a,- e bil gibi eklerle sınırlanması olaya tümüyle yapısal bir açıdan bakmak anlamına gelir; oysa dilsel olayların bütünlüğü salt yapısal bir yaklaşımla sağlanamaz. Dilin öncelikle toplumsal bir olgu olması ve değişik işlevleri bulunması kip ulamının anlaşılması dil birimlerin edimsel değerlerinin, kullanıldıkları bağlamın, öznel ve nesnel bakış açılarının göz önüne alınması gerekir.”

Fuat, Bozkurt, Türkiye Türkçesi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995 s.49 Fuat Bozkurt da kiplerin eklerle sınırlandırılmayacağı görüşündedir: “Bu yüzden kip, belli bir eke, kesin bir biçime bağlı değildir. Eylemin bildirdiği devinimin, oluşun, kılışın konuşan açısından ne türde, ne yolda yansıtıldığını gösterir. Böylece kipin sınırlarını çizmek zordur.”

ruh durumu sayısınca kip vardır. İşte *gitmek* fiilinin türlü kiplerini gösteren bir tablo tasarısı:

Bildiri kipi (indicatif): gider, gidiyor, gitti, gidecek

Kesinlik kipi (catégorique): gitmiştir, gidiyordur

Tumturak kipi (emphatique): gitti mi gitti

Bağımlılık kipi (subjonctif): bırakmıyor ki gideyim

Şüphe kipi (dubitatif): acaba gitti mi?

Oylaşım, tereddüt kipi (délibératif, hésitatif): gideyim mi, gitmeyim mi?

Düşünme, teemmül kipi (méditatif): gideyim ama sonra ne olur.

Öngörü kipi (prospectif): kalkar giderim, görür gelirim.

Alışkı kipi (consué tudinal): her cumartesi sinemaya gideriz

Niyet kipi (intentionnel): bu yaz İstanbul'a gideriz sağlık olursa

İstidlâl kipi (inférentiel): takındığı tavırdan gideceği belli idi

Olanı kabullenme kipi (concessif commis): gerçi gitmişse de...

Koşullu kabullenme kipi (concessif non-commis): gitse bile çabuk döner

Belkilik kipi (probabilitif): günün birinde gidebilir

Söylenti kipi (putatif): gidecekmiş diyorlar

Olanaklılık kipi (potantiel, contingenciel): gitmiş olması mümkün olabilir

Olanaksızlık kipi (fictif, non-réalisé): kendine sorarsan güya gitmiş

Beklenmezlik kipi (imprévu): birden gitmiş

Hayret kipi (admiratif): ah, gitmiş

Dilek kipi (optatif, désidératif): ah, gide (gitse)

Yakarma kipi (précatif): Ah Allahım şu adam buradan gitse

Hayır dua kipi (bénédictif): üniversiteye gidesin, büyük adam olasin

Tehdit kipi (comminatoire): hele gitsin, kılığını görür

Buyursama kipi (jussif): oraya siz de bir gidiniz

Öze telkin kipi (cohortatif): düşündüm, evet, gidip göreyim şu adamı

Buyurum kipi (impératif): al şunu git

Öğüt kipi (hortatif, adhortatif): oğlum, sözümü dinle, usulcacık kalk git

Birden arzulama kipi (désidératif instantané): gideceği, gidesi geldi

Azar kipi (admonitif, remonstratif): gittin he, seni gidi.

Teşvik kipi (exhortatif): git, git, iyi olur

Sakındırma kipi (précautionneux): sakın gitme, iyi olmaz

Nizam, düzen kipi (prescriptif): yılda bir sılaya gidilir

Tahkir kipi (insultatif): defol git!

Kovma kipi (expulsif): canım, haydi git buradan

Yasaklama kipi (prohibitif, interdictif, vétatif): gitme, dur.

İddia kipi (énergétique, assévératif): gideceğim, gideceğim işte

Alay kipi (raillerie): gidiyorsun ha, öyle mi, ha, ha, ha

Beğeni kipi (approbatif, appréciatif): bilirim, gidersin, aferin

Yönerge kipi (injonctif): önce bu işi yaparsın, sonra gidersin

Koşul kipi (conditionnel): eğer gidersen ben de gelirim

Gerçek dışı kipi (irrél): sizin yerinizde olsaydım giderdim

“Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsızdır. *Kip* biçimsel, *kiplik* kavramsal olduğu için *kip* sayısı sınırlı; *kiplik* sayısı sınırsızdır. Dolayısıyla, Dilaçar’ın, “Kip sayısı, ne beştir ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır” (1971: 106 vd.) sözü *kip* değil, *kiplik* için olmalıdır.” (Karademir 2012:2101)

Ertuğrul Yaman ise “‘Kip’ kavramının ruhi durumları yansıttığı bir gerçektir. Çeşitli ruhi durumları kip ekleri aracılığıyla dışa vurabilmekteyiz. Özellikle yalnızca şekil ifade eden kiplerde; şart, istek, gereklilik ve emir gibi bazı durum ve duyguların ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak kiplerin sayısını ruh durumlarının sayısı ile ölçmenin doğru olamayacağı da açıktır.”der. (Yaman 1999: 22-23)

Fatma Türkyılmaz, “Tasarlama Kiplerinin İşlevleri” adlı eserinde tasarlama kiplerinin genellikle emir, şart, istek ve gereklilik işlevleri taşıdığını belirtmiş, bunların yanında farklı işlevler de tespit etmiştir: “Tavsiye-yönlendirme, rica, tembih, nasihat-öğüt verme, tahmin, yeterlilik, olabilirlik, arzu, endişe-tereddüt-korku, kararsızlık, dikkati çekme, açıklama, önemsememe-umursamama, meydan okuma, tehdit, ihtar, ikâz, kızgınlık, hiddet, beklenmezlik, uyarı, şaşkınlık, beddua-kötü dilek, kabullenme, yemin etme- ahdetme, ihtimâl,sitem,kesinlik, şartsızlık.” (Türkyılmaz1999:1-12)

Turgay Sebzecioğlu, konuşucunun psikolojisine, ruh haline ve tutumuna göre kipleri şöyle adlandırır.

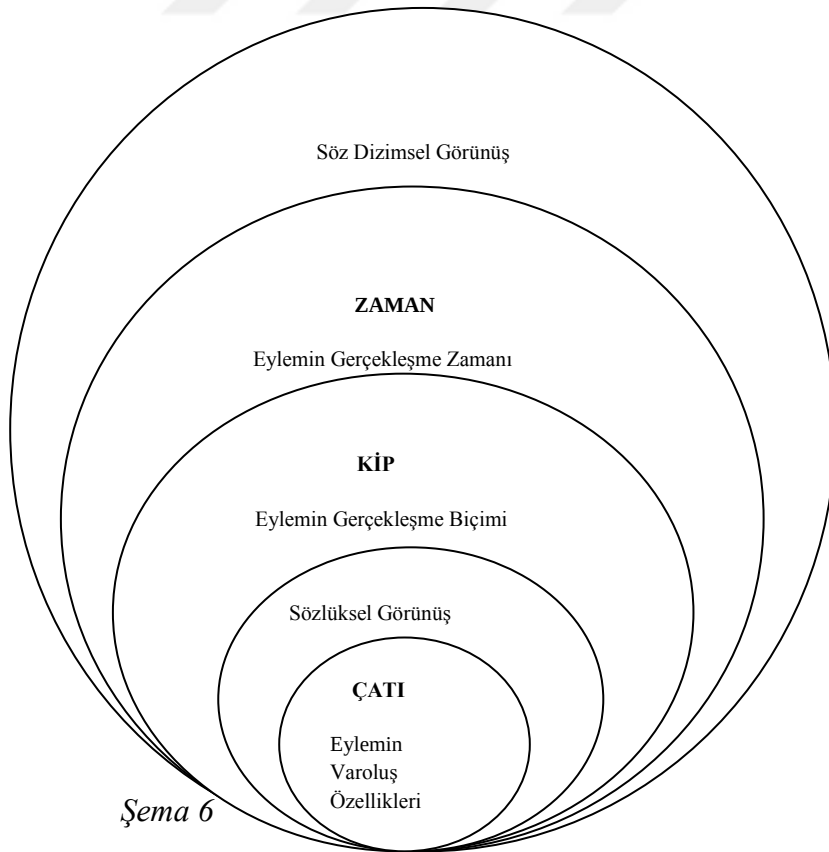
- “a. Eleştiri, itiraz, suçlama, uyarı, emir, düzeltme, öğüt ve iddia kipleri
- b. Yakınma, çaresizlik, acıma, pişmanlık, kararsızlık kipleri
- c. Övgü, böhürlenme, memnuniyet, beğeni kipleri
- ç. Dua, teşekkür, nezaket, teslimiyet, alçakgönüllülük, görev üstlenme kipleri
- d. Öfke, tehdit, azar, suçlama, eleştiri, tahkir, yakınma, sitem kipleri
- e. İstek, hayal, özlem, yalvarma ve dua kipleri
- f. Kesinlik, inandırma, iddia, bildirme ve zorunluluk kipleri” (Sebzecioğlu 2004: 24)

Görüldüğü gibi kip kavramının kapsamı netleşmiş değildir. Kipleri eklerle sınırlamak yeterli olmayacağından geleneksel sınıflandırmaları imkânlar doğrultusunda genişletmek mümkündür. Tabii ki bu sınıflandırmada fiilin kipinin bağlamda anlaşabileceğini, fiilin kipini belirlemede yardımcı olan cümledeki diğer

öğelerin önemini unutmamak lazımdır. Bu doğrultuda çekimle somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak *kiplik* kavramını ön plana çıkarmak ve yukarıda farklı kip türleri olarak verilen ve konuşucunun *ruh durumunu* içeren sınıflandırmaları *kiplik* kavramı içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. (Bkz:Kiplik)

Vermiş olduğumuz tanım ve açıklamalar doğrultusunda kip kavramını açıklamaya çalışmış olsak da esas olan şudur ki kip ve zaman konularını layıkıyla anlayabilmek için bunlarla alakalı diğer gramatikal kategorileri aynı anda tanımlayabilmek gerekir.

Günay Karaağaç “Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü”nde “kip(*mood, mode*)” kavramıyla diğer kavramların ilişkisine değinir: “Kip, varlık+eylem ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgidir. Kip, eylemin gerçekleşme biçiminin bildirilmesidir. Burada, eylemin zamanı değil, biçimi söz konudur.” (Karaağaç 2013:544-546) der iç içe geçmiş olan bu kavramları aşağıdaki şekilde şemalandırır:

Şemadan da anlaşıldığı üzere kip ve zaman iç içe geçmiş iki kavramdır. Birçok araştırmacı tarafından *bildirme kipleri* olarak adlandırılan biçimler kip olarak *bildirme* anlamı taşıırken aynı biçimler *zaman* olarak *geçmiş*, *gelecek*, *geniş* veya *şimdiki* zamandan birini bildirme görevlerini üstlenirler. Öte yandan *tasarlama kipleri*⁴¹ olarak adlandırılan şekiller de *zamandan* tamamen bağımsız olamaz, tasarlama kiplerinde belli belirsiz de olsa bir “gelecek zaman” anlamı söz konusudur. O halde her kipi içinde bir *zaman* anlamı gizlidir. Zaman ekleri olarak bildiğimiz ekler de aslında aynı zamanda kip ekidir. Bu biçimleri hangi gramer kategorisine hizmet ettiğini belirlemenin tek yolu onları bağlamdaki kullanımına göre tespit etmektir.

Kipi fiillerin “cümle içinde aldıkları şekiller olarak”⁴² tanımlamak da mümkündür. O halde fiil çekimi incelemelerinde üzerinde durmamız gereken önemli bir nokta da cümle konusudur.

Sonuçta her eylem belli bir zamanda gerçekleşmektedir. Bir cümlede zaman kavramını belirleyen pek çok unsur olduğuna ayrıntılarıyla değinmiştik. Cümlede zamanı etkileyen zarf tümleci gibi diğer öğeler, zaman kayması olup olmaması, cümlede belirleme noktasını değiştirebilecek yan cümle olup olmaması gibi pek çok unsur bu konuda kesin hükmümüzü etkiler. (Bkz. Zaman) Aynı durum kip kavramı için de geçerlidir.

Erdoğan Boz, “Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi” adlı eserinde tasarlama kiplerinde zaman bildirme görevini belirteçlerin üzerine aldığını şöyle açıklar:

⁴¹ Turgay, Sebzecioğlu, “Türkçede Kip Kategorisi ve –Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, Ankara TÖMER, 2004 s.18-33 T.Sebzecioğlu bu sınıflandırmanın çelişkili olduğunu savunur: “Bildirme (haber) kipleri; -AcAk, -mİş, -Ar, -mAz, -mA, -DI, -yor biçimbirimlerinden oluşurken tasarlama (dilek-şart) kipleri; -mAll, -sA, -sIn, -In(Iz), -sInlAr, -AyIm, -AlIm, -A biçimbirimlerinden oluşur. Şöyle bir bakınca yukarıdaki sınıflandırmanın çelişkilerle dolu olduğu hemen görülecektir. Bildirme kipleri ortak bir kipe bağlı zaman biçimbirimlerinden oluşurken tasarlama kipleri zamandan soyutlanmış, her biri ayrı birer kiptirler. Kipler ikiye ayrılmakta birinin içi zaman, diğerinki ise sadece kip biçimbirimleriyle doldurulmaktadır.”

⁴² Üçok, Necip, Genel Dilbilim(Lengüistik), Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:57, Ankara, 1947 s.101-102 N. Üçok, kipi, “cümle içinde fiillerin aldıkları şekiller” olarak ifade eder ve şu açıklamayı yapar: “Fiilin ifade ettiği işin, halin veya hükmün ne şekilde olduğunu, vukua geldiğini veya yapıldığını göstermeğe yarar. Her dilde kipler birbirinden ayrılır. Her dilde çeşitli kipler vardır ve bunlar muhtelif şekillerde gösterilir. Bunların bazıları şunlardır: Bildirme kipi, dilek kipleri, istek kipi, şart kipi, gereklilik kipi, emir kipi vs...”

“Eylemlerin tarz çekimlerinde zaman ulamları bulunmaz. Ancak her eylemin belli bir zamanda yapıldığını/olduğunu biliyoruz. Bu durumda zaman ulamı, zaman bildiren seçimlik belirteç tümleçleri ile bildirilir.

“Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-se-Ø” (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

“Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-meli- Ø” (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

“Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-e-Ø” (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

“Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-sin” (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

Eylemlerin tarz çekimlerinde geçmiş zaman ulamı ise, i- yardımcı eylemi ile gerçekleştirilir. Emir-isteğin geçmiş zamanı yoktur.

“Ali bunu dün iç-se-y+i-di-Ø” (geçmiş zaman)

“Ali bunu dün iç-meli-y +i-miş- Ø” (geçmiş zaman)

“Ali bunu dün iç-e-y +i-di-Ø” (geçmiş zaman)” (Boz 2012:64-68)

Sonuç olarak fiil çekimlerinde kip ve zamanı ancak bağlam içinde değerlendirmek mümkündür. Kip ve zaman kavramları arasında şekilsel bir fark olmasa da bağlamda ortaya çıkan anlamsal farklılıklardan söz etmek mümkündür. Fiil köklerine ulanarak elde edilen birtakım şekilde hem zaman hem de kip bildirme işlevinde kullanılmış olabilir.⁴³ O halde bir fiilin kipini en doğru şekilde değerlendirmek için cümleye odaklanmak gerekir.

Yukarıdaki açıklamalara ekleyebileceğimiz bir husus da şudur: Tasarlama kiplerinin zaman anlamını belirginleştirebilmenin belirteç kullanmaktan başka bir yolu, onları i- yardımcı eyleminden yararlanarak birleşik fiil çekimine sokmaktır. Aynı şekilde ol- yardımcı eyleminden yararlanarak oluşturulan birleşik fiiller(karmaşık fiiller), kip anlamı taşıyan sıfat-fiillerle fiil zamanını destekler.

⁴³ Turgay, Sebzecioğlu, “Türkçede Kip Kategorisi ve –Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, Ankara TÖMER, 2004 s.18-33 “-mİş hem zaman hem kip bildirir” gibi bir önerme belki kabul edilebilir. Ancak bu önermeyi kabul etmeden önce Türkçedeki biçimbirimlerle ilgili şu sorunun net olarak cevaplandırılması gerekir: Türkçede dilbilgisel bir biçimbirim, birden fazla kategoriyi üzerinde taşıyabilir mi? Bu sorunun cevabı olumlu olduğu takdirde -mİş’in hem zaman hem kip bildirdiği düşünülebilir.

Karmaşık Fiillerde Kip:

Konumuz olan *karmaşık fiillerde kip* kavramının oluşumuna dikkat çekebilmek için öncelikle birleşik çekimlerde *kip* kavramına değinen araştırmacılarımızın görüşlerinden yola çıkalım.

Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine” adlı bildirisinde birleşik zaman terimin yanlışlığından, bir fiilde birden fazla zaman olamayacağından bahseder ve bu birleşik yapılarda *sıfat-fiil* görevindeki ilk bölümün fiile zaman değil KİP anlamı kattığını savunur ve bunu örneklerle açıklar. (Gülsevin 1999:3) (Bkz: Zaman)

Gülsevin’in makalesindeki bilgiler ışığında diyebiliriz ki *iç-erdi* (<iç- er i-di) ile *iç-er oldu* birbirine benzer yapılardır. Her ikisi de sıfat-fiillerle oluşturulmuş birer birleşik fiildir. Bu birleşik yapıları şu şekilde formüle etmek mümkündür: fiil + sıfat-fiil görevinde ek + ol-/bulun-/ er- (i-) + fiil çekimi görevinde ek

İkisinde de sıfat-fiiller üzerine müstakil fiiller (**i-** veya **ol-**) getirilmiştir ve her ikisinde de zaman anlamı sıfat-fiil üzerinde değil, müstakil fiiller (**i-** veya **ol-**) ortaya çıkmaktadır. Sıfat-fiillerin işlevi ise bu fiillerin kipsel değerini belirlemektir.

G. Gülsevin, aynı makalede bu tür yapıların adlandırılmasıyla ilgili sorunlara değinir ve öneriler sunar: “Fonksiyonları ve tipleri aynı olan i- ve ol- fiillerine ayrı ayrı muamele ettiğimiz için hem gramer öğretiminde, hem de derslerdeki morfolojik ve sentaks incelemelerinde ikilikler doğmaktadır. Şöyle ki

- **gel-ecekti** (<gel-ecek i-di>çekiminin yapısını incelerken

gel- → fiil

-ecekti→ “GELECEK ZAMAN(IN HİKÂYESİ, 3.Teklik kişi)” (veya –ecek sıfat-fiil, i- ek fiil, -di hikâye çekimi) olarak verilmektedir.

- **gel-ecek ol-du**’da ise

gel- →fiil

gel-ecek →bu fiilin –ecek ile yapılmış sıfat-fiil (partisip) hali

ol-du→ ol- fiilinin “GÖRÜLEN (BİLİNEN)GEÇMİŞ ZAMANI” olarak gösterilir.

Yani yukarıdaki çekimler, gramerimizde iki ayrı zaman olarak değerlendirilirler. “gel-ecekti” yapısında zaman, gramerlerimize göre “GELECEK ZAMAN”dır, “gelecek oldu”da ise “GEÇMİŞ ZAMAN”dır. Oysa, ikisindeki **-ecek** de aynı **-ecek**’tir. (sıfat-fiil). İkisinde de -ecek üzerine fonksiyonlu birer morfem olarak müstakil fiiller (**i-** veya **ol-**) getirilmiştir.

G. Gülsevin buna benzer bazı yapılar hakkında önerileri şöyle gösterir: (Gülsevin 1999:5-6)

i-(<er-)fiili ile

Kullanılışı	Önerilen ZAMAN	Adlandırma KİP	Kullanılagelen Adlandırma
<i>iç-er i-di</i>	geçmiş(görülen)	terk edilmiş alışkanlık	Geniş Zamanın Hikâyesi
<i>iç-er i-miş</i>	geçmiş(duyulan)	terk edilmiş alışkanlık	Geniş Zamanın Rivayeti
<i>iç-ecek i-di</i>	geçmiş(görülen)	gerçekleşmemiş niyet	Gelecek Zamanın Hikâyesi

Tablo 6

ol-(<bol-) fiili ile

Kullanılışı	Önerilen ZAMAN	Adlandırma KİP	Kullanılagelen Adlandırma
<i>iç-er ol-du</i>	geçmiş(görülen)	yeni başlamış alışkanlık	////////////////////
<i>iç-er ol-muş</i>	geçmiş(duyulan)	yeni başlamış alışkanlık	////////////////////
<i>iç-ecek ol-du</i>	geçmiş(görülen)		////////////////////

Tablo 7

Sonuç olarak Gülsevin karmaşık fiillerde sıfat-fiillerin birleşik yapıya kip anlamı kattığını savunur ve bazı karmaşık fiiller için yukarıdaki adlandırmaları önerir.

Turgay, Sebzecioğlu da “Türkçede Kip Kategorisi ve –Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri” adlı makalesinde kip ve zaman sınıflandırmasında birleşik zaman kavramı açısından çelişkiler olduğunu belirtir:

Bilindiği gibi birleşik zamanlar geleneksel sınıflandırmaya göre üçe ayrılır:

1. Hikâye birleşik zamanlar: -AcAk + -DI, -MAII (y) + -DI, ...
2. Rivayet birleşik zamanlar: -Yor + -mİş, -SA (y) + -mİş, ...
3. Şart birleşik zamanlar: -DI (y) + -sA, -MAII (y) + -sA, ...

Eğer tasarlama kipi altındaki biçimbirimler zaman bildirmiyorlarsa -mAIİ (y) + DI, -sA (y) + mİş, -mAIİ (y) + sA gibi yapıların birleşik zaman oluşturamaması gerekir. (Sebzecioğlu 2004: 21)

Araştırmacılarımızın görüşlerini toparlayacak olursak öncelikle “birleşik zaman” adlandırmasından vazgeçmek lazımdır. Bunun yerine “fiillerin birleşik çekimleri” demek ve bu birleşik yapıların taşıdığı *kip*, *zaman*, *kılnış*, *görünüş* anlamlarını ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

H. İbrahim Delice ise “*Yüklem Olarak Türkçede Fiil*” adlı yazısında birleşik fiil yerine *öbek fiil* terimini tercih ederek bu kalıplaşmış yapılarda kip ve kiplik kavramlarının nasıl oluştuğuna Aksan’ın da görüşlerine yer vererek açıklık getirir:

“Gramer kitaplarında *birleşik çekimler* adıyla verilen fiil çekimleri de bu yolla oluşturulmuş fiil kipleridir: *Geliyordum*. yapısındaki kiplik durum *şimdiki zamanın hikayesi* değil, ek+kelime (-yor er-: *Geliyordum*. < *Gel-i-yor er-ti-m*.) yapısında *sürerli geçmiş* kipliğini göstermektedir. Bu şekilde hikâye ve rivayet kipliği olarak verilen şekiller aslında cümlede yargıyı yüklenecek olan fiillerin farklı kiplik durumlarını gösteren öbek-fiillerdir.

Bu noktada kip ekleri fiil tabanına geldiği zaman aslî işlevi ile kullanılmaktadır. Örneğin, *Geliyorum*. fiiline ulanmış olan -yor-, gel- fiilinin zamanını göstermektedir. Bu morfemler bir yardımcı fiilden önce kullanıldıklarında

ise dilbilimcilerin fiil tabanlarında *başlama*, *sürerlilik* ve *bitiş* (Aksan, 1983: 206-208) olarak adlandırdıkları fiilin tabanında zaten var olan zaman ilgisi için kullandıkları *kılınış* kavramının netleştiricisi ve pekiştiricisi işlevi ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin *Okuyordum*. < *Okuyor erti men*. Öbek fiilinde *oku-* fiiline eklenen *-yor-*, *oku-* sürerli fiilin pekiştiricisi olarak kullanılırken asıl zaman göstergesi *-DI-* yardımcı fiile ulanmıştır.

O hâlde bu durumu böyle genelleştirebiliriz: Kip ekleri basit ve birleşik fiile geldikleri zaman dizge içinde görünüşlerini değiştirecek fiilin zamanını belirleyici zarf gibi biçimbirimler yoksa aslî işlevlerinde kullanılır; kiplik için kurulan öbek-fiillerde ise aslî işlev için yardımcı fiile ulanır; asıl fiile gelen kip ekleri ise fiilin tabanında var olan kılınış *başlama*, *sürerli* ve *bitiş anlamlarını* netleştirmek ve pekiştirmek için kullanılır. Ayrıca diğer dillerde olduğu gibi Türk dilinde de kip ekleri değişik kip ifadelerini karşılamak için kullanılabilir. Bu nedenle ekin hangi kipi karşıladığı –yani, görünüşünün ne olduğunun tespiti için cümlelin anlamı belirleyicidir (Aksan, 1983: 208-210).

Fiilin taban anlamını zaman ve dilek-istek kavramları dışında daha değişik anlam ilgileri katarak genişletmek istediğimiz durumlarda öbek-fiiller kullanılır. Asıl fiile gelen kip eki bildiğimiz anlamda kip göstergesi değildir. Kip göstergeleri öbek-fiillerde sadece yardımcı fiillere gelir. Asıl fiile gelen kip ekleri, fiilin kılınış göstergesi olarak kullanılır ve fiil tabanına fiilin işleniş zamanı dışında değişik kiplik anlam ilgileri katar. “*Bu sözü bir kez söylemiş bulundum.*” cümlesinde *söyle-* asıl fiil, bu asıl fiile ulanan *-miş* kip eki kılınışlık açısından bitmişlik göstergesi *bulun-* yardımcı fiil ve bu yardımcı fiile ulanan *-du* bu öbek-fiilin gerçekte gerçekleşme zamanının göstergesidir ve “*Söyleme eylemi geçmiş zaman dilimi içinde gerçekleşti ve bu eylemimden pişmanım.*” anlamlarını içeren bir kip meydana getirmiştir.” (Delice 2002: 203).

Sonuç olarak ***karmaşık fiiller***deki sıfat-fiil, *fiil zamanını* bildirmemektedir. Bir morfemin bulunduğu birleşik yapı içinde farklı işlevler edinebildiğine değinmiştik. O halde bu birleşik yapı içindeki sıfat-fiil çoğunlukla fiilin *kılınış* anlamını desteklemekle birlikte kimi zaman birleşik fiile *kip* anlamı da katabilir. ***Karmaşık fiilin zaman ve kip*** bildirme işlevini üzerine alan bölüm ise ikinci bölümdür yani bu görev *ol-/bulun-* fiiline ulanan eke aittir. Bu çalışmada yukarıdaki

açıklamalardan da yararlanarak karmaşık fiillerin *kip* özellikleri bağlam içinde değerlendirilecektir.

KİPLİK

Kip kavramının tanıtılması amacıyla tutum, psikolojik koşullar ve konuşucunun ruh hallerinden bahseden tanımlara ve bu ruh hallerini farklı kip kategorileri olarak değerlendiren araştırmacıların görüşlerine yer vermiştik. (Bkz: Kip) İşte bu tutum⁴⁴, ruh halleri ve bağlamda ortaya çıkan birtakım psikolojik koşullar esas *kiplik* kavramının tanımlanması sırasında karşımıza çıkacak olan kavramlardır. Bu bölümde *kip* ve *kiplik* arasındaki farkları açıklamaya çalışacağız.

Türkçe sözlükte *kiplik* bir felsefe terimi olarak tanımlanır: “Önrmelerin yalın, belkili veya mecburi olma nitelikleri: *Ruhun ölümsüz olması ihtimali vardır önermesinin kipliği belkilidir*” (TS:1184) Mehmet Hengirmen, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü adlı eserinde “*kiplik*(*İng. modality; Alm.modalität; Fr. modalité*” kavramını “Kip ile birlikte olumluluk, sorululuk gibi kategorileri de içeren üst dilbilgisel kategori” olarak açıklar. (Hengirmen 1999:256)

Berke Vardar “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü”nde “*kiplik*” ile ilgili şu tanımları verir: “1. Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirilişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyurma ya da dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca *kiplikleri* oluşturur. 2. Bir başka anlambirimi belirleyen dilbilgisel anlambirim. A.Martinet *kiplikleri*, işlevsel anlambirimlerden ayırır: *Kiplikler* bir başka anlambirimin işlevini belirtmez, onu gerçekleştirir ve bütünler. Adın dilbilgisel belirleyicileri, eylem ve ad eklerinden cins, kişi, sayı, zaman ve *kip* belirtenler bu türe bağlanır.” (Vardar 2002:135)

⁴⁴Yusuf, Çotuksöken, Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2012 s.135 Bildirişim süresinde konuşucunun bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu belirten terim. Konuşucu olumlu ya da olumsuz, soru, buyurma, gereklik gibi tümce yapıları oluşturarak, *belki*, *kesinlikle*, *ne yazık ki* gibi belirteçler kullanarak tutumunu belirtir.

Geleneksel dilbilgisinde Türkçede kip (mood) ve kiplik (modality) arasında bir ayırım yapılmamıştır.⁴⁵ İki farklı kullanım da yalnızca *kip* olarak adlandırılmıştır. Birinci kullanımda ise çekim sırasında, konuşucunun tutumunu, yani salt bildirmeye mi yetindiğini yoksa bir yorumda mı bulunduğunu; istek, dilek, şart, gereklilik, emir mi anlattığını gösteren anlatım biçimlerine *kip* adı verilir (Dilâçar 1971: 106; Bozkurt 1994: 30-31; Koç 1996: 304; Korkmaz 2003: 569).

İkinci kullanımda fiilin gösterdiği sürecin hangi *psikolojik koşullar* altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve *ruh durumunu*, kişiye özel duyguları, niyeti, isteği belirten dil bilgisine ait bir sınıftır. (...) Türkçede ekler aracılığıyla hem kip hem de kiplik anlatımları gerçekleştirilmektedir. Kip kavramı konuşucu için atanmış bir değerdir. Türkçedeki emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşucu, atanmış belli dil biçimlerini kullanmak mecburiyetindedir. Kiplik kullanımı için ise konuşucu atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşucuya aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Her ne kadar sınırsız olmasa da konuşucu Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden birini seçerek; ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir.(Benzer 2008: 180-181)

Sema Aslan Demir, “Türkçede İsteme Kipliği” adlı eserinde “Kiplik ve Kip” arasındaki farkı şöyle açıklar: “Kiplik [modality] anlambilimle, kip [mood] biçimbilimle ilgili kavramlardır.

En temel haliyle kiplik, doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümünü incelemektedir. Doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümü, bireyin idrak süzgecinden geçerek gerçekleştiği için çoğu zaman bireye ait tutum ve yargılardan bağımsız değildir. Örneğin birey, bahsedeceği olay, durum ya da bilginin gerçekliğine inanabilir, şüpheyile yaklaşabilir, inanmayabilir; gerçekleşmesinin olası ya da belirli koşullara bağlı olduğunu düşünebilir vb. Dolayısıyla bir olayı, bir bilgiyi

⁴⁵Fevzi, Karademir, “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, p. 2091-2138, Ankara, 2012 s.2095 Gerek Batı gerekse Türkiye’deki dil bilim/dil bilgisi çalışmalarında, *kip* ve *kiplik* terimlerinin kavramsal sınırı konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Geleneksel dil bilgisi ile dil bilimin konuya bakışı farklı olabildiği gibi, bu disiplinlere mensup araştırmacılardan her birinin bakışı da farklı olabilmektedir.

veya isteği aktarırken, aktarım yapmakla kalmayıp yukarıda bahsedilen türden tutum ve yargıları da konuşmasına yansıtabilir. Örneğin Ayşe’nin sınıf birincisi olmasına ilişkin bilgi edinen bir kişi, *Ayşe sınıfının birincisiymiş, Ayşe güya sınıfının birincisiymiş, Ayşe’nin sınıf birincisi olduğu söyleniyor, Nasıl oldu da Ayşe sınıf birincisi oldu, Ayşe’nin sınıf birincisi olduğu keşke doğru olsa* vb., her biri ayrı bir tutumu ve Ayşe’nin sınıf birinciliği yönündeki bilginin gerçekliğine dair ayrı bir durumu/statüyü yansıtan birçok cümle kurabilir.

Kiplik, bireyin tutumlarının ve bilgisinin statüsünün konuşmasına nasıl yansıdığını da incelemektedir. Özetle *kiplik*, konuşurun aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren *tahmin, çıkarım, varsayım*; gerçekliğine dair delillerini gösteren *görsel-işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe* vb.; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren *zorunluluk, gönüllülük, istek* vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar. (Palmer, 2001’den akt. Aslan Demir 2008:17-18)

Kip [mood] ise, kipliğin ifadesini sağlayan, biçimsel açıdan gramatikalleşmiş, morfolojik bir kategoridir. Kipliğin, kiplerden başka, gramatikal statüleri birbirinden farklı, sözlüksel, sözdizimsel söyleme dayalı veya bürünsel işaretleyicileri de bulunabilir. Aynı cümle içinde, bu işaretleyicilerden birkaçı, birbirini dışlamadan kullanılabilmektedir. (Bybee 1995:2’den akt. Aslan Demir 2008:17-18)

Kiplik önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır ve bu nedenle tek bir dilbilgisel yapıya indirgenemez. Kip ise bu anlamsal ulamın dilbilgiselleşmiş biçimidir. Bu ayrım kavramsal zaman (time) ve dilbilgisel zaman (tense) ayrımına benzer. Zaman ve kiplik, kavramsal yapılara; dilbilgisel zaman ve kip, dilbilgisel yapılara karşılık gelir. Tıpkı zaman gibi kiplik de kip dışında diğer dilsel araçlarla işaretlenebilir. Belirteçler, eylemler, sıfatlar, adlar ve söylem birimleri bu işlevle kullanılabilir” (Erk Emeksiz, 2008: 57).

Kiplik konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan “söz edimi” tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. ... Kipliğin birbiriyle her zaman uyuşmayan tanımlarına rastlamak olasıdır. Kiplik semantik bir alanın doğurduğu hemen bütün sınıflandırma

sorunlarına sahiptir. Biçimlerin çok anlamlılığı, anlamın değişimlere açık olması, sınır koymanın güçlüğü gibi pek çok etken kiplik sınıflandırmalarını farklılaştırmıştır. (Kerimoğlu, 2011: 5 -108).

Kip bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirler. Buna göre kipler ifade türleridir denilebilir. Kiplik ise, fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. (...) Kiplik daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıktığından dolayı dildeki karşılıklı etkileşimleri de açık bir şekilde gösterir. Çünkü konuşmacı, bir olay veya durum karşısında kendi öznel bakış açısını, düşünce ve duygusunu, niyet ya da arzusunu kiplik sayesinde ifade eder (Karabağ, 2000: 275).

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere kip ve kiplik arasındaki farklar netleştirilmiş değildir. Fevzi, Karademir, “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine” adlı makalesinde bu konuda öne çıkmış olan bakış açılarını şöyle özetler:

A –Kip, eylem çekim *kalıbı*dır. Anlam yüklerine özgü çeşitli eylem çekim kalıpları vardır. Bu kalıpların bir kısmı bildirme; bir kısmı tasarlama işlevlidir. Bildirme işlevli kalıplarda zaman; tasarlama işlevli kalıplarda dilek-istek manası baskındır. Alt işlevlerine göre, beşi zaman dördü tasarlama olmak üzere Türkçede toplam dokuz eylem çekim kalıbı bulunmakta ve bu kalıplar, birbirinin işlevinde kullanılabilir. (Bu bakış açısı, genel olarak *kiplik* terimini kullanmamakta, *kiplikle* ifade edilen manaları da yine *kip* terimi kapsamında değerlendirmektedir.)

B –Kip, eylem çekim kalıbı değildir. Fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal **ulam** veya **eylem biçimlerinin özelliğidir**. Sınırlı sayıda değil, ruh durumları sayısınca *kip* vardır. *Kipler*, cümleler üstü birimler açısından değerlendirilmeli, anlaşılmaları için, dil birimlerinin edimsel değerleri, kullanıldıkları bağlam, öznel ve nesnel bakış açıları göz önüne alınmalıdır.

C – Kiplik daha çok anlamsal, *kip* ise daha çok biçimseldir. Dolayısıyla, bu açıklamalar (B’nin açıklamaları) *kipe* değil *kiplikle* işaret etmektedir. Zira, yalnızca

eylemi/yüklemi değil, tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal ulam *kipliktir*. *Kiplik* konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan *söz edimi* tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. Konuşan, bir olay veya durum karşısında öznel bakış açısını, düşünce ve duygusunu, niyet ya da arzusunu *kiplik* sayesinde ifade eder.(Karademir 2012:2098)

Karademir, kip ve kiplik arasındaki farkı şöyle açıklar:

Kip; eylem *çekim kalıbıdır*; olma-ol(a)mama/kılma-kıl(a)mama, zaman, tarz, özne, konuşan, muhatap ve sayıya ilişkin şifreleri barındıran bir hafızaya veya cümleden gelen akımın anlam enerjisine dönüştüğü bir mekanizmaya benzetilebilir. Bu özelliğinden ötürü, *kipteki* bir tasarruf cümledeki mesajı etkileyebileceği gibi, cümle unsurları üzerindeki herhangi bir tasarruf da *kipin* işlevini etkileyebilir.

Kiplik ise; *kipin*, eylemin işlenme(me) tarzı, konuşanın niyeti/tutumu ile ilgili taşıdığı manadır. Özü itibariyle çekimdeki biçimbirimlerle kodlanır, ancak çekim, tek başına onu vermeye yetmez. Zira belirteçler, ünlemler, konuşma dilindeki durak, vurgu ve tonlamalar, jest ve mimikler, konuşma ortamı, konuşanın konumu gibi mesajın niteliğini etkileyen etkenler, çekimli bir fiildeki biçimsel ifadeyi derin yapıda tamamen değiştirebilir. Böylece, *kip*, uzlaşımalsal işlevinin büsbütün dışında bir işlevde de kullanılabilir. Bu bakımdan *kiplik*, *çekimle/kipte* somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak değerlendirilebilir.(Karademir 2012: 2100-2101)

Çalışmanın sonunda Karademir, kip/kiplik karşılaştırmasını yeniden özetler:

Biçim-anlam ayrımı noktasından bakılırsa, *kip* daha çok biçimsel; *kiplik* daha çok anlamsaldır. Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsız olduğu için, *kip* sayısı sınırlı; *kiplik* sayısı sınırsızdır.

Kişi kategorisi açısından değerlendirilirse, *kipte* gramatikal altı kişi; *kiplikte* bütün kişileri kendi konumuna göre adlandıran, kendisi dâhil, bu gramatikal altı kişinin eylemlerle ilişkilerini belirleyen tek bir kişi (konuşan) vardır.

Dil-söz ayrımı noktasında düşünülürse, *kip* daha çok *dilin*; *kiplik* daha çok *sözün* ürünüdür.

Dil disiplinlerinin odaklandığı konular açısından karşılaştırılırsa, *kip* daha çok *dil bilgisel*, *kiplik* daha çok *edim bilimseldir*. (Karademir 2012: 2129)

Sercan Demirgüneş “Türkçede Zaman ve Görünüş Morfemleri” adlı yüksek lisans tezinde “Zaman ve Kipin Kesişmesi” başlığı altında kiplik işaretleyicilerinin tam belli olmadığını açıklar:

Bir dil kimi zaman hem bir zaman ulamını hem de bir kip ulamını bünyesinde kabul edebilir. Bu durumda “kip” kavramı ile daha önce de belirttiğimiz üzere “*konusucunun ya da yazıcının tavrı*” kastedilmektedir. Bu durumda zaman bildirdiği kabul gören kimi durumlarda işin içine kiplik de girmektedir.

Kip kavramının kapsamı bu durumda hayli geniştir ve diğer eylem ulamlarını (görünüş, kılınış, zaman...) da kapsamaktadır. Kipliğin işaretleyicisi Türkçede tam olarak belli değildir, kimi zaman bir morfem kimi zaman bir kelime veya cümle kimi zaman da cümle üstü diğer unsurlar kiplik yansıtabilir:

Şimdi İstanbul’da olmak vardı.

Örnek cümlesini ele aldığımızda anadili konuşucusu bunun bir *niyet*, *istek* bildirdiğini rahatlıkla ortaya koyabilir ve neticede bir kiplik bildirilmiştir, fakat bu kipliğin işaretleyicisi; morfem, kelime veya cümle değil, dilbilgisel olarak görünmeyen bağlamdır. Gerçeklik-dışı kiplikte (irrealis) bir niyeti bildiren unsurun – *DI* morfemiyle herhangi bir bağlantısı yoktur, öyle ki ilgili morfem, eylem zamanı içindeki kendi ana işlevinin dışına (tamamen) çıkarak *şimdi* zarfıyla kullanılmıştır. Zaman bildirdiği durumlarda ise *şimdi* zarfıyla kullanılması- çok yakın *geçmiş*i bildirdiği durumları dışında- olanaksızdır. (Demirgüneş 2007: 54-55)

Araştırmacı, kiplik sınıflandırmasının mümkün olmadığına da değinir:

Üretilen hemen her cümlede üretici ona kendi tavır veya duygularını katacağından, “Her cümle bir kiplik değeri taşıyabilir.” denilebilir. Hatta bir cümle birden fazla kiplik değeri de taşıyabilir. Bu kiplik değerinin neler olduğunu ve hangi morfemin hangi değerleri yansıttığı konusunda yapılacak bir sınıflama ise (neredeyse) imkânsızdır. Çünkü bir birey ne kadar duygu veya tavır koyabiliyorsa o

kadar kiplik değeri vardır. Özellikle tarih boyunca işlenmiş bir dil olan Türkçede bu değerleri koymak ve sınıflama yoluna gitmek çok zordur. Ancak gösterimsiz önermelerde (non-deictic) kiplik bulunmayabilir; “Dünya, Güneş’in etrafındaki dönüşünü 365 gün 6 saatte tamamlar”. (Demirgüneş 2007: 69-70)

Sonuç olarak cümlelerde kiplik (bağlam duyarlı olarak), görünüş ve eylem zamanı aynı anda bulunabilir. Türkçenin cümle oluşumları bu üçlüyü çeşitli varyasyonlarla içinde barındırabilir. Fakat hemen her türlü oluşumda kiplik (kimi gösterimsiz önermeler dışında) vardır, çünkü cümle oluşumunun temel amacı iletişimde bulunmak ve doğal olarak üreticiye ait bir tavır, duygu, düşünce... aktarmaktır. (Demirgüneş 2007: 70)

Karmaşık Fiillerde Kiplik:

Basit, birleşik, katmerli biçimler, bunların olumlu, olumsuz ve olumsuz soru biçimleri, tasvir eylemli yapıları, kişiye göre çekimleri vs. göz önüne alındığında, geleneksel dil bilgisi kitaplarında belirtilen kip sayısının (Bu sayı dokuz olarak tespit edilmiştir.) artacağı açıktır. Ancak, Türkçedeki *kipler*, Dilâçar’ın söylediği kadar sayısız da değildir. (Karademir 2012:2099)

Dilâçar’ın *kip* adı verdiği, fiillerde öznenin ruhsal durumlarını ifade eden, terimi *kiplik* olarak adlandırmanın daha doğru olacağı kanısındayız. *Kiplikler* sayısız olmasa da birleşik yapıları fiillerin kipliklerinin çok çeşitli olduğu geleneksel adlandırmaların bunlara yetmeyeceği ve bu konuda yeni terimlere ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Aksan birleşik çekimlerdeki *şimdiki zamanın hikâyesi* gibi geleneksel adlandırmaların yanlış olduğuna değinir ve *geliyordum* birleşik çekimindeki kipliğin *sürerli geçmiş* olduğunu açıklar. Kiplik için kurulan birleşik yapılarda ise aslî işlevin yardımcı fiile ulandığını, asıl fiile gelen kip eklerinin ise fiilin tabanında var olan kılınış *başlama*, *sürerli* ve *bitiş anlamlarını* netleştirmek ve pekiştirmek için kullanıldığını belirtir. (Aksan, 1983: 206-210) (Bkz.Kip)

Fiillerin birleşik çekimleriyle ilgili yapılan bu açıklamanın *karmaşık fiiller* için de geçerli olduğunu çünkü her iki yapının da aslında birleşik fiil olarak adlandırılması gerektiğini açıklamıştık. (Bkz. Birleşik Fiil)

H. İbrahim Delice “*Yüklem Olarak Türkçede Fiil*” adlı yazısında Türkçede fiilleri kiplik durumlarının tam olarak tespit edilememiş olduğuna değinir, bu konu ile ilgili olarak öğretimi kolaylaştırmak amacıyla standartlaştırılmış bir dilbilgisel bilginin aktarımı mevcuttur sadece. Ardından *kiplik* durumunun fiilin yapısıyla ilişkisine değinir: “İlk değerlendirmede tespit edilebilen görülen geçmiş, anlatılan geçmiş, şimdiki, geniş, gelecek, emir, dilek, istek ve gereklilik kipleri standartlaştırılarak Türkçede fiil çekiminin değişmez tablosu meydana getirilmiştir. Bu çekimler yapı itibarıyla basit ve türemiş fiillerin kiplik durumlarıdır ki, bunlar da basit ya da türemiş fiillerle ilgilidir. Değişik bir ifadeyle, fiilin kiplik durumları kök veya gövde fiillerde daha açık görülmekte ve adlandırılabilir. Görülen geçmiş: Geldim; anlatılan geçmiş: Görmüş; şimdiki zaman: Okuyorum; gelecek zaman: Gideceğim; geniş zaman: Sürer; emir: Oku, istek: kala, gereklilik: anlamalı ve şart: başarsa gibi.” (Delice 2002: 192)

Burada Delice önemli bir noktaya değinmiştir, standart olarak kabul edilen *kiplikler* basit veya türemiş fiillere eklenen ulamlara göre belirlenir. Oysaki birleşik fiillerden herhangi birine, örneğin *karmaşık fiillere* bu ulamlar geldiğinde oluşan *kiplikleri* de incelemek gerekecektir.

Delice, Türkçede kip göstergesinin sadece eklere dayanmadığına değinir. Bu açıdan fiillerin *kip* durumlarını gösteren tüm biçimbirimler için genişleyen kalıplaşmış yapıları da kapsaması amacıyla *kiplik* terimini kullanır.

Demek ki geleneksel dilbilgisinde adlandırılmış olan *kip* ve *kiplikler* basit biçimlere göredir. Fiiller birleşik çekime girdiğinde morfem sayısı arttığından ortaya çıkan anlam da farklı olacaktır.

Türkçede zaman ekleri olarak adlandırılan eklerin bu ad altında hem *zaman* hem *görünüş* hem de *kiplik* görevleri vardır. Konuşucu, konuşma esnasında aktardığı değerlerin *zaman* mı *görünüş* mü yoksa *kiplik* mi olduğunu bilmesi de duygu ve düşüncelerini aktarırken Türkçede zaman eki olarak bilinen bu ekleri kullanır. (Benzer 2008:19)

Karmaşık fiiller içine giren ekler de basit şekillerdeki görevlerinden çıkıp farklı anlam ve işlevlere sahip olabilirler. Bu şekillerde *ol-/bulun-* fiili üzerine eklenen zaman eki, *fiil zamanını* bildirme işlevini üstlenirken, birinci bölümdeki sıfat-fiil fiilin *kılınış* anlamını destekler ve/veya fiile *kip* anlamı katar.(Bkz.Kip) *Karmaşık fiilin* bütününden ise bağlamda net olarak ortaya çıkan bir *kiplik* anlamı doğar.

Sonuç olarak birleşik yapıların geleneksel kiplerden farklı *kiplik* değerleri taşıdıkları kesindir. Bunları doğru bir şekilde belirleyebilmek için *kip* ve *zamanın* belirlenmesinde olduğu gibi cümledeki diğer unsurlar, belirteçler ve söz dizimi gibi unsurları göz önünde bulundurmak kısacası konuyu bağlamda değerlendirmek gerekir. Hatta mümkün olsa dil dışı unsurları belirlemek de *kipliklerin* doğru değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu daha geniş kapsamlı sözlü dil çalışmalarıyla mümkün olabilir. Bu çalışma yazılı dille sınırlı olduğundan karmaşık fiillerin *kip*, *kiplik* ve *zamanları* taranan eserlerden derlenen örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

GÖRÜNÜŞ

Görünüş, olayların zaman eksenini üzerindeki bir noktadan bitmiş veya bitmemiş, sınırları aşılmış veya aşılmamış olarak algılanması, her eylemde görülebilen ‘başlangıç-süre-bitiş (initium-course-finis)’ şeklindeki doğal üç evreden herhangi birine bakış, bir başka ifadeyle olayların iç zamansal yapılarının veya evrelerinin parçalanmış veya parçalanmamış olarak görülmesi şeklinde tanımlanabilir (Comrie 1976: 3; Brinton 1990: 2; Smith 1991: 135, 171; Johanson 2000: 31-32; Bertinetto & Delfitto 2000: 190; Uğurlu 2003: 252-256).

Türkçe Sözlük’te görünüş: “Fiillerin belirttiği oluşların süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan dil bilgisi kategorisi: *atıldı atılacak, düştü düşecek, gelmiş olmak*” şeklinde tanımlanmıştır. (TS 2005:783)

Berke Vardar “görünüş”ü “Eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı. Zaman ulamından ayrılan görünüş, eylemin bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi vb.

bakımından ele alındığını vurgular.” şeklinde tanımlar ve kimi dillerde görünüşün özel dilbilgisel öğeleri bulunduğunu da belirtir. (Vardar 2002:104) Günay Karaağaç “Görünüş, dar anlamıyla, eylemin var oluşundan, gerçekleştirilme biçiminden veya gerçekleştirildiği ortamdan kaynaklanan özelliklerini bildirir.” (Karaağaç 2013:439-444) der.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere eylemin görünüş özelliği o eylemin şekilsel özelliklerinden fazlası olmasıyla ortaya çıkar. Başka bir deyişle bir eylemin gösterdiği ile anlattığı kimi zaman farklı olabilir.⁴⁶ Kipleri tanımlarken de kişisel tutumlardan psikolojik koşullardan bahsetmiştik. (Bkz. Kip) *Görünüş* kavramında da kipte olduğu gibi öznellik, konuşunun tavrı ve ruhsal etkiler söz konusudur.⁴⁷ Ancak görünüş kavramı zamandan ayrı düşünülemez, fiil zamanı ile iç içedir.⁴⁸ Görünüşte eylemin bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi söz konusudur. Kısacası *kip*, *zaman* ve *görünüş* kategorileri birbirlerine bağlıdır.⁴⁹

⁴⁶ Kerime, Üstünova, Dil Bilgisi Sorunları, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010 s.34 “Zaman ekleri, yalnızca olayın gerçekleşme anını göstermez. Çünkü onların kip, görünüş işlevleri de vardır. Konuşan ya da yazan kişinin bakış açısını, gözle görme, başkasından duyma, niyet, tahmin, tasarı, istek vb. cümlede aktarılan durumun süreyle olan bağlantısını yansıtırlar. Konuşan, eylem çekim ekleri aracılığıyla anlatacaklarını yansız, yorumsuz bir bildiri biçiminde aktarabileceği gibi, kendi özel görüşünü yansıtarak da aktarabilir. Bu, zaman eklerinin aynı zamanda şekil ekleri olmasının sonucudur. İletişimde önemli olan, eylemin gösterdiği değil; anlattığıdır.

⁴⁷ Neşe, Atabay; Sevgi, Özel; İbrahim, Kutluk; (Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Doğan AKSAN), Sözcük Türleri, Papatya Yayıncılık, İstanbul,2003 s.208 “Dilbilgisi ulamlarından biri olan görünüş, dil içinde eylemin kullanımına yansıyan ruhsal etkiler ve koşullarla ilgilidir; eylemle anlatılan işin, olay ya da oluşun konuşan tarafından öznel bir biçimde değerlendirilmesini gösterir. Konuşan eyleme yeni bir değer yüklemiş olur.”

⁴⁸ Fatma, Erkman-Akerson,; Ozil, Şeyda: *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*: İstanbul, Simurg Yayınevi, 1998 s.265-267 F. Erkman-Akerson, “Görünüş, aslında zaman kavramıyla yakından ilgili olmakla birlikte gene de biraz farklı bir işlev. Görünüş, bir olayın süreye nasıl yayıldığını gösteriyor, ancak bunu yaparken, konuşma ya da anlatı zamanı dediğimiz bir noktayı temel almıyor, genel olarak bir olayın bir süre boyutuyla olan ilişkisini gösteriyor.” der ve görünüş işlevini, *bitmezlik* ve *biterlik* olmak üzere iki sınıfa ayırır.

⁴⁹ N.Engin, Uzun, *Dilbilgisinin Temel Kavramları (Dünya Dillerinden Örnekleriyle-Türkçe Üzerine Tartışmalar)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19, Yay.Mehmet Ölmez, İstanbul, 2004 s.105 Türkçede dilbilgisel kategoriler büyük ölçüde görevsel bağımlı biçimbirimlere (ekler) yüklendiği için eylemden sonra gelen görevsel bağımlı biçimbirimlerin kip, zaman ve görünüş kategorilerinden birini taşıması doğaldır. Yalnız, geleneksel dilbilgisi kitaplarında zaman ve kipin aynı biçimbirimlere (*bildirme kipi*) yüklenmiş olması ve *tasarlama* kipi altında verilen biçimbirimlerin zamandan soyutlanması, bu kategorilerin birbirine karışmasına ve iki kategoriye ayıracak sınırların ortadan

Ülkemizde dilciler arasında bu konu şimdiye kadar doyurucu bir biçimde ele alınmış ve bir görüş birliğine ulaştırılmış değildir. A.N.Kononov⁵⁰, fiildeki *görünüş*'ü “olumluluk-olumsuzluk”, “yeterlilik-yetersizlik” açılarından ele alırken, T.Banguoğlu, “çatı kategorisi” ile değerlendirmiştir.⁵¹ Konuyu; Z.Korkmaz, D.Aksan ve E.Yaman gibi fiildeki anlam, işlev ve zaman kayması olarak ele alanlar da vardır.⁵² Bu kavram için görünüm terimini tercih edenler de vardır.⁵³

kalkmasına yol açmıştır. Ayrıca bu biçimbirimler *görünüş* kategorisi açısından hiç ele alınmamıştır. Oysa kip, zaman ve görünüş kategorileri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

⁵⁰Kononov, A.N. Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, Akademiya Nauk SSSR, Institut vostokovediya, Moskva-Leningrad, 1956 Kononov, fiil şekillenmesi konusunun başında Türkçede fiilin *aspekt*lerinden bahseder. Yazar, bu terimi Almanca *Aktionsart*(=kılınış) karşılığı olarak kullanmaktadır. Kononov *aspekt* terimini “şekil, biçim, kılık” (Rus.*forma*) anlamında kullanıyor. Bilgine göre Türkçede fiilin dört aspekti vardır: olumlu aspekt, olumsuz aspekt, güç yeterliği aspekti (*yeterlik fiili*), imkânsızlık (*nevozmojnost*) aspekti (*yetersizlik fiili*).

⁵¹Tahsin, Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 Eserde *görünüş* =*aspect* kavramını “fiilin çatısı” anlamında kullanır: “Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine *görünüş* (aspect) diyoruz. Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine *fiil çatısı* (voix) adını veririz. Dilimizde fiil çatısı 6 görünüşten meydana gelir:1.Yalın *Görünüş döv-mek*2.Olumsuz *Görünüş döv-me-mek*3.Edilen *Görünüşü döv-ül-mek* 4.Dönüşlü *Görünüş döv-ün-mek* 5.Karşılıklı *Görünüş döv-üş-mek* 6.Ettiren *Görünüşü döv-dür-mek*

⁵²Zeynep, Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2009 s.579-583 Z.Korkmaz bazı örneklerde anlam kayması bulunduğunu bazı durumlarda zaman kayması olduğunu bazı örneklerde ise *görünüş* bakımından olumsuzluk anlamı olduğunu belirtir. “*Hava açtı mı seninle uzun bir yürüyüşe çıkarız.*” örneğinde ise zarf-fil görevi yüklenmiş bir işlev söz konusudur. Bu örneklerden sonra Korkmaz şu sonuca varır: “*görünüş*’te kişilerin devreye girmesiyle birlikte, kipler, yer yer belirli şekil ve zaman kavramlarının dışına çıkarak farklı işlev, anlam ve zamanlara dönüşebiliyor.” Korkmaz, “Dildeki değişme aynı zamanda düşüncenin gelişmesi ile de bağlantılıdır. Bu nedenle, düşüncede meydana gelen değişme ve gelişmeler, ister istemez bu değişmelerin anlatımı için kullanılan cümlelerin yüklemelerindeki zaman kavramında da paralel bazı kaymalara yol açar. Ayrıca zaman kavramı sınırsız bir genişlik taşıdığı için, onu her zaman belirli kalıplar içinde tutmak da mümkün değildir. Anlatım yollarındaki çeşitlilik ve incelik, kişilerin konuşma ve yazılarında görülen üslup ayrılıkları belirli kalıplar içindeki zaman sınırlarını zorlamakta ve gerektikçe onları bu sınırların dışına taşımaktadır. Şu var ki, zaman ve anlam kaymaları ile ortaya çıkan yeni durum ve şekillerle yeni zaman, elbette asıl zamanın yerini tutamaz. Ancak, yeni zaman belirli bir kalıp içindeki asıl zamanın ifade edemeyeceği bir durumu dile getirir; anlatıma çeşni ve zenginlik katar.” Korkmaz “Bir cümlemin yüklemi, görünüş açısından yalnız, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve belirli şekil kalıplarına bağlı olarak değil, aynı zamanda cümlemin yönlendirici öteki öğelerine, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve dili kullanmadaki yetenek ve güçlerine bağlı olarak da şekillenmektedir. Hatta bu şekillenme sırasında, dil bir hamur yumuşaklığı kazanarak fiildeki zaman ve işlev kaymalarını da gerçekleştirmiş olmaktadır.” der.

⁵³Vecihe, Hatipoğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, A.Ü.DTCF Yay. 4.Baskı, Ankara, 1982 s.63 Vecihe Hatipoğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde bu konuyu değişik bir terimle veriyor: “Görünüm (Fr. Aspect, aspectintensif; İng.aspect, intensiveaspect; Alm. Aktionsart, intensive Aktionsart) (Derl.

Günay Karaağaç bu konuda “Bilgilerin, varlık ve eylemlerin var oluşlarından kaynaklanan sözlüklük görünüşleri ile içinde yer aldıkları söz öbekleri, cümle ve bağlamdan kaynaklanan söz dizimlik görünüşleri, dil bilimi çalışmalarında, bir netliğe kavuşturulamamıştır. Bu durumun ana nedeni, dillerin yapı farklılığıdır. Bir dildeki sözlüklük bir görünüşün, bir başka dilde söz diziminde gerçekleştiriliyor olması, bu kargaşayı ortaya çıkarmıştır. Varlık adları, sözlüklerdeki var oluşlarından kaynaklanan anlamları ile söz dizimindeki işlevleri tam olarak kavranılmadığı için tür değiştirme (*semantic shift*) konusu ile yine söz ve söz öbeklerinin olay adları olan cümlelerdeki anlam ve işlevleri net olarak sınıflandırılmadığı için görünüş (*aspect*) konusu, bir kördüğüm haline gelmiştir.” der. (Karaağaç 2013:440)

Türkiye Türkçesinde zaman eklerinin görevleriyle ve kiplerin sınıflandırılmasıyla ilgili görüş birliğine varılamamış olması bazı araştırmacıların yeni yollar aramasına ve yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Batı dillerinde kullanılan “Aspekt⁵⁴” terimi bu ihtiyacı karşılamak için doğmuştur. Mustafa Uğurlu bu terimin “Aspekt” terimi karşılanmasını doğru bulmamaktadır: “Görünüş” teriminin oluşturulduğu *görün-* fiilli, dönüşlü çatılıdır. Bu yüzden “Aspekt” kelimesinin anlamında, çekimli fiilin ifade ettiği “olay”ın kendi kendine bir “görünme”si değil, bilakis konuşanın onu “nasıl gördüğü” vardır; bir başka deyişle, işi yapan, “olay” değil, ona bakan insandır. Nitekim *aspekt* kelimesi de Latince

Görünüş, karmaşık fiil) eylem kavramlarında meydana gelen geliş tarzı: Atıldı atılacak, düştü düşecek, oldu olacak, gelmez olmak, gidecek olmak, gelmiş olmak, vermiş bulunmak vb.

Fuat, Bozkurt, Türkiye Türkçesi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995 s.49 Eserde konu “Görünüm” başlığı altında verilir: “Yüklem olan eylem bir görünüş sunar. Bu eylemin gerçekleşme biçimidir. Bir eylemin görüntülenişi, bir devinimin sergilenişidir. Olayı yansıtmaya biçimidir. Başka sözler karışmasızın devinim içinde bulunan eylemin görünümüdür. Bir insanın yürüyüşü, bir balığın yüzüşü, bir kuşun süzülüşüdür. Görünümün, devinimin anlatıma yansımaya olayıdır bir bakıma. Geniş boyutta ele almak gerekiyor görünüm kavramını. Zaman ve kip kavramlarını içinde bulunduran bir kavram olarak düşünmek gerekiyor. Böylece eylemin iç devingenliğinin, bir belirtece başvurmada kendince anlatımıdır.”

⁵⁴ Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Ankara, 1949s. 474-475 Türk ansiklopedisinin “Aspekt” maddesinde daha çok kılınış üzerinde durulmuştur. Aynı başlık altında “kılınış” ve “görünüş” kavramları ele alınmıştır. “Görünüş”le ilgili olarak şunlar söyleniyor: “Aspekt (Lât.aspektus=görünüş, manzara), araştırmacılıkta fiile ait bir “gramatikal kategori” olarak iki farklı anlamda kullanılan terim. Kipin anlattığı indî (subjektif) düşünceler karışmadan fiil eylemini afakî olarak (objektif) nasıl değiştiğini ve yapıldığını anlatan aspekt.

aspektus < *ad-spektus* < *specto* “bakmak, görmek” fiilinden türetilmiştir. Bu yüzden “Aspekt”te bir “olay” ın “farklı yerlere odaklanan bakışlarla değerlendirmesi” söz konusudur.” (Uğurlu 2003:124-133)

M.Uğurlu aspekt teriminin karşılığı olarak “Bakış” terimini kullanır ve “Bakış”la ilgili, “sınırlar arası”, “sınır ötesi” kavramları hakkında bilgi verir: “İnsanoğlunun “sınırlar arası” (Intraterminalitât) ve “sınır ötesi” (Postterminalitât) olmak üzere, temel iki “bakış”ı vardır.

“Sınırlar arası” (Intraterminalitât) “bakış”, bir “olay”ın “başlangıç sınırı” ve “bitiş sınırı” arasına bakmaktır; bir başka deyişle bakışı, “olay”ın “başlangıç sınırı”ndan sonra “bitiş sınırı”dan önceye, yani “sürekleşme”ine çevirmektir.

“Sınır ötesi” (Postterminalitât) “bakış” ise “olay”ın, “önemli sınırı”nın geçilmiş olduğuna dikkat etmektir. Bu “önemli sınır”, “olay”ı dile getiren “eylem”in “kılınışı”na göre değişmektedir: “Son sınırı vurgulayanlar” ve “sınır vurgulamayanlar”da, “bitiş sınırı”; “ön sınırı vurgulayanlar”da ise “başlangıç sınırı” önemlidir.

“Sınır ötesi” bakışa göre “olay”, “son sınırı vurgulayanlar” ve “sınır vurgulamayanlar”da “bakış noktası”ndan geçmişte kalmıştır. *Ali gelmiş* cümlesi, bu bakışa göre; “Ali, benim dikkat ettiğim zaman noktasından önce gelmiş ve artık gelemez”i ifade eder.

“Ön sınırı vurgulayanlar”da ise “olay”ın gerçekleşmesi, “bakış noktası”nda olabilir. Çünkü gerçekleşmiş sayılması için “başlangıç sınırı”nın geçilmiş olması yeterlidir; yani gerçekleşme “sürekleşme” durumunda olabilir. Bu bakışa göre; *Ali uyumuş* cümlesi, “Ali benim dikkat ettiğim zaman noktasından önce uyumuş ve hâlâ uyumaktadır”ı ifade eder.

Bunlardan başka Türkiye Türkçesinde, duruma göre “tarz bakışı” (Modalperspektive) olarak yorumlanabilecek gerçekleşmiş bir “olay”ı ifade etmeyen “öngörülü bakış” (Prospektiv) da vardır. (Uğurlu 2003:124-133)

Türkçede yüklemleştircilerin zaman işlevlerinin yanında, görünüş işlevlerinin olduğu gerçeği, *Johanson'un Aspekt im Türkischen* adlı çalışmasına kadar hemen hemen hiç dikkate alınmamıştır. İlk defa bu çalışmada, Türkçenin zaman ve görünüş sistemi sistematik bir bütünlük içinde ve dilbilimsel bir temelde ele alınmış, Türkçede yüklemleştirciler arasındaki birçok farkın aslında görünüşsel özelliklerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. (Aydemir 2010:10)

İbrahim Ahmet Aydemir, “Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi” adlı eserindeki analiz ve betimlemeleri Johanson’un Türkçenin zaman ve görünüş sistemiyle ilgili çalışmalarına dayanan kuramsal temele göre yapmıştır. Bu kuramsal temelin anlaşılabilmesi için gereken özel kavram ve terimleri açıklar:

“a)Olay (O): Gerçek hayatta vuku bulunan ve çekimli fiil tarafından ifade edilen her türlü oluş, kılış, hareket, olgu ve durum için kullanılan dil dışı kavramdır. Her olayın bir başlangıç sınırı, bir bitiş sınırı ve bir süreci vardır.

b)Konuşma Anı (K Noktası): Konuşmacının konuştuğu zamanı gösteren bir kavramdır ve genelde “burada ve şimdi” olarak da ifade edilmektedir. K noktası sayesinde biz, *mutlak zamanı* tanımlayabilir ve dilbilimsel anlamda betimleyebiliriz; zira bu noktadan öncesi *geçmiş zaman*, sonrası *gelecek zaman* ve bu noktayla örtüşen zaman dilimi ise *şimdiki zaman* olarak nitelendirilmektedir.

c)Yöneliş Noktası (Y Noktası): Johanson’un terminolojisinde Orientierungspunkt olarak ifade edilen bu nokta, “konuşmacının zamansal bakış açısını belirleyen nokta” olarak tarif edilmektedir.

d)Belirleme Noktası (B Noktası): Bir kavram olarak belirleme noktası (B noktası), olayların oluşları itibarıyla zaman çizgisinde belirlendikleri noktayı gösterir. Diğer bir deyişle bu nokta, bir olayın “oluş zamanı” olarak da nitelendirilebilir.” (Aydemir 2010: 10-14)

Görünüş Perspektifleri:

Johanson’un Türkçe için geliştirdiği görünüş teorisine göre Türkçede üç farklı görünüş perspektifi vardır:

1. İntraterminallik(İntraterminalit t): Bir görünüş perspektifi olarak intraterminallik, bir olayın, başlangıç sınırından sonra ve bitiş sınırından önce, yani başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenmesini ifade eden bir kavramdır. Böylece olay, s rec  safhasında gözlemlenir.(Johanson 1994:249. 1999a:172)

2.Postterminallik (Postterminalitât): Bu bakış açısı, bir olayı kritik sınırı a ıldıktan sonraki bir safhada gözlemlemeye imkân verir (Johanson 1994:249)

3. Terminallik (Terminalit t): Türkçede    nc  bir perspektif olan terminallik, bir olayı kritik s nra ulaşıldığında gözlemler (Johanson 2000a)” (Aydemir 2010:21-24)

Görünüş ve Bağlam:

Fatma Erkman-Akerson, görünüşü “Görünüş, olayların süre içindeki yayılımını gösterir ama, bu yayılımın konuşma ya da anlatı noktasına göre bir yere yerleştirilmesi, zaman işlevi aracılığıyla olur.” (Erkman 2000:141-145)  eklinde tanımlar. Yani bir süre kavramı vardır, bir de zaman. Ancak Türkçe, batı dillerinden farklıdır. Görünüş işleviyle zaman işlevi aynı eklerle gösterilir.

Erkman-Akerson g r n   n anlaşılmasında bağlamın önemine değinir: “Görünüş, bir eylemin anlık mı yoksa sürekli mi olduğu ile ilgilidir. Geniş zaman eki, aslında doğrudan zaman göstermekten çok, eylemin sürekliliğini gösterir. [dünya güneşin çevresinde d n-er]. [-D ] ve [-m  ] ekleri ise, bir kezlik, sürekliliği olmayan eylemleri anlatırlar: [Ayşe dün gece geç gel-di]. [-yor] ve [-EcEk] ekleri iki değeri de taşıyabilirler, hangi görünüş değerinin kastedildiği bağlamdan çıkar: [  te bak Ayşe geli-yor] → bir kezlik, anlık olay; [Ayşe artık i ten erken çıkıyor]→süreklilik kazanan olay. (Erkman-Akerson 2007:261)

Örneklerden de anlaşıldığı üzere kip ve zaman kavramlarında olduğu gibi fiilin görünüşünü de ancak cümle içinde tanımlamak mümkündür. Tek başına zaman anlamı taşımayan ancak cümle içinde belirsiz bir şekilde gelecek zaman bildiren tasarlama kiplerini zaman tablosunda yerle tirebilmek için nasıl ki cümledeki belirteçlerden faydalanıyorsak aynı şekilde fiilin görünüş özelliğini belirlemek de

ancak cümle içinde fiilin yapısını ve diğer öğelerle ilişkisini belirledikten sonra mümkün olabilir.

Zaman ve kip kavramını açıklarken konuya şekilsel yaklaşmanın mümkün olmadığından bahsetmiştik.(Bkz: Kip ve Zaman) Buna rağmen belli başlı eklerin belli kip ve zaman bildirmedi kullandığını belirten tablolar ve sınıflandırmalar yapmak mümkündür. *Görünüş* kavramında da belli başlı eklerden yola çıkarak *görünüş* anlamı katan zaman eklerini tablolastırmak mümkünse de bazı eklerin birden fazla görevi olabileceğini de dikkate almak gerekir.

Erkman-Akerson “görünüş işlevi, olayları belli bir zaman noktasına yerleştirmez, olayları yalnızca süredeki yayılım boyutları açısından değerlendirir. Olayları belli bir zaman noktasına göre yerleştirme ise zaman işlevinin görevidir.” der ve sonuçları şu çizelgeyle gösterir:

	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Bitmezlik	[-İrdİ]; [-yordu]	[-İr]; [-yor]	[-EcEk]?
Biterlik	[-mİş]; [-Dİ]; [-mİştİ]; [-Diydİ]	-yor	[-mİş] olacak; [-EcEk]?

Tablo 8

Çizelgeye baktığımızda, [-yor] ve [-EcEk] eklerinin çok işlevli olduğunu görürüz. Bir metinde (yazılı ya da sözlü) bu eklerin tam hangi işlevleri taşıdıklarını dışa vurmak için belirteç kullanırız, [sık sık], [her zaman],[aniden],[şimdi]...gibi. Bazen de, fiilin sözcük yapısı görünüş türünü ortaya koyar. Örneğin [uyumak] süre içinde yayılan bir eylemdir, fiilin anlamı açısından bitmezlik türüne girer, oysa [uykuya dalmak] anlık bir eylemi gösterir, dolayısıyla biterlik kapsamındadır. Yalnız bu

eklerin çok işlevli olduklarını unutmamak gerekir. Örneğin [-İr] eki, pekâlâ gelecek zamandaki bir kezlik bir olayı [sanırım, Ayşe yarın gel-ir] ya da belli bir metin türünde (özet) herhangi bir zaman noktasında gerçekleşebilecek olan, yani zaman açısından belirlenmemiş bulunan, ama biterlik türüne giren bir olayı [Ayşe kapıyı it-er ve içeri gir-er ...]aktarabilir. (Erkman-Akerson 2007:265-267)

Ahmet Akçataş da “Cümlede Zaman” adlı bildirisinde “Zaman ve görünüş aynı eklerle gösteriliyorsa, bu durumda zaman tasnifi ile görünüş, bize göre birbirinden ayrılmamalıdır. Bu yüzden Türkçede bunların ayrı başlıklar altında ele alınması yerine, cümle cümle zaman formülleri elde edilmesi mümkün olabilir. Bu formüller, dilin zaman başlığı altında ele alınabilir.” der. A.Akçataş bildirisinde “aspekt” konusunda çeşitli incelemeler yaptıktan sonra tense-aspekt başlıklarını birlikte değerlendirir bunun sebebi olarak da Türkçenin bu iki kavramı aynı eklerle karşılaması olarak belirtir. Ayrıca zaman zarflarının eklerden daha işlevsel olduğunu özellikle vurgular. (Akçataş 2004:102)

Sonuç olarak diğer kategorilerde olduğu gibi görünüşte de bağlam, değiştirici ve belirleyicidir.⁵⁵ İnceleme çalışmalarında bağlamın önemini unutmadan, her yapıyı kendi ortamı içerisinde derin bir şekilde değerlendirmek gerekir.

Görünüş ve Zaman:

Görünüş kavramını anlamak için her şeyden önce fiil zamanı ile gerçek zamanı birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü gerek zaman gerekse görünüş kavramı konuşucu ve dinleyicinin iletişim kurarken aynı gerçek zaman dilimi üzerinde

⁵⁵Günay, Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013s.439
Günay Karaağaç bu konuda “Varlık ve olayların görünüşleri, onların anlamlarıdır. Bir dil kullanımı, bu öğeleriyle, yani asıl ve bağlı biçim birimleri, söz öbekleri, cümle ve bağlamıyla bir görünüş sunar. Bu görünüş, varlık ve olayın, bunların içinde yer aldıkları cümle ve bağlamın sunduğu anlamdır. Beş duyu organlarıyla gerçekler dünyası olan doğadan, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine anlam denir. Bu hâliyle anlam, dış dünyadaki bir varlığın veya dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram ve içeriktir. Varlık ve olaylardaki görünüş değişikliği, anlam değişikliğidir.Sözlükteki her ad gibi her eylem de diğer eylemlere benzeyen ve benzemeyen özelliklere sahiptir. Yapımlık ve çekimlik bağlı biçim birimleri, ilişkilendirici ek ve edatlar, cümle başı edatları ve nihayet her bağlam görünüş değiştirici (*aspectualiser*) olarak kullanılabilir.”

yaşanmış, yaşanan ya da yaşanacak süreçler hakkında tam olarak bilgi alabilme ihtiyacının bir sonucunda oluşmuştur. Zaman kavramı bu süreçleri anlatmada tek başına yetersizdir. Zaman kavramı nokta ya da belli bir aralıktaki vaka ya da durumun gerçekleştiği dilim hakkında bilgi verir. Görünüş kavramı ise fiil zamanı ile edinilen nokta ya da aralık boyunca gerçekleşmiş, gerçekleşen, gerçekleşecek vaka ya da durumun bu süreçte bitmişlik mi bitmemişlik mi yoksa sürüyor mu bilgisini verir. İki kavram birbirinin zıttı değil birbirini tamamlayan bütünün parçalarıdır. Aktarılan iki kavram ile konusu ve dinleyici arasında sağlam bir iletişim kurmak mümkün olur. (Benzer 2008:108)

Gramatikal zaman, eylemin zaman içindeki konumunun gramatikleşmesidir (Fleischmann 1990: 15) ve *konuşma zamanı*, *referans zamanı* ve *eylem ilişkisi* ile kurgulanır. (Reichenbach 2005: 71-78, Bacanlı 2008: 3-4) Referans zamanı, genelde konuşma anıdır; ancak söylem/bağlam tarafından kurgulanmış bir başka zaman noktası ile de temsil edilebilir. (Fleischman 1990: 15)

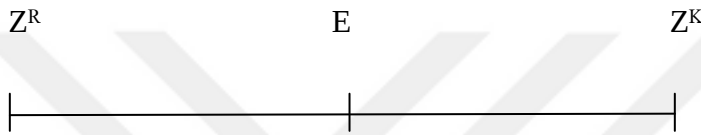
Konuşma zamanı ve eylem zamanına ek olarak, bağlam tarafından kurgulanmış bir ‘referans zamanı’ fikri, zaman kombinasyonlarının sayısını da artırır. Gösterim noktası olarak sadece konuşma anının alınması durumunda *konuşma anından önce*, *konuşma anıyla eşzamanlı* ve *konuşma anından sonra* olmak üzere üç tür zaman ayırımından bahsedilir. Konuşma zamanı ile referans zamanı arasındaki ayırım ise, türlü zamanların daha ayrıntılı olarak ifadesini sağlar; *geçmiş>şimdi> gelecek* sırası, *geçmiş öncesi > geçmiş > geçmiş sonrası > hâl öncesi > hâl > hâl sonrası> gelecek öncesi > gelecek > gelecek sonrası* haline gelebilir.(Reichenbach 2005: 77)

Bu ayırım, *mutlak zaman* ve *göreceli zaman* kavramlarıyla da ifade edilir. Mutlak zaman, gösterim noktası olarak konuşma anının alındığı, göreceli zaman ise gösterim noktasının söylem ya da bağlam tarafından kurgulanan ikincil bir nokta olduğu zamandır. (Comrie 1985: 36-56, Fleischman 1982:8, Uzun 2004: 152, Aslan Demir 2008: 36)

Aşağıda, *Ali geldi* ve *Ali gelecekti* cümlelerinde eylemin (E) zaman eksenine yerleşme biçimleri gösterilmiştir. *Ali geldi* cümlesinde gösterim noktası konuşma zamanıdır (Z^K); eylem, zaman eksenine konuşma anına göre *öncelik* ilişkisi ile

yerleşir; konuşma zamanı ve referans zamanı (Z^R) aynı nokta üzerindedir. *Ali gelecekti* cümlesinde ise eylem, zaman çizgisine, geçmişteki bir referans noktasına göre *sonralık* ilişkisi çerçevesinde yerleşir. Bir bakıma *geçmişin geleceği* (past future, fututum preateriti) ifade edilmiş olur. (Johanson 2000: 36)

Ali geldi.

Şema 7

Temelde *zaman* ve *görünüş* ayrı kategorilerdir. Söz gelimi *Ayşe geldi* ve *Ayşe geliyordu* cümleleri gramatikal zaman bakımından aynıdır. İkisi de geçmişini bildirir. İkisi arasındaki fark *görünüş* kategorisiyle ilgilidir. *Ayşe geliyorduda*, *Ayşe geldiden* farklı olarak, olayın süreği önemsenmiştir. Bu ikisi *sınırlararasılık* görünüşü açısından zıtlashırlar. (Comrie 1976: 3)

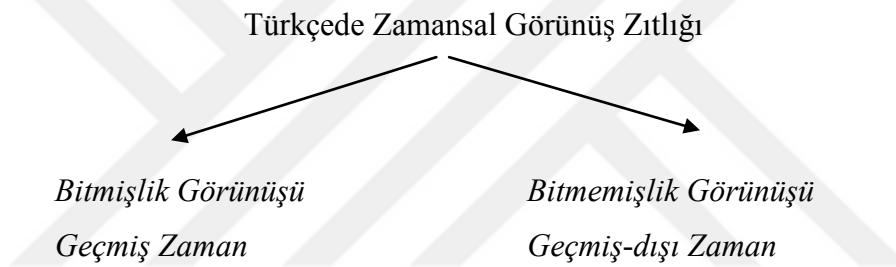
Görünüşsel ve zamansal anlamlar, tek ve aynı unsur üzerinde birlikte bulunabilir. (Johanson 2000: 34) Johanson, Türkiye Türkçesi için gramatikal zamanı görünüş kategorisiyle birlikte düşünür (aspectotempora). Bir eylem, zaman çizgisi üzerine, konuşma zamanı ve eylem zamanı arasındaki ilişkiye göre *geçmiş/sonlanmış* (anterior), *hâl/sonlanmamış* (non-anterior) ve *gelecek* (posterior) biçiminde ve *sınırlararası* (intraterminality), *sınırötesi* (postterminality), *öngörölü* (prospectivity) bakışlardan biriyle yorumlanarak yerleşir. Böylece eylem belirli bir görünüş-zamanla açığa çıkmış olur. (Johanson 1994: 248, 2000: 34) (Aslan 2012: 13-14)

Fiilde zaman da görünüş de zamanla ilgili olmasına rağmen zamanı farklı yollardan ele alırlar. Fiilde zaman gösterici bir kategoridir ve olay anıyla kendi yerini belirler. Görünüş ise, olay anı ile ilintili bir başka zaman noktasıyla ilgilenmez, daha çok olayın geçici iç durumuyla ilgilenir. (Demirgüneş 2007:36)

Türkçe görünüşsel bir dildir. Fakat her bir morfemin aktardığı görünüş değerleri betimlenerek, bu görünüş değerleri tam olarak belirlenmediği için, eylem

kategorilerinden eylem zamanı göz önünde tutulmuştur. Böylece, geleneksel olarak kabul gören üçlü zaman sınıflaması (geçmiş, şimdi, gelecek) Türkçe dil bilgisinin içine de uyarlanmıştır.

Türkçenin görünüşsel görünümünü bitmişlik ve bitmemişlik olarak ayırdığımızda bitmişlik görünüşünü doğal olarak geçmişe yerleştirmek gerekir. Bu durumda ortada bir geçmiş zaman olacaktır. Bitmemişlik görünüşü ise hem geçmişte hem de geçmiş dışındaki herhangi bir zamanda gerçekleşebilir. Bu durumda da ortada bir geçmiş-dışı zaman olacaktır. Eylem zamanı ve görünüş değerlerinin sıkı bağı, “Zamansal Görünüş Zıtlığı” adı altında şu şekilde tablolaştırılabilir: (Demirgüneş 2007:71)

Tablo 8

Eylem zamanı, cümle/sözce kurucusu ögeyi zaman içerisinde bir noktaya yerleştirmeye çalışır. Bu yönüyle görünüşün eylem zamanıyla bir ilişkisi yoktur. Görünüş eylem zamanının ortaya koyduğu zaman çizgisi üzerindeki nokta(lar)da eylemin başlangıcı, bitimi veya bu iki nokta arasındaki süreçle ilgilenir. Bu nedenle iki eylem kategorisi sürekli bir etkileşim içindedir ve dil tipolojilerindeki sınıflamalar bu iki eylem kategorisini içine alan sınıflamalardır (Dahl 2002: 17). Türkçede bu iki eylem kategorisini içine alan bir sınıflama ve morfemlerin bu sınıflamadaki yerleri şu şekilde yapılabilir:

	Bitmemişlik	Bitmişlik
	geçmiş-dışı	geçmiş
-()r	+	–
-(y)AcAk	+	–
-Iyor	+	–
-DI	–	+
-mIş	+	+

Tablo 10

Görüldüğü gibi Türkçede görünüş ve zaman ekleri tek ekle birleşmektedir.⁵⁶ Zaman eki diye tanıdığımız ekler hem fiil zamanını hem de bağlama göre görünüş kategorilerini belirlemede yardımcı olmaktadır.

Görünüş ve Kip/ Kiplik:

Fevzi, Karademir, “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine” adlı makalesinde görünüşü, “konuşanın, çekimli eylemdeki zamanı ve işaretleyicilerini kullanım keyfiyetidir. Başka bir deyişle eylemin zamanına öznel *bakış*ıdır.” diye tanımlar ve kip, kiplik, görünüş kavramları arasındaki farka değinir:

Kiplikle bir karşılaştırma yapılacak olursa, *kiplik*, konuşanın, eylemin gerçekleşme(me) tarzı; *görünüş* ise, süreci/zamanı ile ilgili tutumunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında, *kiplik* ve *görünüş* ayrımı yerine, *tasarlama/tarz kipi-zaman kipi* karşıtlığına paralel olarak, *tasarlama/tarz kipliği-zaman kipliği* (görünüş yerine) karşıtlığını yansıtan bir terimlendirmeyi de öğretilbilirlik/öğrenilebilirlik kolaylığı açısından tartışmaya değer görmekteyiz. (Karademir 2012:2102)

⁵⁶ Benzer, Ahmet, Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik, Marmara Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2008 s.121 Harrison’a göre dillerin bazıları görünüşü belirtmek için özel bir kelime ya da çekim ekine sahip değildir; ama çoğu dil görünüşe ait sınıflandırmalarda gömülü olan anlamı açıklamak için çeşitli yöntemler kullanır. Örneğin; Bulgarca görünüş çekimleri bakımından çok zengindir; fakat bazı Alman lehçelerinde çok azdır. Görünüşü göstermek için açık ve kesin bir çekim eki ya da ek olmadığı zaman, diller zarif usuller, deyimleri içeren cümlecikler kullanır. Örneğin; İngilizcede alışkanlık görünüşün geçmiş biçimi için *used to* kalıbı kullanılır. Pek çok dilde ise hem görünüş hem de fiil zamanını birleştiren fiil biçimleri bulunur; İspanyolca *Juan kitap okuyordu* ve *Juan kitap okurdu*’da geçmiş zaman ve bitmemişlik görünüşü iç içe girmiştir. Benzer biçimde de görünüş ve zaman Türkçede tek ekle birleşmektedir.

Karademir *kip*, *kiplik* ve *görünüş* terimlerinin ayrımını örneklerle açıklar:

1. *Şu an yazı yazıyorum.*

a. Kip: şimdiki zaman kipi. (-*yorum* kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, konuşma anında gerçekleşmekte olan eylemin zamanını işaretlemektir.)

b. Kiplik: Bildirme. (Konuşan, konuşmakta olduğu anda yazma eylemini gerçekleştirmekte olduğunu bildirmektedir. Kipliğin daha özel bir anlamda yorumlanmasını sağlayacak bir işaretleyici bulunmadığı için, bağlamdan sadece konuşanın bildirme niyeti anlaşılmaktadır.)

c. Görünüş/bakış: -*yorum* kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, konuşma anında gerçekleşmekte olan eylemin zamanını (şimdiki zamanı) işaretlemektir. Konuşanın işaretlediği zaman ile kipi uzlaşımsal işlevi örtüşmektedir.

2. *Sen dur, şimdi geliyorum!* (Kardeşini dövmek neymiş, göstereceğim sana!)

a. Kip: şimdiki zaman kipi. (-*yorum* kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, şimdiki zamanı bildirmektedir.)

b. Kiplik: Kızgınlığın/tehdidin bildirimi (Konuşan, muhatabına kızdığını, çok yakın zaman içinde onu cezalandıracağını bildirmektedir.)

c. Görünüş/bakış: Konuşanın işaretlediği zaman ile kipi uzlaşımsal işlevinin tam olarak örtüşüp örtüşmediği kesin olarak bilinmemektedir. Konuşan, konuşurken gelme eylemini gerçekleştiriyor olabileceği gibi, konuşma anından hemen sonra da gerçekleştirebilir. Şayet ikinci durum söz konusu ise, konuşan, şimdiki zaman kipini, nüanslı bir şekilde, çok yakın gelecek zaman anlamında kullanmış demektir. Bunun tam olarak bilinmesi için bağlamda zamanın sınırını belirleyici başka işaretleyicilerin de bulunması veya bizim konuşma anına şahit olmamız gerekir.

3. (Beni kızdırdın), *hemen burayı terk ediyorsun!*

a. Kip: Şimdiki zaman kipi. (-*yorum* kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, şimdiki zamanı bildirmektedir.)

b. Kiplik: Emredici edayla kovduğunu bildirme/gitmesini emretme (Hemen burayı terk et!)

c. Görünüş/bakış: Konuşanın işaretlediği zaman ile *kipin* uzlaşımsal işlevi örtüşmemektedir. Zira konuşma anında terk etme eylemi gerçekleşmemektedir. Konuşanın odaklandığı zaman noktası, şimdiki zaman sınırına çok yakın bir gelecek zamandır. Muhatabın eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği ise bilinmemektedir. (Karademir 2012:2102-2103)

Karademir'in bu incelemesi *kip*, *zaman* ve *görünüş* kavramlarına nasıl yaklaşılmaması gerektiğini açıklamakla birlikte, kanımızca olası inceleme çalışmalarında da ilham vermektedir. *Görünüş*, *kip* ve *kiplik* kavramlarının tam oturmaması ve hala tartışılır olmasının bir sebebi de bu konuda metinler üzerinde bağlam odaklı ve bütüncül inceleme çalışmalarının azlığıdır.

Görünüş Sınıflandırmaları:

Görünüş *Dil bilgisine* ve *Sözlüğe Dayalı Görünüş* olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

1)Dil bilgisine Dayalı Görünüş:

Dil bilgisine dayalı görünüş, anlama dayalı dolaylı anlatımlarla açıklanabildiği gibi ağırlıklı olarak dilde biçime dayalı ifade bulur. Fiile eklenen ekler aracılığı ile bir cümlenin dil bilgisine dayalı görünüş özelliği tespit edilir. Özellikle biçime dayalı bir dil olan Türkçe, bünyesinde barındırdığı ve zaman eki olarak adlandırdığı birçok ek ile dil bilgisine dayalı görünüşü, birçok yabancı dile nazaran, kolaylıkla kullanıma yansıtabilmektedir.(Benzer 2008:109)

Dil biliminde, bitmişlik ve bitmemişlik biçiminde ikiye ayrılan *dil bilgisine dayalı görünüş*, Smith tarafından *bitmişlik*, *bitmemişlik* ve *yansız* olmak üzere üçe ayrılmıştır. (Smith 1997: 3)

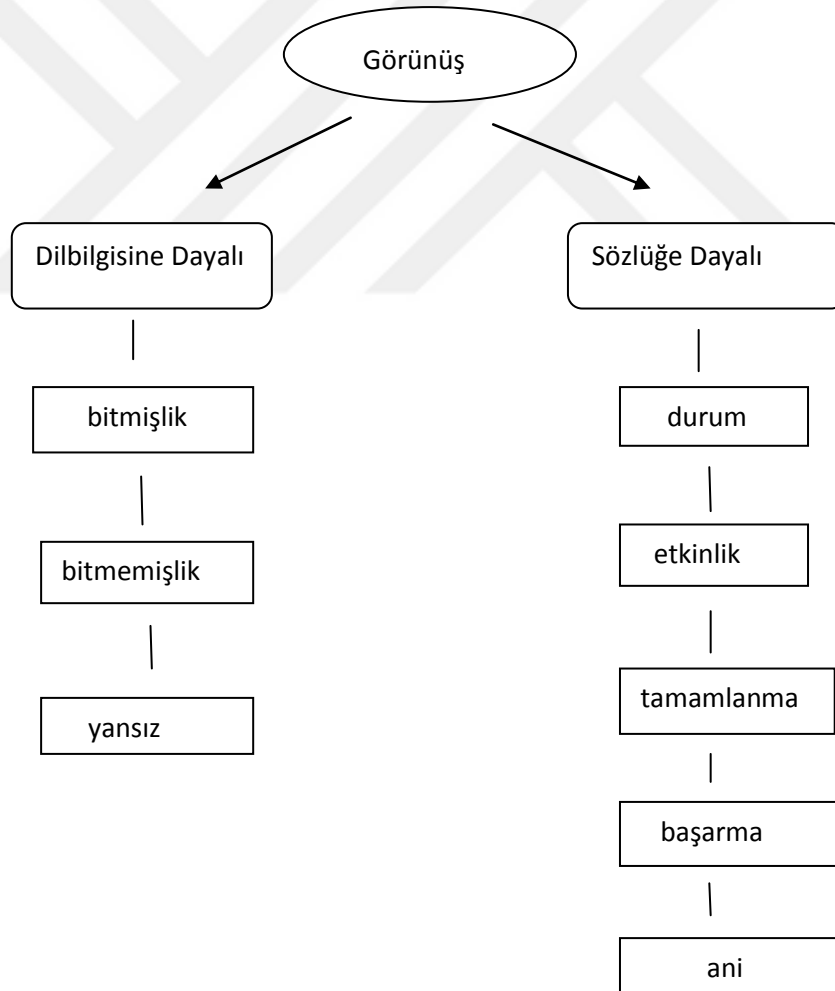
2) Sözlüğe Dayalı Görünüş: Smith'e göre sözlüğe dayalı görünüş çok belli olmasına rağmen dil bilgisine dayalı görünüşe göre örtülü (covert) bir sınıflandırmadır. Cümle içinde tespit etmek biraz daha zordur.

Sözlüğe dayalı görünüşü tespit etmede fiil tek başına karar verici öge değildir. Cümlenin görünüşe ait anlamı, fiiller ya da fiil cümleciklerinden daha çok cümle içinde tutulur. (Smith 1997: 5)

Cümle içindeki birçok yönlendirici cümlelerin sözlüğe dayalı görünüşünü tespit etmede etkilidir. Bu sebeple sözlüğe dayalı görünüşü tespit etmek, dil bilgisine dayalı görünüşü tespit etmeğe göre daha zordur. (Benzer 2008: 129)

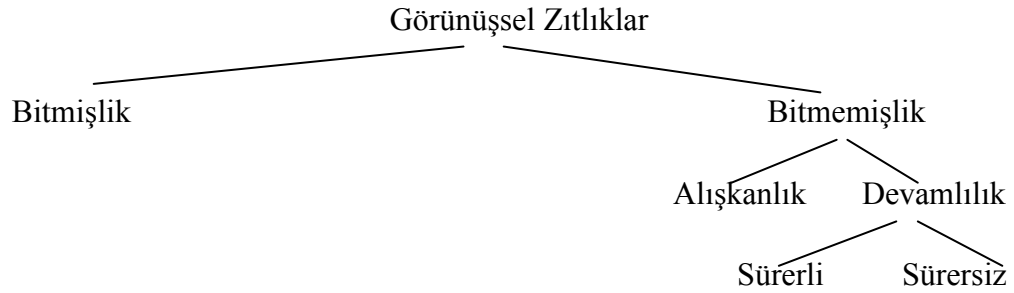
Smith anlama dayalı özellikleri kullanarak sözlüğe dayalı görünüş özelliklerini *etkinlik*, *durum*, *tamamlanma*, *başarma* ve *ani* (semelfactives) olmak üzere beşe ayırır. (Smith 1997: XVI)

Smith'in görünüş sınıflandırması:

Tablo 11

Comrie'ye göre dünya dillerindeki görünüş zıtlıkları şu şekilde tablolaşmıştır (Comrie 1976: 25)

Tablo 12

Görünüş Türleri:

Çeşitli araştırmacıların fikirlerini derleyerek ortaya çıkan görünüş çeşitlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür. Bu görünüş türlerinden her biri günümüz Türkiye Türkçesinde görülmemektedir. Ancak görünüş konusunun ne kadar derin ve geniş kapsamlı olduğunu açıklayabilmek adına dillerde görülen belli başlı görünüş türleri şunlardır:

1.Bitmişlik Görünüşü: (perfective aspect, telic aspect, complete aspect):Bitmişlik görünüşü, bir vaka ya da durumun konuşma anından önce başlayıp bittiğini bildirir. Vaka ya da durum konuşma anında artık gerçekleşmemektedir. (Benzer 2008:110)

Yüklemin anlattığı eylemin, oluşun vb belirli bir başlangıcı ve sonu olduğunu, bir kez gerçekleşip bittiğini betimleyen görünüş. Türkçede bağlamına uygun olarak belirli geçmiş zaman {-DI-}, belirsiz geçmiş zaman {-mİş-} ve öyküleme bileşik zamanı ekleriyle {-mİştİ}, {-DIydİ-} sağlanır. Örn. *Ders biraz önce bitti. O ödevlerini hazırlamış. Geçen yaz Bodrum'da tatil yapmıştık...*(Çotuksöken 2012:47)

Türkçede eylemlerin kendi özelliklerinden kaynaklanan bir bitmişlik görünüşü (*lexical aspect*) olabileceği gibi, eylemin yapım ve çekimiyle elde edilmiş söz dizimlik görünüşleri (*grammatical aspect*) de vardır.

*a.Sözlüksel bitmişlik görünüşü(lexical aspect):*Birçok dil gibi, Türkçede de bazı ve aynı eylemler, bitmişlik ve süreklilik görünüşü taşırlar: *öl-*, *al-*, *kop-*, *vur-*, *at-*, *sat-* vb.

*b.Söz dizimsel bitmişlik görünüşü(grammatical aspect):*Birçok dilin bitmişlik görünüşü için geçmiş zamandan yararlandığı bilinmektedir. Türkçenin de söz dizimindeki bitmişlik görünüşü için en çok kullandığı yapı, geçmiş zamandır. Türkçede bilinirlik ve bilinmezlik görünüşüne sahip iki geçmiş zaman vardır ve bu zamanlar, bilinse de bilinmese de eylemin bittiğine ve tamamlandığına işaret ederler: *Bildim.; Bilmişim.; Aktı.; Akmış.; Öldün.; Ölmüşsün.* vb. (Karaağaç 2013:209)

Akerson bu kavramı “**biterlik görünüşü**” olarak açıklar: Bazı olaylar bir kezlik olaylar, gerçekleşiyorlar, tamamlanıyorlar, bitiyorlar ve arkalarından başka bir olay geliyor. Bu görünüş türüne de *biterlik* diyoruz. Örneğin, aşağıda verdiğimiz metindeki her olay, bir kez gerçekleşiyor, bitiyor ve ardından öteki olaya geçiliyor. Aşağıdaki kısa metinde yer alan tüm fiiller görünüş açısından biterlik değeri taşıyor: [Ayşe, kapıyı itti, odaya girdi, elindeki kahveyi masaya bıraktı, perdeleri açtı, sonra oturdu, önündeki tabureye ayaklarını uzattı ve kahvesini içti.] Bu metindeki tüm olaylar birbirini sırayla izlemektedir, hepsi bir kezliktir, biri biter, sonra öteki gerçekleşir. Sürede yayılma açısından kısa olaylardır. Hepsinin belli bir sonu, yani bitişi vardır. (Erkman-Akerson 2007:265) Bazen, daha uzun süren, daha geniş bir zamana yayılmış bir olay, arka planda yer alır ve bu olay sürerken, ön planda daha kısa süreli bir olay gerçekleşir: [Ayşe saçını kuruturken kapı çalındı], örneğinde, [Ayşe’nin saçını kurutması]arka planda süren bir olaydır (bitmezlik), bu olay sürerken araya bir kezlik kısa bir başka olay girer: [Kapı çalındı] (biterlik). Bitmezlik ve biterlik süreye yayılma açısından mutlak değerler taşımazlar, yani bir olayın bitmezlik özelliği taşıması için tam bir süre ölçüsü yoktur, *insanın saçını kurutması* çok uzun süren bir olay değildir, ne var ki, *kapının çalınması* buna oranla çok daha kısa süreli bir olaydır. Dolayısıyla iki olayın birbiriyle ilişkisi açısından, *saçını kurutma* görece olarak bitmezlik, *kapının çalınması* ise görece olarak biterlik gösterir. (Erkman-Akerson 2007:265)

Kısaca bitmişlik, bir durumun başarılı bir şekilde tamamlanmasıdır. Özellikle Slav dillerinde bitmişlik ifadesi dilbilgisel olarak (morfemlerle) işaretlenmiştir ve burada bitmişliğin, eylemin içyapısal anlamıyla ilişkisi yoktur. Bitmişlik, durumun sürecinin açık anlatımlarıyla uyuşmaz. Daha genel olarak şimdi devam eden geçmişle bir bağa (relevance) işaret eder. (Comrie 1976: 52-54)

Bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerinin her ikisi de Türkçede *-DI* morfemiyle karşılanabilir (!), fakat bu zıtlıklardan tam olarak hangisini karşıladığı ancak bağlamdan anlaşılır:

Anahtarlarımı kaybettim.

Cümlesinde *kaybet-* eyleminin şimdiye etkisi bir şekilde (*Anahtarlarımı kaybettim. Kapıyı açamıyorum.*) belirtiliyorsa *bitmişlik* görünüşü olarak değerlendirilir. Fakat cümlelerin şimdiye herhangi bir ilintisi yoksa ve eylem geçmişte anlaksal bir olayı karşılıyorsa *bitmemişlik* görünüşü olarak değerlendirilebilir.

Bitmişlik görünüşü de her dilde olmayan ya da başka bir dilde başka bir şekilde işaretlenen değişik şekillerine rastlanır: sonuçlu bitmişlik, deneysel bitmişlik, devam eden bitmişlik, yakın zamanlı bitmişlik.(Demirgüneş 2007:41)

1.1 Sonuçlu Bitmişlik: Sonuçlu bitmişlik yapılarının asıl çerçevesi, bitmişlik yapılarını kullanan ya da bunun yokluğunda geçmiş zamanı kullanan diğer dillerdeki karşılıklarıyla karşılaştırıldığında test edilebilir. Bir dil bitmişlik yapısını kullanırken onun geçmişle bağını ortaya koyar, diğeri ise onun geçmişten gelen açık bir olayla söylemiyle bağı olmadığını söyler (Comrie 1976: 57). Türkçede bu yapının morfolojik olarak karşılığı *-mİştİr* morfemidir.

(a) John gelmiştir. (John has arrived)

(b) John geldi. (John arrived)

(a)'da John gelmiş ve hâlâ buradadır (b)'de ise John'un şimdi burada olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. (Demirgüneş 2007:41-42)

1.2 Deneyimsel Bitmişlik: Bu görünüş türü için kullanılan diğer terimler, belirsiz bitmişlik, varoluşsal bitmişliktir. Bu görünüş türünde şahıs eylemle ilgili durumu bir şekilde gerçekleştirmiştir, fakat bunun şimdiye etkisi belirsizdir.

Türkçede bu durum yine *-mİştİr* yapısıyla karşılanabilir:

Eşkalimi İstanbul'dan sormuşlardır elbet. (Nazım Hikmet, Yaşamak, 1964, s. 24)

Örnek cümlede *sorma* işi geçmişte bir yerde gerçekleşmiş, fakat bu eylemin sonucunun şu ana etkisine ilişkin bir ipucu yoktur. Gerek deneyimsel bitmişlik gerekse de sonuçlu bitmişlik arasındaki ayrım Avrupa dillerinde morfolojik olarak işaretlenmemiştir. Mandarin Çincesinde bu iki anlam morfolojik olarak ayrılmıştır (Comrie 1976: 58)

1.3 Devam Eden Bitmişlik: Geçmişte başlayan ve hâlâ devam eden olaylar için kullanılır. Bu durum için pek çok dil şimdiki zamanı kullanır. Türkçede bu durum sürerlik veren *-Iyor* morfemi, kısmen *-(V)r* morfemleriyle birlikte zaman zarflarının yardımıyla karşılanır:

En az otuz yıldan beri, Makedonya denilince, neden makineli tüfek seslerini hatırlıyorum? Neden yüreğimde bombalar patlıyor...(Yavuz Bülent Bakiler, Üsküp'ten Kosova'ya, 1989, s.5)

Örnek cümlede *hatırlama* işi zaman zarfının da yardımıyla anlaşıldığı üzere geçmişte belirli bir noktada başlıyor ve hâlâ da devam ediyor. Bu durum zaman zarfının bulunmadığı cümlelerde *-Iyor* morfemiyle de sağlanabilir:

*Yaşamaktan öte özür bulamayınca aşka
Sonuçları bir bir gözden geçiriyorum. (İsmet Özel, Erbain Kırk Yılın Şiirleri, 1987, s.42)*

Örnek cümlede *gözden geçirme* işi geçmişte belirsiz bir noktada başlamış ve hâlâ devam etmektedir. *-(V)r* morfemleriyle kurulan cümlelerde ise eylem (eğer zaman zarfı ile belirlenmemişse) geçmişte belirsiz bir noktada başlamış ve hâlâ devam etmektedir. Buna ek olarak eylemin gelecekte de devam etmesine dair bir zemin hazırlanmıştır:

Otuz seneden beri bu yolları gider gelir...

Cümleden, *gidip gelme* işi zaman zarfının yardımıyla geçmişte bir noktada başladığı anlaşılıyor. Bağlam duyarlı olarak da bu işin gelecekte de süreceğine dair bir sezgi vardır. (Demirgüneş 2007: 42-43)

1.4 Yakın Zamanlı Bitmişlik: Çoğu dilde de bitmişlik, geçmiş ile şimdi arasındaki bağ geçici bir yakınlığa gönderimi sağladığında kullanılabilir. Yakınlığın derecesi, yakın geçmiş zaman durumunu anlatmaya izin veren varyasyonlarla sağlanır. (Comrie 1976: 60)

Türkçede yakın geçmiş yine bağlam duyarlı ya da bu ifadeyi karşılayacak zarflarla (az önce, biraz önce... vb.) veya zarf-fiil ekleriyle sağlanır. Şüphesiz ifadeler geçmiş zaman içerdiği için de *-DI* morfemi kullanılır:

Ayşe biraz önce dışarı çıktı. (Demirgüneş 2007: 43)

2.Bitmemişlik Görünüşü: (imperfect aspect, atelic aspect): Eylemlerin bitmemişlik görünüşü, onların sürekliliğine veya henüz tamamlanmadığına işaret eder.

Türkçede eylemlerin kendi özelliklerinden kaynaklanan bir bitmemişlik görüşü(*lexical aspect*)olabileceği gibi, eylemin yapım ve çekimiyle elde edilmiş söz dizimlik görünüşleri (*grammatical aspect*)de vardır.

*a.Sözlüksel bitmemişlik görünüşü(lexical aspect):*Birçok dil gibi, Türkçede de bazı ve aynı eylemler, bitmemişlik ve süreklilik görünüşü taşırlar. *yürü-, bak-, oyna-, koş-, şarkı söyle-, gör- vb.*

b.Söz dizimsel bitmemişlik görünüşü(grammatical aspect): Birçok dilin bitmemişlik görünüşü için şimdiki zamandan veya geniş zaman gibi ara zamanlardan yararlandığı bilinmektedir. Türkçenin söz dizimindeki bitmemişlik görünüşü için en çok kullandığı yapı ise, *-makta* şimdiki zaman ekiyle veya geniş zamanın alışkanlık kullanımıyla sağlanmaktadır:*Bilmekteyim.; Aktarmaktadır.; Ölmektesin.; Bulmaktadır. vb.* (Karaağaç 2013:209)

Bitmişlik ve bitmemişlik ayrımı, bir bütün (bitmişlik gibi) olarak görüş noktasının dışında ya da içinde tamamlanmamış olarak (bitmemişlik gibi) sunulup sunulmadığı soruları üzerine dayanır. (Benzer 2008:115)

Akerson bu kavramı “**bitmezlik görünüşü**” olarak açıklar: Süregiden, yinelenen, genelgeçer bir olay, akan zaman içinde oldukça geniş bir dilim kapsıyor. Örneğin, [dünya güneşin çevresinde döner], dediğimiz zaman, bir insanın kavrayabileceği süre boyutu açısından, bu olgu çok geniş bir dilimi kapsıyor, neredeyse kavrayabileceğimiz en geniş süre dilimini. Dolayısıyla, söz konusu olay, bizim için süregiden, yinelenen, genelgeçer bir olay. Başka bir deyişle, konuşmacı açısından, bu olayın, başı ya da sonu değil de, sürekliliği önemli. İşte böyle, olayların, başlangıç ve bitiş noktalarını değil de sürekliliklerini, genelgeçerliliklerini ya da sık sık yinelendiklerini gösteren görünüş türüne *bitmezlik* diyoruz. Bitmezlik mutlaka, [dünyanın güneşin çevresinde dönmesi] kadar genelgeçer olmak zorunda değil. Gündelik yaşamımızda bir dönem sık sık yinelenen küçük geçici olaylar da

bitmezlik sınıfına giriyor. Örneğin. [Ayşe sabahları erken kalkar], dediğimizde bir kişinin yaşamında, belki de yalnızca bir dönem yinelenen bir olguyu aktarıyoruz. Ancak o kişinin yaşamı ve alışkanlıkları açısından *erken kalkma* olgusu görece bir bitmezlik (yinelenme) özelliği taşıyor. (Erkman-Akerson 2007:265)

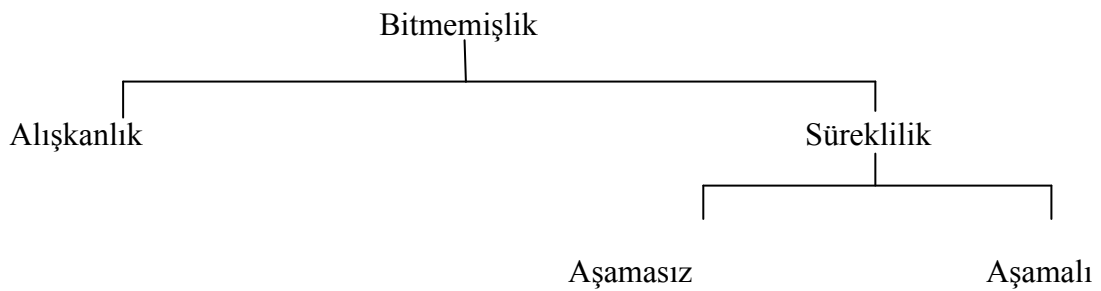
Erkman-Akerson (Erkman-Akerson 1994: 80-81) Türkçede eklerin bitmişlik ve bitmemişlik görünüş türleri üzerine yaptığı incelemede aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır:

Erkman-Akerson'a göre basit biçimlerde görünüş özelliği

Ek	Biterlik	Bitmezlik
-DI	(+)	(-)
-mİş	(+)	(-)
-(I)yor	(?)	(+)
-Ar/İr	(-)	(+)
-AcAK	(+)	(+)

Tablo 13

Comrie'ye göre bitmemişlik görünüşü alışkanlık ve süreklilik (continuous) olarak, süreklilik ise aşamalı ve aşamasız süreklilik olarak alt bölümlere bölünür. (Comrie 1976: 24-25)

Tablo 14

2.1 Alışkanlık Görünüşü(habitual aspect): Alışkanlık, insan-insan ve insan-varlık ilişkilerinde, bütün zamanları içine alan bir ilişki biçimidir; her alışkanlık, bir süreklilik demektir. Bütün zamanları içine alan ve sınırları belirsiz zaman ise, geniş zamandır. Geniş zaman, bu özelliği yüzünden bir ara zaman olarak bilinir. Bu yüzden, birçok dilde geniş zaman, sınırsız bir zaman yanında, süreklilik, alışkanlık,

kalıcılık, beklenti, umut vb. görünüşleri de bildiren bir şekil bildirici olarak da algılanır. (Karaağaç 2013:439-444)

2.2 Süreklilik Görünüşü(durative aspect, progressive aspect): Süreklilik, var oluş ve olaylarda, varlık-eylem ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgidir. Süreklilik, kesintisizlik, bitişiklik gibi varlık sıfatı; bitmemişlik, alışkanlık, geniş zaman ve şimdiki zaman gibi eylem sıfatı bilgilerle komşu bir bilgidir.

Türkçede süreklilik, her şeyden önce sözlükteki eylemlerin var oluş özelliklerinden kaynaklanan bir sözlüklük görünüşüdür: *ısın-, alış-, sür-, çoğal-, azal-, iyileş-* vb. Süreklilik, birçok dil gibi Türkçede de daha çok söz dizimlik bir görünüşdür:

a.gör-, kal-, ve dur- yardımcı eylemleriyle yapılan birleşik eylemler: *yapa gör-, baka kal-, bakıp dur-* vb.

b. -a bak- yapısıyla: *yazmağ-a bak-, anlamağ-a bak-* vb.

c.Cümle öğeleri ile: *Hep seni düşündüm; Sürekli çalışıyorum.* (Karaağaç 2013:786)

E- yapılı fiil temelinin veya üp- yapılı fiil-ulacın *durmak* fiiliyle genişletilmesinden eylemin süreklilik görünüşü oluşur: a)*Sen yaza dur, okuya dur...* “=yazmağa, okumağa devam et...” vb.b)*Sabahtan beri okuyup duruyor, yazıp duruyor. – yazıp dururken; oynayıp durmakta iken...* (Emre 1945:387)

Gitmek fiiliyle ve ikizleme yolu ile genişletilen fiiller de bir *süreklilik* görünüşüdür; kavramı gitmek fiilinin kullanılan temeline göre değişir: *Bu işler böyle olagelmış böyle ola gider.* (Emre 1945:387-392)

Y.Çotuksöken bu kavramı “**Sürerlik Görünüşü**” adıyla inceler: “Yüklemin anlattığı eylemin sürdüğünü, bir süre devam ettiğini, sık sık yinelandığını belirten görünüş. Türkçede sürerlik şimdiki zamanla (-(I)yor-): “*Sabahtan beri ders çalışıyoruz.*”; {-mAktA-}: “*Güneş yavaş yavaş yükselmekte.*”) ve geniş zaman ekleriyle {-(A/I)r- } : “*Babası her gece eve geç gelir.*”, “*Biz işlerimizi her zaman, vaktinde bitiririz.*”) sağlanır. (Çotuksöken 2012:197)

3. Yansız Görünüş: Dil biliminde, *dil bilgisine dayalı görünüş* bitmişlik ve bitmemişlik olarak ikiye ayrılır. Smith'in çalışmasında ise bu ayrıma üçüncü bir madde olarak yansız (neutral) görünüş türü eklenmiştir.

Smith'e göre bitmemişlik görünüşü bitiş noktasının dışını, bitmişlik ise bitiş noktasını içerirken, yansız bitiş noktası başlangıç noktasını ve bir durumun aşamalarından birini içerir. Bitmişlik her iki bitiş noktasını içerirken bitmemişlik her ikisini de içermez. Yansız bakış noktası bir bitiş noktasını içerir. Böylece bitmemişliğin aksine yansız bakış noktası tahminî olarak sınırlı okumalara izin verir. (Smith 1997: 81) Smith'e göre yansız bakış noktasında her hangi bir biçim bilgisine dayalı ek yoktur. Ne bitmemişlik ne de bitmişliğin sahip olduğu bir eke sahiptir. (Benzer 2008:119)

4. Başarma Görünüşü: E- yapılı fiil temelinin bilmek fiiliyle genişletilmesinden eylemin *başarma görünüşü* oluşur. Not. Eskiden bu bileşiklere *fiil-*, *iktidarî* ismi verilirdi. Her fiilin başarma görünüşü oluşturulup kullanılabilir: *Yazabilmek, okuyabilmek, satabilmek, yetişebilmek...* (Emre 1945:387)

5. Anlık Görünüş (punctual aspect, nondurative aspect, momentary aspect): Anlık görünüş, süreklilik görünüşünün tersi bir bilgiye işaret eder. Kısa süreli eylemler, anlık görünüşlü eylemlerdir. (Karaağaç 2013:439-441)

Türkçe, anlık görünüşü sözlükte de söz diziminde de yapabilmektedir. Diğer diller gibi Türkçenin de kısa süreli, anlık kılımları olan eylemleri ve eylem adları vardır: *vur-*, *kaç-*, *at-* vb. eylemler, birçok dil gibi Türkçede de anlık görünüşlü eylemlerdir. Ayrıca, Türkçe, hız ifadeli çeşitli zarflar veya *yaz-*, *ver-* yardımcı eylemiyle de anlık görünüş sağlayabilmektedir: *Ali evden hızla çıktı.*; *Kısa sürede okuduğunu anladı.* ; *Bir anda ekseni etrafında döndü.*; *Birdenbire onu karşısında buldu.*; *Ayşe merdivenden çıkarken düşeyazdı.*; *El vurmaya cesaret edemediğimiz işi, birkaç gün içinde bitiriverdi.* vb. Yine Türkçe, çeşitli zarf ve edatlar yanında, bazı yinelemeleri de anlık görünüş için kullanmaktadır: *İbibikler öter ötmez ordayım.*; *O gelir gelmez mangalı yaktılar.* (Karaağaç 2013:144)

6. Apansızlık Görünüşü: Birden bire, apansız kılınan eylemi anlatmak için fiilin *e-/i-* yapılı ulacı *gelmek* fiiliyle genişletilebilir; ancak her fiilden bu görünüş

oluşturulmaz. Kalıp gibi kullanılmış ve şimdi de kullanılan, apansızlık görünümlü deyimler vardır. Şimdi **çık geldi, çık gelir** deyimine çok rastlanır.

E- yapılı ulacın *kalmak* fiiliyle genişletilmesi de eylemin bir *apansızlık* görünüşünü oluşturur: *O böyle deyince herkes, şaşa kaldı...* gibi. *Baka kalmak, sarara kalmak...* gibi bir eylem görünüşü altında kullanılan fiiller azdır. (Emre 1945:388)

7.Yaklaşma Görünümlü:Yazmak fiiliyle genişletilen e- yapılı ulaçlar eylemin *yaklaşma* görünüşünü oluşturur: *Çocuk düşe yazdı.* (Emre 1945:387-392)

8.Amaç Görünümlü (destinative aspect): Sözlüğün ve söz diziminin amaç bildiriminde kullanılması, amaç görünüşü olarak bilinir. Eylemin bir sonuca yöneldiği görünüş, amaç görünüşüdür. (Karaağaç 2013:441)

Türkçe, hem sözlüklük hem de söz dizimlik amaç görünüşü kurma yollarına sahiptir:

a.Sözlüksel amaç görünüşü: Türkçede amaç görünüşü sağlayan birçok amaç kılınımlı eylem kök ve gövdesi bulunmaktadır: *iste-, izle-, dile-, um-, bekle-, yönel-, kalkış-, giriş-* vb.eylemler, Türkçe sözlükte yer alan amaç görünümlü eylemlerdir.

b.Söz dizimsel amaç görünüşü: Türkçenin amaç görünüşü için zengin söz dizimi yolları vardır. Bunların en çok kullanılanları, yaklaşma ve neden çekimidir: *yemek-e ve yemek için; gezi-y-e ve gezi için; eğitim-e ve eğitim için* vb. (Karaağaç 2013:108)

9.Araçlılık Görünümlü(instrumental aspect):Varlık-varlık ilişkisinde bir bütünü bildiren birliktelik bilgisi, varlık-eylem ilişkisinde araç bilgisine dönüşür. Bir varlığın bir başka varlıkla bir arada oluşu, bir birliktelik durumu; bir varlığın bir eylemi başka bir varlıkla gerçekleştirmesi ise araçlılık görünüşüdür. (Karaağaç 2013:441)

10.Bilinmezlik Görünümlü(unknownness aspect):Yapanın ve olanın bilinmediği eylem, bilinmezlik görünüşü içindedir. (Karaağaç 2013:441)

Birçok dilde çekimlik bir konu olduğu için söz dizimi öğeleriyle bildirilen bu bilgi, Türkçede yapımlık bir konudur ve yapımlık öğelerle ifade edilir; dolayısıyla,

bilinmezlik görünüşü, Türkçede sözlüksel bir görünüştür. Türkçede geçişsiz eylem kök ve gövdelerine *-l-* (*-n-*) edilgenlik ve bilinmezlik eki getirilerek, yapanı veya olanı belli olmayan eylem adları yapılır: *gid-i-l-*, *gez-i-l-*.

İşte bu eylemlerin öznesi, bilinmez bir öznedir. Bu tür cümlelerin yalnız üçüncü kişi çekimleri kullanılır: *Eve iki üç basamakla çıkılır, oradan büyük bir avluya girilirdi. İzmir'e gidildi.; Hep birlikte aşıldı.; İnşaata girilmez.; Buraya park edilmez.* Bu sınıflamadan da anlaşılacağı gibi, Türkçeyi öğretirken *sözde özne*, *örtülü özne*, *ortak özne*, *açıklayıcı özne*, *pekiştirmeli özne* vb. özne türlerinden söz etmek yersizdir. (Karaağaç 2013:200)

11.Çıkarım Görünüşü(inferential aspect): Varlık-varlık ve varlık-eylem ilişkilerine, neden-sonuç ilişkisi ile yaklaşım, bir çıkarım görünüşünü de beraberinde getirir.

İster tümevarım ister tümdengelim biçiminde olsun, Türkçede çıkarım görünüşü, söz diziminde sağlanır. Başlıca çıkarım görünüşü yolu ise durum ekleriyle yapılan yaklaşma ve uzaklaşma ekleri ve edatlarıyla yapılan neden-sonuç çekimiyle yapılır:*yemek-e*, *yemek-ten*, *yemek için*, *emek yüzünden*; *Yemeğe gidelim.*; *Yemekten zehirlendi.*; *Yemek için bu kadar bekledim.*; *Yemek yüzünden dersi kaçırdın.* vb. (Karaağaç 2013:247)

12.Dilek Görünüşü(desiderative aspect):Bir olayın gerçekleşmesini dilemek, ummak veya beklemek, dilek görünüşü olarak bilinir. Dilek, henüz gerçekleşmemiş olduğu için, gelecek zamana komşu bir bilgisidir. (Karaağaç 2013:442)

Türkçe, dilek ve isteği, hem sözlüklük hem de söz dizimlik görünüşlerle bildirebilmektedir.

a.Sözlüksel dilek görünüşü: Eski ve Yeni yazı dillerinde, sınırlı sayıdaki sözde yer alan dilek görünüşlü *-sa-*, *-m-*, ekleriyle yapılan sözlüklük bir dilek görünüşü vardır: *boğa-sa*, *er-se*, *küçüm-se*, *az-ı-ımsa* vb.

b.Söz dizimsel dilek görünüşü:Eski Türkçede geniş zaman, gelecek zaman,gereklilik ve emir çekiminin dilek görünüşü ile kullanıldığını görüyoruz.: ve –

sa kerek yapısıyla bildirilen dilek, yeni Türk yazı dillerinde bu gelecek zamandan kaynaklanan istek, yine *—sa kerek* ve şart çekimleriyle de gerçekleştirilmektedir. Türkçe, dilek görünüşünü, zaman zaman emir ve gereklilik çekimiyle de gerçekleştirebilmektedir: *İstanbul'a gitsem, aradığım kitapları bulabilirim. Nereye gitsek, neye baksak, ne yapsak, gönlümüz yaşlı, gözlerimiz yaşlıdır. Şuraya oturuversem... Batsın bu dünya...*(Karaağaç 2013:328)

13.Edilgen Görünüş(passive aspect):Yalnızca özneye yönelen, yalnızca özneyi etkileyen eylemler, edilgen çatılı, yani edilgen görünüşlü eylemlerdir. Olma ve yapılma bildiren bütün eylemler, edilgen öznenin eylemleri, yani edilgen görünüşlü eylemlerdir.

Türkçenin edilgenlik görünüşü, bir kılınış, sözlüklük bir görünüştür ve biçim bilgisi düzleminde sağlanır. Türkçe, bilindiği gibi etkenlik, edilgenlik gibi görünüşleri, sözlüklük görünüşle, yani kılınışla elde eder. (Karaağaç 2013:360)

14.Emir Görünüşü(imperative aspect): Emir görünüşü, yaşlı ve genç birçok dilde söz diziminde ve emir kipi ile elde edilir.

Türkçe, emir görünüşünü, hem emir, istek ve gereklilik kipleriyle hem de geniş zamanın sürekliliğinden yararlanarak vermeğe çalışır: *Yarın okula gideyim.; Sabahleyin erkenden kalkmalısın.; Bunu böyle bilesin.; Ödevlerini yapar, sonra hakkını ararsın.* İkinci kişilerin şart çekimlerine eski ünlem edatı getirilmesi de, emir görünüşü kazandırır:*Sen buraya baksana!; Daha sıkı çalışsanız ya!; Ha gayret!.* Emir titrememesi de, emir görünüşlü yüklem yapabilir; buna emirlik titrem birimi denir: *Eller yukarı!; İleri!* (Karaağaç 2013:370)

15.Ettirgen Görünüş(causative aspect, factitive aspect): Yaptırma ve oldurma bildiren ve öznenin etken özne olduğu eylemler, ettirgen çatılı, yani ettirgen görünüşlü eylemlerdir. Eylemin belirttiği işin özne tarafından doğrudan doğruya bir başka kişi veya varlığa yöneltildiği yüklem, oldurma ve yaptırma bildirirler.

Söz konusu olma ve yapmanın bir başka varlığa aktarıldığını bildiren bu ettirgen görünüşlü eylemler, iki türdür: Oldurma bildiren eylemler ve yaptırma bildiren eylemler. Her iki türde de özne, etken durumdadır, olduran ve yaptırandır.

Oldurma ve yaptırma eylemleri, dışa dönük, özne dışındaki bir varlığa yöneltilmiş eylemlerdir. Oldurma ve yaptırmanın yöneltildiği bu varlık, nesnedir. Nesne, hem yapma hem de oldurma ve yaptırma uğrayan varlıktır. İşte nesnenin bulunduğu, yapma, yaptırma ve oldurma bildiren bütün eylemler, etken öznenin eylemleridir.

Türkçe eylem köklerinde bulunmayan ettirgen eylem görünüşü, eylem kök ve gövdelerine *-tır-, -t-, -dar-, -gur-, (~ -guz-), -ur-* vb.ekleri getirilerek elde edilir: *aktır-, baktır-, çattır-, belirt-,biçtir-, eskit-, duyur-, kısalt-, yaptır-, ettir-, eylet-, ağaçlandır-, dertlendir-, bayılt-, ayılt-, dirilt-, çoğalt-* vb. (Karaağaç 2013:388)

16.Gereklilik Görünüşü(obligatory aspect, necessitative aspect): Eylemin gerçekleşmesi gerekliliğini bildiren görünüştür. (Karaağaç 2013:442) Karaağaç burada gereklilik kiplerinden söz etmektedir. Görünüşü kipi de zamanı da kapsayan bir gramatikal kategori olarak düşünmek gerektiğinden eylemin gerekliliğini bildiren bütün kipsel biçimler aynı zamanda eylemin gereklilik görünüşünü belirtir.

17.Girişmeli Görünüş (inchoative aspect): Eylemin başladığını bildiren görünüştür. (Karaağaç 2013:442)

18.Belirsizlik Görünüşü (indeterminative aspect): Eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinmediği görünüştür. (Karaağaç 2013:442)

19.İşteşlik Görünüşü(reciprocal aspect):Özne, yapma ve olmayı bir başka varlıkla birlikte gerçekleştirmiştir. Eylemde, bir birliktelik bir ortaklaşalık söz konusudur. Öznedeki bu çokluk, bazı geçişsiz eylemlerde tekliğe dönüşse de, işteşlik görünüşü sezilir.

Türkçe işteşlik görünüşünü başlıca şu yollarda bildirir:

a.Kök eylemlerden -ş- işteşlik ekiyle yapılmış işteş eylemler: *atı-ş-, al-ı-ş-, gül-ü-ş-, yap-ı-ş-, gör-ü-ş-, sev-i-ş-,kaç-ı-ş-, yaz-ı-ş-* vb.

b.Söz diziminde işteşlik görünüşü: Özne, *-la-* araç durumu eki veya *ile*, *birlikte* edatlarıyla işteş olduğu varlıklara bağlanır. Bu işteşlik görünüşü, aynı zamanda, araç durumu çekimidir: *Ali, Ahmet ile Ankara'ya gitti.; Bu kuyuyu Mehmet Ağa ile birlikte kazmıştık.; Ahmetle Hasan okula geldiler.* Ayrıca, sıralayıcı bağlama

edatlarıyla işteş özneler bir araya getirilerek de işteşlik görünüşü elde edilir: *Ahmet, Turgut ve Salih Beyler, Manisa'nın il hâline gelmesini sağlayacak işler yaptılar.* (Karaağaç 2013:508)

20.Küçültme Görünüşü(diminutive aspect):Eylemin nicelik bakımından az gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren görünüş. (Karaağaç 2013:442)

21.Nicelemeli Görünüş(quantificational aspect):Eylemin nicelik bakımından az veya çok gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren görünüş. (Karaağaç 2013:442) Diğer adı **sıklık görünüşü** (*frequency aspect*) dır. **sıklık görünüşü**(*frequency aspect*):Bir eylemin sıklıkla mı yoksa ara sıra mı gerçekleştiğinin bildirilmesi, olaya sıklık görünüşü katar.

Türkçe, eski devrilerden beri, olaylara, biçim bilgisi düzleminde ve sınırlı sayıda sıklık görünüşü verebilmektedir: *silk- >silk-ele-; dur->dura-ala-, şaş- > şaş-ala- vb.* Birçok dil gibi Türkçe de asıl sıklık görünüşünü söz dizimi düzleminde cümle öğeleriyle vermektedir: *Buraya sık sık gelir misin? Seni her zaman görmek isterim. Günde iki öğün yemek yemekteyiz.* vb. (Karaağaç 2013:700-701)

22.Olabilirlik Görünüşü(putative (inferential)aspect): Eylemi olağanlık ve olabilirlik rengiyle sunan görünüştür. (Karaağaç 2013:442)

23.Olumluluk Görünüşü(affirmation aspect): Eylemin gerçekleştiğini, gerçekleşmekte olduğunu veya gerçekleşeceğini bildiren cümleler, olumlu görüşlü cümleler olarak bilinir. Olumluluk ve olumsuzluk görünüşleri, var oluş eylemi (ad cümlesi) dâhil, bütün eylemler (eylem cümlesi) için söz konusu olan niteliklerdir. Sözlük birimleri (sözler) ve söz öbekleri (nitelenmiş sözler) için, böyle bir nitelik söz konusu değildir.

Türkçe ad cümlesinin olumsuzluk görünüşünü söz diziminde ‘değil’ edatıyla yaparken, eylem cümlesinin olumsuzluk görünüşünü sözlüklük yapıda, kılınıyla elde eder. (Karaağaç 2013:604)

24.Olumsuzluk Görünüşü(negative aspect): Eylemin gerçekleşmediğini, gerçekleşmemekte olduğunu veya gerçekleşmeyeceğini bildiren cümleler, olumsuz

görünürlü cümleler olarak bilinir. Olumluluk ve olumsuzluk görünürleri, var oluş eylemi (ad cümlesi) dâhil, bütün eylemler (eylem cümlesi) için söz konusu olan niteliklerdir. Sözlük birimleri (sözler) ve söz öbekleri (nitelenmiş sözler) için, böyle bir nitelik söz konusu değildir.

Eylem cümlelerindeki olumsuzluk görünürlünü eylem tabanlarına getirdiği *-ma-* ekiyle, yapım düzleminde bildiren Türkçe, ad cümlelerindeki olumsuzluk görünürlü için *'değil'* edatını kullanmaktadır. (Karaağaç 2013:605)

25.Rivayet Görünürlü(narrative aspect):Bir olayın üçüncü kişi ağzından anlatımı, rivayet görünürlüdür. Burada olay, anlatıcının sonradan öğrendiği bir bilgidir.

Türkçede rivayet görünürlü, öğrenilen geçmiş zaman kipi ile veya herhangi bir olayı öğrenilen geçmişte bildiren rivayet birleşik çekimiyle sağlanır. *Ahmet ava gitmiş.;* *Duydum ki bizi ziyarete gelecekmiş.;* *Dün maça gidiyormuş.;* *Onun dediğine göre, bu konuyu iyice öğrenecekmışiz.* (Karaağaç 2013:642)

26.Sınırlandırma Görünürlü(terminative aspect):Eylemin gerçekleşme düzeyi belirtilerek ifadesidir. Eylemin yer ve süre bakımından gerçekleşme düzeyinin belirtildiği görünürlüdür.

Eski Türkçede *-gaça* ekiyle, eyleme biçim bilgisi düzleminde kazandırılan bu görünürlü, yeni Türk yazı dillerinde söz dizimi düzleminde gerçekleştirilmektedir. Eski Türkçede sınırlandırma örnekleri: *Altun yışgaça ketlimiz; beş yılgaça; on yeşkeçe; tüngeçe; yazgaça; şindiyece;akşamaca.* Yeni Türk yazı dillerinde ise, sınırlandırma görünürlü, *-a kadar, -a dek, -a değin, -dan öte, -dan beri* gibi yapılarla söz dizimine taşınmıştır:*Akşama kadar yürüdük.;* *İzmir'den öteye varmıştır.;* *Yoldan beriye gelsinler.;* *Ölünceye kadar bilinci yerindeydi.* vb. (Karaağaç 2013:702)

27.Sonlanmalı Görünürlü (terminative, egressive, cessative aspect) : *bk.sınırlandırma görünürlü.*

28.Sonuç Görünürlü(resultative aspect):Eylemin belirli bir sonuca yöneldiğini bildiren görünürlüdür. *bk.amaç görünürlü.*

29.Soru Görünüşü(interrogative aspect):Soru yoluyla hakkında bilgi alma amaçlanan varlık veya eylem, soru görünüşüne sokulur. Soru, bildirme kavramının karşısı bir kavramdır. Bildirme kavramında ve dolayısıyla ana yardımcı eylemde olduğu gibi, soru kavramı karşısında da varlık ve olay aynı değerdedir. Başka bir ifadeyle, soru, bir bildirme, bir yargı, kısacası bir cümledir ve bildirmenin öbür ucudur. Bu yüzden dilin bütün sözlük ve söz dizimi birimleri, hem bildirme hem de soru görünüşüne sokulabilir.

Olayın soru görünüşünde oluşudur. Bütün dillerde soru, bildirme kavramının karşısı bir kavramdır. Varlık bildirmelerinin ve olay bildirmelerinin öbür ucunda, varlık ve olayların soru çekimleri durmaktadır. Bildirme kavramında ve dolayısıyla ana yardımcı eylemde olduğu gibi, soru kavramı karşısında da varlık ve olay aynı değerdedir.

Türkçe soru görünüşünü şu yollarla sağlar:

1.Ana yardımcı eylem ve onun soru biçimiyle.

2.Soru sözleriyle.

3.Titreleme ile. (Karaağaç 2013:709)

30.Süreksizlik Görünüşü(discontinuous):Eylemin sürekli olmadığını, geçici olduğunu bildiren görünüştür. (Karaağaç 2013:443)

31.Tamamlanmamışlık Görünüşü: *bk. bitmemişlik görünüşü.*

32.Tamamlanmış Görünüş *bk. bitmişlik görünüşü.*

33.Tezlik Görünüşü(swiftness aspect):Eylemin çok kısa sürede gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren görünüştür.Yaklaşma görünüşünün alt koludur. (Karaağaç 2013:443)

34.Uyum Görünüşü(benefactive aspect, accommodative aspect): Eylemin istenilen biçimde gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren görünüştür. Uyum görünüşünün dilek, beklenti, olurluk, onama gibi renkleri de vardır. Uyum görünüşü, Türkçede istek, şart, gereklilik gibi kiplerin olumlu ve olumsuz çekimleriyle, ayrıca,

evet, doğru, keşke, tamam gibi edatlar veya bunların söz cümle olarak kullanımlarıyla elde edilirler. (Karaağaç 2013:819)

35.Yaklaşma Görünüşü(approximative aspect):Yaklaşma, varlık-eylem ilişkisinde ortaya çıkan, yer ve yön kavramlarının komşusu bir bilgidir. Eylemin bildirdiği yapma ve olmanın gerçekleşmesine az kaldığını, buna yaklaşıldığını bildirmek, dillerde değişik biçimlerde ifade edilir. Bu görünüş, bir parça da tezlik bildirdiği için, tezlik görünüşü olarak da bilinir; tezlik görünüşünü, bunun alt kolu saymak, daha doğru görünmektedir.

Türkçede eylemlere yaklaşma görünüşü kazandırmak, eylemleri yaklaşma görünüşlü yüklemler hâline getirmek için değişik yollar vardır:

1.Yer ve yön durumu çekimleriyle: Türkçede eklerle yapılan yer ve yön çekimleri, yani Türkçede yer bildiren yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma durumlarının niteliği geneldir, yani alta/altta/alttan hareket (*subessive, lative*), üste/üstte/üstten hareket durumu (*superessive, sublative*) ve yana, yakınına/yanda, yakında/yandan,yakından (*adessive, inessive*) belirtilmez; bu bilgilerin ifadesi için, *alt, üst, iç, yan* ve *yakın* sözlerinin durum ekleriyle zarflaştırılmış biçimlerinden yararlanılır: *Tarlanın yanından (yakınından) geçtiler.;* *Dağın yanında (yakınında) sular akıyormuş.;* *O tepenin yanına (yakınına)ulaştık.*

2. Birleşik eylemlerle: Eylemdeki oluş ve kılışın, istenmediği hâlde gerçekleşmesine çok yaklaşıldığı anlamını veren *yaz- yardımcı eyleminin* birleşmesinden oluşmuş yapı ile: *düşeyazmak,öleyazmak, yıkılayazmak* vb.

3.Cümle ögeleriyle: Yakınlık ve yaklaşma bildiren, zarf olarak kullanılan söz ve söz öbekleri ile de eylem yaklaşma görünüşlü yüklem hâline getirilir: *Tren, İzmir yakınlarına ulaşmıştı.;* *Sabahleyin uyanır uyanmaz size geleceğim.* (Karaağaç 2013:849)

36.Yeterlilik Görünüşü (adequacy, potential verb): Yeterlilik ve yetersizlik, diğer kipler gibi eylem niteliği bildirir. Eylemin bildirdiği yapma veya olmanın gerçekleşmesinin mümkün olduğunu belirten bilgi, yeterlilik bilgisidir. Yeterlilik ve yetersizlik görünüşlerinin gerçekleştiği kullanımdır.

Türkiye Türkçesi, yeterliliği söz diziminde ifade ederken, yetersizlik görünüşünü biçim bilgisi düzleminde, ek ile yapmaktadır. Yeterlilik ve yetersizlik görünüşlerinin ifade biçimleri, eski devirlerden beri, şu yapı ile ifade edilir:

	Yeterlilik	Yetersizlik
Eylem+zarf-eylem eki (Eylem + -a/-e; -ı/-i/-u/-ü)	+u-	u-ma-
	+al-	al-ma-
	+bil-	bil-me-

Tablo 15

Türkiye Türkçesi, yeterliliği *bil-* yardımcı eylemi ile yapmaktadır. Yetersizlik için ise, *bilme-* yerine, eski [eylem+zarf-eylem eki] +[yardımcı eylem] yapısından gelen *-a +u-ma->-ama-* ekini kullanır: *gör-e bil->gör-eme-*

Birleşik eylemlerin olumsuz, asıl eyleme veya yardımcı eyleme olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Asıl eyleme gelen olumsuzluk ekinin anlam belirleyiciliği asıl eylemde, yardımcı eyleme eklenen olumsuzluk ekinin anlam belirleyiciliği yardımcı eylemde gerçekleşir. Dolayısıyla birisinde asıl eylem, diğerinde ise yardımcı eylem olumsuzluk bildirir: *görebilme-/göreme-* (<*göre-+u-ma-*); *tutuverme-/tutmayiver-*; *görüverme-/görmeyiver-*; *bakakal-/bakakalma-*; *kaçıp durma-/bakıp durma-*; *alıkoyma-/gelmeyebil-/gelebilme-*; *vermeyebil-* (Karaağaç 2013:868)

37.Yinelemeli Görünüş(iterative, repetitive, recursive aspect):Eylemlere yinelemeli görünüş katmak için yani onları sık sık yapılan ve olunan yüklemlere dönüştürmek için kazandırılmış görünüştür. Türkçe, eylemlere yinelemeli görünüş katmak için, yani onları sık sık yapılan ve olunan yüklemlere dönüştürmek için, sözlüklük ve söz dizimlik yollardan yararlanır:

1.Sözlüksel yinelemeli görünüş veya kılınış:Eski ve yeni bütün Türk yazı dillerinde yer almasına rağmen, sınırlı sayıdaki eylem, yapımlık bağlı birimlerle, biçim bilgisi düzleminde yinelemeli görünüşe sokulabilirler:-*ala-*, -*kla-* gibi eklerle kurulan ve eylemlerdeki oluş ve kılınışın tekrarlandığını, sürekliliğini gösteren

eylemler: *ek- >ek-ele-; eş->eş-ele-; it->it-ele-; it->it-ekle-; oğ->oğ-ala-; kak->kak-ala- ; serp-> serp-ele-; silk->silk-ele-; uyu->uyu-kla-; sürü->sürü-kle-; dit->did-ikle- vb.*

2.Söz dizimlik yinelemeli görünüş: Anlama güç kazandırmak ve okuyanı etkilemek amacıyla tekrarlanmış olan yüklemlemlerle veya cümle öğeleriyle elde edilir: *Kadın akşamlara kadar çalıştı, çalıştı, çalıştı: Zavalıcık hiçbir iş yapamadan günlerce hep ağladı, ağladı ve ağladı.; O kitabı yeniden okudum.; Bu işi tekrar yapmalıyım. vb. (Karaağaç 2013:870)*

38.Yoğunluk Görünüşü(intensive aspect):Eylemin etkili ve güçlü olduğunun bildirildiği görünüştür. (Karaağaç 2013:444)

Karmaşık Fiillerde Görünüş:

Haydar Ediskun, “Bu bileşik fiiller, bir ortaçla bir **ol-** yardımcı fiilinden oluşmuşlardır. **ol-** yardımcı fiili, **temel fiil** diyebileceğimiz belirli ortaçlara zaman anlamıyla birlikte **başlama, bitirme, davranma** gibi görünüşler kazandırır.” (Ediskun 2010: 239) diyerek tanım sırasında kısaca karmaşık fiillerin görünüş özelliklerine değinmiştir. (Ediskun 2010: 239-243)

Günay Karaağaç “Karmaşık eylem, her şeyden önce eylemlerle yapılmış birleşik eylemlerdir; tıpkı birleşik eylemler gibi, eylemlere yeni görünüşler kazandırır. Türkçe, eylemlere süreklilik, farkında olmayış, öncelik, alışkanlık, amaç gibi görünüşleri, bu yapıyla katar. (Karaağaç 2013:525-526) diyerek bazı karmaşık fiillerin görünüş özelliklerini de sıralar:

-mış ol-, -r/-ar ol- ‘alışkanlık ve süreklilik görünüşü’;

-mış bulun- ‘öncelik ve farkında olmayış görünüşü’;

-r/-ar ol- ‘amaç, hedef görünüşü’(Karaağaç 2013:525-526)

Erkman-Akerson karmaşık fiillerde zaman ve görünüş özelliklerin bahsedilen çalışmaların azlığına değinir:“Türkçe’de bir temel zaman, görünüş ve kip işlevlerinin anlatımı genelde yüklem ardına gelen eklerle gösterilir. Fiil çekim ekleri dediğimiz

bu ekler, hem sayıca çok yüksektir, hem de çok işlevlidirler. Bu ekleri birbirlerine çatarak elde edebileceğimiz biçimsel yapıların sayısı 30'u geçer. Bir ek ya da hep bir arada kullanılan iki ekin oluşturduğu bir ek öbeği çeşitli işlevler taşıyabileceği gibi, bir işlevin çok ince ayrıntılarını değişik ekler kullanarak göstermek de mümkündür. Öte yandan, tek bir ekle kapanan bir fiilin ardına [ol-] fiilini de iki ekle daha donatabiliriz. Bu durumda, yüklem öbeği toplam üç ekten oluşan bir yapıya kavuşur ki, bu da fiil çekimleriyle aktarılabilecek zaman, görünüş ve kip işlevlerinin sayısını bir hayli arttırır (üç ekli kullanıma örnek: [Ayşe çoktan gel-*miş* ol-*malı*-*ydı*]. Şimdiye kadar, Türkçenin bu zengin dizgesini araştıran pek az çalışma yapılmıştır. Genel nitelikli Türkçe dilbilgisi kitaplarında ise, görünüş üstünde hemen hemen hiç durulmaz, kip anlayışı ise yetersizdir, tüm ekler zaman anlatımı açısından değerlendirilir." (Erkman-Akerson 2007:261)

Ahmet Benzer "Fiilde Zaman Görünüş Kip Kiplik" adlı doktora çalışmasında eklerin zaman, görünüş ve kiplik görevlerini basit biçimde tek bir ek tarafından gerçekleştirirken birleşik ve karmaşık biçimde bu görevleri üç farklı sınıflama düzeni içinde oluşturduğu tespit etmiştir. (Benzer 2008:29)

Araştırmacı doktora çalışmasında birleşik fiillerin görünüş özellikleri hakkında şu açıklamayı yapar: "Birleşik ve katmerli biçimler Türkçede görünüşün bir alt sınıflaması olan fiilin *aşama görünüşünü* veren en açık biçimlerdir. Türkçede basit biçimde bir ek üzerinden hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevleri hakkında yorum yapmak zor iken birleşik ve katmerli yapılarda bu yorum daha kolay yapılmakta her ek bu üç görevden birini üzerine almakta ve böylece ekler hakkında yapılan yorumlar daha net olarak ortaya çıkmaktadır." (Benzer 2008:32)

Zaman ve Kip bölümlerinde açıkladığımız üzere Türkçede *-mİş*, *-DI*, *-(I)yor*, *-mAktA*, *-mAdA*, *-AcAK* ve *-Ar/Ir* ekleri zaman ekleri olarak bilinmekle birlikte bu eklerin her biri hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevlerine sahiptir. (Benzer 2008: 125) *Zaman* ve *Kip* kavramlarının öğretilmesi sırasında kip ve zamanların yüklendiği ekleri ezberletilmesi yerine öncelikle eklerin çeşitli görevlerinin olabileceği daha sonra hangi durumda hangi eklerin kullanılabileceğinin sorulması yoluyla örnekler üzerinden konunun kavratılması gerekir. (Bkz. Kip ve Zaman) Görünüş kavramının öğretilmesi ve anlaşılmasında da benzer bir yol izlenebilir.

Yukarıda görünüş türlerinin açıklanmasında da bazı görünüş çeşitlerinin belli başlı birleşik yapılara ait olduğu gözlenmektedir. Demek ki belli birleşik fiiller, belli bir *görünüŧü* bildirme görevini üstlenmiştir. Basit yapılı bir fiilin *görünüŧü* özelliğini belirlemek birleşik yapılara göre daha zordur. Çünkü basit yapılı bir fiilde fiile ulanan zaman ekleri diye bilinen ekler birden fazla işlev görürler. Hal böyle olunca bu işlevlerden hangisinin ön plana çıktığını bağlamda değerlendirmek için *görünüŧü* destekleyen diğer unsurları dikkate almak gerekir.

A. Benzer bu konuda ŧu bilgileri verir: “Sahip olduğu biçimlerin birincil görevleri görünüş olan tek dil Rusçadır. Görünüŧü konusunun oluşup gelişmesinin, dil biliminde de bir çalışma konusu olmasının sebebi Rusya’da Slav dilleri üzerine başlayan ve gelişen çalışmalardır. Bir Rus çocuğu fiil kullanımı için bir fiil zamanı seçerken aynı zamanda bir de görünüş eki seçmek mecburiyetindedir. Bu Türkçe için geçerli bir uygulama değildir. Çünkü Türk çocuğu zamanı belirtmek için fiile bir ek seçer, görünüş ve kiplik görevlerini de bu ek üzerinden belli belirsiz biçimde kullanır. Türkçede bununla birlikte birleşik ve katmerli biçimlerde ekler yalnızca zaman, görünüş ya da kiplik değerine sahip olarak kullanımda yer alabilir. Bu kullanımda eklerin görevlerini tespit etmek, eklerin basit biçimlerde kullanımlarına göre daha kolaydır.” (Benzer 2008: 125)

Uzun’a göre Türkçenin yerleşmiş dil bilgisinde *birleşik ve katmerli zaman* denilen çok ekli görünüşler, birçok konuya olduğu gibi görünüş konusuna da belirgin açılımlar getirir. Ek basit biçimlerde tek başına birden çok görevi yerine getirirken birleşik ve katmerli biçimlerde ekin zaman mı yoksa görünüş mü bildirdiği çok net olarak görülebilmektedir. Bu Türkçeye özgü, Türkçenin güzelliklerinden biridir.(Uzun 2004:110)

Kip ve zaman kavramlarının açıklandığı bölümlerde *karmaşık fiiller*deki sıfat-fiillerin zaman bildirme işlevi görmediklerini bu sıfat-fiillerin fiillerin *kılınıŧını* desteklediğini; fiile *kip* ve *kiplik* anlamı kattıklarını, *zaman* bildirme işlevinin ise *ol-/bulun-* fiiline ulanan ekte olduğunu açıklamıştık. (Bkz. Kip ve Zaman)

Mehmet Hengirmen ise “Türkçede görünüş zaman ekleri içinde doğrudan bulunurken, birleşik zamanlı eylemlerde ikinci zaman eki, genellikle görünüşü gösterir.” der. (Hengirmen 1999:194-195)

Erkman-Akerson ve Ozil görünüş görevini sıfat-fiil üstünde göstermenin pek de kolay olmadığını ifade etmişlerdir. Yazarlara göre bir iki sıfat-fiil kuruluşu dışında, sıfat vazifeli bir yan cümlede görünüş görevi ancak zarfların ve bağlamdaki anlamın desteğiyle aktarılabilir. (Akerson- Ozil1998: 25)

Yazarlar (Akerson –Ozil 1998: 302) sıfat-fiillerin zaman ve görünüş görevlerini şu tablo ile göstermiştir:

Sıfat-fiillerin zaman ve görünüş görevleri:

	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Bitmezlik	-en + belirteç -mış -mekte olan +belirteç -dığı + belirteç -mekte olduğu +belirteç	-en + belirteç -mekte olan + belirteç -dığı + belirteç -mekte olduğu + belirteç	-acak -ecegi + belirteç
Biterlik	-en + belirteç -mış olan -mekte olan + belirteç -dığı + belirteç -mış olduğu -mekte olduğu + belirteç	-en + belirteç -mekte olan + belirteç -dığı + belirteç -mekte olduğu + belirteç	-acak olan -ecegi + belirteç

Tablo 16

Tablodan da anlaşıldığı üzere bir *sıfat-fiil* + *ol-/bulun-* kalıbı birden çok zaman ve *görünüş* görevi üstlenebilmektedir. Bu durumda *karmaşık fiillerdeki görünüş* özelliğini tek bir eke yüklemek pek mümkün değildir. Ancak esas fiile ulanan sıfat-fiillerin *görünüş* üzerindeki işlevi oldukça belirleyici olduğu söylenebilir. Kısaca birleşik yapı ortaya çıktıktan sonra bütünün sahip olduğu bir *görünüş* özelliğinden söz etmek daha doğru olacaktır.

J.Deny “Katmerli ve Birleşik Fiiller” başlığı altında “karmaşık fiiller”i tanımladıktan sonra bu fiillerin oluşturduğu kipler hakkında şu açıklamayı yapar: “Bu kipler, basit fiilin bildirdiği zaman ve kip anlamları üzerine yükletilmiş ikinci derecedeki anlam biçimlerini ifade ettiğinden, bunları aynı fiilin farklı görünüşleri ile karşılaştırmak mümkündür.” (Deny 2012: 438)

Ardından J.Deny “Katmerli kipleri” şu başlıklar altında inceler: “1.Geniş zaman gövdesiyle katmerli kip(başlayış görünüşlü): *yazar olmak*. 2.Belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (öncelenik görünüşlü): *yazmış olmak* (Olup bitmiş; yani geçmiş zamana başvurulmuş olarak düşünülen fiil). 3.Niyetli gelecek zaman gövdesiyle katmerli kip(niyetli görünüş): *yazacak olmak* (belkilenik olarak düşünülen fiil) 4.Bulunma halinde fiil adlı katmerli kip.(süremlî görünüş):*yazmakta olmak*. ”

Ayrıca J.Deny bu fiil görünüşlerinin en tipik kullanışlarını şöyle açıklar:

1.Başlayışlı görünüş, çoğu zaman geçmiş zaman kipiyle kullanılır. Örn.*az yer oldu* (yani az yemeye başladı, ...alışkanlığını aldı)

2.Öncelenik görünüş, gelecek zaman kiplerinden birinde kullanılarak basit fiil çekiminde eksik olan öncelenik gelecek kipini de vermiş olur. Örn. *Siz gelmeden işinizi bitirmiş oluruz. (olacağız).*

Niyetli gelecek zaman böyle kullanıldığı takdirde, ‘belkilik’ anlamını verebilir.

Örn. *Unutmuş olacak.*

3.Niyetli görünüş, varsayım veya şart biçiminde bulunduğu zaman, daha çok belli başlı bir anlam değişikliği olmadan, karşılığı olan basit fiil kipleri yerine kullanılır. (Deny 2012: 439)

Özlem Deniz Yılmaz, “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları” adlı makalesinde *karmaşık fiillerin hem kılınış hem de görünüş* bildirme özelliğinden “Türk dillerinde kılınış ve görünüş anlamları taşıyıcıları çoğunlukla birleşik fiil şekilleridir. Bilindiği gibi birleşik fiil şekilleri farklı anlamlara sahiptir. Değişik anlamlara sahip olduklarından dolayı da farklı ulamlara mensupturlar.” diyerek bahseder ve Türkiye Türkçesindeki görünüş anlamı taşıyıcısı olan bazı *birleşik fiil şekilleri* şöyle sıralar:

1. *Sınırlar içi görünüş* anlamına sahip *-mEkte ol-* şekli. Eylem akışını başlangıcından ve sonundan bağımsız olarak iki sınır arasında gerçekleşmekte olan bir süreç halinde gösteren sınırlar içi görünüş anlamına sahip şekildir.

Örnek:

Çünkü insana buradayken, arkada bıraktığı hayatın eskiden olduğu gibi sürüp gitmekte ol-duğu duygusu geliyor. (OP, BAK, 9);

Haykır-makta ol-an karımı kendime çektim ve çocukların gözyaşlarıyla yaklaşıyor olmasına aldırmadan, yanağından aşkla öptüm onu. (OP, BAK, 256).

2. *Sınır sonrası görünüş* anlamına sahip şekiller: *-mİş ol-*, *-mİş bulun-* ve *-mİş görün-* şekilleri. Bu şekiller, eylemi olup bitmiş bir hadise, geçmişte olan bir bütünlük şeklinde gösteren sınır sonrası görünüş anlamına sahiptir.

Örnek:

Ulusunu, halkını, insanı ve bütün dünyayı sev-miş ol-manın ağır bedelini ödeyen insanların ne ilkiyim, ne de sonuncusu ... (AN, BTA, 21);

Annem, tâbi olmıya, itaat etmiye alış-mış ol-an kadınlığın âdeta bir timsali idi. (SA, KMM,120-121);

Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana, eski günlerimize bakarak, ülkemizin çok ilerle-miş ol-duğu doğrudur. (AN, BTA, 20);

Odamın parasını peşin olarak ver-miş ol-mama rağmen, oraya hiç uğramayışım, ev sahiplerinin bana karşı biraz soğuk davranmalarına sebep oluyordu. (SA, KMM, 169);

Ağacın yapraklarından biri böylece kopup git-miş ol-uyordu. (RNG, YD, 61); Elektriği kapadığını hatırla-mış ve kimin açtığını düşünmeye başla-mış ol-acaktı. (PS, Y, 105);

Hayatının en mühim kısımlarını ihtiva ettiği muhakkak olan bu defterle bile artık alâkasını kes-miş bulun-duğunu anladım. (SA, KMM, 56);

... ben mikrofona, arkadaşlar, derim, Ülkücü Yıldırım Harekâtı şu anda sonuçlanmış bulun-uyor, Tunceli ve serhat şehrimiz Kars'taki en son kızıl direnme yuvalarını da ezdiğimizi şu anda öğren-miş bulun-uyorum ... (OP, SE, 208);

Dün akşam benden yediği zılgıttan adamakıllı afalla-mış görün-üyordu. (RNG, MT, 80).” (Yılmaz 2012: 112-113)

Bu çalışmalar doğrultusunda *karmaşık fiilleri*, onları oluşturan sıfat-fiillere göre kategorilere ayırmak ve belli başlı *karmaşık fiillerin* hangi *görünüş* özelliğini taşıdığını belirlemek mümkün gibidir. Esasen *karmaşık fiillerin* sınıflandırılmasında kullanılan isimler de onları *görünüş* özellikleri temel alınarak oluşturulmuştur. Yine de bağlam üzerinde derin araştırmalar yapmak, cümledeki diğer unsurları hesaba katmak gerekir. Bunların da ötesinde *birleşme* kavramında her iki unsurun da kendi öz varlıklarından bir şeyler kaybettiklerini ve bir araya geldiklerinde yeni anlamda yeni bir birleşik sözcük doğurduklarını unutmamak gerekir.

Karmaşık fiillerin görünüş özelliklerinin incelenmesi sırasında Johanson'un temellendirmiş olduğu *olay anı*, *konuşma anı*, *belirleme noktası* ve *yönelim noktası* gibi terimlere dikkate etmek ve metinleri bu yönde incelemek gerekir. Çünkü *karmaşık fiillerin* basit yapıli fiillerden farklı olarak *yönelim noktasını* değiştirme ve eyleme ikinci bir *yönelim noktası* katabilme özelliği vardır. *Yönelim noktasının* değişmesi fiilin kip ve kiplik değerleri üzerinde de belirleyici bir özellik olabilir.

Sonuç olarak *görünüş* veya *bakış* (aspekt), belirli sınırlara sahip bir eylemin farklı safhalarını ortaya koyan *bakış açısı işaretleyicileri* ile (viewpoint markers) ifade edilir. (Johanson 2000: 31). Eylemlerin farklı yönelim noktalarından görülmesini sağlayan üç tür bakış açısı bulunur. Bunlar; *sınırlar arası bakış* (intraterminality) ‘eylemin başlangıç ve bitiş sınırları arasına yönelen bakış’; *sınır*

ötesi bakış (postterminality) ‘eylemin ilgili sınırı aşıldıktan sonraki bir safhaya yönelen bakış’ ve *sınıra bakış* (adterminality); ‘eylemin ilgili sınıra ulaştığı noktaya yönelen bakış’tır (Johanson 1999:172, 2000: 29, 2007: 188, Uğurlu 2003: 129).

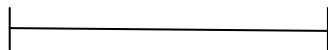
Bunlara ek olarak, belirli bir yönelim noktasından *henüz gerçekleşmemiş* ancak *umulan, tahmin edilen, niyet edilen* bir eyleme yönelen ve bu nedenle kiplik anlamlar için elverişli olan; zaman olarak görece sonralık bildiren *öngörülü bakıştan* (prospectivity) da söz edilir. (Johanson 2000: 36, Uğurlu 2003: 129)

Bu bakışlar, belirli bir *yönelim noktasından* (Y) (orientation point), eylemin sınırları arasında veya sınır ötesindeki bir *belirleme noktasına* (E^B) (localization point) yönelirler. Yönelim noktası *gösterimsel* bir noktadır. Birincil yönelim noktası, ‘konuşma anı’ yani ‘halihazırdaki dünya/şimdi’dir (Y^K); ancak konuşma anıyla dolaylı olarak bağlantılı ya da söylem tarafından kurgulanmış ikincil bir yönelim noktası tarafından da ikame edilebilir (Y²) (Johanson 2000: 34). Örneğin *Ayşe gelecek* cümlesinde konuşurun eyleme yöneldiği nokta konuşma anıdır. *Gelme* eylemine, konuşma anından, *öngörülü* bir perspektifle bakılmış ve eylem, zaman eksenine konuşma anına göre *sonralık* ilişkisiyle yerleşmiştir. *Ayşe yarın saat dörtte gelmiş olacak* örneğindeyse eyleminin zaman çizgisi üzerindeki konumu, konuşma anına göre değil, *yarın saat dört* ile ifade edilen ikincil yönelim noktasına göre belirlenir. Bu örnekte, gelecekte, eylemin ilgili sınırı aşıldıktan sonraki bir noktaya, yine gelecekte ancak eyleme göre daha ileride bulunan ikincil bir yönelim noktasından, *sınırötesi* bir perspektifle bakılmış olur. Konuşurun yöneldiği nokta, olayın son sınırının biraz daha ötesindedir. Eylem görüşü-zaman bakımından *konuşma anı* (Y^K) > *belirleme noktası* (E^B) > *ikincil yönelim noktası* (Y²) biçimindedir. (Reichenbach 2005: 72, Johanson 2000: 127)

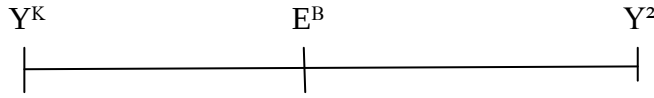
Ayşe gelecek

Y^K

E^B

Ayşe yarın saat dörtte gelmiş olacak.

Şema 8

Mustafa Uğurlu da “Elbette “şimdi; şu anda” yapılan “konuşma”, “doğrudan gösterilen yöneliş noktasını”nı teşkil etmektedir ve “bakışlı zamanlar”, bu noktadan hareketle ortaya çıkmıştır. Ancak, “dolaylı gösterilen yöneliş noktası” da söz konusu olabilir. Bu durum “şimdi”nin başka bir “zaman”a taşınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunu Türkiye Türkçesinde *i-*, *ol-*, *bulun-* gibi şekiller sağlamaktadır.”(Uğurlu 2003:124-133) diyerek *karmaşık fiillerin* farklı *görünüş* değerine sahip şekiller olduğunu vurgular.

Sema Aslan “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde *karmaşık fiillerin* bu farklı *görünüş* değerlerini incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Türkiye Türkçesinde *ol-* yardımcı fiilli yapıların, olaya farklı açılardan bakabilmeyi sağlayan değişik perspektifler sunduğu ve *konuşma zamanı*, *referans zamanı*, *eylem* ayrımına yönelik değişik gerçekleştirmeler göstererek türlü zaman ayrımlarına somut örnekler oluşturduğu görülmektedir. Diğer Türk lehçelerinde ve ağızlardaki kullanımı da (Erdem 2009, Ergönenç 2010, Ay 2011) ilgi çekici olan bu tür yapılar, *göreceli zamanların* kurgulanmasına ve ifadesine imkân sunarlar; konuşma anından önce/sonra ya da konuşma anına paralel, gerçekdışı zamanları da ifade ederler. Böylece, *geçmişin geleceği*, *geçmişin geçmişinin geleceği*, *gelecekte bitmişlik*, *geçmişte bitmişlik*, *gelecekte sürerlik* vb. daha soyut ve karmaşık görünüş-zamanlar da ifade edilebilmiş olur. *Ol-* yardımcı fiilli yapıların görünüş-zaman özelliği, bağlama göre de şekillenmekte, yapının işaretleyebileceği potansiyel görünüş- zamanlardan biri, bağlama, anlatı türüne vb. göre ön plana çıkabilmektedir. Bu işaretleyiciler yalnız görünüş-zaman kategorisinin değil tahmin, niyet, varsayım vb. kiplik anlamların da farklı zaman dilimlerine yerleştirilerek anlatılabildiğini sağlarlar. (Aslan 2012: 63)

Sonuç olarak *karmaşık fiiller*, farklı *görünüş* özelliklerine sahip yapılardır. Bu *görünüş* türlerini belirlemek *karmaşık fiillerdeki* eklerin çokluğundan dolayı basit fiillere göre nispeten daha kolaydır. Bu birleşik yapılardaki sıfat-fiillerin *görünüşü*

belirlemede büyük etkisi vardır. Çünkü sıfat-fiil eylemin *yönelim noktasını* değiştirmeye ve *göreceli zaman* elde etmeye yarar. Bu durumda *geçmişte sürerlik* , *gelecekte sürerlik* gibi yeni ve farklı *zaman* ve *görünüş* özellikleri ortaya çıkar. Ayrıca bu yapıların çeşitli *kip* ve *kiplik* özellikleri de bağlamda ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada *karmaşık fiillerin* cümleye kattığı *zaman* ve *görünüş* özellikleri bağlam üzerinde incelenecektir.

KILINIŞ:

Bir kavram olarak kılınış (Alm. Aktionsart), eylemin (oluş, kılış, hareket, durum) zaman ve içerik anlamlarıyla ilgili olan, fiilin dilbilgisel ve anlamsal bir kategorisidir. (Demir & Yılmaz 2005:190, Aksan 2007: 103)

Grammerlerimizde genellikle *kılınış* kavramı yer almamış olduğundan, şimdilik Alm. Aktionsart, İng. manner of action terimleri ile tanınan *kılınış*, Türkçenin dil varlığındaki fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özelliştir. Anlatıma biraz daha açıklık kazandırmak gerekirse, fiildeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklardır, denilebilir. (Demirgüneş 2007: 55)

Mehmet Hengirmen, “kılınış(İng. *Manner of action*, Alm.*Aktionsart*; Fr.*ordre de procès, d’action*)”ı : “Eylem köklerinin bildirdiği iş, oluş veya durumun zamanla bağlantısı. Buna göre *belirmek, görünmek, tutuşmak* eylemleri başlama kılınışı gösterirken, *yürümek, yanmak, beklemek* eylemleri sürdürme, *sönmek, kırılmak, almak, uyanmak* gibi eylemler de bitme gösterir.” şeklinde tanımlar. (Hengirmen 1999:252)

Berke Vardar “kılınış”la ilgili: “Eylemin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini, bir başka deyişle başlama mı, bitiş mi, süreklilik mi belirttiğini gösteren anlamsal ulam.” tanımını verir. (Vardar 2002:134)

Her “eylem”, kendiliğinden bir “kılınış”a (Aktionsart); yani “cereyan tarzı” na sahiptir. Fiil tabanının bu özelliği, o dile hâkim olanlar tarafından ortaklaşa bilinir; bir başka deyişle, kişiden kişiye değişmez. Eyleme ekler getirilebilir veya “istem”ine

uygun kelimeler bağlanabilir. Böylece “kılınış birliği” (Aktionalphrase) oluşur. Bu durumda “eylem”in önceki “kılınış”ı aynen korunabileceği gibi, değişikliğe de uğratabilir. (Uğurlu 2003:124-133)

Ahmet Cevat Emre, yalnızca fiillerde değil aynı zamanda adlarda da kılınış özelliği olduğunu belirtir. Yazara göre kılınış (aksiyom) yalnız fiillerle değil, adlarla da ifade edilebilir; *Akın, baskın, uyku, sevgi, yazı, sorgu, sevinç, düşünce, inan, güven, göç, oyun, istek...* gibi. (Emre 1931: 340)

Doğan Aksan, kılınışı “Bu kavram “eylemlerin anlattıkları devinme, oluş, iş ve oluşumun yansıttıkları zaman açısından ayrılıkları” olarak tanımlar ve şu açıklamayı yapar: “Türkiye Türkçesinde eylemleri bu açıdan gözden geçirecek olursak bunlardan bir bölümünün kendiliğinden, bir başlama, bir bölümünün ise bitme, sona erme anlattığı göze çarpar. Örneğin *başlamak, tutuşmak, parlamak, dirilmek, canlanmak* gibi eylemler kendiliğinden, bir başlamayı dile getirir. Buna karşılık *alışmak, beklemek, nöbet tutmak, direnmek* gibi eylemlerde bir süreklilik, *anlamak, ölmek, yıkılmak, kesmek, kazanmak* gibi eylemlerde de bir bitme söz konusudur. Kimi dilbilim kitaplarında, bu saydıklarımızın dışında, *sıklık gösteren kılınış, yineleme gösteren kılınış* gibi, başka kılınış türlerine de yer verilmiştir ki, bunların Türkçedeki örneklerinin gösterilebilmesi için bir anlambilim incelemesi gereklidir.” (Aksan 2009:103)

“Sözcük Türleri” adlı eserde “kılınış” şöyle açıklanır: “Türkiye Türkçesindeki eylemleri, anlattıkları işin, oluşun ve devinimin zaman açısından türü bakımından gözden geçirirsek, bunlardan bir bölümünün anlattıkları işte bir başlama bir başlangıç anlamı bulunduğu göze çarpar. Örneğin *belirtmek, başlamak, açmak, aydınlatmak, canlanmak* gibi eylemlerde bu anlam özelliği sezilir. Buna karşılık *aramak, beklemek, örgütlenmek, kullanmak, ağırlamak, akşamlamak, gezmek, izlemek, avunmak, anlatmak, alışmak, direnmek, ağlamak, çalışmak* eylemlerinde bir süreklilik söz konusudur. Eylemle, dile getirilen kavramın anlam açısından niteliği göz önünde tutulunca, aşağıdaki eylemlerin de genel olarak bir bitiş, bir sona erme anlattığı görülmektedir: *ölmek, öldürmek, bulmak, bitmek, bitirmek, saplamak, anlamak, bırakmak, bıkmak, bayılmak, batmak, avlamak, göçmek, durmak, devrilmek, devirmek, onaylamak, ödemek* gibi. İşte, *kılınış* terimiyle anlatılmak

istenen, eylemlerin anlattıkları işin zaman açısından ne türde olduğudur.” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:179)

Zeynep Korkmaz, kılınış kavramını: “Türkçenin dil varlığındaki fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özelliştir.” olarak tanımlar ve şu açıklamayı yapar: “Bilindiği gibi daha çekime girmemiş bulunan kök ve gövde durumundaki fiiller, zaman ekleri ile genişletilen çekimli fiillerde olduğu gibi belirli ve açık bir zaman kavramı taşımazlar. Yalnız, fiilin bildirdiği esas anlamda da “başlama”, “sürme, sürekli olma” “bitme” , “bitirme”, “aralıklı olarak yapılma” gibi sınırsız zaman çizgisi üzerindeki bazı noktalarda veya belirli oluş ve kılınış eğilimleri hâlinde yer alan birtakım süreçler vardır. İşte fiildeki *kılınış* özelliği, zamanla bağlantılı bu süreçleri belirten ve işin ne biçimde yapıldığını ortaya koyan bir tarzdır. Söz gelişi *aç-*, *başla-*, *canlan-*, *diril-*, *dokun-*, *dol-*, *giriş-*, *karşıla-*, *maskele-* fiillerinde kılınış bakımından bir başlangıç; *ara-*, *bekle-*, *diren-*, *gözle-*, *oku-*, *ör-*, *uyu-*, *yürü-* fiillerinde bir süreklilik; *ayıl-*, *ayrıl-*, *başar-*, *bırak-*, *boz-*, *bul-*, *dol-*, *don-*, *doy-*, *duy-*, *eriş-*, *göm-*, *kuru-*, *öl-*, *sıvış-*, *üfle-*, *yen-* fiillerinde bir sonuç gösterme özelliği (süreci) vardır. *Akşamlar-*, *aksır-*, *atıştır-*, *ertele-*, *damla-*, *dinlen-*, *şaşala-*, *yelten-* fiillerinde aralıklı, kesintili bir oluş biçimi; *boğumlan-*, *boylan-*, *çiçeklen-*, *çömel-*, *çürü-*, *dallan-*, *daral-*, *ekşi-*, *sol-* fiillerinde kendiliğinden kendi kendine oluş biçimi söz konusudur. *Azımsa-*, *azsa-*, *benimse-*, *küçümse-*, *yüksün-* gibi fiillerde ise, “o biçimde kabullenme, öyle görme” özelliği hâkimdir. (Korkmaz 2009:536)

Necip Üçok, “Genel Dilbilim (Lengüistik)” adlı eserinde “aspekt (aspects; aktion, aspekt, ationsarten)” terimini “kılınış” anlamında kullanır ve “fiiller, ifade ettikleri işin vukua geliş şekline göre de iş nevelerine ayrılır” şeklinde açıklar. Üçok, eserinde söz konusu iş nevelerin çeşitli dillerde türlü vasıtalarla başvurulmak suretiyle yapıldığını ifade eder: “Türkçe ve fino-uğriyen dilleri gibi bazı dillerde daha ziyade ekler ilâvesiyle (türk. **sevmek**, fakat bunun karşılıklı olanı **sev-i-ş-mektir.**) idg. dillerinde ekler katmak suretiyle olduğu gibi (lat. -sco eki başlamayı gösterir: **senesco** “ihtiyarlıyorum”), daha başka şekillerle de iş neveleri **belirtirler**: idg.gurubuna dahil bugünkü dillerin çoğunda zaman ve kip, siyga(mode) da bu işi görmektedir. (ingil. **he reads** “okur, okuyor”, **he is reading** “okuyor(şimdi),

“okumaktadır”); yalnız ıslav dillerinde iç ve öneklerle iş nevirlerini göstermek fazla gelişmiştir.” (Üçok 1947:99-100) Yazar, bu açıklamanın ardından İŞ NEVİLERİNİ⁵⁷ şöyle sıralar:

“**ANLI İŞ NEVİ**: (aspect ponctuel; pontuelle Aktionsart): Bu gibi fiiller işin başlama veya bitim ânını gösterirler: **kalkmak**, **ihhtiyarlamak** veya fin. **mukahta-uykuya dalmak**”, BAŞLAMA (verbum inchoativum, subitaneum) ve **yetişmek**, **ermek**, **ulaşmak**, frans.**arriver** “ulaşmak; vasıl olmak”, BİTİM (verbum perfectivum) ânını gösteren fiillerdir.

SÜREKLİ İŞ NEVİ (aspect duratif; durative Aktionsart, Kontinuativum veya cursif):**düşünmek**, **gezmek**, **çalışmak** gibi fiiller yapılan işi sürüp gittiğini gösterirler; bu gibi fiillere BİTİMSİZ (imparfait veya imperfectif) de denilir.

BİTİMLİ İŞ NEVİ (aspect parfait veya accompli; perfekte Aktionsart): Bu nevi fiillerin mânalarında bir geçmişlik vardır: lat. **noui** “bilgi edindim=biliyorum”; türk. **bilmek** “malûmat toplamış olmak suretiyle bilmek”, **tanımak** gibi fiiller de bu guruba dahil olsa gerek.

BAŞLANIŞLI İŞ NEVİ (aspect ingressif; ingressive Aktionsart): İşin birdenbire başlayışını gösterir: **fırlatmak**, **kızarmak** (yüz), **korkmak**.

PEKİŞTİRMELİ İŞ NEVİ (aspect intensif; intesive Aktionsart): Şiddetlenmiş ve sıklaştırılmış iş nevine işaret eden fiiller bu kategoriye girerler.frans. **crier** “bağırarak”dan, **criailler** “sık sık kötü sesler çıkarmak.”

YİNELİ İŞ NEVİ (aspect iteratif; iterative Aktionsart): Hep aynı hareketi yapmak mânasını ifade eden fiiller bu sınıfa girerler: mac. **uğrâl-** “oraya buraya koşmak”; alm. **platschen** “suda şaplatmak”dan **plätschern** “el ve ayak ile şaplamalar husule getirmek”; türk. **oynamak** (oyuncakla, kumar, raksetmek).” (Üçok 1947:99-101)

⁵⁷ Üçok’un bu tasnifinde kılınışıla görünüş iç içedir.

N.Koç, *koşmak* fiilinin kök hâlindeyken aynı zamanda çeşitli zaman aşamalarını taşıdığını belirtir. Fiilin kök ve(ya) gövdesinin *başlama* mı, *sürdürme* mi, *bitirme* mi belirttiğini gösteren zaman farklılıklarını yazar *kılınış* olarak adlandırır.

Söz gelişi, *koşmak* fiili, zaman aşamaları bakımından *sürdürme* belirtmektedir. Eylemler, tanımdan da anlaşılacağı gibi zaman aşamaları bakımından dört kümede toplanabilir:

a) Başlama belirten eylemler: *Belirmek, başlamak, açmak, tutuşmak, kalkmak, ihtiyarlamak, iyileşmek, canlanmak, dirilmek...*

b) Sürdürme belirten eylemler: *Aramak, beklemek, yaşamak, çalışmak, uyumak, gezmek, koşmak, yürümek, yüzmek...*

c) Bitirme belirten eylemler: *Pişmek, içmek, yemek, bulmak, yıkmak, uyanmak, tıraş olmak, ölmek, yetişmek, ulaşmak...*

ç) Zaman kavramı vermeyen eylemler: *Bilmek, anlamak, düşünmek, tiksirmek, sevmek, tatmak, görmek, sevinmek, anlaşmak...* Bu tür eylemler, zaman yerine durum kavramı verirler. (Koç 1996: 358)

A.Dilâçar, “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi” adlı makalesinde kılınış kavramının başka dillerdeki karşılıklarına yer verdikten sonra (Almanca:Aktionsart) kılınışı “*kip*”in anlattığı öznel düşünceyle karışmadan, fiil sürecinin, yani eylemin ve oluşun nesnel olarak nasıl geliştiğini, yapıldığını, *tarz*’ını anlatan bir gramatikal ulam” olarak tanımlar. (Dilâçar 1971: 110)

A.Dilaçar, kılınışı önce ikiye ayırmış, sonra da şöyle bir sınıflandırmıştır:

I.Kesiksiz (non-interrompu)

A.Sürekli (continu): *aramak*

1.oluşlu (virtuel): *kızarmak*

a.girişmeli (inchoatif): *yeşermek*

b.bırakmalı (décessif): *soysuzlaşmak*

c.süregelmeli(perduratif):*çaşıtlamak* (Çağataycada=casusluk etmek)

a.olmalı(existentiel):*gözetlemek*

b.kapsamlı(possessionnel): *parıldamak*

2.edişli (agential): *dövmek*

- a.etmeli (factitif):*ufalamak*
- b.yapmalı(effectif):*duvar örtmek*
- c.uğraşmalı(tractatif):*kuşlamak*(lehçelerde:kuş avlamak)
- ç.etkilemeli(affectif):*korkutmak*
- d.donatmalı (équipatif): *ağaçlandırmak*
- e.yoksunlanmalı (privatif):*silâhsızlandırmak*
- f.araçlamalı(instrumentatif):*fırçalamak*

B.Süreksiz (momentané): *bulmak*

- 1.başlamak(ingressif): *yola koyulmak*
- 2.bitirmek(terminatif): *erişmek*

II. Kesikli(interrompu)

A.Üst üsteli(itératif):*damlamak*

B.Yinelemeli (fréquentatif): *atıştırmak*

- 1.yeğınlemeli(intensif):*şaşalamak*
- 2.yeğnilmeli (diminutif): *gülümsemek* (Dilaçar 1971:110)

L.Johanson, bu konuda yaygın olarak kabul gören daha sistemli bir model geliştirmiştir. Johanson'un *Aspekt im Türkischen*⁵⁸ adlı eserinde sistematik bir biçimde ortaya koyduğu kılınış yaklaşımı, Türkçeye uyarlanan bir sistem değil,

⁵⁸ Atabay,Neşe; Özel, Sevgi;Kutluk, İbrahim;(Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Doğan AKSAN), Sözcük Türleri, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003s.178 Lars Johanson'un Lars Johanson'un Aspekt im Türkischen (Uppsala, 1971) adlı yapıtındaki geniş incelemesi sekiz bölümden oluşmakta, I.bölümde, Aspekt genel adı altında ele alınan kavramın tanıtılmasına, bu konu üzerindeki çalışmalarından sonra konunun çerçevesine, değişik açılardan görünümüne yer verilmektedir. Yazar II. Bölümde, önceki yayımlarda konunun birbirinden farklı ve yanlış olarak ele alınan yönlerine değinmekte, zaman ve konuşma tiplerini incelemektedir. Yapıtın öteki bölümlerinde, Türkiye Türkçesindeki eylemlerin yalın ve bileşik zaman çekimlerinin eklerine ve bu çekimlerin bu eklerle yansıttıkları zamanların değerlendirilmesine yönelen yazar, Türkiye Türkçesindeki taramalarla sağladığı pek çok örnek üzerinde durmuş, konu üzerinde ilk olarak adamakıllı derinliğe inerek birtakım yargılara varmıştır. Ancak Johanson'un çalışmasında özellikle görünüş kavramının ele alındığını, eylem köklerine gelen eklerden yola çıkılarak bu eklerin zaman açısından bütün özelliklerinin ve ince ayrımların yansıtılmaya çalışıldığını söylemeliyiz.

Türkçeden hareketle geliştirilmiş bir modeldir ve bu özelliğiyle de büyük önem arz etmektedir. (Aydemir 2010:24-26)⁵⁹

Johanson'un kılınış yaklaşımına göre, Türkçede fiiller *sınır vurgulayanlar* (Transformativa) ve *sınır vurgulamayanlar* (Nontransformativa) olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Birinci grupta yer alan fiiller, bir eylemi başlangıç veya bitiş sınırı bağlamında gösterirken, ikinci grupta yer alanlar, bir olayı sadece süreci bağlamında ifade ederler ve herhangi bir bitiş sınırı da vurgulamazlar. Buna göre *otur-* ve *uyu-* eylemleri hem olayın başlangıç sınırını hem de başlangıç sınırı geçildikten sonraki süreç safhasını ifade edebilmektedir. Johanson, kılınışla ilgili yaklaşımını daha belirgin kılmak için, kontrol amaçlı bir model geliştirmiştir. Bu model şöyledir:

“*x-di mi?*”

“*Evet, x-di, ve de hâlâ x-iyor*” (Johanson 1971:198)

Bu modele göre, bir fiil x'in yerinde olamıyorsa, bu fiil bitiş sınırlı bir fiildir ve olayların dereceli ya da tekrar biçiminde gerçekleşmesine izin vermez. Mesela biz “*Öldü mü? Evet ve de hâlâ ölüyor*” diyemeyiz, çünkü *öl-* fiili eylemi bitiş sınırında yansıtır. Eğer bu fiil bu model cümledeki x'in yerine kullanılabilirse, bu fiil herhangi bir bitiş sınırı belirtmez ve eylemi süreç safhasında yansıtır. Bu tür fiiller, eylemlerin dereceli ya da tekrar biçiminde gerçekleşmesine izin verir. Mesela *Oturdu mu? Evet oturdu, ve de hâlâ oturuyor* diyebiliriz, zira *otur-* fiili, eylemin bitiş sınırını vurgulamaz, sadece olayın gerçekleşmesi için başlangıç sınırının geçildiğini ve olayın süreç safhasında bulunduğunu bildirir. (Aydemir 2010:24-26)

⁵⁹ İbrahim Ahmet, Aydemir, Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010 s.24-26 İbrahim Ahmet Aydemir, “Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi” adlı eserinde kılınış kavramını Johanson'un da görüşlerinden yararlanarak ayrıntılı bir şekilde açıklar: Johanson'un kılınış modeline göre Türkçede fiiller başlangıç sınırlı fiiller, bitiş sınırlı fiiller ve süreçli fiiller olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır: a)Başlangıç Sınırlı Fiiller (Initialtransformativa) Bu gruba giren fiiller, öncelikle eylemin başlangıç sınırını vurgulamaktadır ve böyle bir anlam ilişkisi –(y) *A başla-* yapısıyla da ifade edilebilir (örn. *yat-* ‘yatağa yat-’, *uyu-* ‘uykuya dal-’, *yaz-* ‘yazmaya başla-’, *oku-* ‘okumaya başla-’ b)Bitiş Sınırlı Fiiller (Finaltransformativa)Bu grupta yer alan fiillerin ortak özelliği, eylemin bitiş sınırını bariz bir biçimde vurgulamalarıdır. Eylemin bitiş sınırının öne çıktığı böyle bir anlam ilişkisi, Türkçede örneğin –(y)*Xp bitir-* biçimiyle de belirtilebilir (*yaz-* ‘yazıp bitir-’, *oku-* ‘okuyup bitir-’, *öl-*, *al-* gibi) c)Süreçli Fiiller (Nontransformativa)Süreçli fiiller ise, eylemlerin başlangıç ve bitiş sınırlarını değil, sadece süreçlerini öne çıkarak fiillerdir. Böylece eylemler, sadece süreç safhalarında vurgulanmaktadır (*oku-*, *yaşa-*, *yaz-*, *gül-*, *uyu-*, *ağla-* gibi)

“Ön sınırı vurgulayanlar” gelişmesi birbirine bağlı iki “hareket”i ifade ederler. Bunların gerçekleşmiş sayılması için hareketi gerçekleştirmeye başlamak olan “ön sınır”ın aşılması gerekmektedir; bu sınırın aşılmasından sonra “süre” gelmektedir. Örnek: *yat-*, *otur-*, *uyu-*. Bu gruba giren bazı hareketlerde “ön sınır”ın süresi çok azdır; dolayısıyla “süre”ten ayırmak çok zor olmaktadır. Örnek: *git-*

“Son sınırı vurgulayanlar” gelişerek bitiş veya son sınırına ulaşmadıkça meydana gelmiş sayılmayan “hareket”lerdir. Örnek: *öl-*, *bul-*, *bitir-*. Bu gruba girenlerin bazılarında son sınıra ulaşmak, uzun bir süreç sonucunda değil, aniden olmaktadır. Örnek: *patla-*

“Sınır vurgulamayanlar”, meydana gelmiş sayılması için herhangi bir sınırı aşmak veya sınıra ulaşmak gerekli olmayan “hareket”lerdir. Örnek: *iç-*; *yaz-*; *ye-*. (Uğurlu 2003:124-133)

Bu gruplardan herhangi birine giren bir fiil tabanı, bir “kılınış birliği” oluşturarak “değişiklik”e uğradığı durumlarda önceki “kılınış”ını da değiştirebilir.⁶⁰ Bu “değişiklik”in birçok türü vardır: Bunlardan biri “sınırlama”dır. “Sınır vurgulamayanlar”dan olan *ye-* fiili, “sınırlama”ya uğrayarak *verdiğim iki elmayı yedi mi?* sorusuna *Evet, yedi ve hâlâ yiyor* diye cevap verilemez.

Bir başka “değişiklik” türü “tekrarlama”dır. “Son sınırı vurgulayanlar”dan olan *öl-* fiilli, “tekrarlama”ya uğrayarak *sinekler öl-* durumuna geldiğinde artık “sınır vurgulamayanlar”ın grubuna girmiştir; dolayısıyla son sınırın vurgulanması söz konusu değildir; dolayısıyla *Sinekler öldü mü?* Sorusuna *Evet öldü ve hâlâ ölüyorlar; leylekler geldi mi?* sorusuna *Evet, geldi ve hâlâ geliyorlar* diye cevap verilebilir.

Bir diğer “değişiklik” türü “farksızlaşma”dır. “Ön sınırı vurgulayanlardan olan *yat-* fiili “farksızlaştırma”ya uğrayarak *yerde yat-* durumuna geldiğinde artık “sınır vurgulamayanlar”ın grubuna girmiştir; dolayısıyla böyle bir durumda *yat-* fiili sadece “süre”i ifade etmektedir. (Uğurlu 2003:124-133)

⁶⁰Demir, Nurettin; YILMAZ, Emine: *Türkçe El Kitabı*, Grafiker Yayınevi, Ankara, 2003 s.190 Fiillerin birincil anlamlarında olan bu özellikler, mecazi anlamlarında ortadan kalkabilir veya bağlam içerisinde değiştirebilir. *Yorgunluktan öldüm ve hâlâ ölüyorum ya da sinekler öldü ve hâlâ ölüyor* cümlelerinde *öl-* fiili sınır vurgulamayanlar, *yat-* fiili *yatağa yat* birleşiminde ise sınır vurgulayanlar öbeğine girmiştir.

Türkçede kılınışın iki temel işlevi vardır: Birincisi, eylemleri sınırları ya da süreçleri bağlamında belirtmektir. Diğeri ise eylemlerin oluş ve kılınış biçimlerini, yani oluş tarzlarını ifade etmektir ki bu, genelde tasvir fiillerinin hâkim işlevidir. Türkçede bu işlevler, ya bağımsız fillerce (örneğin bitiş sınırlı fiil olarak *öl-*, başlangıç sınırlı fiil olarak *uyu-*, süreçli fiil olarak *oku-*)ya da zarffiil eki almış ana fiilin ekleşik fiille (Postverb) birleşmesiyle oluşan birleşik fiillerce (Postverbium) yerine getirilmektedir (*düşeyaz*-[*düş-* (ana eylem) + *-e* (zarffiil eki) +*yaz-* (ekleşik fiil)], *aliver-* [*al-* (ana eylem) + *-ı* (zarffiil eki)+ *ver-* (ekleşik fiil)], *okuyup bitir-* [*oku-* (ana eylem)+ *-(y) Xp* (zarffiil eki) +*bitir-* (ekleşik fiil) gibi], *yazıp dur-* [*yaz-* (ana eylem)+*-Xp* (zarffiil eki) + *dur-* (ekleşik fiil). Ayrıca Türkçede birleşik fiiller, ekleşik fiil ile ana fiilin aynı yüklemleştiriciyi alması biçiminde (parataktisch) de kurulabilirler, örn. *çalışır durur* (Demir 1993:40-41). Bu kılınış değerleri, Johanson'un da açıkça vurguladığı gibi Türkçede temel cümle yüklemleştiricilerinin zaman ve görünüş işlevlerini belirlemede ve betimlemede temel ayırıcı özellik olarak işlev görmektedir. (Johanson 1994: 247) (Aydemir 2010:24-26)

Kılınış ve Kip:

A.Dilâçar, kılınışa kip kavramının karışmasından bahseder, bununla ilgili olan “kip mastarı” ve “kip kılınışı” kavramları hakkında şu bilgileri verir: “Türkçedeki “betimlemeli (tasvirî) fiil” lerde kılınışa kip kavramı da karışmıştır. Örneğin, *gidecek olmak* (davranış, intentionel), *çıkıvermek* (tezlik, hâtif), *yazıvermek* (kolaylık, facilitatif), *düşeyazmak* (yaklaşma, approximatif), *yazıp durmak* (devam, persistentiel), *kullanılagelmek* (süregelmeli, perduratif), *küçümsemek* (öyle sayma, considératif), *baka kalmak* (inkisar- şaşma, déceptif), *bilmezlikten gelmek* (yapmacık, apparitionnel), *yazacağı tutmak* (beklenmedik istek, désidératif imprévu) v.b. Master halinde oldukları için bunlara *kip mastarı* (infinitif modal) denir. Yabancı dil ailelerinde daha başka kılınışlar da vardır: örneğin, Arapçada *çaba kılınışı* (conatif): *kâtele* =öldürmeğe çabalamak, *sayma*, *addetme kip kılınışı* (considératif): *istahsene*=güzel sayma, v.b. Daha başka dillerde: *konuşana yönelme* (ventif), *amaç belirsizliği* (réservatif), *birinin yararına* (bénédictif), *birinin zararına* (détérioratif),

kesme, son verme (cessatif: örneğin, *artık gelmiyor*)v.b. kip kılınışları vardır. (Dilaçar 1971:111)

Kılınış ve Görünüş:

50'li, 60'lı yıllara kadar **kılınış** (Alm. *Aktionsart*, İng. *manner of action*, Rus. *aktsionsart, forma karakteristiki protekaniya deystviya*) ile **görünüş** (Alm. *Aspekt*, İng. *aspect*, Rus. *vid, aspekt*) kavram ve terimleri arasında ayırım gözetilmeyip bunlar çoğunlukla çeşitli dillerde eş anlamlı olarak kullanılmış; İngiliz, Amerikalı ve Fransızlar *aspect*, İtalyanlar *aspetto*, İspanyollar *aspecto*, Almanlar *Aktionsart*, Ruslar ise *vid* terimine geniş bir kullanım alanı ayırmışlardır (Dilâçar 1974: 159).

Kılınış, eylemin iç-yapısının sunduğu anlamla ilgilenir. Eylem tarafından sunulan bu anlam ana dili kullanıcılarınca sezgisel olarak bilinir. Eylemin sunduğu bu anlamın, o eylemin üzerine alabildiği morfeşlerle herhangi bir ilgisi yoktur. Türkçedeki “öl-“ eylemi **kılınış** değeri olarak anlksaldır, bir bitişı ifade eder; başlangıcı ve bu başlangıca dayalı devam eden bir süreci yoktur. **Kılınış** bu eyleme eklenen diğeri unsurlarla ilgilenmez. Morfeşler devreye girdiğinde eylemin kategorisi **görünüşe** kayar. **Görünüş** ise eylemin üzerine aldığı morfeşlerle veya cümledeki diğeri unsurlar yardımıyla kazandığı, zaman içerisindeki sürecidir. Türkçede **görünüş** değeri, bitmişlik / bitmemişlik zıtlığı üzerinde kurulabilir.(Demirgüneş 2007:110)

Kılınış (*eylem tarzı, eylemin cereyan ediş karakteri*), nesnel (objektif) olarak eylemlere, süreçlere özgü (örneğin başlama, sürme, kesilme, bitme, kesik kesik olma, hızlı veya yavaş cereyan etme, birdenbirelik, bir veya çok kerelik vb.) nitel veya nicel özelliklerin yansıması, genelleşmesi ve dilleşmesi sonucu oluşan anlamdır. (Guzev 1990: 70-71, 132) **Görünüş** ise eylem akışının, öznel (subjektif) olarak temsil ve tasvir edilme yöntemidir. (Deniz Yılmaz 2012:110)

Dilbilimsel bir terim olarak **görünüş**, (Lat.*aspectus*, ‘bakış’, *bakış açısı*’, Rus. *vid*) fiil anlamlarının zamansal yapısını veya diğeri içerik özelliklerini ifade eden ve birçok dilde morfolojik olarak gramerleşmiş fiil kategorisi olarak tanımlanmaktadır. (Bußmann 103). Bu anlamda **görünüş**, Rusçadaki *vid* kavramına karşılık olarak Batı dillerinde kullanılan terimdir. Özellikle Slav dillerinde hâkim bir fiil kategorisi olan

görünüş, *bitmemişlik* (İmperpektiv) ve *bitmişlik* (Perpektiv) temel ayrımına dayanmaktadır ve genelde fiillere eklenen öntakılarla (Präfixe) gösterilmektedir. Bu bağlamda **görünüş**, birçok açıdan **kılınış** kavramına benzetilmekte, hatta çoğu kez onunla karıştırılmaktadır. Hâlbuki **kılınış**, fiillerin içeriklerini belli açılardan determine eden sözlüksel-anlamsal bir kategoridir ve **görünüş** kategorisinin aksine gramerleşmemiştir. (Aydemir 2010:22)

Görüldüğü gibi **kılınış** fiilin köküyle ilgili bir terim iken, **görünüş** eklerle ortaya çıkmaktadır. **Kılınış**ta nesnellik söz konusu iken **görünüş**te öznellik ön plana çıkmaktadır. J. Knobloch “Dilbilimi Sözlüğü”nde *kılınış*, *görünüş*’te olduğu gibi konuşanın devreye girerek zaman kavramında bir başkalaşım yapma niteliği taşımayan, dolayısıyla öznel değil, fiil mastarının bildirdiği nesnel bir görünüm olarak tanımlanmıştır. Bu bakış açısıyla **görünüş** dil psikolojisinin, **kılınış** da dil mantığının ürünü olarak kabul edilmektedir. (Knobloch 1961)

Birçok araştırmacımız **görünüş** kavramının tanımını vermeden önce bu terimin **kılınış**la karıştırılmaması gerektiğine kısaca değinir. Bazı araştırmacılarımız ise bu iki terimi karşılaştırarak ayrıntılı tanımlar verirler. Yani her iki kavramın tanıtılması sırasında diğ erinden de bahsetme zorunluluğu ortaya çıkmış gibidir. Çeşitli araştırmacılarımızın karşılaştırmalı tanımlarına değinelim:

A.Dilaçar “Türk Dilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız” adlı yazısında **kılınış** ve **görünüş** arasındaki farkı ortaya koyan şu açıklamayı yapar : “Fiil ulamları olarak kılınış ile görünüş arasındaki ayırt, nesnel (afaki, objectif) - öznel (enfüsî, subjectif) ayırtma dayanır. Yani kılınış: fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağılı bir süreç türü (başlama, süre, bitirme, yineleme, vb. gibi) olarak kendi içinde bulundurur, konuşan-işitenle bir öznel ilgisi yoktur, nesneldir; bunun zaman ve kiple ilgili türleri de vardır: zaman kılınışı (*temporale Aktionsart*)ve kip kılınışı (*modale Aktionsart*).**Görünüş** ise, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değil, özneldir; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiil mastarının verdiği anlam türölülüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez. Başka bir açıklama ile, kılınış, belli bir sürecin akışında bulunan doğal bir özelliktir, yani sürecin iç sınır, başlama, bitirme, süre ve kezleme gibi fiil mastarının da bildirdiği

niteliklerle olan ilgisi; görünüş ise, fiil çekiminde, konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir. Yani, görünüş bir çeşit şekil X anlam ve anlam X şekil (*sensus X forma ; forma X sensus*) karşılığıdır, "şekilden beklenen anlam yerine başka bir anlam çıkıyor" demektir; Almancada "iç anlam" (innere, inhaltbezogene Bedeutung) denilen anlam.⁶¹ (Dilaçar, 1974:159-163)

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde *kılınış* ve *görünüş* kavramlarının Batıda çok kez iç içe girdiğini belirtir ve bu kavramlar arasındaki farkı şöyle açıklar: “*Kılınış* yalnız fiil kök ve gövdeleri ile ilgili olduğu halde, *görünüş*; kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bulunan ve bir yargı bildiren *bitmiş fiiller* (Lât. *Verbum finitum*, Alm. *Finite Verbformen*) için söz konusudur. (Korkmaz 2009:576)

L.Johanson’un değerlendirmelerine yer veren Z. Korkmaz, fiillerdeki *görünüş* özelliklerini üç maddede özetler: “a. *Görünüş*, fiillerin çekimli durumları ile ilgili bir gramer kategorisidir. b. *Görünüş*’te kip ekleri, zamanı ve işlev açısından asıl işlevleri ile değil, daha başka işlevler ile kullanılır. c.Çekimli fiillerde şekil ve zamanı içine alan kip eklerinin kendilerinden beklenen görev dışında kullanılması, konuşanın o yapıya yüklediği özel anlamla ilgilidir. Dolayısıyla *görünüş*’te bir “öznellik” (subjektiflik) vardır. (Korkmaz 2009:579)

Doğan Aksan da “Her Yönüyle Dilbilim” adlı eserinde *görünüş* ve *kılınış*la ilgili bilgileri verirken *görünüş*ün öznelliği üzerinde durur: “Eylemde söz konusu olan ve yakın zamanlarda dil çalışmalarında yerleşen bir dilbilgisel tür de *görünüş*’tür. (*aspect, aspect, Aspekt*). *Kılınış* kavramıyla yakınlığı nedeniyle *görünüş*, onunla birlikte ele alınmış, karıştırılmıştır. İlk ilgiyi çekişi eskilere gitmekle birlikte,

⁶¹Agop,Dilaçar, Türk Dilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız, TDAY Belleten 1973-1974, TDK Yay. Ankara, 1974s.159 A.Dilaçar “Görünüş” ile ilgili örnekler de verir: “okuduğum kitap sözcük takımında iki "görünüş" vardır: biri "okumakta olduğum kitap", şimdi sürüp giden -yor’lu bir iş, ama -yor eki kullanılmamış; öbürü "okumuş olduğum, geçenlerde okuduğum kitap", geçmişte olup bitmiş, -miş’li bir iş, ama -miş / -muş eki kullanılmamış. Okuduğum kitap’ın bu iki görünüşü, yabancı dillere iki farkı şekille çevrilebilir: Fr. *le liore que j’elis* ile *le livre que j’ai lu*; İng. *the book I am reading* ile *the book i read* (red. ok).; Alm, *das Buch das ich lese* ile *das Buch das ich gelesen habe*. Bütün bu örnekler,"görünüş"ün nesnel (objektif) değil, öznel (sübjektif) bir değer taşıdığını, konuşan tarafından verilen bir "iç anlam" anlattığını meydana çıkarmaktadır.

özellikle İslav dilleri araştırmalarında beliren ve ilgili terimi Rusçadan çevrilen bu kavram, daha çok XIX. ve XX. yüzyıl dilciliğinde ele alınmıştır. H.JACOBSON'u onu “öznel görüş biçimi” olarak tanımlamamaktaydı. Eğer biraz daha açık tanım vermek gerekirse görünüş’ü “Eylemin, çekimli biçimiyle anlattığı işin, kılınışın dışında, kişisel, öznel bir anlatımı yansıtması” olarak tanımlayabiliriz. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, eyleme böylece, konuşanca yeni bir değer yüklenmiş olur. Birkaç örnek verelim: “*Gidip çarşıdan meyve alacağım; getirip yıkayacağım; önünüze koyacağım; siz de yiyeceksiniz; yağma mı var?*” tümcesinde gelecek zaman çekimi olan *alacağım, yıkayacağım, yiyeceksiniz* gibi biçimler aslında gelecek zamanı yansıtmadığı gibi, olumlu biçimler de değildir; burada anlatılan *almayacağım, yıkamayacağım...* gibi olumsuzluk gösteren, söyleyenin bir işi yapmayı düşünmediğini, kabul etmediğini anlatan bir görünüşü yansıtır. Aynı durum, gördüğü düşü anlatan bir kimsenin şu sözlerinde de belirir: “*Otobüse binmişim; yanımda bir yabancı varmış; ona para veriyormuşum*” ya da “*Bir yolda yürüyorum; ayağım ağrıyor; tutup kaldırıma oturuyorum*” gibi. Burada da çekimli eylemler, yansıttıkları zaman dışında, öznel bir değerlendirmeyi ortaya koyarlar. “*Kış getirdik*” ya da bir olayı anlatırken kullandığımız “*Anahtarı da kaybettim mi, kapıda da kaldım mı?*” gibi, aslında soru içeren anlatım biçimleri yine aynı görünüş özelliği nedeniyle değişik görev ve anlam yüklenmişlerdir.” (Aksan 2009: 103)

M.Uğurlu “Bir ‘olay’ı, dil düzeyine getirebilmek, yani ifade edebilmek için ‘eylem’in ‘çekimlenmesi’ gerekmektedir. Her ‘eylem’, bir ‘kılınış’ veya ‘kılınış birliği’ne sahiptir; bunun çekimlenmesiyle ‘bakış birliği’ (Aspektphrase) oluşur. ‘Bakış’ kavramının temelini, ‘olay’ın, ‘başlangıç sınırı’, ‘bitiş sınırı’ veya ‘süre’ine yönelik bakış teşkil etmektedir. Bir başka deyişle ‘bakış’ın, bir ‘olay’ın gerçekleşmesindeki safhalardan birisine yönelmesi, odaklanması söz konusudur. Aynı ‘olay’a farklı şahıslar tarafından farklı bakılabilir, yani her bir şahsın ‘bakış’ı belirtilen noktalardan birine odaklanmış olabilir. Bu yönüyle ‘bakış’ ‘kılınış’tan temel olarak farklıdır.” der. (Uğurlu 2003:124-133)

Günay Karaağaç, *kılınış* terimi yerine “sözlüksel görünüş” terimi kullanarak sözlüksel görünüş ve sözdizimsel görünüş arasındaki farkı şöyle ortaya koyar:

Sözlüklük görünüş, sözlük birimleriyle elde edilen daha temel ve elle tutulur görünüşler oldukları için nesnel görünüş; söz dizimlik görünüş ise belirleyicileri, cümle öğeleri, cümleler arası gönderim öğeleri ve nihayet bağlam olduğu için öznel görünüş biçimi sayılmıştır.

Sözlüklerdeki eylem adları, yani varlıkların gerçekleştirdikleri olma ve yapmaların adları, varlık adlarına oranla çok azdır; çünkü aynı olma ve yapmayı birçok varlık gerçekleştirebilmektedir. Dillerin sözlüklerdeki eylem adları oldukça sınırlı olmasına rağmen, çok değişik eylemlere ait oldukları için anlamları pek zengindir. Evrende aynı eylemi birçok varlığın zenginleştiriyor olması, böyle bir duruma yol açmış olmalıdır. Eylemlerin anlamsal görünüşleri, çatılarından metin ve bağlama kadar uzanan bir yolda gerçekleşir. İşte eylemlerin görünüş diye bilinen bu anlam renkleri, yaşlı ve analitik dillerde genellikle sözlüksel yapıda; genç ve sentetik dillerde ise, söz dizimsel yapıda elde edilir:

Bütün dillerde görünüş bilgisi vardır:

a.Sözlüksel görünüş veya kılınış (*lexical aspect, aksionart, kind of action, situational aspect*): Bütün dillerde kılınış bilgisi vardır. Dillerde yer alan eylem adları, belirli yapma veya olma tarzlarına sahiptirler; her yapma veya olmanın ayrı bir özelliği, ayrı bir görünüşü vardır. Türkçede eylem köklerindeki kılınış farklılaşması, eylemden eylem yapan eklerle veya eylemlerle yapılan birleşik eylemlerle sağlanır: *yaşa-* /*vur-*; *yaşat-* /*vuruş-*; *koşabil-*

b.Söz dizimsel görünüş: (*gramatical aspect, predicationnal aspect, textual point of view*): Yüklemin nitelik ve niceliği söz konusudur. Öznesi, nesnesi, kipi, zamanı belli olan yüklemde değişik özelliklerle nitelenmesiyle yeni bir görünüş kazanması durumudur. Görünüş, dil kullanıcısının olay hakkındaki görüşünü bildirerek, öznesi, nesnesi, kipi ve zamanı belli olan cümlede değişiklik yapar. Bu görünüş değişikliği, zarflar, edatlar veya metnin bütünü ile gerçekleştirilir. (Karaağaç 2013:441)

Hermann (1927), Jakobson (1971), Maslov (1962), Forsyth (1970) ve Comrie (1976)'nin de aralarında bulunduğu birçok yazar **kılınış** ve **görünüş** arasındaki zıtlığı

açıklamaya çalışırken öznellik ve nesnellik ayırımına atıfta bulunmaktadır. **Görünüş**, vakaların yer aldığı bakış açılarının yer aldığı bir bakış açısı olup sık sık öznellik olarak tanımlanır. **Kılınış** ise bir vakanın ona ait bir özelliği olarak tanımlanır. Böylece bu anlamda nesnellik söylenebilir; fakat öznellik/nesnellik ayırımı Slav dillerinde **kılınış** ve **görünüş** arasındaki ayırımın altını çizmede yeterli bir ayırım değildir. İki sınıflandırma arasındaki ayırım sık sık anlama dayalı zıtlıklardan oluşan adlandırmalarla açıklanır (Mlynarczyk 1973: 57-58)

Mlynarczyk'in görünüş ve kılınış arasındaki ayırımı

Görünüş	Kılınış
<i>özel</i>	<i>nesnel</i>
<i>bakış açısı</i>	<i>durumun özelliği</i>
<i>dil bilgisine ait</i>	<i>sözlüğe ait</i>
<i>zamana ait</i>	<i>zamana ait değil</i>
<i>mecburi</i>	<i>mecburi olmayan</i>
<i>ikili</i>	<i>ikili değil.</i>

Tablo 17

Son yıllardaki çalışmalar ise *sözlüğe dayalı görünüş* ile *kılınış*ı birleştirmeye yöneliktir. Ağırlık bu konunun *sözlüğe dayalı görünüş* içinde yer almasına yönelik olmuştur. Çünkü *kılınış* kelimenin sözlükte taşıdığı anlam üzerine yapılan incelemelerden oluşur. (Benzer 2008:161)

Kılınış ve Zaman:

A.Dilâçar, fiil zamanlarına **kılınış**ın karışmış olabileceğini belirtir ve bu durumla ilgili “zaman kılınışı” kavramını açıklar: “Kimi fiil zamanlarına *kılınış* karışmış olabilir. Bu karışım, fiilin aslî kavramında, mastar şeklinde de vardır; örneğin, *aramak*, sürekli bir kavram anlattığı için *yitirdiğimi arıyorum* denebilir ve bu sürekli bir “zaman” anlatır. Fakat *aramak*’ın “anlamca zıddı” olan *bulmak* süreksiz bir kavram anlattığı için *yitirdiğimi buluyorum* denemez, çünkü –yor eki,

genel olarak, sürekli hareketler için kullanılır, *bulmak* ise sürekli bir hareket değildir. Bu tür kılınışa *zaman kılınışı* (aspect temporel) denir. (Dilaçar 1971:110-111)

Bu bilgiler ışığında *fiil zamanını* belirlemede **kılınışın** önemini ve katkısını öngörmek gerektiğini söylemek mümkündür. Fiilin mastar halindeyken **kılınışının** belirlenmesi çekimli durumdaki verileri doğru yorumlamaya yardımcı olacaktır. Sonuç olarak çekimli bir fiilin *zamanı*, *kip* ve *kiplik* değerleri, *görünüş* ve *kılınış* özellikleri iç içe geçmiştir ve ister istemez birbirini etkilemektedir.

Kılınış ve Kip:

Türkçedeki “betimlemeli (tasviri) fiil”lerde kılınışa kip kavramı da karışmıştır. Örneğin, *gidecek olmak* (davranış, intentionel), *çıkıvermek* (tezlik, hâtif), *yazıvermek* (kolaylık, facilitatif), *düşeyazmak* (yaklaşmak, approximatif), *yazıp durmak* (devam, persistentiel), *kullanılagelmek* (süregelmeli, perduratif), *küçümsemek* (öyle sayma, consideratif), *baka kalmak* (inkisarşasma, deceptif), *bilmezlikten gelme* (yapmacık, apparitionnel), *yazacağı tutmak* (beklenmedik istek, desideratif imprevu) v.b. Mastar halinde oldukları için bunlara kip mastarı (infinitif modal) denir. Yabancı dil ailelerinde daha başka kılınışlar da vardır: örneğin, Arapçada çaba kılınışı (conatif): *katele*=öldürmeğe çabalamak, sayma, addetme kip kılınışı (consideratif): *istahsene*=güzel sayma, v.b. Daha başka dillerde : konuşana yönelme (ventif), amaç belirsizliği (reservatif), birinin yararına (benedictif), birinin zararına (deterioratif), kesme, son verme (cessatif: örneğin, *artık gelmiyor*) v.b. kip kılınışları vardır. (Dilaçar 1971: 110-111)

Dilimizdeki tasvir fiilleri de oluş ve kılınış tarzını bildirdikleri için çekime girmemiş yalın halleri ile kılınışı temsil ederler. Nitekim *geçip git*-’te kılınış açısından “anlık bir çabukluk”, *gidedur*-’da “sürerlilik”, *düşüver*-’de “tezlik”, *olagel*-’de “geçmişten gelen bir süreklilik”, *bakakal*-’da “şaşkınlık ve zamanda süreklilik”, *geleceği tut*-’da “beklenmedik bir istek” vardır. Ayrıca bunlardaki *kılınış* kavramı kip kavramı ile de iç içe girmiştir.(Korkmaz 2009:536-537)

Karmaşık Fiilerde Kılınış:

Türk dillerinde kılınış ve görünüş anlamları taşıyıcıları çoğunlukla birleşik fiil şekilleridir. Bilindiği gibi birleşik fiil şekilleri farklı anlamlara sahiptir. Değişik anlamlara sahip olduklarından dolayı da farklı ulamlara mensupturlar. Her bir ulam sahip olduğu ulamsal anlam esasında kurulduğu için kılınış ve görünüş anlamlarına sahip fiil şekilleri de doğal olarak söz konusu ulamları oluştururlar.

Kılınış ve görünüş anlamları, zaman ve kiplik (modalite) anlamlarıyla yan yana fiil ad ve fiil zaman şekillerinin karmaşık anlamlarının bileşiminde bulunurlar. Diğer bir deyişle kılınış ve görünüş anlamları, söz konusu yapıların karmaşık anlamlarının bir bileşeni veya anlam birimciği (semi) durumundadırlar. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinde salt kılınış veya görünüş anlamına sahip şekiller yoktur.(Deniz Yılmaz 2012:111)

O halde Türkiye Türkçesinde belli başlı ekler, şu **kılınışı** veya şu **görünüşi** bildirir diye kesin bir sonuca varmak çok zordur. Olsa olsa bu kavramları destekleyici, yardımcı bir görevden söz edilebilir.

Hem kılınış hem de görünüş anlamları, eylemlere, süreçlere özgü ikincil, yani özle ilgili olmayan nitelikler hakkında bilgi veren anlamlar, yani tipik yardımcı gramer anlamlarıdır (kelime çekimleyici anlamlardır). Söz konusu anlamlara sahip fiil oluşumlarının kelime üretici değil de kelime çekimleyici gramer şekilleri olduğuna ise şunlar kanıt gösterilebilir: 1) “fiil ad (eylemsi) şekli + *ol-* / *bulun-* / *dur-* / *gel-* / *git-* / *gör-* / *kal-* / *ko(y)-* / *ver-* / *yaz-*” yapısının tamlananı durumundaki fiiller, bu oluşumların, belirli ölçüde kendi birincil leksik anlamlarını yitirmiş, yani anlamsızlaşmaya uğramış bileşenlerini oluştururlar; böylesi yapılarda bağımsız leksik anlamın taşıyıcısı çıkış gövdesi durumundaki fiildir; 2) Her bir oluşum, teşekkülünü tamamlamış olan, somut bir bütünlük meydana getiren yardımcı anlama sahiptir (3.1 ve 3.2); 3) Bu yardımcı anlam, çıkış gövdesinin leksik anlamını değiştirmeden ona yalnızca eşlik eder; 4) Bir bütün olarak her bir oluşum, gövdenin leksik anlamının, birleşik fiil (poliverbal) yapısının yardımcı anlamıyla birleştiği

serbest bir öbek mekanizması gibi işler ve bununla da söz konusu oluşumlar diğer kelime çekimleyici gramer şekillerinden fark edilmezler. (Guzev 1990: 133-134)

Bu görüşler doğrultusunda **karmaşık fiil** yapısının **kılnış** ve **görünüş** özelliklerini birleşik yapının bütününde aramak gerektiğini söyleyebiliriz. Sonuçta birleşik yapıların tamamında olduğu gibi bir araya gelen unsurların öz anlamlarının bir kısmını kaybetme, birleşik yapının bütününe yardım etme özelliğini unutmamak gerekir. Ancak **karmaşık fiillerin** içinde yer alan sıfat-fiillerin, bu fiillerin **kılnış** anlamını desteklediğini de belirtmemiz gerekir. Bazı araştırmacılar **karmaşık fiilin** ilk bölümünü oluşturan asıl fiile eklenen bölüme **kip** eki dese de kanımızca bunlar **sıfat-fiildir**. (Bkz. Sıfat-fiil) Bu konudaki diğer görüşler yer verelim:

Kononov, fiillerin partisip şekilleri ile *olmak* ve *bulunmak* fiillerinden birinin birleşmesi ile meydana gelen fiil şekillerine *perifrastik şekilleri* adını veriyor. Yazarın belirlediği bu çeşit fiil kılınışları şunlardır: Başlama kılınışı (-ar *olmak*), bitirme kılınışı (-maz *olmak*), tahmin kılınışı (-miş / -yor *olmalı* ve -miş *olacak*), sonuçlanma kılınışı (*rezultativny vid*),(-miş *olmak/bulunmak*,-miş *olacaktı*,-miş *olacaktır*), sürerlik kılınışı (-makta *olmak*, *bulunmak*), niyetlenme (*namereniye*) kılınışı (-acak *olmak/bulunmak*). Kononov, niyet yokluğu ifade eden -*acak değilim* şeklini de bu çeşit kılınışlar arasına katıyor.⁶²

Kononov, “Türkçede kılınış kategorisinin bir ifade tarzı olan “perifrastik şekiller” in iki kısımdan ibaret olduğunu, -di’li geçmiş zaman müstesna olmak şartıyla, haber kipinin basit şekillerinin temelini *olmak*, daha seyrek olarak *bulunmak* olduğunu; *olmak*’la *bulunmak*’tan birinin üslûp mülâhazasıyla seçildiğini belirtmektedir. Kononov, bu konuda, M.C. Mihaylov’un “*Türk Dilinde Perifrastik Şekiller*” adlı eserinden yararlandığını ve bazı örnekleri de ondan aldığını belirtmektedir. Kononov, *ol-* fiiliyle kurulan yapılar üzerinde, asıl olarak kılınış açısından durmuş ve *olmak* fiilinden önce gelen eki, *kip eki* olarak adlandırmıştır. (Kononov 1956:283-289)

A.N.Kononov, kılınışı: 1.sözlüksel (leksik) *koşmak / kaçmak; demek / söylemek* 2. Şekil bilgisi (morfoloji) *tıkmak / tıkamak; kazmak/ kazımak; şaşmak /*

⁶² Kononov’un kılınış kavramına görünüş ve kip kavramları karışmıştır.

şaşalamak, eşmek/ eşelemek; gülmek/ gülümsemek; durmak /duraklamak vb.;
3.Cümle yapısı (sentaks) açısından olmak üzere üçe ayırmıştır. (Kononov 1956: 569)

Gerçekten de bazı türetme eklerinin kılınışa nesnel olarak etkisi söz konusudur. Z.Korkmaz bazı türetme eklerinin kılınışa nesnel bir etkisi olduğunu belirtir, *şaş-* ile *şaşala-*, *kov-* ile *kovala-*, *tık-* ile *tıkıştır-* arasında elbette zaman süreci açısından bir ayrılık söz konusudur. Korkmaz, aynı zaman ekini alarak çekime girmiş iki ayrı fiilde bu farkın olduğuna dikkat çekerek *arıyorum* ve *başlıyorum* fiillerini örnek verir: “Her iki fiil de süreklilik gösteren *-yor* şimdiki zaman ekini aldığı hâlde, bu fiillerdeki süreklilik aynı değildir. Çünkü *aramak* ve *başlamak* fiilleri kavram olarak kılınış farkları taşımaktadır. *aramak*’ ta kılınış bakımından tam bir süreklilik söz konusu olduğu hâlde, *başlamak*’ta süresizlik söz konusudur. Görülüyor ki ek ile kök arasındaki bağlantı dolayısıyla kılınış şekil bilgisine de geçebiliyor. Bu durumun tipik bir örneğini *yazmış ol-*, *yazmış bulun-*, *gidecek ol-*, *gidecek bulun-* gibi çekime girmemiş karmaşık fiillerde de görüyoruz.” (Korkmaz 2009:536)

Korkmaz, “*karmaşık fiiller*” (mudil fiiller, verbe complexe) tanıtırken bu yapılarındaki zaman ve tarz özelliği dolayısıyla, ***karmaşık fiillerin*** aynı zamanda fiilin *kılınış* kategorisi içinde de yer aldığına değinir. (Korkmaz 2009: 801)

H. İbrahim Delice ise “*Yüklem Olarak Türkçede Fiil*” adlı yazısında birleşik fiil yerine *öbek fiil* terimini tercih eder ve özellikle ***karmaşık fiillerden*** örnekler vererek bu yapıların *kip*, *kiplik*, ve *kılınış* özelliklerine açıklık getirir: “Fiilin var olan kılınış anlamını belirgin hâle getirmek ya da değiştirmek amaçlı kullanılan zaman kip ekleri basit ve türemiş fiillerde doğrudan doğruya eylemin işleniş zamanını, öbek-fiillerde ise asıl fiile gelerek kılınış anlamını gösterirler. Bu yapıdaki fiillerde eylemin geçmiş, hâl ve gelecek diliminden zamanını gösteren kip eki ise yardımcı fiile gelir.” (Delice 2002: 208)

Görüldüğü gibi Delice ***karmaşık fiillerin*** sıfat-fiillerden oluşan bölümünü çekimli fiil saymaktadır. Araştırmacı, ***karmaşık fiillerin*** esas *kılınış* anlamını veren bölümü birleşik fiil yapısının birinci bölümü yani “asıl fiile gelen ek” olarak belirler. Gerçekten de asıl fiile gelen *-kanımızca sıfat-fiil görevinde olan-* ekler; fiilin kılınışı belirleyen, kılınış anlamını destekleyen, gramatik bir ulam konumundadır.

Sonuç olarak *karmaşık fiiller*, kendilerine özgü *kılınış* özellikleri olan yapılardır. Bu yapının oluşumu sırasında asıl fiile ulanan sıfat-fiil ekleri, fiilin *kılınış* anlamını destekler. Sıfat-fiillerin taşıdıkları hareket ve zaman anlamı, her ne kadar öz anlamından kayıplar vermiş olsa da, ortaya çıkan birleşik yapının *kılınışına* yardım eder. Birleşik yapının *kılınışının* belirgin hale gelmesini sağlayan sıfat-fiiller, aynı zamanda bu birleşik fiillerin *görünüşt*ünün ortaya çıkmasına da hizmet eder. *Karmaşık fiillerdeki kip ve zaman* anlamını kazandıran bölüm ise *ol-/bulun-* yardımcı fiilleri üzerine eklenen ulamlardır. Bu birleşik fiillerin *kiplik* değerleri, *görünüşt*e olduğu gibi birleşmenin tamamından ortaya çıkmaktadır. Bütün bu kavramların doğru bir şekilde belirlenebilmesi elbette ki cümledeki diğer unsurların belirteçlerin ve söz diziminin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada bağlam üzerinde *karmaşık fiillerin zaman, kip, kiplik, kılınış ve görünüşt* özellikleri incelenecektir.

KARMAŞIK FİİLLER VE ÖZELLİKLERİ

Sıfat-fiillerin *ol-/bulun-* fiilleriyle oluşturduğu birleşik fiillere *karmaşık fiiller* adını veriyoruz. Bu birleşik fiil yapılarına geleneksel dilbilgisine pek yer verilmemiştir. Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer kitaplarımızın çoğunda birleşik fiillerin tanıtılması sırasında bu yapılardan çeşitli adlarla kısaca bahsedilmiş ancak *karmaşık fiillerin* özellikleri ayrıntılarıyla incelenmemiştir.

Bir tarafı sıfat-fiil, diğer tarafı yardımcı fiil şeklindeki yapılar Korkmaz, Deny ve Banguoğlu tarafından *karmaşık fiiller* olarak değerlendirilmektedir. (Korkmaz 2003: 801, Deny 1941: 465 ve 811, Banguoğlu 1995: 404 ve 482).

Bazı kaynaklarda bu yapılar “perifrastik kullanımlar” olarak ifade edilmektedir. Bir tek kelimeyle anlatılabilecek kavramı, birden fazla kelimeyle anlatma durumu, batı literatüründe periphrasis olarak adlandırılmakta (Corbett 1990:450; Wales 1989:346), Türkiye’de edebiyat veya belâgat alanlarında ıtnab-ı

makbul, filoloji incelemelerinde ise dolaylama da denilmektedir (Vardar vd.1980:65)(Erdem 2009:8)⁶³

Zeynep Korkmaz, bu konuyu “Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller (*Karmaşık Fiiller, complex verb*)” başlığıyla ele almıştır: “Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Bazı gramerlerimizde “*karmaşık fiiller*” (mudil fiiller, verbe complexe) diye adlandırılan bu türlü birleşiklerde, yine esas anlam birleşik fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki oluşun zaman ve tarzı ile ilgili bir özellik göze çarpar. Yapılarındaki bu zaman ve tarz özelliği dolayısıyla, karmaşık fiiller aynı zamanda fiilin *kılınıs* kategorisi içinde de yer alırlar.” (Korkmaz 2009: 801)

Z.Korkmaz *karmaşık fiilleri ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı bulundukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayırır:

A.Öncelik Fiilleri (*-mış olmak*)

B.Alışkanlık Fiilleri (*-Ir ol-, -mAz ol-*)

C.Niyet Fiilleri (*-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)- msAr ol-*) (Korkmaz 2009: 801-811)

Tahsin Banguoğlu, *olmak* fiilinin isim, sıfat ve bazı sıfat-fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili birleşikler yarattığını dile getirmiş ve bu birleşikleri de *karmaşık fiiller* şeklinde adlandırmıştır. Banguoğlu, *karmaşık fiillerin öğrenilen geçmiş zaman- sıfat-fiil + ol-* biçiminde kurulduğunu belirtmekte ve asıl olarak *görünüş* üzerinde durmaktadır. (Banguoğlu 2007:482-486)

T.Banguoğlu *karmaşık fiillerin* çekimi hakkında şu bilgileri verir: “Karmaşık fiiller dört fiil çekimi boyunca çekime uğrarlar ve çeşitli yatık fiiller meydana getirebilirler. Fakat anlam ilişkileriyle bunların ancak bazı kipleri kullanılır.

⁶³ Erdem, Melek, “Türkmen Türkçesinde Sıfat-fiillerin Perifrastik Kullanımları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Ankara, 2009 Eserde sıfat-fiillerin Türkmen Türkçesinde sık sık perifrastik veya analitik kullanımlar içinde, *bol-* fiiliyle genişletilmiş olarak yapılandığı anlatılır.

Yapıldıkları sıfat-fiillerin ait oldukları zaman kesimlerine göre anlatım kazanan **karmaşık fiiller** üç çeşittirler: 1. *Öncelik fiilleri* (verbe antérieur), 2. *Başlama fiilleri* (verbe inchoatif) 3. *Niyet fiilleri* (verbe intentionnel). (Banguoğlu 2007:482-486)

Haydar Ediskun, konuya “İkinci Öbek Bileşik Fiiller” başlığı altında değinmiştir: “Bu bileşik fiiller, bir ortaça bir **ol-** yardımcı fiilinden oluşmuşlardır. **ol-** yardımcı fiili, **temel fiil** diyebileceğimiz belirli ortaçlara zaman anlamıyla birlikte **başlama, bitirme, davranma** gibi görünüşler kazandırır.” (Ediskun 2010: 239) Ediskun, “başlama, bitirme, davranma” şeklinde üçe ayırdığı bu fiil yapılarını anlam, yapılış, çekim(olumlu-olumsuz), yazım açısından değerlendirdikten sonra en son olarak bu fiil yapılarının eski biçimleriyle ilgili açıklamalara da yer verir. Açıklamalar sırasında bu birleşik fiillerin görünüş özelliklerine de değinir. (Ediskun 2010: 239-243)

Beşir Göğüş, “Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği” başlıklı makalesinde yardımcı fiille kurulan birleşik fiilleri üçe ayırarak inceler: “1.İsim soyundan bir kelime ve yardımcı fiiller.(hissetmek, kaybolmak) 2.Bir ortaç ve bir yardımcı fiille a)Başlama Fiilleri b)Bitirme Fiilleri c)Davranma Fiilleri 3. Kaynaşmış Fiiller. (Göğüş 1962:256-258) B.Göğüş bu bölümde konumuz olan **karmaşık fiillere** “katışık fiiller” adını vererek inceler ve şu açıklamaları yapar: “Bazı ortaçlar “olmak, bulunmak” yardımcı fiillerinden biriyle birleşerek birleşik fiiller kurarlar. Ortacın gösterdiği zaman, bileşik fiile özel bir zaman anlamı katar. Bu türlü fiillere “katışık fiiller” diyoruz. Bunlar taşıdıkları zaman anlamıyla ilgili olarak üç şekil gösterirler: a) Başlama fiilleri: Bir işe başlanmış bulunduğunu, ya da işin âdet edinildiğini bildirir; -r ekli ortaçlarla yapılır: *okur olmak, gezer olmak, konuşur olmak...* b)Bitirme fiilleri: Bir işin bitirilmiş olduğu anlamı verir; -miş ekli ortaçlarla yapılır: *yazmış bulunmak, görüşmüş olmak, gitmiş olmak.* c)Davranma fiili: Bir işi yapmak niyetinde bulunulduğunu ifade eder; -ecek ekli ortaçlarla yapılır: *kalkalacak olmak, gidecek olmak, vuracak olmak.*(Göğüş 1962:256-258)

Görüldüğü gibi **karmaşık fiillerin** oluşum özelliklerine değinilmiş ancak bu yapıların anlam özellikleriyle ilgili ayrıntılı incelemeye yer verilmemiştir. H.Dizdaroğlu, incelediğimiz türde fiillerin anlam içerikleriyle ilgili şu açıklamayı

verir: “Birincisi bildirme kiplerinden, ikincisi **olmak** yardımcı eylemine dayalı gelecek zaman ya da gereklilik kipinden oluşan iki eylemli yüklem olasılık bildirir. Şimdiki zaman, olmak yardımcı eyleminin 3.tekil kişisiyle bir arada kullanılırsa olasılık anlamı verir. Olmak yardımcı eylemi gereklilik biçiminde, bildirme kiplerinden birinin üçüncü tekil kişisi ile birlikte kullanılırsa, olabilirlik, kestirme, oranlama bildirir.” (Dizdaroğlu 1974:16/179/185)

Günay Karaağaç “Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü”nde “karmaşık eylem(*complex verb*)” başlığı altında **karmaşık fiillerin** tanımını verir ve görünüş özelliklerine değinir: “Varlığın adı, söz veya söz öbeği; olayın adı ise cümledir. Cümle olayın adına denir. Karmaşık eylem, bir cümleye olayın adı işlemi yaparak, yardımcı eylemlerle, olaya yeni görünüşler sağlayan yapılardır. Karmaşık eylem, her şeyden önce eylemlerle yapılmış birleşik eylemlerdir; tıpkı birleşik eylemler gibi, eylemlere yeni görünüşler kazandırır. Türkçe, eylemlere süreklilik, farkında olmayış, öncelik, alışkanlık, amaç gibi görünüşleri, bu yapıyla katar.” bilgilerini verir. Kurallı birleşik eylemleri ve bazı anlamca kaynaşmış birleşik fiilleri de aynı başlık altında inceleyen araştırmacı, asıl konumuz olan **karmaşık fiilleri** ise “**Adlarla yapılan karmaşık eylemler**” başlığı altında değerlendirir: Bu karmaşık eylem, olayın adı olan cümleye ad işlemi yapılarak, adlara getirilen yardımcı eylemlerle yapılır: *[cümle] +[ol-, bulun-]*:

-mış ol-, -r/-ar ol- ‘alışkanlık ve süreklilik görünüşü’;

-mış bulun- ‘öncelik ve farkında olmayış görünüşü’;

-r/-ar ol- ‘amaç, hedef görünüşü’(Karaağaç 2013:525-526)

Araştırmacılarımızın çoğu, konuya **karmaşık fiiller** şeklinde ayrı bir başlık halinde değil de yardımcı eylem kategorisinde veya olmak fiilinin görevlerinin sıralanması sırasında değinmişlerdir.

Ahmet Cevat Emre, “olmak fiili”nin görevlerini sıralarken “Olmak fiili başka fiillerin ortaçlarıyla birleşir: **yazar olmak, yazmış olmak, yazacak olmak...** vb. De-tümleciyle de bileşir: **Yazmakta olmak... istirahatte olmak...** vb. Bu fiiller eylemin geçmekte olan zamanda kılındığını anlatır.” (Emre 1945:118)der.

Vecihe Hatipoğlu “Türkçenin Sözdizimi” adlı eserinde “Olmak” Yardımcı Eyleminden Yükleme” başlığında “Olmak” eyleminin yardımcı olarak çeşitli ortaclarla kullanılışı: Böylece, bu işi birlikte *yapmış olduk*, Çok şükür sizleri sağ salim *görmüş oldu*, Birbirimizi *görmemiş olalım*, Durumu *soracak oldum*, *Gidecek oldum* bırakmadılar, Koşa koşa giden çocuğun süslü başı, iri bir kelebek gibi *görünmez oluyordu*, Bu sözü *duymamış olayım* vb.” (Hatipoğlu 1972:106-107) açıklamasını yapar.

Muhittin Bilgin “Türkçedeki Yardımcı Eylemler”(Bilgin 2002:398) başlığı altında **karmaşık fiil** terimini kullanmadan bu yapıyla ilgili: “*Olmak* yardımcı eylemi geçmiş, gelecek ve geniş zaman ortaclarıyla, bileşik eylemler kurar: *-dik olmak, -miş olmak, -ecek olmak, -()r olmak, -mez olmak.*” (Bilgin 2006:398) açıklamasını yapar.

Tufan Demir **karmaşık fiilleri** “Eylemlerin Olmak Yardımcı Eylemi İle Kurduğu Bileşik Eylemler” maddesinde açıklar. Demir, (Demir 2006:350)T. Demir, karmaşık fiilleri anlam özelliklerine göre şöyle gruplandırır:

1-Başlama Eylemi:

Kuruluşu: Geniş zamanlı bir eylemin üçüncü tekil kişi gösteren biçimine **olmak** eylemi getirilerek yapılır. Ayrı yazılır:

gelir olmak	alır olmak	bakar olmak,
kalkar olmak	çalışır olmak	dinler olmak...

Anlamı: Olmak eyleminin gösterdiği zamandan başlayarak eski bir alışkanlığın veya durumun ortadan kalkıp asıl eylemle ilgili yeni bir alışkanlığın ya da durumun başladığını bildirir:

O günden sonra artık sözümü *dinler oldu*.

Gider oldum el başıma derildi.

Gitme dedi, yâr boynuma sarıldı. (*Karacaoğlan*)

Sen de bu işten *anlar olmuşsun*.

Girdim aşkın denizine bahrileyin *yüzer oldum.* (Yunus Emre)

Ne oldu da her gün buraya *uğrar oldun?*

Bu gidişle bu günleri de *arar olacağız.*

Olumsuz: Başlama eyleminin olumsuzu asıl eylem olumsuz, **olmak** eylemi olumlu kullanılarak yapılır:

Ey oğul! Görür gözüm *görmez oldu*

Tutar elim *tutmaz oldu.* (Dede Korkut)

Artık hiçbir şey *hissetmez olmuş.*

Bu gidişle yüzümüze *bakmaz olacak.*

Sorduk da ne oldu? *Sormaz olalım.* (pişmanlık)

Geldi de ne oldu? *Gelmez olsun.* (beddua)

Söylemiş midir? *Söylemez olur mu?* (kesinlik, söylemiştir)

Çekimi: Başlama eyleminin tüm basit ve bileşik zamanlarının olumlu, olumsuz ve soru biçimleri çekimlenir:

gider olduk, gider olmuş, konuşur olmuşlar, arar olacaksınız...

görmez olmuş, anlamaz olduk, bakmaz olmalıyız, yiyemez olacaktınız...

gider olmuş mu, söyler oldunuz mu?, arar olacak mı?...

2.Bitirme Eylemi:

Kuruluşu:-miş’li geçmiş zamanlı bir eylemin üçüncü tekil kişi gösteren biçimine **olmak** bazen de **bulunmak** eylemi getirilerek yapılır. Ayrı yazılır:

bilmiş olmak,

gitmiş olmak,

söylemiş olmak,(bulunmak)

bıkmış olmak,

yazmış olmak

görmüş olmak, ...

Anlamı: Bitirme eyleminin anlamı **olmak** eyleminin çekimine bağlı olarak farklılıklar gösterir. Buna göre:

a)Olmak eylemi –di’li geçmiş zamanlıysa, eylem, konuşan kişinin anlatmak istediği geçmişte olup bitmiştir:

Böylece biraz *rahatlamış olduk*.

Aynı zamanda ören yerlerini de *gezmiş olduk*.

Yönetim kuruluna seçilmiş olanlar *tanışmış oldular*.

Hasan Bey istemedi sınav sorularını *yazmış olduk*.

Olay *kapanmış oldu*.

Dostların da katkılarıyla sıkıntımız *bitmiş oldu*.

b) Olmak eylemi şimdiki zamanlıysa, oluş ve kılış şimdiki zamanda hemen olup bitmiştir:

Böylece son senedimi de *ödemiş oluyorum*.

Artık kırgınlıkları *bitirmiş oluyorsunuz*.

Bu durumda teklifimi *reddetmiş oluyorsunuz*.

Ben üzerime düşeni *yapmış oluyorum*.

c) Olmak eylemi geniş zamanlıysa, söz konusu eylemin gelecek zamanda olup biteceği anlamı vardır:

Orayı da *görmüş olursunuz*.

Yarına kadar işlerim *bitmiş olur*.

İyi bir vakit *geçirmiş oluruz*.

Böylece hem ziyaret hem ticaret *yapmış oluruz*.

d)Olmak eylemi gelecek zamanlıysa, eylemde kastedilen gelecekte olup bitmiş olacak anlamı ve olasılık anlamı vardır:

Sen aldırmıyorsun ya birkaç gün sonra *iş işten geçmiş olacak*.

O zamana kadar tavşan dağı *tutmuş olacak*.

Böylece onun ne mal olduğunu *öğrenmiş olacaksın*.

“Belki bir sabah geleceksin lâkin vakit *geçmiş olacak*.

Gönül hicran şarabından yudum yudum *içmiş olacak*.”

İyice *bakmamış olacağım* ki onu göremedim.

Bu soruyu çözemediğine göre beni *dinlememiş olacak*.

Telefona cevap vermediğine göre dışarı *çıkılmış olacak*.

e)Olmak eylemi gereklik kipinde çekimlenmişse, olasılık ve gereklik anlamlar ortaya çıkar:

Şimdiye değin haberi *duymuş olmalı*.

Telefona cevap vermediğine göre dışarı *çıkılmış olmalı*.

Sen gelinceye kadar biz *hazırlanmış olmalıyız*.

Bu hafta eylemleri *bitirmiş olmalıyız*.

NOT: Bitirme eylemleri **bulunmak** yardımcı eylemiyle de kurulur:

Yarın işe *başlamış bulunmalısın*.

Bu işe bir kere *girmiş bulunduk*.

Ona gönül *vermiş bulunuyorum*.

Biraz *dinlenmiş bulunduk*.

Olumsuz: Bitirme eyleminde asıl eylem, **olmak** eylemi ya da ikisi birden olumsuz kullanılabilir. Bu olumsuzlarda da anlam ayrımları vardır:

Sen bu haberi *duymamış ol*.

Sen bu haberi *duymuş olma*.

Sen bu haberi *duymamış olma*.

Dua edelim de bizi *görmemiş olsun*.

Sakın bizi *görmüş olmasın*.

Onu *görmemiş olmasın*.

Çekimi: Bitirme eylemlerinde kip ve kişi eklerini **olmak** eylemi alır; asıl eylem hep üçüncü tekil kişi olarak kalır. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi bitirme eyleminin tüm basit ve bileşik zamanları ile olumlu, olumsuz ve soru şekilleri çekimlenir:

gitmiş olduk, gitmiş oluyoruz, gitmiş olacağız, gitmiş oluruz, gitmiş olmalıyız, gitmiş olsun...

duymamış olduk, duymamış oluyoruz, duymamış olacağız...

bitirmiş oluyor muyuz?, bitirmiş olacak mıyız?...

anlatmış olmuyor muyuz?, anlatmamış olmuyor muyuz?

3.Davranma Eylemi:

Kuruluşu: Gelecek zamanlı bir eylemin üçüncü tekil kişisini gösteren biçimine **olmak** eylemi getirilerek yapılır. Ayrı yazılır.

gidecek olmak,

söyleyecek olmak,

bakacak olmak,

vuracak olmak,

duracak olmak,

ağlayacak olmak,

Anlamı: Asıl eylemin belirtti oluş, kılış ve durumun **olmak** eyleminin gösterdiği zamanda niyet, davranma, girişim halinde olduğunu gösterir. Bu eylem genel olarak

geçmişte ve şimdiki zamanda gerçekleşmemiş niyet, davranma halinde kalmış eylemleri anlatmak için kullanılır:

Hayır öyle değil *diyecek oldum*.

İnce Memed bir iki kez başını *uzatacak oldu...* (*Yaşar Kemal*)

Güya arabayı ona *verecek olmuşsun* da almamış.

Ondan para *isteyecek oluyorum*, sıkılıyorum.

Birkaç gün daha *kalacak oldular*, sonra vazgeçtiler.

Yalvaracak oldum; baktım adamlarda insaf yok.

Olumsuz: Davranma eyleminin olumsuzu asıl eylem olumsuzlaştırılarak yapılır:

Gitmeyecek olduk, ısrarına dayanamadık: biz de onlarla gittik.

Vermeyecek olmuş; ama dalına binip almışlar.

Söylemeyecek olsan bile, orada söyledirler.

Çekimi: Bu eylemde kip ve kişi eklerini **olmak** eylemi alır. Basit ve bileşik zamanlarının olumlu ve olumsuz şekilleri çekimlenir. Soru biçimi bugünkü Türkçede çok az kullanılmaktadır:

söyleyecek oldum, söyleyecek olmuş, söyleyecek oluyor, ...

söylemeyecek oldum, söylemeyecek olmuş, söylemeyecek oluyor, ...

gitmeyecek olur mu? bilmeyecek olur mu?...” (Demir 2006:350-354)

Mehmet Hengirmen de konuyu “yardımcı eylemler” başlığı altında ele alır. Hengirmen, “olmak” fiilinin özelliklerini sıralarken fiilin *karmaşık fiil* görevinden şöyle bahseder: “*olmak* yardımcı eylemi genellikle *geçmiş*, *gelecek* ve *geniş zaman* ortaçlarıyla kullanılır:

Geçmiş Zaman Ortacı: -miş +olmak

Biraz bekleyin, az sonra yemek **pişmiş olacak.**

Farkında olmadan bütün sırlarımızı anneme **söylemiş olmak.**

Böylece tüm paramı kumarda **kaybetmiş oldum.**

Servis arabası bozulunca öğrenciler, okula **gecikmiş oldular.**

Hepimiz yeniden birleşince, gücümüz **azalmamış oldu.**

Buzdolabında saklayınca, yemekler **bozulmamış oldu.**

Geniş Zaman Ortacı: -ar (-er) +olmak

Günlerdir yollara **bakar olduk.**

Seni tanıdıktan sonra, yaşamı yeniden **sever oldum.**

Gülây, son zamanlarda bize çok sık **gelir oldu.**

Dedem, bugünlerde çocuk kitapları **okur oldu.**

Ünlü şair, son zamanlarda birdenbire **yazmaz oldu.**

Zavallı kadın oğlunu kaybedince aylardır **gülmez oldu.**

Gelecek Zaman Ortacı: -acak (-ecek) + olmak

Genç kızın kalbi heyecandan **duracak gibi oldu.**

Bir an, her şeyi ona **söyleyecek oldum.**

Çocuk, birdenbire balkondan **düşecek oldu.**

Hızla giden araba keskin virajda bir an **devrilecek oldu.**

Genç kadın bir an kendini kayalıklardan aşağı **bırakacak oldu.**

Doktordan korkan çocuk bir an **ağlayacak oldu.”** (Hengirmen 2006:266-267)

Sözcük Türleri adlı eserde “Olmak Yardımcı Eylemi” başlığı altında konumuz olan **karmaşık fiiller** ile ilgili şu açıklama yapılır: “Olmak yardımcı eylemi, eylemsilerden geçmiş, gelecek ve geniş zaman ortaçlarıyla birlikte bileşik eylemler kurar: *bitmiş olmak, gidecek olmak, tanıdık olmak, hisseder olmak, görmez olmak* gibi. Ortaçlarla birlikte kullanıldığında, onlara anlam yönünden katkısı olmakla birlikte, ortaya çıkan bileşikte temel anlam, ortacın anlamıdır:

“Bununla beraber, nedense ona açıktan açığa *sataşan olmuyordu.*” (Güntekin, Gece, 152)

“Yükü sırtına aldı; çıkıp *gidecek oldu.*”(SF, Şahmerdan, 78)

Olmak yardımcı eylemiyle kullanılan bileşik eylemler, öteki yalın eylemlerin özelliklerini gösterirler. Tümcede en belirgin görevleri, yüklem olmaktır:

“İstanbul’dan misafir *gelmiş olacak.*” (MŞE, Ev Ona, 125)

“Siz de başkalarının yazdıklarını *tekrarlamış olursunuz.*” (Atay, Çankaya, 12)

“Yazıcının kafasında bir şeyler *ışıklanır gibi oldu.*” (F.Baykurt, Ağrısı, 8)

Tümcede tıpkı yalın eylemler gibi, yalın ve bileşik zaman çekimleri yapılır.

“19.asırda aşk, ömrünü salonlarda *geçirir oldu.*” (Atay, Roman, 20)

“...küçülmüş ve havalanmış dumanlarını tanzir *eder gibi olurmuş.*”(A.Ş.Hisar, Fahim, 101)” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:220-222)

Leyla Karahan **karmaşık fiiller**le ilgili açıklamalara “Bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller” başlığı altında yer verir: “Bu birleşik fiillerin isim unsuru, bir sıfat fiil olabilir. Sıfat fiil, “ol-” ve “bulun-” yardımcı fiilleriyle birleşir.” Konuyla ilgili “konuşmaz ol-, gidecek ol-, gezer ol-, vermiş bulun-” örneklerini veren L. Karahan bu birleşik fiillerin oluşturduğu anlamla ilgili şu açıklamayı yapar: “ ‘ol-’ yardımcı fiilinin sıfat fiillerle kurduğu birleşik fiillerde; “-miş/miş” ekli sıfat fiiller, bitmiş, tamamlanmış bir hareketi; “-r/-ar/-er ekli sıfat fiiller devam etmekte olan bir hareketi, -acak/-ecek ekli sıfat fiiller, niyet halinde ifade edilen bir hareketi; sıfat fiiller görevinde de kullanılabilen –yor ekli sıfat fiiller, yakın

geçmişte ortaya çıkan tamamlanmış veya devam etmekte olan bir hareketi karşılarlar. (Karahana 1999:37)

Türkiye Türkçesi Söz Dizimi adlı eserde “Birleşik Fiil Grubu” başlığı altında, birleşik fiillerin yapısı hakkında geniş açıklamalara yer verilir ve “ol-” Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiillerle ilgili açıklamaların ardından ayrı bir madde açılarak konumuz olan **karmaşık fiillere** şu şekilde değinilir: “İsimle yapılan birleşik fiillerde, yardımcı fiilin görevi isimleri fiil durumuna getirmektir. Bu yapılarda anlam isim üzerinde bulunur. Bu nedenle yardımcı fiil grupta bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak görev alır. Bu yapılarda ana unsur (isim unsuru) bir isim olabileceği gibi, sıfat-fiil de olabilir. Tamlayanı sıfat-fiil olan birleşik fiiller genellikle “ol- ve bulun-” yardımcı fiilini alır.

a) “-mış ol-, -miş ol-; -mış ol-, -miş ol-; -muş ol-, -müş ol-” Sıfat-fiil ile Yapılan Birleşik Fiiller:

Kabuğu soyulmamış olmalı. (Cemil Meriç-Bir Dünyanın Eşiğinde)

Köyle ilgisi kalmayacak insanın, ihtiraslardan sıyrılmış olacak. (Cemil Meriç-Bir Dünyanın Eşiğinde)

Birini **görmüş olmak** tanımak anlamına gelmez.

Konuyu **bilmiş olmamız** yeterli olmayabilir.

Konuyu sonuçta **öğrenmiş olacak** vs.

b) “-ır ol-, -ir ol-; -ur ol-, -ür ol-; -maz ol-, -mez ol-” Sıfat-fiil ile Yapılan Birleşik Fiiller:

Gelen gideni **aratar oldu.**

Her olayın başında fikir **danışır oldu.**

Çocuğumda kendimi **görür oldum.**

Ondan sonra gözlerini **ayırılmaz oldu.**

Ortada bir daha **görünmez oldu** vs.

c) “-ar ol-, -er ol-” Sıfat-fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller:

*Biz dünyadan **gider olduk***

Kalanlara selam olsun (Yunus Emre)

Kötü günde bizi arayıp sormayanlar, iyi günde bizleri her gün **arar oldular**.

Sonuçta konuyu **kavrar oldu** vs.

d) “-acak ol-, -ecek ol-, -ası ol-, -esi ol-, -r ol-” Sıfat-fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller:

*Düşüncelerini **söyleyecek oluyor** fakat bir türlü söyleyemiyor.*

*Bu sonuçlarla geleceği **görecek gibi oluyorum**.*

*İhtiyaçlarımı babama **diyesi oldum** sonra vazgeçtim vs. (Özkan-Sevinçli 2009: 62-64)*

Günay Karaağaç, **karmaşık fiilleri** “Adlarla yapılan eylemler” başlığında inceler:

ad+ yardımcı eylem

arz et-, yağma et-, telefon et-, deli eyle-, spor yap-, yavru yap-, şaka yap-, güzel ol-, iyi ol-, dost kıl-, namaz kıl-, sevmiş bulun-, yapmış bulun-, bakmış bulun-, güzel bul- (Karaağaç 2013:205) örneklerini veren araştırmacı, **karmaşık fiillerin** sıfat-fiili oluşturan bölümünü ad unsuru olarak kabul etmiştir. Yazara göre “Birleşik eylemlerin ad ögesi, bir ad-eylem öbeği veya başka bir söz öbeği de olabilir: *konuşmaz ol-, gidecek ol-, gezer ol-, vermiş bulun-, iyi insan ol-, başa bela et-, yardım edebil-, mesut ve bahtiyar ol-.*” (Karaağaç 2013:205)

A.Von Gabain “Die Verbalkompositionen im Türkischen” (Fiil Birleşmeleri) adlı makalesinde fiil birleşmelerini üç grupta inceler. 1.grupta “bir esas fiille bir yardımcı fiilden meydana gelen birleşmeler”den bahseder. Bu birleşmelerin zamanı (geçmiş, uzak geçmiş v.s.) ve tarzı (bildirme, gerçeklik v.s.) basit fiillerden daha belirgin bir şekilde tam olarak ifade etmeye yaradıklarını belirtir ve **karmaşık fiillerle** ilgili şu kısa açıklamaya yer verir: “i- yerine *ol-* veya *bulun-* yardımcı fiilleri kullanıldığı takdirde, yani *yaz-ar i-dim* şekli yerine *yaz-ar ol-dum* şekli kullanılırsa

özel bir kılınış bir başlangıç ifade eder: *az ye-r ol-dum* ‘az yemeye başladı’. –*mış ol-* takımı Deny’e göre gerçekleşmiş gibi gösterilen bir oluşu ifade eder.” (Gabain 1953:1-28)

J.Deny “Katmerli ve Birleşik Fiiller” başlığı altında “Ol- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Katmerli Fiiller” bölümünde kişi kiplerinin aslında ad cümlelerinden ibaret olduğu görüşünden yola çıkarak “karmaşık fiiller”i şöyle tanımlar: “Bilindiği üzere birtakım kişi kipleri, aslında ad cümlelerinden ibarettir. Bunlarda yüklem olarak bir sıfat-fiil ile bunun ardınca gelen imek biçimindeki eksiltilmiş bir ek fiil vardı. Örn. *Yazmışım* gibi ki bu *yazmışım*; yani *yazmış olanım* yerindedir. Türk dilinde *i-* fiilinin çekimi *ol-* fiiliyle beraber bulunan başka ad cümleleri bulunuyordu. Örn. *Yazmış olacağım*; yani yazmış olan ‘kimse’ olacağım. İşte bu ad cümleleri, bu defa *yazmış olmak* biçiminde katmerli bir fiilin kişili kipleri hâlini almak yolunu tutuyorlar. Buna katmerli adını verdiğimizizin sebebi *ol-* fiilinin ayrıca tam bir çekimi de bulunmasıdır. Böylece örnek olarak basit *sev-* fiilinin esas çekimi yanında daha çözümlenişli, anlamca daha dalgali (ince farklı) kiplerden ibaret şöyle üç tane destekleyici çekim meydana gelmiştir:

sever olmak

sevmiş olmak

sevecek olmak

sevmekte olmak. (Deny 2012: 437-438)

J.Deny “Katmerli ve Birleşik Fiiller” başlığı altında “karmaşık fiiller”i tanımladıktan sonra bu fiillerin oluşturduğu kipler hakkında şu açıklamayı yapar: “Bu kipler, basit fiilin bildirdiği zaman ve kip anlamları üzerine yükletilmiş ikinci derecedeki anlam biçimlerini ifade ettiğinden, bunları aynı fiilin farklı görünüşleri ile karşılaştırmak mümkündür.” (Deny 2012: 438)

Ardından J.Deny “Katmerli kipleri” şu başlıklar altında inceler: “1.Geniş zaman gövdesiyle katmerli kip(başlayış görünüşlü): *yazar olmak*. 2.Belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (öncelenik görünüşlü): *yazmış olmak* (Olup bitmiş;

yani geçmiş zamana başvurulmuş olarak düşünülen fiil). 3.Niyetli gelecek zaman gövdesiyle katmerli kip(niyetli görünüş): *yazacak olmak* (belkilenik olarak düşünülen fiil) 4.Bulunma halinde fiil adlı katmerli kip.(süremlî görünüş):*yazmakta olmak.* ”

Ayrıca J.Deny bu fiil görünüşlerinin en tipik kullanışlarını şöyle açıklar:

1.Başlayışlı görünüş, çoğu zaman geçmiş zaman kipiyle kullanılır. Örn.*az yer oldu* (yani az yemeye başladı, ...alışkanlığını aldı)

2.Öncelenik görünüş, gelecek zaman kiplerinden birinde kullanılarak basit fiil çekiminde eksik olan öncelenik gelecek kipini de vermiş olur. Örn. *Siz gelmeden işinizi bitirmiş oluruz. (olacağız).*

Niyetli gelecek zaman böyle kullanıldığı takdirde, ‘belkilik’ anlamını verebilir.

Örn. *Unutmuş olacak.*

3.Niyetli görünüş, varsayım veya şart biçiminde bulunduğu zaman, daha çok belli başlı bir anlam değişikliği olmadan, karşılığı olan basit fiil kipleri yerine kullanılır. (Deny 2012: 439)

Lars Johanson, karmaşık birimleri incelerken, (*iyor, ir, di, miş*) biçim birimlerinin yanında, tek parçalı olmayan birimlerin de bulunduğunu ve bunların, sözcüksel bir unsur içermeyen ve analitik dediğimiz, *iyordu, irdi, mişti, miştir, diydi, mekte[dir], iyordur* biçimleri ve betimleyici dediğimiz ve *ol-, bulun-* sözcüklerinden birini içeren *ir oldu, miş bulunuyor* vb. diye iki gruba ayırmıştır. Johanson, betimleyici biçimlerin, tümünün biçimbirimsel yapısının *di, iyor, miş [tir], ir, mekte[dir]* ya da bunların *idi* ile birleşmesinden oluşan bir biçimde bittiğini, bunların normal sözcüklere eklenerek çekimleri oluşturan parçalarla aynı olduğunu, fakat burada normal sözcüğün yerini *ol-* ve *bulun-* betimleyici köklerinin aldığını belirtir. (Johanson 1971: 19-20) Johanson’a göre; *-miş ol- / bulun-, ir ol- ve mekte bulun-,* dilbilgisel yardımcı unsurlar olarak değil de, sözcüğün uzantıları olarak görülürlerse en korkunç değerlendirme yapılmış olur. Ayrıca ayrı söz dizimsel

yerlerdeki eş sesli birimler arasında doğrudan anlamsal bir karşılaştırma yapılamayacağını, bu çözümlemeyle biçimsel açıdan birbirlerine çok yakın olmalarına karşın, *irdi*(=*ir idi*)’nin *ir oldu*’dan ve *mişti* (=*miş idi*)’nin *miş oldu*’dan yapısal açıdan çok farklı olmasının şaşırtıcı gelebileceğini, ancak benzer biçimbirimsel yapının, işlevlerin belirlenmesinde bizi yanıltmaması gerektiğini ve *miş*’i, karşıtı *miş olacak*’taki *miş*’le doğrudan karşılaştırmanın olanaksız olduğunu belirtir. Johanson’a göre betimleyici kök olan *ir ol*-ın bir parçası olarak *ir*, çekimli *ir*’in işlevsel sınırlılıklarıyla karşılaştırılabilecek sınırlılıklara tabidir. Sadece eğilim, alışkanlık, yetenek anlatabilir, bireysel bir gerçeği anlatamaz. *Benzer oluyorlar, bilir olduk, tercih eder olmuştu, beğenmez olur*, somut eylemlerin değil, niteliklerin başlamasını gösterir. *yazar ol*- tipinde, *yaz*- köküyle sözcükleştirilip *ir* ile ifade edilen bir özelliğin *ol*- ile edinilmesi söz konusudur. Bunun yanında, *yazmış bulun*- ya da *yazmış ol*- *yaz*- kökünün genişletilmiş biçimi olarak değerlendirilmelidir.(Johanson 1971: 310)

Çalışmamız Cumhuriyet Dönemi Türkiye Türkçesi yazı dili ile sınırlandırılmıştır ancak inceleyeceğimiz yapının bugünkü Türk lehçelerinde de hem edebî dilde, hem konuşma dilinde sık kullanılan yapılar olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin bu yapının Kazak Türkçesinde ⁶⁴ , Nogay Türkçesinde ⁶⁵ ve Türkmen

⁶⁴ Mayemerova, Ainur, “Kazak Türkçesinde Fiil+Sıfat-Fiil Ekleri+ Bol- Yardımcı Fiili Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri”, *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004 s.2055 Kazak Türkçesinde *fiil+sıfat-fiil eki + bol-* kuruluşundaki yapıya dikkat çekmiştir: “Kazak Türkçesinde *fiil+sıfat-fiil eki + bol-* kuruluşundaki tasvir fiilleri unsurlarından olan sıfat-fiil ekleri ve *bol-* yardımcı fiili aldığı çekim eklerinin fonksiyonları bakımından önemlidir. Burada asıl fiilin aldığı sıfat-fiil eki aynıdır, ama *bol-* yardımcı fiilinin aldığı fiil çekim eki farklıdır. İki örnek arasındaki farklılığı yaratan *bol-* yardımcı fiiline eklenen çekim ekidir ve hatta bazı örneklerde bu şekiller kalıplaşmaya kadar gidebilir.”

⁶⁵ Ergönenç, Dilek, “Nogay Türkçesinde Sıfat-fiillerle Kullanılan Bol- Fiilinin İşlevleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 10, 2006 s.148-156

Türkçesinde⁶⁶ çeşitli anlam özellikleriyle kullanıldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca *karmaşık fiillerin* Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanımı vardır.⁶⁷

Karmaşık Fiillerin Tarihçesi:

T.Banguoğlu, *ermek* durum fiilinin yanı başında *olmak*×*bolmak* oluş fiilinin salt fiil olarak Eski Türkçeden beri yardımcı fiil işleyişinde görüldüğünü, *olmak* fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirirken bir yandan da “cevher fiil eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat-fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler” yarattığını, Türkçenin fiil tabanı kadrosunu daha da çeşitlendiren bu birleşiklere *karmaşık fiiller* (verbe complexe) adını verdiğimiz belirtir. (Banguoğlu 2007:482-486)

Ol- fiilinin görevleriyle ilgili açıklamalarda yer verildiği gibi Gabain, Eski Türkçe adlı makalesinde “Çok sık ve özellikle yazmalarda çekimli fiil şekilleri, ki bunlar çoğunlukla isim değildirler, aynı şekilde çekimli yardımcı fiillerle birleşirler. Şahıs ve menfilik işaretleri, birinci ve ikinci unsurda bulunabilir, bu da belirli bir anlam farkı verebilir.” dedikten sonra, “*biçil-ur bol-ur*” (nihayet) biçilmiştir” *bol-muş bol-gay* “olmuş olacak” şeklinde *er-* fiili yerine *bol-* fiili ile kurulan birleşik fiil çekimlerine yer vermiştir. (Gabain 1979:31-71)

A.Von Gabain, bugün zaman eki olarak adlandırdığımız yapıların, yüklem ismi yapan birimler olduğunu, bunların yüklem yapma fonksiyonunun dışında isim ve sıfat da yaptıklarını, yüklem fonksiyonunda olmadıkları zaman, aynı isim-fiiller gibi isim olarak iyelik ekleri alabildiklerini belirtir. “*är-* , *bol-*, ve yer yer *tur-* yardımcı fiil olarak iş görürler. Tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanırlar.” (Gabain 1988:88)sözleriyle *türtün-ür erdi*

⁶⁶ Erdem, Melek, “Türkmen Türkçesinde Sıfat-fiillerin Perifrastik Kullanımları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Ankara, 2009

⁶⁷ Ay, Özgür, “*ol-* ” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, Winter 2011, s. 679-692

(sürünürdü), *bilmez erdi*, *ıdala-mış bolur men* yapılarındaki *-ir/-mez/-miş* eklerini isim ve sığata dâhil eder.

Gabain, Eski Türkçede eylem şekillerinin büyük bir kısmının ad özelliğı gösterdiğini; özne, nesne olarak kullanıldıklarını; kişi işaretiyle bağlantı hâlindeyken yüklem olup çekimli eylem adını aldıklarını belirtir.

asıl eylem	yardımcı eylem	kişi işareti
<i>kör-ür</i>	<i>är-miş</i>	<i>män</i>
<i>ozgur-ur</i>	<i>är-ti</i>	<i>-m</i>
<i>tüş-miş</i>	<i>tur-ur</i>	<i>-lar</i>

Tablo 18

Tägin-gäy män (erişeceğim), *bulun-çı ol* (yetişecek), *sakın-yuk sän* (düşündüm) vb. yüklem ismi denen bu yapıların üzerine *är-*, *bol-*, *tur-*, yardımcı eylem olarak gelebilir. Çünkü kesin zaman ifadeleri ancak bunlarla ve {-d+ım}biçimiyle olmaktadır. Geriye kalan yüklem biçimleri zaman ifadesinden uzaktır.(Gabain1988:122-129)

Gabain “*bol-*” fiilinin “imek” manasında, “olmak” manasında olduğu kadar çok kullanılmadığını; “Bazı zamanların istiareli (yani bazı birleşik zamanların) teşkili’nin çeşitli olduğunu ve tercihen *är-*’le yapıldığını; *bol-*’ın ekseriya “olmak” manasına geldiğı zaman kullanıldığını söylerken *bol-* fiilinin *er-* fiiline göre daha az olmakla birlikte, birleşik fiil çekimlerinde kullanıldığını belirtmektedir. Yine, bazı birleşik zamanların teşkiliyle ilgili olarak bir esas fiilin bir yardımcı fiille birleşmesinin “daha önceki bir geçmiş zamanı” yahut “bir alışkanlığa göre meydana gelen bir işi, yahut böyle bir durumu” ifade ettiğini belirtir.

Gabain, *-miş*’ın belirsizliğinin “asıl yardımcı fiil” ve “olmak manası olan fiil” olarak “*bol-*”ın çift manalığının, “insanın, birinci veya ikinci manada bir kuruluşla karşılaştığına karar vermesini” zorlaştırdığını belirtmekte, anlam ve görev tespitinin

zorluğuna dikkat çekmektedir. Gabain “Birleşik (Periphrastische) zamanlar; önceden geçmiş zaman ve alışılmış iş ve hareket ve oluş” ve “Gerçekleşmemiş (Irrealis) ve Benzerleri (Verwantes)” başlığı altında verdiği birleşik fiiller arasında, *är-* yanında, “*kıl-ur bol-ur män* ‘kılmaktayım, yapmaktayım’ ; *kıl-ur bol-tum* ‘şimdi kıldım, şimdi yaptım’ ; *kıl-mış bol-ur män* ‘kılmış olacağım, yapmış olacağım’; *kıl-mış bol-gay män* ‘kılmış olacağım, yapmış olacağım’; *kıl-tacı bol-gay män* ‘kılacaktım, yapacaktım (veya kılacağım, yapacağım)” örneklerini vermektedir. Gabain’in verdiği bu örnekler ve bu konudaki kanaati, Eski Türkçede, birleşik fiillerin *er-* yanında seyrek olarak *bol-* ile de kurulduğu yönündedir.

Şinasi Tekin, birleşik fiil çekimleri üzerinde dururken, birleşik fiil çekimi tablosunda, *er-* ile yapılan birleşik fiil çekimleri yanında, *kelteçi bolgay mn*, *kelmiş bolur mn*, *kelmiş bolgay mn*, *kelteçi bolgay mn* çekimlerine de yer vererek, *er-* yanında daha seyrek olmakla birlikte *bol-un* da birleşik fiil çekiminde kullanıldığını belirtmiştir. (Tekin 1976:171)

Buna göre hem A.von Gabain hem de Şinasi Tekin, Eski Türkçe devrinde ikinci dereceden de olsa *er-* yanında, *bol-* fiili ile de birleşik fiil çekimi yapıldığını belirtmişlerdir. A.von Gabain, *fiil çekim eki + bol-* biçiminde kurulan yapılarda, birleşik çekim özelliği yanında, görünüş özelliğine de dikkat çekmiştir.

Sıfat-fiil yerine “isim-fiil” terimini tercih eden Kemal Eraslan, “Eski Türkçede İsim-Fiiller” adlı eserinde karmaşık fiiller konusuna “Birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılışı” başlığı altında değinir: “İsim-fiiller, isim kategorisine dâhil vasıf isimleri olduklarından yardımcı fiillerle birleşik fiil teşkil edebilirler. Bu bakımdan bilhassa *bol-* yardımcı fiili ile isim-fiillerin meydana getirdikleri birleşik fiillere Eski Türkçede sıkça rastlanır. Birleşik fiilin isim unsurunu teşkil eden isim-fiiller, yardımcı fiili durum belirterek tamamladıkları için, yardımcı fiilin bir çeşit zarfı kabul edilebilirler. Taradığımız metinlerde *-duķ/-dük*, *-tuķ/-tüķ*; *-ğma/-gme*; *-yuk/-yük* ekli isim-fiillerin bu tür kullanılışına rastlanmadı:

-daçı/-deçi, *-taçı/-teçi*

bilge biliglig közüg açtaçı bolalım (ME IV, 20-21) “Hikmet gözünü açıcı olalım”

-ğan/-gen, -kan/-ken

bolur sansar-ta turğan (ETŞ 12, 6) “Samsāra’da duran olur (durur).”

-gli/-gli

bağır böşük edgü ögli bolurlar (TT VI, 307) “Merhametli ve dost olurlar.”

-ğu/-gü, -ku/-kü

örit-gülük bolzun. (Biog.Hts.V 82,2) “Yükseltmek (beslemek) gerekir.”

-maz/-mez

közünmez bolup bardı (U IV, 231-232) “Görünmez olup gitti (Görünmez oldu).”

-mış/-miş

unıdmış bolğ(a)y-sen (Uig. Briceffr.c, 11-12) “Unutmuş olacaksın.”

-r, -ar/-er, -ur/-ür

yıd yıpar tozar öner boltı (T III M 168 a, v.2) “Güzel kokular yükselir oldu (yükseldi).”

keñrenü aş berür boltılar (Prens KP LXVIII) “Mırıldanarak yemek verir oldular.”

-sığ/-sig, -suğ/-süg (veya -k/-k ile)

ötügümüz savam(a)z yoğunsığ boltı erser (Uig. Brieffr. B, 3-4) “ricamız ve sözümüz usandırıcı oldu ise...”

-acaḳ / -ecek; -ası/ -esi ve -malu/-melü (>-malı/-meli) ekleriyle teşkil edilen isim-fiillerin, *bol-/ol-* yardımcı fiili ile birleşik fiil teşkil etmesine Eski Anadolu Türkçesi, Azeri Türkçesi, Kazan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi’nde yaygın şekilde rastlanmaktadır:

-acaḳ / -ecek

ağlayacak ol- , *gelecek ol-* gibi (Türkiye Türkçesi)

-ası/ -esi

arzlana ziyan ulaşası olursa (KD 25, 1) “arzlana ziyan ulaşacak olursa...”

-malu/-melü (>-malı/-meli)

tañrı virmeli olıcaķ (AS 19, 17) “tanrı verecek olunca...”

ağlamalı ol- (Türkiye Türkçesi) “*ağlayacak gibi olmak*” (Eraslan 1980:57-59)

Gabain Codex Cumanicus’ta, “*bol-* yardımcı fiil olarak birleşik zaman teşkil etmek için birleşik fiillerde çok nadir görülür. –*r bol-* : *añla-r bol-sam*130,1-6 ‘anlar olsam(anlasam).’ demektedir. (Gabain, CC, 1979,110)

Çağatay sahasında ise sıfat-fiil ekleri ve *ol-* yardımcı fiili ile meydana gelen birleşik yapılar için sadece–*maq-mek* ve –*maqçı/-mekçi* mastar eklerinin kullanıldığını belirtmiştir: “ –*maq-mek+bol-* (veya er-) “iste-”; –*maqçı/-mekçi +bol-* (veya er-) “–*mak üzere ol-, iste-*” (Eckmann 2003:150)

János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*’nda fiil şekilleri üzerine *bol-* fiilinin getirilmesiyle oluşan yapıları, pek çok yerde, birleşik fiil çekimi olarak kabul etmiş ve *bol-* fiilini, *é(r)-* fiili yanında birleşik fiil yapısı oluşturan ikinci bir yardımcı fiil gibi görmüş ve fiil kiplerinin oluşumunda, *bol-* fiiliyle oluşan yapıları da kipler arasında değerlendirmiştir.

Eckmann, şartın şimdiki zamanlarından birinin, sık sık *bol-* yardımcı fiilinin imkân veya imkânsızlığı ifade etmesi için şart şimdiki zamanı ile birlikte kullanılmasıyla oluşturulduğunu ve *bol-* fiilinin failinin, umumiyetle belirsiz olduğunu belirtir. Eckmann, öğrenilen geçmiş zamanın şart birleşik çekimi kabul ettiği “–*mış bolsam/ olsam*” ın “geçmişte basit şart”ı ve “yardımcı cümlelerdeki geçmiş zaman”ı ifade ettiğini, öğrenilen geçmiş zamanın gelecek-istek çekimi kabul ettiği “–*mış bolgay mén*” in, Latince’deki “future perfect” gibi, gelecekte tamamlanmış olacak bir yapma veya olmayı bildirdiğini ve geçmişteki bir istek veya tahmini ifade etmeye de yaradığını; geçmiş zamanın şartının I. şekli kabul ettiği, –*gan bolsam/olsam*” çekiminin, şu anda tesirleri hâlâ devam eden bir basit geçmiş zamanın şartına işaret etmek için kullanıldığını; geçmiş zamanın gelecek-istek

çekiminin I. şekli kabul ettiği “-*gan bolgay mén*” in geçmiş gelecek zaman olduğunu ve geçmişteki bir tahmin veya ihtimale işaret etmek için kullanıldığını; mutlak gelecek zamanın şartı kabul ettiği “-*gum bolsa*” çekiminin gelecekteki basit şarta işaret etmek için kullanıldığını; II. geçmiş zamanın gelecek-istek çekimi kabul ettiği “-*p bolgay mén*” çekiminin ihtimal ifade ettiğini belirtir. Eckmann, bir yandan *bol-* fiilinin muhtelif fiil çekim eklerinin ve sıfat-fiillerin üzerine gelerek *er-* yanında ikinci bir birleşik fiil çekim unsuru gibi kullanıldığını belirtmiş diğer yandan bu fiil çekimlerinin görünüş özelliklerine işaret etmiştir. Eckmann ayrıca, yardımcı fiiller üzerinde dururken, “*é (r)*”- fiilinin bulunmadığı şekillerde, onun yerini, *bol-* ‘olmak’ fiilinin mukabil şekilleri alır.” diyerek *bol-* fiilinin *é (r)*- fiili yerine ikame bir fiil şekli olarak kullanıldığını da belirtmiş olmaktadır. (Eckmann 1988:123-43)

Zikri Turan “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili” adlı makalesinde Eski Anadolu Türkçesi’nde *ol-* fiilinin “cevherî fiil” fonksiyonunun bütünleşmesi üzerinde durmuştur. Turan “*i-*”li şekiller kadar yaygın biçimde, *i-* fiili ile paylaşılan bir “ol-“ fiilinin varlığından söz etmiş ve şu sınıflandırmayı yapmıştır: A. Bildirme ve Tekit Fonksiyonlu Birleşik Eklerin Teşkilinde B. Birleşik Fiil Çekimi Teşkillerinde.

Z.Turan’ın şu başlıklar altında yer vermiş olduğu örnekler **karmaşık fiillere** örnektir:

Fiil çekimi + ola + (isim)

+olmaya

Z. Turan bu bölümde şu örnekler üzerinde durur:

-*mİş + ola + sın* (Teklik ş.) = -*mİşsIn*

-*mİş + ola + sız* (Çokluk ş.) = -*mİşsIz, -mİşsInIz*

-*mAz + ola + ø* (Teklik) = -*mİşdUr(Ur) + ø*

-*mİş + olalar* (Çokluk ş.) = -*mİşlArdUr*

-*mİş + olmaya + ø* (Teklik, menfi) = -*mAmİşdUr(Ur) + ø*

-(A)*R + ola + (gerek) + ø* (Teklik) = -*mAlIdUr (Ur) + ø, -mAkdAdUr(Ur) + ø*

-*Ur + ola + ø* (Teklik ş.) = -*mAlIdUr(Ur) + ø, -mAkdAdUr(Ur) + ø*

Fiil çekimi + olur

-(A)*r + olur + ø* = -*mAkdAdUr(Ur) + ø, -yordur*

$-mAz + olur + \emptyset = -mAyAcAkdUr (Ur) + \emptyset, -mAz - \emptyset$

Soru edatlı şekil: $-mAz + mI + olur + \emptyset$

Fiilimsi (Partisip) + olsa

$-ası + olsa + \emptyset = -cAksA + \emptyset$

Fiil çekimi + olsa

$-(A)r + olsa + \emptyset = -(I)yorsa$

$-mAlU + olsa + \emptyset = -(y)AcAksA + \emptyset$

$-mIş + olsa + \emptyset = -mIşsA + \emptyset$

$-Ur + olsa + \emptyset = -(I) yorsa + \emptyset$

Fiil çekimi + olur(ı)sa

$-r + olursa + \emptyset = -yorsa$

$-(U)r + olursa + \emptyset = -(I)yorsa + \emptyset$

$-(y)AcAk + olursa + \emptyset = -rsA + \emptyset$

$-mAz + olursa + \emptyset = -mAzsA + \emptyset, -mIyorsa + \emptyset$

$-mIş + olmazsa + \emptyset = -mIş degülse + \emptyset, -mAmlışsA + \emptyset$

Fiil çekimi + oldu

$-(A)r + oldu + \emptyset = -yor + idi + \emptyset, -ArdI + \emptyset$

$-Ur oldu + \emptyset = + yor + idi + \emptyset, -ArdI + \emptyset$

(Turan 1999:272-281)

Muharrem Ergin, “Dede Korkut Kitabı II(İndeks-Gramer)” adlı eserinde “Birleşik Fiil” başlığı altında *ol-* fiilinin partisiplerle yepyeni bir yapı oluşturduğundan bahseder. Ergin’in bu açıklamaları **karmaşık fiillerin** o dönemde de yaygın olarak kullanıldığını gösterir: “Dede Korkut’ta isimlerden birleşik fiil yapan yardımcı fiiller hep bugünkü gibidir. Bunlardan yalnız *ol-* fiilinin dikkati çeken bir kullanılışı vardır. İsimlerle kullanılışı bugünkünden farksız olan bu fiil eserde fiil şekilleri ile çok geniş olarak ve çok değişik fonksiyonlarda çok işlek ve oynak bir şekilde kullanılmış, partisip şekillerinden başka fiillere de getirilerek âdetâ yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirmiştir: *gelür oldu* 17-10, *geyer olsun* 18-5, *biner olsun* 17-13, *sorar olsam* 95-9, *sorar olsañ* 96-3, *gelmez olsañ* 97-8, *varur olmuş* 97-8, *gider oldum* 100-4, *virür oldılar* 101-12, *alur olsañ* 161-8, *gezer oldu* 217-6, *oynar oldu* 217-6, *kırar ola mı* 42-3, *girdüñ ola mı* 159-3, *gitdi ola* 134-10, *yıkturdu*

ola 222-13, *seçtürdii ola* 223-6, *tutdı ola* 233-4, *ağlatduñ ola* 223-6, *sızlatduñ ola* 223-6, *tutdı ola* 233-6, *dimez mi olur* 242-11, *olmaz mı olur* 54-11, *bulınmazmı olur* 55-1, *kalķar ķopar olur* 259-8 misallerinde olduğu gibi.” (Ergin 1997:473) Ergin, burada biraz muğlâk bir ifade kullanmış “partisip şekillerinden başka fiiller”in neler olduğunu da tam açıklamamış; ancak, *i-* fiili yanında, *ol-* fiiliyle de birleşik çekim oluşturulduğunu, *ol-* fiilinden önce gelen eklerin sıfat-fiil değil kip eki görevinde bulunduğunu, *i-* yanında *ol-* fiilinin de ikinci tarz eki gibi işlev gördüğünü belirtmiştir.

Kerime Üstünova “Dede Korkut Destanlarında İki Sözcüklü Yüklemler” adlı yazısında Türkçe’de aralarında çeşitli anlam ilişkileri olan aynı işleyişteki iki –ya da daha çok- yargının aynı öbekte birleşmeleri sonucunda meydana gelen yapılardan bahsetmiştir. Bağlama öbeği olarak değerlendirilen bu birliktelikte iki yargı, anlam ve biçim ilişkilerine göre, yani belirli koşullar çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. Bu nedenle bu yapıları birleşik eylem kabul eden görüşler az değildir. Söz konusu yazının konusu her iki eylemin çekime girdiği “*bağlamsız bağlam öbeği*” adı verilen yapılardır. Üstünova, Türkçede her iki ögesi de eylem olan birleşik eylemleri sıralarken şu açıklamaya yer verir: “Çekimli eylemden sonra gelen **olmak** eylemi, öbeğe olasılık, oranlama, kestirme, olabilirlik gibi çeşitli anlam özellikleri katar. Bazen de **olmak** eyleminden sonra bir çekimli eylem gelebilir.” (Üstünova 2002:17)

Ardından K.Üstünova konuyla ilgili şu örnekleri verir:

karıplığa gelen yatur mı olur

ağ sakallu babasını ağ pürçeklü anasını ağladuban buzladur mı olur

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı

Kanlu geyik üzerine gavga kopsa

Kardaşlu yigitler kalkar kopar olur

Kardaşsuz miskin yigit ensesine yumruk tokınsa

ağlayuban dört yanına bakar olur

*ala gözden acı yaşın **döker olur***

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı

*ağ sakalı karışı **tutdı ola** gözüm seni*

Basat Depegözi Öldürdüğü Boy

*baba men yirümden turmadın ol **turmuş ola***

*men kara koç atuma binmedin ol **binmiş ol***

Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyı (Üstünova 2002:17/18)

K.Üstünova bu yazısında Dede Korkut Destanlarındaki iki sözcüklü yüklemeler bakımından çok zengin olduğunu belirtir, bunun sebebini destanların bir geçiş dönemi ürünü olmasına ve dilde en az emek çabasına bağlar. Anlatım kısalığını sağlamak amacıyla yargı bildiren sözcüklerin basitçe yan yana getirilip kullanılması yolunu açtığını belirtir. Ayrıca Türk dili henüz zengin bağ-eylem sistemini geliştirememiştir. Eski Anadolu Türkçesi'nin sonlarının ve Azeri sahasının dil özelliklerini taşıyan Dede Korkut Destanlar gerek edebiyatla gerek dille ilgili birçok şeyin ilk örneklerini taşıma özelliğine sahiptir. Üstünova'nın "iki sözcüklü yüklemeler" adı altında incelediği örnekler ***karmaşık fiillere*** örnek teşkil etmektedir. (Üstünova 2002:17/18)

J.Deny Eski Osmanlıcada ***karmaşık fiiller*** olduğundan ve günümüzde pek yaygın olmayan bir şeklin Osmanlı Türkçesinde kullanıldığından bahseder. Gereklilik gövdesiyle katmerli bir kip olduğundan ancak çok az kullanıldığından bahseder: "*yazmalı olmak*. Bu kip kendisinde niyet gövdesi olan katmerli kip (niyetli görünüş) ile aynı anlamdadır. Örn. *ağlamalı oldu* yani ağlayacak oldu, ağlama raddesine geldi. Bu kullanım –*mAll*'lı kipin, aslında ada ait olduğunu gösteriyor. Eski

Osmanlıcada bu daha çok kullanılır idi: *Kul ve karavaş yazılmalu olsa nefer diyü yazalar, Elliden tecāvüz etmelü olsa elbette arz oluna.*”⁶⁸ (Deny 2012: 440)

Ayrıca Deny Eski Osmanlıcada –AcAk yerine –AsI ekli niyetli görünüş de kullanıldığını belirtir: *Anuñ sohbeti size hoş gelmeyesi olursa.* (Deny 2012: 440)

Deny son olarak katmerli kiplerin arzu bildiren sözlerde (buyruk veya dilek-şart kipi olan gereklilik ile) epeyce çok olarak kullandığını belirtir: “*Kalkamaz ol; Sen bu lakırdıyı işitmemiş ol; Sen gidecek ol da masrafı ben çekeyim; Geçmiş olsun, Gidemez olayıdım.*” (Deny 2012: 441)

Türkiye Türkçesinde **imek** ve **olmak** eylemleriyle türetilen birleşik fiiller uzun zaman birbirinden tamamen farklı şekiller olarak değerlendirilmiştir. **İmek** eylemiyle oluşan yapılara “birleşik zaman”, ya da “fiillerin birleşik çekimleri” denirken; **olmak** eylemiyle oluşan birleşik fiillere “olmak eyleminin özellikleri” bahsinde kısaca değinilmiş ya da “ad+ yardımcı eylem” şeklinde kurulan birleşik fiiller konusunda değerlendirilmiştir.

Son yıllarda bu iki yapının birbirlerine olan benzerlikleri fark edilmiş ve **imek** eylemiyle oluşan birleşik fiillere *hikâye*, *rivayet*, *şart* gibi isimler verilirken, **olmak** eyleminin farklı *kip*, *zaman* ve *görünüş* özelliklerine hiç değinilmemiş olduğu, bu iki yapının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır.

Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine” adlı makalesinde bu konuya değinir:

Türkçe dilbilgisinin “Zaman ve Kiplerin Birleşik Çekimleri”nde i-(<er-) fiili ile genişletilmiş şekilleri tablolarımıza yerleştirdiğimize göre, benzer tarzdaki *ol*-(<bol-) ile çekimlenen yapıları da yine aynı gerekçe ile tasnife alabiliriz. Şöyle ki:

“*Ahmet sigara iç-erdi* (<iç-er i-di)” nasıl tablolarımızda yer alıyorsa

⁶⁸ J.Deny’nin bahsettiği “-mAll ol-” birleşik fiil yapısının ağızlarda yaşadığı bilinmektedir ancak günümüz yazılı metinlerinde bu birleşik fiile rastlanmamaktadır. Tez konumuz Cumhuriyet dönemi Türkiye Türkçesi yazılı metinleriyle sınırlı olduğu için, bu karmaşık fiil yapısına çalışmamızda yer verilmemiştir.

“Ahmet sigara iç-er ol-du” da yer alabilir.

Özetle söylemek gerekirse, bizim önerimiz, “iç-er i-di” yapısını fiil zaman ve kipleri tablomuza aldığımız gibi, “iç-er ol-du” tarzındaki yapıları da tasniflerimize sokmamızdır.

Bu öneriye birkaç noktadan itiraz edilebilir:

1. ‘ol- fiili müstakil bir fiildir’, denilebilir.
2. ‘ol- fiili, çekimlenmiş olan asıl fiilden ayrı yazılmaktadır’, diye düşünülebilir.

Bunlardan birinci itiraza hemen cevap verilebilir. ‘ol-fiili’ müstakil bir fiildir, ama i-(<er-) fiilli de tıpkı ‘ol-’ gibi (hem de olmak anlamında) müstakil bir fiildir. İkinci itiraz ise (ol- fiilinin çekimlenmiş fiilden ayrı yazılıyor olması), sadece şekle dayanan, imlâ ile ilgili bir itirazdır. Gramerimizde, fonksiyon ve dizim özelliklerinin imlâya kurban edilemeyeceği görüşünden hareketle, bu tasarrufa da izin verilebilir kanısındayım. Kaldı ki, diğer dillerin fiil çekim tablolarında esas fiilin çekimlenmesinde; ‘birden çok’, ‘anlamları farklı’, ‘yazılışları ayrı’ fiiller kullanılabilmektedir.” (Gülsevin 1999: 220)

Konuya bu şekilde dikkat çeken Gülsevin, bu fiil şekillerinin ‘zaman ve kip çekimi’ tablolarında yer alması gerektiğini açıklamak için İngilizcedeki ‘ol-’(to be) kullanılışını örnekler ve aşağıdaki tablolara yer verir.⁶⁹(Gülsevin 1999:221)

⁶⁹ Gülsevin, Güner, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, VII.Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1999 s.221 Gülsevin İngilizce gramerden aktarılan bu tabloyu verirken dilimizin gramerini yazarken herhangi bir yabancı dilin gramerini örnek almayı düşünmediğini amacın sadece dilimizin gramer kuralları halinde dilbilgisi kitaplarına lâyıkıyla sokulabilmesi olduğunu dipnotlarında özellikle belirtmiştir.

The Future Prograsive / Contuinuous Tense Fiil Çekim Tablosu		
A F F I R M A T İ V E	I will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacağım.</i>
	You will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacaksın.</i>
	He will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacak.</i>
	She will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacak.</i>
	It will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacak.</i>
	We will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacağız.</i>
	You will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacaksınız.</i>
	They will be speaking English.	<i>İngilizce konuşuyor olacaklar.</i>

Tablo19

The Future Prograsive / Contuinuous Tense Fiil Çekim Tablosu		
A F F I R M A T İ V E	I will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacağım.</i>
	You will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacaksın.</i>
	He will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacak.</i>
	She will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacak.</i>
	It will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacak.</i>
	We will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacağız.</i>
	You will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacaksınız.</i>
	They will be spoken English.	<i>İngilizce konuşmuş olacaklar.</i>

Tablo 20

Süleyman Efendioğlu, Ali Osman Solmaz'ın "Birleşik Zamanlar Üzerine" adlı makalesinde Türkçede ek eylemin (imek fiili) yanında *olmak* yardımcı eyleminin de farklı kategorilerde birleşik zaman çekimleri kurabileceği üzerinde durmuş ve bu yapıyı şu şekilde sınıflandırmıştır:

- a) Temel eylemin belli bir zaman içinde başlayıp devam ettiğini ya da edeceğini bildiren birleşik zaman örnekleri: *görür oldu, gezer oluyor, yüzer olduk, konuşur olmuşlar, sevinir olacaksınız, gider olsun, görüşür olmalıyız, gezer oluyormuş, oturur olacaktınız, anlamaz olduk, bakmaz olmuşlar, sormaz olaydık, sevmez olsun, bilmez olalım, gelmez olur mu?, yürüyor olacağım, bekliyor olacağız, çalışıyor olacaksın, geziyor olacaktım, bakıyor olsam,*

biliyor oldular, öğreniyor olmuşuz, araştırıyor olurduk, kandırıyor olsaydı vb.

- b) Temel eylemin daha önce olup bittiğini, sonuçlandığını anlatan birleşik zaman örnekleri: *varmış olmalı, gelmiş oldum, okumuş olacağım, gezmiş olacaksınız, bitirmiş olacaklar, görüşmüş oldu, yazmış olsa, duymuş olurduk, kırmış olursun, tanışmış olayım, konuşmuş oluruz, görmemiş ol, okumamış oldu, çalışmamış olmalılar, bekletmemiş oluruz vb.*

- c) Temel eylemin, sözün söylendiği zamandan sonra yapılacağını anlatan birleşik zaman örnekleri:

öğrenecek oldum, bilecek olsak, gelecek olmuşuz, görüşecek olsaydık, okunacak olmuş, yazılacak olaydı, bilecek olmalı, uyuyacak oluyor, değişecek olsa, bakılacak olur, gelmeyecek olsa, okumayacak olduk, okumayacak olur mu? vb. (Efendioğlu, Solmaz 2007:52)

Bu ufuk açıcı çalışmalar doğrultusunda bu birleşik yapılar araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamış, **karmaşık fiillerin** tamamını inceleyen derli toplu bir çalışma olmasa da **karmaşık fiiller** yapılarının bazılarında bahsedilmeye başlanmış, **karmaşık fiillerden** biri ya da ikisi üzerine özellikli çalışmalar yapılmış, bu birleşik fiillerin yapıları ve anlamlarıyla ilgili incelemeler yazılmaya başlanmıştır.⁷⁰

Türkiye Türkçesinde *ol-* fiilinin kullanım frekansı çok yüksektir. *Ol-* fiili, sıfat-fiil biçimleriyle kullanılabilmesi bakımından diğer yardımcı fiillerden ayrılır. Bu fiil, /-**mİş**/ (geçmiş zaman), /-(**y**)**EcEK**/, /-(**y**)**İcİ**/ (gelecek zaman), /-**°r** /, /-**mE-z**/ sıfat-fiil eklerini almış fiillerle birlikte kullanılabilir. Bu türdeki fiiller, fiilin **perifrastik**, yani **dolaylamalı** şekli kabul edilir.

Türkiye Türkçesinde /... **-mİş ol-**/ biçimindeki fiillerin iki anlamda kullanıldığı görülmektedir:

- a) Oluş veya kılışın, yardımcı fiilin zaman şeklinden anlaşılan zamandan önce gerçekleştiğini gösterir:

⁷⁰ Bu çalışmalara metin inceleme bölümünde değinilecektir.

Böylece hem ağabeysinin gönlünü almış hem de şehirde bunalan çocuklarını eğlendirmiş olurdu. (R.N.G.)

*Yoksa keçilerim gibi **dinlenmiş olursun** oğlum. (R.N.G.)*

b) Oluş veya kılışın gerçekleşip gerçekleşmemesi hususunda anlatıcının şüphesini belirtir:

*Biçare adam aklını **kaybetmiş olacak**. (Y.K.K.)*

*İhtimal pardösümün cebinde **bırakmış olacağım**. (Y.K.K.)*

*Belki bu sözü bir sarhoşluk anımda **söylemiş** olabilirim. (Y.K.K.)*

Türkiye Türkçesinde /... -^or ol-/ ve /... -**mE-z ol**-/ şeklinde oluşmuş fiiller, yardımcı fiilin zaman şeklinden anlaşılan süreden itibaren, esas fiille ifade edilen hareketin, durumun normal hâle geldiğini anlatır:

*Rahmi artık bunaldıkça o kahveye **gider olmuştu**. (T.B.)*

*Mektep hocalarından **utanır oldum**. (R.N.G.)*

*Gerçi Rahmi bu ana konusunun artık saçmaya döndüğünü o gece **anlamış ve açmaz olmuştu**. (T.B.)*

*İnsan yarını çok özlerse gayri yüzünün hayalini de **göremez olur**. (R.N.G.)*

Türkiye Türkçesindeki /... -(y)EcEK ol-/ ve /... -(y)İcİ ol-/ şeklinde oluşmuş fiiller ise, yardımcı fiilden anlaşılan zamandan itibaren, esas fiille anlatılan hareketi gerçekleştirmenin maksat hâline geldiğini belirtir:

*Vah biçare Kınalı Yapıncak kırk yılda bir benden bir şey **isteyecek oldu**.(R.N.G.)*

*Evvelki gün bizim karı **nazlanacak olduydu**. (R.N.G.) (Nazarov 2005:86-87)*

Karmaşık Fiillerin Özellikleri:

Buraya kadar vermiş olduğumuz çeşitli araştırmacılarımızın tanımları ve görüşleri doğrultusunda ve çalışmamız sırasında incelemiş olduğumuz örneklerden yola çıkarak **karmaşık fiillerin** özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. **Karmaşık fiiller** sıfat-fiillerle *ol-/bulun-* yardımcı eylemlerinin tek bir anlamda birleşmesi ve yeni bir fiil oluşturması, anlamca kaynaşma ve kalıplaşması açısından birer **birleşik fiildir**.⁷¹ (Bkz. Birleşik Fiil) Bu birleşik fiiller *esas fiil + sıfat-fiil eki ol- + kip eki* biçiminde oluşur.
2. **İmek** ve **olmak** birer yardımcı eylemdir ve kendilerinden önceki eylemsi ya da ad olan sözcükle birer söz öbeği oluşturmaktadır. Bu yardımcı eylemler Eski Türkçe döneminden beri birçok benzer görevde kullanılmıştır. Ancak **imek** eylemiyle oluşturulan yapılara “birleşik zaman” adı verilirken, **olmak** eylemiyle oluşan yapılar genellikle “birleşik fiil” bahsinde geçer ve burada bir birleşik zamandan söz edilmez, yeni bir *kip* değerinden bahsedilir. Hâlbuki **imek** fiiliyle ortaya çıkan yapı “birleşik zaman” değil, “birleşik fiil” demek daha doğrudur.⁷² Her iki yardımcı fiilin meydana getirmiş olduğu yapılar birer **birleşik fiildir**. Tabii ki bu iki birleşik fiil yapıları birbirinin özdeşi değildir aralarında bazı farklar vardır. (Bkz.Olmak Fiilinin Özellikleri) Eylemler **i-** eylemi ile birleşik eylem oluşturabilmek için geçici ad olurlar, bunu da zaman/tarz bildiren ortaç biçimbirimleriyle yaparlar yani aslında zaman/tarz ortaçları **i-** yardımcı eylemi ile çekime girerler. Bugün için **i-** yardımcı eylemi ekleşme sürecindedir ve bu yardımcı eylem yüzey yapıda çoğu zaman kullanılmaz. Bildirme biçimbirimini alan zaman/tarz ortaçları tümcede yüklem olurlar. Çoğu dilbilgisi çalışmasında “eylemlerin birleşik

⁷¹ Deny, Jean, *Türk Dil Bilgisi*, (Çevirmen:Ali Ulvi Elöve, 1941)Jean Deny’nin 1921 baskı “Türk Dili Grameri(Osmanlı Lehçesi) adlı eserini temel alarak günümüz Türkçesine uyarlayan: Ahmet Benzer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012 s.333-557 Deny’nin fiillerle ilgili yaptığı farklı adlandırmaları bir kenara bırakırsak, bilinen fiil çekimlerini sınıflandırırken farklı bir tutum sergilediği görülür. Örneğin Deny, *i-* yardımcı fiilinden başlayarak diğer tüm fiil çekimlerini açıklamış, onların ayrı ayrı kişi, zaman vb. çekim özelliklerini vermiş, ardından birleşik fiiller ve türemiş fiilleri eserinde sırasıyla konu edinmiştir. Deny, birleşik fiilleri *karmaşık* ve *mürekkkep fiiller* ayırımına tabi tutmuş, temelde ise *fiil+yardımcı fiil* birleşimiyle *isim/isim unsuru +yardımcı fiil* birleşimini esas almıştır. Deny, tümce bahsinde, bilinen biçimiyle, yüklem tümcenin esas unsuru olduğunu da dile getirmiştir.

⁷²Gülsevin, Gürer, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *VII.Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1999 s.217 Esasında **imek** fiilinin oluşturduğu birleşik fiilleri “birleşik zaman” olarak adlandırmak doğru değildir çünkü herhangi bir fiil (oluş, kılış, eylem) “birden çok zaman”da gerçekleşmemektedir. Fiil bir tek zamanda gerçekleşmektedir. Bu tür yapılarda eklerden biri “zaman”, diğeri “kip(tarz)” bildirmektedir.

çekimi” olarak işlenen bu konu, aslında bir bildirme işlevinden başka bir şey değildir. Geleneksel dilbilgisi çalışmalarının tamamına yakınında eylemlerin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimi başlığı altında verilen bu konunun, yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Zaman ortaçları, bu çekimde zaman bildirmezler aksine tarz bildirirler. “*Ali sigara iç-iyor+i-di-Ø*” Bu tümcedeki bir anlam da şöyledir; “*Ali geçmişte (sürekli) sigara içti artık içmiyor.*” **Ol-** yardımcı eylemi de **i-** yardımcı eylemine yakın ancak ondan nüanslarla ayrılan bildirme yapmaktadır. *gel-ir ol-du-m, gel-mez ol-du-m, gel-ecek ol-du-m, gel-me-y-ecek ol-du-m, gel-miş ol-du-m, gel-me-miş ol-du-m, gel-ir ol-muş-um, gel-mez ol-muş-um.* (Boz 2012:75-76)⁷³ Ali Osman Solmaz ve Süleyman Efendioğlu’nun “Birleşik Zaman Üzerine” adlı makalesinde “Konu birleşik zamanlar bahsine bir türlü sokulamamıştır. Bizce sıfat fiil üzerine getirilen **olmak** fiilinin aldığı kipe göre farklı anlamlar taşıması, farklı zamanlar ifade etmesi, konunun birleşik zamanlardan ayrı ele alınamayacağını ortaya koymaktadır” (Efendioğlu, Solmaz 2007:51) denilmektedir. Konuyla ilgili örneklerle ve incelemelere yer verilen makalede şu sonuca varılır: “Dil bilgisi kitaplarımızda genellikle benzer şekillerde incelenen birleşik zamanlar konusunun aslında daha genişletilebileceği ve dilimizde farklı zaman ifadeleri taşıyan yapıların mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Türkçede ek eylemin (imek fiili) oluşturduğu birleşik zamanların yanı sıra **olmak** yardımcı eylemi de çeşitli/değişik

⁷³ Boz, Erdoğan, *Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012 s.48-51 Erdoğan Boz, *gel-ir ol-sa-m, gel-ir ol-sa-n, gel-ir ol-sa-Ø, gel-ir ol-sa-k, gel-ir ol-sa-k, gel-ir ol-sa-nız, gel-ir ol-sa-lar* gibi örnekleri “şartlı ulaçlar/ulaç öbekleri” kategorisinde değerlendirir ve *gel-miş ol-sa-m, gel-miş ol-sa-n, gel-miş ol-sa-Ø, gel-miş ol-sa-k, gel-miş ol-sa-nız, gel-miş ol-sa-lar* çekimini “**-mİş+i-/ol-sA-sayı-kİşi ulamı**” şeklinde oluşan ulaç öbeği kabul eder. Araştırmacı **i-** ve **ol-** eylemi ile “**-(İ)yor +i-/ol-sA-sayı-kİşi ulamı**” şeklinde oluşan *gel-iyor-i-se-m > geliyorsam, gel-iyor-i-se-n > geliyorsan, gel-iyor-i-se-Ø > geliyorsan, gel-iyor-i-se-k > geliyorsak, gel-iyor-i-se-niz > geliyorsanız, gel-iyor-i-se-ler > geliyorsalar; gel-iyor ol-sa-m, gel-iyor ol-sa-n, gel-iyor ol-sa-Ø, gel-iyor ol-sa-k, gel-iyor ol-sa-nız, gel-iyor ol-sa-lar* yapılarını ve “**-(y)AcAk +i-/ol-sA-sayı-kİşi ulamı**” şeklinde oluşan *gel-e+ecek-i-se-m > geleceksam, gel-ecek-i-se-n > geleceksen, gel-ecek-i-se-Ø > geleceksen, gel-ecek-i-se-k > geleceksen, gel-ecek-i-se-niz > gelecekseniz, gel-ecek-i-se-ler > gelecekseler; gel-ecek ol-sa-m, gel-ecek ol-sa-n, gel-ecek ol-sa-Ø, gel-ecek ol-sa-k, gel-ecek ol-sa-nız, gel-ecek ol-sa-lar*” aynı kategoride inceleyerek geleneksel dilbilgisi çalışmalarının birçoğunda şartlı birleşik çekimi başlığı altında verilen bu eylemlerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtir.

birleşik zaman çekimleri meydana getirmektedir. Bize göre dilimizin ifade zenginliklerini ortaya koyma açısından, “kip ve zaman” konusuna **olmak** yardımcı fiili ile yapılan tüm zamanlar dâhil edilmeli ve bu yönde konuyu geliştirecek çalışmalara bir an önce ağırlık verilmelidir.” (Efendioğlu, Solmaz 2007:58) Sonuç olarak **olmak** ve **imek** eylemiyle kurulan birleşik fiiller benzer yapılardır.⁷⁴

3. Bazı araştırmacılarımız -isim unsurunun fiilimsi (sıfat-fiil) olabileceğini belirtmekle beraber- **karmaşık fiilleri**, “adlarla kurulan birleşik eylem” olarak kabul eder. (Karaağaç 2013:525-526)⁷⁵ (Karahan 1999:37) Esasen sıfat-filler, sıfatlar gibi adlaşmaya müsait sözcük türleridir. Kullanıma bağlı olarak önce adlaşmış sıfat daha sonra zamanla kalıcı ada dönüşebilmektedirler. Bu sebeple **karmaşık fiilleri** “ad+ yardımcı eylem” başlığı altında incelemek yanlış bir yaklaşım değildir. Bazı araştırmacılarımız ise bu birleşik fiili oluşturan ilk bölümü çekimli eylem kabul eder. (Demir 2006:350) Mehmet Özmen, bu birleşik yapıyı “fiil + fiil çekim eki + ol- + fiil çekim eki” şeklinde tanımlar. (Özmen 2000:1411-1425)⁷⁶ Ancak

⁷⁴ Özmen, Mehmet, “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *IV.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 s.1411-1425 Tarihsel gelişim süreci içerisinde, *i-* fiilinin birleşik fiil çekimi kuran özelliği sürerken, *fiil+sıfatfiil kökenli çekim eki+ ol-* yapısındaki birleşik kullanımlar, üst üste gelen kip eklerinin ortak kullanımı yanında görünüş ağırlıklı fiil şekilleri olma özelliğini de sürdürmüştür. *i-* fiiliyle pek çok benzerliği olmasına karşın, *ol-* fiilinin asıl olarak, sıfat-fiil kökenli fiil çekim eklerinin üzerine gelmesi, *ol-* fiilinin sadece isimlerin, isimsilerin (isim olmadığı hâlde gibi kullanılan kelimelerin) ve isimliklerin (isim gibi kullanılan, isim muamelesi gören kelime gruplarının) üzerine geldiği kanısını yaygınlaştırmıştır; ancak, gerek Türkçenin değişik dönemleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda dikkat çekici tespitler gerekse bu yapının Türkiye Türkçesindeki kullanımları, *ol-* ile kurulan yapıların ikinci tip bir birleşik çekim şekli olduğunu göstermektedir.

⁷⁵ Karaağaç, Günay, Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013 s.69-70 Adla kurulan eylemlerde, ad ögesi tek başına bir ad olabileceği gibi ad işlevi gören bir söz öbeği veya bir eylemsi de olabilir. Adla kurulan eylemlerde, ad ögesi, durum eklerini almaz; yalnız çokluk, iyelik ve soru eklerini alabilir.

⁷⁶ Özmen, Mehmet, “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *IV.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 s.1411-1425 *ol-* fiilinin görevi, üstüne geldiği isim unsurunu fiilleştirmek değil, zaten fiil olan bir unsurun üzerine ikinci, üçüncü fiil çekim ekinin gelmesine vesile olmaktan ibarettir. *ol-* fiili, üzerine geldiği fiil şekline bağlı cümle öğeleriyle değil, bizzat üzerine geldiği çekimli fiille ilgilidir. *ol-* üzerine geldiği fiil şekliyle birlikte *fiil + fiil çekim eki + ol- + fiil çekim eki* biçiminde bir anlam birimi oluşturmakta, zaman ve görünüş ilişkisini, asıl fiil, *ol-* yardımcı fiili ve bunların üzerlerine gelen fiil çekim ekleri birlikte oluşturmaktadır

araştırmacılarımızın çoğu **karmaşık fiiller**deki birinci unsurun sıfat-fiil olduğu konusunda hemfikirdir. (Korkmaz 2009: 801) (Emre 1945:118) (Göğüş 1962:256-258) (Banguoğlu 2007:482-486) (Ediskun 2010: 239) (Bilgin 2006:398) (Atabay, Özel, Kutluk 2003:220-222) **Karmaşık fiillerin** ilk bölümünü tamamen ad unsuru sayarsak, sıfat-fiillerin içeriğinde yer alan hareket ve zaman anlamının bu birleşik yapıların **kılnış** ve **görünüşe** katkıda bulunmasını nasıl açıklayacağız? ⁷⁷ Bu bölümü çekimli fiil kabul edersek birinci bölümün **karmaşık fiillerin** zamanını belirlememesini, yani bu fiili zaman tablosunda yerleştirebilecek asıl unsurun bu bölüm olmamasını, zaman bildiren esas unsurun **olmak** eyleminde belirlenmesini ve birinci bölümün kimi örneklerde adlaşmasını nasıl açıklayacağız? “Birleşik zaman” diye bir kavramın olamayacağını, esasında bir fiildeki **zamanın** bir tane olduğunu, **imek** ve **olmak** eylemleriyle kurulan yapıların aynı çerçevede değerlendirilerek **birleşik eylem** olarak tanımlanması gerektiğini açıklamıştık. (Bkz. Birleşik Fiil) O halde **karmaşık fiillerde** ilk bölümün çekimli fiil olduğu yaklaşımından da uzaklaşmak gerekir. Sonuç olarak **karmaşık fiillerin** birinci kısmı sıfat-fiillerin tüm özelliklerini taşımaktadır bu sebeple bu bölümü sıfat-fiil kabul etmek en doğrusudur. (Bkz. Sıfat-fiiller)

4. Sıfat-fiillerin adlaşma özelliğini göz önünde bulunduracak olursak **imek** ve **olmak** eylemiyle oluşan birleşik yapıların kimi zaman ad cümlesi özelliği taşıdığı kabul edilir. Efrasiyap Gemalmaz, Türkçedeki birleşik zaman çekimlerinde ek eylemden önce gelen kip/zaman eklerini sıfat-fiil (partisip) ya da isim-fiil (mastar) kabul

⁷⁷ Emre, Ahmet Cevat, Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha, İstanbul, 1931s.340 Ahmet Cevat Emre, yalnızca fiillerde değil aynı zamanda adlarda da kılınış özelliği olduğunu belirtir. Yazara göre kılınış (aksiyom) yalnız fiillerle değil, adlarla da ifade edilebilir; *Akın, baskın, uyku, sevgi, yazı, sorgu, sevinç, düşünce, inan, güven, göç, oyun, istek...* gibi. Bu açıklamalar doğrultusunda karmaşık fiillerdeki kılınış özelliklerine bağlantı kurulabilir. Ancak yazarın verdiği örnekler fiilden ad olmuş sözcüklerdir. Yani kökü ad olan sözcüklerin kılınış ve görünüş değeri taşıması mümkün değildir. Sıfat-fiiller de kökü fiil olan ancak sıfat özelliğinden dolayı adlaşmaya müsait sözcüklerdir. Sonuç olarak karmaşık fiillere kılınış ve görünüş özelliklerini katanın sıfat-fiiller olduğu kanısındayız.

etmiştir. “Örnek olarak **oku-muş+ø-tu+m** yargısını **oku-muş+ol-du+m** şeklinde ifade ettiğimizde yapı itibariyle bu iki yüklem arasında herhangi bir fark yoktur. Sadece, ikinci örnekte ek eylem yerine ol- yardımcı eylemi kullanılmıştır ve her iki örnekte de “oku-muş” ifadesi aslında adlaşmış bir sıfattır: “okumuş (insan) idim” veya “okumuş (insan) oldum”.(Gemalmaz 1994: 8-43)J.Deny, yüklem olarak bir sıfat-fiil ile bunun ardınca gelen **imek** biçimindeki eksiltilmiş bir ek fiil olduğunu belirtir: “Daha çok Türkçede fiil kiplerinin kökeni, görünüşlerinden de anlaşıldığı üzere yüklem olarak ada ait bir kip (bir sıfat-fiil) ile bunun ardınca gelen ek fiilden ibaret ad cümleleridir. Örn. *Sevmişim* ‘sevmiş olan (kimseyim) Bu takdirde Osmanlıca daha çok bu örnekten ad cümleleri kullanmakta ve mümkün olan her kipe (içlerinde *ol-* fiilinden alınmış olanlar da dâhil) ek fiili getirmek suretiyle görünümünü çeşitlemekten hoşlanıyor. Bu ifadelerin birtakımı kendi özel karakterlerini kaybederek hakikaten (kişili) fiil kipleri niteliğini almış olmakla beraber, birtakımlarını bu görevi üzerine ancak kısmen almış oldukları için bu yüzden bir ikircinlik niteliği göstermektedir. Örn: *gelmiş olacaksın. 1.gelmiş* (olan kimse) *olacaksın. 2. geleceksin*. Birinci takdirde; yani *gelmiş olan bir kimse olacaksın*’da tam anlamıyla bir ad cümlesi karşısındayız. İkinci takdir *geleceksin*’de öncül gelecek zaman biçiminde kişili bir fiil kipi; yani oldukça tereddütlü bir nitelikte olan; fakat alelade çekimin ifade edemeyeceği anlam farklılıkları edaya müsait bulunan ikinci bir çekim karşısındayız.” (Deny 1941: 345-346) Sonuçta **karmaşık fiillerin**, sıfat-fiiller ve **olmak** yardımcı eyleminden oluşan, kendine özgü **zaman, kip, kiplik, kılınış** ve **görünüş** özellikleri bulunan birer **birleşik fiil** olduğu tartışılmazdır. (Bkz. Birleşik Fiiller) Bir sözcüğün hem **fiil** olması hem de ad cümlesi kurabilmesi ilk bakışta çelişkili gibi görünse de bu durum konumuz olan birleşik yapı için geçerli değildir. Alıntılardan da anlaşıldığı üzere bu birleşik yapıların kısmen ad cümlesi kurabilmesinden bahsedilirken, **karmaşık fiillerin** içeriğindeki sıfat-fiillerin

adlaşabilme özelliğinden söz edilmektedir. Muhammet Yelten, Halil Açıkgöz, “Kelime Grupları” adlı eserde bu konuya değinmiştir: “Fiillerin partisip ekleriyle isimleştiklerini veya en azından isim muamelesi gören kelimeler hâline geldiklerini biliyoruz. Partisip ekleri zaman eklerinden geldiği için kurulan birleşik fiilde zaman tayin eden esas birim yardımcı fiilin aldığı zaman ekleridir. Yardımcı fiilin önündeki partisipli şekil artık isimleşmiş bir yapıya sahiptir ve isim gibi muamele görür. Partisip yapısı bir geçici isimleştirme fonksiyonu için en müsait kullanım alanı sağladığı için bilhassa isim üzerine yardımcı fiiller getirilerek yapılan birleşik fiillerde ilk sıradaki fiili bilhassa zaman ekleri geçici partisip haline getirir ve üzerine gelen yardımcı fiile eklenmiş olan zaman eki birleşik fiilin asıl zamanını belirler. (Yelten-Açıkgöz 2008: 18-20) Sonuç olarak **karmaşık fiillerin** birinci bölümü sıfat-fiillerinden oluşur ve bunlar kimi zaman adlaşma özelliği taşırlar. Bu sebeple **karmaşık fiiller** bazı cümlelerde ad cümlesi kurarlar, bu örneklere metin incelemelerinde değinilecektir.

5. Yukarıdaki maddelerde **karmaşık fiillerin** sıfat-fiillerden oluştuğundan ve geçici partisipleşmeden bahsettik. Geçici partisipleşme durumuna **olmak** eylemiyle birleşik fiil oluşturabilen –yor, -makta/-mada eklerini de dâhil etmek gerekir. “Kelime Grupları” adlı eserde bu konuya da değinilmiştir: “Partisip eklerine şimdiki zaman eki olarak kullanılmakta olan –makta/-mekte; -mada/-mede; -yor eklerini de eklemek gerekmektedir. Birleşik fiil kurulurken bu partisip ekleri diğer partisip eklerinden hiçbir farkı olmayan yapılarda kullanılmaktadır: geç-miş ol-, al-ır ol-, oku-yor bulun-, yap-acak ol-, görün-mez ol-, kaç-malı ol-, tanı-yor ol-, oku-makta ol-, koş-u-yor ol-, tanı-yor ol-... Şimdiki zaman fonksiyonlu ekler ve kullanımlar da geçici partisipleşmede önemli rol oynar. İsimler üzerine i- cevherî fiil ile ve bazı yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil yapılarında bu geçici partisipleştirme görülür. Şu örnek birleşik fiildir: gel-mekte-i-di. Türkçede daha çok birleşik zaman çekimi olarak gösterilen yapının

kuruluşunda esas fiil kısmının üstüne gelen zaman eki aslında o fiili geçici partisip fonksiyonlu bir yapıya çevirir.” (Yelten-Açıkgöz 2008: 18-64) Sonuç olarak **olmak** fiiliyle birleşik bir yapı oluşturan *-yor*⁷⁸, *-makta/-mada* şimdiki zaman bildiren kip ekleri de bu yapı içinde sıfat-fiil olarak kabul edilir. Basit yapıli fiillerle kullanıldığında eylemin şimdiki zamanda gerçekleştiğini bildiren ekler olan *-makta/-mada* ve *-yor* ekleri konumuz olan bu birleşik yapı içinde geçici partisipleşmeye uğramaktadır.

6. **Karmaşık fiillerde** birinci bölüm, yani esas fiile ulanan bölüm, sıfat-fiillerden oluşur. Hal böyle olunca “[Ol-], dilek kipi eki almış bir fiilden sonra kullanılmaz, [gel-se ol-uyor-du]diyemeyiz!” (Erkman-Akerson 2007:149) Bu kural dilek kiplerinin çoğu için geçerlidir. Ancak bu kuralın dışında bir örnek vardır: gereklilik kipi eki olan *-mAlI* ekiyle oluşan *-mAlI ol-* yapısına Osmanlı Türkçesinde (Deny 2012: 440) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Turan 1999:277) rastlanmaktadır. Ergün Acar, “Kastamonu ve Yöresi Ağızları” adlı doktora tezinde ‘zorunda kalmak’ anlamında *-meli ol-* yapısından bahseder ve “ *şindi söz vediñ deyne oraya getmelü olduo baosaña.*” örneğini verir. (Acar 2012:256) Kemal Eraslan, *-malu/-melü (>-malı/-meli)* ekleriyle teşkil edilen isim-fiillerin, *bol-/ol-* yardımcı fiili ile birleşik fiil teşkil etmesine Eski Anadolu Türkçesi, Azeri Türkçesi, Kazan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi’nde yaygın şekilde rastlandığını belirtmiştir. (Eraslan 1980:57-59) Zikri Turan “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili” adlı makalesindeki örnekler arasında “*-mAlU + olsa + ø*” yapısına da yer verir. (Turan 1999:272-281) Demek ki dilek kipi eklerinden biri(*-mAlI*), modern Türkiye Türkçesinde yer almasa da çeşitli dönemlerde ve ağızlarda **karmaşık fiillerde** görev alabiliyor. Bunun gibi örnekleri kuralın istisnası olarak

⁷⁸ Efendioğlu, Süleyman; Solmaz, Ali Osman, “Birleşik Zamanlar Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 35*, Erzurum, 2007s.58 Makalede “-yor olacak” ve “-mış olacak” yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Çalışmamızda -yor olacak yapısı “süreklilik fiilleri”, -mış olacak yapısı ise “öncelik fiilleri” başlığı altında incelenecektir.

mı kabul etmeliyiz? Öyle kabul etsek bile yukarıdaki maddede *-yor* şimdiki zaman bildiren kip ekinin **karmaşık fiilde** yer alabildiğine değindik. Ayrıca sıfat-fiil eki olmayan, görülen geçmiş zaman eki olan *-DI* ekinin de aynı birleşik yapıda yer alabildiğini görüyoruz. Muharrem Ergin, “Dede Korkut Kitabı II(İndeks-Gramer)” adlı eserinde “*girdüñ ola mı 159-3, gitdi ola 134-10, yıkturdi ola 222-13, seçtürdü ola 223-6, tutdı ola 233-4, ağılatduñ ola 223-6, sızlatduñ ola 223-6, tutdı ola 233-6*” örneklerine yer verir. (Ergin 1997:473) Kerime Üstünova “Dede Korkut Destanlarında İki Sözcüklü Yüklemler” adlı yazısında “*ağ sakalı karışı **tutdı ola** gözüm seni*” örneğine yer vermiştir. O halde bu tür kural dışı durumları (sıfat-fiil eki olmadığı halde birleşik yapıda sıfat-fiil görevi üstlenen eklerin bulunduğu karmaşık fiilleri) yukarıdaki maddede açıklamış olduğumuz **geçici partisipleşme** ile açıklamak en doğru yaklaşım olacaktır.

7. **Karmaşık fiillerde** sıfat-fiil ile **olmak** eylemi arasına “gibi” edatı girebilir. Ancak bu duruma tüm **karmaşık fiillerde** rastlanmaz. Taradığımız edebî eserlerde yalnızca *-DığI ol-*, *-AcAk ol-*, *-()r ol-*, *-mAz ol-*, *-mİş ol-* şeklindeki oluşumlarda araya “gibi” edatı geldiği görülmüştür: “*Durum Fırat’ın sandığı gibi olmayabilir.*” (T.Kiremitçi, GKÇS, 145) *Mutsuz sayılmam. Ama bazen boğulacak gibi oluyorum.* (A.Kulin, AA, 130) *Avludan fıkırdak bir karı gülüşü duyar gibi olmuştu.* (K.Tahir, DA1, 328) *Görür gözüm görmez gibi, bilir bilgim bilmez gibi oldu.* (H.N.Atsız, TET,119) *Pek ender rastlanan bir mücevher bulmuş gibi oldu.* (A. Kulin, AA, 142) *Lâkin bazen hayatın çok kenarında kalıyor, tek bir düşünceyi yaşıyor gibi oluyoruz. O zaman büsbütün başka şeyler aklıma geliyor...* (A.H.Tanpınar, H, 184) Bu örnekleri sıfat-fiillerin adlaşma özelliği ile açıklamak mümkündür.⁷⁹ Sonuçta edatlar daima kendilerinden önceki

⁷⁹ Karaağaç, Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013s.71-72Eserde “ad-eylem (participle)” başlığı altında eylemsi+edat yapısından ve zarflaşma sürecinden söz eder: “Zarf-eylem ile zarflaşma sürecini gösteren eylemsi+ edat yapısı dışındaki bütün eylemsiler,

adlarla öbekleşerek *isim unsuru + edat* şeklinde bir *belirteç öbeği* oluşturmaktadır.⁸⁰ Bu durum *karmaşık fiillerin* içinde olduğunda ise

ya bir eylem adı ya da eylemin gerçekleşme biçim ve zamanının adıdır. Türkçenin şekil ve zaman ekleri, ad-eylem ekleri, eylem adı eklerini, bir bütün olarak düşünmek gerekir. Daha üst ikincil bir yapıya geçerken, eylem adları ile ad-eylemler, durum eki veya çekim edatı alırlar; fakat zarf-eylemler, eylem adları ile ad-eylemlerin çekimli biçimlerinden doğdukları için, yeni bir ilişkiye eksiz girerler. İkincil üst birimde eksiz olarak yer alan zarf-eylemler, görevlerini yer düzeni yönteminden alan yeni cümlelerin ögesi olurlar. Her türden zarflaşmalar gibi, zarf-eylemler de, sonuna getirildikleri söz veya söz öbeğini yüklemle ilişkiye hazır hale getirirler. Eylemin eylem adı veya ad-eylem kullanımları ise, adların girdikleri bütün çekimlere girerler, adların aldıkları bütün ekleri alırlar ve ancak böylece, yeni ve üst bir birimdeki ilişkilerine hazır hâle gelirler. Durum ekleri veya çekim edatları almış eylem adı ve ad-eylemler, zarf-eylem eklerini ve zarflaşma sürecini temsil eden edat öbeklerini yaparlar. Bütün dillerde, durum ekleri veya durum eklerinin ekleşmemiş biçimleri olan çekim edatları, sonuna geldikleri söz veya söz öbeğini ilişkiye hazırlayan biricik yapılardır. İşte Türkçe gibi uzun sözlü geçmiş olan yaşlı dillerde, şekil ve zaman bildiren cümleler dâhil, bütün eylemsiler, ad gibi çekimlenirler, adların aldıkları bütün ekleri alabilirler. Bu sayede, Türkçe, söz öbeklerinin tamlayıcıları ve niteleyicileri kadar cümlelerinin açıklayıcılarını da yüklemden önce getirebilmekte, başka dillerde olduğu gibi, açıklayıcı yardımcı cümlelere veya diğer adıyla, yan cümlelere gerek duymamaktadır. Bu yüzden, Türkçede, bağlama zamiri veya çeşitli zaman-mekân adlarıyla kurulmuş ad yan cümlesi, zarf yan cümlesi vb. türden açıklayıcı cümleler yoktur.”Atabay,Neşe; Özel, Sevgi;Kutluk, İbrahim;(Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Doğan AKSAN), *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003 s.220-221 Eserde “Olmak Yardımcı Eylemi” başlığı altında: “Türkçe adlarla ya da ad soylu (sıfat, belirteç, ilgeç, ünlem ve yansıma gibi) sözcüklerle kullanılır: *söz olmak, yok olmak, iyi olmak, yanlış olmak, doğru olmak, ileri olmak, gibi olmak, oh olmak, kıtır kıtır olmak* gibi.” der.

⁸⁰ Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007 s.386-582 Tahsin Banguoğlu, -mİş gibi yapısını *tutmaca karşılaştırma zarffilleri*, *tutmaca karşılaştırma cümlesi* konusunda ele alıp bunların -mİş, -Ir, -AcAk, -iyor fiil gövdelerine *gibi* ve *kadar* takılarının getirilmesiyle elde edildiğini ve birleşik yapı sergilediklerini, “Yine, gibi ve kadar takılarının iyelik eki almamış sıfatfiillere gelmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiiller ve tutmaca karşılaştırma cümlelerinin kurulmasına aracılık ederler. Kurşunla vurulmuş gibi oldum. Bilmiyor gibi davrandı vb.” sözleriyle açıklamaktadır. Dolayısıyla sıfat-fiil + edat birlikteliğini ve bunun bir takı öbeği olduğunu kabul etmektedir. Yazar, kitabında takı için şöyle bir açıklama getirmektedir: “Şekilce kelime, işleyişçe isim çekimi ekleri durumunda bulunurlar. Bu ekler gibi iki kavram arasında ilgi kurucudurlar. Çok defa bu işleyiş bir çekim ekiyle karşılanabilir.” (Banguoğlu 1974:386-582)

Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1979 s. 365-396 Tahir Nejat Gencan, “Mişli geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kipleri; **gibi**, **kadar** ilgeçleriyle öbekleşince ölçümleme ulacı olur. Gibi ilgeciyle öbekleşenlerde benzerlik ayırtısı daha canlı oluyor.” Sözleriyle bu yapıların ulaç eki olduğunu belirtiyor. “Gibi, tümcelerin sonlarına gelerek yüklemine ‘denilebilir ki, öyle sanılır ki, sanki’ anlamlı şüphe ya da olabilirlik ayırtısı katar; başka bir deyişle ‘gibi’, sonuna geldiği eylemin tam değil; tam olmaya yakın bir durumda yapıldığını ya da o eylemin yapılar görüldüğünü anlatmaya yarar.” dedikten sonra; “Yaz bitti gibi.”, “Konuşurken sık sık bize bakıyor gibi idi.” örnekleriyle edatın çekimli eylem üzerine geleceğine dikkat çekiyor; demek ki; zaman eki+ edat= ulaç eki oluşumunu benimsiyor. (Gencan 1979: 365,396)

Üstüner, Ahad, *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000 s. 22 Ahad Üstüner, eserinde çeşitli araştırmacıların bu konudaki görüşlerine yer verir ve sıfat-fiillerin özelliklerini sıralar, bu özelliklerin 7.maddesinde sıfat-fiillerin edatlarla kalıplaşmasından söz eder: “Edatlara bağlanarak veya zaman bildiren bir kelimeyle cümlede zarf olarak kullanılırlar. *dayreler*

birleşik yapının görev dağılımında ve anlamında fark yaratmaktadır. Şöyle ki **Olmak** eylemi diğer örneklerde *yardımcı eylem* konumunda iken yani **karmaşık fiil**in esas ve en önemli bölümü *sıfat-fiil* iken; bu örneklerde *yardımcı eylem* ana fiil, yani temel öge konumuna geçer ve *sıfat-fiil+ edat* kalıplaşmasıyla oluşan bölüm, *yardımcı eylem* niteleyen *belirteç* konumuna geçer.

8. **Karmaşık fiiller**de sıfat-fiil ile olmak eylemi arasına *da/ bile* bağlacı gelebilir: *Osmanlı Devleti'nin yıkımının İstanbul'a verdiği eziklik, kayıp ve hüznün duygusu bir başka bahaneyle ve biraz gecikmiş de olsa, en sonunda bizleri de bulmuştu.* (O.Pamuk, İ, 24) “*Seni pencereden görünce koşup banyoyu doldurmaya başlamıştım. Dolmuştur.*” dedi Eda, “*hatta taşmış bile olabilir, dur bakayım...*” (A.Kulin, GAY, 166) Bu durum anlamı etkilediği gibi, sıfat-fiilin üzerindeki vurguyu artırır.
9. **Karmaşık fiiller** nadiren de olsa çift sıfat-fiille oluşabilir. Bu durumda sıfat-fiiller araya bağlaç alırlar: *Ben geçen sefer de yazmış olduğum gibi, sana yolladığım yani alacak yahut almış olduğun lacivert, yarı ipek, yarı iplik kumaştan kendime bir elbise yaptırdım, bir de fotoğraf çıkardım, işte yeni elbisemle çekilmiş fotoğrafımı yolluyorum.* (N.Hikmet, PM2, 75) Çift sıfat-fiille oluşan bu yapıların *dE... dE* bağlacıyla da kullanımı vardır: *Ama ne var ki, Joe ile arasını düzelterek de olsa, boşanacak da olsa, New York'a dönmesi gerekiyordu.* (A. Kulin, AA, 281)Çift sıfat-fiilin bu şekilde araya bağlaç olarak kullanılması, *seçenek* anlamı verir.
10. Örnekleri az da olsa taramalarımız sırasında sıfat-fiillerle **kılmak** yardımcı eyleminin⁸¹ oluşturduğu birleşik eylemlere de rastlanmıştır.

açılası gadak ben onu getirin. Küt. Altıntaş KYA. 171. 15.59*vardin vakiT bi tencire süt azırlat.* Den.Tavas GBAA. 63.50.26”

⁸¹ Atabay,Neşe; Özel, Sevgi;Kutluk, İbrahim;(Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Doğan Aksan), *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003s.224 Eserde “Kılmak Yardımcı Eylemi” başlığı altında şu açıklamalar yer alır: “Bu yardımcı eylem de etmek anlamında, az kullanılan bir eylemdir. *Namaz kılmak, mecbur kılmak, etkili kılmak, yetkili kılmak, zorunlu kılmak, etkisiz kılmak*

Bu yapıların anlamlarında **karmaşık fiiller** arasında ince farklar olsa da oluşum açısından **karmaşık fiillerle** aynıdır. Yani esas *fiil+ sıfat-fiil yardımcı eylem+ kip eki* şeklinde oluşmaktadır. Bu sebeple bu birleşik yapıları da **karmaşık fiillerin** bir çeşidi olarak kabul edebiliriz. *Bakarsın böyle böyle derken... Ama sonraları, “Hayalci Hoca” adıma bir de “Hanım” ekledilerdi; oldum “Hayalci Hanım Hoca”. Buna da itiraz etmedim. Etse miydum? Hayaller, düşler ölüm adına da gelişebilir çünkü. Çamaşır ipi, ustura, küvetteki su, kireç ocağı, zehir, makineli tüfek, fırın, fıçı... derken bir can kaldırılıp toprağa atılır, çarçabuk geçmiş kılınır; kokmaz, bulaşmaz; buharlaşır.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 178)

11. *Sıfat-fiil + ol-* kalıbının üzerine kip eklerinden herhangi biri gelebileceği gibi **karmaşık fiiller** mastar ekleriyle, sıfat-fiil ekleriyle ve zarf-fiil olarak da kullanılabilir: *Bu resimlere her bakışında bu dünyanın kaybolmuş olmasından dolayı bir hüznün kaplar içimi.* (O.Pamuk, İ, 79) *Thomas Allom’un bir seyahat kitabı için 1839’da yapılmış olan bu gravürünü karanlığı esrarlı bir masal unsuru olarak gösterdiği için severim.* (O.Pamuk, İ, 51) *Aylin her Hindistan seferinden büyülenmiş olarak dönüyordu.* (A.Kulin, AA, 109)
12. **Karmaşık fiillerin zaman** bildirme özelliği *ol-/bulun-* yardımcı eylemleri üzerindedir. Örneğin “Ona yardım ederek çok güzel bir iş yapmış oldun” cümlesiyle “Ona yardım ederek çok güzel bir iş yapmış olacaksın” cümlelerinin bildirdiği **zaman** birbirinden tamamen farklıdır. Oysa her iki cümlenin yüklemine oluşturan birleşik eylemler “-mİş” geçmiş zaman anlamı taşıyan sıfat-fiille kurulmuştur. Demek ki bu eylemlerin **fiil zamanını** bildiren unsur yardımcı fiilde aranmalıdır. Yani bu iki eylemi fiil tablosunda yerleştirmek istediğimizde *ol-/bulun-* yardımcı eylemlerinin üzerindeki zaman eklerine dikkat çekiyoruz. Bu cümledeki zamanı “geçmişte geçmiş”

gibi pek az örnekte bu yardımcı eylemin kullanıldığı görülür. “Bu hal, Fransız devlet adamı üzerinde nasıl bir tesir kıldı.” (YKK, Zoraki, 99)”

ya da “geçmişte gelecek” gibi terimlerle ifade etmeye çalışmak, anlam belirsizliğine yol açabilir ve iki ayrı zaman kategorisi aynı anda ortaya konuyormuş gibi anlaşılabilir. Oysa bir eylemde iki ayrı zaman söz konusu olamaz cümledeki eylemin gerçekleşme zamanı bir tanedir. Esasen “birleşik eylem” diye bir terim vardır ancak “birleşik zaman”dan söz edilemez.⁸² Sonuç olarak **karmaşık fiiller**de birden fazla zaman anlamı yoktur, bu birleşik yapıya zaman anlamını veren bölüm ise *ol-/bulun-* yardımcı fiiline ulanan ekte aranmalıdır. (Bkz. Zaman)

13. **Karmaşık fiiller**deki sıfat-fiillerin **zaman** bildirmediğinden bahsettik, sıfat-fiillerin görevlerinden biri, birleşik yapıya **kip** anlamı katmaktır. Örneğin iç- er i-di “terk dilmiş bir alışkanlık” bildiren kip, ikincisi ise “iç-er oldu” “eskiden olmayan fakat yeni başlamış ve devam etmekte olan bir alışkanlık” bildiren kip görevindedir. Her ikisinde de zaman “geçmiş zaman” dır. (Gülsevin 1999:4) Ancak “alışkanlık” kavramını **görünüş** çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür.⁸³ (Bkz. Görünüş, alışkanlık görünüşü) Bize göre **karmaşık fiiller**deki sıfat-fiillerin bünyelerinde taşıdıkları zaman ve hareket özelliği dolayısıyla görevleri çok renkli ve çeşitlidir. Bu sebeple “karmaşık fiilin kipi sadece sıfat-fiil üzerindedir” diye bir çıkarımda bulunmak sınırlandırıcı bir açıklama olacaktır. Sonuç olarak birleşik fiilin içindeki her ek, doğrudan ya da dolaylı olarak **kip** görevine göndermede bulunabilir, bazı biçimlerde bu kip görevi ağır basabilir. Özetle **karmaşık fiillerdeki** sıfat-fiillerin görevlerinden biri bu birleşik yapıya **kip** anlamı katmaktır.

14. **Karmaşık fiiller**deki sıfat-fiili oluşturan bölüm, **zaman** değil, çoğunlukla **kip** bildirmektedir dedik. Birleşik yapılar içinde sıfat-fiillerin pek çok görev üstlendiğini bu görevlerin bazılarının bağlama

⁸² Gülsevin, Güner, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, VII.Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1999

⁸³ Karaağaç, Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013s.439-

göre ağır bastığını belirttik. Bu görevlerden biri de, sıfat-fiilin eklerinin ulandığı esas fiilin **kılınış** anlamını desteklemektir. Esasen sıfat-fiilleri birleşik yapılar içinde yer almasa bile eylemin **kılınış**ını destekleme özelliği vardır.⁸⁴ Aksan, “**Karmaşık fiiller**de asıl fiile gelen **kip** ekleri ise fiilin tabanında var olan **kılınış** başlama, *sürerli* ve *bitiş anlamlarını* netleştirmek ve pekiştirmek için kullanılır.” (Aksan 1983: 206-210)der. Delice de (esas fiile ulanan bölümü sıfat-fiil saymasa da) **kılınış** görevinin burada olduğunu belirtir: “Fiilin var olan kılınış anlamını belirgin hâle getirmek ya da değiştirmek amaçlı kullanılan zaman kip ekleri basit ve türemiş fiillerde doğrudan doğruya eylemin işleniş zamanını, öbek-fiillerde ise asıl fiile gelerek kılınış anlamını gösterirler. Bu yapıdaki fiillerde eylemin geçmiş, hâl ve gelecek diliminden zamanını gösteren kip eki ise yardımcı fiile gelir.” (Delice 2002: 208)der. Örneğin *Seneye bu zamanlar Amerika’da okuyor olacağım*. Bu cümledeki **-yor** eki belli bir zaman kategorisi bildirmemekte eyleme **süreklilik** anlamı katmaktadır. Cümleye **zaman** anlamını katan unsur ise **ol-** eylemi üzerine ulanmış olan “-acak” ekidir. Bu sebeple bu yapı için **gelecekte süreklilik** tanımı kullanılabilir. Diğer **karmaşık fiiller** için de birden fazla zaman bildiren “gelecekte şimdi, geçmişte gelecek” gibi terimler yerine esas fiilin **kılınış** ve **görünüş** anlamını vurgulayan tanımlar seçilebilir.

⁸⁴ Emre, Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945 s.456 Eserinde “bitimli...bitimsiz kipler” başlığı altında sıfat-fiillerin eyleme kattığı kılınış değerini açıklar: “Fiil kipleri, eylemleri, *bitimli (fini)* veya bitimsiz (*infini*) olarak anlatırlar: bu ayırtımı anlamak için şu iki cümleyi karşılaştıralım: 1. Kardeşim İstanbul’dan yeni *geldi*, üç gün burada *kalacak*, sonra Bursa’ya *gidecek*. 2. İstanbul’dan yeni *gelen* kardeşim, üç gün burada *kaldıktan* sonra, Bursa’ya *gidecek*. (1) numaralı cümlede kullanılan *geldi*, *kalacak*, *gidecek* fiilleri *bitimli* eylemler anlatıyor; şu demek ki bu fiillerle kurulan anlatımlar *kapayıp bitmiş* anlatımlardır; bunların her biri dinleyeni bir şey daha öğrenmek bekleyişi üzerinde tutmaz; halbuki (2) numaralı cümlede tümleş rolünde iki fiil kipi tam, doyurup kandırıcı anlamlar bildirmez: *İstanbul’da yeni gelen kardeşim... diyen kişi* sözünü kesemez, *dinleyen kişi* sözün alt tarafını bekler. Sözünde devamla: *burada üç gün kaldıktan sonra...* kısmını da söyleyen kişi, burada da sözünü kesemez, dinleyen yine sözün alt tarafını bekler. Sözü tamamlayıp kapayan kısım: *Bursa’ya gidecek* anlatımıdır. İşte bu iki cümlede kullanılan fiil kipleri, bu karşılaştırma ile anlaşılıyor ki, iki ayrı devreye girer: 1. anlatımı bitirip kapayan: *bitimli* kipler; 2. anlatımı bitirip kapamayan: *bitimsiz* kipler. Fiilden türeyen eylem isimleri ile ortaçlar üzerine ise *bitip kapanmış* anlatımlar kurulamaz: bunun için bu eylem kiplerine *bitimsiz* denilmektedir. Bitimsiz kipler ancak kapanmamış, tümleş niteliğinde anlatımlar kurmaya yaramaktadır.”

15. **Karmaşık fiillerin** kendine özgü bir **görünüş** özelliği vardır. Birçok araştırmacımız **karmaşık fiillerin** tanımlaması sırasında bu fiillerin basit yapıli fiillere göre farklı ve renkli **görünüş** özelliklerinin bulunduğuna değinmiştir. (Deny 2012: 438) (Ediskun 2010: 239-243) (Karaağaç 2013:525-526) Bazı araştırmacılarımız bu fiillerin zengin **görünüş** özellikleriyle ilgili araştırma ve inceleme çalışmalarının azlığına değinmişlerdir. (Erkman-Akerson 2007:261) Türk dillerinde **kılınış** ve **görünüş** anlamları taşıyıcıları çoğunlukla birleşik fiil şekilleridir. (Yılmaz 2012: 112-113) Birleşik ve katmerli biçimler Türkçede görünüşün bir alt sınıflaması olan fiilin *aşama görünüşünü* veren en açık biçimlerdir. Türkçede basit biçimde bir ek üzerinden hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevleri hakkında yorum yapmak zor iken birleşik ve katmerli yapılarda bu yorum daha kolay yapılmakta her ek bu üç görevden birini üzerine almakta ve böylece ekler hakkında yapılan yorumlar daha net olarak ortaya çıkmaktadır. (Benzer 2008:32) Türkçede *-mİş, -DI, -(I)yor, -mAktA, -mAdA, -AcAK* ve *-Ar/Ir* ekleri zaman ekleri olarak bilinmekle birlikte bu eklerin her biri hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevlerine sahiptir. (Benzer 2008: 125) Ek basit biçimlerde tek başına birden çok görevi yerine getirirken birleşik ve katmerli biçimlerde ekin zaman mı yoksa görünüş mü bildirdiği çok net olarak görülebilmektedir. Bu Türkçeye özgü, Türkçenin güzelliklerinden biridir.(Uzun 2004:110)
16. **Karmaşık fiillerin** basit yapıli fiillerden farklı olarak *yönelim noktasını* değıştirme ve eyleme ikinci bir *yönelim noktası* katabilme özelliği vardır. Örneğin *Ayşe gelecek* cümlesinde konuşurun eyleme yöneldiği nokta konuşma anıdır. *Gelme* eylemine, konuşma anından, *öngörölü* bir perspektifle bakılmış ve eylem, zaman eksenine konuşma anına göre *sonralık* ilişkisiyle yerleşmiştir. *Ayşe yarın saat dörtte gelmiş olacak* örneğindeyse eyleminin zaman çizgisi üzerindeki konumu, konuşma anına göre değil, *yarın saat dört* ile ifade edilen ikincil yönelim noktasına göre belirlenir.(Reichenbach 2005: 72, Johanson 2000: 127) Burada “dolaylı gösterilen yöneliş noktası” da

söz konusu olabilir. Bu durum “şimdi”nin başka bir “zaman”a taşınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunu Türkiye Türkçesinde *i-*, *ol-*, *bulun-* gibi şekiller sağlamaktadır. (Uğurlu 2003:124-133) Yönelim noktasının değişmesi görünüşü belirleyen bir kavram gibi görünse de bu durumun eylemin kip ve kiplikleri üzerinde de etkili olduğu da unutulmamalıdır. Kısacası “*Ol-* yardımcı fiilli yapıların görünüş-zaman özelliği, bağlama göre de şekillenmekte, yapının işaretleyebileceği potansiyel görünüş-zamanlardan biri, bağlama, anlatı türüne vb. göre ön plana çıkabilmektedir. Bu işaretleyiciler yalnız görünüş-zaman kategorisinin değil tahmin, niyet, varsayım vb. kiplik anlamların da farklı zaman dilimlerine yerleştirilerek anlatılabildiğini sağlarlar.” (Aslan 2012: 63)

17. **Karmaşık fiillerin kiplikleri** ise oldukça çeşitlidir. Birleşik yapıların basit yapılı fiillerin kipliklerinden daha çeşitli **kiplik** değerleri taşımaları doğaldır. Ancak bunların **kipliklerini** doğru bir şekilde belirlemek birleşik yapının belli bir bölümüne odaklanarak içinden çıkılacak bir iş değildir. **Zaman** ve **kip** konusunda da önemli olan belirteçler ve söz dizimi gibi bazı unsurlar **kiplik** için de geçerlidir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bağlam üzerindeki çalışmalarda da görüleceği gibi **karmaşık fiillerin** zengin **kiplik** özellikleri taşıması, Türkçenin az sözle çok anlam ifade edebilme gücünün bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.
18. **Karmaşık fiillerin** soru şekilleri şöyledir: Soru edatı partisipten sonra veya yardımcı fiilin çekiminden sonra kullanılabilir. görünmez mi olur? / görünmez olur mu?” (Yelten-Açıkgöz 2008: 18-20) Soru edatının konumu anlam farklılıklarına neden olur. Soru edatının konumu vurguyu etkiler: *Ölse, o da kurtulmuş mu olurdu?* (A.İlhan, YTB, 185)
19. **Karmaşık fiillerin** olumsuzluk şekilleriyle ilgili görüşler ise şöyledir: Bazı araştırmacılar sıfat-fiilden veya yardımcı fiilden sadece birinde olumsuz eki olabileceğini belirlemiştir: “Partisiplerle yapılan birleşik fiillerde olumsuzluk eki, partisip ekinden önce veya yardımcı fiil

kısımında kullanılabilir. Her iki kısmında birden olumsuzluk eki bulunmaz. gel-me-miş ol-, gel-miş ol-ma, gitme-y-ecek ol-, al-maz ol-...”(Yelten-Açıkgöz 2008: 18-20) Günay Karaağaç da aynı fikirdedir: “Ad ögesi ad-eylem olan yardımcı eylemlerde ancak bir olumsuzluk belirtisi yer alır. Bu da ya ad-eylemin olumsuz oluşuyla ya da yardımcı eylemin olumsuzluk eki alışıyla gerçekleşir; çifte olumsuzluk olmaz: *gelmiş olma-*, *gelmemiş ol*, fakat *gelmemiş olma-* mümkün değildir.” (Karaağaç 2013:205) Tufan Demir ise her iki bölümde de olumsuzluk olabileceğini örneklerle açıklar: “Eylemlerle bileşenlerde asıl eylem, yardımcı eylem, ya da hem asıl hem yardımcı eylem olumsuzlaştırılabilir” şeklinde açıklar ve şu örnekleri verir: Bunları *bilmiyor* olmalı ki... Bunları *biliyor olmamalı* ki... Bunları *bilmiyor olmamalı* ki... *duymamış* olmalı... *duymuş olmamalı*... *duymamış olmamalı*.” (Demir 2006: 360) Bazı araştırmacılarımız ise her iki bölümde de olumsuzluk eki alabileceğini (*görüşmemiş* olduk ya da *görüşmüş olmadık*, *dövüşmemiş* olmak ya da *dövüşmüş olmamak* gibi) ancak yaygın olanın sıfat-fiilin olumsuzluk ekini alması olduğunu belirtir: *gitmemiş olmak*, *olmayacak olmak*, *gelmez olmak* gibi.” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:222) (Bilgin 2006:400) Doğrusu olumsuz özelliği **karmaşık fiiller**in kategorilerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin “gitmiş olma, gitmemiş ol, gitmemiş olma” gibi yardımcı eylemin, sıfat-fiilin ve son olarak her ikisinin olumsuzluk eki alabildiği çekimler mümkündür⁸⁵ ve bunların her biri farklı anlam özelliklerine sahiptir. Oysa bir başka **karmaşık fiil** kategorisinde “gidecek olma, gitmeyecek ol, gitmeyecek olma” gibi olumsuzlukların çeşitlerinin tamamı kullanılmamaktadır. Sonuçta teorik olarak bu kullanımların hepsi mümkün olsa da dil kendi kurallarını kendi belirler. Sözlü ve yazılı dilde en kullanışlı olan, kendiliğinden varlığını sürdürür. Bu sebeple bu olumsuzların bazıları

⁸⁵ Bu farklı olumsuzluk şekilleri arasında anlam farkları vardır. Bu farklara çalışmanın metin inceleme bölümünde değinilecektir.

yaygın biçimde kullanılırken bazılarına taradığımız örneklerde hiç rastlanmamaktadır.

20. **Karmaşık fiillerin** çatı özellikleri şöyledir: “Bu yardımcı eylemin ortaça yapıtığı bileşiklerde genellikle çatı eklerini ortaça alır ve bu eylemler geçişli ya da geçişsiz olabilir. Bunun nedeni, böyle oluşmuş bileşik eylemde birinci sözcüğün anlam yönünden daha etkin olmasıdır: *görülmüş olmak, yıkılacak olmak, konuşulmaz olmak, dinlettirmiş olmak* gibi.” (Atabay, Özel, Kutluk 2003:222) Tufan Demir, bu birleşik yapılarda çatının birinci eyleme göre olduğunu belirtir, Böylece biraz *dinlenmiş olduk.* (geçişsiz)” (Demir 2006:379) Muhittin Bilgin karmaşık fiillerin çatı özelliği hakkında şu bilgiye yer verir: “*Olmak* yardımcı eyleminin ortaçlarla kurduğu bileşik eylemlerde çatı eklerini ortaçlar alır. Bu eylemler, anlamı ortaçlarca belirlendiği için, geçişli ya da geçişsiz olabilir: *tanışmış olmak, atılacak olmak, okunmuş olmak, susturmuş olmak...* (Bilgin 2006:400) Sonuç olarak **karmaşık fiillerin** çatı özelliğini sıfat-fiil belirler.

21. **Olmak** fiiliyle oluşan birleşik fiillerin üzerine **imek** eylemiyle üçüncü bir zaman ekinin getirilmesi mümkündür. Bu yolla üçlü bir birleşik fiil yapısı oluşturulabilir. Fatma Erkman-Akerson bu konuya şöyle değinir: “Türkçede [olmak] fiilini kullanarak, fiil çekimini daha da zenginleştirmek, üçlemek mümkündür: [Gel-miş ol-say-dı]; [gel-ir olmuş-tu]; [gel-iyor ol-ur-du]... gibi. [Ol-mak] fiilinin kullanıldığı durumlarda, kişi çekim ekleri asıl fiilin değil, [ol-] fiilinin sonuna gider. Bu özellik de, iki fiili tek bir yapı olarak kabul etmemize olanak sağlar. (Erkman-Akerson 2007:149) Bunun yanı sıra *bulun-* yardımcı eylemiyle oluşmuş bir **karmaşık fiilin** üzerine *ol-* yardımcı eyleminin getirilmesiyle üçlü bir karmaşık fiil yapısının oluşturulması nadiren de olsa mümkündür. Taradığımız edebî eserler arasında bu örneğe sadece bir kez rastlanmıştır: *Evet, sükûnetimi muhafaza ederek, son işleriyle uğraşacak, mezarının yerini seçecek, bu sırada Prag’dan dönmüş bulunacak olan annesini teselli edecek ve nihayet onu, birkaç kişiyle beraber, çukura bırakacaktım.* (S.Ali, KMM, 130)Bütün bunlardan

farklı olarak son bir üçlü birleşik çekime daha rastlanmıştır. O da *idi* ek eylemiyle çekimlenmiş bir fiilin üzerine *olmak* eylemi getirilmesidir: *Attığım oltaya **takılmıştı olmalı** ki, Handan'ın gözlerinden bir ışık geçer gibi oldu.* (A.Kulin, GAY, 254)⁸⁶ Aynı şekilde bu örneğe de tarama çalışmalarında sadece bir kez rastlanmıştır.

Karmaşık Fiillerin Sınıflandırılması:

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler ışığında konumuz olan bu renkli ve çeşitli birleşik fiil yapılarının görev ve özelliklerini sıralamaya çalıştık. **Karmaşık fiillerin** sınıflandırılması ve adlandırılması konusunda çalışan araştırmacılar, yukarıda sıralanan özelliklerin bazılarını ön plana çıkarma yoluna gitmişlerdir. Mesela Zeynep Korkmaz, **karmaşık fiilleri** “a. Öncelik b. Alışkanlık c.Niyet” şeklinde kategorilere ayırmıştır. (Korkmaz 2009: 801-811) Bu adlandırmada “alışkanlık” bir **görünüş** kategorisi iken, “niyet” **kiplik** bildirmektedir, “öncelik” ise **zaman**la ilgili bir nitelendirmedir.

Tahsin Banguoğlu, **karmaşık fiilleri** “1.Öncelik fiilleri 2. Başlama fiilleri 3. Niyet fiilleri” şeklinde sınıflandırırken Korkmaz’ın “alışkanlık” terimi yerine fiilin **kılınış** özelliğini vurgulayan “başlama” ifadesini tercih etmiştir. (Banguoğlu 2007:482-486)

Haydar Ediskun daha çok **kılınış** ve **görünüş** özelliklerini vurgulayarak **karmaşık fiilleri** “başlama, bitirme, davranma” şeklinde üçe ayırır. (Ediskun 2010: 239-243)

Beşir Göğüş ve Tufan Demir de **kılınış** ve **görünüş** özelliklerini ön plana çıkararak “a)Başlama Fiilleri b)Bitirme Fiilleri c)Davranma Fiilleri” adlandırmalarını kullanır. (Göğüş 1962:256-258) (Demir 2006:350-354)

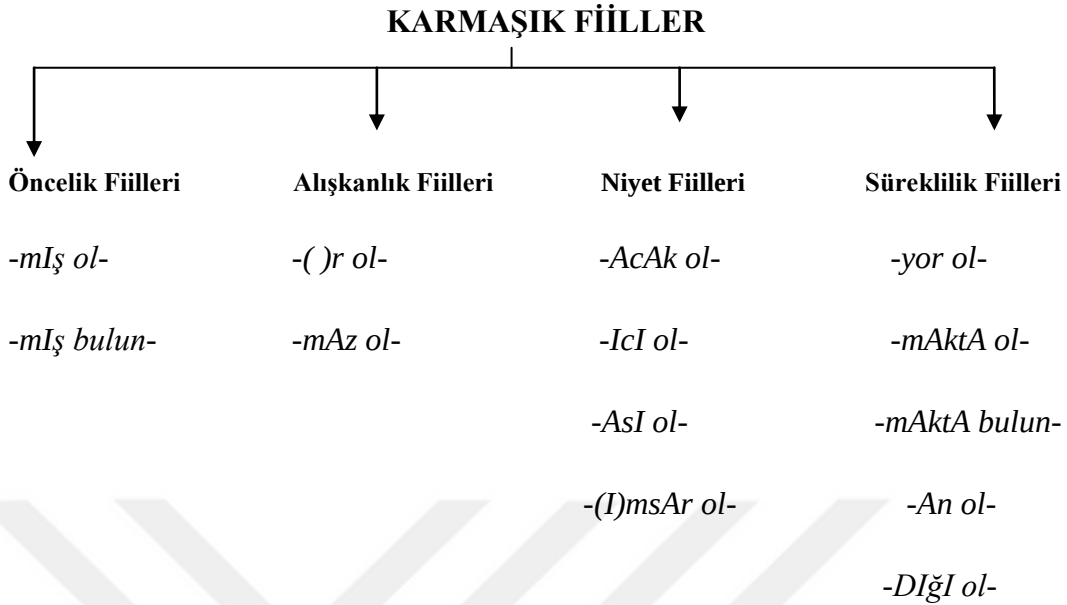
⁸⁶ Bu örneğin yazım hatası olup olmadığına dair hem yazara hem de yayınevine elektronik posta gönderilmiş ancak cevap alınamamıştır.

Mehmet Hengirmen ise **karmaşık fiilleri** ortaçağların bildirdikleri *zaman* özelliklerinden yola çıkarak kategorize etmiştir. (Hengirmen 2006:266-267) Birçok araştırmacı konuyu esas fiilin aldığı sıfat-fiiller ekleri üzerinden sınıflandırmayı tercih etmiştir. (Karahana 1999:37) (Özkan-Sevinçli 2009: 62-64)

J.Deny “Katmerli kipleri” olarak adlandırdığı karmaşık fiilleri en belirgin *görünüş* özelliğine göre sınıflandırır: “1.Geniş zaman gövdesiyle katmerli kip(başlayış görünüşlü): *yazar olmak*. 2.Belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (öncelenik görünüşlü): *yazmış olmak* (Olup bitmiş; yani geçmiş zamana başvurulmuş olarak düşünülen fiil). 3.Niyetli gelecek zaman gövdesiyle katmerli kip(niyetli görünüş): *yazacak olmak* (belkilenik olarak düşünülen fiil) 4.Bulunma halinde fiil adlı katmerli kip (süremlilik görünüş):*yazmakta olmak*. ” (Deny 2012: 439) Bu sınıflandırma oldukça ayrıntılı ve açıklayıcıdır ancak **görünüş** ve **kip** iç içe geçmiştir.

Karmaşık fiillerde özellikle sıfat-fiillerin birden fazla görevi olduğunu yukarıda açıkladık. Sıfat-fiiller esas fiilin *kılınışı*ni destekler, birleşik yapının *görünüşünü* belirler ve bağlamda *kiplik* özelliğini belirlemeye yardımcı olur. Bu kadar çok görev üstlenen sıfat-fiilin, bazı **karmaşık fiillerde** bu görevlerinden bazıları daha belirgin olabilir. Demek ki araştırmacılar birden fazla özelliği olan bu yapının kendilerine göre hangi özelliği ağır basıyorsa ona göre adlandırma yoluna gitmişlerdir.

Sonuç olarak **karmaşık fiillerde** *görünüş*, *kılınışı*, *kip/kiplik* ve *zaman* basit fiillere göre daha belirgindir. Adlandırma sırasında da birleşik yapının bu önemli özelliklerini göz önünde bulundurmamız gayet doğaldır. Bütün bu özelliklerden sadece birine odaklanarak terim vermek zaten kullanışlı olmayacaktır. Korkmaz ve Deny’nin yapmış oldukları tanımlar hem *görünüş*, hem *zaman* hem de *kiplik* özelliklerine değinmekte ve bunlardan belirgin olanı vurgulamaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak ve bu sınıflandırmayı biraz genişleterek oluşturduğumuz yeni sınıflandırmayı şu şekilde şemalandırabiliriz:

Şema 9

Bu tabloda Korkmaz ve Deny'nin sınıflandırmalarına ek olarak **süreklilik fiilleri** yer almaktadır. Bu başlık altında incelediğimiz birleşik yapılar da *sıfat-fiil + ol-/bulun-* şeklinde oluşmakta ve **karmaşık fiillerin** tüm özelliklerini taşımaktadır.

Sonuç olarak karmaşık fiilleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. **Öncelik Fiilleri:** Esas fiile *-mİş ol-* / *-mİş bulun-* kalıbının ulanmasıyla oluşur. **Karmaşık fiiller** içinde en yaygın kullanımı olan yapıdır. Geçmiş zaman bildiren *-mİş* sıfat-fiil eki, bu birleşik yapıya *bitmişlik* görünüşü katmaktadır. Esas fiilde belirtilen eylemin geçmiş zamanda kaldığını, tamamlandığını bildirir. *-mİş ol-* ve *-mİş bulun-* yapıları arasında ince anlam farkları vardır.
2. **Alışkanlık Fiilleri:** Esas fiile geniş zaman bildiren sıfat-fiiller *-()r* veya onun olumsuz şekli *-mAz* eklerinin ulanması ile *ol-* yardımcı eyleminin oluşturduğu birleşik yapılardır. **Öncelik fiillerinden** sonra en çok kullanılan **karmaşık fiiller** bunlardır. Bu yapının en belirgin özelliği adından anlaşıldığı gibi yine sıfat-fiil ekinin birleşik yapıya kattığı *alışkanlık görünüşü*dür. Bu birleşik yapıyla kurulan yüklem eylemin alışkanlık hâlinde sürdüğünü veya süreceğini bildirirler.

3. **Niyet Fiilleri:** -AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -()msAr ol- kalıplarının oluşturduğu birleşik fiillere *niyet fiilleri* denir. Bu birleşik fiillerin kullanım sıklıkları yukarıdakilere göre düşüktür. Bu **karmaşık fiiller** içerisinde en sık kullanılan -AcAk ol- yapısıdır. Bu tür birleşik yapılarda eylemin yapılması için duyulan istek veya eylemi planlama söz konusudur. Bütün tasarımlarda olduğu gibi burada da belli belirsiz bir gelecek zaman anlamı gizlidir. Bu birleşik fiiller, adını yukarıdakilerde olduğu gibi *görünüş* özelliğinden değil, farklı bir anlam özelliğinden almıştır. Bu yapılarda ortak olan ve ağır basan özellik, hepsinde bir tasarlama anlamı olması yani *niyet kipliği* bulunmasıdır. Bu tür birleşik fiillerin *görünüş* özelliği ise tüm tasarlanan fiillerde olduğu gibi *bitmemişlik görünüşü*dür. Ancak *bitmemişlik görünüşü* bir başka **karmaşık fiil** türü olan *süreklilik fiillerinde* de bulunduğu için bu tür fiilleri *kiplik* özellikleriyle adlandırmak daha belirleyici olacaktır.
4. **Süreklilik Fiilleri:** Esas fiile -yor ol-, -mAktA ol-, -mAktA bulun-, -An ol-, -DIĞI ol- kalıbının ulanmasıyla oluşur. Bu birleşik fiiller, geçmişte başlayan ve hâlâ devam eden olayları ifade eder. *Görünüş* özelliği, *bitmemişlik* ve *devam eden bitmemişlik görünüşü*dür. Bununla birlikte esas belirgin *görünüş* özelliği yüklem anlattığı eylemin sürekli gerçekleştiğini, sürece yayıldığını, devam ettiğini anlatmasıdır. Yani bu fiillerin sağladığı en belirgin *görünüş* *sürekliliktir*. Bu nedenle bu tür **karmaşık fiilleri süreklilik fiilleri** olarak adlandırmak uygun olacaktır.

Görüldüğü gibi **karmaşık fiiller** *görünüş* özellikleri ön plana çıkmış şekillerdir. Esasında her birini *görünüş* özelliklerinden yola çıkarak adlandırmak mümkündür. Ancak bazı *görünüş* özellikleri ortak olabildiğinden, **karmaşık fiilin** en belirgin özelliğine göre adlandırmayı uygun bulduk.

Araştırma ve incelemelerimiz doğrultusunda **karmaşık fiillerin** özelliklerini açıklamaya çalıştık. Bu birleşik fiillerin sınıflandırılmasına ve ağır basan özelliklerine göre adlandırılmasına kısaca değindik. Bu konunun öğretimi sırasında önce öğrencilere *fiil* ve *birleşik fiil* kavramı açıklanmalı, ardından *birleşik fiil* çeşitlerinin tamamı verildikten sonra bir *birleşik fiil* türü olarak ama ayrı bir başlık halinde yukarıdaki tabloda başlayarak konu açıklanmalıdır. Konunun

öğretilmesinden önce *sıfat-fiillerin* kavranmış olduğundan emin olunmalıdır. Ayrıca öğrencilerin bu birleşik fiillerin diğer birleşik fiillerden farklarını kavrayabilmeleri için *zaman* ve *görünüş*; *kip* ve *kiplik* arasındaki farklar da açıklanmış olmalıdır. Çalışmanın devamında bu tabloda yer alan **karmaşık fiiller** ve çeşitli anlam özellikleri daha ayrıntılı olarak açıklanacak, örneklerle incelenecektir.

ÖNCELİK FİİLLERİ

-*mış ol-* ve -*mış bulun-* kalıbıyla oluşan⁸⁷ *karmaşık fiillere* “Öncelik Fiilleri” diyoruz. Bu türün en yaygın kullanımında olanı -*mış ol-* biçimi ile kurulanlarıdır. Bu birleşik fiillerdeki sıfat-fiiller, *olmak/bulunmak* fiilinin bildirdiği zamandan daha “önce” gerçekleşmiş bir eylemi işaret ederler. Bu nedenle bu birleşik fiiller için *öncelik fiilleri* ifadesi uygun bir terimdir.

Zeynep Korkmaz, “ ‘Öncelik’ görevindeki birleşik fiiller, geçmiş zaman ad fiillerinin olumlu veya olumsuz biçimleri ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu gösterir.” diyerek -*mış ol-*, -*mış bulun-* kalıbındaki fiillere *öncelik fiilleri* adını verir. (Korkmaz 2009:803)

Tahsin Banguoğlu da bu fiilleri “Öncelik Fiilleri” başlığı altında inceler: “Geçmiş sıfat-fiili (-*mış* sıfat-fiili) ile yapırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamanın öncesinde kılışın ve oluşun bitmiş, tamamlanmış olduğunu anlatırlar: *Anlamış oldum. Görmüş oluyorsunuz. Bitirmiş olacağız.* gibi. (Banguoğlu 2007:482)

J.Deny bu fiilleri “Belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (öncelenik görünüşlü): *yazmış olmak* (Olup bitmiş; yani geçmiş zamana başvurulmuş olarak düşünülen fiil)” başlığında inceler: “Öncelik görünüş, gelecek zaman kiplerinden

⁸⁷ Taramalarımız sırasında sadece bir tane olmak üzere -*mış kıl-* şeklinde oluşan bir yapıya rastlanmıştır: “Bakarsın böyle böyle derken... Ama sonraları, “Hayalci Hoca” adıma bir de “Hanım” ekledilerdi; oldum “Hayalci Hanım Hoca”. Buna da itiraz etmedim. Etse miydim? Hayaller, düşler ölüm adına da gelişebilir çünkü. Çamaşır ipi, ustura, küvetteki su, kireç ocağı, zehir, makineli tüfek, fırın, fiçı... derken bir can kaldırılıp toprağa atılır, çarçabuk geçmiş kılınır; kokmaz, bulaşmaz; buharlaşır.” (A. Ağaoğlu, RBVY, 178) Bu yapıyı “sıfat-fiil + yardımcı eylem” biçiminde oluşması sebebiyle *karmaşık fiiller* içinde saymak mümkündür. Sonuçta *kılmak* Türkçenin yardımcı eylemlerinden biridir ve bu örnekte kendinden önceki sıfat-fiille birleşik eylem oluşturmuştur.

birinde kullanılarak basit fiil çekiminde eksik olan öncelenik gelecek kipini de vermiş olur. Örn. *Siz gelmeden işinizi bitirmiş oluruz. (olacağız).*” (Deny 2012: 439)

J.Deny bu fiillerin anlam özelliğine de değinir: “Niyetli gelecek zaman böyle kullanıldığı takdirde, ‘belkilik’ anlamını verebilir. (Aynı durumlarda tamamıyla Fransızcadaki karşılığı olan *futur antérieur* görevinde olur.) Örn: Unutmuş olacak. Katmerli kipler arzu bildiren sözlerde (buyruk veya dilek-şart kipi olan gereklilik ile) epeyce çok olarak kullanılır. *Sen bu lakırdıyı işitmemiş ol. Geçmiş olsun.*” (Deny 2012: 439-441)

Buraya kadar aktarmış olduğumuz görüşler doğrultusunda diyebiliriz ki *Öncelik fiillerinde* esas fiildeki olay ya da durum konuşma anında artık gerçekleşmemektedir. Örneğin “*Joe istediğini yapmış oluyor böylece.*” (A. Kulin, AA, 292) cümlesinde *olmak* eylemi şimdiki zaman bildirmektedir. Bununla beraber yüklemın anlattığı eylem, öznenin istediğini yapması, konuşma anından “önce” gerçekleşmiştir, yani *yapmak* eylemi bir kez gerçekleşip bitmiştir. Bu eylem geride kalmıştır. O halde *-miş* morfeminin belirgin görevi *öncelik* bildirmektir. *-miş ol-* yapısının çekimlerine, zaman ve kip özelliklerine ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak yer verilecektir. Burada öncelikle genel bir bakış açısıyla *-miş ol-* yapısı içerisinde *-miş* sıfat-fiilin görevini belirlemek gerekir.

Bu *karmaşık fiilin* betimlediği en belirgin *görünüş*, *-miş* sıfat-fiil ekinin birleşik yapıya katmış olduğu *bitmişlik görünüşüdür*. Yani esas fiilin bildirdiği olay ya da durumun *olmak* eyleminin ifade ettiği zamandan önce başlayıp bittiğini ifade eder. Bu sebeple bu tür fiillere *görünüş* odaklı bir yaklaşımla *bitmişlik*, *bitirme*, *biterlik* gibi isimler veren araştırmacılarımız da vardır. Örneğin Beşir Göğüş, “Bir işin bitirilmiş olduğu anlamı verir; *-miş* ekli ortaçlarla yapılır: *yazmış bulunmak*, *görüşmüş olmak*, *gitmiş olmak.*” diyerek bu tür fiilleri “Bitirme fiilleri” adını verir. (Göğüş 1962:256-258) (bk. Demir 2006:350-354)

Haydar Ediskun *-miş ol-* yapısını “Bitirme Fiilleri” başlığı altında ele alır. H.Ediskun bu birleşik fiilin yapılışını “*-miş*’li geçmişin III. tekil kişisine *ol-*, kimi kez de *bulun-* yardımcı fiili ulanarak yapılır” (Ediskun 2010:241) şeklinde açıklar.

Haydar Ediskun, *-mİş ol-* yapısının anlam özellikleri hakkında: “Bitirme fiillerinin olumlu ve olumsuz biçimlerinin anlam sınırı geniştir.” der ve “Zaman bakımından temel eylemin daha önce olup bittiğini, sonuçlandığını anlatır: Yazmış ol- (=yazma eylemi daha önce sonuçlanmak); okumamış ol- (=okumamak eylemi daha önce olup bitmek, sonuçlanmak)” diyerek bu fiillerin *görünüşünü* vurgular. (Ediskun 1984:241)

Sonuç olarak esas fiillere gelen *-mİş* sıfat-fiillerinin *ol-/bulun-* yardımcı eylemiyle oluşturduğu birleşik fiillere *öncelik fiilleri* denir. Bu eylemlerdeki *-mİş* sıfat-fiili esas fiilin zamansal olarak yardımcı eylemin ifade ettiği zamandan *önce* gerçekleştiğini bildirir. *Öncelik* burada zamansal bir kategori olarak değil *bitmişlik* gibi bir *görünüş/bakış* olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle *-mİş* sıfat-fiili birleşik eylemin daha önce gerçekleştiği bir noktaya bakışı sağlar.

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi fiil zamanlarının tespitinde zaman denilen soyut akışta üç nokta üzerinde durulur:

1. Konuşma Anı: Konuşmanın hâlihazırda yapılmışa devam edildiği andır.
2. Fiil Zamanı: Fiilin yapıldığı andır.

Zaman hattında bu iki nokta göz önünde bulundurulduğunda, konuşma anında gerçekleşmekte olan fiiller şimdiki zaman {-Iyor} ile, konuşma anından sonra gerçekleşecek fiiller gelecek zaman {-AcAk} ile; konuşma anından önce gerçekleşenlerse geçmiş zaman {-DI}, {-mİş} ile çekimlenmelidir. Fiilleri konuşma anının etrafına yerleştirmek suretiyle “*basit zamanlı fiiller*” meydana gelir.

3. Referans Anı: Fiil zamanının tespitinde kullanılacak başka bir fiilin gerçekleşme anıdır.

Basit zamanlı fiillerde konuşan fiilin zamanını içinde bulunduğu ana, şimdiye göre belirlemektedir. Oysaki birleşik zamanlı fiillerde konuşan, fiili geçmişte belirlediği başka bir ana göre zamanlamaktadır. Buradan; geçmişteki bir noktaya göre şimdi; geçmişteki bir noktaya göre geçmiş, geçmişteki bir noktaya göre gelecek vb. zamanları karşımıza çıkaracaktır. (Güler 2006: 26-27) (bk. Zaman)

İşte *karmaşık fiillerde* ana fiillerdeki sıfat-fiiller birleşik fiilin farklı bir zamana odaklanmasını sağlar. *Öncelik fiillerinde* bu görev *-mİş* eki üzerindedir. Bu

sebeple açıklamalarımıza *-mİş* morfemi ve özelliklerini açıklayarak devam etmek yerinde olacaktır.

-mİş morfemi:

Bu morfemin oluşturduğu sıfat-fiillere “*-mİş* yapılı sıfat-fiiller” (Ediskun 2010:251)⁸⁸ ya da “geçmiş zaman sıfat-fiilleri” denmektedir. (Banguoğlu 2007:423)⁸⁹ (Korkmaz 2009:923)⁹⁰ Bu sıfat-fiil eki genellikle “geçmiş zaman bildiren partisip” olarak tanımlanmaktadır. (Hatipoğlu 1969: 40)⁹¹ (Ergin 1993: 317)⁹²

⁸⁸Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010 s.251 Haydar Ediskun, “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde “ *-miş* yapılı sıfat-fiiller” başlığı altında şu bilgiyi verir: “*-miş* yapılı sıfat-fiiller, geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelikler bildirirler: yaşanmış yıllar- sarsılmamış inanç, gezilmemiş yerler... vb.”

⁸⁹Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007s.423 Tahsin Banguoğlu, “Türkçenin Grameri” adlı eserinde bu sıfat-fiili “Geçmiş Sıfatfiilleri” başlığı altında inceler: “Sıfat olarak en canlı şekilde görülürler. *-miş* sıfatfiilleri en çok geçişsiz ve edilgen fiil tabanlarından elde edilen sıfatfiilleri olurlar ve sıfat olarak da kullanılırlar. Sıfatfiil olarak iyelik eki almazlar ve yüklemi oldukları iç cümleyi bütünüyle baş cümleinin unsurlarından birine sıfat yaparlar: *Bütün Anadolu’yu dolaşmış bir mühendisle tanıştık.* *-miş* sıfatfiilleri fiil kişi ekleri alıp dolaylı geçmiş zaman kipini meydana getirmişlerdir.”

⁹⁰Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2009s.923 Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde “Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller” bölümünde “*-mİş/-mUş* Ekiyle” başlığı altında şu bilgileri verir: “*-miş* */-muş* ekiyle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiili de dilimizde sıfat, geçici ad, kalıcı ad ve zarf görevleri yüklenmiştir. Ancak, her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, *-mİş* */-mUş* ekiyle kurulmuş çekimli fiillerde olduğu gibi ‘duyulan’ veya ‘sonradan fark edilen’ bir işlev görmez. Yalnızca geçmiş zaman bildirir.” Z. Korkmaz, bu sıfat-fiilin sıfat ve ad olarak çeşitli görevlerinden bahseder ve *-mİş/-mUş*’lu sıfat-fiilin geçmiş zamana bağlı hareket gösteren geçici bir ad olarak da kullanılmakta olduğunu ve *İle* edatı ile bir edat grubu oluşturabildiğini belirtir. Söz konusu sıfat-fiillerin zamana bağlı geçici adlarla, zaman gösterme işlevini kaybetmiş kalıcı adlar arasında gidip gelen bir özellik taşıdığını ve *-mİş/-mUş* sıfat-fiil ekleri ile kurulmuş geçici adların kaybolma aşamasına geldiğini özellikle açıklar. Ayrıca *-mİş/-mUş*’lu ekiyle kurulan sıfat-fiilin bir başka sıfat-fiil veya çekimli fiil önünde zarf göreviyle kullanıldığından bahseder.

⁹¹Hatipoğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969 s.40 Vecihe Hatipoğlu *-mİş* ekini “geçmiş zaman ortacı”na dâhil eder: “Geçmiş zaman kavramı veren ve ad, sıfat gibi kullanılan ortaç” olarak açıklar.

⁹²Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın, İstanbul, 1993 s.317 Muharrem Ergin “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde “Partisipler” başlığı altında sıfat-fiillerin tanımını yapar ve *-miş*, *-miş*, *-muş*, *-müş* partisibi hakkında şu açıklamayı yapar: “Geçmiş zaman ifade eden bu ek de çok kullanılan bir partisip ekidir. Tabii, bu ekin eskiden yalnız düz şekilleri vardı. Vokal uyumuna son devirlerde bağlanmıştır. Bu ek de aynı zamanda şekil ve zaman eki durumuna geçen partisip eklerindendir. Partisip eki olarak bu ekin geçmiş zaman ifadesinde öğrenilen geçmiş zaman ifadesi pek yoktur. Sadece geçmiş zaman ifadesi vardır.”

(Bozkurt 1995: 358)⁹³ (Koç 1996:312-313)⁹⁴ (Bayraktar 2004:54)⁹⁵ (Eraslan 2000:111)⁹⁶ (Atabay, Özel, Kutluk 2003:233)⁹⁷

-*mİş* morfemi isim, sıfat ve fiillerin belirsiz geçmiş zaman oluşumunu sağlayan bir ektir. (Necmi 1933:224-225)⁹⁸ -*mİş* ortacı, fiil gövdesini ilettiği eylemi nitelik imgesinde karşılayan, çoğunlukla bu nitelikleştirilmiş eylemin sonucu olan durumu da gösteren (Guzev 1990:121), bu yüzden bazı araştırmacıların, bu şekil “geçmiş zaman bildirir” (Kononov 1956:472) demesine yol açan fiil ad şeklidir. İşlek ve verimlidir. Geçmiş zaman ile edenlik anlam birimciğine sahiptir. Demek ki bu şeklin anlamı, şimdiki zaman kesitinden önce, yani geçmişte geçen bir olay olarak gerçekleşen nitelikleştirilmiş eylemdir.” (Yılmaz 2006:85)⁹⁹

⁹³ Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995 s.358 Fuat Bozkurt “Türkiye Türkçesi” adlı eserinde eylemsileri tanımladıktan sonra “Sıfata Dönüşüm” başlığı altında -mış eki hakkında şöyle der: “Geçmiş zaman ortacıdır. Çok sık kullanılır.”

⁹⁴ Koç, Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996 s.312-313 Nurettin Koç “Yeni Dilbilgisi” adlı eserinde bu sıfat-fiili “geçmiş zaman ortacı” başlığı altında inceler: “Geçmiş zaman ortacı -dık (-dik, -duk, -dük) ve -mış (-miş, -muş, -müş) ekleriyle yapılır.”

⁹⁵ Bayraktar, Nesrin, *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları:838, Ankara, 2004 s.54 Nesrin Bayraktar, bu ekin “geçmiş zaman anlamı veren sıfat-fiillerden” olduğuna değinir, sıfat-fiil eklerinin tarihi gelişimi hakkında bilgiler veren N.Bayraktar, “-mİş” ekinin -duğ/-dük sıfat-fiil ekinin sonra en fazla kullanılan ek olduğunu belirtir.

⁹⁶ Eraslan, Kemal, “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları:773, Ankara, 2000 s.111 Prof.Dr.Kemal Eraslan, “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları” adlı makalesinde isim-fiillerin fonksiyonlarını ‘*Hareket hali ifadesi*’, ‘*İsim ifadesi*’, ‘*Zaman ifadesi*’ şeklinde inceler. ‘*Zaman ifadesi*’ olarak isim-fiilleri zaman ifade edişlerine göre üçe ayırır. “1.Geçmiş zaman ifade eden isim-fiiller” bölümünde -mış,-miş,-muş,-müş partisibi hakkında şu bilgiyi verir: -duğ/-dük, -tuğ/-tük; -mış/-miş; -yuk/-yük isim-fiil ekleriyle teşkil edilen isim-fiiller geçmiş zaman ifadesi taşırlar.”

⁹⁷ Atabay, Neşe; Özel, Sevgi; Kutluk, İbrahim; (Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Doğan AKSAN), *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003s.23 Eserde “Ortaçlar” başlığı altında sıfat-fiillerin özellikleri açıklanır ve geçmiş zaman ortaçları ile ilgili şu bilgilere yer verilir: “*Geçmiş zaman ortaçları*, ortaçların geçmiş zaman kavramı taşıyanları olup -dık ve -mış ekleriyle kurulanlardır: *tanıdık* kişi, *bildik* yer, *bitmiş* iş, *kaymış* toprak gibi. Bu ortaçların olumsuzları -ma (-me) olumsuzluk ekiyle yapılır ve çok kullanılır: *kırılmadık* cam, *çıkmadık* can, *olmadık* iş, *bitmemiş* kitap, *yanmamış* odun, *olmamış* iş gibi. Geçmiş zaman ortaçları, çoğunlukla -mış ekiyle kurulanlar, başka bir eylem ya da yardımcı eylemle kullanıldıklarında geçmiş zaman görünümü verirler: *tanıdık olmamak*, *yapmış görünmek*, *gelmiş olmak*, *kesmiş bulunmak* gibi.

⁹⁸ Necmi, İbrahim, *Türkçe Gramer*, Holivut Matbaası, İstanbul, 1933s.224-225 İbrahim Necmi, “Türkçe Gramer” adlı eserinde “fiil maddelerine ilâve edilerek hem isim ve sıfat, hem de fiil sıygası yapabilen lâhikalar”dan dördüncüsü olarak “IV. -*Miş* lâhikası”nı açıklar: “Fiil maddelerine ilâve edilerek isim, sıfat ve naklî mazi sıygası teşkiline yarar. *Geçmişten geleceği anlamalıdır. Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer. Biz bu âlemin heveslerinden geçmiştiz.* gibi.”

⁹⁹ Yılmaz, Özlem Deniz, *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006 s.66-85 Eserde yazar, “isimsi-sıfatsı şekil kavramı” ve “ortaç kavramı” nı iki ayrı başlık altında inceler. -*Dik*, -(y)*EcEk* ve -(y)*Esİ* şekillerini “isimsi-sıfatsı şekil kavramı” olarak, -*mİş*, -(E/İ)*r*, -*mEz*, -

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde “Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller” bölümünde ‘-mİş/-mUş Ekiyle’ başlığı altında şu bilgileri verir: “-miş /-muş ekiyle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiili de dilimizde sıfat, geçici ad, kalıcı ad ve zarf görevleri yüklenmiştir. Ancak, her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, -mİş /-mUş ekiyle kurulmuş çekimli fiillerde olduğu gibi ‘duyulan’ veya ‘sonradan fark edilen’ bir işlev görmez. Yalnızca geçmiş zaman bildirir.” (Korkmaz 2009:923)

Z. Korkmaz, bu sıfat-fiilin sıfat ve ad olarak çeşitli görevlerinden bahseder ve konuyla ilgili şu bilgileri verir: “-mİş/-mUş ’lu sıfat-fiil, geçmiş zamana bağlı hareket gösteren geçici bir ad olarak da kullanılmaktadır. Bu özelliği ile iyelik, çokluk ve bazı ad çekimi ekleri alarak çekime girmekte ve cümlede farklı görevler yüklenebilmektedir. Ancak, ekin yalın durumuyla oluşturduğu geçici adlar, çoklukla kalıplaşmış kalıcı adlara dönüştüğü için, yalın durumdaki geçici adlar Eski Türkçedekine oranla pek sınırlıdır. Genellikle de +lAr çokluk eki olarak adlaştırmıştır. Ek bu yapıdaki kullanımlarda, eklendiği fiile “...olan, olanlar, olan kimse” anlatımı kazandırır. Ad tamlamalarının tamlayan ögesi olur. İle edatı ile bir edat grubu oluşturabilir:

Sekiz on kilometre uzaktaki bir tepelikten Halebin seyrekleşmiş ışıklarını görünce İrfan, çölde günlerce şaşkın ve susuz kalıp nihayet bir kıyı kenarına yaklaşmışların sevincini duydu, hayata kavuşmuş gibi oldu. (R.H.Karay, S, 142)

Dediler, hayırlı bir iş yaptıklarına herkesi inandırmış olanların uydurma neşesiyle, fakat gönülleri isli, evlerine döndüler. (R.H.Karay,GH, 11) vb.

-mİş/-mUş sıfat-fiil eki ile oluşturulan geçici adların çoklukla kalıcı adlara dönüşmüş olması, bunların geçici ad olarak ad çekimi ekleri almasını da bütünüyle sınırlandırmış gibidir. Nitekim *düşmüşü* ‘düşmüş olanı, güç durumda olanı’, *korumak, geçmişe bağlanmak, okumuştan yararlanmak* örneklerdeki söz konusu sıfat-fiiller de zamana bağlı geçici adlarla, zaman gösterme işlevini kaybetmiş kalıcı adlar arasında gidip gelen bir özellik taşımaktadır. Bu durum -mİş/-mUş sıfat-fiil

(y)En şekillerini ise “ortaç” olarak değerlendirir. Bu iki kavram arasındaki farkı, temel olarak ortaçlarda eden(fail) anlam birimciği olmasına yani, belirtme öbeklerinde eylem ile nesne arasında eylemin failinin belirtilence karşılanan nesne olduğunu dile getiren eden(lik) anlam birimciği bulunmasına bağlar.

ekleri ile kurulmuş geçici adların kaybolma aşamasına geldiğini gösteriyor. Bu nedenle örnekler pek sınırlı ve belirli anlatım biçimlerine bağlıdır:

Düşmüşse “düşmüş olan, düşmüş olan kimseye” yardım etmek, onu kalkındırmak, insanlık görevidir.

Geçmişe “geçmişte olanlara” körü körüne bağlılık, geleceği köreltmektir.

Bu sıfat-fiilin geçici ad olarak yönelme durumu ekiyle genişletilmesi, “tahmin, benzerlik” bildiren ve yönelme durumu isteyen *benze-* fiili ile birleşmesinde görülür:

Bu taze su kenarında yaz sıcağı kadar ılık çocuk, bana gösterdiği ilk âşinalıktan pişman olmuşa benzer gibiydi. (S.Faik, BE, I, 41)

Ekin ilgi durumu ve çıkma durumu ekleri alarak oluşturduğu geçici adlar da pek seyrek. Bu türlü nadir örnekler genellik özelliği taşımaz. Daha çok kişilerin şahsî eğilimlerini yansıtır niteliktedir:

Görmemişin “görmemiş olan kimsenin” bir oğlu olmuş çekmiş bacağı koparmış.

Şimdi artık kaybolmuşsun “kaybolmuş olanın” peşine mi düşeceksin.

Servet Beyin hiç durmadan almıştan “almış olmaktan”, almamıştan “almamış olmaktan” söz etmesi iyiden iyiye canını sıkarak olmuştu. (Korkmaz 2009:929-931)

Jean Deny “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde “-mİş’lı geçmiş zaman sıfat-fiili” başlığı altında ekin anlamı hakkında fazla bilgi vermeden sadece bu sıfat-fiilin belirsiz geçmiş zaman gövdesi olarak da kullanıldığını belirtir. (Deny 2012: 410)

Yusuf Çotuksöken “Türkiye Türkçesi’nin Ekleri” adlı eserinde “-(y)mİş” başlığı altında öncelikle ekin çekim eki görevinden bahseder. Belirsiz geçmiş zaman, söylenti(rivayet) anlamlarını örnekler verir. Ardından I)Dizim Kurucu Ek. Başlığı altında *sıfatlaştırma eki* terimini kullanır ve şu açıklamaları yapar: “Eylem tabanlarına getirilir, geçmiş zaman kavramı taşıyan sıfat işlevli yantümcelerin diziminde yer alır: *unutul-muş (yazılar)* 2.Kimi (deyimisel yapılı) ikilemelerin yapısında yer alır: *bilmiş bilmiş, durmuş oturmuş.*” Son olarak ekin yapım eki olarak eylem tabanlarında kişi, araç, zaman, yiyecek kavramı veren adlar, kişi adları ve yer adları türetmede kullanılması örneklenir: *er->er-miş, Durmuş, Ödemiş.*” (Çotuksöken 2011: 139-140)

Mecdut Mansuroğlu “-Mİş Ekinin Fonksiyonları” adlı makalesinde ekin isim yapma özelliğinden de bahseder: “Bazı çağdaş lehçelerimizde bunun yerine “öğrenilen geçmiş zaman” göreviyle -p zarf-fiil ekinin geçmiş olması, ekin

kullanılışında daralmaya yol açmıştır. –gan /-gen > -An, -Dık/-DUk gibi diğer geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri de –mİş /-mUş ekinin daha az kullanılmasına veya kullanımdan düşmesine yol açmıştır. Ayrıca isimlerin kullanılışında öğrenilen geçmiş zaman manasının bulunmasına imkân olmaması, ekin, çekim eki olarak da bazen bu zaman kavramını kaybetmesine yol açmıştır. Nitekim Türkiye Türkçesinde de bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller bazen –An, bazen de –Dık /-DUk ekleriyle teşkil edilen sıfat-fiiller gibi bir mana verir; yani bu ekle türetilen isimlerde “öğrenilen geçmiş zaman” kavramı fiil çekimlerindeki kadar açık ve belirli değildir.”(Mansuroğlu 1953:345-350)

Sonuç olarak –mİş morfeminin konumuz gereği en çok ilgileneceğimiz görevi geçmiş zaman bildiren sıfat-fiil görevi olsa da cümledeki yükleme belirsiz geçmiş zaman anlamı katan, kimi zaman kalıcı ad türeten yapım eki de olan işlevsel bir ektir. Ekin tarihçesinden kısaca bahsedecek olursak Ahad Üstüner’in “Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri” adlı eserinde ekin görevleri hakkında verdiği bilgilere değinebiliriz: “-mİş/-mUş eki, Eski Türkçe devresinden beri Türk lehçelerinde “öğrenilen geçmiş zaman” fiil çekimlerini kurmuştur ve yaygın olarak geçmiş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır. Göktürkçe ve Uygurcada, Batı Türkçesinin tarihî yazı dillerinde; çekimli fiil sık sık ve sıfat-fiil eki olarak nadiren Doğu Türkçesi metinlerinde, Çağatay Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Günümüzde de sıfat-fiil eki olarak daha çok Batı Türkçesi diye adlandırılan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi gibi Türk yazı dillerinde ve –mıs/-mis, -mus/-müs şekillerinde Karay Türkçesinde kullanılmaktadır.” (Üstüner 2000:148)

Kemal Eraslan’ın “Eski Türkçe’de İsim-Fiiller” adlı eserinde “–mİş/-mİş” başlığında şu bilgiler verilir: “Geçmiş zaman ifadesi taşıyan ve Türk lehçe ve şivelerinde çokça kullanılışı olan isim-fiil ekidir. Eski Türkçe’de genellikle –muş/-müş şeklinde kullanılırdı. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna daha ziyade Batı Türkçesi içinde bağlanmıştı. Ek, Eski Türkçe devresinden itibaren şekil ve zaman eki durumuna geçip ‘öğrenilen geçmiş zaman fiil çekimi’ni kurmuştur. (Eraslan 1980: 28)

Günay Karaağaç da “Türkçenin Dil Bilgisi” adlı eserinde “-miş, -miş, -muş, -müş” başlığında ekin farklı Türk yazı dillerindeki kullanımlarıyla ilgili açıklamalar yapar: “Geniş zamanın olumsuzu bildirmede kullanılan bu ek, zaman zaman donuklaşıp kalıcılaşabilir.

ESKİ TÜRK YAZI DİLLERİ	
Eski Türkçe	-miş/-miş
Eski Anadolu Türkçesi	-miş/-miş
Kıpçakça	-miş/-miş
Çağatayca	-miş/-miş
ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİ	
Türkiye Türkçesi	-mış/-miş/-muş/-müş
Azeri Türkçesi	-mış/-miş/-muş/-müş
Türkmence	-mış/-miş/-muş/-müş
Tatarca	-mış/-mêş
Kazakça; Karakalpakça; Nogayca	-mıs/-mis/-bıs/-bis/-pıs/-pis
Kırgızca	-mış/-miş/-muş/-müş
Kırım Türkçesi	-mış/-miş/-muş/-müş
Uygurca	-mış/-miş/-muş/-müş
Özbekçe	-miş
Yakutça	-bit/-bit; but/-büt; -pıt/-pit/-put/-püt; -mit/-mit, -mut/-müt,,
Çuvaşça	-nĭ/-nĭ

Tablo 21

-miş ekinin kullanımları: Eylemlerden nitelik veya bu niteliği taşıyan varlığı bildirir adlar yapar: *çok->çökmüş; dol-dolmuş; don->donmuş; er->ermiş; geç->geçmiş;*

kızır->kızarmış; kok->kokmuş; oku->okumuş; piş->pişmiş; sol->solmuş; yan->yanmış; yetiş->yetişmiş. (Karaağaç 2012:305)

G.Karaağaç, aynı eserde bu ekin *öğrenilen geçmiş zaman* bildirme görevi hakkında şu bilgileri verir:

“a.Öğrenilen geçmiş zaman, belirli bir geçmişte ve kesin biçimde tamamlanmış, fakat sonradan öğrenilmiş veya kesinliği hâlâ bilinmeyen bir olma ve yapmaya işaret eder: *Akrep, nokta nokta ruhumu sokmuş.; Aaa, çorabım kaçmış.; İstanbul’u aldığıında Fatih 21 yaşındaymış.; Dün gece İzmir’e çok yağmur yağmış.*

b.Masal ve fıkraların anlatımlarında, öğrenilen geçmiş zaman kullanılmasının kural durumuna gelişinin nedeni; bunlardaki olayların görmeye değil, duymaya dayalı olmasındandır. *Bir varmış bir yokmuş.; Bir gün Nasrettin Hoca’ya sormuşlar.*

c. ‘*belki, galiba, sanırım*’ gibi cümle başı edatlarıyla ve –*dır* kuvvetlendirme ve ihtimal birleşik çekimi ile birlikte kullanıldığında ihtimal, varsayım anlamları taşır: *Kim bilir şimdiye kadar gelmiştir.; Belki o da beni sevmiştir.; Umarım aldığıın vazo da kırılmamıştır.; Sanırım seni anlamıştır.*

ç.Öğrenilen geçmiş zamanın en yaygın kullanımlarından biri, gerçekleştiği kesin olarak bilinen bir durumu dile getirmektedir. Öğrenilen geçmiş zaman, ana zamanlardan biri olarak, birleşik çekimleri bol olan bir zamandır. –*dır* ekiyle de pekiştirilir ve görülen geçmiş zamanmış gibi anlam kazanır: *Böylece hava boşluğunda uçuşan dilin sesleri resmedilerek kalıcı kılınmıştır.; Bu sevgi burada bitmiştir.; Ne çok zaman yüreğim yanmıştır da ağzımı açmamışımdır.*

d.Öğrenilen geçmiş zaman eki vurguyu üzerine çeker.” (Karaağaç 2012:366-367)

H. İbrahim Delice ise “*Yüklem Olarak Türkçede Fiil*” adlı yazısında “-*mış* - morfemi ile, fiil tabanlarına -*filin* kılınışı ne olursa olsun- eylemin gerçekleşmesini aktarıcının başkasından öğrendiğini ya da sonradan şahit olduğu anlamını katan kipliktir. “*Ahmet bugün okula gelmiş*” cümlesindeki gelme eyleminin ya aktaranın eylemin gerçekleşmiş olmasından sonra görmesine ya da başkasının kanalıyla

öğrenmesine dayalı gerçekleştiğini ve beraberinde eylemin bitmişliğini tespit edebiliyoruz. Bu kipliği değişik anlamlar katarak kurgulamamız mümkündür. Bu durumda yine öbek-fiil yapısını kullanmamız gerekmektedir.” (Delice 2002: 205)

Turgay, Sebzecioğlu da “Türkçede Kip Kategorisi ve –Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri” adlı makalesinde bir biçimbirimin birden fazla gramatikal kategoriye işaret edebileceğini düşündürten açıklamalar yapar ve –*mİş* morfeminin *zaman* bildirmekten başka *kip* de bildirebileceğine değinir. Araştırmacı bu durumu örneklerle açıklar: “–*mİş* biçimbirimi bildirme kipi içerisinde verilmekte ve bu biçimbirimin belirsiz bir geçmiş zamanı işaret ettiği söylenmektedir. Oysaki –*mİş*’ın gerçekten bir zaman gösterdiği kabul edilse bile, bunun her zaman geçerli bir kural olmadığı çoğu tümcede açıkça görülmektedir.

a. Araba da arabaymış ha!

b. Güya çok zekiymiş!

c. Neymiş efendim, ben oraya ayağımı atarsam beni kovacakmış.

a tümcesinde *şaşıрма* ve *övgü*, b tümcesinde *alay*, c tümcesinde *hafife alma* kipleri vardır ve bu kiplerin oluşumunda –*mİş*’ın görevi oldukça önemlidir. Bu tümcelerde –*mİş*’ın belirsiz geçmiş bir zamanı değil, çeşitli kipleri gösterdiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu örneklerden onlarca verilebilir. Bu anlamda –*mİş*’ın bazı tümcelerde zaman bazı tümcelerde kip bildirdiğini söylemek, sadece zaman bildirdiğini söylemekten daha tutarlı görünmektedir.

Bir de yukarıdaki tümcelerin geçmişi değil, geniş bir zamanı gösterdiği düşünülürse –*mİş*’ın yalnızca geçmiş zaman olarak varsayılan işlevinin bile genel geçer bir kural olmadığı anlaşılabacaktır.” (Sebzecioğlu 2004: 21)

Eyüp Bacanlı, “Türkiye Türkçesindeki –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf” adlı makalesinde –*mİş* ekinin *bitmişlik*, *sonuçsallık* ve *durağanlık* özelliğine değinir: “Reichenbach’a kadar cümledeki zaman iki açıdan değerlendirilmekteydi: i) konuşma noktası, ii) olay (veya durum) noktası. Reichenbach bu iki zamansal unsurun dilsel zamanı incelemek için yeterli olmadığından hareketle üçüncü bir unsurun varlığını öne sürdü: iii) atıf noktası (1947: 288-298). Reichenbach’ın, atıf zamanıyla ilgili bu kuramını Türkçe ve

İngilizceden ‘geçmişteki bitmişlik (past-perfect)’ bildiren örneklerle şöyle açıklamak mümkündür.

(1) *Ben eve geldiğimde Mehmet çoktan gitmişti.*

‘When I came home, Mehmet had already gone.’

Bu cümlelerde üç farklı zamansal kesitten bahsedilebilir. Birincisi, olay zamanı (Mehmet’in gitmiş olması), ikincisi, konuşanın atıfta bulunduğu zaman (konuşanın eve gelmiş olması), üçüncüsü ise konuşma zamanıdır. Olayın gerçekleşmesi, atıf zamanının önündedir, atıf zamanı ise konuşma zamanının önündedir. Bu zamansal ilişkinin zaman hattı üzerindeki görünümü aşağıdaki şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şema 10

Bu çalışmada olay zamanı Z^O şeklinde, atıf zamanı Z^A şeklinde, konuşma zamanı da Z^K şeklinde kısaltmayla gösterilecektir. Böylece yukarıdaki cümlelerdeki zamansal sıralanma şu şekilde de gösterilebilir: $Z^O > Z^A > Z^K$ (Reichenbach 1947: 290, 297; Comrie 1985: 125).” (Bacanlı 2008:43-44)

Aynı çalışmada *-miş* ekinin *bitmişlik* özelliği hakkında şu bilgiler verilir: “*-miş* eki evrensel bitmişlik bildiren değil, bu çalışmada da görüleceği gibi varoluşsal bitmişlik bildiren bir ek olarak nitelenebilir. Bununla birlikte onun varoluşsal bitmişlik bildiriminin istikrarlı olmadığı belirtilmelidir. Onun bitmişlik bildirimi, Johanson’un odaklılık kavramıyla daha iyi açıklanabilir. Odak hiyerarşisine göre Türkiye Türkçesindeki *-miş* eki, atıf zamanı bakımından hem konuşma anına hem de geçmişteki herhangi bir noktaya veya zamana tekabül eden zamansal değerler üreten düşük odaklı bir postterminal olarak tezahür etmektedir (Johanson 2000b: 119, 122-123).”

Eserde *-miş* ekinin sonuçsallık özelliğiyle ilgili şu bilgiler verilir: “*-miş* ekinin en eski metinlerden günümüze nasıl bir anlam ve zamansal atıf değişimi seyri izlediğine bakıldığında görülür ki *-miş* kökeni itibarıyla sonuçsallık bildiren bir sıfat-fiil ekidir ve onun sıfat-fiil olarak günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımları hâlâ

sonuçsallığa ve ‘durağanlığa (stativity)’ işaret etmektedir: *ölmüş adam* ‘dead man (a man who has become/is dead)’, *kırılmış bardak* ‘broken glass (glass which is/has been broken)’, *pişmiş yemek* ‘cooked food (food which is/has been cooked)’ vb. (krş. Slobin & Aksu 1982: 188-191; Aksu-Koç & Slobin 1986: 164-165; Johanson 2000a: 75; Csató 2000: 33-36).

Eski Türkçedeki *-miş* eki, yine aynı dönemde lehçesel olduğu anlaşılan anlam ikizi *-dok* ekiyle birlikte “kazanılmış bir özellik, hâlihazırda olan bir sonuç, öznenin durağan görünümlü karakteristiği” şeklinde nitelenen benzer anlamsal özelliklere sahip iki sıfat-fiil ekinden biridir (Grunina 1976: 23-24; 1991: 177-179). Bu benzer anlam ilişkisi yüzünden runik anıtlarda *-miş* ekinin olumsuzluk çekimi hiçbir zaman *-mamış/-memiş* şeklinde yapılmamış ve bunun yerine ‘yedekli (suppletive)’ bir şekil olarak *-madok/-medök* şekli kullanılmıştır (Grunina 1976: 23; Doerfer 1993: 87; Tekin 2003: 184-185; Erdal 2004: 273-274, 293-300). Nitekim Eski Türkçedeki (*-mİş* ve *-mAdOk* şekillerindeki) bu yedekli çekimleme günümüz Yakut ve İran’daki Halaç Türkçelerinde korunmuştur (Grunina 1976: 20, 23; Kırıl 2000: 92-96).

-mİş ve *-dOk* ekleri bir önceki aşamada anlambilimsel niteleme bakımından ‘ben ...-miş kişiyim’ anlamında ve sıfat-fiile daha yakın sonuçsal birer şekil olarak kullanılmış ve bunlardan *-dOk* eki zamanla periferik hale gelmiştir (örnekler ve daha fazla bilgi için bk. Grunina 1976: 22-24; 1991: 176-179; Tekin 2003: 169-170, 184-185).

Kısacası bu çalışmada “*-miş*, *-dok*(/du), *-gan* ekleri, bir sürecin sonucu olarak yürürlükte olan bir durumu ifade eden sıfat-fiil şeklinde, sonuçsallık iletmeye başlamış erken devir işaretleyicileridir.” açıklamasına yer verilir.(Bacanlı 2008:8-10)

İbrahim Ahmet Aydemir, “Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi” adlı eserinde “*-mXş*” başlığı bu eki dilbilgisel anlamda geçmiş zamanı betimlerken, mutlaka “konuşulan olay” “anlatılan olay” arasındaki ayırmadan bahseder. Burada konuşulan olay, dil dışı gerçek olayı sembolize eder. Anlatılan olay ise gerçek olayın dildeki karşılığıdır. Eğer konuşulan olay, zaman çizgisinde anlatılan olaydan önce ise öncelik anlamında bir geçmiş zaman söz konusudur. Aslında bu ilk etapta sadece “yaşanılan dünya”daki bir öncelik ilişkisi olarak da algılanabilir. (Aydemir 2010: 40)

İ.A.Aydemir, ekin gösterdiği zamanı geçmiş zaman olarak nitelendirir ve şu açıklamayı yapar: “Bu yüklemleştirici olayın belirleme noktasının konuşma anı noktasından önce olduğunu ve belirleme noktası itibariyle de olayın kritik sınırının çoktan aşılmış olduğunu bildirmektedir, örn. *Baksana, çocuk uyumuş* cümlesinde *uyu-* eyleminin kritik sınırı (*uykuya dal-*), çoktan aşılmıştır ve dolayısıyla öncekilik anlamında bir geçmiş zaman söz konusudur. Bu örnekteki *uyu-* fiili, kesinlikle süreçli değil, başlangıç sınırlı bir fiildir (*uykuya dal-*). Ancak olay, kritik sınır aşıldıktan sonraki süreçte devam ediyor olabilir (*uykuya dalmış olan çocuk hâlâ uyuyor olabilir*). Buradan hareketle, özellikle şunu söylemek gerekir: Fiilin kılınışı özelliği, yüklemleştiricilerin zaman ve görünüş işlevlerini tespit etmede ve bunları betimlemede belirleyici bir rol oynamaktadır. (Aydemir 2010: 40)(Bkz.Kılınışı)

İ.A.Aydemir, *-mXş* yüklemleştiricisini, *-DX* ekin ile karşılaştırır ve “kanıtsallık” kavramı hakkında şu bilgilere yer verir: “*-mXş* yüklemleştiricisi, tıpkı *-DX* eki gibi öncekilik anlamında bir geçmiş zaman göstermektedir. Yani zaman işlevi açısından, bu iki ek arasında büyük bir fark yoktur. Ancak *-mXş* eki, *-DX* ekinden farklı olarak, geçmiş zaman ilişkisine ilaveten bir “dolaylılık” (Indrektivität) ve “kanıtsallık” (Evidentialität) bildirmektedir (Johanson 1994: 256, Johanson 1998b:45, Aksu-Koç 1988:18). Buna göre konuşmacı tarafından “görüldüğü gibi, anlaşıldığı kadarıyla, anlaşılan” gibi birtakım yorumlarla determine edilir (bk.Johanson 1994: 256- 257) Burada dolaylılık, yüklemde aktarılan bilginin dolaylı bir yoldan (mesela bir başkasından duyarak) elde edildiğini ifade eder (Johanson 2000a:61, 2003: 274). Kanıtsallık ise, bilginin hangi kaynaktan edinildiğini bildiren bir kavramdır. (Bacanlı 2008: 2, Nevskaya 2002:307) Diğer bir ifadeyle kanıtsallık, yüklemde aktarılan bilginin belli bir kanıta (mesela konuşmacının kendi tespitine veya bazı sonuç ve ipuçlarına dayalı çıkarsamalara) dayandırıldığını da ifade eder (Johanson 1971: 280, 1992:192, 2000:72). Kısaca söylemek gerekirse *-mXş* eki öncekilik anlamında bir geçmiş zamanın yanında kanıtsallık ve dolaylılık da bildirmektedir.” (Aydemir 2010: 40-41)

İ.A.Aydemir, “Geçmiş Zaman + Kanıtsallık” başlığı altında şu açıklamayı yapar: “*-mXş* eki, belirleme noktası çoktan aşılmış olan bir olay belli bir kanıta (veya konuşmacının kendi tespitine) dayandırarak aktarır. Örnek: *Yatakta doğruldum, Nihat’a baktım, gitmiş*. (Ümit 2003: 135)” (Aydemir 2010: 41)

İ.A.Aydemir, “Geçmiş Zaman+ Dolaylılık” başlığı altında şu açıklamayı yapar: “-mXş eki, belirleme noktası çoktan aşılmış bir olayı dolaylı bir yoldan (mesela başkasından duyarak) aktarır. (bk.Csató 2000).Örnek: *Bebek için zararlı olur mu diye konuşuyorduk. Muhammet’in hamileliği kadar zor geçmiyormuş neyse ki. Muhammet’ten önce üç erkek kaybetmiş Meryem. İkisi ölü doğmuş, birini de 6 aylıkken kaybetmiş.* (Şafak 2002: 345)” (Aydemir 2010: 41)

İ.A.Aydemir, “-mXş Ekinin Dolaylılık-Dışı Kullanımı” başlığı altında şu açıklamayı yapar: “Türkçede -mXş eki, belli durumlarda öncekilik anlamında geçmiş zaman bildirmesine karşın herhangi bir dolaylılık ya da kanıtsallık ifade etmez. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ekin bu işlevi üzerinde pek az durulmuştur. Johanson’a göre -mXş ekinin kullanımındaki bu dolaylılık kısıtlaması, “dikkat çekme”, “alçakgönüllük”, “özetleyici bakış açısı ihtiyacı” gibi değişik nedenlerle güdülenmiş olabilir (Johanson 2003: 284). Ayrıca burada 1.çokluk kişi eki 1.teklik kişi eki işlevinde kullanılmaktadır ki, bu da, özellikle “alçakgönüllülük” ifadesini pekiştirmektedir. Örnekler:

Biz iyi bir avız ve ölümü göze almışız. (www. birikimhaber.com,10.02.2010)

Biz ne günler görmüş geçirmişiz. (A.Aydemir 2009:103)

Ayrıca A. Aydemir, Almanca ve Türkçede dolaylı anlatım üzerine hazırladığı ve daha sonra yayınlanmış olan doktora çalışmasında, -mXş ekinin bir başka dolaylılık-dışı kullanımından bahsetmektedir. Buna göre, -mXş ekini kullanan konuşmacı, çok önceleri olmuş olan olayları yıllar sonra tekrar hatırladıklarında, hem aradan bunca zaman geçtiğinden hem de kendi algı dünyasındaki farklılaşmadan dolayı, o olayları “küçük” ve “eski” olarak algılamaktadır (A.Aydemir 2009:103). Yani burada değişen bir algılama dünyası söz konusudur. Mesela aşağıdaki örneklerde, konuşmacının, yıllar önce kesin olarak gerçekleştiğini bildiği olayları yıllar sonra nasıl “küçük” ve “eski” olarak algılandığı görülmektedir:

(Demek)ilkokul yıllarımı bu köyde geçirmiştin. (A.Aydemir 2009: 103)

(Demek) bu evde doğmuşum. (A.Aydemir 2009: 103)” (Aydemir 2010: 42-43)

İ.A.Aydemir, “Görünüş İşlevi” başlığı altında şu bilgileri verir: “Türkçede -mXş yüklemeleştiricisinin geçmiş zaman işlevinin yanında, bir de görünüş işlevi

vardır. Bu açıdan bakıldığında $-mXş$, postterminal bir bakış açısı yansıtmaktadır (Johanson 1998a:45) Bu bakış açısı olayın, kritik sınırının aşılmasından sonraki safhada gözlemlenmesine imkân vermektedir ve gözlemlenen olay, kritik sınır aşılmış olduğundan dolayı, “gerçekleşmiş” olarak algılanabilir. Aşağıdaki örneklerde ekin bu postterminal işlevini görebiliriz:

Geç kalmışsınız. Bu vakit dağa çıkılmaz, maazallah heyelen neyin olur. Gelin misafirim olun! (Ümit 2003:191)

Ahmet Reşat, yatak odasına girdiğinde karısını soyunmuş, yorganın altına girmiş buldu. (Kulin 2007:67)” (Aydemir 2010: 43)

İ.A.Aydemir, “Anlatım Tabanı Olarak $-mXş$ ” başlığı altında şu bilgileri verir: “ $-mXş$ ekinin en önemli işlevlerinden birisi de, anlatım tabanı olarak kullanılmasıdır. Bu anlamda $-mXş$, konuşma anı noktasının referans alındığı birincil bir öncekilik değil, dolaylı gösterimli bir Y noktasının temel alındığı göreceli öncekilik belirtmektedir. Dolayısıyla burada sadece “anlatılan dünya” bağlamında bir zaman belirten $-mXş$, “geleneksel halk anlatım biçimi” olarak belli bir üslup değeri de kazanmıştır (Johanson 1971: 79). Örneğin aşağıdaki alıntılarda (Keloğlan masalı ve Nasrettin Hoca hikâyesi) $-mXş$ ekini bir anlatım tabanı olarak görmekteyiz:

Keloğlan ocakta kaynamakta olan bir kazan suyu kaldırıp küpün içine dökmüş. Kaynar su başından aşağıya dökülünce küpün içindeki hovarda sırtarip kalmış. Keloğlan, küpü devirip hovardayı dışarı çıkarınca, köse karısını boşamış. Keloğlan, eşeğine binip tam giderken, bu köse eşeğine alıcı olmuş. (Alangu 1967:16)” (Aydemir 2010: 43-44)

Ancak buraya kadar yapılan açıklamalar $-mİş$ ekinin yüklemleştirci olarak görevlerini nitelemektedir. Aynı eserin “Sıfatfiil Cümlelerinde Zaman ve Görünüş” başlığı altında Türkçede bağımlı cümle tiplerinden biri olan sıfatfiil cümlelerindeki zaman ve görünüş kavramına değinilir. Bu bölümde sıfatfiil yüklemleştircilerinin zaman işlevlerinin yanında, aynı zamanda görünüşsel işlevleri de açıklanmıştır.

İ.A.Aydemir, Türkçede en çok kullanılan sıfatfiil yüklemleştircilerinin zaman ve görünüş işlevlerini detaylı olarak inceler ve “ $-mXş$ ” ekinin “Görünüş

İşlevi” hakkında şu bilgileri verir: “Yukarıda temel cümle yüklemleştircisi olarak ele aldığımız $-mXş$, aynı zamanda Türkçede sıfatfiil eki olarak da karşımıza çıkmaktadır. Fiil kök ve gövdelerine getirilmek suretiyle sıfatfiil cümleleri oluşturan bu ekin birincil işlevi, görünüşsel açıdan kesin olarak postterminallik ifade etmektedir. (Csató&Johanson 1998:216) Postterminallik bir bakış açısı olup, olayı, kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada gözlemlemeye imkân vermektedir. Mesela *yırtılmış defter*, *kırılmış cam*, *kaynamış yumurta* örneklerinde de açıkça görüleceği üzere, olaylar (defterin yırtılması, camın kırılması ve yumurtanın kaynaması) kritik sınırları aşıldıktan sonraki safhada gösterilmektedir. Örnekler:

Tekrar konuşmaya başladığında, tıpkı damarları fırlamış solgun elleri gibi pütür pütür engebeliydi sesi. (Şafak 2002:118)

Yollar yabancı ülkelerin üniformalarını giymiş askerlerle kaynıyordu. (Kulin 2007: 43)” (Aydemir 2010: 94)

Bu açıklamaların ardından İ.A.Aydemir, “ $-mXş$ ” ekinin “Zaman İşlevi” ni açıklar: “Temel cümlelerde olduğu gibi, sıfatfiil cümlelerinde de $-mXş$ eki kesin bir öncekilik bildirmektedir. Odaksız olmayan bu öncekilik ilişkisi, geçmiş zaman olarak da algılanabilir, zira olayın belirleme noktası konuşma anı noktasından öncedir belirleme noktası itibariyle olayın kritik sınırı çoktan aşılmış durumdadır. Kritik sınırı aşılmış olan olay, daha sonraki durağan bir safhada “gerçekleşmiş” olarak algılanır. Ancak $-mXş$ sıfatfiil eki, temel cümle yüklemleştircisi $-mXş$ ’tan farklı olarak, bir “dolaylılık” ya da “sonradan tespit”, “bir delile dayandırma, “farkına varma” anlamlarında bir “kanıtsallık” ifade etmez.(Csató&Johanson 1998:216) Şimdi ekin geçmiş zaman işlevini, aşağıdaki örnekler yardımıyla daha yakından görelim:

/.../kumral perçemli genç kadın, dizelenmiş sandalyelerin ortasındaki alana ilerleyerek yüksek sesle, “Hepiniz hoş geldiniz, efendim,” dedi. (Kulin 2007:143)

Sağdaki dairenin aralanmış kapısında yaşlıca bir kadın dikiliyor, yukardan aşağıya yılışık gülümsüyordu. (Güzel Yazılar: 96)” (Aydemir 2010: 94-95)

-*mİş* morfeminin sıfat-fiil eki olduğundan, kimi zaman kalıcı ad olarak kullanıldığından ayrıca yüklem olan fiile ulanarak hem *zaman* hem *kip/kiplik* anlamı taşıyabildiğinden bahsettik. Son olarak ekin *dolaylılık* işlevinden ve sıfat-fiil olarak *bitmişlik*, *sonuçsallık* ve *durağanlık* özelliklerinden bahsettik. -*mİş* ekinin -*DI* ekinden farklı olarak, geçmiş zaman ilişkisine ilaveten bir *dolaylılık* ve *kanıtsallık* bildirdiğine değindik. Şimdi bu ekin konumuz olan *karmaşık fiiller* içindeki görev ve anlam özelliklerine değinelim. İlk olarak *Öncelik fiillerinin* en çok kullanılan şekli olan -*mİş ol-* yapısını inceleyelim.

-*mİş ol-*

Zeynep Korkmaz, yukarıda ayrıntılarıyla özelliklerini verdiğimiz -*mİş* ekinin konumuz olan *karmaşık fiillerdeki* işlevi hakkında şu açıklamayı yapar: “ -*mİş/-mUş* sıfat-fiilin *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiilleri ile birleşerek oluşturdukları karmaşık birleşik fiillerde ad ögesi olarak *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerini tasvir eden sıfat-fiil, yine bir zarf görevindedir. Bu şekilde oluşturulan birleşik fiilin kendisi de cümlede ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil veya çekimli, fiil olur. (Korkmaz 2009:935)

Z.Korkmaz “*Ol- Yardımcı Fiili İle*” başlığı altında örnekler verir:

İlkin anasını yola getirip sonra oğlanı ortaya çıkarmak, biraz da kızın hoşuna gitti.

Bu iş de böylece bitmiş oldu. (M. Ş. Esendal, EOY, 178)

Sen dedim Ankara ’ya gitmekle iyi iş yapmış olursun. (M. Ş. Esendal, EOY, 178)

Z.Korkmaz “*Bulun- Yardımcı Fiili İle*¹⁰⁰” başlığı altında örnekler verir:

O adamı bu kadar iyi tetkik etmiş, ihanetini iyice anlamış bulunmaktasın.

Sokağın kapı numaraları düzensiz ve silik olduğundan, yanlışlıkla bir başkasının kapısını çalmış bulundu. vb.

Z. Korkmaz bu tür *karmaşık fiillerdeki* anlam özellikleriyle ilgili şu açıklamayı yapar: -*mİş ol-* birleşik fiili, çekimli biçimleriyle, bir oluşun bitmişliğini geçmiş zamana, geniş zamana, şimdiki zamana veya gelecek zamana yayan (kaydıran) bir işlev özelliği kazanır. (Korkmaz 2009:803)

¹⁰⁰ -*mİş bulun-* yapısı ayrı bir başlık altında incelenecektir.

-*mİş ol-* yapısının tarihçesine kısaca değinecek olursak Kemal Eraslan'ın "Eski Türkçe'de İsim-Fiiller" adlı eserinde "Birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılışı" başlığına dikkat çekebiliriz: "*-mİş/-mİş,-muş/-müş* ekli isim-fiiller *bol-* yardımcı fiiliyle birleşik fiil teşkil ederler. Teşkilde isim-fiil, birleşik fiilin isim unsuru olur ve yardımcı fiili tavsif ettiğinden onun hal zarfı durumunda bulunur.

yana burkan kütünga uruğ tarığ kemişmiş bolur (TT VI, 454-455) "Yine (tekrar) burkan pâyesine tohum atmış (ekmiş) olur."

bu tınl(ı)ğlar yorımış bolur t(e)rs yolta (BT I,D, 234) "Bu canlılar ters yolda yürümüş olurlar."

kşanti kılu burxan kütünga köngül öritü tüketmiş boltı (BT II, 1183-1185) "Kşanti kılma ve burkanlığa gönül yöneltme sona ermiş oldu."

yme ağazlanmış boltı [ulu]ğ ögrünçün (M I 25, 3-4) "Yine söylenmiş oldu, büyük sevinçle."

uluğ gın gızgüt tegürmiş bolzun (U III 56, 7-8) "Büyük talihsizlik ve acı getirmiş olsun."

ağaştakı ay teñgrini atkanmış bolup (ETŞ 12,13) "gökyüzündeki ay tanrı kendisini kaptırmış olup (kaptırarak)..."

birök sizler meniñg ötimin erigimin tutsar-sız-lar qop ödün mañga yakın bolmuş bolğay-sız-lar (U IV D, 42-44) "Eğer siz benim nasihatımı tutarsanız, çok zaman bana yakın olmuş olacaksınız (olursunuz)." (Eraslan 1980: 120-121)

Eraslan "İsim-fiil Gruplarının Yapısı Kelime Gruplarında ve Cümledeki Yerleri" bölümünde de konumuz olan *-mİş ol-* yapısına "Birleşik fiilde" başlığı altında değinir:

"uluğ gın gızgüt tegürmiş bolzun (U III 56, 7-8) "Büyük talihsizlik ve acı getirmiş olsun."

burxan kütünga uruğ tarığ kemişmiş bolur (TT VI, 454) "burkan hazreti için tohum atıp..."(Eraslan 1980: 144)

Eraslan, *-miş* ekinin bu görevi için “İsim-fiil veya isim-fiil grubu, *bol-* yardımcı fiiliyle teşkil edilen birleşik fiilin isim unsuru durumunda bulunur ve yardımcı fiili bir çeşit zarf vazifesiyle tamamlar.” açıklamasını yapar. (Eraslan 1980: 144)

Muhittin Bilgin “Anlamdan Anlatıma Türkçemiz” adlı eserinde yardımcı fiillerle ilgili bilgi verdikten sonra *ol-* fiilinin görevlerini açıklarken “-miş olmak” başlığı altında *gezmiş olmak, görmüş olmak, “Dilerim, kitap bana yanlışlıkla gönderilmiş olsun.”*(Nurullah Ataç, *Günce 1*, s.164), *“Martılar yemiş bitirmiş olacaklar bulduklarını.”*(Bilge Karası, *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, s.58) örneklerini verir ve ardından şu açıklamayı yapar: “-miş olmak”, kimi bağlamlarda, eylemi geleceğe yöneltir: *“Ama mutlaka gel... Benim basımevini görmüş olursun.”* (Hakkı Özkan, *Grevden Sonra*, s.163), *“Böylece canını sıkmamış olacağım.”* (Ayla Kutlu, *Hoşça Kal Umut*, s.159)” (Bilgin 2006:398)

-miş ol- yapısının olumsuz ve soru biçimlerine ise şu şekilde değinilmiştir:

Haydar Ediskun, “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde “bitirme fiilleri” olarak adlandırdığı bu yapının olumsuz biçimiyle ilgili şu bilgileri verir: “Yardımcı fiil olumsuz olursa, bitirme fiili “...-en bir... durumunda olmamak” anlamını verir: Görmüş olma- (=gören bir insan durumunda olmamak) ... gibi. Temel fiil olumsuz olursa, bitirme fiili “... -meyen bir... durumunda olmak” anlamını verir: Görmemiş ol- (=görmeyen bir insan durumunda olmak)... gibi. Hem temel fiil, hem de yardımcı fiil olumsuz olursa, bitirme fiili “...-meyen bir... durumunda olmamak” anlamını verir: Görmemiş olma- (=görmeyen bir insan durumunda olmamak, yani görmek) ... gibi. Bu son biçim, biçimce olumsuz, ancak anlamca olumludur.” (Ediskun 1984:241)

Tufan Demir, “Bitirme eyleminde asıl eylem, olmak eylemi ya da ikisi birden olumsuz kullanılabilir. Bu olumsuzlarda da anlam ayrımları vardır” der ve şu örnekleri verir:

Sen bu haberi *duymamış ol*.

Sen bu haberi *duymuş olma*.

Sen bu haberi *duymamış olma*.

Dua edelim de bizi *görmemiş olsun*.

Sakın bizi *görmüş olmasın*.

Onu *görmemiş olmasın*. (Demir 2006:350-354)

J.Deny “Ol- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Katmerli Fiiller” bölümünde bu birleşik fiillerin olumsuz durumları hakkında şu açıklamayı yapar: “Bu kiplerin özgelenik (yapım ekli) tabanları ana fiilin tabanını özgelemekle elde edilir, yalnız olumlu ve olumsuz yeterlilik istisna ki bunların ekleri (isteğe bağlı olarak) yardımcı fiile de getirilebilir: Örn. *yazmamış olmak; yazmış olmamak*. (Deny 2012: 440)

Özlem Deniz Yılmaz bu yapıların *görünüş* özelliği hakkında şu bilgiyi verir: “*Sınır sonrası görünüş* anlamına sahip şekiller: *-mİş ol-*, *-mİş bulun-* ve *-mİş görün-* şekilleri. Bu şekiller, eylemi olup bitmiş bir hadise, geçmişte olan bir bütünlük şeklinde gösteren sınır sonrası görünüş anlamına sahiptir. Örnek:

Ulusunu, halkını, insanı ve bütün dünyayı sev-miş ol-manın ağır bedelini ödeyen insanların ne ilkiyim, ne de sonuncusu ... (AN, BTA, 21); *Annem, tâbi olmya, itaat etmiye alış-mış ol-an kadınlığın âdeta bir timsali idi.* (SA, KMM, 120-121); *Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana, eski günlerimize bakarak, ülkemizin çok ilerle-miş ol-duğu doğrudur.* (AN, BTA, 20); *Odamin parasını peşin olarak ver-miş ol-mama rağmen, oraya hiç uğramayışım, ev sahiplerinin bana karşı biraz soğuk davranmalarına sebep oluyordu.* (SA, KMM, 169); *Ağacın yapraklarından biri böylece kopup git-miş ol-uyordu.* (RNG, YD, 61); *Elektriği kapadığını hatırla-mış ve kimin açtığını düşünmeye başla-mış ol-acaktı.* (PS, Y, 105); *Hayatının en mühim kısımlarını ihtiva ettiği muhakkak olan bu defterle bile artık alâkasını kes-miş bulunduğunu anladım.* (SA, KMM, 56); *... ben mikrofona, arkadaşlar, derim, Ülkücü Yıldırım Harekâtı şu anda sonuçlan-mış bulun-uyor, Tunceli ve serhat şehrimiz Kars'taki en son kızıl direnme yuvalarını da ezdiğimizizi şu anda öğren-miş bulun-*

uyorum ... (OP, SE, 208); *Dün akşam benden yediği zılgıttan adamakıllı afalla-mış görün-üyordu.*¹⁰¹ (RNG, MT, 80).”(Deniz Yılmaz 2012:112-113)

-mİş ol- yapısının Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımına ise Özgür Ay “*ol-*” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” adlı makalesinde değinmiştir. Yazar, konuya “Fiil + *-mİş* + *ol-* + Zaman-Kip Eki” başlığında şöyle yer vermiştir: “*ol-*” cevherî fiilinin *-mİş* eki ile daha önce gerçekleştiğini göstermektedir. TT yazı dilinde pek çok şekline rastlanan çekimin TT ağızlarında sadece “*Fiil + -mİş + ol- + -DI*, *Fiil + -mİş + ol- + (V)r*, *Fiil + -mİş + ol- + (I)yor*, *Fiil + -mİş + ol- + -sA + -i + -DI*” biçimleri tespit edilmiştir. (Ay 2011:682)

Görüldüğü gibi pek çok yazar söz konusu yapının çeşitli özelliklerine değinmişler, bu *karmaşık fiiller*in anlam özellikleriyle ilgili yazımıza kaynak oluşturan nice nitelikli bilgiler vermişlerdir. Ancak bu konuda bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Buraya kadar vermiş olduğumuz genel bilgiler ışığında ve taramış olduğumuz edebi eserler doğrultusunda *-mİş ol-* yapısının kullanımlarını şu şekilde tablolatabiliriz:

***-mİş ol-* Yapısının Günümüz Türkiye Türkçesi Yazı Dilindeki Fiil Çekimi**

¹⁰¹ Kanımızca *-mİş görün-* yapısı *karmaşık fiiller*le aynı kategori içinde değildir. *Karmaşık fiiller* sıfat-fiillerin birleşik eylemlerle kalıplaşması sonucu oluşmaktadır. Söz konusu örnekte ise *-mİş* morfemiyle oluşan sıfat-fiil, *görün-* fiilini niteleyen bir belirteç konumundadır.

Eylem kökü	-mİş	ol-	-(y)AcAK	-Imİş/-IdI/-IsA
			-mİş	-Imİş/-IdI/-IsA
			-(I)yor/-mAktA ¹⁰²	-Imİş/-IdI/-IsA
			-DI	Ø/-IdI/-IsA
			-()r	-Imİş/-IdI/-IsA
			-sA	-Imİş/-IdI/Ø
			-A	-Imİş/-IdI/Ø
			-mAlI	-Imİş/-IdI/-IsA
			-ø/-sUn/-In/-sIn/-IAr	-Imİş/-IdI/-Ø

Tablo 22

Bu bölümde *öncelik fiillerinin* en çok kullanılan biçimi olan *-mİş ol-* birleşik yapısının özellikleriyle ilgili genel bir çerçeve çizmeye çalıştık. Yukarıdaki tabloda *-mİş ol-* yapısının oluşturduğu *karmaşık fiillerin* çekimlerini ve bu *karmaşık fiilin* üzerine *imek* ek eyleminin gelmesiyle oluşabilecek olası birleşik çekimleri göstermeye çalıştık. Bunlardan bazıları teorik olarak mümkün olan ama taramalarımız sırasında örneklerine rastlanmayan çekimlerdir. İlerleyen bölümlerde yukarıdaki tabloda yer alan kullanımlar sırasıyla incelenecek ve bu çekimli fiillerin bağlam içinde kazanmış oldukları *zaman*, *görünüş*, *kip* ve *kiplik* özellikleri ile yine bağlam içerisinde değerlendirilebilecek çeşitli anlam özelliklerine değinilecektir.

-mİş olacak :

-mİş ol- yapısının bir biçimi olan *-mİş olacak* çekimine şekil olarak baktığımızda gelecek zamanla çekimlenmiş bir birleşik fiil yapısıyla karşılaşırız. Daha önceki bölümlerde de açıkladığımız üzere *karmaşık fiillerin zamanını ol-* eylemi üzerine gelen morfem belirler. Yani bu yapı konuşma anından sonra

¹⁰² -mİş olmakta yapısına sadece bir örnekte rastlanmıştır.

gerçekleşecek bir eylemi ifade etmektedir. Ancak bu yapıda gelecek zamanı ifade eden –AcAk ekiyle çekimlenmiş basit yapılı bir fiilden farklı bir anlam özelliği vardır. Bu anlam özelliğini katan da –mİş morfemidir. –mİş sıfat-fiili birleşik fiile eylemin geride bırakılmış, aşılmış, geçmişte kalmış olduğu anlamı katmaktadır. Böylece ortaya *gelecekte geçmiş*, ya da *tamamlanmış gelecek* olarak adlandırabileceğimiz bir *görünüş* çıkmaktadır. Sonuç olarak bu yapı eylemin gelecekte belirli bir referans noktasında tamamlanmış olacağını bildirir. O sebeple bu eylemin görünüş rengini *gelecekte tamamlanmış* olarak adlandırabiliriz. Bu konuda araştırmacıların görüşlerine yer verelim.

Zeynep Korkmaz bu tür **karmaşık fiiller**deki anlam özellikleriyle ilgili şu açıklamayı yapar: “Ol- yardımcı fiilinin gelecek zaman ekiyle çekildiği durumlarda ise, söz konusu “oluş” gelecek zamanda bitmiş olacaktır:

Bir hafta sonra Ankara’ya dönmüş olacaksın.

Böyle bir çalışmaya girmekle kendi güçlerini denemiş olacaklar. gibi.” (Korkmaz 2009:803)

Kevser Acarlar, “Olmak Fiilinin Özellikleri” adlı yazısında “Olmak Fiilinin fiil soylu kelimelerle birleşikleri” başlığında bu yapıdaki ‘belli bir duruma geçme’ anlamı üzerinde durur: “Gelecek zamanlı çekiminde de olayın gelecekte tamamlanacağını bildirir, “Söylemiş olacağım”, “Gitmiş olacağım”, “Okumuş olacağım”. Örnekler incelenecek olursa bunların “söyleyeceğim, gideceğim, okuyacağım”dan apayrı bir anlam taşıdıkları görülür. Bu türlü söyleyişte bu işleri kesin olarak en yakın bir gelecekte yapmağa kararlıyım anlamı var. “Olmak”la yapılan bileşiklerde ise zaman biraz uzağa kaymıştır, söze o zamanda bu işleri yapacak duruma geçeceğim gibi bir görünüş katılmıştır.” (Acarlar 1969: 718)

J.Eckmann, –mış/-miş, –muş/-müştü + *bolğay* + *şahıs eki* terkinin geçmişe bağlı gelecek zaman kipini teşkil ettiğini kabul eder. Ona göre bu şeklin başlıca iki manası bulunmaktadır:

- 1) gelecekte tamamlanmış bir işi, hareketi göstermek

2) zan ifade etmek. (bk. *Das Chwarezmtürkische*, 32242, Ph TF I).

abam birök bu et'özümün titser men ötrü ülgüstüz sansız mün kadağlarığ kartığ bezig yiriñig kanığ igig ağırığ korkınçığ aymançığ barçasını titmiş ıdalamış bolğay men (Suv. 607-8, 1-6) “Eğer bu vücudumu terk etsem, hadsiz hesapsız günah ve zahmetleri, yarayı, kabarcığı, irini, kanı, hastalığı, ağrıyı, korkuyu, çekingenliği, hepsini terk etmiş, atmış olurum.” (Eckmann 1988:19)

Tahsin Banguoğlu: “Yardımcı fiilin zamanı gelecekse kılış konuşan kimsenin kastettiği gelecekte olup bitmiş olacak demektir. Buna ise *gelecek öncesi* (futur antérieur) deriz: “*İş işten geçmiş olacak.*” *O zaman kadar biz hazırlamış olacağız. Bu vesileyle o memleketi tanımış olacaksın.* gibi.” (Banguoğlu 2007:482-484) açıklamasına yer verir.

Doğan Aksan *yazmış olacağım, yemiş olacaksın* gibi örnekleri kesin gelecek (*futurum exactum*) şeklinde adlandırır. (Aksan 2009: 99)¹⁰³

Yukarıdaki alıntılarda bahsedildiği üzere **-miş olacak** yapısında gelecekte belli bir duruma geçme, basit gelecek zamana kıyasla eylemin biraz daha uzağa kayması yani eylemin gelecekte *tamamlanmış* olması söz konusudur. Başka bir deyişle gelecekte ana fiil kökünde betimlenen eylemle ilgili hiçbir eksik kalmayacak, bu eylem tamamen aşılmış, geride bırakılmış olacaktır.

-miş olacak yapısında gelecek zamandan farklı olarak belirgin bir *görünüüş* ön plana çıkmaktadır. Bu yapıda en belirgin özellik eylemin bir *gelecekte bitmişlik* anlamı taşıyacak şekilde kullanılmasıdır. Birçok araştırmacımız bu özelliğe değinmiş ve bu *görünüüşü* açıklamışlardır.

¹⁰³ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009s.99 Eserde farklı zaman türlerine örnek olarak “-miş olacak” yapısından bahseder: “Geleneksel dilbilgisinde temel zaman türleri olarak genellikle *şimdiki zaman*, *geçmiş zaman*, *gelecek zaman* ve *geniş zaman* kavramları anılırdı. Kimi yazarlar da temel zaman olarak iki türlü zaman kabul etmişlerdir: *geçmiş*, *geçmemiş*. Yapılan işin, anlatılan şeyin zaman açısından kestirilmesinde ayrıntıların gözlemlenmesinden sonra yeni zaman türleri yerleşmiştir; bunlara birkaç örnek verelim: *tamamlanmış geçmiş* (*plusquam perfectum*) (Türkçeden örnek vermek gerekirse *almıştım*, *bozmuştum*, *getirmişlerdi* gibi); *geçmişte sürerlik* (Lat. *Imperfectum*) (Türkçe *oturuyordum*, *yazıyordu*, *geçiyordunuz* gibi); kesin gelecek (*futurum exactum*) (*yazmış olacağım*, *yemiş olacaksın* gibi).” diyerek farklı zaman bölümlerine değinir.

Süleyman Efendioğlu, Ali Osman Solmaz “Birleşik Zamanlar Üzerine” adlı makalede bu yapının *tamamlanmışlık* anlamı üzerinde durarak bunun bilinen birleşik zamanların dışında anlamlar taşıyan farklı birleşik zamanlar oluşturduğunu ortaya koymuşlar ve şu açıklamaları yapmışlardır: Bu yapı (-miş olacak) gelecek zaman anlamı taşıyor gibi görünse de aslında gelecek zamandan oldukça farklı durumlarda kullanılmaktadır.

Örnekler:

Haftaya bu konuyu bitireceğiz. (Gelecek zaman)

(Söyleme Zamanı)----- →(Bitirme işi burada yapılacak)

Haftaya bu konuyu bitirmiş *olacağız*.(Gelecekte tamamlanmış)

(Söyleme Zamanı)----- (Konu bitecek)----- →(Belirtilen zaman)

Hemen yola çıkın, üç saate oraya ulaşacaksınız. (Gelecek zaman)

(Söyleme Zamanı)----- → (3 saat sonra buraya varılacak)

Hemen yola çıkın, üç saate oraya ulaşmış *olacaksınız*. (Gelecekte tamamlanmış)

(Söyleme Zamanı)----- (3 saat sonra ulaşılacak)---- → (Belirtilen zamanda ulaşma işi tamamlanmış olacak.)

Yarın odunu taşıyacağız. (Gelecek zaman)

(Söyleme Zamanı)----- → (odun taşınması burada yapılacak)

Yarın odunu taşımış *olacağız*.(Gelecekte tamamlanmış)

(Söyleme Zamanı)----- (odun taşınmış)----- →(Belirtilen zaman)

Birleşik zamanlardan, *-miş olacak* yapısına nispeten benzeyen, *-acakmış* (gelecek zamanın hikâyesi) de aslında *-mış olacak* ifadesinden oldukça farklıdır. Bu farklılığı aşağıdaki örneklerde açıkça görmek mümkündür:

Babası yarın sabah İstanbul'a gidecekmiş.(Gitme işi yarın yapılacak.)

Babası yarın İstanbul'a gitmiş olacak.(Gitme işi yarın tamamlanmış olacak.)

Haftaya üniversite sınavına gireceklermiş.(Sınav haftaya olacak.)

Haftaya üniversite sınavına girmiş olacaklar.(Belirtilen zamanda sınav tamamlanmış olacak.)

Arkadaşlar, bu odunları salı günü taşıyacakmışız. (Odunlar Salı günü taşınacak.)

Arkadaşlar, bu odunları salı günü taşımış olacağız. (Salı günü taşıma işi bitmiş olacak.)

Hava durumuna göre havalar hafta sonu soğuyacakmış. (Hafta sonu havalar soğuyacak.)

Hava durumuna göre havalar hafta sonu soğumuş olacak. (Hafta sonuna gelmeden havalar soğuyacak, hafta sonuna ulaşıldığında havalar soğumuş olacak.)

Görüldüğü üzere **-miş olacak** yapısı da gelecek zamandan farklı anlamlar taşımaktadır. Burada yapılması düşünülen ve gelecekte yapılacak olan iş, gelecekte belirtilen zamanda gerçekleştirilmiş olacaktır. Yani bu yapıda gelecek zamana ulaşıldığında işin tamamlanıp bitmiş olacağına dair bir *kesinlik* söz konusudur. Burada **-miş olacak** yapısı ulaşılabilecek zamanda işin tamamlanıp, biteceğini belirtirken; gelecek zaman /-ecek/ kipinde ve gelecek zamanın rivayetinde /-ecekmiş/ işin sadece gelecekte yapılacağı bildirilmektedir. Böylece **-miş olacak** yapısının da Türkçede farklı bir kip/zaman kavramı oluşturduğu ortadadır. Bu zamana da terim olarak “Tamamlanmış gelecek zaman” veya “Gelecekte bitiş” isimleri verilebilir. Bu zamanı tablo halinde şöyle gösterebiliriz. (Efendioğlu, Solmaz 2007:55-58)

-miş olacak Yapısının Fiil Çekimi

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş olacağım</i>	<i>gitmiş olmayacağım / gitmemiş olacağım</i>	<i>gitmiş olacak mıyım?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş olacaksın</i>	<i>gitmiş olmayacaksın / gitmemiş olacaksın</i>	<i>gitmiş olacak mısın?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş olacak</i>	<i>gitmiş olmayacak / gitmemiş olacak</i>	<i>gitmiş olacak mı?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş olacağız</i>	<i>gitmiş olmayacağız / gitmemiş olacağız</i>	<i>gitmiş olacak mıyız?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş olacaksınız</i>	<i>gitmiş olmayacaksınız / gitmemiş olacaksınız</i>	<i>gitmiş olacak mısınız?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş olacaklar</i>	<i>gitmiş olmayacaklar / gitmemiş olacaklar</i>	<i>gitmiş olacaklar mı?</i>

Tablo 23

Ancak **karmaşık fiillerin** bir soru şekli daha vardır. Yukarıdaki tablonun soru biçimlerine “mi” soru edatının **karmaşık fiil**in arasına girdiği şekilleri de eklemeliyiz: “*gitmiş mi olacağım?, gitmiş mi olacaksın?, gitmiş mi olacak?, gitmiş mi olacağız? gitmiş mi olacaksınız?, gitmiş mi olacaklar?*” Bu iki şekil arasında ince bir anlam farkı vardır: “Mi” edatının araya girdiği örneklerde söz konusu yargının doğruluğuna inanmama anlamı oluşur. Aşağıda **karmaşık fiillerin** anlam özellikleri daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Araştırmacılarımızın bu konudaki görüşlerine yer vermeye devam edelim.

Fatma Erkman-Akerson da “Dile Genel Bir Bakış” adlı eserinde bu yapının *kesinlik* ve *biterlik* özelliğini vurgular: “Eğer konuşmacı, olayın gelecekte gerçekleşeceğinden eminse, gelecek için de [-EcEk], [-miş olacak] yapılarını kullanır.” der. (Erkman-Akerson 2007:268)

Erkman-Akerson “Görünüş işleviyle zaman işlevi aynı eklerle gösterilir. Türkçe’de [-İr] ve bazen de [-yor] ekleri bitmezlik gösterir, [-Dİ], [-miş] ve [-yor] eki (çoğu zaman) biterlik gösterir. Bir olayın bitmezlik/biterlik açısından gelecek

zamana yerleşmesi daha sorunludur. Gene de, gelecekte sürerlilik ve bir kezlik bir gerçekleşme tasarlamak mümkündür. Gelecekte bitmezlik [-EcEk] ekinin bir belirteçle desteklenmesi aracılığıyla sağlanır: [Ayşe *bundan böyle* okula otobüsle gidecek!]¹⁰⁴Bu tümceden, [Ayşe'nin gelecekte okula birçok kez otobüsle gideceği] anlaşılmaktadır (bitmezlik). Oysa: [Ayşe yarın saat beşte gelmiş olacak] tümcesinde ise, gelecekte bir kez gerçekleşecek ve bitecek bir olaydan söz edilmektedir (biterlik). Ancak, bu tümceyi [Ayşe yarın saat beşte gelecek], şeklinde kurmak da mümkündür. Bu iki yapı arasında gene de bir fark vardır. [Ayşe yarın saat beşte gelmiş olacak], tümcesinde kesinlik ve biterlik daha çok vurgulanmaktadır. Ama gelecek zaman kapsamında, hem bitmezlik hem biterlik için çoğunlukla aynı ekler kullanılabilir, gelecek zaman için görünüş ayrımı genelde belirteçlerle sağlanır.” (Erkman-Akerson 2007:265)

Araştırmacıların görüşlerinden faydalananarak açıklamaya çalıştığımız *-miş olacak* yapısındaki *gelecekte bitmişlik* görünüşünü, Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş- Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde “-mXş olacak/-mXş olacaktı” başlığı altında eylemin zaman çizgisi üzerindeki konumu Johanson’un görünüş kuramında yer alan *Belirleme noktası (E)^B*, *Yönelim noktası (Y)²*, *Konuşma Anı (Y)^K* terimlerini kullanarak ayrıntılarıyla açıklar:¹⁰⁴

-mXş olacak

(11) “Ne olur bana soru sorma” dedi tedirginleşerek. “Ama sana söz, yarın sıkıntılardan *kurtulmuş olacaksın*.” P 136

(12) Hadi, hadi sıkma canını. Bizim mesleğin cilveleri bunlar. Hem bak, Hindistan’ı *görmüş olacaksın*, fena mı?.. DZ 51

(13) Ama sonra, o da kendine göre, kendi kafa yapısına, hayat görüşüne uygun, hayata daha esnek bakabilen birini bulacak ve gerçekten mutlu olacak. Yani, Serra Oktay’a, uzun vadede bir iyilik *yapmış olacak*. DZ 130

¹⁰⁴ Aslan, Sema, Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş- Zaman Bildirimindeki İşlevleri, *Bilgi* Güz 2012 sayı 63 s.11-30 Çalışmada, zaman bakımından *geçmiş* ve *geçmiş olmayan* zıtlığı $\pm Gmş$ ile, sınırlararası bakış +Ara ile, sınırötesi bakış +Öte ve öngörülü bakış +Öng ile gösterilecektir. Kiplik anlatımın ön plana çıktığı durumlarsa +Kip ile ifade edilmiştir.

11., 12. ve 13. örneklerde yer alan *-mXş olacak* yapısı, gelecekteki eylemlere sınırötesi bir perspektifle bakışın (postterminality in future) ifadesini sağlar. Eyleme sınırötesi perspektifle bakılan nokta konuşma anı değil; gelecekte, gerçekleşmesi beklenen eylemin sınırötesindeki ikincil bir yönelim noktasıdır. Bu noktadan olayın bütünü değil, ilgili sınırı aşıldıktan sonraki bir kesit görülür (bk. Johanson 1994: 263).

Bu tür bildirimler zaman bakımından *gelecekte bitmişlik* (future perfect tense) bildirir (bk. Comrie 1985: 69). Johanson 2000: 64'te yer alan, geçmiş zaman ve sınırötesi bakış arasında doğal bir yakınlık olsa da bu ikisinin aynı şey olmadığı yönündeki tespit, *gelecekte sınırötesilik* (postterminality in future) bildiren *-mXş olacak* yapısında açıkça izlenir. Eylemin görünüş-zaman bakımından durumu *-Gmş (+Öng, +Öte)* ve zaman çizgisi üzerindeki konumu $Y^K > E^B > Y^2$ (bk. Johanson 2000: 127) biçimindedir. (Aslan 2012: 19-21)

Şema 11

Soner Akşehirli de “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri” adlı makalesinde¹⁰⁵ de Türkçede dilsel zamana işaret eden biçimbirimleri konuşma (K) , olay (O) ve referans zamanı (R) ilişkileri bakımından tek tek inceler ve *-mİş olacak* yapısını benzer biçimde somutlaştırır:

-mİş ol-acak

¹⁰⁵ Akşehirli, Soner, “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall* , Ankara, 2010s.25-27 Eserde her bir biçimbirimin ifade ettiği zaman dizilişi bazı sembollerle gösterilmiştir. Bu semboller ve anlamları şöyledir:

(<) zaman noktaları arasındaki ardışıklık ilişkisini ifade eder. İşaretin solundaki zaman noktası önce, sağındaki ise sonradır.

(=) zaman noktaları arasındaki eşitliği ifade eder. Bu işaret birleşik zamanlı çekimlerde biri yüklem belirtiği olay zamanı diğeri de bu olay zamanına eşlik eden referans zamanı olmak üzere iki zaman noktası arasındaki eş zamanlılık için kullanılmıştır.

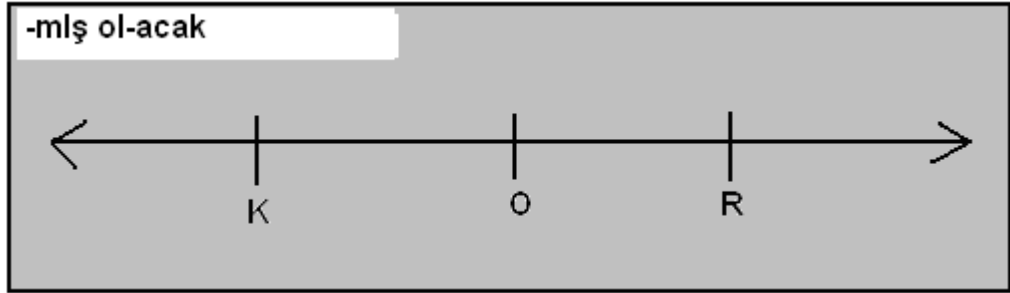
(.) zaman noktaları arasındaki özdeşliği ifade eder. Özellikle basit zamanlarda olay zamanının dışında ayrı bir referans zamanı yoktur. Ancak incelemede bir bütünlük oluşturmak için her sembolik ifadede referans zamanına (R) yer verilmiş ve ayrı bir olay ya da referans söz konusu olmadığı durumlarda bu işaret kullanılmıştır.

(≤) ve (≥) İki zaman noktası arasında hem eşitlik hem de ardışıklık olduğu durumlarda kullanılmıştır.

Konuşma zamanından sonra gerçekleşecek bir olay, bu olaydan sonraki bir referans zamanına bağlı olarak anlatılır.

Önümüzdeki yıl okulu bitirmiş olacağım.

$K < O < R$

(Akşehirli 2010: 66)

Şema 12

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler ışığında **-miş ol-acak** yapısı *zaman* olarak *gelecek zamana* karşılık gelir, *kiplik* olarak *kesinlik* bildirir ve *gelecekte bitmişlik* görünüşüne sahiptir diyebiliriz. Bu bölümde bu yapının bağlam içerisinde kazandığı çeşitli anlam özelliklerine yer vereceğiz. Ancak burada belirtmek gerekir ki aşağıda sıralayacağımız özellikler bu yapının tek başına sahip olduğu özellikler değil birçok dilsel öğenin bir araya gelerek kazanmış olduğu anlam özellikleridir. Dilde bir fiilin *zaman*, *görünüş*, *kip/kiplik* özelliklerine bağlamdaki yön verenlerin özellikle belirteçlerin son derece etkili olduğuna daha önce değinmiştik.(bk. Zaman, Kip) Bazen bir bağlaç bir edat hatta bir virgül cümlelin anlamını veya vurgusunu tümünden değiştirebilmektedir. Burada amaç **-miş ol-acak** yapısının tek başına kurallarını belirlemek değil bu yapının hangi yapılar içinde kullanışlı olabileceğini sıklıkla ne çeşit bağlamlarda tercih edildiğini ve bu bağlamda hangi anlam özelliklerine girebildiğini belirlemektir. Ayrıca aşağıda sıralamış olduğumuz örnekler birden fazla maddenin özelliklerini taşıyor olabilir. Burada amaç olabildiğince farklı anlam özelliklerini gösterebilmektir. Benzer özellikte olan örneklerin bir araya toplanmış olması bazı maddelerde çok belirgin tek bir örnekle yetinilmiş olması bu sebeptir.

Yapmış olduğumuz açıklamalardan sonra **-mİş olacak** yapısı çeşitli anlam özelliklerini taramış olduğumuz eserlerdeki örneklerden yola çıkarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu yapılarda eylemin gelecekte olup bitmiş olacağına dair bir *öngörü* söz konusudur: *Ne olacağını söyleyeyim: Kız ders **almış olacak**.* (T.Kiremitçi, GKÇS,110)*Bence bunu bugün yapmayın. Doktordan yeni **dönmüş olacak**. Fırat da akşama kadar yanında kalır zaten.* (T.Kiremitçi, GKÇS,149)
2. Bu kimi zaman *hayal kurma* şeklindedir: *Koltuğunu ben kocaman iki şimşir kütüğünden **oymuş olacağım**. Resim atölyesinde kırmızı kadifeler giyeceksin ve koyu mavi bir maroken koltukta oturacaksın.* (N.Hikmet, PM, 343)
3. Bazı örneklerde *planlama* anlamı ön plana çıkabilir: *Aileyi, evi, şehri ve köyü tekrar kuracağız... Bunları yaparken insanı da **yapmış olacağız**.* (A.H.Tanpınar, H, 268) *Böylelikle her nevi dedikoduyu **önlemiş olacağız**...* (A.H.Tanpınar, SAE, 239)
4. Bu örneklerde *planlamanın* yanında *kesinlik* anlamı da vardır: *Yarın öbür gün bu hususta rapor **verilmiş olacak**. Raporun lehimde çıkacağına yüzde yüz eminim.* (N.Hikmet, PM, 23) *Zaten gönderdiğim ve göndereceğim pasajlardan da bunu **anlamış olacaksın**.* (N.Hikmet, PM2, 142)
5. Kimi zaman iki cümlede arka arkaya **karmaşık fiil** yapısı tercih edilebilir. Bu durum **-mİş olacak-** yapısında var olan *kesinlik* anlamını güçlendirir: *Bunun için, dinlerken, beğensen de, beğenmesen de bana **haksızlık etmiş olacaksın**. Olayın yalnız hafif yönünü öğrendiğin için, beni bir bakıma **istismar etmiş olacaksın**.* (O.Atay, T, 41)
6. **-mİş olacak** yapısı temel olarak *gelecekte bitmişlik* görünüşüne sahiptir yani gelecekte belirli bir noktada o eylemin gerçekleşmiş olacağını bildirme görevi üstlenir: *Ayrıca seninki en has adamlarını **kaybetmiş olacak**.* (A.İlhan, YTB, 174) *Beşer, onar grupluk genç kızlar bir bakıma mânasız bir iş için **toplanmış olacaklar**.*

(A.H.Tanpınar, SAE, 255) *Ben onun konuşmasının, o güzel mokasenlerinin, o çok zevkli spor gömleğinin, şakalarının, canlı konuşmasının dengesini **kurmuş olacağım**.* (N.Meriç, TK, 69)

7. *Gelecekte bitmişlik görünüşünün ön plana çıktığı kullanımlarda genellikle gelecekte belli bir noktaya işaret eden bir yan cümle yer alır. Bu yan cümleler çeşitli şekillerde kurulabilir. Örneğin –mek isim-fiili ve ile edatının birleşmesiyle oluşabilir: Senden sonraya **kalmakla da Selim'i daha çok sevdiğimi göstermiş olacağım**.* (O.Atay, T, 89) *Beni kurtarmanı istiyorum, bana yardım etmeni istiyorum, ve bana öyle geliyor ki bana **yardım etmekle**, bana hiç olmazsa dost ve arkadaş elini uzatmakla biraz da kendi kendine **yardım etmiş olacaksın**.* (N.Hikmet, PM2, 338) Bu cümlelerde iki yargı arasında koşul-sonuç ilişkisi vardır.
8. *–mİş olacak* yapısının üstlendiği *gelecekte bitmişlik* anlamı, genellikle girişik- bileşik cümlelerde ön plana çıkar. Bu cümlelerdeki yan cümlenin yüklemine oluşturan fiilimsi eylemin *belirleme noktasını* betimler. Aşağıdaki örnekte “*batağı beriye geçince*” söz öbeği olayın geride bırakıldığı anı belirler. *Batağı beriye **geçince** Alışar Bey rastlamış olacak bize, üstümüze yürüyüp kızı elimizden zorla **almış olacak**...* (K.Tahir, DA1, 370)
9. *Belirleme noktasını* ifade eden yan cümle –IncA zarf-fiiliyle kurulabilir. Bu örneklerde belirgin bir zaman noktasında, birinci eylemin gerçekleştiği anda, gerçekleşmesi önceden tamamlanmış olan bir ikinci eylem söz konusudur: *Siz bu anıyı **okuyunca**, “Şimdiki Çocuklar Harika”nın neden çocuk romanları yarışmasında kazanamadığını **öğrenmiş olacaksınız**.* (A. Nesin, ŞÇH, 213) *Hem yarın size öyle bir şey söyleyeceğim ki... bunu **işitince** hayatınızın en büyük bir saadetini **idrak etmiş olacaksınız**.* (Ö.Seyfettin, EB, 44) *Bu karyola ve ayna, konsol oraya kelepir düşmüş. Meraklısına düşerse bunların tatlı satılacağına inanan Ayaşlı işe tav vermek için eve getirmiş. Satılınca **kadar** da kendisi üstünde yatacak, ömründe bir **keyif sürmüş olacak!*** (M.Ş.Esendal, AiK, 29)

10. Benzer bir işlevi *–ken* zarf-fiili de üstlenebilir ancak bu örneklerde birinci eylem sürmektedir. İkinci yargıda *–mİş olacak* yapısıyla kurulan eylemde ise “gibilik” anlamı vardır. Yani (...) *bu satırları okurken benimle biraz daha konuşmuş olacaksın*. (O.Atay, T, 532) örneğinde “*bu satırları okuma anında benimle biraz daha konuşmuş gibi olacaksın*” anlamı vardır.
11. *–mAdAn* zarf-fiili de benzer bir işlevde kullanılabilir ancak bu örneklere birinci yargı henüz gerçeklememiş, gerçekleşmesine az bir süre kalmış olduğu halde ikinci yargı olup bitmiştir: *Bu mektubum eline ulaşmadan evvel bundan evvelkini almış olacaksın*. (N.Hikmet, PM, 71)
12. *Gelecekte bitmişlik* anlamının ön plana çıktığı bu cümlelerdeki “belli bir duruma geçme” anlamını “o zaman”, “günün birinde” gibi zaman belirteçleri destekleyebilir. - *O zaman da ben Selma ile evlenmiş olacağım*. (P. Safa, SVG, 53) “*O zaman*” dedim, “*ilk votkayı benimle içmiş olacaksın*.” (Z.Livaneli, KH, 279) *Günün birinde şıppadak gözünüz açılacak amma, iş işten geçmiş olacak*. (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 121) *Temize çekip hafta sonunda yollarım sana, asabın düzeldiği bir zamanda, o vakte kadar piyesin tamamı da eline geçmiş olacak, bana kitabın kusurlarını ve bulduğun meziyetlerini yazarsan çok faydalanırım*. (N.Hikmet, PM2, 307) *İşte o zaman adama, hiç fark ettirmeden, kerhaneyi bulaştırmış olacağım*. (O.Atay, T, 288) *Ama bu sefer benim seni ne müthiş sevdiğimi sen de, ben de anlamış olacağız*. (N.Hikmet, PM, 250) *Biraz sonra bu küçük ve sakın sokağı, her sabah olduğu gibi lâhutî bir ses kaplayacak ve Huzur Sokağı’nda günün ilk hareketleri başlamış olacak...* (Ş.Y.Şenler, HS,6)
13. Sonuç olarak *–mİş olacak* yapısının kullanıldığı örneklerde hem *belirleme noktasını* ifade etmek hem de ince anlam farklarını ortaya koymak açısından cümlede belirteç görevindeki zarf-fiillerin büyük önemi vardır.

14. Zarf-fillerle benzer bir görevi karşılayacak şekilde kesin bir tarih de verilebilir: *16 tarihinde benim bir mektubumu, senin bana verdiğin havadisleri sana veren ve sorduğun bazı sualleri kaba taslak karşılayan uzun bir mektubumu **almış olacaksın***. (N.Hikmet, PM, 142)
15. *Belirleme noktasını* tespit eden yan cümlecüğün yüklemi her zaman bir fiilimsiden oluşmak zorunda değildir, söz konusu eylem -sA şart çekimiyle de gerçekleşebilir. Yani benzer bir anlam şartlı bileşik cümlelerde de oluşabilir. Yukarıdaki maddelerde zarf-fiillerle ilgili örneklerde daha çok zamansal bir vurgu yapılırken bu gibi cümlelerde iki yargı arasında koşul-sonuç ilişkisi ön plana çıkar: *Arkadaşım gülümser gibi oldu: 'Hayır canım, paranın hepsini senden istemiyorum. Evde zaten biraz paramız vardı, akrabalarından da bulduk buluşturduk. Sen iki bilezik getirsen para **tamamlanmış olacak***. (A. Ümit, MMİ, 63) *Vakîâ içimizde en asil, en eski aileye mensup sizsiniz, azizim Prens Eternel bu teklifimi kabul buyurursanız, asaletinizden daha büyük bir tevazu fazileti **göstermiş olacaksınız***. (Ö.Seyfettin, EB, 106)
16. Bu gibi örneklerde -mİş olacak yapısı üzerine gelen -Dİr bildirme eki koşul-sonuç ilişkisini pekiştirir ve cümleye *kesinlik* anlamı katar: *Kim beni memnun ederse, yukarıdaki babamı da **sevindirmiş olacaktır***. (O.Atay, T, 286)
17. -sA şart çekimiyle koşullu birleşik cümle kurmadan da iki yargı arasında bir koşul- sonuç anlamı oluşturulabilir. Bu örneklerde her iki eylem de gelecekte gerçekleşecektir, ikinci yargının gerçekleşmesi birinci yargının gerçekleşmesine bağlıdır. Bu örneklerde “böylece”, “böylelikle”, “bu suretle” bağlaçları kullanılabilir, bu ifadeler yukarıda bahsi geçen “belli bir hale geçme” anlamını da destekler. ***Böylece** hem bir masumu kurtarmış hem de bana edebileceğin yegâne iyiliği **etmiş olacaksın***. (R.N.Güntekin, A, 190) ***Böylece** bu kitabın doğru mu yanlış mı yazdığını siz kendi kendinize **bulmuş olacaksınız***. (Ş.Y.Şenler, HS,271) *Şimdi ne yapsın, Kuledibi'ne gitse Suat'la*

kocasını uyandırabilir yakışık almaz; gün ağarınca..... sokaklarda dolaşsa, anlamsız bir şey, ne kadar süreceğini kestirmek de zor; iyisi mi Sıraserviler'den sapıp dosdoğru Ümid'in evine gider, -böylece 'balıklarına göz kulak olacağım' sözünü yerine getirmiş olacak, - eh biraz da dinlenir. (A.İlhan, YTB, 310) Bunları muntazam yazacağım, sıra takip edecek bu suretle kitap bitince elinde temiz bir kopya kalmış olacak. (N.Hikmet, PM2, 124) Bugün dışıya gideceğim, kron yaptırıyorum, böylelikle bir dışımı kurtarmış olacağım. (N.Hikmet, PM2, 272) İzgen'in mektubunu yarın yazacağım. Bu vesileyle sana da bir mektup daha göndermiş olacağım. (N.Hikmet, PM2, 239)

18. Koşul-sonuç anlamının bulunduğu bu örneklerde iki yargı arasındaki “böylece”, “bu suretle” gibi bağlayıcı ifadeler kullanılmasa da cümlede bu sözcüklerin anlamları gizlidir. Yani bu örneklerde görünmeyen bir “böylece” vardır: *İhsan senaryoyu alır almaz sana para yollayacak. (böylece) Ben parasız kalacaksın diye üzüntüden kurtulmuş olacağım.* (N.Hikmet, PM2, 273)
19. *-mİş olacak* ve *-mİş bulunacak* yapısı arasında kip, zaman ve görünüş farkı yoktur. Sadece *-mİş bulun-*¹⁰⁶ yapısı cümleye resmi bir hava ve ciddi bir üslup özelliği katar: *Sana son gönderdiğim 20 lirayı aldın mı? Sana 20 lira daha yolluyorum yarın. Bu suretle ağustos içinde 30+30+20+20, 100 lira almış olacaksın ve benim keyfim bu suretle bu ay biraz olsun yerine gelmiş bulunacak.* (N.Hikmet, PM, 330)
20. Bu birleşik yapının bir başka özelliği ise kimi kullanımlarda *olasılık* ve *tahmin* kipinin ön plana çıkmasıdır. Araştırmacılar, yapının bu anlamı üzerinde de durmuşlardır: Haydar Ediskun, “Yardımcı fiil gelecek zaman kipinde bulunacak olursa temel eyleme bir **ihtimal** anlamı kazandırır: “İyice görmemiş olacağım ki...”(=ihtimal iyice görmedim ki...)... gibi.” (Ediskun 1984:241)Tufan Demir, “Olmak eylemi gelecek zamanlıysa, eylemde kastedilen gelecekte olup bitmiş

¹⁰⁶ *-mİş bulun-* yapısı ve anlam özellikleri ayrı bir başlık altında incelenecektir.

olacak anlamı ve olasılık anlamı vardır” der ve şu örnekleri sıralar: Sen aldırmiyorsun ya birkaç gün sonra *iş işten geçmiş olacak*. O zamana kadar tavşan dağı *tutmuş olacak*. Böylece onun ne mal olduğunu *öğrenmiş olacaksın*. Belki bir sabah geleceksin lâkin vakit *geçmiş olacak*. Gönül hicran şarabından yudum yudum *içmiş olacak*. ” İyice *bakmamış olacağım* ki onu göremedim. Bu soruyu çözemediğine göre beni *dinlememiş olacak*. Telefona cevap vermediğine göre dışarı *çıkılmış olacak*. ” (Demir 2006:350-354) J.Deny **karmaşık fiilleri** görünüşleri açısından incelerken bu olasılık anlamını “belkilik” şeklinde açıklar: “Öncelik görünüş, gelecek zaman kiplerinden birinde kullanılarak basit fiil çekiminde eksik olan öncelenik gelecek kipini de vermiş olur. Örn. *Siz gelmeden işinizi bitirmiş oluruz*. Niyetli gelecek zaman böyle kullanıldığı takdirde, ‘belkilik’ anlamını verebilir. (Aynı durumlarda tamamıyla Fransızcadaki karşılığı olan *futur antérieur* görevinde olur.) Örn: Unutmuş olacak. Bu örnekle ilgili Ali Ulvi Elöve’nin görüşü şöyledir: *Unutmuş olacak* gibi oluşumlarda yardımcı fiil görevini yapan *olacak* fiili, yalnız biçimce bir gelecek zaman kipi olup hakikatte ‘belkilik’ anlamını verir ve bu, birleşik fiilin bildirdiği zaman geçmiş zamandır ki bu da *unutmuş* fiilinden çıkar: *Unutmuş olacak=unuttu belki*. *Unutmuş olmalı* biçimindeki gereklilik kipli yardımcı fiil ile de aynı anlamdadır: *Kardeşiniz artık bu fena dakikaları unutmuş olmalı*. (1.=Unutulması gerekir, unutmalı 2.unuttu belki) (Deny 2012: 439) –***mİş olacak*** yapısının bu özelliğine Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde şöyle değinir: “-***mXş olacak*** yapısı, *tahmin* anlatımının ön plana çıktığı bir işleve daha sahiptir. Bu işlev, yapının zaman çizgisi üzerindeki konumunu ve görünüş- zaman algısını da değiştirir. 14. ve 15. örneklerde -***mXş olacak*** yapısının anlattığı, gelecekte sınırötesilik değil *konuşma* anında, *eylemin sınırötesine yönelik tahmindir*. Yönelim noktası, birincil gösterim noktası yani konuşma anıdır ve bu noktadan, geçmişteki bir eyleme sınırötesi bir perspektifle bakılıp eylemin

sonucuna yönelik tahminde bulunmaktadır. Bu tür kullanımlarda eylemin görünüş-zamansal durumu $E^B > Y^2=Y^K$ ve +Gmş(+Öte, +Kip) biçiminde olur. (14) Nuran, genç adama dostça baktı. Yüzünü çok lezzetli bir meyveye benzeten bir gülümseme içinde: -Hayır, dedi. İclal burasını *saklamış olacak...* H 59 (15) Saat üç, öğle namazı çoktan *kılınmış olacak.* (Aslan 2012: 19-21) Araştırmacılarımızın bu görüşleri doğrultusunda taramış olduğumuz eserlerde rastlanan **-mİş olacak** yapısının “olasılık ve tahmin” anlamının ön plana çıktığı örnekleri sıralayalım: *Belki, beni tanımadı bile. Belki biz geçerken o başka bir şeyle meşguldü. Zaten o beni gördüyse sol yanımdan görmüş olacak.* Oysa, onun beni tanınması için mutlaka boş yenimin sağ yanımdan sallanışını görmesi lazımdı. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 114) *Onu görünce gülümsedim. Gülümseyişimden cesaret almış olacak.* (A. Ümit, MMİ, 45) —Zeynep, mektubun var... Zarfia adresini *okumuş olacak,* —Ahmet’ten geliyor, diye ekledi, vefalı bir arkadaşınmış, seni hiç mektupsuz bırakmıyor. (A. Nesin, ŞÇH, 91) - *O kadar ağır bir şey değil. Bir kurşun, sağ böğrümü çizip geçmiş olacak.* Ama biraz kanıyor, dedim. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 197) - *Sen dün gece neler yapmışsın? Hastahane birbirine girmiş. Burada yalnız sen misin? Altı yaşındaki çocuklar var. Fakat hastalık sinirlerini çok yormuş olacak.* (P. Safa, DHK, 103) *İçimden “O kırmızı yüzü yanlış görmüş olacağım” diyordum.* (C.Ş.Kabağağaçlı, ABB, 127) *Faika’nın kaynanası evde yok, gene bir yere misafirliğe gitmiş olacak.* Faika’nın da süngüsü düşük, neşesiz. (M.Ş.Esendal, AiK, 122) -*Yok orada böyle lakırdı geçmedi, onu İskender kendi dirayeti ile bulmuş olacak.* (M.Ş.Esendal, AiK, 140) -Hayır, dedi. *İclâl burasını saklamış olacak...* (A.H.Tanpınar, H, 86) “Servet Bey” diyordu; “birtakım” işler yapıyormuş. O meşhur (...) Mebusunun şerikiymiş. Bu adam milyonlar kazanmış bittabi! Servet Bey de epeyce **istifade etmiş olacak...** Öyle diyorlar...(Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 172) *Daha çok, “Tanrı’nın kaderimizi çizmemesi” ve “büyük karışıklıklardan kaçılan yerde” (burası Antakya olacak) “büyük*

ihametlerle karşılaşılması” gibi sözlere **takılmış olacaklar**. (O.Atay, T, 142) **Şaşırmış olacak**; bir an sustu: ‘Yani aramamı mı bekliyordun?’ dedi. (O.Atay, T, 445) *Bütün suç, savaş yıllarında yediğimiz kara ekmeğin. Bizi iyi beslemediler. Sonra da yağlı yemekler verdiler. Beynim yağ bağlamış olacak*. (O.Atay, T, 453) Birisi: “Bir şey yok... Düşerken ağzını kapıya çarptı. Dişleri **kanamış olacak**.” diye bağırdı. (R.N.Güntekin, YG, 103) *Vâlâ’yı seni ziyarete gönderen ben değilim, ne ona, ne de karısına böyle bir ricada bulunmadım. Kendiliklerinden **gelmiş olacaklar***. (N.Hikmet, PM2, 297) *Duymuyorum ilaçların kokusunu, bir yerlerde karanfiller **açmış olacak*** (N.Hikmet, PM2, 326) *-Hanımefendi dedi. Siz yanlış **anlamış olacaksınız**. Kur’an’a elbette inanırım. (Ş.Y.Şenler, HS,305) Bunu söyleyenler herhalde âciz şahsıma ve mektebime verdiğiniz ehemmiyeti çekemeyen hasutlardır... Beni gözünden düşürmek için öyle **söylemiş olacaklar**. Herhalde inanmadığınıza eminim. (R.N.Güntekin, YG, 175) -Yanlışınız var beyefendi... **Benzetmiş olacaksınız!** (Ş.Y.Şenler, HS,198) Boğazın dirseğe yakın daraldığı yerde, dereye uçmuş olsun kula kısarak... Toros Ağa’nın türküsü birden parlayıp yankılanınca **ürkmüş olacak** hayvan... (K.Tahir, DA2, 544) Yukarıdaki örneklerde ol- yardımcı eylemindeki –AcAk eki –mAlI ekiyle aynı anlamı verecek şekilde kullanılmıştır. Yani “Evet... Fakat üzerimde çok kuvvetli bir tesir **bırakmış olacak**... Tablosu çok hoşuma gitmişti...”(S.Ali, KMM, 155) örneğindeki karmaşık fiil “bırakmış olmalı” şeklinde de çekimlense aynı anlama gelmektedir.*

21. *Tahmin* anlamının ön plana çıktı örneklerde “mutlaka”, “herhalde”, “muhakkak” “galiba” gibi bu anlamı güçlendirici belirteçlere cümlede genellikle yer verilmektedir: *Gelmiş olmasın sakın kötü göze? **Herhalde değmiş olacak** nazar!* (O.Kemal, M, 254) *Birden, bir yalçın çığlık ve sessizlik... Bir derin ıssızlık... **Mutlaka** kadın **doğurmuş olacak***. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 64) *Zavallıyı, niye böyle kırın ortasında, bu güneşin altında tek başına bırakmışlar? Onu, **mutlaka, unutmuş olacaklar**. Ve o tarlada herkesi henüz çalışmakta sanıyor.*

(Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 70) *Hepsi evlerine mi saklandılar? Yoksa kaçıp gittiler mi? Düşmanın gelişi beni hemen hiç meşgul etmiyor. **Mutlaka** benden gizli söz birliği edip **kaçmış olacaklar**. Beni düşman önünde tek başıma bırakarak... Bu kadar hıyanete, bu kadar namertliğe ihtimal veremiyorum.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 155)

Selim, **muhabbake** sana, benden **“bahsetmiş” olacak**. (O.Atay, T, 89)

Galiba çıraklarınız saati tamir ederken şu taşı **düşürmüş olacaklar**... Şuna da bir baksanız... (A.H.Tanpınar, SAE, 196) *Türbedarzade ile teşerrüfüme gelince, **her halde** birbirimize rüyada **tesadüf etmiş olacağız**.* (R.N.Güntekin, YG, 170) *Bunlar Alber Efendinin eline nasıl geçti? **Her halde** yangın gecesi türbeden **çalınmış olacak**.* (R.N.Güntekin, YG, 192) *Senden bir mektup aldım, **herhalde** sen de bugün benden bir mektup **almış olacaksın**.* (N.Hikmet, PM2, 41)

Herhalde sen de benim mektubumu şimdiye kadar **almış olacaksın**. (N.Hikmet, PM, 345) *Annem İstanbul’a döndü, **belki** de bu mektubum eline varmadan seni gelip **görmüş olacak**.* (N.Hikmet, PM, 360)

22. Tahmin anlamının ön plana çıktığı örneklerde cümlenin “ki” bağlacıyla ikinci bir yargıya bağlanması şeklinde kurulan bağlı cümleler yaygın bir kullanımdır: *Herifler bu lafı duyunca, kendilerini tutamayıp yekinip bineklerini **tepiklemiş olacaklar ki**, hayvanlar biri birine girdi.* (K.Tahir, DA2, 459) *O öğleden sonra perdeleri dikip verdim. Toprakbeyi ile karısı perdeleri **beğenmiş olacaklar ki**, adam beni yanına çağırdı.* (A. Ümit, MMİ, 25) *Perikızı saçlarına benim mi, yoksa rüzgârın mı dokunduğunu **anlayamamış olacak ki** karşı çıkmadı.* (A. Ümit, MMİ, 46) *Sarsıntıyı develerim de **hissetmiş olacaklar ki** ürkererek birkaç adım geriye kaçtılar.* (A. Ümit, MMİ, 74) *Ben yine dalgınlıkla **hoplamış olacağım ki**, piyanodan kalkıp kızgınlıkla bana doğru gelirken ayağı kovalardan birine takılıp düştü.* (A. Nesin, ŞÇH, 197) *Kapandı ama, biz sahnenin çok önüne **çıkmış olacağız ki**, ikimiz de perdenin önünde kaldık.* (A. Nesin, ŞÇH, 204) *Arkadaşına veya kızkardeşine benim için bir şey **söylemiş olacak ki**, o da dönüp baktı.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 50) *Bu sırada, düşman*

askerleri ikinci bir kurbana pençe **salmış olacaklar ki**, bir çığlık daha kopuyor. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 195) Halit'le Saffet, Suat'ın bu sözlerinden artık şüpheleri kalmamış gibi davranmayı daha doğru **bulmuş olacaklar ki**, başka şeylerden bahsetmeye başladılar. (S.F.Abasıyanık, K, 28) Okunun hedefi bulmadığına **inanmış olacak ki**, aceleyle ekledi: "Eğlenceli, hoş hikâyelere, gösterişe meraklıdır! Lütfen anlatın!" (O. Pamuk, CBVO, 94) Herhalde uykusu **açılmış olacak ki**, konuyu değiştirip, kendisi Türkiye'nin nasıl kalkınacağını anlatmaya başladı. (A. Nesin, ŞÇH, 128) Osman eliyle bir işaret **yapmış olacak ki**: "A burada mı?" diye bağırdı Nermin ve dönüp köşede oturan Ahmet'e gülümsedi. (O. Pamuk, CBVO, 571) Allah içimde kopan fırtınalardan dolayı bana **acımış olacak ki** bir başka yol bulundu. (A.Kulin, GAY, 175) Yüzümde nasıl bir değişme **görmüş olacak ki** telâşla ilâve etti: - Harp bitince bir güzel takma bacak yaptırırsınız, rahat rahat... (P. Safa, DHK, 87) O da bana karşı yekten bir yakınlık **duymuş olacak ki** gülümseyerek; "Merhaba, kolay gele arkadaş" dedi ve cevabımı beklemeden yanı başıma çömelerek bana yardıma koyuldu. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 83) O da benim gelişimin evi korkudan altüst ettiğini görerek, herhalde beni bir umacı veyahut bir gulyabani **sanmış olacak ki**, koca bir torbanın ardına kaçıp gizlenmişti. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 153) Herhalde karısı Hacı Kıranlar'ın kızının gözlerinin bazen köy delikanlıları tarafına kaydığı kulağına **görmüş olacak ki** Seyid Battal Gazi'nin seksen bin kâfirin ödünü birden patlatan naraları gibi naralar atarak zina işleyenlere karşı ateş püskürdü. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 163) Sonra Şefik Beyin şahitliğini kendi de az **görmüş olacak ki**, -Kime isterseniz sorunuz, diye ekledi. (M.Ş.Esendal, AiK, 59) Misafirlerin kılık kıyafetleri, tavırları, odadakilere, bunların oyuncu olmadıkları, hatırlı adamlar oldukları kanaatini **vermiş olacak ki**, daha onlar ayakta, oturmak için yer ararlarken Ayaşlı, Hasan Bey, Abdülkerim, Hâki odadan sıvıştılar. (M.Ş.Esendal, AiK, 90) Beni bankada, müdürün yanında **görmüş olacak ki**, bir an gözlerinin üzerimde kaldığını gördüm.

(M.Ş.Esendal, AiK, 90) *Bana ne demişti: bir gün bu yazdıklarımı arayacaksın; ama, yaşantınla onlardan öyle **uzaklaşmış olacak ki**, bulamayacaksın.* (O.Atay, T, 64) *Bu arada **dinlenmiş olacak ki**, ben apartmanın dış kapısındaki zili çalarken, aslında zilin ne kadar saçma bir şey olduğunu ileri sürdü öfkeyle.* (O.Atay, T, 366) *Ona göre Savuç Bulak'ta, bilmem hangi zaviyede misafir kaldığı zamanlarda behemehal bir huddam tedarikine çalışmış, fakat iyi saatte olsunların pek aksisine **tesadüf etmiş olacak ki** bu hâle gelmişti.* (A.H.Tanpınar, SAE, 43) *Arslan da babam gibi başına geleceği **anlamış olacak ki**, bir daha rüyama girmedi.* (A.H.Tanpınar, SAE, 120) *Bunu büyükannesi, Nuran, hepsi **fark etmiş olacaklar ki** “Yeter Fatma, düşeceksin...” diye bağırmuşlardı.* (A.H.Tanpınar, H, 231) *Fakat Yaver Cevat'ın, o sıra sabrı **tükenmiş olacak ki**: -Atları emreder misiniz Paşam? (TD, 384) Biraz ağır **davranmış olacağım ki**, çok istediğim hâlde içemedim fincanımdaki son çayımı.* (TD, 429) *-Ay **doğmuş olacak ki** ortalık aydınlıktı-(N.Hikmet, MİM, 66) Ama bu durum hain yarattığı yeterince korkutmaya **yetmiş olacak ki** hemen zıpladı ve karanlıklarda kaybolup gitti.* (Z.Livaneli, KH, 96) *Sonunda ortalığa çöken sessizlik, Kerberos'un sesinin duyulmaması ve benim fısıltılarım bir işe **yaramış olacak ki**, ince beyaz kolunu hafifçe kıpırdattı, tek gözüyle etrafa baktı.* (Z.Livaneli, KH, 162) *Ali'nin gerçekten üzüldüğünü **hissetmiş olacak ki**, teselli etmeye kalkıştı.* (A.Ümit, İH, 46) *-Evet, o da Nâzım Ağabey'e **nakletmiş olacak ki** sizden bahsettiğimiz, daha doğrusu benim sizlere karşı duymuş olduğum yüksek takdir hislerimi kendisine ifade ettiğim bir gün, hemşireden öğrendiklerini öz olarak bana anlattı...(Ş.Y.Şenler, HS,500)*

23. Benzer anlama sahip kimi cümlelerde “ki” bağlacı kullanılmaz. Yani yapıcı sıralı cümleler konumuza örnek oluşturur, ilk cümleye virgülle bağlanmış olan ikinci yargı tahmin anlamını pekiştirir. *Gördüğüm şey yüzüme **yansımış olacak**, beni omuzlarımdan tuttu ve bembeyaz*

- gülümsedi.* (T.Kiremitçi, GKÇS,143) -*Teknecilerin ateşini görmüş olacak* sonra birdenbire dörtnala kalktı. (N.Hikmet, MİM, 66)
24. Bazı örneklerde **karmaşık fiil**in sonuna –*DIr* bildirme kipi eklenebilir, bu ek tahmin anlamını pekiştirir: *Derin bir sükûnet ve sessizlik içinde geçirdiğimiz o heyecanlı dakikalarda Kumandan artık gerilerde kimsenin kalmadığına kanaat getirmiş olacaktır* ki yerinden bir iki adım ayrılarak bize hitaben mülâyim ve fakat kesin bir ifade tarzıyla: -*Çocuklar, şu topraklardan ayrılmaya gönlüm bir türlü razı olmuyor.* (TD, 385) *Para meselesi ve tercüme işi bayram ertesi halledilmiş olacaktır.* (N.Hikmet, PM, 205) *Uygur harfleriyle olan nüsha, Heratta, Arap harfleriyle olanlardan biri Kahirede, biri de Türkistanın Nemengân şehrinde bulunmuştur. Kahiredeki nüsha halde Kıpçaktan gelmiş olacaktır.* (H.N.Atsiz, TET,154-155) *Benim taş kafam da, böylece, törelerin de, ailenin, geleneğin de aslen insan mutluluğuna hizmet etmek için var olduğunu sorgulama cesaretine kavuşmuş olacaktır?* (B.Uzuner, S, 158)
25. Kimi zaman birden fazla sıfat-fiil bir yardımcı fiile bağlanarak yardımcı fiil derin yapıda bırakılır. Bu durum, anlamda bir değişiklik ortaya çıkarmaz: *Demek Ayaşlı bu işi kazançlı buluyor. Turan Hanımdan öğrenmiş, özenmiş olacak. İffet Hanım, Turan gibi bu işi çevirebilecek mi?* (M.Ş.Esendal, AiK, 197)
26. İlk cümlede sadece **ol-** yardımcı eyleminin kullanıldığı ikili kullanımlar da vardır: *‘Arkadaşlarıma danışmalıyım,’ diyordu. ‘Bütün ilişkilerimizi tartışırız biz.’. Bizlere değil herhalde. Kültürlü arkadaşlarına olacak. Burhan’a danışmış olacak.* (O.Atay, T, 447)
27. Yardımcı eylemdeki –*AcAk* ekinin birleşik yapıya emir anlamı kattığına da rastlanmıştır: *“Bak, Kerem” dedi, “sen korkmuş gece kaçmış olacaksın.* (Y.Kemal, BBE, 136)
28. **-mİş olacak** yapısının olumsuz şekli iki şekilde olur. Birinci şekilde olumsuzluk eki sıfat-fiildedir. Bu olumsuz çekimlerde tahmin anlamı ön plandadır: *Bunları görene dek Kâmil Kaya’nın kayboluşunu ciddiye almamış olacağım, inanmamıştım herhalde, ama keçe*

üstündekileri görünce içimde bir ezilmeyle buna inandım. (A.Ağaoğlu, RBVY, 149) Yaşar, öğretmenin anlattıklarını **dinlememiş olacak**, ama bilirsin ya, kurnaz bir çocuktur, “geçti” dese, öğretmen “anlat öyleyse” diyecek. (A. Nesin, ŞÇH, 68) Vurduklarından birisi, ayakları gövdesinin altından alınır vermişçesine kapaklandı; bir başkası gözleri kederli bir şaşkınlıkla sonuna kadar açılmış, yuvarlanıncaya kadar aralıksız ateş ederek, zincirleme mermilerini toprağa çaktı durdu; bir üçüncüsü, can alıcı bir yerinden **vurulmamış olacak**, onu görüp silahını üzerine çevirmeye yelteniyor, vuramıyor fakat ikinci bir kurşun gelip göğsünü bulunca, dizleri bükülüveriyor, kaşla göz arasında yerle bir! (A.İlhan, YTB, 38) Fakat iyi **hesaplayamamış olacağım** ki, Mandalin Efendi binden bir basamak üstte, dört yüz yetmiş beşte durdu kaldı. (A.H.Tanpınar, SAE, 57) Fakat pulsuz mektuplar geç geldiği ve gittiği için daha **almamış olacaksın**. (N.Hikmet, PM, 56) ‘O’nun güzel tarafsızlığı sayesinde değerli zamanını, bana hep saçma gelen o ‘aklın ve zekânın cinsiyeti’ gibi bağnazlıklara **harcamamış olacaksın**. (B.Uzuner, S, 41) Şakasını kendisi de **beğenmemiş olacak** ki gülmedi. (O. Pamuk, CBVO, 378) İkinci şekilde ise olumsuzluk eki **ol-** eylemi üzerindedir. Bu biçimde gelecekte bitmişlik/tamamlanmışlık anlamı ön plana çıkar: *Adı üstünde bellek yitmiş. Zaten bunu hatırlasa, belleğini **yitirmiş olmayacak***. (Z.Livaneli, KH, 101)

29. **-miş olacak** yapısının olumsuz- soru şekli **ol-** eylemine olumsuzluk ekinin ulanmasıyla oluşur. Bu örneklerde *gelecekte bitmişlik* görünüşü vardır. Bu cümleler gelecekte belli bir hale geçip geçmeme hakkında soru sorar gibi görünse de aslında gelecekte sorulananın tam tersinin mümkün olacağını bildirmektedir: *Hangi tarafı tutarsak tutalım neticede gene de bir tarafımıza **ihanet etmiş olmayacak mıyız**, ihanetsiz yaratılamayacak bir geleceğin yükünü taşıyabilecek kadar güçlü müyüz?* (A.Altan, KSK, 133) *Fakat benim bunu onlardan istemeğe hakkım var mı? Ben kendimi verirsem cömertçe **vermiş***

olamayacak mıyım? (A.H.Tanpınar, H, 359) *Bunca yılını heba etmiş olmayacak mısın?* (A.Kulin, BK, 180)

30. **-mİş olacak** yapısının sıfat-fiilin olumsuz olduğu soru şeklinde *mi* soru edatı sıfat-fiille *ol-* yardımcı eyleminin arasına girerse biçimce soru cümlesi olduğu halde anlamca cevap istemeyen bir cümle ortaya çıkar. Yani bu cümlede sorulananın tam tersini kast etme anlamı belirginleşir: *İşlenen cinayetler, işlenmemiş mi olacak?* (A.Ümit, İH, 70) (işlenmiş olacak)

31. **-mİş olacak** yapısının olumlu soru şekli şu şekilde oluşabilir: *Tamam tamam Zeynepcim, anladığım kadarıyla eğer cesetlerde bu maddelerden bulunursa, öldürülmeden önce kurbanlara genel anestezi yapıldığını öğrenmiş olacağız, öyle mi?* (A.Ümit, İH, 193) Aynı cümle “Eğer cesetlerde bu maddelerden bulunursa, öldürülmeden önce genel anestezi yapıldığını öğrenmiş mi olacağız?” şeklinde de oluşturulabilir. Bu iki biçim arasında çok büyük anlam farkı olmamakla birlikte ikinci örnekte vurgu sıfat-fiilin üzerindedir.

32. **-mİş olacak** yapısı araya “gibi” edatı alabilir.¹⁰⁷ Bu örneklerde “gibi” edatı kendinden önceki sıfat-fiille gruplaşarak belirteç işlevi görür: *Bilseler de ne olacak. Şu dünyaya, bir an içinde gelmemiş gibi olacağım. Ölmek istemiyorum.* (Y.Kemal, BBE, 31) *Elini sıkarken*

¹⁰⁷ Korkmaz, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2009 s.932 Zeynep Korkmaz “Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller” başlığı altında *-miş /-muş* ekiyle ilgili açıklama yapar, bu ekin aldığı biçimleri “sıfat olarak” ve “ad olarak” şeklinde başlıklara ayırarak ayrıntılı olarak inceler. Ekin ad olarak incelenmesi sırasında Z.Korkmaz, ekin edatlarla kalıplaşma özelliği gösterdiğine değinir ve şu açıklamayı yapar: “*-miş /-muş* ekiyle oluşturulan geçici adların edatlar ile birleşmesi de yalnız belirli bir iki edata dayanmaktadır. Eserlerde görülen bol örnekler, genellikle ekin, *gibi* karşılaştırma ve benzetme edatı ile oluşturulan edat grupları biçimindedir. Bu grup içinde *-miş /-muş*’lu sıfat-fiil, geçici ad olma özelliğini çok belirgin olarak yansıtmaktadır. Çünkü, duyulan geçmiş zaman veya çeşitli kiplerin rivayeti kalıbındaki çekimsiz fiiller, bir edatla birleşerek adlaşınca üzerlerindeki zaman bağlı hareket gösterme özelliği kaybolmamıştır. Bu birleşimde geçici ad iyelik eki de alabilir. Bu türlü edat grupları cümlede zarf veya yüklem görevindedir.” Z.Korkmaz bu açıklamayı “Geçmiş Zaman Kalıbındaki Edat Grupları” ve “Rivayet Kalıbındaki Edat Grupları” şeklinde örneklendirir. “Geçmiş Zaman Kalıbındaki Edat Grupları” başlığı altındaki örneklerden sadece bir tanesi olmak fiili içerir: *Kadınlar kuyu suyuna girmiş gibi oldular.* (S.Çokum, AB, 52) Diğer örnekler çekimli fiil+ gibi edatı + çekimli fiil şeklindedir: *Ateş yağmuru yüzyıl sürmüş gibi geldi ona.* (S.Çokum, AB, 194)

biraz da benim elimi sıkılmış gibi olacaksın. (N.Hikmet, PM2, 171)A
benim sultanım efendim, izin versen/ ve cüret edebilse Nâzım Hikmet
kulun /koklayıp öpmüş gibi olacak yanağını İstanbul'un (N.Hikmet,
 PM2, 198)

33. Yukarıdaki maddede açıklamaya çalıştığımız **öncelik fiilinin** araya “gibi” edatı alması örneğine ek olarak daha açıklayıcı bir üslubun tercih edildiği edebî metinlerde “gibi” edatının yanında bir belirteç de yer alabilir. Bu durum yardımcı eylemden önceki bölümün belirteç işlevini daha belirgin kılar: *Biraz mırın kırın eder, biraz nazlanır, sonra gel bakalım hastalık cenapları der, ve bir el ense etti mi yere çalar. Mutlaka ve hiç hastalanmamış gibi iyi olacağım.* Merak etme, *daha seninle en aşağı otuzar sene yaşayacağız.* (N.Hikmet, PM2, 302)
 Esasen **karmaşık fiil**in araya “gibi” edatı aldığı tüm örneklerde yukarıdaki örnekte olduğu gibi belirteç bulunmasa da bu belirtecin anlamı orada gizlidir. Yani “*Mutlaka ve hiç hastalanmamış gibi iyi olacağım.*” cümlesi “*Mutlaka ve hiç hastalanmamış gibi olacağım.*” şeklinde de kurulabilir. İkinci şekilde de okuyucu anlamı zihninden tamamlamaktadır.

Buraya kadar *-mİş olacak öncelik fiilinin* çeşitli anlam özelliklerine değinmeye çalıştık. Yukarıda **karmaşık fiillerin** üzerine idi ek eylemi olarak birleşik çekimlere girebildiklerine değinmiştik. Taramış olduğumuz metinlerdeki örnekler doğrultusunda *-mİş olacak karmaşık fiilinin* girmiş olduğu birleşik çekimler şu şekildedir:

-mİş olacaktı :

-mİş olacak yapısının üzerine ek eylemin “idi” şeklinin ulanmasıyla bir çeşit birleşik zamanlı **karmaşık fiil** ortaya çıkar. Bu yapı, Süleyman Efendioğlu ve Ali Osman Solmaz’ın “Birleşik Zamanlar Üzerine” adlı makalesinde “katmerli birleşik zaman” olarak adlandırılır ve şöyle açıklanır: “Ayrıca “*-mİş olacak*” yapısını da hikâye, rivayet ve şart birleşik zamanlarına uyarlayarak katmerli birleşik zamanlar elde edebiliriz:

Dün işe başlamış *olacaktım*.

Erken kalksan işi bitirmiş *olacaktın*.

Sınıf süpürülse derse girmiş *olacaktık*.

Hani gitmiş *olacaktınız*?

Gitmeseydi çoktan tanışmış *olacaktılar*.

Yarın buraya gelmiş *olacakmışız*.

Hafta sonuna kadar mektupları göndermiş *olacakmışsın*.

Biz gittiğimizde çıkmış *olacakmışlar*.

Bir aya kadar ölmüş *olacakmışım*.

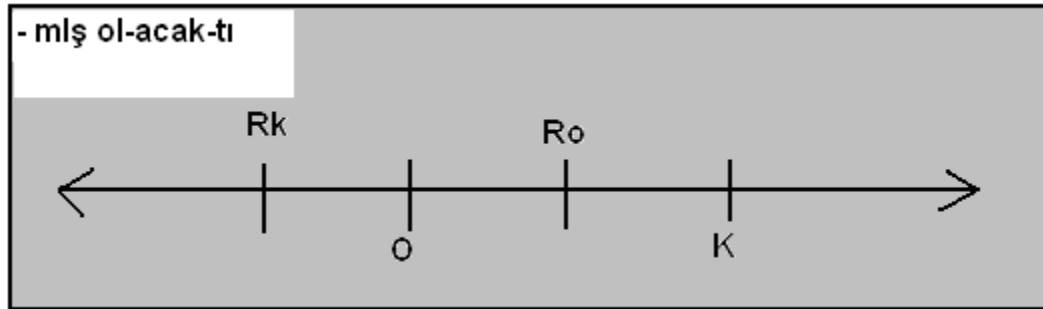
Bunları işitmemiş *olacaksam*.

Onu sevmiş *olacaksan*.

Eşyaları götürmüş *olacaksak*. (Efendioğlu, Solmaz 2007:55-58)

Bu bilgilerden başka Soner Akşehirli de “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri” adlı makalesinde bu konuyla ilgili kısa bir açıklama ve şemaya yer vermiştir: *–mİş ol-acak-tı* tıpkı *–yor olacaktı* yapısında olduğu gibi burada *–dı* eki bir söylem aktarımına işaret etmektedir: *Siparişlerimi getirmiş olacaktı*. Ancak bu kez olay zamanı ile olaya ait referans zamanı ardışıktır: $R_k < O < R_o < K$ (Akşehirli 2010: 67)¹⁰⁸

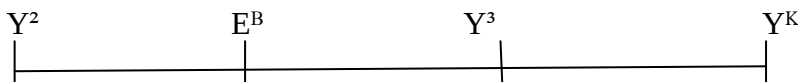
¹⁰⁸ Akşehirli, Soner, “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4 Fall , Ankara, 2010s.31 Eserde uygulanan yöntem hakkında şu açıklamaya yer verilir: Türkçe’de dilsel zamana işaret eden biçimbirimleri konuşma (K) , olay (O) ve referans zamanı (R) ilişkileri bakımından tek tek incelemeden önce bazı açıklamalar yapmamız gerekmektedir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki bu inceleme bir kuramın ya da bir yöntemin “aynen uygulanması” değildir; burada referans zamanı kavramından hareketle Türkçe cümleler üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Yani Türkçe merkez alınarak bir “uyarlama” yapılmıştır. Bu nedenle gerek Reichenbach’ın kuramında ve gerekse kuramın diğer uygulamalarında yer almayan Türkçe’ye özgü kavramlar da kullanılmıştır.

Şema 13

Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde daha ayrıntılı bir açıklama yer alır: “-mXş olacaktı: (16) Bu yolla, onarımcılar sattıkları Enfield tüfeklerinden elde ettikleri yirmi milyon doları faturalı yasal mala dönüştürmeyi umuyorlardı. Böylece Haşhaşiler'in talep ettikleri miktarın bir kısmını da *çıkarmış olacaktı*. (17) Osmanlı topraklarını, şimdi içten fethetmek pekâlâ mümkündü ve İngilizler bu işin ustasıydılar. Türkiye'nin doğusunda bir ayaklanma başlatabilirlerse, bir taşla iki kuş *vurmuş olacaktı*.”

16. ve 17. örneklerde *talep ettikleri miktarın bir kısmını da çıkarmış olacaktı*, *bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı* vb. ifadelerde yer alan -mXş olacaktı yapısı ise, -mXş olacak'a ilişkin yukarıda sözü edilen *gelecekte sınırötesilik* işlevini, geçmiş zaman diliminde konumlandırarak yerine getirir. Böylece *geçmişin geleceğinde bitmişlik* (perfectum futuri praeteriti) (Johanson 1994: 263, 2000: 37) anlatılmış olur. Bu bakış açısı *sınırötesi perspektifle görülen bir eylemin, geçmişteki ikincil bir gösterim noktasından öngörüldüğünü* ifade eder; eylem, geçmişteki ikincil gösterim noktasında henüz gerçekleşmediği/öngörüldüğü için, eylemin tamamlanıp tamamlanmadığına dair bilgi de kesin değildir. -sA ile eşdizimli olduğu durumlardaysa eylemin gerçekleşmediğine dair bilgi/ gerçekdışılık (unreality) kesinleşmiştir (*Eğitime devam etseydi okulu çoktan bitirmiş olacaktı*). Eylemin görünüş-zaman bakımından durumu ve +Gmş (+Öng, +Öte) ve zaman çizgisi üzerindeki konumu $Y^2 > (E^B > Y^3) > Y^K$ (bk. Johanson 1994: 263) biçimindedir.

Şema 14

18. ve 19. örneklerde yer alan *-mXş olacaktı* yapısı ise, *geçmiş zamanda eylemin tamamlanmışlığına yönelik varsayım* bildirmektedir. Yapının öyküleyici metinlerde daha sık rastlanan bu işlevi, eylemin yukarıda sözü edilen görünüş-zaman algısını ve zaman çizgisi üzerindeki konumu da etkilemektedir: $E^B > Y^2 > Y^K$; +Gmş (+Öte, +Kip)

(18) Hayriye Hanım başka fikirde idi. Oğlu, *herhalde* alacaklılardan kaçmak için arkadaşlarından birine misafir *gitmiş olacaktı*. YD 59

(19) Mümtaz üç senedir işlerini gören bu çocuğun yüzünü bir kitap gibi okumağa alışmıştı. *Muhakkak* sevdiği kadınla *kavga etmiş olacaktı*.

Yahut onu burada, bahçe ve lokantalardan birinde bir başkasıyla görmüştü. Kim bilir belki de bu yüzden kavga etmiş olabilirdi. H 141” (Aslan 2012: 19-21)

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler ışığında diyebiliriz ki *-mİş olacaktı* yapısının pek çok özelliği *-mİş olacak* ile benzerlik göstermektedir. Bu yapı için yukarıda sıralamış olduğumuz *olasılık, öngörü, planlama* gibi anlam özelliklerinin geçmişteki ve başkasına aktarılmış halini ifade eder diyebiliriz. Taramış olduğumuz eserlerden yola çıkarak *-mİş olacaktı* yapısına ait anlam özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *-mİş olacaktı* yapısı gerçekleşmemiş varsayımları ifade eder: *İyi ki şimşek, ıslak direktten inerek, ıslak güverte yoluyla punya deliklerinden denize inmişti, yoksa biz de kayık da kül ve kömür kesilmiş olacaktık*. (C.Ş.Kabağağaçlı, ABB, 91) *Mümtaz, onlara, evde hasta olduğundan bahsetmek istemedi. Beyhude yere kendisine acındırmış olacaktı*. (A.H.Tanpınar, H, 78) *O zaman hem o yolundan çıkıp şeytanın yoluna sapmış olacaktı hem de ben belki bugünkü İslamî yaşayışa sahip olamayacaktım*. (Ş.Y.Şenler, HS,286)
2. *-mİş olacak* yapısında olduğu gibi *-sA* şart kipiyle çekimlenmiş yan cümlelerden oluşan koşullu birleşik cümlelerde kullanılır, bu cümlelerde de eylemin gerçeklememe anlamı vardır: *Eğer “beşikten mezara kadar” demiş olsam “mebdeden neticeye doğru” yürümüş olacaktım*. (Ö.Seyfettin, EB, 135) *Çocuk âşiyani” yerine “Çocuk ini” denilmiş olsa daha mantığa muvafık hareket edilmiş olacaktı*. (Ö.Seyfettin, EB, 165) *Alışar Bey,söğüp sayıp kudurtarak Osman Beyi kapıdan biraz ayırmayı başarır, beriden at koparır*

akılsız Türkmen'i içeri girmeden çevirirlerse buraya gelmelerinin sonucu elde etmiş olacaktı. (K.Tahir, DA2, 469) *Şu adam azmanın hesabını görebilse tehlikenin yarıdan çoğunu savuşturmuş olacaktı.* (K.Tahir, DA2, 685)

3. Yukarıda bahsedilen eylemin gerçekleşmeme anlamını yargılar arasına gelen “de” bağlacı pekiştirir: *Artık koşsalar da yetişemeyecekler, yetişseler de baskın şaşkınlığından yararlanma üstünlüklerini kaybetmiş olacaktı.* (K.Tahir, DA2, 753)
4. Şart kipinde çekimlenmiş yan cümlelerin de ek eylem alması muhtemeldir bu cümlelerdeki eylemler gerçekleşmemiştir, geçmişteki bir varsayımdan söz edilmektedir: *Eğer bu altınlar, bu kızlar olmasaydı, şimdi dağlarda çadır kuran, konan göçen bir tek kişi kalmayacaktı. Çoktan Türkmenin, Yörügün kökü kurumuş olacaktı.* (Y.Kemal, BBE, 49) *Birdenbire miras ve mal kaygısına düşmemiş olsaydı, evvelâ halam vaktinde gömülmüş olacak, yani tekrar dirilmesi ihtimali azalacaktı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 64) *Döğüşünüze eğer yarım saat daha müdahale etmemiş olsaydık beş yüz kişi öldürülmüş olacaktı.* (Y.Kemal, BBE, 252) *Eğer Hatay'da zora başvurmuş olsaydık, Fransızlarla, İngilizlerle çatışmış olacak, kendiliğinden bugün Almanların yanında yerimizi alacaktık.* (O. Pamuk, CBVO, 415) *“Ayıp olur. Söylemiş bulundum bir kere. Sen ta en başında itiraz etmeseydin, bu yemeği çoktan ayarlamış olacaktım, belki de... Ah İlhami, ah!”*
5. **-miş olacak** yapısında olduğu gibi koşul-sonuç ilişkisi olan cümleler kurabilir. Bu örneklerde “böylece”, “böylelikle”, “bu suretle” bağlaçları kullanılabilir, bu ifadeler yukarıda bahsi geçen “belli bir hale geçme” anlamını da destekler. *Hiç gerekmediği halde birlikte durumun adını koymuş olacaktık böylece:* “Beni izliyorsun. Senden korkuyorum.” (T.Kiremitçi, GKÇS,102) *Nasıl başlamasın ki, havasını bulacak, anlatırken hem kendisi cûş-u huruşa gelecek, hem de işçileri getirecek, bu suretle de “Cahil insanlar”ı uyarma işinde önemli bir adım atmış olacaktı.* (O.Kemal, M, 139) *Nevzat Selma'yı unutabilirse dostlukları en büyük tehlikeyi atlatmış olacaktı.* (P. Safa, SVG, 100) *Halbuki böyle yaparsa babasını, Muazzez'i, hatta Şahinde'yi üzmüş olacaktı.* (S.Ali, KY,107) *Bu fedakârlığı da yaparsak*

eğer, *tamamiyle tatmin edilmiş olacaktı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 240) *Şahin Efendinin sözlerine kanar gibi oldu ve çocuğun iki sene daha mektepte kalmasına razı oldu. Bu suretle karısının da gönlünü almış olacaktı.* (R.N.Güntekin, YG, 113) *Ve hayatının bir sahifesi de böylece dürülmüş, böylece kapanmış olacaktı.* (Ş.Y.Şenler, HS,269)

6. *-miş olacaktı* içinde “söz aktarımı” anlamı taşıdığından, roman ve öykülerde sıkça rastlanan, oldukça kullanışlı bir yapıdır. Bu yapının tercih edildiği edebî metinlerde *karmaşık fiilin* üzerine ulanan “idi” ek eylemi metnin okuyucuya aktarılmasını sağlarken, metnin kendi içindeki kurgusunda o eylem henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi öngörülmektedir: *Sağdaki boş arsayı geçince eve ulaşmış olacaktım.* (A. Ümit, MMİ, 28) *Ve işte her şey bu anda başlayacaktı. Onu asıl bu andan itibaren kaybetmiş olacaktım.* O zaman ne yapacaktım? (S.Ali, KMM, 130) *Bir gün gençlik uçup gittiğinde, sadece beden dinçliği değil, gönlün isteği de söndüğünde çok yanacaklardı ama iş isten geçmiş olacaktı.* (A.Ümit, İH, 136)
7. Geçmişteki planlamaları ifade eder: *Kısa bir zaman sonra Türkiye’de boşanmış olacaktı* resmen. (A.Kulin, AA, 101) *Boşanma işlerine girdiklerinde her ikisinin de maliki bulundukları apartman dairesini paylaşımları gerekecek, bir sürü tatsız işlem çıkacaktı ortaya, böylece Mişel ile olan son bağı da koparmış olacaktı.* (A.Kulin, AA, 166) *Evin satış kontratını, on gün sonra imzalayacaktı. Katını sattığında, Joe ile evlenmiş olacaktı. Bu aydınlık, ferah ve sadece ona ait olan evden, loş, içine dönük ve ona yabancı başka mekâna geçecekti. Doğru mu yapıyordu?* (A. Kulin, AA, 198) *Şimdi hazırlandıkları at çalma işi başarıyla sonuçlanırsa, en azdan dördüncü sıra da dolmuş olacaktı.* (K.Tahir, DA1, 83) *Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden yıllar yılı gelip, patronunun depolarına giren, sonra da en az yüzde elli kârla satılan turfandalar, bugün de girmiş olacaktı depolara.* (O.Kemal, M, 104) *O kitaplardaki hataları düzelterek, kendisi yeni bir kitap yazacaktı ve tarihte ilk kez bir öğrenci, okuduğu bölümün ders kitabını yayımlamış olacaktı.* (Z.Livaneli, KH, 124)
8. Geçmişteki olasılıkları ifade eder: *Ya bir kaza yaparsam? O zaman hiçbir şey düzelmiş olmayacaktı.* (S.Ali, KY,120) *Ölmüşse, Uranha’yı sürgit alaya*

*alacak, ölmemişse haddini bilmez kahpeyi bir daha **cezalandırmış olacaktır.*** (K.Tahir, DA1, 98) *Bırakıp kalsa, yitirdiğini, sanki, kıyamete kadar bir daha ele geçiremeyecek, zorlamayı sürdürse günahını arttırmış, tanrı gazabını büsbütün **ağırlaştırmış olacaktır.*** (K.Tahir, DA1, 99) *Yüzde bir ümitle Şahin Efendi partiyi kazanırsa ulema sınıfına, aslına **rücu etmiş olacaktır.*** *Binaenaleyh, artık ağzını açamayacaktı. Fazla olarak kâtib-i mesulün nüfuzu da az çok **kırılmış olacaktır.*** (R.N.Güntekin, YG, 91) *Halam bir gün ölürse, mirası dolayısıyla, bizim için **ölmüş olacaktır.*** (A.H.Tanpınar, SAE, 63)

9. Geçmişteki bir olaya yönelik tahmin anlamı vardır: *Böyle bir hısmılık, Bitinya ucunu düşman tekfurların ardına **düşürmüş olacaktır.*** (K.Tahir, DA2, 634) *Mağarasındaki karanlığa birinin yaklaştığını **sezinlemiş olacaktır.*** (K.Tahir, DA2, 676) *Nâra bu sokaktan **gelmiş olacaktır** ya, hani? Nerdeydi Allahtan bile korkmayıp arkadaşlarıyla bahse giren kabadayı? (O.Kemal, M, 9) Ben de rengimi **kaybetmiş olacaktım.*** (P. Safa, DHK, 71) *Merdiven kapkaranlıktı. Parmaklıkları tutarak indi. İkinci kata gelince annesinin odasına doğru yürüdü. Hâlâ **ayılmamış olacaktır.*** *Zavallının kollarını, göğsünü kolonya ile ovan hizmetçilere kapıdan sordu: -Daha açılmadı mı? Kızlar, -Hayır... dediler. (Ö.Seyfettin, EB, 46) Bittabi o bir gün **büyümüş olacaktır** ve büyük olunca da büyükleri gibi çekirdekten **yetişmiş olacaktır.*** (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 156) *Mümtaz üç senedir işlerini gören bu çocuğun yüzünü bir kitap gibi okumağa alışmıştı. Muhakkak sevdiği kadınla **kavga etmiş olacaktı.*** *Yahut onu burada, bahçe ve lokantalardan birinde bir başkasıyla görmüştü. Kim bilir belki de bu yüzden kavga etmiş olabilirdi. Fakat onun ıstıraba tahammül ediş tarzı kendisinden başka türlü idi. (A.H.Tanpınar, H, 192) Herhalde Aşağıçarşı'daki memur ailelerinden birine **gitmiş olacaktı.*** (S.Ali, KY,178) *Türbedeki evliya eşyaları ile halifelerin hediyelerini her halde bu torbaya **doldurmuş olacaktır.*** (R.N.Güntekin, YG, 152) *Mehmet Nihat Efendi, Sarıova ahalisini putperestlikten kurtarmak için kasabadaki bütün türbeleri bu sarhoşluk ve azgınlık gecelerinden birinde **vermiş olacaktır.*** (R.N.Güntekin, YG, 155) *Duasını gözyaşları arasında henüz bitirmişti ki yan odanın ışığı yandı... Sonra oda kapısı gıcırdadı ve koridorda hafif terlik sesleri duyulmaya başladı... Hilal, namaza **kalkmış***

olacaktı...(Ş.Y.Şenler, HS,389)*O halde, Dr.Nazım, bir başkası, mesela bekâr bir arkadaşı için düşünmüş olacaktı annesini...*(Ş.Y.Şenler, HS,492)*Maria da kendisine göre bir başka Herr Döppke bulmuş olabilirdi. Belki de hâlâ bekârdı ve erkekten erkeğe koşarak, “inanacak adam” arıyordu. Herhalde benim çehrem hatlarını bile unutmuş olacaktı.* (S.Ali, KMM, 153)

10. *–mİş olacaktı* yapısında olduğu gibi *–mİş olacaktı* ile kurulan cümlelerde de “ki” bağlacıyla cümleye eklenen ikinci yargılar geçmişe yönelik tahmin anlamını pekiştirir: *Annemin artık çilesi dolmuş olacaktı ki* zavallılık öldü ve onun geçinmek yükü sırtımdan kalkmış bulundu. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 100) *Didişe- çekişe pazarlığa alışmış olan bu toprak adamı, bana vereceğinin azamisini ve asgarisini içinden hesaplamış olacaktı ki, hiçbir şey vermeyeceğini ve getirdiklerimin de hepsini alacağını duyunca, karanlıkta merdiveni inen birisinin bir basamak daha mevcut olduğunu sanarak ona göre adım atarken, önünde hiçbir basamağın kalmadığını görünce şaşalaması gibi, ağzı açık kaldı.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 157) *Meral’in bu izahlı konuşması, salondakileri çok memnun etmiş olacaktı ki, Meral yerine oturuncaya kadar alkışlamaya devam ettiler.* (Ş.Y.Şenler, HS,125) *Bilal, polisler üzerinde hareket ve konuşmalarıyla iyi bir tesir uyandırmış olacaktı ki fazla bir zorluk çıkartmadan ceza makbuzunu keser kesmez onları serbest bıraktılar.* (Ş.Y.Şenler, HS,245) *Hem sözlerinden hem de hafif ışık altında az çok belli olan yüz ifadesinden onun hakikaten itimada şayan bir kimse olduğuna kanaat getirmiş olacaktı ki nihayet içli içli ağlayarak konuştu.* (Ş.Y.Şenler, HS,261) *Safiye Hoca Hanım, genç kadındaki bu hâli fark etmiş olacaktı ki, tam bir abla şefkatiyle, elini omzuna koydu.* (Ş.Y.Şenler, HS,428) *O vakte kadar hiç konuşmayan Nusret Feyza’nın durumundan ve sözlerinden duygulanmış olacaktı ki doğrudan doğruya Hilal’e hitaben: -Görüyorsunuz ya, annenizin iyileşmesi, kendini bir an evvel toparlaması, daha ziyade size bağlı Hilal Hanım, dedi.* (Ş.Y.Şenler, HS,450)*Çünkü böylece cinayetin işlendiği yeri tespit etmiş olacaktık ki, katillerin izlerini bulmak için bu önemli bir fırsat demektir.* (A.Ümit, İH, 27)

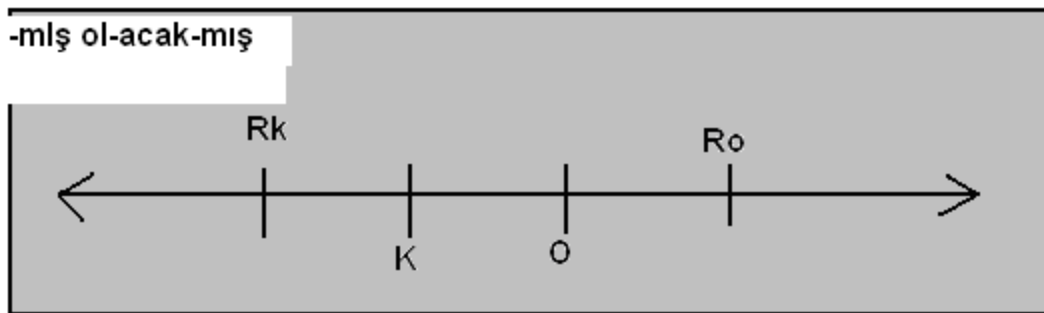
11. *–mİş olacaktı* yapısı da , *–mİş olacaktı* yapısında olduğu gibi araya “gibi” edatı alabilir: *Fakat sonra düşündüm, hem esas fikir itibariyle piyes üçüncü*

perde birinci sahnede bitiyor, hem de Ferhad'la Şirin'de seninle bana benzeyen bir taraf var ki, adeta kendimi, sana kavuştuğum anda senin kucağında öldürmüş gibi olacaktım, buna gücüm yetmedi. (N.Hikmet, PM2, 317)

12. **-mİş olacaktı** yapısının olumlu soru şekli araya “mi” edatı alarak oluşabilir: “Şimdi **evlenmiş mi olacaktı** yani?” “En azından başka biri olmayacaktı Nihat'ın hayatında. (A.Kulin, GAY, 230) Aynı cümle “**evlenmiş olacaktı mıydı**” şeklinde de tamamlanabilir. Birinci şekilde vurgu sıfat-fiilin üzerinde, ikinci şekilde vurgu yardımcı eylemin üzerinde olur. Her iki şekilde durumun gerçekleşme olasılığının zayıflığı, eylemin mümkün olabileceğine inanmama anlamı vardır.
13. **-mİş olacaktı** yapısının olumsuz soru şekline taramalarımız sırasında rastlanmamıştır ancak yukarıdaki örnekten yola çıkacak olursak “Şimdi **evlenmemiş mi olacaktı** yani?” veya “...**evlenmemiş olacaktı mıydı**?” şeklinde çekimlenebilir. Bu cümlelerde de yine tam tersini kast etme söz konusudur.

-mİş olacaktı:

-mİş olacak karmaşık fiilin ikinci bir birleşik biçimi ise “**imiş**” ek eylemiyle kurulandır. Soner Akşehirli bu **-mİş olacaktı** biçimi hakkında şu açıklamaları yapar: **-mİş olacak** ifadesinin, söylem aktarımında kullanımıdır. Bu durumda konuşma zamanından önce aktarılan söyleme ilişkin referans zamanı (Rk), konuşma ve olay zamanından sonra olaya ilişkin referans zamanı bulunur. *Önümüzdeki yıl okulu bitirmiş olacaktı* Rk < K < O < Ro (Akşehirli 2010: 67)

Şema 15

-mİş olacakmış yapısı roman ve öykülerde sık rastlanan bir biçim değildir taramalarımız sırasında sadece bir örneğe rastlanmıştır: *Bize çok pahalıya mal olan – ama hayır şikâyetçi değilim, bunun ömrümde duymadan ölseydim, anlıyorum ki yaşamadan ölmüş olacakmışım-* bir kazancımız var. (N.Hikmet, PM2, 244) Bu örnekte gerçekleşmemiş bir durumun sonradan fark edilmesi söz konusudur.

-mİş olacaktı ve **-mİş olacakmış** biçimlerinin dışında **-mİş olacak karmaşık fiilinin** birleşik çekimi olarak adlandırabileceğimiz “idi” ek eylemiyle oluşan başka bir şekli yoktur. Yukarıda örnekleriyle açıklamaya çalıştığımız bu iki şekil ise yepyeni bir zaman, kip/kiplik ya da görünüş ortaya çıkarmak için değil temelde **-mİş olacak karmaşık fiilinin** aktarma söylemini ortaya çıkarmak için oluşmuş biçimlerdir. Bu sebeple de **-mİş olacak karmaşık fiilinin** anlam özelliklerine benzer işlevlere sahiptirler. Sonuç olarak masallarda, öykülerde ve romanlarda anlatılanların kurgu olduğunu ya da okuyucuya yansıtabilmek adına “idi” ve “imiş” ek eylemini hemen her biçimde fiilin üzerine getirerek çeşitli birleşik biçimler elde etmemiz mümkündür.

-mİş olmuş:

Öncelik fiillerinin açıklanması sırasında **-mİş ol-** karmaşık fiil tüm çekimlerinin göstermek için bir tablo oluşturmuş ve bu tabloda **-mİş olmuş** biçimine yer vermiştik. (Bk.Tablo 10) Söz konusu tabloda bu çekime yer vermemizin sebebi bu şeklin dilbilimsel olarak mümkün olabilmesidir. Ancak taramalarımız sırasında bu fiil çekimini yer aldığı bir örneğe rastlanmamıştır. Edebi metinlerde tercih edilmeyen bu kullanımın sözlü dilde rastlanmasının mümkün olabileceğini de belirtelim.

-mİş oluyor:

Öncelik fiillerinin bir başka çekimi olan **-mİş oluyor** biçiminde eylem şimdiki zamanda gerçekleşmektedir. Birçok araştırmacımız yapının bu özelliğine kısaca değinmiştir: Zeynep Korkmaz bu tür **karmaşık fiillerdeki** zaman özelliğiyle ilgili “ol- yardımcı fiilinin şimdiki zaman çekiminde ise, **-mİş ol-** birleşigi, oluş ve kılışın şimdiki zamanda olup bittiğini gösterir. *Gelen ziyaretçiler bu vesile ile sizi de*

görmüş oluyorlar. Özet olarak verdiğimiz bu bilgilerle hangi noktaya **gelmiş oluyorsunuz?** gibi” (Korkmaz 2009:803) şeklinde açıklama yapar.

Tahsin Banguoğlu da bu birleşik yapıli fiillerde zaman kavramının yardımcı eylemde bulunduğunu vurgulayan bir açıklama yapar: “Yardımcı fiilin zamanı şimdiki zamansa oluş ve kılış şimdiki zamanda hemen olup bitmektedir. Buna *geçmiş-hal* (présent-passé) adını veririz: *Bununla borcumu ödemiş oluyorum. Böylece teklifimi reddetmiş oluyorlar. Artık barışmış oluyoruz. gibi.*” (Banguoğlu 2007:482-484)

Tufan Demir de yapının aynı özelliğine değinir ve konuyla ilgili örnekler verir: “Olmak eylemi şimdiki zamanlıysa, oluş ve kılış şimdiki zamanda hemen olup bitmiştir:

Böylece son senedimi de *ödemış oluyorum.*

Artık kırgınlıkları *bitirmış oluyorsunuz.*

Bu durumda teklifimi *reddetmiş oluyorsunuz.*

Ben üzerime düşeni *yapmış oluyorum.*” (Demir 2006:350-354)

Özgür Ay da “*ol-*” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” adlı makalesinde kısaca: “**Fiil + -mİş + ol - + - (I)yor:** Fiildeki oluşun veya kılışın şimdiki zamanda olup bittiğini ifade etmek için kullanılan bu yapı. “(Ay 2011:683) tanımını verir.

Soner Akşehirli ise “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri” adlı makalesinde Türkçede dilsel zamana işaret eden biçimbirimleri konuşma (K) , olay (O) ve referans zamanı (R) ilişkileri bakımından tek tek inceler¹⁰⁹ ve konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamalar verir:

¹⁰⁹ Akşehirli, Soner, “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall* , Ankara, 2010s.25-27 Eserde her bir biçimbirimin ifade ettiğı zaman dizilişi bazı sembollerle gösterilmiştir. Bu semboller ve anlamları şöyledir: (<) zaman noktaları arasındaki ardışıklık ilişkisini ifade eder. İşaretin solundaki zaman noktası önce, sağındaki ise sonradır.

-mİş ol-(ı)yor

Tıpkı *-mİştİ* yapısında olduğu gibi bu biçimbirimde de *-mİş* eki söylem aktarımından farklı bir işlevle kullanılır.

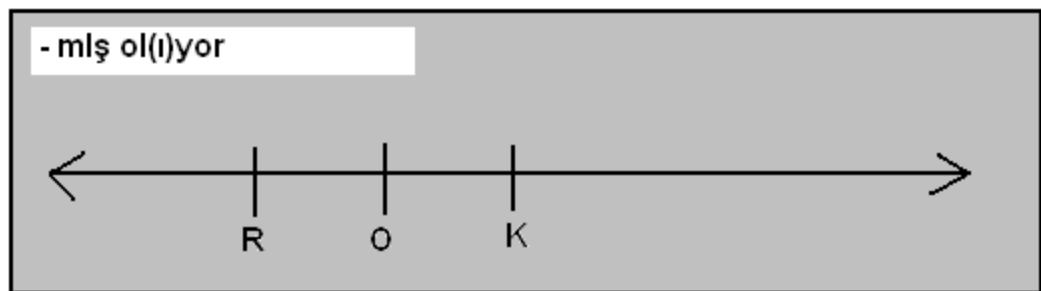
Böylelikle bu yılki derslerimizi tamamlamış oluyoruz.

Bu ve benzeri cümlelerde konuşma zamanından hemen önce tamamlanmış, bitmiş bir eylem söz konusudur. Fakat *-yor* biçimbirimi, konuşma zamanında da devam eden bir eylemin varlığını düşündürmektedir. Eğer bu cümle,

Böylelikle bu yılki derslerimizi tamamlıyoruz

şeklinde olsaydı, buradaki *-yor* ekinin aslında *-dİ* eki gibi konuşma zamanından öncesine yönelik olduğunu söyledik. *-mİş ol-(ı)yor* yapısında da aslında durum farklı değildir. *-mİş* ve *-yor* eklerinin her ikisi de bir eylemin konuşma zamanından hemen önce bittiğini göstermektedir. İki ekin varlığı birbiri ile ardışıklık ilişkisi içinde olan ve biri referans diğeri de olay zamanı şeklinde iki ayrı zaman noktasını gerektirmektedir. Ancak bu ardışıklığın varsayımı dayalı olduğunu hemen belirtmemiz gerekir. *-mİş* referans zamanına, *-yor* olay zamanına işaret eder ve bu olay, konuşma zamanından hemen önce tamamlanmış bir olaydır:

$R < O < K$ (Akşehirli 2010: 67-68) Şema 13:

(=) zaman noktaları arasındaki eşitliği ifade eder. Bu işaret birleşik zamanlı çekimlerde biri yüklem belirttiği olay zamanı diğeri de bu olay zamanına eşlik eden referans zamanı olmak üzere iki zaman noktası arasındaki eş zamanlılık için kullanılmıştır.

(.) zaman noktaları arasındaki özdeşliği ifade eder. Özellikle basit zamanlarda olay zamanının dışında ayrı bir referans zamanı yoktur. Ancak incelemede bir bütünlük oluşturmak için her sembolik ifadede referans zamanına (R) yer verilmiş ve ayrı bir olay ya da referans söz konusu olmadığı durumlarda bu işaret kullanılmıştır.

(≤) ve (≥) İki zaman noktası arasında hem eşitlik hem de ardışıklık olduğu durumlarda kullanılmıştır.

Şema 16

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere araştırmacılarımız bu konuya kısaca değinmişler ve **-mİş oluyor** yapısının çoğunlukla şimdiki zaman ifade ettiğini vurgulamışlardır. Ancak gerek **-yor** ekinin zaman kaymasına uğraması sebebiyle gerekse birleşik filin yer aldığı cümle unsurlarının etkileriyle bu yapı çok çeşitli *zaman* ve *kip* ve *kiplik* özellikleri taşımaktadır. Yapmış olduğumuz taramalar sonucunda incelediğimiz örneklerden yola çıkarak **-mİş oluyor** yapısının kazandığı çeşitli anlam özelliklerini şöyle sıralayabiliriz¹¹⁰:

1. Yukarıdaki alıntılarda da açıklandığı üzere **-mİş oluyor** yapısındaki *zamanı* yardımcı eylemdeki **-yor** morfemi belirler ve bu birleşik yapı şimdiki zaman bildirir ancak şimdiki zaman dediğimiz kavram her an değişmektedir, konuşma anı cümlemiz biter bitmez geride kalmaktadır. Böyle olunca **-yor** morfemi zaman kaymasının en çok görüldüğü zaman eki olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple bu birleşik yapıyı zaman çizgisinde net bir şekilde şimdiki zamana yerleştirmek de pek mümkün olmayabilir.
2. Yukarıda bahsi geçen zaman kayması bazen geniş zaman şeklinde olur: *O eve geldiğinde bizim uyku saatimiz **başlamış oluyor**, işe gittiğinde de uyanma saatimiz.* (B.Uzuner, S, 80)
3. Bu zaman kayması bazen *Son alacağın pasajla beraber dördüncü kitap sende kaçınıcı sayfada **bitmiş oluyor** ve atlayan var mı?* (N.Hikmet, PM2, 172) örneğinde olduğu gibi gelecek zaman yönünde olabilir. Bu örnekte eylemin gelecek zamanda hangi noktada tamamlanmış olacağı sorulmaktadır.
4. Söz aktarımlarında da zaman kayması olur ve bu yapı geçmiş zaman bildirecek şekilde kullanılabilir: *Gök Türkler dışı bir kurttan türemişlerdi. Bunlar ise erkek bir kurttan **türemiş oluyorlar**.* (H.N.Atsız, TET,76) *Ne hazin bir tecelli ki, bir yıl içinde hem anneni hem kızını hem karını **kaybetmiş oluyorsun**...* (Ş.Y.Şenler, HS,133)
5. **-mİş oluyor** yapısı konuşma anından hemen önce tamamlanmış olan ancak konuşma anından sonra da etkisi devam etmekte olan bir *görünüşe* yani *devam eden bitmişlik* görünüşüne sahiptir. Buna zamansal olarak yakın geçmiş bildirir diyebiliriz: *Perihan: “Evi döşemeye de ara **vermiş oluyoruz!**” dedi.* (O. Pamuk, CBVO, 523) *Kelimeleri, daha önce, öyle kötü yerlerde **kullanmış oluyoruz** ki,*

¹¹⁰ Bu sıralamada örnekleri, en belirgin hangi özelliği ön plana çıkıyorsa o açıklamanın bulunduğu maddeye yerleştirdik. Ancak bir maddede yer alan bir örneğin aynı zamanda başka bir maddede açıklanan bir özelliğe örnek oluşturabileceği de unutulmamalıdır. Maddelerin bazılarında zaman, bazılarında görünüş bazılarında ise kip/kiplik özelliklerine değinilmiştir. Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi bir ek ve dolayısıyla bir birleşik yapı hem zaman hem kip/kiplik hem de görünüş bildirebilir.

- kirletir diye korkuyoruz duygularımıza dokunursa.* (O.Atay, T, 110)*Evvela şunu söyleyeyim ki sen bir iki günlüğüne olsun buraya gelmekle bana verebileceğin hediyelerin en değerlisi, en paha biçilmezini **vermiş oluyor**sun.* (N.Hikmet, PM, 354)
6. *–mİş oluyor* yapısındaki *–mİş* morfemi bu birleşik fiile, genellikle bir önce gerçekleşmiş bir eylemle bağlantılı olarak, yeni ve farklı bir duruma geçme anlamı verir: *Tam o sıra,2.Bölük'ten ilk telsiz haberi, daha mevzilenmeden saldırıya uğramış, epeyce çekilmişler, düşman II.Bölük'ün arkasına **sarkmış oluyor**, tehlikeli bir durum.* (A.İlhan, YTB, 312)
7. Yeni koşullarda bir duruma geçmeyi bildirme görevini “böylece”, “bu suretle” gibi bağlaçlar da destekleyebilir: *Binbaşı Demir, bomba ihbarını böylece **öğrenmiş oluyor**.* (A.İlhan, YTB, 360) *Joe istediğini **yapmış oluyor** böylece.* (A. Kulin, AA, 292)*Böylece Solomon, karanlık kabilesinin başından, birdenbire krallığa **yükselmiş oluyor**.* (O.Atay, T, 141) *İşim böylece daha **kolaylaşmış oluyor**...* (Ş.Y.Şenler, HS,537)*Bu suretle hesabı şaşırmayalım ve eline ulaşıp ulaşmadığını kontrol için tekrarlıyorum: 60+50+20+60=190 lira **göndermiş oluyorum**.* (N.Hikmet, PM2, 19) *Rüyada olmanın bilincine vardığım an duyduğum öyle büyük bir sarsıntı ki, ondan geriye zaten rüya da kalmıyor. Gözyaşları içinde **uyanmış oluyorum**.* (T.Kiremitçi, GKÇS,40)
8. Bu “halden hale geçme” durumu bazen soyut bir anlam içerebilir. Yani bu yapı duygulardaki geçişleri ve duygusal değişiklikleri ifade eder: *-Aramızda bir mesele olduğunu **itiraf etmiş oluyorsun**.* (P. Safa, SVG, 68) *Demek oluyor ki senden bile gizlediğim bir tarafım varmış ve onu yine senin sayende sana açmakla **ferahlamış oluyorum**.* (N.Hikmet, PM2, 218) *Bunun sonu ne olacak? Boş yere onu da belki **umutlandırmış oluyorum**.* (M.Ş.Esendal, AiK, 151)*Hatırlıyorum, bir zamanlar, sana, senin için şiir yazmadığımdan, yahut çok az yazdığımdan şikâyet ederdim. Artık hiç olmazsa sana karşı bu borcumu biraz olsun **ödemiş oluyorum** ve bunu bir borç öder gibi değil, farkına varmadan yapmış bulunuyorum.* (N.Hikmet, PM2, 219)*Hayatımızın bir devrinden sonra başımıza gelen şeylere o kadar **hazırlanmış oluyoruz** ki, kederimizi kendi içimizde taşır gibi yaşıyoruz.* (A.H.Tanpınar, SAE, 318)
9. Bir önceki yargıya bağlı ortaya çıkan çıkarımları ifade eder: *Başka yerde otururken buraya onlar gibi eğlenmeye gelmiş olabilirim, sonra onları görünce de bir saygı yaparak kaçabilirdim. Bu evde oturunca, bu beyler eğlenmeye bizim eve **gelmiş oluyorlar**.* (M.Ş.Esendal, AiK, 91) *Buna göre Selçuklu, düşmanına yardım ettiği için **yenilmiş***

- oluyor.** (A.Ağaoğlu, RBVY, 58) *Zat-ı fâdilâneniz bu makalenizle sarıklılar ile feslilerin aynı yolun yolcuları olduklarını, bir olan hedeflerine kardeşçe bir beraberlikle kol kola yürümeleri lâzım geldiğini parlak bir surette ispat **buyurmuş oluyorsunuz.*** (R.N.Güntekin, YG, 94)
10. Belli bir dönemin bittiğini ifade eder: *Gökyüzünde uçağın izi bile kalmayınca, o da sanki ömrünün en uzun, en kısa, en tatlı, en baharatlı, en yumuşak, hem de en gaddar, acımasız yazını **bitirmiş oluyor.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 204) *41 yılı bitmiş, 42'ye **başlamış oluyor.*** (N.Hikmet, PM2, 175)
11. –*mİş oluyor* yapısının olumsuzu iki şekilde yapılır. Birinci şekilde – *mİş* sıfat-fiiline olumsuzluk eki ulanmasıyla gerçekleşir: - “*Bugünlük bu kadar!*” *Hoş değil mi? Hem kendisiyle konuşmama **müsaade etmemiş oluyor,** hem de içimde bir ümit bırakıyor.*”*Başka zaman da konuşuruz” gibi bir şey.* (P. Safa, SVG, 74) İkinci şekilde ise olumsuz eki *ol-* yardımcı fiilindedir: *Hiç, hiç, diyerek bu çıkışınız **açıklanmış olmuyor** ki.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 92) *Onun anlattıklarını sana yazmakla, bana verdiği sırrı **açıklamış olmuyorum.*** (A. Nesin, ŞÇH, 74) Bu iki olumsuzluk arasında anlam farkı vardır. Birinci şekilde eylemin gerçekleşmemesi öznenin iradesindedir yani özne bilinçli olarak eylemi yapmamayı seçmektedir. İkinci şekilde özne eylemi denemiş ya da eylemi gerçekleştirmeye niyetlenmiş ancak eylem istenen şekilde gerçekleşmemiştir.
12. –*mİş oluyor* yapısının olumsuz soru şekli şöyledir: *Öyleyse eğer, mutluluğa ulaşmayı kendimiz imkânsız **kılmış olmuyor muyuz?*** (A.Altan, KSK, 86) Bu örnek biçimce soru cümlesidir anlamca soru cümlesi değildir, onaylatma amacıyla kurulmuş bir cümledir.
13. Bu yapının olumlu soru şekli “***kılmış mı oluyoruz?***” ya da “***kılmış oluyor muyuz?***” şeklinde oluşturulabilir. Birinci şekilde vurgu sıfat-fiilindedir. Olumlu soru şekilleri biçimce de anlamca da soru cümlesidir.
14. *Öncelik fiillerinin diğer çekimlerinde olduğu gibi –mİş oluyor* yapısı da araya “gibi” edatı alabilir. Bu örneklerde “gibi” edatı kendinden önceki sıfat-fiille gruplaşıp belirteç görevini üstlenir. Bu biçim genellikle duygusal durumların betimlenmesinde kullanılır: *Panaît İstratyi Suç ve Ceza'yı nasıl coşkuyla okuduğunu öyle anlatıyor ki insan o kitabı **okumuş gibi oluyor.*** (O.Atay, T, 371) *Bir karne, sınıf ikincisi olursa, dünya başına **yıkılmış gibi oluyor,** günlerce sapsarı bir suratla, kimseyle konuşmadan dolaşıyordu.* (O.Atay, T, 434) *Mektubun gecikti mi havasız **kalmış gibi oluyorum.*** (N.Hikmet, PM2, 105) *Şöyle ferah, şöyle yiğitçe koşarken/Kapana **tutulmuş gibi oluyor** insanın ayağı.* (N.Hikmet, MİM, 234) *Halil zaman zaman unutuyordu*

*hastalığını gözlerinin,/zaman zaman hatırlıyordu/ ve derisinin altında bir yerde, ince bir damar **kopmuş gibi oluyor/** yüreği çarpıyordu alabildiğine* (N.Hikmet, MİM, 382)

15. –yor ekiyle benzer bir görevde olan –mAktA ekiyle oluşan çekimleri de bu kategoride sayabiliriz: *Bu mektup aynı zamanda maktul-şüphelinin Arzu KAHRAMAN cinayetiyle ilgili olarak sorguya çekildiği zaman gösterdiği tutarsız ve kuşku uyandırıcı davranışları da **doğrulamış olmaktadır.*** (Z.Livaneli, KH, 317) –mAktA ekinin şimdiki zaman ifade eden bir ek olduğu düşünülürse bu ekle kurulan *karmaşık fiilin* kip ve zaman olarak –mİş oluyor yapısından çok farklı bir işlevi olmayacaktır. Bu şeklin anlam olarak bir farkı vardır o şudur: –mAktA ekinin etkisiyle ifadeye daha resmî üslup katılmaktadır. Taramalarımız sırasında bu örneğe sadece bir adet rastlanmıştır ancak bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla bu şeklin daha hukukî metinlerde kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak –mİş oluyor yapısının çekimini şu şekilde tablolayabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş oluyorum</i>	<i>gitmiş olmuyorum / gitmemiş oluyorum</i>	<i>gitmiş oluyor muyum?/gitmiş mi oluyorum?</i>	<i>gitmiş olmuyor muyum?/ gitmemiş mi oluyorum?</i>

II. Tekil kişi	<i>gitmiş oluyor</i>	<i>gitmiş olmuyorsun / gitmemiş oluyor</i>	<i>gitmiş oluyor musun? /gitmiş mi oluyor?</i>	<i>gitmiş olmuyor musun?/ gitmemiş mi oluyor?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş oluyor</i>	<i>gitmiş olmuyor /gitmemiş oluyor</i>	<i>gitmiş oluyor mu? /gitmiş mi oluyor?</i>	<i>gitmiş olmuyor mu?/gitmemiş mi oluyor?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş oluyoruz</i>	<i>gitmiş olmuyoruz / gitmemiş oluyoruz</i>	<i>gitmiş oluyor muyuz? /gitmiş mi oluyoruz?</i>	<i>gitmiş olmuyor muyuz?/ gitmemiş mi oluyoruz?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş oluyorsunuz</i>	<i>gitmiş olmuyorsunuz/ gitmemiş oluyorsunuz</i>	<i>gitmiş oluyor musunuz?/ gitmiş mi oluyorsunuz?</i>	<i>gitmiş olmuyor musunuz?/ gitmemiş mi oluyorsunuz?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş oluyorlar</i>	<i>gitmiş olmuyorlar / gitmemiş oluyorlar</i>	<i>gitmiş oluyorlar mı?/gitmiş mi oluyorlar?</i>	<i>gitmiş olmuyorlar mı?/gitmemiş mi oluyorlar?</i>

Tablo 24

-mİş oluyordu:

–*mİş oluyor* yapısının üzerine “idi” ek eyleminin getirilmesiyle bu **karmaşık fiil**in birleşik çekimi oluşur. Ancak bu çekim yukarıdaki anlam özelliklerinden çok farklı anlamlar ortaya çıkarmaz. Genellikle öykü ve romanlarda söz aktarımı amacıyla kullanılır. İncelemiş olduğumuz örneklerden yola çıkarak bu anlam özelliklerini sıralayalım:

1. **-mİş oluyor** yapısında olduğu gibi birleşik çekimin içinde dahi –**yor** eki zaman kaymasına uğrayabilir. Örneğin “Beş dakika sonra, Hâkimin bildirdiği kararla Selim ile Feyza, resmen **boşanmış oluyordu**...” (Ş.Y.Şenler, HS,172)örneğinde eylem metnin kurgusu içinde gelecek zamanda olacak bir durum değişikliğini aktarmak için kullanılmıştır. Ek eylemin buradaki işlevi söz aktarımını sağlamaktır. Yani bu cümledeki **karmaşık fiil** –AcAktI şeklinde çekimlenseydi de aynı anlama gelecektir.
2. Geçmiş zamanda tamamlanmış ancak bir süre etkisi devam eden, geçmişte süreklilik görünüşüne sahiptir. *Nermin de büyük kızını yatırmak üzere kalktığı sırada, bu fırsatı vermiş oluyordu.* (O.Atay, T, 554) *Onlar da soylu bir sınıf sayıyorlardı kendilerini ve ben de sınıfın bir temsilcisi olarak ihanet etmiş oluyordum* onlara. (O.Atay, T, 638) *Saçlarını kestiriyordu, tırnakları*

uzuyordu; sakal tıraşı oluyordu, yıkanması gerekecek kadar **kirlenmiş oluyordu**. (O.Atay, T, 708)

3. Duygu durumlarındaki değişikliklerin aktarımında ve bir davranışın arkasındaki duygunun açıklanmasında kullanılır: *Çünkü bir yandan yarı ölü bir saati **diriltmiş oluyor**, öbür yandan da bir insana yaşadığının şuurunu, zamanını hediye ediyordu*. (A.H.Tanpınar, SAE, 34) *Ona yalan söylememek, kendimi tahrif etmemek, hiçbir şeyi değiştirmemek için o kadar gayret sarf ediyor, hatta bu gayrette bazen ileri giderek kendi aleyhimdeki noktaları o kadar tebarüz ettiriyordum ki, bu suretle gene hakikatten **ayrılmış oluyordum***. (S.Ali, KMM, 103) *Akraba ve arkadaşlardan, örneklerden, gittikçe medenileşen İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda müeyyidesini **bulmuş oluyordu***. (P. Safa, FH, 69) *Nurefşan'ın su ortaklığını **kabul etmiş oluyordum***. (P. Safa, DHK, 33) *Aradaki eski dostluğun temellerine **hücum etmiş oluyordu***. (P. Safa, SVG, 66) *Bu hareketiyle: "Sen de ötekilerden ve herkesten farksızsın" **demiş oluyordu***. (P. Safa, SVG, 88) *Orada ciddi bir şeyler olduğunu şimdi kendisi de **kanıtlamış oluyordu***. (O. Pamuk, CBVO, 258) *Nihayet, şehit olduğunu haber aldık, onunla beraber hayatımın tek istinatgâhı da **yıkılmış oluyordu***. ;insan ruhuna bîgane, kaba saba taşralıların elinde nevmîd ve yalnız idim; sen doğmuş olmasaydın ne yapardım, bilemiyorum, tecennüm ederdim, ihtimal. (A.İlhan, YTB, 111) *Ben otelde yemeği seçmekle bu akşamki kismetimi **tepmiş oluyordum**, bari onun şansı yaver gitseydi*. (A.Kulin, GAY, 134) *"Seni her gün daha ziyade seviyorum; seni hiçbir zaman bu kadar şiddetle sevmedim," dediği zaman, ne kendini ne de sevgilisini **aldatmış oluyordu***. (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 96) *Zira, kaç zamandır bağrında kapalı kalmış dertlerini bu suretle **dökmüş oluyordu***. (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 105)
4. Bir önceki yargıya bağlı olarak değişen durumları ifade eder. Sebep-sonuç cümlelerinde kullanılır. Bu örneklerde yargıları bağlayan "böylece" bağlacına sıklıkla rastlanır: *Tanrı'nın vermediği çocuğu, belki de böylece Nilüfer **vermiş oluyordu** ona*. (A.Kulin, AA, 122) *Japonya seyahati, bu evliliğe son noktayı **koymuş oluyordu***. (A.Kulin, AA, 164) *Tayibe ve Selcan zaten çok yakın iki arkadaştlar. Alex'e böylece bir arkadaş daha **bulunmuş oluyordu***. (A. Kulin, AA, 179) *Selçuk devleti ile Türkler için tarihte yeni bir vatan ve yeni bir devlet **kurulmuş oluyordu***. *Çünkü o zamana kadar yalnız Orta Asyada bir tek Türk vatani varken Selçukluların kurduğu bu yeni ve kuvvetli devletle ikinci bir Türk vatani daha **kurulmuş oluyordu***. (H.N.Atsız, TET,164)*Böylece konuşabilmenin, beyinde oluşan bir kavramın ses tellerini titretmesinin, ses çıkararak ve ona ağızla şekil vererek bir şeyler söyleyebilmenin insan olmak anlamına geldiğini **anlatmış oluyordum** galiba*. (Z.Livaneli, KH, 253)*Böylece Kamagan Derviş'in yalancı sağırlığını*

cezalandırmış oluyordu. (K.Tahir, DA1, 198) *Daha kötüsü, Balkız yüzünden, rahmetli babasının, bunca yıl, bunca zorlukla sürdürdüğü barış tutumu tehlikeye giriyor, Şeyh Edebâli'ye verdiği sözü de tutmamış oluyordu.* (K.Tahir, DA2, 461) *Böylece bir yandan bu ilginç ülkeyi gezerken bir yandan da sevdiğim kızı daha yakından tanımış oluyordum.* (A. Ümit, MMİ, 43) *Bu durumda televizyon sayfası onda kalmış oluyordu ama üzerinde durmadım.* (T.Kiremitçi, GKÇS,31) *Böylece 3.Zırhlı Tugay alarm emrini almış oluyordu.* (A.İlhan, YTB, 333) *Ailevi sorunların içine böylece İstanbul'a varışının ilk saatlerinde balıklama dalmış oluyordum ve çocuklukla gençliğin arasındaki çizgide duran kızımızla ne yapacağımızı gerçekten bilemiyordum.* (A.Kulin, GAY, 313) *Emin Bey eski musikişinaslardan veya velilerden yaşayan insanlar gibi bahsetmekle kalmıyor, ölümlerinin uzaklığını, üstadımız, pîrimiz, efendimiz gibi şahsını bir nevi bağışlama vasfında siliyor, böylece kendisi, yaşadığı zaman, bahsettiği insan ve ölümün mücerret zamanı birleşmiş oluyordu.* (A.H.Tanpınar, H, 284) *Beyoğlu'na taşınmakla Nuran eski mektep arkadaşlarının, oldukça kalabalık bir aile muhitinin, Yaşar'ın bitmez tükenmez dostlarının, Fahir'in hısımları ve akrabasının ve nihayet Adile'nin ve ahabplarının arasına düşmüş oluyordu.* (A.H.Tanpınar, H, 327) *Turgut Efendi, yani istikbalin bu meşhur şahsiyeti, işte böylece ilk kültürünü Şarki İslamın tesiriyle almış oluyordu.* (O.Atay, T, 56) *Bu sûretle kabul edenler ve etmeyenler müessesemizin lüzumunda birleşmiş oluyordu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 347) *Kısacası; Gökalp, Köprülü ve Bölükbaşı, 1910'lu yılların ilk yarısında ileride gelişip üniversitelerde bölüm ve ana bilim dalı, devlet katında genel müdürlük şeklinde görülecek bir kavramı dilimize kazandırmış oluyorlardı.* (TD, 480)

5. Koşul –sonuç cümlelerinde gerçekleşmemiş varsayımları ifade eder. *Değil yalnız benim, fakat dedenin ve dedenin dedesinin denize verdiğimiz emeği şu toprağa harcasaydık buraları çoktan cennete çevirmiş olurduk.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 14) *Parakete kurtarılmazsa geçim aracı da dipte kalmış oluyordu.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB,62)
6. Bu yapının soru şekli iki şekilde yapılabilir: “yapmış mı oluyordu?, yapmış oluyor muydu?” Birinci şekilde vurgu sıfat-fiildedir ve eylemin istenen şekilde gerçekleştiğine inanmama anlamı katar. Bu şekillerin dışında taramalarımızda bir de şu örneğe rastlanmıştır: *Dünyada en güvendiğim mahlûktan ayrıldıktan ve onun, iki insanın ancak muayyen bir hadde kadar birbirine yaklaşabileceklerine dair söylediklerini dinledikten sonra, ölüme bile beraber giden bu insanların hayattan ayrıldıkları yere gelmek suretiyle ona bir nevi cevap mı vermiş oluyordum?* (S.Ali, KMM, 123)
7. Bu yapının olumsuzu yardımcı eyleme olumsuzluk eki ulanarak oluşur: *Şurası da var ki Sabriye Hanım bunu yaparken dünyamızla alâkasını hiç de kesmiş olmuyordu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 167)

8. Diğer **karmaşık fiiller**deki gibi bu yapı da araya “gibi” edatı alabilir. Bu durumda gibi edatı kendinden sıfat-fiille gruplaşıp belirteç görevini görür: *Kör Halit’in kahvesindeki haritada uğrayacağımız kıyıların adlarını okuyor, içimden tekrarlıyor ve her adı tekrarladıkça binbir beyit **dinlemiş gibi oluyordum***. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 82)
9. Diğer **karmaşık fiiller**den farklı olarak bu yapı birleşik zamanla çekimlenmiş fiillerin üzerine de ulanabilir. Yani *–mİş gibi oluyordu **karmaşık fiili*** imek ek eyleminin üzerine de ulanabilir: *Cezmi Nişantaş’a kadar gelmek istiyordu, ama Ayşe izin vermiyor, aralarında, uygarlığa, kadın erkek ilişkilerine ilişkin tartışmalar da bu yüzden **çıkıyormuş gibi oluyordu***. (O. Pamuk, CBVO, 287) *Bu defa Nevzat, hangi tarafında kimlerin oturduğu belli olmayan evlerin, karanlık mustatiline hiçbir insan şekli, hiçbir hayat emaresi, hiçbir canlı gölge fark edilmeyen pencerelerinde Selma’nın başını **görecekmış gibi oluyordu***. (P. Safa, SVG, 134) *Benim de ağzım eğri büğrü **olacakmış gibi oluyordu**, içim fena karışıyordu*. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 46) *Bir kere akli Muazzez’e saplanmıştı, mütemadiyen onu görüyor ve nazarları Ali’ye iliştikçe hakikaten içinde kaynar sular **köpürüyormuş gibi oluyordu***. (S.Ali, KY,90) *Dönüş yolunda, o gün yaşadığım her şey siliniyormuş gibi geldi bana. Unutuyordum. Tam unutmak denemezdi buna, **unutuyormuş gibi oluyordum***. (Z.Livaneli, KH, 70)

-mİş oluyormuş:

–mİş oluyor yapısının bir başka birleşik çekimi ise “*imiş*” ek eylemiyle oluşmaktadır. Bu biçimin kullanımı pek yaygın değildir. Taramalarımız sırasında bu şeklin sadece bir örneğine rastlanmıştır: “*Recai midir nedir, o adama söylediğine göre bir taşla iki kuş **vurmuş oluyormuş***.” (Ş.Y.Şenler, HS,535) Bu örnekten de anlaşıldığı üzere yapının içeriğindeki “*imiş*” ek eylemi, cümleye sözü başkasından duyma anlamı katar. Bunun dışında farklı bir *zaman*, *kip* ya da *görünüş* özelliği yoktur, bu anlamda *–mİş oluyor* yapısıyla aynı özellikleri taşımaktadır. Yani eylem konuşma anından hemen önce tamamlanmıştır ve etkisi bir süre devam etmektedir.

-mİş oldu:

Öncelik fiillerinin bir başka çekimi olan *–mİş oldu* yapısı hareketin geçmişte başladığını ve konuşma anında tamamen bittiğini gösterir. Bu yapının çeşitli anlam özelliklerine değinmeden önce konuya değinmiş olan araştırmacılarımızın görüşlerine yer verelim.

Zeynep Korkmaz bu tür **karmaşık fiiller**deki anlam özellikleriyle ilgili şu açıklamayı yapar: “-mış ol- kalıbındaki örneklere dikkat edilirse, bunların işlev bakımından iki yönlü bir incelik taşıdıkları göze çarpar. Şöyle ki: -mış ol- birleşigi içindeki ol- yardımcı fiili geçmiş zaman veya hikâye çekimleri ile yer aldığı anda (*bulmuş oldu, anlamış oldu, okumuş olsaydı, okumuş olmalıydı* vb.); çekimli fiilin gerçekleştiği anda, yani geçmişte tamamlanmış olan bir işi gösterir. (Korkmaz 2009:803)

Kevser Acarlar, “Olmak Fiilinin Özellikleri” adlı yazısında “Olmak Fiilinin fiil soylu kelimelerle birleşikleri” başlığında -mış ol- yapısının anlam özellikleri hakkında şu bilgileri verir: “ “Olmak” fiili -mış’lı geçmiş ortacıyla birleşik kurduğunda di’li geçmiş ile çekiliyorsa eyleme olayın tamamlanmış olduğu anlamı katar. “Söylemiş oldum”, “gitmiş oldum”, “okumuş oldum”. Bununla beraber bu görünümde ayrıca yerine göre “söylemeseydim, gitmeseydim, okumasaydım” anlamları da bulunur, “söylemeyi, gitmeyi, okumayı istemezdim ama oldu” demek için; kimi kez bu işleri yapmayı çok isterdim, söyledim, gittim, okudum, rahatladım gibi anlamlar da katar.” (Acarlar 1969: 718)

Tahsin Banguoğlu “Bu fiillerde yardımcı fiilin aldığı zaman geçmişse kılış konuşan kimsenin kastettiği geçmişte olup bitmiştir. Buna *geçmiş öncesi* (passé antérieur) deriz: *Biraz hava almış olduk. Dernek üyeleri tanışmış oldular. Aynı zamanda babamı ziyaret etmiş oldum.* gibi. (Banguoğlu 2007:482-484)

Tufan Demir, “Olmak eylemi -di’li geçmiş zamanlıysa, eylem, konuşan kişinin anlatmak istediği geçmişte olup bitmiştir:

Böylece biraz *rahatlamış olduk.*

Aynı zamanda ören yerlerini de *gezmiş olduk.*

Yönetim kuruluna seçilmiş olanlar *tanışmış oldular.*

Hasan Bey istemedi sınav sorularını *yazmış olduk.*

Olay *kaplanmış oldu.*

Dostların da katkılarıyla sıkıntımız *bitmiş oldu.*” (Demir 2006:350-354)

Özgür Ay, “*ol-* “Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” adlı makalesinde konuya şöyle değinir:

Fiil + -mİş + ol- + -DI

TT yazı dilinde ve TT ağızlarında sıkça kullanılan bu yapı, geçmişte meydana gelen tasarlanmamış bir eylemin sonucunu bildirir. TT ağızlarından derlenmiş metinlerde bu şeklin sadece 1. ve 3. çokluk kişi çekimlerine rastlanmıştır. (Ay 2011:683)

Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde “-mXş oldu” başlığı altında Eylemin zaman çizgisi üzerindeki konumu Johanson’un görünüş kuramında yer alan *Belirleme noktası (E)^B, Yönelim noktası (Y²), Konuşma Anı (Y^K)* terimlerini kullanarak şu bilgileri verir¹¹¹:

-mXş oldu

(1) Hiç bozmadım, böylece keyifli sayılabilecek bir akşam yemeği *yemiş olduk*, sonra da beni babaanneme bıraktılar. DZ 159

(2) Dereyi geçtikten sonra kasabaya *girmiş oldular*. Gün ışıkları camları parlatıyordu. Binlerce cam pırıltısı... İM 33

(3) Oğlumun ateşi uzun uğraşlar sonucu 37’ye düşünce hastaneden gecenin bir yarısı *çıkılmış olduk*.

1., 2. ve 3. örneklerde yer alan *yemiş olduk*, *girmiş oldular*, *çıkılmış olduk* biçimindeki *ol-* yardımcı fiilli yapılar, ‘eylemin ilgili sınırının aşıldığı bir hale girme’, ‘eylemin ilgili sınırının aşıldığı bir halde bulunma’ (bk. Johanson 2000: 128, Turan 1996: 267), ya da ‘eylemin dinamik evresinden durağan evresine geçme’ bildirmektedir. Neyin bildirildiği, bağlama ve eylemin kılınına göre değişebilir: *Onun da gelmesiyle ekibi tamamlamış olduk*, *15 Nisan itibarıyla projeye başlamış olduk* vb. Bazı kullanımlarında ‘gönülsüzlük’, ‘yanı sıra yapma’ vb. pragmatik anlamlar da elde edilir: *Bir kere evet demiş olduk*, *Bu vesileyle onu da anmış olduk* vb. -mXş oldu

¹¹¹Çalışmada, zaman bakımından *geçmiş* ve *geçmiş olmayan* zıtlığı ±Gmş ile, sınırlararası bakış +Ara ile, sınırötesi bakış +Öte ve öngörülü bakış +Öng ile gösterilecektir. Kiplik anlatımın ön plana çıktığı durumlarsa +Kip ile ifade edilmiştir.

yapısıyla, *geçmiş zamanda sınırötesilik* (postterminality in past) ifade edilir. [+Gmş (+Öte)] (Bu görünüş özelliği, geçmiş zamanda bitmişlik olarak da adlandırılabilir. bk. Güven 2007: 81).

Yüklem üzerindeki *-mXş* eki, eylemin sınır ötesi bir bakışla görülmesini, başka bir ifadeyle eyleme, ilgili sınırı aşıldıktan sonra bakılmasını sağlar. İlgili sınırın aşıldığı noktaya bakılması, sınıra bakışta (adterminality) olduğu gibi olayın kritik sınıra ulaştığı noktaya bakılması demek değildir; olaya, sınırın bir miktar ötesinden bakılır (Johanson 2000: 102). *-mXş oldu* ile işaretlenen eylemler, çoğu durumda, mantıksal olarak, *-DX* ile işaretlenen eylemlerin peşi sıra ya da o eylemlerle eş zamanlı olarak; ‘ve böylece’, ‘böylelikle’, ‘bu suretle’ (bk Johanson 1971: 313) gerçekleşir: *Ayşe de geldi ve böylece ekip tamamlanmış oldu* (ya da *Ayşe de gelince ekip tamamlanmış oldu*), *Son maçı da kazandık ve böylece bir üst tura geçmiş olduk*. İlk eylemle, ‘böylelikle’ de ifade ederek ortaya çıkan ikinci eylemin konumları sıralı ya da eş zamanlı olabilir. $E^1 \geq E^2$. *-mXş oldu* ile işaretlenen eylemlerin görünüş-zamansal durumu: $E^B > Y^2 > Y^K$ biçimindedir.

Şema 17

Soner Akşehirli “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri” adlı makalede Türkçede dilsel zamana işaret eden biçimbirimleri konuşma (K) , olay (O) ve referans zamanı (R) ilişkileri bakımından tek tek inceler¹¹² ve söz konusu yapıyla ilgili şu bilgileri verir:

-mİş ol-dİ

¹¹²Eserde her bir biçimbirimin ifade ettiği zaman dizilişi bazı sembollerle gösterilmiştir. Bu semboller ve anlamları şöyledir:

(<) zaman noktaları arasındaki ardışıklık ilişkisini ifade eder. İşaretin solundaki zaman noktası önce, sağındaki ise sonradır.

(=) zaman noktaları arasındaki eşitliği ifade eder. Bu işaret birleşik zamanlı çekimlerde biri yüklem belirtiği olay zamanı diğeri de bu olay zamanına eşlik eden referans zamanı olmak üzere iki zaman noktası arasındaki eş zamanlılık için kullanılmıştır.

(.) zaman noktaları arasındaki özdeşliği ifade eder. Özellikle basit zamanlarda olay zamanının dışında ayrı bir referans zamanı yoktur. Ancak incelemede bir bütünlük oluşturmak için her sembolik ifadede referans zamanına (R) yer verilmiş ve ayrı bir olay ya da referans söz konusu olmadığı durumlarda bu işaret kullanılmıştır.

(≤) ve (≥) İki zaman noktası arasında hem eşitlik hem de ardışıklık olduğu durumlarda kullanılmıştır.

-*mlş ol(ı)yor* ile bu yapı arasında zaman sıralaması bakımından bir fark yoktur. Buradaki fark, konuşma zamanı ile olay zamanı arasındaki farkın daha fazla olması, daha doğrusu bağlama göre daha fazla olabilmesidir.

R < O < K (Akşehirli 2010: 68)

Yapmış olduğumuz taramalar sonucunda incelediğimiz örneklerden yola çıkarak **-mlş oldu** yapısının kazandığı çeşitli anlam özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu *karmaşık fiil* geçmiş zamanda *bitmişlik* görünüşüne sahiptir: Bu iki dikkat ve keşifle bir zamanlar parlak şekilde kutlanan saat bayramlarımızın ağırlık merkezi bir hamlede **teşekkül etmiş oldu**. (A.H.Tanpınar, SAE, 10) Bu son inkılâp, tamam olduğu gün Şahin Efendi artık ferdi hayatının edebî, yahut fâni olmasına o kadar fazla ehemmiyet vermeyen, kendi gibi duyan, kendi diliyle söyleyen cemaat yaşadığı müddetçe -ummandaki damla gibi – daima mevcut olacağına inanan bir ateşli milliyetçi haline **gelmiş oldu**. (R.N.Güntekin, YG, 46) Dinç Abi sekreterinden yardım istedi, beş dakika sonra şirket dosyalarından, Ludmilla Belinskaya adına **ulaşmış olduk**. (Z.Livaneli, KH, 278) Ve ben, seneler sonra bir vesile ile çok acı bir gerçeği **öğrenmiş oldum**. (Ş.Y.Şenler, HS,180)
2. Yani bu yapıyla gerçekleşen eylem geçmişte kalmış, tamamlanmıştır, artık bu konu sonuca ulaşmıştır: Bana esaslı bir gecikmeyle, dün gece **tebliğ edilmiş oldu!** (A.Kulin, BK, 191) Sen neticeye bak: İkisi de bir daha yüzlerine bakmamak hakkını sana **vermiş oldular**. (P. Safa, SVG, 107) gibi örneklerde bu eylemle ilgili yapılacak bir şey kalmadı anlamı vardır.
3. Kimi cümlelerde bu tamamlanma işinden duyulan memnunluk, bu olayın geride kalmış olmasından dolayı rahatlama anlamı fark edilir: Ötekileri sattık, zararına, ama borcumuzu **ödemiş olduk**. (N.Hikmet, PM2, 282) Fakat şimdi, her ne suretle sona ermiş olursa olsun – sona erişte ben mi amel oldum, yoksa başkası mı, bunun üzerinde duracak değilim, çünkü değmez, fakat, kısaca söyleyeyim ki, sen istediğin kadar inanma, bu sona erişte biraz da ben amel oldum – evet, bu

kâbus her ne suretle sona ermiş olursa olsun, sona ermiş oldu ve ikimiz, seninle ben karşı karşıyayız. (N.Hikmet, PM2, 331) *Hem Feyza Hanım'a yıllardır istifade ettiği rızık kapısını kapamış oldum.* (Ş.Y.Şenler, HS,252) *Yine de onun evime gelmesiyle önemli bir adım atmış olduk.* (A.Ümit, İH, 95) *En azından hiç bilmediğim rençperlikten kurtulmuş oldum.* (A. Ümit, MMİ, 26)

4. Bu karmaşık *fil* genellikle bağlı cümlelerde kullanılır. Bu cümlelerdeki eylemler art arda gerçekleşmiştir, çoğu zaman bu iki eylem arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır ve yargılar “böylece, bu suretle, bu şekilde” gibi bağlayıcı ifadelerle birbirine bağlanır: *Aylin'in lise ikiye geçtiği yıl Ankara'daki en yakın arkadaşı Betin, Kolej'in lise hazırlık sınıfına gönderildi. Böylece iki can arkadaş tekrar buluşmuş oldular.* (A. Kulin, AA, 50) *Joe haftanın birkaç günü, New York'ta kalmaya başladı. Böylece poker arkadaşlarına kavuşmuş oldu.* (A. Kulin, AA, 247) *Böylece hem Aylin hem de Irene, maddi yönden biraz rahatlamış oldular.* (A. Kulin, AA, 285) *Böylece yabancı topraklardaki kölelik yaşantımız başlamış oldu.* (A. Ümit, MMİ, 25) *Sonra bana dönüp yine fısıltıyla “Böylece tanışmış oldunuz” diyor, “Dünya Sultan bu işte.”* (T.Kiremitçi, GKÇS,138) *Fırat sımsıkı kavramış olduğu çatalı yavaşça masaya koydu. O tuhaf sestten de böylece kurtulmuş olduk.* (T.Kiremitçi, GKÇS,69) *Elini istedim, uzattı. Aldım, öptüm, böylece Selime ile nişanlanmış olduk.* (M.Ş.Esendal, AiK, 242) *Bu şekilde Yusuf'la Muazzez'e bir düğün yapılmış oldu.* (S.Ali, KY,141) *Böylece hiç işi olmıyan enstitümüz yavaş yavaş kendi varlığının etrafında bir yığın iş peydahlamış oldu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 226) *Böylece yeni binanın temeli atılmış oldu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 233) *Doktorlar, bu suretle hem birçok para kazandılar hem de bu azılı düşmandan intikam almış oldular.* (R.N.Güntekin, YG, 131) *Ve ben böylece, yaşadığım sürece fedakârlığın hep bana düşeceği bir ilişkiye rıza göstermiş oldum.* (A.Kulin, BK, 177) *Böylelikle sınıfımı ve safımı bir kere daha tayin etmiş oldum.* (N.Hikmet, PM2, 229) *Böylelikle Karahanlılar devleti*

ortadan **kalkmış oldu**. (H.N.Atsız, TET,135) Böylece Defne Ablamın aşağıda eski odası da bana **kalmış oldu**. (B.Uzuner, S, 261)“Ve böylece üçü de **muradına ermiş oldu** demek ki” dedi kız “Masallardaki gibi” (Z.Livaneli, KH, 91) Böylece bu güzel kızın çok da gür bir sesi olduğunu **öğrenmiş olduk**. (Z.Livaneli, KH, 178) Dünyayı da ona benzeterek yuvarlak zannettikleri için beğenmediğim bu nesne – buyurduğunuzun aksine- tesadüfen de olsa ayağıma çarptı ve böylece ben, ‘topa ayağımı **sürmüş’ oldum**. (O.Atay, T, 59) Böylece **tanışmış oldum** heykel sanatıyla. (O.Atay, T, 119) Böylece Andronikos’un hazinelerinden de hissemizi **almış olduk**. (A.H.Tanpınar, SAE, 73) Bu acemi bakışıyla, artık davranışlarını ve kararlarını bu yanındaki erkeğe göre düzenleyeceğini herkese **göstermiş oldu**. (O. Pamuk, CBVO, 189)

5. Hikâye anlatmaya çok uygun olan bu birleşik yapıda olaylar birbiri ardına gelişmektedir ve konuşmacı bütün olaylara ilgili sınır aşıldıktan sonra bakmaktadır. Yani geçmişteki olayları eş zamanlı olarak sıralandığını aktarmak için uygun bir yapıdır:

Ağzının içi baştan başa altın dişlerle şakır şakır, iriyarı bir çiftçi:

—Bundan böyle o bıyıklarını da kazırsın gayri, dedi.

Başkan anlamadı:

—Niye?

—Avratlığı **kabul etmiş oldun...**

Nuh düzeltti:

—Yok ağa, ben onu avrat diye değil, avrat niyetine sattım. Varsın dursun bıyıkları... erbabının yanında böylesi daha makbuldür!
(O.Kemal, M, 319)

Kerberos neşeyle havladı, kuyruğunu oynattı.

Kız “Her şeyiniz gibi köpeğinizin adı da tam antika yani” dedi. “Bu mu Kerberos?”

“Evet!” dedim.

*Böylece onları resmen **tanıştırmış oldum.*** (Z.Livaneli, KH, 37)

6. Art arda gelişen iki eylem arasında “böylece” bağlacı kullanılmasa da bazen anlamı cümlede gizlidir: *Kerim’le Mavro, boyunlarından birbirlerine bağlanmış esirlerin başında, Çudaroğlu’nu görünce, Oynaşhisar baskınının sonucunu **öğrenmiş oldular.*** (K.Tahir, DA2, 763) *Sağlık durumuyla içten içe ilişkiliymiş demek, sağındaki paravanayı çekip aldılar, koğuştta olduğu halde koğuşa yabancı tutulan Üsteğmen Demir, ortaklaşa yaşantıya **sokulmuş oldu.*** (A.İlhan, YTB, 141)
7. İki eylem arasındaki sebep-sonuç ilişkisi “için” edatıyla da sağlanabilir: *Ve bütün musikinin devamı boyunca muhayyilesi hangi merhalelerden geçerse geçsin, daima Nuran’ın etrafında dolaştığı için Suat’tan kendisine geçen bu ümitsizlik duygusu onda Nuran’ın düşüncesiyle **birleşmiş oldu.*** (A.H.Tanpınar, H, 295) *Üstelik dönüşte koluma girmek lûtfunda bulunduğu için az çok kendisini de **taşımış oldum.*** (A.H.Tanpınar, SAE, 198)
8. “için” edatı bu yapının yüklem olduğu cümleye amaç-sonuç ilişkisi de katabilir: *Bursa’ya gelmem için istida **verilmiş oldu.*** (N.Hikmet, PM, 187)
9. “de” bağlacı da sebep-sonuç cümlesi kurma işlevi görebilir: *...bereket sinir gerginliğinden çocukların mukavemeti azaldı da, işlerin daha başlamadan sarpa sarması **önlenmiş oldu.*** (A.İlhan, YTB, 309)
10. Sonuç olarak bu *karmaşık fiil* çeşitli şekillerde kurulmuş olan sebep-sonuç bildiren cümlelerde birinci yargının sonucu olan cümlenin yüklemi olarak sıklıkla kullanılmaktadır.
11. Bu yapı, bir eylem devam etmekte iken, yani birinci durum ya da eylemin süreci tamamlanmamış iken bir başka eylemin olup bittiğini anlatır: *Anıları arasında, Şimdiki Çocuklar Harika’nın neden yarışmayı kazanamadığını da **açıklamış oldu.*** (A. Nesin, ŞÇH, 213)
12. Yukarıdaki maddede açıklandığı üzere geçmiş zamanda eş zamanlı olarak gerçekleşen eylemleri aktarmak için yan cümlede –IncA zarf-

fiilinden temel cümlede ise *–mİş oldu karmaşık fiil* çekiminden yararlanılır: *Yürümeye başlayınca “kenarı sıfır havuz” ne demekmiş, hayatımda ilk defa **görmüş oldum**. (A.Kulin, GAY, 280)Seval, bavuldan bluzun yaka ve kollarındaki aynı renkli taş ve payetlerle ince beline geçiriverince Zuhal için hem mazbut, hem de çok şık bir gece kıyafeti meydana **gelmiş oldu**. (Ş.Y.Şenler, HS,122) Orada Türk firmalarının dev inşaatlar yaptığını hepimiz biliyorduk elbette ama Sedat (o arkadaşım) koşulların çok iyi olduğunu, yüksek maaş alınıp o ucuz ülkede para biriktirildiğini, iş bulmanın da zor olmadığını söyleyince benim içime bir Rusya kurdu **düşürmüş oldu**. (Z.Livaneli, KH, 128)*

13. Eş zamanlı olarak gerçekleşen birinci yargıyı ifade etmek için yan cümlede *–ArAk* ekiyle oluşan zarf-fiilden de yararlanılır: *Sen hesapta yoktun diyebilirdim ama kendimi tutup duygularımı belli etmeyerek Handan’a ilk barış çubuğumu **uzatmış oldum**. (A.Kulin, GAY, 207)Evin kirasının tamamını üstlenerek mekân sorununu **halletmiş oldum**. (A.Kulin, GAY, 175)*
14. Kimi zaman birinci yargı geçmişte başlamış ve hala devam etmektedir bu süreç içerisinde *–mİş oldu* yapısının bildirdiği eylem sürecini tamamlamıştır: *Görüyorsun ya, kocanız tezgâh sahibi oldu olalı, ticaret âlemine karışmakta kendisinde birdenbire müthiş bir istidadın varlığını **keşfetmiş oldu**. (N.Hikmet, PM, 278)*
15. Yukarıda olduğu gibi devam eden bir süreçte tamamlanmış bir eylemi anlatmak için birinci yargıya *–ken* zarf-fiili getirilebilir: *Sen benim mektubu alırken, ben de senin mektubunu **almış oldum**. (N.Hikmet, PM2, 187)*
16. *–mİş* sıfat-fiiliyle kurulan diğer *karmaşık fiil* çekimlerinde olduğu gibi bu örneklerde de “yeni bir hale geçme” anlamı belirgindir: *Yalnız bilirim ki, İskender bize komşu olduktan sonra Hasan Beyin yüksek siyasette bilgisi, sermayesi çok **artmış oldu**. (M.Ş.Esendal, AiK, 61) İşte bugünden itibaren Salih Ağa ile aramızda bir mücadele **başlamış oldu**. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 63)*

17. Gelişen olaylar sonucu yeni ve farklı bir duruma geçme “ki” bağlacıyla pekiştirilir: *İşine bakıldı, **anlaşılmış oldu** ki daha yaşı almış olmamış, tekaüt zamanı da gelmemiş.* (M.Ş.Esendal, AİK, 44)
18. Bu yapının bir başka anlam özelliği de içinde belli belirsiz bir *pişmanlık* anlamı taşımasıdır. Birbirinin peşi sıra birtakım olaylar gerçekleşmiş ve bazı olaylar diğerlerine sebep olmuştur. Kimi bağlamlarda ikinci olayın öznenin iradesi dışında, elinde olmadan gerçekleştiği ya da bu yeni durumdan pek de memnun olmadığı sezilmektedir: *Bu gülüşmeyle birlikte su yüzüne her şey çıkmış, bütün anlaşmazlıklar ortaya **dökülmüş oldu.*** (O. Pamuk, CBVO, 411) *Daha doğrusu bundan bir şey çıkmayacağını bildiğim halde, tekrar ediyorum, dayımın isteğiyle böyle bir istida **yazmış oldum.*** (N.Hikmet, PM, 172) *Benden **başlamış oldun.*** (A.Kulin, BK, 61)
19. Diğer *karmaşık fiillerde* olduğu gibi bu yapıda da sıfat-fiilin isimleşme eğilimi görülür, kimi kullanımlarda bu daha belirgindir: *Çünkü henüz hiçbir şey **geçmiş olmadı.** Tarih olmadı.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 169) *Cléa’yı ararken, hem saray eczanesinin duvarı, hem karşı köşe bu sefer sahiden **“görölmüş” oldu.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 218)
20. *–mİş oldu* yapısının olumsuzu iki şekilde oluşabilir. Birinci şekilde yardımcı eyleme olumsuz eki getirilir: *Hocam, amcaların seni medreseye vermekle pek **akıllılık etmiş olmadılar.*** (R.N.Güntekin, YG, 23) İkinci şekilde ise *–mİş* sıfat-fiiline olumsuzluk eki ulanır: *Binaenaleyh mesele yok, ben de hiçbir yere **başvurmamış oldum.*** (N.Hikmet, PM2, 256) Yukarıdaki örneklerden yola çıkacak olursak bu iki yapı arasında anlam farkı olduğunu belirtmek gerekir. Birinci şekilde öznenin planlamadığı şekilde eylem olumsuz sonuçlanmıştır ikinci şekilde ise özne kendi iradesiyle eylemin olumsuz olmasını sağlamıştır.
21. Anlamı pekiştirmek için *–mİş oldu* yapısının arasına “de” bağlacı gelebilir: *“Şimdi **öğrenmiş de oldunuz.** Müsaadenizle...”* (T.Kiremitçi, GKÇS,157)

22. Diğer *karmaşık fiil* çekimlerinde olduğu gibi **–mİş oldu** yapısının da araya “gibi” alması ve bu edatın kendinden önceki sıfat-fiille gruplaşıp belirteç görevini üstlenmesi yaygın bir kullanım olarak kabul edilebilir. Buradaki –mİş morfemi sıfat-fiillerin isimleşmesine örnek teşkil etmektedir, geçici olarak isimleşen sıfat-fiil edatla gruplaşarak edat öbeği oluşturmaktadır: *Pek ender rastlanan bir mücevher bulmuş gibi oldu.* (A. Kulin, AA, 142) *Aylin suratına şiddetli bir tokat yemiş gibi oldu.* (A. Kulin, AA, 269) *Ta eski günlerden kalan. Eski günler, Yörüğün Yörük olduğu günlerden bir gün gelmiş gibi oldu ortalık.* (Y.Kemal, BBE, 244) *Çok sürmedi, kapı büyük bir çatırtıyla kırıldı ve aynı zamanda, evin içi, sanki bir sürü başıboş hayvan istilasına uğramış gibi oldu.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 175) *“Çok okuyorsun galiba!” dedi Ömer. Sonra bir şey hatırlamış gibi oldu.* (O. Pamuk, CBVO, 136) *Nigân Hanım haksızlığa uğramış gibi oldu.* (O. Pamuk, CBVO, 141) *Birden bir haksızlığa uğramış gibi oldu.* (O. Pamuk, CBVO, 312) *Dergini okudum, ter bastı. Ateş tutmuş gibi oldum.* (O. Pamuk, CBVO, 491) *Ağzıma ekşi erik tadı yayılmış gibi oldu: “Adını vererek mi?” “Korkma, adımlı vermeyerek.”* (A.Kulin, GAY, 389) *Yusuf, bunların Çineli olduğunu öğrenince bir akrabasına rast gelmiş, Aydın ve Nazilli taraflarına dönmüş gibi oldu.* (S.Ali, KY,36) *Hayal kırıklığına uğramış gibi oldu.* (O. Pamuk, CBVO, 519) *Ne de olsa, onu görünce seni görmüş gibi oldum.* (N.Hikmet, PM, 60) *Donun paçaları biraz daha geniş olursa – ne tuhaf birdenbire tepe taklak yuvarlanmış gibi oldum- daha iyi.* (N.Hikmet, PM, 237) *Ne tuhaf şey bana: “Sizi görünce babamı görmüş gibi oldum.” deyince ihtiyarladığımı anladım.* (N.Hikmet, PM, 316) *Filmde, paganları mavi ve insanüstü irilikte hayâl etmeleri gibi bana pek sevimsiz gelen birçok terslik vardı, ama bir zaman tüneline binlerce yıl öncesine kısa bir akraba ziyareti yapmış gibi oldum, desem yine güleceksin bana Semahat Evlâdım!* (B.Uzuner, S, 197) Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu yapı genellikle ruhsal durumların anlatılmasında tercih edilir.

23. *–mİş gibi oldu* yapısı çekimli fiillerin üzerine gelebilir yani *imek* ek eyleminin üzerine de ulanabilir. Eğer *–AcAk* ekiyle çekimlenmiş bir fiilin üzerine ulanırsa “az kalsın olacaktı ama olmadı” anlamına gelir: *Sallandı, Metin’in üstüne düşecekmiş gibi oldu.* (O.Atay, T, 254) *Neymiş benim içeri düştüğümünden, ananla babanın öldüğünden... (Bu kez o bir şey söyleyecekmiş gibi oldu, yutkundu)haber bile olmamış!* (A.Kulin, BK, 109) Bu yapı ilk bakışta karmaşık gibi görünse de daha önceki çözümlemelerimizdeki görüşlerimizi değiştirmememektedir. –*mİş* morfemi **imek** eylemi üzerine ulanmıştır yine sıfat-fiil görevindedir ve bu morfemin oluşturduğu sıfat-fiil isimleşerek edatla kalıplaşmıştır.
24. *–mİş gibi oldu* yapısı *–yor* ekiyle çekimlenmiş bir fiilin üzerine gelen *imek* ek eylemine ulandığında ruhsal durumları aktarmaya uygun bir şekil ortaya çıkar. Taramalarımız sırasında bu şeklin çift sıfat-fiilli kullanımına rastlanmıştır: *Gözlerinin iç tarafında bir yeri, bir tüyle okşuyorlarmış, gıdıklyorlarmış gibi oldu.* (S.F.Abasıyanık, K, 55)
25. *Karmaşık fiillerin* sonuna *–A* zarf-fiil eki ve bilmek eyleminin kalıplaşmasıyla oluşan kurallı birleşik eylemlerden yeterlik eylemi olarak adlandırılan biçimin ulanmasıyla yeni bir birleşik yapı ortaya çıkabilir. Bundan sonraki çekimlerde olumlu şekline de yer vereceğimiz bu biçimin bu yapıda tek örneğine ve sadece olumsuz örneğine rastlanmıştır: *Fakat, bu kadarcık bir konuşma ile aramızdaki mesafe kat edilmiş olamadı.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 44) Bu örnek –*mİş oldu* ile aynı kip, zaman ve görünüş özelliğine sahiptir ancak –*Abil*’in cümleye kattığı yeterli olamama, mümkün olmama, elinden gelmeme anlamı vardır.

Sonuç olarak *–mİş oldu* yapısının çekimini şu şekilde tablolayabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş oldum</i>	<i>gitmiş olmadım / gitmemiş</i>	<i>gitmiş oldum mu?/gitmiş mi oldum?</i>	<i>gitmiş olmadım mı?/ gitmemiş mi</i>

		<i>oldum</i>		<i>oldum?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş oldun</i>	<i>gitmiş olmadın /gitmemiş oldun</i>	<i>gitmiş oldun mu? /gitmiş mi oldun?</i>	<i>gitmiş olmadın mı?/gitmemiş mi oldun?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş oldu</i>	<i>gitmiş olmadı /gitmemiş oldu</i>	<i>gitmiş oldu mu? /gitmiş mi oldu?</i>	<i>gitmiş olmadı mı?/gitmemiş mi oldu?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş olduk</i>	<i>gitmiş olmadık /gitmemiş olduk</i>	<i>gitmiş olduk mu? /gitmiş mi olduk?</i>	<i>gitmiş olmadık mı?/gitmemiş mi olduk?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş oldunuz</i>	<i>gitmiş olmadınız/ gitmemiş oldunuz</i>	<i>gitmiş oldunuz mu?/ gitmiş mi oldunuz?</i>	<i>gitmiş olmadınız mı?/gitmemiş mi oldunuz?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş oldular</i>	<i>gitmiş olmadılar / gitmemiş oldular</i>	<i>gitmiş oldular mı?/gitmiş mi oldular?</i>	<i>gitmiş olmadılar mı?/gitmemiş mi oldular?</i>

Tablo 25

Taramalarımız sırasında bu yapının üzerine *imek* fiilinin gelmesiyle oluşan birleşik çekimlere rastlanmamıştır.

-mİş olur:

Öncelik fiillerinin bir başka çekimi olan *-mİş olur* yapısının diğer çekimlerden farklı bir özelliği vardır. Bu yapıda *olmak* yardımcı eyleminin üzerine ulanan *-()r* eki, basit fiillerde olduğu gibi geniş zaman bildirme işlevini üstlenmez. Bu ek söz konusu *karmaşık fiil* yapısında yer aldığında gelecek zaman bildirme işlevi üstlenir. Ancak bu durum *-mİş olur* yapısının kullanıldığı tüm cümlelerde geçerli değildir. *-()r* ekinin geniş zaman bildirme özelliğinin ön plana çıktığı örneklerle de rastlanmaktadır. İleride örneklerle ayrıntılı açıklamalara yer ver vereceğiz. Öncelikle bu konuya değinmiş olan araştırmacılarımızın görüşlerinde yer verelim.

Zeynep Korkmaz bu tür ***karmaşık fiiller***deki anlam özellikleriyle ilgili şu açıklamayı yapar: Eğer *ol-* yardımcı fiili *yaklaşmış olurum, dinlemiş olursun, götürmüş olurlar* biçiminde birer geniş zaman çekimine girmiş ise, o zaman *-mİş ol-*

birleşik fiilinin gösterdiği oluş, gelecek zamanda tamamlanmış olur. (Korkmaz 2009:803)

Tahsin Banguoğlu bu konuda “Yardımcı fiilin zamanı geniş zamansa öncelik fiilinin anlamı gelecek zaman kesimine geçer: *Kardeşimle tanışmış olursun. Yarına kadar öfkesi geçmiş olur.*” der. (Banguoğlu 2007:482-484)

Tufan Demir, “Olmak eylemi geniş zamanlıysa, söz konusu eylemin gelecek zamanda olup biteceği anlamı vardır:

Orayı da görmüş olursunuz.

Yarına kadar işlerim bitmiş olur.

İyi bir vakit geçirmiş oluruz.

Böylece hem ziyaret hem ticaret yapmış oluruz.” (Demir 2006:350-354)

Özgür Ay, “*ol-* ” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” adlı makalesinde konuya şöyle değinir:

Fiil + -mİş + ol- + -(V)r

“-mİş ol- + -(V)r” yapısı fiilin gösterdiği oluşun veya kılışın gelecek zamanda tamamlandığını ifade eder. (Ay 2011:683)

Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde “-mXş olur” başlığı altında eylemin zaman çizgisi üzerindeki konumu Johanson’un görünüş kuramında yer alan *Belirleme noktası (E)^B, Yönelim noktası (Y²), Konuşma Anı (Y^K)* terimlerini kullanarak¹¹³ şu bilgileri verir:

-mXş olur

(20) En geç bir saate kadar *varmış oluruz*. Ertuğrullarda biraz dinlenirsin. GKS 22

¹¹³ Çalışmada, zaman bakımından *geçmiş* ve *geçmiş olmayan* zıtlığı $\pm Gmş$ ile, sınırlararası bakış +Ara ile, sınırötesi bakış +Öte ve öngörülü bakış +Öng ile gösterilecektir. Kiplik anlatımın ön plana çıktığı durumlarsa +Kip ile ifade edilmiştir.

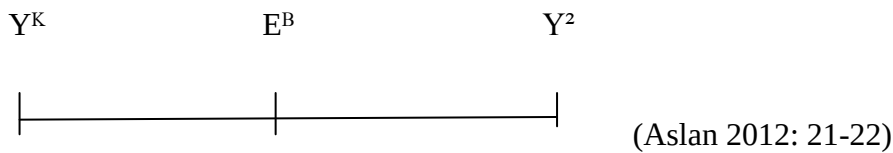
(21) İşte duymak istediğim haber buydu. Şans yardım ederse, yakında Patasana'nın bütün yazdıklarına *ulaşmış oluruz*. P 131

(22) Pazartesi günü sizin için uygunsa, düğünü yapabileceğimiz yerleri bir dolaşsak, bir araştırsak, diyorum. Anlaşırsak, yerimizi ayırtır, böylece önemli bir işi *tamamlamış oluruz*. DZ 82

20, 21 ve 22. örneklerde yer alan *-mXş olur* yapısı, gelecekteki bir yönelim noktasından, yönelim noktasına göre geçmişte, şimdiye/konuşma anına göre gelecekte olan bir eylem sınırötesi bir perspektifle bakmayı ifade eder. Gelecekteki yönelim noktasına ulaşıldığında, eylemin ilgili sınırı aşılmış ve sonuçları veya ilgili sınırı aşıldıktan sonraki evresi 'durağan bir hal' almıştır. *-mXş olur* yapısı 've böylece' anlamını da vererek olayın dinamik evresinden durağan evresine geçildiğine, bir durum ya da nitelik değişikliği gerçekleştiğine işaret eder (bk. Güven 2007: 81).

-mXş olur'un, gelecekteki eylemlere sınırötesi perspektifle bakmayı (postterminality in future) bildiren bir diğer yapı olan *-mXş olacak*'tan farkı, $-(X/A)r$ ekinin düşük odaklı bir görünüş-zaman işaretleyicisi olması nedeniyle *varsayıma dayalı-hipotetik* bir gelecek zaman tasarısına imkân vermesidir. Geleceğin her durumda varsayıma dayalı/kurgusal olduğu düşünülebilir (geleceğin kurgusal/gerçek dışı olduğuna ilişkin bk. Mithun 1995: 368, 376; Cockburn 1997: 37, Dahl 1985: 103) ; ancak $-(X/A)r$ 'la gösterilenlerde varsayıma dayalılık daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır.

-mXş olur

Şema 18

Yukarıdaki bilgilerin ışığında ve yapmış olduğumuz taramalar sonucunda incelediğimiz örneklerden yola çıkarak *-mİş olur* yapısının kazandığı çeşitli anlam özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu *karmaşık fiil* çekiminin yüklem olduğu cümlelerde eylemin sonundaki $-(A)r$ geniş zaman bildiren ek, zaman kaymasına uğrar ve bu eylemler

genellikle yakın gelecekte zamanda gerçekleşir: *En geç bir saate kadar varmış oluruz. Ertuğrullarda biraz dinlenirsin.* (T.Kiremitçi, GKÇS,24) *Kısacık susup, kararlı ve dik, sözünü bitiriyor:... bu gece başlamış oluruz.* (A.İlhan, YTB, 309)

2. Bu eylemler gelecekte belli bir noktada ilgili sınırın aşılmış olacağını bildirirler, bu *karmaşık fiilin* yüklem olduğu cümlelerde *gelecekte bitmişlik/ tamamlanmışlık* görünüşü vardır: *Oraya vardığımızda acıkmış oluruz* zaten. (A.Kulin, GAY, 163) *Baban geri dönünceye kadar sen gitmiş olursun.* *Baban dönünce annen onu yatıştırır.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 78) *Orada neden dolayı mektuplarımın arasının geciktiğini anlamış olursun.* (N.Hikmet, PM, 71) *Öbür gün postaya verilir, yani birkaç gün sonra parasının bir kısmını İhsan sana yollamış olur.* (N.Hikmet, PM2, 273) Örneklerden de anlaşıldığı üzere bu gibi cümlelerde genellikle ilgili sınırın aşıldığı noktayı ifade eden bir belirteç yer alır.
3. *-miş olur* yapısı gelecek zaman bildirecek şekilde “öneri” cümlelerinde kullanılır: *“Neden olmasın? Hem başka ülkeler görmüş, yeni insanlar tanımış olursunuz” demiş. Padişahın yüzündeki kara bulut dağılmış, belli belirsiz gülümseyerek: “Peki” demiş. “Ama söylediklerin çıkmazsa seni vezirlikten alacağım. Bunu da bilmiş ol.”* (A. Ümit, MMİ, 11) *—Pekâlâ, haydi... dedi. Sen bitirdikten sonra ben yatağa girerim. Ben uyurken olmuş olur. Haydi!* (P. Safa, SVG, 159) *Hem de İstanbul gibi bir yerde oturmuş olursun, bu dağ başından kurtulursun.* (M.Ş.Esendal, AiK, 81) *Diyorum ki; meselelerimizi çözmek için edebi değil teknik bir üslup seçersek, kendimize verdiğimiz serbestliği iyi kullanmış oluruz ve demokrasi gibi bunu da kendimize benzetmeyiz.* (O.Atay, T, 66) *Bir iki gün eğlenmiş, muhit değiştirmiş olursun, Samiye de sevinir.* (N.Hikmet, PM, 187) *Bir iki gün kalıp gidersin. Burası cennet gibi, gezmiş olursunuz.* (N.Hikmet, PM, 218) *Dönüşümüzde işler sakinlemiş olur, fena mı?* (A.Kulin, GAY, 273) *Birçokları, kitabın başında ve sonunda yazılanları sevmediği için, onları da bir yükten kurtarmış olursunuz.* (O.Atay, T, 717) *Beni beş dakika olsun yanında farz edersin, sesimi işitmiş olursun.* (N.Hikmet, PM, 251)

4. Bu yapının yer aldığı cümlelerin bazılarında “olasılık” anlamı vardır. Bu anlamı genellikle cümledeki “belki” belirteci destekler: *Bir gün gelecek, parkeleri bile değiştirmek zorunda kalacağız. Belki bu kattan **çıkılmış olunuz** o zaman.* (O.Atay, T, 334) *Ben artık çok yoruldum. Belki sabaha **gitmiş olurum**. Ama uzağa değil.* (TD, 428) *Sonra belki burada üç ay filan kalacak olursak, gelirken güzel ve ucuz bir oda takımıyla yanına **gelmiş olurum**.* (N.Hikmet, PM, 14) *Belki bu mektubumu almadan ötekini **almış olursun**.* (N.Hikmet, PM, 28) *Sana da, belki yarına kadar öfkem ve derdim biraz durulur, bir mektup daha **göndermiş olurum**.* (N.Hikmet, PM2, 181) *O gece çalışan garsonlar belki **gelmiş olurlar**.* (A.Ümit, İH, 59)
5. *-miş olur* yapısı koşul-sonuç bildiren cümlelerde sonuç bildiren cümlelerin yüklemi olarak kullanır, bu durumda eylemin zamanı yine gelecek zamandır: *Mahkeme bu ihtiyar çobanla saf kadını tazyik eden kimseleri meydana çıkarırsa yalnız Nihat Efendiyi haksız bir mahkûmiyetten **kurtarmış olunuz**, hakiki mücrimlerin yakasını da **yakalamış olunuz**.* (R.N.Güntekin, YG, 182) *Kundakçıyı softalar arasında bulup çıkaracak olursak onları bir dereceye kadar halkın gözünden de **düşürmüş olunuz**.* (R.N.Güntekin, YG, 190) *Ama biz onların lüks tüketimine katılmadan bu kılıkta dolaşmayı becerebilsek, yüreklerini değil, beyinlerini, uzun saçlarımızın telleriyle **sıkılmış olunuz**.* (B.Yıldız, RA, 68) *Yani bu yıpranmış vücut on beş seneye dayanırsa 52 yaşında bir alil hürriyetine **kavuşmuş olur**.* (N.Hikmet, PM, 91) *Şu Dayı Paşamın dediği olsa, dünyalara kavuşurum, çünkü sana daha doya doya **kavuşmuş olurum**.* (N.Hikmet, PM, 153) *Bugünlerde eline iki yüz, iki yüz elli lira geçerse, işine yarar, karıcığım. Ben de **rahat etmiş olurum**.* (N.Hikmet, PM, 174) *Ben bu devletin memuru olursam yapılan her şeyi **benimsemiş olurum**.* (O. Pamuk, CBVO, 410) *Az önce Kara Başefendi'yle konuştuk, geceye taarruz bekliyoruz dedi, etrafta çakal gibi uluyorlarmış, muhtemeldir, tertibatını ona göre al, bu rüzgârda bir de ormanı ateşe verirlerse, eh, şanına layık bir istikbal merasimi **hazırlamış olurlar**.* (A.İlhan, YTB, 96)
6. Yukarıdaki maddede açıklandığı üzere bu *karmaşık fiil* çekimi, koşul-sonuç cümlelerinde sonuç cümlesinin yüklemi olduğunda bu cümlede “rica” anlamı oluşabilir: *Mama'fi sen bir anama kadar gider de bu işi iyice tahkik eder bana*

*bildirirsen, hem sen, hem ben meraktan bir parça daha **kurtulmuş oluruz.*** (N.Hikmet, PM2, 86) *Yeni harflerle de çevirmişler, ama onu istemiyorum, eski harflerle çevrilmiş nüshasını bulup bana yollarsan, çok memnun olurum, işimi kontrol bakımından **kolaylaştırmış olursun.*** (N.Hikmet, PM2, 115) *Şimdilik ilk üç kitabı okuduktan sonra üzerinde kalan tesiri tafsilatıyla yazarsan, bana büyük **yardım etmiş olursun.*** (N.Hikmet, PM2, 153) *Anlatırsan **tanınmış olurum.** Ha, bazı şeyler anlatılmaz dersen, o başka!* (A.Kulin, GAY, 194) *Alıp almadığını öğrenip bana yazarsan meraktan **kurtulmuş olurum.*** (N.Hikmet, PM, 252)

7. Yukarıdaki maddelerle açıklanmış olan koşul-sonuç cümlelerinde, yani –*mİş olur* sonuç cümlesinin yüklemi olduğunda, bu yapıda cümlelerde “öneri” anlamı da oluşabilir: *Birkaç günlüğüne kıza gidersen hem hava almış, hem biraz muhit değiştirip **eğlenmiş olursun.*** (N.Hikmet, PM, 163) *Birkaç güne kalmaz, tedaviye aynı ihtimamla devam edildiği takdirde hastalığın bu şiddetli dönemi **atlatılmış olur.*** (Ş.Y.Şenler, HS,451) *Mamafi Memet orda satabilirse bir lira daha – dönüş parasını – **kazanmış oluruz.*** (N.Hikmet, PM, 270) *...düşündüm ki, Kore’den dönenlerle görüşür, uğradıkları belâların dökümünü yaparsak; elde edildiği ileri sürülen siyasi başarının, beyhudeliği **meydana çıkmış olur.*** (A.İlhan, YTB, 161) *Sormaz, ben onun ne hava çaldığını bilirim, yalnız sen ona bir iş bulsan da başından savsan çok **doğru etmiş olursun.*** (M.Ş.Esendal, AiK, 149)
8. Bu yapıdaki cümlelerin bazılarında “niyet” veya “dilek” anlamı ortaya çıkar: *Kazanırsak evdekilere sürpriz **yapmış oluruz.*** (A. Nesin, ŞÇH, 207) *İnşallah on beş gün sonra uğrarlarsa hem **teşerrüf etmiş oluruz,** hem de bir parça şey takdim ederim.* (A.H.Tanpınar, H, 13) *Ne iyi, beni zahmetten **kurtarmış olursunuz.*** (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 22)
9. Yukarıdaki maddelerde –*mİş olur* yapısının koşul-sonuç bildiren cümlelerde sonuç cümlesinin yüklemi olarak kullanıldığını ve bu durumda eylemin gelecek zaman bildirdiğini açıkladık. Ancak bu yapıdaki cümlelerde yüklem olan *karmaşık fiil*, daima gelecek zaman bildirmez kimi zaman genel-geçer bir kuralı aktarmak için kullanılır. Yani yan cümlede bildirilen koşulun gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkması muhtemel olan bir durum söz

konusudur. Bu yüklemdeki eylemlerin zamanında bir belirsizlik söz konusudur çünkü esasında bu cümleler genel bir kural bildirmektedir. O halde koşul cümlesindeki yargının gerçekleştiği herhangi bir zamanda temel cümledeki yargının gerçekleşmesi ihtimali vardır. Sonuç olarak bu cümlelerde yüklem olan fiillerin zaman çizgisindeki yeri kanımızca geniş zamandır: *Bir bey aklına düşeni işlemezse tanrı vergisine **hayınlık etmiş olur**.* (K.Tahir, DA1, 338) *Selçuklu'nun, Moğol'un konak basma, baş kesme işine karıştı mı, Sultan fermanına **karşı gelmiş olur**.* (K.Tahir, DA2, 434) *Telgraf havalesiyle ben de dün yolladım. Suzan'a, Mehmet'e söyle derhal doktora gitsinler. Eğer seni dinlemezlerse beni çok **üzmüş olurlar**.* (N.Hikmet, PM, 220) *İşte her îmanlı Müslüman bu sözün mânâsına ererek kendi yakınlarını ve çevresindekileri mâneviyatsızlıktan kurtarmaya çalışsa, şüphesiz ki cemiyet de bütün kir ve paslardan temizleyip, istenilen mânevi seviyeye **yükselmiş olur**.* (Ş.Y.Şenler, HS,40) *Denizler ötesine giden kişi yalnızca iklimi **değiştirmiş olur**, aklını değil.* (Z.Livaneli, KH, 222) Buraya kadar olan örnekler edebî metinlerden alınmıştır, kanun metinlerinde bahsettiğimiz anlam daha belirgin olarak ortaya çıkar, anayasadan aldığımız şu örnekler belirleyicidir: *Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan üye, Başkan **seçilmiş olur**.* (A,56) *Aday, geçerli oyların çoğunluğunu aldığı takdirde Cumhurbaşkanı **seçilmiş olur**.* (A,62)

10. *-miş olur* yapısı yukarıdaki maddede açıklandığı gibi koşul-sonuç cümlelerinde yer almasa da genel geçer bir kuralı, bir döngüyü ifade eden cümlelerde geniş zaman bildirecek şekilde kullanılabilir: *Bu oylamaya, ilk oylamada en çok almış bulunan iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı **seçilmiş olur**.* (A,62) *Yazlıkçılar evlerine henüz dönmedikleri için şehir تنها, ağustosun son günleri de sonbahara rast geldiğinden sıcaklar **kırılmış olur**.* (A.Kulin, GAY, 311) *İnsanın, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik durumlarını bunlara uygun cebirsel işaretlerle ifade ederek, bütün hayatı, kelimeler yerine, sayısal değerlere tekabül eden genel notasyonlarla gösterirsek, gramatik komninezonlar yerine transandantal eşitlikler **ikame etmiş oluruz** ki bu yeni*

sistemde, sizin bilinen faktörler dediğiniz sabit katsayılar da herhalde yerini bulur. (O.Atay, T, 73)Yemek yerken çalgı çalar. Çıkıp oynayanlar da eksik değildir. Öte yandan gelin hamamı **bitmiş olur**. Giydirilip kuşatılır. (TD, 158)

11. –*mİş olur* yapısı bir durumun sonucu eş zamanlı olarak gerçekleşen bir başka yargıyı ifade eder. Bu cümlelerde yargılar genellikle “böylece”, “bu suretle” gibi ifadelerle bağlanır. Bu bağlaçlardan biri cümlede yer almasa da anlamı gizlidir: *Bunların yardımıyla şehirlerimizin bilinen yönlerinin yanında, az bilinen veya hiç bilinmeyen yönlerini de öğrenmiş oluruz.* (TD, 480) *Böylece kırkılma işlemi tamamlanmış olur.* (TD, 148) *Ambalaj ve yol parasını da biz hediye etmiş oluruz.* (N.Hikmet, PM, 309) *Mecmu satış 70-80 lira eder. Sende kalsın. Bu suretle bu ay tahsisatınız gelmiş olur.* (N.Hikmet, PM2, 104) *Şayet gelmezse, hiç değilse fikrini öğrenip, müsaadesini almış olurum.* (Ş.Y.Şenler, HS,480)*Bizi ahlâken ve mânen yıkan ne varsa, ölçüp tartıp onlara boykot ilân edersek, düşmanlarımızın kötü emellerini suya düşürmüş oluruz ki bizlere yakışan da budur değil mi?* (Ş.Y.Şenler, HS,532)*“Rus tanıdıkları da harekete geçiririm, hem böylece belki de seni bulamamış olmanın ayıbını biraz affettirmiş oluruz” dedi.* (Z.Livaneli, KH, 278) *İşsizliğin tecrübesini yapmış olurlar ki, daha güçtür.* (A.H.Tanpınar, SAE, 313) *Aynı zamanda da kasabadaki ciddî rakiplerine ağır bir darbe indirmiş olur.* (R.N.Güntekin, YG, 130)
12. Benzer yapıdaki cümlelerin bazılarında “planlama” anlamı vardır. Bu cümlelerde bir eylem gerçekleşmekte iken eş zamanlı olarak planlanan bir eylemden söz edilir: *Durun hele! Benim aklıma bir şey geldi. Şu inatçının da suyuna gitmiş oluruz.* (S.F.Abasıyanık, K, 9) *Böylece öteki günler ayarlanmış olur: Boş sandalye kalmaz. Bu şekilde hareket edilmez de gündüzün de temsiller vermeye kalkılır, fazla reklam yapılırsa, şehrin tahsilli, yarı tahsilli kısmının menfi propagandasına hak verdirilmiş olur.* (S.F.Abasıyanık, K, 60)*Üstelik ücretini ben ödemiş olurum.* (B.Yıldız, EŞ, 88) *Hoş bir hafta önce de yazdığım ya, yalnız cevap alamadım, bir kere daha hatırlatmış olurum.* (N.Hikmet, PM, 191) *Ne yapıyorlar, anlamış oluruz.* (A.Ümit, İH, 165) *Hiç olmazsa şöyle bir gezmiş oluruz.*

(A.H.Tanpınar, SAE, 160) *Bu surete iki ay başka bir insan yüzüyle beraber yaşamış olurum.* (N.Hikmet, PM, 188) *Şimdilik projem, biraz para biriktireceğim, 40 lira kadar, yirmi gün, bir ay sonra sana bunu yol parası diye göndereceğim, iki günlüğüne gelirsene- zaten artık banyolara çıkmama imkân yok- iki gün burada, hapishanede beni görmek zahmetine katlanırsan, böylelikle sinir buhranı da o zamana kadar geçmiş olacağından, kış mevsimine daha emin ve rahat girmiş olurum.* (N.Hikmet, PM2, 200) *Nasıl bu akşam eve gitmeyeceğim, çalışmış olurum...* (B.Uzuner, S, 243)

13. Birden fazla yargının eş zamanlı olarak gerçekleştiği cümlelerde yargılar hem...hem bağlacıyla da bağlanabilir: *Hem Memet'in işini konuşuruz, ana baba baş başa verip bir karar alırız, hem de bozulan asabını biraz düzeltmiş olursun, hem de ben birkaç gün cennete girmiş gibi olurum.* (N.Hikmet, PM2, 260) *Hem resimleri alır, hem bir sene evvel kendilerine verdiğini söylediğin kitabı da istemiş olur.* (N.Hikmet, PM2, 352) *Hayatımı onunla birleştirdiğim takdirde hem onu bu sıkıntılı ve bu muhtar durumdan kurtarmış olurum hem de yıllar sonra da olsa en saf duygularla birbiri için çarpan iki kalbin, hiç değilse bundan böyle birleşmesini sağlarım...* (Ş.Y.Şenler, HS,202) *"Bana ver, hem ziyaret etmiş olurum"* dedim. (S.Ali, KMM, 24) *Hem de geciktirmeden dinlemiş oluruz Yekta Bey'in şiirlerini.* (A.Ümit, İH, 108) *Hem iki kurban birbirini tanıyorsa onu da öğrenmiş oluruz.* (A.Ümit, İH, 151) *Hem musikîşinasa da iş bulmuş oluruz.* (A.H.Tanpınar, SAE, 321)

14. Yukarıdaki maddelerde de açıklandığı üzere eş zamanlı olarak gerçekleşen iki yargının bulunduğu cümlelerde sıklıkla tercih edilen *-miş olur* yapısı, bir temel eylem gerçekleşirken beklenmeyen ikincil bir sonucu ifade etmek için kullanılır: *Size bunun faydası olmaz, fakat ben mutadım üzre yüksek sesle temrin yapmış olurum.* (N.Hikmet, MİM, 398) *Kur'an-ı Kerim'deki bir harfi inkâr eden, tamamen inkâr etmiş olur ki dolayısıyla kâfir olur.* (Ş.Y.Şenler, HS,396) *...iyi fikir, kıskıklarım oradaymış, Suat telefonda söylemişti, bu vesileyle almış olurum.* (A.İlhan, YTB, 422)

15. *-miş olur* yapısı gerekçe bildiren cümlelerde kullanılır: *Bey kısmı sıralı sırasız binip ardına levent haşaratını alıp devre ve de harami kovalamağa*

çıkamaz. Çünkü reâyâyı **ezmiş olur**. (K.Tahir, DA1, 327) Eh, ziyan vermez. Şu çoluk çocuğun kursağına bir şey **girmiş olur**. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 190) -Çünkü, evvelâ siyah tahtayı beyhude yere **temizlemiş oluruz**. Bu inkârla ne kazanacağız sanıyorsun? (A.H.Tanpınar, H, 98)Bunu söyleyemem. İşleri **karıştırmış olurum**. (O.Atay, T, 324)

16. –*mİş olur* yapısı bir davranışın özne veya nesne için geçerli olan görece anlamını açıklamak amacıyla kullanılır: *Kendi kendime, âşık olduğumu itiraf etsem çok gülünç bir şey **yapmış olurum***. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 45) *Annelere anlatılan kederler taksim değil, **zarbedilmiş olur**: Çocuklarının felâketini iki kat şiddetle hisseden anneler, bu ıstıraplarını çocuklarına fazlasıyla iade ederler; böylece keder anadan çocuğa ve çocuktan anaya her intikal edişinde büyüdükçe büyür*. (P. Safa, DHK, 12) *Bunu sana söylersem rüyayı **anlatmış olurum***. (P. Safa, DHK, 58) *Ona olduğu kadar bana da dostluk **göstermiş olursun***. (P. Safa, SVG, 29) *Senin bu kadar sıkıntın arasında bir de benim hastalığımı yazmam doğru değil ama bire hayli egoistlik ama yazamazsam senin hakkına **tecavüz etmiş olurum***. Bana ait her şeyi bilmek senin hakkındır. (N.Hikmet, PM, 318) *Mamaî takıldığı, beğenmediğin yerler olursa, rica ederim, kendi eserine iyilik **etmiş olursun**, derhal yaz*. (N.Hikmet, PM, 338)
17. Yukarıdaki maddede açıklandığı gibi –*mİş olur* yapısının öznenin görece duygusunu ifade etmek için kullanıldığı bazı örneklerde eylemin öznenin iradesi dışında, gerçekte arzulanandan daha farklı bir şekilde gerçekleşeceği anlamı da oluşur: *Üstelik bunu öyle ustalıkla, o kadar içten yapar ki, daha onun hakkında bir kanıya varamadan tuzağına **düşmüş olursunuz***. (T.Kiremitçi, GKÇS,98) *Bunlar yapılmazsa ben bu gence bakamam. Nafile **çalışmış oluruz***. (P. Safa, DHK, 77) *Şark ve Garp âlemleri, güneşin doğduğu ve battığı cihazlar kadar birbirinden ayrı değildirler, “prototipik” vasıflar ararken basitler üzerinde **konusmuş oluruz***. (P. Safa, FH, 147) *Kendilerini öldürürlerse, onlar hakkında varılan isabetli yargıları çürütmek için gene boş bir çaba **göstermiş olurlar***. (O.Atay, T, 202) *Hiç olmazsa demirlerin arkasından olsun birbirimizi **görmüş oluruz***. (N.Hikmet, PM, 103) Bu örneklerin bazılarında “pişmanlık” anlamı sezilir. Örneğin “Beni altüst etti

diye yazsam üzülersün, fakat üzülmeydim diye yazsam inanmazsın ve ben de **yazmış olurum.**" (N.Hikmet, PM, 255) cümlesinde bu eylem gerçekleşirse artık geri alamam gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. *Bir daldın mı, bir an daldın mı, o an onlar buluşmuş olurlar ki, iş işten geçmiş olur.* (Y.Kemal, BBE, 24) *Bu bahsi kapatın ve uğraşmayın, hem değmez, hem de boşu boşuna sizi üzmüş olur.* (N.Hikmet, PM2, 73)

18. Belli bir eylemin sonucu ortaya çıkan duygu durumlarını açıklamak için kullanılır: *Bence tatsız işleri hemen halledelim. **Rahatlamış olursunuz.*** Sonra da beraber gezip tozarız. (T.Kiremitçi, GKÇS,24) *Ben Neriman Hanım'a bir sual soracağım. Bahsimizle alâkadar. Hem kendisi de meseleyi **anlamış olur.*** Vereceği cevap üzerine münakaşaya devam edelim. (P. Safa, FH, 141) - *Bunlar ne laflar canım, yaz yazma yaşayacak değil misin? Yazarsan ne olur, yazmazsan ne olacak? -Kendi kendini **aldatmış olursun.** -Haydi canım, bırak bunları. İç şimdi. (M.Ş.Esendal, AiK, 173) -Şu çıkar. İnsanlarla, hayatla dediğin gibi **barışmış olmaz.** Bilakis onlarla kan **girmiş olur.** İnsanla ve kâinatla barışık kalmak için onların bendeki çehresinin tam ve yerinde durması lâzımdır. Halbuki cinayet, hatta en ufak haksızlık bu çehreyi bizde bozar. Kâinatı **inkâr etmiş oluruz.** Yahut kâinat bizi kuser. (A.H.Tanpınar, H, 311) *İstirap günlük ekmeğimizdir; ondan kaçan insanlığı en zayıf tarafından **vurmuş olur,** ona en büyük ihanet ıstıraptan kaçmaktır. (A.H.Tanpınar, H, 312) Ömrünün sonuna kadar dövünsen bu hayatın cefası tükenmez; kendine **etmiş olursun.** (S.Ali, KY,151) Onlara da size davrandığım gibi **davranmış olurum.** Asıl o zaman **kötülük etmiş olurum** size. (O.Atay, T, 371) Evvelden haber versem hürriyetinizi **ihlâl etmiş olurum.** (A.H.Tanpınar, SAE, 336) Bu suretle hem mekteplerde bir güzide sarıklılar sınıfı vücuda getirmiş, hem de diğer çocukları **teşvik etmiş oluruz.** (R.N.Güntekin, YG, 95) Saklayan, dürüst olma fırsatından yararlanmayan, en azından, kendisine **haksızlık etmiş olur.** (B.Yıldız, EŞ, 17) *Hem senin mektubun, hepimizin üzerinde olduğu gibi, onun üzerinde de inşirah verici bir tesir **yapmış olur.*** (N.Hikmet, PM, 195) *Bu hadise böyledir ve söylediklerimin hakikatına inanmazsan beni çok **kırmış olursun.*** (N.Hikmet, PM2, 87) *Ne olur, bir tanem, bana bu yazılar hakkında topluca tenkitlerini yaz. Bana **yol göstermiş, kuvvet vermiş olursun.*****

(N.Hikmet, PM, 274) “*Ne diye şaşırdınız?*” diye devam etti, “*Korkmayın, zannettiğiniz gibi değil. Ama keşke öyle olabilsem. Muhakkak ki insan ruhunu daha az alçaltan bir şey yapmış olurum...*” (S.Ali, KMM, 98)

19. Yukarıdaki maddede açıklandığı üzere *-mİş olur* yapısının belli bir durumun yol açacağı duygu durumunu ifade edecek şekilde kullanılması, birinci yargının genellikle olumsuz olması ardından “*dersem/söylersem yalan söylemiş olurum*” ifadesinin yer alması şeklinde bir kalıp söz ortaya çıkarmıştır: *O gece göz yummadım dersem yalan söylememiş olurum.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 88) *Fakat güzel olduğunu bildiğim bir kız tarafından koca diye seçilmiş olmaklığımın gururumu okşamadığını söylersem yalan söylemiş olurum.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 135) *Sevinmedim desem, yalan söylemiş olurum.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 77) *Binaenaleyh sinirli oluşun çok tabidir. Ben de sinirli değilim desem yalan söylemiş olurum.* (N.Hikmet, PM, 196) *Ama bazen dehşetli bir yalnızlık duymuyorum dersem yalan söylemiş olurum.* (N.Hikmet, PM2, 183) *Deli olacağım yahut öleceğim dersem yalan söylemiş olurum.* (S.Ali, KMM, 46)

20. *-mİş olur* yapısının soru şekli iki şekilde olur. Birinci şekilde soru edatı yardımcı fiilden sonra gelir: *Öyledir, Ertuğrul’un oğlu Kara Osman Bey! Dağ gibi oğul yitirdim. Aramamış olur mu?* (K.Tahir, DA1, 232) *Yok canım, bozulmuş olur mu hiç?* (A.H.Tanpınar, SAE, 79) Bu örneklerden yola çıkarak bu soru şeklinde yüklemdeki eylemin tam tersini kast etme anlamından söz edebiliriz. Yani bu cümleler biçimce soru cümlesidir anlamca cevap isteyen bir cümle değildir. *-mİş olur* yapısının ikinci soru şekli soru edatının araya girmesi şekline oluşabilir. Yani yukarıdaki cümlenin yüklemi “*bozulmuş mu olur*” şeklinde oluşabilir. Ancak bu durumda anlam değişikliği olur, yukarıda bahsedilen tam tersini kast etme anlamı yok olur, bu durumda cümle biçimce de anlamca da soru cümlesi olur. Taramalarımız sırasında bu ikinci soru biçiminin örneğine rastlanmamıştır.

21. *-mİş olur* yapısının olumsuz şekli iki şekilde olur. Birinci şekilde olumsuzluk eki yardımcı fiildedir: *Hatta yeşil gözlerinden yansıyan parlak ışıkların yüreğimde belli belirsiz bir tedirginlik yarattığını söylersem abartmış olmam.* (A. Ümit, MMİ, 50) *Ben belki o günü size bildiririm de boşu boşuna gelip*

*mahkemede olduğum için beni görmeden **gitmiş olmazsınız.*** (N.Hikmet, PM, 108) *Böyle yatıştırıcı laflarla meseleler **halledilmiş olmaz.*** (S.Ali, KMM, 96) *Edebi metin yorumlarken toplumun kendisine boyun eğmeyen iyi insanları dışarı “ittiğini” göstermek için sık sık “you are pushed” diyen bir hocaya sınıftan bazı alaycılar “yes sir you are pushed” diye ikide bir cevap yetiştirirken, yalnızca son kelimenin Amerikalı öğretmene fark etmediği ve bütün sınıfı gizlice gülümseten bir **küfür etmiş olmazlar**, aynı zamanda sınıfta pek çok öğrencinin de Amerikalı hocalara gizli gizli duyduğu bir öfkeyi de ortaya çıkarmış olurlardı.* (O.Pamuk, İ, 292) İkinci şekilde olumsuzluk eki sıfat-fiildedir: *-Evet. Erken yatmayan bir vatandaş, kalkamaz erken, kalkar ise **alamamış olur** uykusunu!* (O.Kemal, M, 95) *“Sen önce hediyelerini aç, yemeğimizi ağız tadıyla yiyelim, ben sofrayı kaldırırken İlhami anlatır sana” dedi Eda, “ben de beni ilgilendirmeyen iş konularıyla **sıkılmamış olurum**, ha canım?”* (A.Kulin, GAY, 321) *Oysa ruhun dış dünya ile ilişkisi, iletişim sahasına girmezse, dil, gerçekte “iletişim” fonksiyonunu **gerçekleştirmemiş olur.*** (TD, 464)

22. Diğer karmaşık fiil çekimlerinde olduğu gibi burada da araya “gibi” edatı gelebilir. Bu yapı genellikle duygu durumların betimlenmesinde tercih edilir: *O köhne, merdivenleri çamurlu, su boruları inler, duvarları ıslak apartmanda, insan Suat’ın kapısından içeri girmeye görsün, kaymak kâğıda renkli basılmış yabancı dergilerdeki ev dekorasyonu resimleri yok mu, onlardan birisine **girmiş gibi olur**: o kadar her şey yerli yerinde, her renk birbirine uygun.* (A.İlhan, YTB, 280) *Ayrıca, esas aşk, has aşk, olgun çağda gelendir ki, vurgun **yemiş gibi olur** insan, feleğini şaşırır.* (A.Kulin, GAY, 272) *Biliyorsunuz, ben her seferinde yeni **duymuş gibi olurum** anlattıklarınızı.* (O.Atay, T, 578) *Bir organımızı **kaybetmiş gibi oluruz.*** (O.Atay, T, 582) *Doğru veya yanlış fotoğrafımı **görmüş gibi olursun.*** (N.Hikmet, PM, 295) *Hele senin yanından geleceği için, seni de **görmüş gibi olurum.*** (N.Hikmet, PM2, 57) *Hem Memet’in işini konuşuruz, ana baba baş başa verip bir karar alırız, hem de bozulan asabını biraz düzeltmiş olursun, hem de ben birkaç gün cennete **girmiş gibi olurum.*** (N.Hikmet, PM2, 260) *Hele biraz daha kendini toparla, şu Cumhuriyet Bayramı da geçsin, seni*

*görmeye gelirsin artık, yarım saatlığına de olsa seni görürsem dünyalar benim olur, hürriyete **kavuşmuş gibi olurum**.* (N.Hikmet, PM2, 311) *Her kim ki bir kişiyi öldürür, bütün insanları **öldürmüş gibi olur**.* *Her kim ki bir kişinin hayatını kurtarır, bütün insanlığın hayatını **kurtarmış gibi olur**.* (A.Ümit, İH, 289)

23. Bazı örneklerde “gibi” edatı olmasa da anlamı gizlidir. Örneğin “*Ben buradan onun yüreğini kendi yüreğimdekilerle doldururum ve sana her şarkı söyleşinde benim yüreğimdekileri **söylemiş olur**.*” (N.Hikmet, PM2, 101)cümlesinde yüklem olan *karmaşık fiil* çekimi esasında “söylemiş gibi olur” anlamına gelmektedir. *On sekiz yaşımla biraz daha **tanışmış olursun**.* (N.Hikmet, PM2, 273)

24. *-miş gibi olur* yapısı çekimli bir fiilin üzerine gelebilir, yani imek ek eyleminin üzerine ulanabilir: *Vapurda yolculuk edenler, birkaç gün sonra makine gürültüsüne alışır, onu hiç **duymuyormuş gibi olurlar**.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 31)*bir halata bağlayıp vagonları/kendi omzunda **çekiyormuş gibi olur**.* (N.Hikmet, MİM, 29)

25. Araya “de” bağlacı alabilir. Bu yapılar genellikle eş zamanlı olarak gerçekleşecek ikinci bir eylemi anlatır: *Annem yıllarca seni sayıkladı zaten, **görüşmüş de olursunuz**.* (T.Kiremitçi, GKÇS,141) *Böylece Mahir’i aradan **çıkarmış da oluruz**...* (O. Pamuk, CBVO, 470)

Sonuç olarak *-miş olur* yapısının çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş olurum</i>	<i>gitmiş olmam / gitmemiş olurum</i>	<i>gitmiş olur muyum? / gitmiş mi olurum?</i>	<i>gitmiş olmaz mıyım? / gitmemiş mi olurum?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş olursun</i>	<i>gitmiş olmazsın / gitmemiş olursun</i>	<i>gitmiş olur musun? / gitmiş mi olursun?</i>	<i>gitmiş olmaz mısın? / gitmemiş mi olursun?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş olur</i>	<i>gitmiş olmaz / gitmemiş olur</i>	<i>gitmiş olur mu? / gitmiş mi olur?</i>	<i>gitmiş olmaz mı? / gitmemiş mi olur?</i>

I.Çoğul kişi	<i>gitmiş oluruz</i>	<i>gitmiş olmayız / gitmemiş oluruz</i>	<i>gitmiş olur muyuz? /gitmiş mi oluruz?</i>	<i>gitmiş olmaz mıyız?/ gitmemiş mi oluruz?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş olursunuz</i>	<i>gitmiş olmazsınız/ gitmemiş olursunuz</i>	<i>gitmiş olur musunuz?/ gitmiş mi olursunuz?</i>	<i>gitmiş olmaz mısınız?/ gitmemiş mi olursunuz?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş olurlar</i>	<i>gitmiş olmazlar / gitmemiş olurlar</i>	<i>gitmiş olurlar mı?/gitmiş mi olurlar?</i>	<i>gitmiş olmazlar mı?/gitmemiş mi olurlar?</i>

Tablo 26

-mİş olabilir:

-mİş ol- karmaşık fiil yapısının sonuna *-Abil* kurallı birleşik eyleminin ulanmasıyla bir çeşit *kurallı birleşik karmaşık fiil* oluşabilmektedir. Bu şeklin *-Ar* ekiyle çekimlenen biçimi, esasında *-mİş olur* yapısından çok da farklı değildir. Yeni oluşan bu biçim, kip ve zaman olarak *-mİş olur* ile benzer özellikler taşımaktadır. Aradaki en önemli fark yeterlik eylemi olarak adlandırılan *-Abil* şeklinin kattığı olasılık anlamıdır.

Yapmış olduğumuz taramalardan yola çıkarak bu şeklin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Herhangi bir ikilemi ifade eden geçmişte veya gelecekte gerçekleşmesi mümkün olan ama bundan tam emin olunamayan durumlarda sıklıkla kullanılır. Kısacası olasılık cümlelerinde sıklıkla tercih edilen bir yapıdır: *Acaba bu muydu? Bir erkekle birlikte **gelmiş olabilir**. Uzun boylu bir kadın, Hasan Beye de benziyordu.* (M.Ş.Esendal, AiK, 175) *Kayıt yok ama uyuşturucu işi de **yapmış olabilirler**.* (A.Ümit, İH, 218) *Kurbanı burada **öldürmüştü olabilirler**.* (A.Ümit, İH, 27) *Kurbanın kanı sıvanın rengini **değiştirmiş olabilir**.*

(A.Ümit, İH, 27) *Ve Byzantionlular, tıpkı denizler tanrısı Poseidon gibi Hekate'nin de kendilerine yardım ettiğini düşündüklerinden ayla yıldızın birlikteliğini kutsal **saymış olabilirler**.* (A.Ümit, İH, 46) *Ama ilk gelenleri unutacak kadar çok zaman da **geçmiş olabilir** aradan elbette.* (Z.Livaneli, KH, 30) *Olsa olsa diyorum, kendisini sevdiğim hâlde bir başka kızla evlenmemi bir izzet-i nefis meselesi hâline **getirmiş olabilir**...* (Ş.Y.Şenler, HS,203) *Veya şöyle de **olmuş olabilir**: bu öğrendiği şeyi yazı dizisinde kullandı?* (B.Uzuner, S, 160) *Defne Kaman, çevre ve kadın meselesi gibi son derece siyasi konularda muhalefet yaparak güç odaklarını rahatsız ettiği için **kaçırılmış olabilir**.* (B.Uzuner, S, 177) *Kutadgu Biligdeki felsefenin karışık durumundan da **ilham almış olabilir**.* (H.N.Atsız, TET,159) *Üzülürüm, diye **gizlemiş olabilir**, hoş bu da affedilecek bir şey değil.* (A.H.Tanpınar, SAE, 260) *Nevzat'ın öyle kendine kapanmış yaşayışı onu **meşgul etmiş olabilir**...* (A.H.Tanpınar, SAE, 312) *Belki de böyle bir kafiide **görüşmüş olabiliriz**.* (O.Atay, T, 335) *Bu durumda da, ya kundağıyla tartmışlardır ki, o zaman verilen sayının net değil brüt olduğunu kabul etmek gerekiyor; ya da Selim'i kasapta **soymuş olabilirler**.* (O.Atay, T, 161) *Birbirimizi seviyor muyuz? Yoksa Selime başka birine varmak için mi geldi? Babasının işlerini düzeltmeye de **gelmiş olabilir**.* Acaba hangisi? (M.Ş.Esendal, AiK, 239)

2. Bazı cümlelerde olasılıktaki ikilem azalır bu cümlelerde “tahmin” anlamı ön plana çıkar: *Çünkü Oğuz Han dediğimiz kahramanın fütuhatına iştirak eden veya iştirak eden Türklerin herhangi bir suretle olursa olsun tesirinde kalan Türklerde bu isim pek âlâ on birinci asır başlarına kadar **kalmış olabilir**.* (H.N.Atsız, TET,68) *Bu yüksek konsol ile aynası ancak bir çifte merdivenin orta sahanlığına konulmak için **yapılmış olabilir**.* Yoksa bir sandalye üstüne çıkmadıkça insan aynada yüzünü göremez. (M.Ş.Esendal, AiK, 29) *Bak ne diyeceğim sana, madem annen karlar erirken doğdun demiş, nisan ayında **doğmuş olabilir misin?*** (A.Kulin, GAY, 180) *Çuçuuyu en geç olarak on birinci asrın ilk yarısına ait bir şair olarak kabul*

edebiliriz. Fakat bu tahminden ibarettir. Çuçu, onuncu asırda da **yaşamış olabilir**. (H.N.Atsız, TET,141) Daha sonra yazılarıyla ve şiirleriyle İstanbullulara seslenen bir İstanbul imgesi geliştirecek olan Yahya Kemal ile Tanpınar, bunu ancak manzaranın güzelliği ile “kulislerin” sefaletini birleştirerek yapabileceklerini Nerval’i okurken **sezmiş olabilirler**. (O.Pamuk, İ,210)

3. Varsayım cümlelerinde kullanılabilir: *Farz et ki çocukluğumda bir masalda **dinlemiş olabilirim**. Birisi böyle bir şeyden **bahsetmiş olabilir**. Elmas fikriyle beraber **aklıma gelmiş olabilir**.* (A.H.Tanpınar, SAE, 94) *Başka yerde otururken buraya onlar gibi eğlenmeye **gelmiş olabilirim**, sonra onları görünce de bir saygı yaparak kaçabilirdim. Bu evde oturunca, bu beyler eğlenmeye bizim eve gelmiş oluyorlar.* (M.Ş.Esendal, AiK, 91) *Öyle deme, onun da aynı yaşta çocuğu varmış, çoluk çocuk **gitmiş olabilirler**.* (A.Kulin, GAY, 323) *Başka yerde otururken buraya onlar gibi eğlenmeye **gelmiş olabilirim**, sonra onları görünce de bir saygı yaparak kaçabilirdim. Bu evde oturunca, bu beyler eğlenmeye bizim eve gelmiş oluyorlar.* (M.Ş.Esendal, AiK, 91)
4. Koşul-sonuç cümlelerinde gerçekleşmesi olası sonucu bildirmek için uygun bir yapıdır: *Tek bir yerden topladıysan bir şeyler **kaçırmış olabiliriz**.* (A.Ümit, İH, 52) *Annem hemen gelmezse **geç kalmış olabiliriz**.* (N.Hikmet, PM, 100)
5. Bazı cümlelerde öznenin bir şeyi istemeden yapmış olması ve bu durumu henüz fark etmiş olması kısacası bir çeşit “kabullenme” anlamı sezilir: *Ben aşağılık herifin biri olabilirim, ben yeryüzünün en iyi insanına, en sevdiğim insanıma, yeryüzünün en büyük kötülüğünü **etmiş olabilirim**, fakat bütün bunlara rağmen bana Nâzım Bey diye mektup yazmaman gerekirdi.* (N.Hikmet, PM2, 346) *Bilmeden bir **kusur etmiş olabilirim**, efendim, dedi çok kıbar, maiyetperver âmirinin münasebetsizlikle tavsif edileceği bir şey yapmadım.* (R.N.Güntekin, YG, 115) *Belki, ne bileyim şahsen güzeldir, yani değildir amma, söz gelişi diyorum, güzel olur da ben **fark etmemiş***

olabilirim. (A.H.Tanpınar, SAE, 219) *Hâtıralarımı yazdığımı öğrenir öğrenmez bir gün neşredilir kokusuyla soyadını değiştiren oğlumun bu müessese aleyhindeki fikirleri beni bu düşüncelere **götürmüş olabilir.*** (A.H.Tanpınar, SAE, 134) *Vâkıa bu parmaklığı yerinden sökmüş olmakla bu binanın toptan ortadan kalkmasına biraz da ben **sebepl olmuş olabilirim.*** (A.H.Tanpınar, SAE, 57) Bu kategoride sayabileceğimiz cümlelerin bazılarında olasılık anlamı varmış gibi görünebilir hatta “belki” belirtecine de yer verilebilir. Örneğin “*Belki **inatçılık etmiş olabilirim.***” (O.Atay, T, 404) cümlesi ilk bakışta olasılık cümlesi gibi görünebilir. Oysaki bu cümlede özne geçmişe dönük bir eylemi yeni fark etmiştir, “belki” belirteci burada olasılık bildirmek için değil eylemin henüz farkına varıldığını ifade etmek içindir. Yani bu cümlede özne, bu eylemi olasılık anlamından çıkarıp bu durumu gerçekleştirmiş olduğunu itiraf etmektedir. Kısacası bu gibi cümleler bir çeşit duygusal geçiş ifade eder. Olasılık halinde bir eylemi kabullenme ve itiraf etme sürecini anlatırlar: (...) *senin gibi bir insanla böyle bir yaşantım olabileceğini ona sezdirmemiş bu yönümü **saklamış olabilirim.*** (O.Atay, T, 534) *Belki de eşyayı bu kadar güzel bulduğum için hayatta **boşanmış olabilirim.*** (A.H.Tanpınar, H, 412) “*Ben Aylin Radomisli. Genç kız rolleri için geç **kalmış olabilirim** ama, bir süredir gerçek hayatta ‘annecilik’ oynamaktayım. Bana göre bir anne rolünüz var mı?” diye sordu.* (A. Kulin, AA, 175) *Neriman için hesap vermek anı geldi. O da bunu istiyordu, fakat daha muayyen sualler bekleyerek şimdilik umumi cevaplar verdi:-Ben bir **hata etmiş olabilirim**, fakat senin buna karşı yaptığın çok ağırdır.* (P. Safa, FH, 77) Taramalarımız sırasında bu anlamın genellikle 1.tekil şahısla çekimlenmiş fiillerde olduğu görülmektedir. Sadece bir örnekte farklı bir şahıs ekine rastlanmıştır: *Evet, sen bunları kitaplarda **okumuş olabilirsin!*** (O. Pamuk, CBVO, 128) cümlesinde öznenin değil, konuşucunun karşısındakiyle ilgili bir durumu kabullenmesi söz konusudur.

6. Bu yapı tek başına iken bile belirsizlik ifade ettiği için soru cümleleri için oldukça kullanışlı bir kalıptır. Biçimce ve anlamca soru bildiren cümlelerinin yüklemi olarak bu kalıbı tercih etmek, soru cümlesindeki belirsizlik anlamını pekiştirir: *-Feyza! Feyza! Kızım! Ne oldu sana söylesene yavrucuğum? Allah, Allah... Kim, ne yapmış olabilir ki?* (Ş.Y.Şenler, HS,206) *Sence kim yapmış olabilir bu işi?* (Z.Livaneli, KH, 76) *Belki bir yanlışlık vardır. Yanlış duymuş olabiliriz değil mi?* (Ş.Y.Şenler, HS,518) *Bunu kim, ne için yapmış olabilir ?Ah, buna dair bir ip ucu elde edebilmiş olsaydık...* (R.N.Güntekin, YG, 182) *Olsa olsa ne olmuş olabilir?* (A.Ağaoğlu, RBVY, 231) *Kim ezmiş olabilir? Çocuklar mı?* (P. Safa, SVG, 21) *Fakat düşündü: “Selma bu mektubu ne vakit yazmış olabilir?* (P. Safa, SVG, 101) *Demeyin!... Kim yapmış olabilir bu kadar tehlikeli bir işi?* (K.Tahir, DA1, 134) *İyi ama kimden duymuş olabilir?* (O.Kemal, M, 62) *Nasıl yanılmış olabilirim? Şimdi gözümle gördüm. Bir çoban çocuğu benim evimde öldürülmüş yattıyor.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 183)
7. Olumlu soru şekline şu örnekleri verebiliriz: *Acaba rüya görmüş olabilir misiniz?* (Ş.Y.Şenler, HS,238) *Sonra bu Dağhan dediğiniz eski kocası, intikam almak için onu kaçırılmış olabilir mi meselâ?* (B.Uzuner, S, 7) (...) *bunlardan bir sonuç alamayacağım, biraz çabuk geçmeliyim, araya bir ipucu sıkışmış olabilir mi?* (O.Atay, T, 345) *Ne kadar canlı yürüyor, hiç ölmüş olabilir mi?* (O.Atay, T, 327)... *aldanmış olabilir miyim, aldanmadıysam niye başkası olduğunu iddia ediyor?* (A.İlhan, YTB, 321)
8. Olumsuz soru şekli şu şekildedir: *İlhami, bizi tanıyan birileri çıkarsa, ben yayınevinin grafikeri olarak seninle birlikte bu fuara katılmış olamaz mıyım? Kitap kapaklarını incelemeye gelmiş olamaz mıyım mesela?* (A.Kulin, GAY, 296) Bu örnekten yola çıkarak olumsuz soru biçiminde tam tersini kast etme anlamı vardır diyebiliriz.
9. Olumsuz biçimi iki şekilde olur. Birinci şekilde olumsuzluk eki sıfat-fiildedir: *O sıralar ayakkabı, manto seçme hakkı fazla olmamış olabilir, fakat zaman zaman çok hoş şeyler giydiğini düşleyebiliyor.*

(A.Ağaoğlu, RBVY, 196) *Bunun için Fahri'nin gevezeliklerinin Selime tarafından nasıl telakki olunacağına **aldırmamış olabilirim.*** (M.Ş.Esendal, AiK, 219)*Böyle bir gece yaşayacağımızı **bilememiş olabilirsin.*** (B.Yıldız, EŞ, 57)

10. Olumsuzluk ekinin yardımcı eylemde olduğu biçimde yeterlilik eylemindeki –bil düşer. Bu cümlelerde eylemin gerçekten mümkün olabileceğine inanmama anlamı vardır: *Tabii ki veliler değerlendirmelerinde yalnız çocuklarının okul hayatı ile ilgili dil kullanımlarını **düşünmüş olamazlar**, dolayısıyla her iki görüş de geçerli olabilir.* (TD, 100) *“Emin misiniz?” diyorum. “Burada binlerceniz var. Hepinizi **yemiş olamam.**”* (Z.Livaneli, KH, 227) *Köpeği Ross **öldürmüş olamaz**, Aylin,” dedi Joe.* (A. Kulin, AA, 242) *“Kimseyi öldüremez,” diye tamamladım sözlerini “Bu yüzden Necdet’i de **öldürmüş olamaz.**”* (A.Ümit, İH, 156) *-Ben de o noktada sizinle beraberim, dedi, ancak medrese mantığını çürütmekle itirazımı **çürütmüş olamazsınız**, emin olun, tariz fikriyle falan değil, sırf merakımdan soruyorum.* (R.N.Güntekin, YG, 99) *Fakat vereceksiniz zayıf Türkçe dersinden **almış olamaz.*** (A. Nesin, ŞÇH, 143) *Hiçbir yere **kaçmış olamazlar.** Hepsi evlerinde kapanmış, sinsî oturuyorlar.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 155) *Bir ocak çöküp, siz altında **ölmüş olamazsınız** ama: O zaman kralın elleri titrer ve kraliçeye uzattığı taç sallanırdı.* (B.Yıldız, RA, 49)
11. Sıfat-fiil ile yardımcı fiil arasına “bile” bağlacı alabilir: *“Seni pencereden görünce koşup banyoyu doldurmaya başlamıştım. Dolmuştur.” dedi Eda, “hatta **taşmış bile olabilir**, dur bakayım...”* (A.Kulin, GAY, 166) *Çocukluktan ergenliğe birlikte geçtik, anılar o kadar uzak, o kadar bulanık ki, belki onu **öpmüş bile olabilirim.*** (A.Ümit, İH, 240)
12. Sıfat-fiil ile yardımcı fiil arasına “de” bağlacı alabilir: *“‘Herhalde’ dedin. Şu durumda, **değişmiş de olabilirim.** Belki başımdan korkunç olaylar geçti ve sonunda tamamen farklı biri oldum.* (T.Kiremitçi, GKÇS,101) *Öyle **zannetmiş de olabilirim**, çünkü beynim durmuştu,*

kafam çalışmıyordu, düşünemiyordum, herkes ne yapıyorsa onu yapıyordum ben de: Kaçıyordum! (A.Kulin, BK, 248)Bağlacın yardımcı eylemden sonra geldiği örnekler de vardır: *Makul olmaya çalışan bir sesle “Sorun belki de kremadır” diyorum, “onca yıl geçti, unutmuş olabiliriz de.”* (T.Kiremitçi, GKÇS,158)*Onu avuttuğum anlaşıyor; gitmemi hiç istemiyor gibiydi. Yanılmış olabilirim de.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 150) Bağlaçların kullanılması olasılık anlamını pekiştirir.

13. Bu yapıda birden fazla sıfat-fiili kullanımı vardır. Bu biçim söze özlü bir anlatım ve şiirsellik katar: *Geç kalabilirsin, insan dediğin bu yeryüzünde rüzgâr gibi gelip geçen şey, sen bana yaz artık dediğin zaman ben geçmiş gitmiş olabilirim.* (N.Hikmet, PM2, 355)

-mİş olabilir miş:

İmiş ek eklemiyle oluşan bu *kurallı birleşik karmaşık fiile* taramalarımız sırasında sadece bir örneğe rastlanmıştır. Bu örnekte yazar, cümlede aktarılan görüşün başkasına ait olduğunu, konuşucunun bu fikre katılmadığını vurgularcasına imladan yararlanarak *imiş* ek eylemini kesme işaretiyle ayırmıştır: *Eğer bu memlekette kadınlar günde beş erkek öldürseydi, çoğunluğu erkek olan parlamentomuzdan şimdiye kadar kadınlara karşı onlarca kanun çıkartılır, kadın ıslahevleri ile kurulur ve sorun çözüldü diye yazdığı için ona kinlenen herhangi biri bile canına kastetmiş olabilir’miş!* (B.Uzuner, S, 248)

Bu tek örnek doğrultusunda bu yapının başkasından söz aktarırken kullanıldığını belirtmekle yetinmek gerekir.

-mİş olursa:

-mİş olur yapısının üzerine ek eylemin şart kipinin gelmesiyle oluşan bu yapının sadece bir adet olumlu, bir adet de olumsuz çekimine rastlanmıştır ve örneklerimizde koşul anlamı ön plana çıkmıştır: *Halit’le Saffet Ferit, kanıksadıklarına iyiden iyiye emin oldukları halde –ne kadar kanıksamış olurlarsa olsun- bir şuur ötesi üstünlük hazzını da tadıyorlardı.* (S.F.Abasıyanık, K, 51) 16

*tarihinde benim bir mektubumu, senin bana verdiğin havadisleri sana veren ve sorduğun bazı sualleri kaba taslak karşılayan uzun bir mektubumu almış olacaksın. 16'sında **almış olmazsan** dahi, 17'de filan eline geçer.* (N.Hikmet, PM, 142)

Son olarak bu yapının “olursa olsun” söz grubuyla birleşebildiğine dair az sayıda örneğe rastlanmıştır: *Fakat şimdi, her ne suretle **sona ermiş olursa olsun** – sona erişte ben mi amil oldum, yoksa başkası mı, bunun üzerinde duracak değilim, çünkü değmez, fakat, kısaca söyleyeyim ki, sen istediğin kadar inanma, bu sona erişte biraz da ben amil oldum – evet, bu kâbus her ne suretle **sone ermiş olursa olsun**, sona ermiş oldu ve ikimiz, seninle ben karşı karşıyayız.* (N.Hikmet, PM2, 331) *Rüzgârlı Sokak'taki otelinde, geceleri ne kadar geç **yatmış olursa olsun**, Danışma'daki çocuk tembihli, saat yedi dedi mi telefonla uyandırıyor.* (A.İlhan, YTB, 374)

Bu kalıplaşmış fiil grubu, söz konusu eylemin geçersiz olduğu, bir sonraki eylemin gerçekleşmesini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyemediği anlamına gelmektedir. Yani bu koşul cümlesinde bahsi geçen eyleme rağmen sonuç cümlesindeki yargı gerçekleşmiştir. Sonuç olarak bu birleşik fiil gurubun bulunduğu cümlelerde iki eylem arasında zıtlık vardır. Örneklerin azlığından dolayı bu yapının anlam özelliklerinden uzunca bahsetmek mümkün değildir. Zira verileri yorumlamamakta kolaylık sağlayan unsur, kullanım sıklığıdır.

-mİş olurdu:

-mİş olur yapısının üzerine *idi* ek eyleminin ulanmasıyla *karmaşık fiillerin* diğer çekimlerinde de mümkün olabildiğini belirttiğimiz bir çeşit birleşik çekim oluşur. Daha önce incelemiş olduğumuz çekimlerde de fark edilmiştir ki bir *karmaşık fiil* çekiminin *idi* ek eylemiyle oluşan bu birleşik çekimli hali, genellikle *idi* ek eylemin ulanmasından önceki haline benzer özellikler taşımaktadır. Yani *-mİş olur* *karmaşık fiil* çekimi ile *-mİş olurdu* arasında zaman, kip ve anlam özellikleri açısından ortaklıklar bulunmaktadır. Burada *idi* ek eyleminin en belirgin özelliği şudur: Hikâye ve öykü roman gibi öyküleme tekniğinin kullanıldığı metin türlerinde söz aktarımını sağlamaktadır. Metnin kurgusal zamanıyla okuyucunun zamanı arasındaki uzaklığı vurgulamaktadır.

Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı makalesinde bu birleşik çekimle ilgili şu bilgileri verir:

-mXş olurdu

(23) Melis yorulmuşcasına derin bir nefes aldı ve bana döndü, "Ben senin yerinde olsaydım, bugünkü aklımla bir dakika durmaz, bu işi bitirirdim. Böylece hem kendime, hem de Oktay'a büyük bir iyilik *yapmış olurdum*. DZ 130

23. örnekte yer alan *-mXş olurdu* yapısı ise *gerçekdışı bir zamanı* anlatmaktadır. Bu yapının kullanıldığı örneklerde, *eğer geçmişte koşullar gerçekleşmiş olsaydı, şu anda/konuşma anında eyleme sınırötesi bir perspektifle bakabilmek/ eylemin ilgili sınırının aşıldığını görmek mümkün olurdu* ifadesi vardır. Bu tür örneklerde *-DX*, zamansal uzaklıktan çok gerçeğe uzaklığı anlatır. Ancak *-mXş olurdu* yapısında *-DX* ekinin, her durumda gerçeğe uzaklığı yansıttığını söylemek doğru değildir. Bazı bağlamlarda, öyküleyici anlatımın ve metin kurgusunun bir gereği olarak da kullanılmaktadır. 24. Örnekte *-DX*, anlatıcının, olay zamanı ile anlatı zamanı arasına mesafe koyma isteği sonucu kullanılmıştır.

(24) İçinde gizli bir ümit vardı. Belki Fikret, onu yanında alıkoyar, böylece sefalet ve namussuzluk içinde sürünmekten *kurtulmuş olurdu*. Gerçi çocuklarından hiç birine yük olmak istemezdi ama ne yapsın; düşmez kalkmaz bir Allah'tı. YD 84 (Aslan 2012: 21-22)

Yukarıdaki genel açıklamalar ve yapmış olduğumuz taramalar sonucu ortaya çıkan örnekler doğrultusunda *-mİş olurdu* yapısının özelliklerini sıralayalım:

1. Öykü ve roman gibi öyküleme tekniğinin kullanıldığı anlatım türlerinde kurgusal zamanla okuyucunun zamanı arasındaki mesafeyi vurgulamak amacıyla kullanılır: *Annemle ben, karşılıklı akşam yemeğini yedikten (çok meşgulüm, gelemeyeceğim, siz yiyin, diye telefon etmiş olurdu babam) sonra annem masaya serdiği krem rengi bir örtünün üzerinde iskambil kâğıtlarıyla fal bakardı.* (O.Pamuk, İ, 332) *Söğütlüler her yıl yaylaya giderken Kozpınarı'nda büyük bir ateş yakarlar; ilk yayla yemeğini burada hep beraber yiyerek batağın*

*bunaltıcı sığağından kurtulma sevincini **kutlamış olurlardı**.* (K.Tahir, DA2, 524)

2. Bu yapı *uzak geçmiş* anlatmak için uygundur: *Babam çoğu zaman salondaki divanda **uzanmış olurdu**.* (O.Pamuk, İ, 257) *İlhami çoktan evinin yolunu **tutmuş olurdu**, evli evine, köylü köyüne misali!* (A.Kulin, BK, 65) *Anneyle beraber, küçük leğen, sabun taşı, sıcak su dolu çaydanlık da **gelmiş olurdu**.* (N.Meriç, TK, 87)
3. *–miş olur* yapısında olduğu gibi bir önceki yargıya bağlı olarak gelişen bir durumun aktarımında kullanılır bu cümlelerde “böylece” gibi bağlaçlar yer alabilir: *Artık kartları açık oynamanın zamanı gelmişti, hem böylece kadının tepkisini de **ölçmüş olurduk**.* (A.Ümit, İH, 44) *O vakit kendileri haksız ve zararlı çıkarlar, Şahin Efendiyi yıkayım derken bilâkis onun mevkiini **kuvvetlendirmiş olurlardı**.* (R.N.Güntekin, YG, 114)
4. Geçmişte yapılmış planlamaları ifade eder: *Çünkü büyüyünce maceralar yaşamak isteyen her çocuk gibi benim de evlilik gibi şeylere ayıracak vaktim olmayacaktı, ama madem evlilik şarttı, bu da aradan **çıkmış olurdu**.* (B.Uzuner, S, 240) *Sen de hem sevdiğin erkekle **evlenmiş olur**, hem de ta o zamanlardan, Allah'ın yoluna **girmiş olurdun**.* (Ş.Y.Şenler, HS,286)
5. *–miş olur* yapısında olduğu gibi koşul cümlelerinde kullanılır ancak bu yapıdaki *idi* ek eylemi cümlelerin anlamını tamamen değiştirir. Koşul-sonuç bildiren cümlelerde ikinci yargıda yer alan *–miş olur* muhtemel sonucu bildirir iken; aynı biçimde sonuç cümlesinin yüklemi olan *–miş olurdu* gerçekleşmemiş beklenti ifade eder: *Eğer komşuluk hakkı saymasaydım onun topraklarını çoktan elime **geçirmiş olurdum**.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 146) *Meselâ sen rahip böceği olsaydın, Emirgân'a ilk geldiğin gün **yemiş olurdun**...* (A.H.Tanpınar, H, 186) *Herkes sizin gibi olsaydı bu ülke şimdiye kadar **kalkınmış olurdu** efendimiz.* (O.Atay, T, 567) *O parçalarda Talat Halman'ın İngilizce çevirilerinden yararlanabilseydi, daha güzel bir metin ortaya **koymuş olurdu**, diye aklıma geliyor.* (TD, 501) *Seni göremediğine pek*

üzüldüm, seni görmüş olsaydı, gözlerinin içine bakar, orda seni ben de görmüş olurdum. (N.Hikmet, PM2, 348) “Bile” bağlacı bu anlamı pekiştirir: *Nuran bugün yoktu; zaten gelmiş olsa bile dönmüş olurdu.* (A.H.Tanpınar, H, 242)

6. Benzer yapıda kurulduğu halde gerçekleşmemiş beklenti anlamı içermeyen cümleler de vardır. Bu durumda sondaki *idi* ek eylemi sadece söz aktarımı sağlamaktadır: *Mağaraya girip de hazineyi alabilirsem ömür boyu tehlike içinde yaşamaktan kurtulmuş olurdum.* (A. Ümit, MMİ, 75) *Orada iyi bir yere tayin edilmem için bir mektup verirse bana büyük bir iyilik etmiş olurdu.* (R.N.Güntekin, A, 144)
7. Belli bir referans noktasında o eylemin aşılmış, geride bırakılmış olduğunu ve bu tamamlanmanın uzak geçmişte olduğunu anlatmaya yarar. Bu cümlelerde sınırın aşıldığı noktayı bildiren bir zarf-fiil ya da ilgili sınırı bildiren bir zaman belirteci vardır: *Anam sokağa kaçtığımı fark edip bağırmaya başladığında, biz evin köşe yaptığı sokağı çoktan dönmüş olurduk!* (A.Kulin, BK, 9) *Döndüğümüzde çoğu kez yatmış olurdu.* (A.Kulin, BK, 10) *Kapının gıcirtısını duyduğu zaman hoca geç kalmış olurdu, çok geç.* (O.Atay, T, 297) *Çünkü bu saatlerde zemberek, tulumba, çarklar her biri ayrı fabrikalardan, ayrı işçiliklerden gelmiş olurdu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 34) *Sofiya gece yarısı gittiğinde benim iki günlük yemeğim yapılmış, söküklüklerim dikilmiş olurdu.* (N.Meriç, TK, 90) *Üstelik babası Feyzullah Efendi, nargilesini tokurdattırken önüne Son Posta gazetesini bayrak gibi açıp, Orhan Ural’ın ‘Pazarola Hasan Bey’ini heceleyle heceleyle okumaya daldı mı, annesiyle olan gizli dargınlığını oğluna bile açıklamış olurdu.* (A.İlhan, YTB, 67)
8. Soru biçiminde “mi” edatı sıfat-fiille olmak eyleminin arasında girebilir: *Ölse, o da kurtulmuş mu olurdu?* (A.İlhan, YTB, 185)
9. –*mış* olur çekiminde olduğu gibi araya “gibi” edatı alabilir, aynı şekilde “gibi” edatı kendinden önceki sıfat-fiille edat öbeği kurarak belirteç görevi üstlenir. Bu biçim de duygu durumlarının

betimlenmesinde kullanılır: *Gözlerinin koyu yeşili arasında sarı kıvılcımlar uçuşur, rüzgâr esmiş, gözlerini tutuşturmuş ve onlara alevler saçtırmaya **koyulmuş gibi olurdu**.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 76)

*Islak ot şiltelerimizin üzerine kıvrılıp uyurken, rüyalarımızda kuru şilteler, gece vakti limanlardaki rıhtımlar boyunca sıcak evlerden, ekmek dolu fırınlardan, yemek dolu lokantalardan denize akan ışık akisleri ve kapı eşiklerinde bizlere koca koca masum gözlerle bakan çocukları görür, tuhaf tuhaf yerlerde vaktiyle duymuş olduğumuz şarkıları **işitmiş gibi olurduk**.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 104)

-mİş olabilirdi:

–*mİş olur* yapısında olduğu gibi *-mİş olurdu* yapısının da *kurallı birleşik karmaşık fiil* diye adlandırabileceğimiz bir şekli vardır. Bu biçim zaman ve kip olarak *-mİş olurdu* ile benzer özellikler taşımakta; ancak *ol-* yardımcı eylemine ulanan *-Abil* yeterlik eyleminin kattığı olasılık anlamı bu şeklin yüklem olduğu cümlelerin anlamını da etkilemektedir.

Yapmış olduğumuz taramalardan yola çıkarak bu şeklin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu yapının en belirgin özelliği, cümleye kattığı *olasılık* anlamıdır. Örneklerde genellikle bu anlamı destekleyen “belki” belirteci yer alır: *Belki, rezillikten korkup “Olan oldu, görünüşü kurtaralım” diye kızı vermek zorunda kalacağı, böylece, kurulacak akrabalık bağıyla Sancakbeyliğini ister istemez desteklemesi de, **hesaplanmış olabilirdi**. Otelin içinde **kaybolmuş olabilirdi**. Asansör bozulduysa, asansörde **kalmış olabilirdi**...* (A.Kulin, GAY, 284) *Kozpınar’dan kaçacak Türkmen’leri yakalamak için İnegöl Tekfuru Aya Nikola, boğaza nöbetçiler **koymuş olabilirdi**.* (K.Tahir, DA2, 732) *Muhakkak sevdiği kadınla kavga etmiş olacaktı. Yahut onu burada, bahçe ve lokantalardan birinde bir başkasıyla görmüştü. Kim bilir belki de bu yüzden **kavga etmiş olabilirdi**. Fakat onun ıstıraba tahammül ediş*

tarzı kendisinden başka türlü idi. (A.H.Tanpınar, H, 192) *O şoför beni Çeçen'e de benzetmiş olabilirdi, Ahbaz'a da. (Z.Livaneli, KH, 88) Hastalanmış olabilirdi. Acele bir işi çıkmış ve bir yere gitmiş olabilirdi. (S.Ali, KMM,88) Maria da kendisine göre bir başka Herr Döppke bulmuş olabilirdi. Belki de hâlâ bekârdı ve erkekten erkeğe koşarak, "inanacak adam" arıyordu. Herhalde benim çehrem hatlarını bile unutmuş olacaktı. (S.Ali, KMM, 153) Önemli bir ipucu yakalamış olabilirdik, konunun peşini bırakmadım. (A.Ümit, İH, 44) Bu sıra adam yan odadan bir ses duydu. Karısı uyanmış olabilirdi. (B.Yıldız, RA, 91)*

2. Geçmişte gerçekleşmesi mümkün olan ancak gerçekleşmemiş olasılıkları bildirir: "*Gitmeseydim, boğulmuş olabilirdi. Sen de bıçaklanmış olabilirdin. Deli misin nesin sen Aylin?*" (A. Kulin, AA, 209) *Âşık olduğum kadın, daha iyisi kontes, ferah ferah annemi doğurmuş olabilirdi, fakat ne ehemmiyeti vardı?* (A.H.Tanpınar, SAE, 75)
3. Kimi cümlelerde *olasılık* cümlelerinde var olan o ikilem azalır ve kesinlik ağır basmaya başlar. Bu örneklerde geçmişte kalmış bir olayla ilgili tahmin anlamı vardır: *Nilüfer, babasının ilk göz ağrısı olduğu için, anneleri de, içgüdüsel olarak, çirkin ördeğini koruması altına almış olabilirdi. (A. Kulin, AA, 58) (K.Tahir, DA2, 415) İhsan kendi eliyle sevdiği kadını öldürmüş olabilirdi. (A.H.Tanpınar, H, 208)O, çamura düşmüş mısır koçanına benzeyen kızcağızı, o garsonu, ve bir azap gibi kendisine musallat olan tebessümünü, kollarının bilezikleri bir eski zaman devesinin çanları gibi şıkırdayan orta yaşlı, düzgünlü kadını, hep muhayyilesi uydurmuş olabilirdi. (A.H.Tanpınar, H, 339) Çünkü yine her şeyi olduğu gibi görüyordu. Bu gece harp başlamış olabilirdi. (A.H.Tanpınar, H, 409)*
4. Bu yapı, biçimce soru cümlelerinin yüklemi olduğunda tahmin anlamı güçlenir. Örneğin *Sevgiyle bakan o pırıltılı, boncuk gözler başka ne söylemiş olabilirdi ki?* (A. Ümit, MMİ, 36) cümlesinde kesinlik söz konusudur. Ancak bu bağlamda "ki" bağlacının önemini

vurgulamak gerekir, cümlelerin sonundaki bağlaç, anlamı tahminden çıkarıp kesinliğe taşımıştır. Sadece *karmaşık fiillerin* değil tüm fiillerin kipliklerinin belirlenmesinde yön verenlerin önemini daha önceki bölümlerde de vurgulamıştık. (Bk. Zaman ve Kip)

5. İçeriğindeki *olasılık* anlamından dolayı biçimce ve anlamca soru cümlelerine uygun bir yapıdır: *Nuh düşündü, düşündü... ne diye ayağa kalkmış, cıgarasını ardına ne diye saklamış olabilirdi?* (O.Kemal, M, 310) *Aralarında ne geçmiş olabilirdi?* (S.F.Abasıyanık, K, 63) *Niçin yapmış olabilirdi* bunu Nusret? (Ş.Y.Şenler, HS,519) *Feyza bir anda nereye gitmiş olabilirdi?* (Ş.Y.Şenler, HS,237) *Bir terslik mi vardı? Kaza mı yapmışlardı? Bindikleri taksi çarpışmış olabilir miydi?* (A.Kulin, GAY, 91)
6. Geçmişte kalmış değiştirilemeyecek durumların kabullenildiğini aktarır: *Geç kalmış olabilirdi ama işte hayat bütün fırsatları ile yine onun önündeydi.* (A.Kulin, AA, 93) *Mesleği ona milyonlar getirmemiş olabilirdi ama, milyonlara değen dostluklar kazandırmıştı.* (A. Kulin, AA, 256) *Pek pek, affetmesi için yalvaran Murtaza'yı uyutmuş olabilirdi ki, Murtaza'nın gerçekten suçu yoktu.* (O.Kemal, M, 187) *Âdem Yezdan'ın adamları, bu söylediklerini gerçekten de yapmış olabilirdi ama bu onların katil olduğu anlamına gelmezdi.* (A.Ümit, İH, 209) *Bu adam, bir mânasız taşkınlık yapmış, türbelerin baştanbaşa yakılması lâzım geldiğini söylemiş olabilirdi.* (R.N.Güntekin, YG, 155)
7. Hikâye aktarımında kullanılır: *Hiç kimse "Ben" demeğe cesaret edememiş olabilirdi de içlerinden biri sorabilirdi: -Sen atabilir misin? Sarhoş şu karşılığı vermiş olabilirdi: -Deveye bindim mi, değil Murtaza efendi, Allahın bölgesinde bile atarım nâramı! Kışkırtmış olabilirdi:-Boşver!* (O.Kemal, M, 8) *Daha sonra Nişantaşı'na taşındığımızda annemin sık sık pasta almak için gittiği otelin pastanesinde de onları görmüş olabilirdim.* *Hatıracı diye andığım Abdülhak Şinasi Hisar da, tıpkı popüler tarihçi Koçu gibi sık sık Beyoğlu'na alışveriş etmeye, yemek yemeye çıkıyordu. Onlarla da*

*karşılaşmış olmalıydım. (O.Pamuk, İ, 110) Çocukların kendi kendilerini süslemek, içlerinde hiç sırrına eremediğimiz boşlukları doldurmak için uydurdıkları masallara da benzetilebilirlerdi ve tabiatı böylesi bir masal gibi bu büyük ağaç, yaldızlı kapısını her başını arkaya çevirişte mor bir gölge içinde gördüğü bu mimarî, onları kendi kendilerine **uydurmuş olabilirdi.** (A.H.Tanpınar, H, 49) Göz, herhangi bir fırsatta bu bölümün başındaki alıntının fotoğrafını çekmiş, negatifi bilinçaltındaki depoda **saklamış olabilirdi.** (A.Ağaoğlu, RBVY, 155)*

8. Olumsuzluk ekinin yardımcı eylemde olduğu olumsuz şeklinde -Abil yeterlik eyleminin -bil'i düşer: *Filatyos'la Çudaroğlu dalkılıca soyunup ölümü göze alarak kesin sonuca varmayı **tasarlamış olamazlardı.** (K.Tahir, DA2, 543) Fakat, bu kadarcık bir konuşma ile aramızdaki mesafe **kat edilmiş olamadı.** (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 44) Böyle bir vaziyette onunla **karşılaşmış olamazdım.** (S.Ali, KMM, 64) Diğer olumsuz şeklinde olumsuzluk sıfat-fiildedir: *Onu da **kapatmamış olabilirlerdi;** fakat niçin açıyorlardı? (A.H.Tanpınar, SAE, 107)**
9. Olumsuz soru şeklinde kendini onaylatma anlamı vardır: *Annem ya da kayınanam yalnız bırakmamak için karımla **kalmış olamaz mıydı?** (A. Ümit, MMİ, 29)Feyza, bu yollardan birine **sapmış olamaz mıydı?** Ama bu yol hangisiydi. (Ş.Y.Şenler, HS,251) Karşı evde oturan bir erkeğe gönlünü **kaptırmış olamaz mıydı?** (Ş.Y.Şenler, HS,222)*

-mİş olsa:

Öncelik fiillerinden -mİş ol- yapısının tasarlama kiplerinden birini alarak da çekimlenebileceğini tablomuzda göstermiştik.(Tablo 10) Taramalarımızdan yola çıkarak -mİş ol- yapısının tasarlama kipleriyle olan çekimlerinin bildirme kiplerine oranla daha az tercih edildiğini söylemek mümkündür. Olmak eyleminin tasarlama kiplerinden biriyle çekimlenmiş olan şekillerine araştırmacılarımız geniş olarak yer

vermemişler; genellikle *karmaşık fiiller*le ilgili bilgilerden sonra bu çekimlere kısaca değinmişlerdir.

Tahsin Banguoğlu: Yardımcı fiilin eğilim kiplerinden gelen öncelik fiilleri de kullanılır: “*Geçmiş olsun.*” *Sen işitmemiş ol. Biz sofrayı hazırlamış olalım. Sobayı yakmış olmalısın. Tanışmış olsam görüşürdüm.* gibi. (Banguoğlu 2007:482-484) şeklinde kısa bir açıklama verir.

Zeynep Korkmaz -sA ekini “Şart Kipi Kuran -sA Eki” ve “Dilek Kipi Kuran -sA Eki” şeklinde iki başlık altında inceler. “Şart Kipi Kuran -sA Eki” başlığında bu kipin temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan ve kendisi yalnız başına yargı bildirmeyen bir tasarlama kipi olduğundan söz eder. (Korkmaz 2009:681) “Dilek Kipi Kuran -sA Eki” başlığında ise “-sA eki ile kurulan dilek-şart kipi içinde yer alan dilek kipinde, şarttan isteğe yönelmiş “niyet” ve “tasarlama” halinde bir “istek” bir “dilek” görevi vardır.” (Korkmaz 2009:690)der. Aşağıda maddeler halinde inceleyeceğimiz üzere *-mİş olsa* birleşik fiil grubu, çoğu zaman koşul cümlelerinde yan cümlenin yüklemi olmaktadır. Dolayısıyla bu yapı tek başına yüklem olarak genellikle yan yargı olarak karşımıza çıkacaktır. Kimi zaman da dilek cümlesi kurmaktadır.

-mİş ol- yapısının bildirdiği zaman kavramını genel hatlarıyla inceleyelim. *Olmak* eylemi üzerindeki -sA dilek-şart ekinin gelecek zaman anlamı taşıdığı bilinmektedir. Ancak yapmış olduğumuz taramalarda karşımıza çıkan örneklerde görülmüştür ki *-mİş olsa* yapısında bir gelecek zaman kavramından söz edilemez. Bu yapı çoğunlukla gelecek zaman bildirecek şekilde değil, geçmiş zaman bildirecek şekilde kullanılmaktadır. Örneğin “*Evimin yerini öğrenmedi. Öğrenmiş olsa dün dayanırdı kapıma.*” (A.Kulin, BK, 51) cümlesinde geçmiş zamanda bir eylemin gerçekleşmiş olma ihtimalinden söz edilir.

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere *-mİş ol-* yapısının bildirme kipleriyle çekimlendiği durumlarda *olmak* eylemi üzerindeki zaman ekleri çoğunlukla *karmaşık fiil*in bildirdiği zamanı belirleyebilmektedir ancak tasarlama kipiyle olan bu çekimde, *-mİş* sıfat-fiili kendini göstermekte ve bu çekimin genellikle geçmiş zaman bildiren cümlelerde yer almasını sağlamaktadır. Bu durum,

muhtemelen *olmak* eyleminin üzerine gelen ekin net bir zaman bildirmemesinden kaynaklanmaktadır. Hal böyle olunca sıfat-fiildeki geçmiş zaman kavramı ortaya çıkmış ve belirginleşmiştir. Bünyesinde zaman kavramı taşıyan sıfat-fiil ekleri *karmaşık fiillerin* diğer çekimlerine genellikle *görünüş* değeri katarken bu çekimde fiilin zamanına katkıda bulunmuştur.

Aşağıda örneklerini ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz *-mİş olsa* yapısı genellikle koşul bildiren bir bağlamda yer almaktadır. Koşul cümleleri yapısı gereği geleceğe dönük cümlelerdir. İkinci yargının gerçekleşmesi birinci yargıya bağlıdır ve ister istemez ikinci yargıda bir gelecek zaman anlamı oluşmaktadır. Ancak *-mİş olsa* yapısının içeriğindeki sıfat-fiilden dolayı bu koşulun geçmiş zamanda kaldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu koşul geçmişte gerçekleşmemiştir bu sebeple ikinci yargının gerçekleşmesi de mümkün olmamıştır. Sonuç olarak bu *karmaşık fiil* yapısı genellikle “gerçekleşmemiş bir olasılığı” bildiren geçmiş zamanlı cümlelerde yer almaktadır.

-mİş olsa yapısı genellikle geçmiş zamanlı cümleler kurar dedik ama bu genellenmenin dışına çıkan durumlar da vardır. Örneğin “-*Kaçsan da kaç para eder? Sana, köyde taş taş üstüne bırakmayacaklar diyorum. Bir yere kaçmış olsan da iki gün sonra açlığından ölürsün.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 178)”cümlesinde ikinci yargı geniş zamandır. O halde *-mİş olsa* yapısı genel bir kuralı ifade edecek şekilde yüklemi geniş zaman bildiren cümlelerde yer alabilir. Bu örnekte dikkat edilmesi gereken husus şudur ki cümlelerin zamanını belirleyen dil ögesi *-mİş olsa* değil, bağlamdır. Bu sebeple bunun gibi örnekler *-mİş olsa* ile ilgili ilk çıkarımımızı değiştirmez.

Yukarıdaki genellenmenin dışına çıkan bir örnek daha verelim: Yan yargıda *-mİş olsa* yapısı yer aldığı halde, temel cümle gelecek zaman bildirebilir. Örneğin: “*Ama ahdettim, kırk yaşını geçmiş de olsam, önümde kendimi yeniden yaratmak için çok az senelerim kalmış da olsa, sana, bilhassa sana layık bir insan olmaya çalışacağım.* (N.Hikmet, PM2, 53)” cümlesinde temel cümlelerin yüklemi gelecek zamandadır ancak koşul cümlesindeki yargı geçmişte kalmıştır. Sonuç olarak *-mİş olsa* yapısı tek başına iken yüzünü geleceğe dönmez, bildirdiği eylem daima

geçmişte kalmıştır. Aşağıda örneklerini vereceğimiz üzere *-mİş olsa* yapısı dilek cümlesi kursa bile bu dilek geçmişte yapılmış olması arzulanan bir dilektir, yani eylemin zamanı geçmiş zamandır.

Bu genel açıklamadan sonra taramalarımızda karşılaştığımız örneklerden yola çıkarak *-mİş olsa* çekiminin görevlerini ayrıntılarıyla inceleyelim:

1. Geçmiş zamanda gerçekleşmemiş bir olasılığı bildirir: *Ama daha bebektir. Az daha **büyümüş olsa** sıkılmazdı.* (T.Kiremitçi, GKÇS,124) *Belki de o anda **sormuş olsalar**, babamın ölümüne ben sebep oldum, derdi.* (A.H.Tanpınar, H, 31) *Müthiş bir telaşa düştü: Seniha dışarıya **çıkmuş olsa** kapısını açık bırakması lazım gelirdi, içerdeyse neden ses vermiyordu?* (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 112) *Kendi elinle kendini **asmış olsan** bence daha iyi ederdin...* (R.N.Güntekin, A, 149) *İşte bu küçük gruba bir yığın merakı, ihtirası aşılayan, onların kendi başlarına **kalmış olsalar** çok tabii geçecek hayatlarını alt üst eden Seyit Lûtfullah bu çeşit bir adamdı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 42)
2. İçeriğindeki bu gerçekleşmemiş olasılık anlamı sebebiyle belirsiz durumları ifade eden soru cümlelerinde ihtimalleri elemek amacıyla kullanılmaya uygun bir yapıdır: *Öğrencisiyle **dönmüş olsa**, eşyalarını niye burada bıraksın ki hem?* (A.Ağaoğlu, RBVY, 137) *Kalmaya **götmüş olsa**, o zaman da hiç değilse yanına usturasını almaz mıydı?* (A.Ağaoğlu, RBVY, 145) *Ama üzülmeyin. **Okumuş olsanız** bir şey mi çıkardı sanıyorsunuz?* (A.H.Tanpınar, SAE, 114)
3. Cümlenin sonundaki “gerek” sözcüğünün pekiştirici gücüyle *-mİş olsa* yapısının içeriğinde var olan “olasılık” anlamı kesinliğe yaklaşır ve anlam “tahmin”e dönüşür. Ayrıca bu sayede yan yargı olmaktan çıkar ve tek başına yargı bildirir hale gelir: *Her halde bu evlenmede ne düğün, ne dernek yapılmayışına göre, İsmail herkesi bir oldubitti karşısında **bırakmış olsa gerektir.*** (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 113) *Matematik bilimlerde kuvveti gösteren oklar da, büyük göçün şiddetini anlatmak için **kullanılmış olsa gerek.*** (O.Atay, T, 183) *Onlardan **görmüş olsalar gerek.*** (O.Atay, T, 575) *Alp Er Tunga için yazılmış bir sagudan parçalardır. Karahanlı hakanları*

kendilerini *Alp Er Tunga* soyundan saydıkları için onların zamanında böyle şiirler çok **yazılmış olsa gerektir**. (H.N.Atsız, TET,145)

4. Gerçekleşip gerçekleşmediği henüz bilinmeyen, konuşma zamanına göre geçmişte kalmış bir dilek/istek bildirir: Aylin evde yokken **girmiş olsa** keşke. (A. Kulin, AA, 324) *Çeşitli konularda, böyle binlerce monografi yazılmış olsa...* (O.Atay, T, 102) *İzgnen’ciğim ne yapıyor? Allah vere de ben eniştesine fazla kızmamış olsa.* (N.Hikmet, PM2, 255) *Ah Faruk, benim yeni genç dostum, bugün İspanya’dan dönmüş olsanız, ben de eve dönmüş olsam, telefonla beni bulsanız, dersiniz ki, “A, ama yemekleriniz bu kadar zaman yapayalnız yemeniz yeter. Hadi çıkıp birlikte yiyelim. Şarap içeriz. Yarım kalan konumuza döneriz, yine Gottfried Benn’den konuşuruz” dersiniz.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 161) Yukarıda da bahsedildiği gibi bu cümleler dilek bildirdiği halde gelecek zaman anlamı taşımazlar, konuşma zamanında eylem olmuş bitmiştir, yani eylem konuşma zamanına göre geçmişte kalmıştır ancak konuşucu durumdan henüz haberdar olmadığı için eylemin dilediği şekilde gerçekleşmiş olmasını dilemektedir. Bu cümlelerdeki “keşke” ve “Allah vere de” gibi belirteçlerin anlama etkisi de belirgindir.
5. *–miş olsa* yapısal olarak genellikle koşul-sonuç cümlelerinde koşul cümlesinin yüklemi olarak kullanılır. Bu cümlelerde koşul gerçekleşmediği için ikinci yargı da gerçekleşmemiştir. Her iki yargı da geçmiş zamandadır: *Omuzlarını silkti, “Hayır” dedi gülümseyerek, “tanıdığım yüzleri unutmam ben. Daha önce görmüş olsam mutlaka hatırlardım.”* (T.Kiremitçi, GKÇS,162)
6. Yukarıda açıklanan ile benzer yapıda cümlelerde koşul cümlesi olumsuz ise sonuç cümlesi de genellikle olumsuz olur: *Sirtına beyliğin sorumluluğu yüklenmiş olmasa, Şeyhin aklına gerçekten güvendiği halde, bu görüşmeye yanaşmayacaktı.* (K.Tahir, DA1, 209) *Bunlara benzer bir olayı yaşamamış olsam, belki de inanmazdım anlattıklarınıza, demiş Kör adam.* (A. Ümit, MMİ, 69) *O suya boğulmuş, içi kestane kızılı dışı külrengi sonbahar günü, siyah tüy kalem gibi narin ve hafif o genç kadınla tanışmış olmasa, şimdi içlerinden birisi olmakla övündüğü ‘ihtilâlin karıncaları’ arasında bulunmayacaktı.* (A.İlhan, YTB, 157) *Genç kadının arkasında Mahur*

*Beste'nin çok yüklü irsiyeti bulunmasa, kendisinden evvelki aşk ve evlenme tecrübesinin verdiği üstünlükle hayatına **girmiş olmasa** Mümtaz o kadar kendisine bağlanmayacaktı. (A.H.Tanpınar, H, 297) Bir zamanlar birbirlerinden ayrılmak, birbirlerini kaybetmek ihtimalinin korkusunu **çekmiş olmasalar**, belki de birbirleri için ne kadar kıymetli olduklarını hâlâ bilmeyeceklerdi. (S.Ali, KY,145)*

7. Yukarıdaki maddede yer alan örneklerde de anlaşıldığı üzere olumsuz biçim, diğer çekimlerde olduğu gibi, olumsuzluk ekinin sıfat-fiilde ya da olmak eyleminde olması şeklinde iki biçimde oluşur.
8. Koşul cümlelerinde kimi zaman iki yargı arasında zıtlık vardır. Bu gibi cümlelerde birinci yargının gerçekleşmesine rağmen ikinci yargı gerçekleşmiştir. Bu anlamın oluşumunu sağlayan dil ögesi, “de” ya da “bile” bağlaçlarından biridir: *Onu uzaktan görür görmez tanıyorum: Seyrelmiş saçlarına ve yüzünü örten sakala bakarken, bir şeyi daha kabul ediyorum: Bir Çinli'ye, bir Eskimo'ya ya da Afrikalı bir kabile büyücüsüne **bile dönüşmüş olsa**, onu yine ilk bakışta tanıyacaktım. (T.Kiremitçi, GKÇS,81) Kafası ikiye **bölünmüş olsa da**, yola çıkmak için gerekli emirleri veriyor. (A.İlhan, YTB, 30) Annesiyle babasının, Muradiye'deki konak yavrusu ede beraber değil yan yana yaşadıklarını, Askeri Lise'ye yazılınca kadar, Demir uzak uzak **sezmiş olsa da**, hiçbir zaman gereğince anlayamamış, anladığı gün ise dalayıcı bir mutsuzluğun ağulu bir bitki içinde büyüdüğünü sanmıştı. (A.İlhan, YTB, 67) Bütün tutunamayanları birden görür gibiyim: aslında hiçbirini **görmemiş olsam bile**. (O.Atay, T, 684) Ben istediğim kadar seni inkâra kalkışayım, sen istediğin kadar beni inkâra kalkış, bana büyük dostum de, büyük sevgilim diyecek yerde, ben istedim kadar sana artık sadece arkadaş kalacağız diye mektup yazmış olayım, bir şey var ki onu değiştiremeyiz. Türk dili konuşulduğu –ki ebediyen konuşulacak yeryüzünde, bu yeryüzünün en güzel dillerinden biri olan bizim dilimiz -33-11-11 tarihinde yazılan o şiir okunacak ve sen Nâzım Hikmet'in bir tanesi olarak kalacaksın, istesen de istemesen de, çatlasan da patlasan da, ben seni boşamaya **kalkışmış olsam da**, sen bana büyük dostum desen de. (N.Hikmet, PM2, 355) Yazıyı kısmen başkalarından **almış olsalar bile** kendi*

*damgalarından da ona çok şey katmışlardır. (H.N.Atsız, TET,90) Kediler uyukluyordu. Işık, şimdi biraz daha **yoğunlaşmış olsa da**, yine aynı ışıktı. (T.Kiremitçi, GKÇS,87)İkisi beni bırakıp **gitmiş olsa da**, bu üç kadında aslında hep aynı kadını sevdiğimi düşündüm. (A.Ümit, İH, 223)*

9. Yukarıdaki maddede açıklanan koşul cümlelerindeki “de” ya da “bile” bağlacı *karmaşık fiildeki sıfat-fiil ile olmak eyleminin arasında yer alabilir: Damalarında, açlıktan kanları **kurumuş bile olsa**, zengin sofrasına oturmayıp, “Biraz önce kuzu yedim” diyecekler ve aç karınlarına sular boşaltacaklardı. (B.Yıldız, RA, 30)Osmanlı Devleti’nin yıkımının İstanbul’a verdiği eziklik, kayıp ve hüznün duygusu bir başka bahaneyle ve biraz **gecikmiş de olsa**, en sonunda bizleri de bulmuştu. (O.Pamuk, İ, 24) Yüzbaşı Demir, bu defa sivil **giyinmiş de olsa**, garson onu tanıdı, limonatasını hangi abartılmış saygıyla getirdiyse, bir süre sonra, telefonda arandığını aynı abartılmış saygıyla haber verdi. (A.İlhan, YTB, 177) Sonradan defalarca **girmiş de olsa**, Ümid’in onu buyur ettiği salon, Yüzbaşı Demir’in belleğinde hep o ilk gördüğüm haliyle kalacaktır. (A.İlhan, YTB, 215) pişmanlıkların dumanyıla **kararmış da olsa** için /sen de bir gün elbet ferâhfezâ’yı seveceksin (A.İlhan, TG,81)*
10. Yukarıdaki maddede açıklanan zıtlık, yargılardan biri olumlu biri olumsuz olursa daha belirginleşir. Bu cümlelerde de “bile” veya “de” bağlaçlarından biri bulunur: *Ben hayatta olduğunu bileceğim ama mutluluğundan emin olmayacağım hiç. Nebahat adındaki kadını **bulmuş olsa bile**. (A.Kulin, BK, 223) Kaldı ki kameranın gösterdiği şey gerçekten **olmuş olsa bile** bu insanların olan şeyleri gerçekten bilmiş olmaları manasına gelmez. (TD, 463) **Akıtılmış olsa bile** bu anlatılmağa öğünülmeğe lâıyk sayılmıyor. (H.N.Atsız, TET,121) Gerçi, onu Mat Scuder kadar iyi tanıma fırsatı **bulamamış olsa da** Tasvir’in yine bir roman karakterinden ödünç aldığı Facebook’taki ‘profil adı’nın sahibi Bihter de bir roman karakteriydi ve ortak dostları sayılırdı. (B.Uzuner, S, 148) Ancak geçirdiğiniz kazadan her ne kadar kolay **kurtulmuş olsanız da**, durumunuzun zannettiğiniz kadar fevkalâde olmadığını söylemek mecburiyetindeyim. (Ş.Y.Şenler, HS,348) Hiç **konuşmamış olsak da**, dördümüz arasındaki bu gizli anlaşmanın gereğini yerine getirmek için.*

(A.Ümit, İH, 245) *Ben o zaman Selime ile evlenmeyi aklımdan **geçirmiş olsam bile** böyle bugünkü gibi, onu sevdiğimi açıkça bilmiyordum.* (M.Ş.Esendal, AiK, 219)

11. Nadir olarak “de” veya “bile” bağlacı olmadan da iki yargı arasındaki zıtlık vurgulanabilir. Taramalarımızda bunun örneğine sadece bir adet rastlanmıştır: *“Benim ihtiyacım olduğu için, ne zaman böyle adeta şefik ve rahim hislerle **hareket etmiş olsam**, sonu benim için bir acı hatıra ile kaplanmıştır.* (S.F.Abasıyanık, K, 92)”ancak bu cümlede iki yargı arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan “yakınma” anlamını sezdirenen dil unsuru “ne zaman” söz kalıbıdır. Yani iki yargı arasındaki karşıtlığı vurgulamak için her şekilde yön veren bir söz grubuna ihtiyaç duyulmaktadır.
12. Bu koşul cümleleri her daim geçmiş zaman bildirmez, genel bir kuralı aktarırken geniş zaman bildirir. Bu çeşit cümleler kanun metinleri için uygun bir kalıp olarak kullanılabilir. Anayasadan aldığımız bu cümleler konumuza örnek oluşturur: *Askerî Yüksek İdare Mahkemesi, askerî olmayan makamlarca **tesis edilmiş olsa bile**, asker kişileri ilgilendiren ve askerî hizmete ilişkin idarî işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir.* (A,101) *En az ilkökul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa **uğramış olsalar bile** milletvekili seçilemezler.* (A,44)

Sonuç olarak –**mİş olsa** yapısının çekimini şu şekilde tablolayabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş olsam</i>	<i>gitmiş olmasam</i>	<i>gitmiş olsam mı?/gitmiş mi</i>	<i>gitmiş olmasam mı?/</i>

		/gitmemiş olsam	olsam?	gitmemiş mi olsam?
II. Tekil kişi	gitmiş olsan	gitmiş olmasan /gitmemiş olsan	gitmiş olsan mı? /gitmiş mi olsan?	gitmiş olmasan mı?/ gitmemiş mi olsan?
III. Tekil kişi	gitmiş olsa	gitmiş olmasa /gitmemiş olsa	gitmiş olsa mı? /gitmiş mi olsa?	gitmiş olmasa mı?/gitmemiş mi olsa?
I.Çoğul kişi	gitmiş olsak	gitmiş olmasak /gitmemiş olsak	gitmiş olsak mı? /gitmiş mi olsak?	gitmiş olmasak mı?/gitmemiş mi olsak?
II.Çoğul kişi	gitmiş olsanız	gitmiş olmasanız/ gitmemiş olsanız	gitmiş olsanız mı?/ gitmiş mi olsanız?	gitmiş olmasanız mı?/gitmemiş mi olsanız?
III.Çoğul kişi	gitmiş olsalar	gitmiş olmasalar / gitmemiş olsalar	gitmiş olsalar mı?/gitmiş mi olsalar?	gitmiş olmasalar mı?/gitmemiş mi olsalar?

Tablo 27

-mİş olsaydı:

Diğer bazı *karmaşık fiil* çekimlerinde olduğu gibi *-mİş olsa* çekiminin de üzerine *idi* ek eyleminin ulanmasıyla oluşan bir birleşik çekimi vardır. Bu birleşik çekimlerde *idi* ek eyleminin çoğunlukla söz aktarımını sağladığı bilinmektedir. Aynı şekilde *-mİş olsa* yapısının hikâye aktarımında bu şekle başvurulmaktadır.

Zaman kavramı olarak inceleyecek olursak *-mİş olsa* geçmişte gerçekleşmemiş bir dileği, koşulu ya da olasılığı bildirdiğine göre üzerine gelen *idi* ek eylemi zaten geçmiş zaman içeren bu yapının “uzak geçmiş” bildirmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak bu yapı geçmişin şartını ifade etmekte; geçmişte olasılık anlamı bildirmektedir.

Özgür Ay, “*ol-* ” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” adlı makalesinde konuya şöyle değinir:

Fiil + -mİş + ol- + -sA + i- + -DI

Bu yapı da, geçmiş zaman çekiminde olduğu gibi (*yapmış oldum, görmüş oldunuz, öğrenmiş oldular vb.*) çekimli fiilin gösterdiği oluş veya kılışın geçmişte tamamlandığını bildirir. Ancak bu çekimde, gerçekleşmesi istek biçiminde tasarlanan oluş veya kılışın geçmiş zamana aktarılarak anlatılması söz konusudur. (Ay 2011:683)

Bu kısa açıklamadan sonra taramalarımızda karşılaştığımız örneklerden yola çıkarak *-mİş olsaydı* çekiminin görevlerini ayrıntılarıyla inceleyelim:

1. Geçmişte gerçekleşmemiş olasılığı bildirir: *Köpekleri kaldıralım diye bir hamle ettik. O hızla bir-iki gün daha **gidilmiş olsaydı**, hepsi Hayırsızada'ya tıkılsaydı, bütün köpek çeteleri dağıtılsaydı belki bu hayvanlar bu şehirden tamamıyla kalkardı...Şimdi yine sokaklarda hırr..dan geçilmiyor.* (O.Pamuk, İ, 135) *İki yıl sonra, "Radomisli'yi **tanımamış olsaydım**, bugün hayatta olamazdım," demişti Dr.Gordon'a.* (A.Kulin, AA, 174) *Okula **gitmiş olsaydı**, o da bütün babalar gibi, sınıfının hep birincisi olduğunu söyleyecekti bana elbet...* (A. Nesin, ŞÇH, 40) *Demek, bir saniye daha **gecikmiş olsaydı**...* (A.İlhan, YTB, 44) *Mümtaz bu bakışın altında genç kadının hayatına ait çok hususî bir şey görmüş olmaktan üzüldü; - eğer sizden bir şey saklamamağa **karar vermiş olsaydım** tabîî bahsetmezdim!- sonra birdenbire kendisini yangın kulesinden aşağıya hiçbir paraşütsüz bıraktı; -asıl fenası iskeleden çıkarken o kadar sevimli bir yüzünüz, dikkatiniz vardı ki...* (A.H.Tanpınar, H, 116) *Daima vaziyetleri karşılaşmasını bildiğine göre, hatta lağva sebep olan hâdisenin vuku bulduğu gün enstitüde **bulunmuş olsaydı** iş yine değişirdi.* (A.H.Tanpınar, SAE, 368) *Size anlattıklarım arasında unutmuş olduğum bir nokta var ki bunu **bilmiş olsaydınız** herhalde bana hak verir ve niçin bu şekilde hareket ettiğimi anlardınız.* (Ş.Y.Şenler, HS,412) *Aramış olsaydım, belki senin gibi birini bulabilirdim. Her şeyi o zaman **öğrenmiş olsaydım**, belki zamanla alıştır, seni başkalarında bulmaya gayret ederdim.* (S.Ali, KMM,

159)Selim o zamanlar yani Turgut'la bunları yazdığı sırada kendini açıklama cesaretini **bulmuş olsaydı** belki de bugün durumun çok değişik olacağını (O.Atay, T, 710)

2. Koşul-sonuç cümlelerinde birinci yargı gerçekleşmemiş olasılık, ikinci yargı söz konusu koşulun gerçekleşmesi durumunda olabileceklerin tahminine dayalıdır: *Hele Yusuf haylazlık edeceğine senelerden beri bir baltaya sap **olmuş olsa**, veya Muazzez'e göz koymayıp kızı Şakir'e verseydi, vaziyetleri herhalde başka türlü olurdu.* (S.Ali, KY,191) *Sizin yapamadığınızı ben kendi kendime yaptım; zira bu arzu içimde **kalmış olsaydı** beni mutlaka zehirleyecekti. Bu muvakkat yokluğum, edebi bir ayrılışa tercih etmez misiniz? Zira, orada **kalmış olsaydım**, muhakkak intihar edecektim; son zamanlarda kalbimi ne kesif bir kasvet istila etti, beynime ne vahim, ne korkunç bir fikir saplandı bilmezsiniz.* (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 132)*Bu zaman 325 yılının otuz martına **rastlamış olsaydı** ben mutlaka darağacına çıkmış bulunurdum.* (R.N.Güntekin, YG, 19)*Bu zamanlarda Abdülhamide karşı bir isyan hareketi **başlamış olsaydı** Şahin, mutlaka önde yürür ve yeşil bayrağın gölgesinde şehid olurdu.* (R.N.Güntekin, YG, 29)*Hacı Emin, mektebe yalnız **gelmiş olsaydı** Şahin Efendiye mutlaka temiz bir dayak atar, başını, gözünü yarardı.* (R.N.Güntekin, YG, 114)*Pearl Buck bizi **tanımış olsaydı** muhakkak ki onları beğenmezdi, bizim romanımızı yazmaya kalkardı, berbat ederdi.* (N.Hikmet, PM2, 273) *İşte ben, onlarla **gitmiş olsaydım**, mutlaka bu köpeğe benzerdim. İyi ki gitmedim.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 132) *Biz de öteki Amerikalılar gibi şık giysilerimizle, cebimizde dolarlarla **gelmiş olsaydık**, bugün bizimle alay eden insanlar, o zaman görünüşümüze hayran olacak ve istediklerimizi kolayca yapacaklardı.* (B.Yıldız, RA, 66) *Eğer maktul **kurban edilmiş olsaydı**, onu burada öldürürlerdi.* (A.Ümit, İH, 8)Bu cümlelerde genellikle “mutlaka”, “muhakkak” gibi tahmin anlamını pekiştirici belirteçler yer alır.

3. Temel cümledeki tahmin, seçenekler şeklinde verilebilir: *O esnada kadın **yaklaşmış olsaydı** ya öldürür, ya bir yerini kırardı.* (R.N.Güntekin, YG, 148)
4. Varsayıma dayalı soru cümleleri kurar: *Vaktiyle benim için “Ağzı var, dili yok bir gençtir...” diye terfime mani olanlar ağızlarının payını **almamış olsaydılar** bu sefer de aynı lisanı kullanarak bu ekmeği de elimden almış olmayacaklar mıydı?* (R.N.Güntekin, A, 91) *Fakat ben onu ilk defa masallarda olduğu gibi su başlarında, gül bahçelerinde **görmüş olsaydım** bilmem bu kadar sevecek miydim?* (R.N.Güntekin, A, 117) *Yaşlanmış olsaydık* bunu yapabilir miydik? (O.Atay, T, 573) *Farz et ki baştan aşağı doğru **olmuş olsaydı**, pek mi kazanırdınız?* (A.H.Tanpınar, SAE, 277) *Ya bu serseri, kızım diye **yaklaşmış olsaydı**... Hali ne olacaktı?* (R.N.Güntekin, A, 51)
5. Pişmanlık cümlesi kurar: *İçindeki boşluğu bir kez görmüş olan, zaman zaman “keşke bunu hiç **görmemiş olsaydım**” dese de, bir daha asla o boşlukla yaşamaya dayanamaz.* (A.Altan, KSK, 35) *Keşke, ne İsmail’le ne de Zeynep Kadın’la, Emine bahsi aramızda hiç **geçmemiş olsaydı**.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 104) *Bora yerine keşke arkadaşlarından birini **çağırmış olsaydı** diye düşünmüştüm.* (A.Kulin, GAY, 79) *Keşke orada **kalmış olsaydım**. Şimdiye kadar evlenmiş, unumu elemiş, eleği duvara asıp yan gelmiştim.* (C.Ş.Kabağağaçlı, ABB, 116) *Ah, ben az gelişmiş bir ülkede **doğmamış olsaydım**, bu yakıcı öfkemle yalnız kendimi yakıp **bitirmemiş olsaydım**, gösterirdim size!* (O.Atay, T, 658) *Ah, dün her şeyi **öğrenmiş olmasaydım**... Şimdi eski ve belki de rahat hayatım devam edecekti...* (S.Ali, KMM, 47) *Rahmetli babam bilirdi, keşke **sormuş olsaydım**.* (A.Ümit, İH, 87) Örneklerde de görüldüğü üzere bu cümlelerde genellikle “keşke” belirteci yer alır.
6. Gerçekleşmemiş dilek bildirir: *Şahini aklına düştü. Aaaah, şahini onu buraya böyle **bağlamamış olsaydı** Cereni kaçırırdı.* (Y.Kemal, BBE, 164) *“Yok, yok İsmet Paşa demiş ki böyle kutsal kılıç elime **geçmiş olsaydı**, daha eskiden, ben Yunanla harbederken vatani kurtarıırken,*

*ben, hem de Kemal Paşa, hem de Padişahımız, ulu Kayıhanlı soyu, Horasan eri, Hacıbektaş Velinin el verdiği, değil Yunanı, Çini Maçını, Hindi, Horasanı, şol Arabistanı, İngiliz Fransız tüm alteder, zaptederdim. (Y.Kemal, BBE, 246) Babası **gelmemiş olsaydı**, ekmek kara zeytin ya da peynir ne bulursa alır, zilliği kırar, yani açlığını giderirdi. (O.Kemal, M, 73) Bunları yapacak zaman da **geçmemiş olsaydı**; denizin katıksız mavisine hayran oldukları anda **tanışmış olsaydı** onlarla. (O.Atay, T, 390) *Bunu kim, ne için yapmış olabilir. Ah, buna dair bir ip ucu **elde edebilmiş olsaydık**...* (R.N.Güntekin, YG, 182) *Ne olurdu; yel alıp toprağını **götürmemiş olsaydı**, ne olurdu; ecel öküzlerinin boynuna binmeseydi...* (B.Yıldız, RA, 32) *Ne olurdu, birkaç kilo da karısı için **vermiş olsaydı**!* (B.Yıldız, RA, 41) *Bu ses, bu yüce Kur'an'ı tilâvet eden güzel ses, bir imam, müezzin veya herhangi bir hocanın hançeresinden **dökülmüş olsa idi**.* (Ş.Y.Şenler, HS,37) *Ne olurdu bu hakikati o zamanlar, Bilal'in kendisini Hacı Mustafa Bey'in dükkânında gördüğü zamanlar **bilmiş olsaydı**?* (Ş.Y.Şenler, HS,418) Bu cümlelerde “ne olurdu” ve “ah” gibi anlamı güçlendirici belirteçlerin rolü vardır.*

7. Gerçekleşmemiş niyet, dilek ve olasılıkların bildirildiği cümlelerde ikinci yargı olumsuz olabilir. Bu cümlelerde olumsuz sonuçlanan bir durumla ilgili birtakım çıkarımlar ve açıklamalar söz konusudur: *Arabacı kurs görmüş, amirlerinden sıkı terbiye **almış olsa idi**, hayvanı çıldırılmaz, çıldırmayınca da Murtaza'nın pişmiş aşına su katmazdı!* (O.Kemal, M, 125) *Onlar bu evin istikbalini düşünmüş, akıllıca hareket **etmiş olsalardı**, şimdi Şahinde ile kızı, elin heriflerine dalkavukluk edip onları eğlendirmeye mecbur kalmazlardı.* (S.Ali, KY,191) *Doğruyu **söylemiş olsaydı** bütün bunlar başına gelmeyecekti.* (O.Atay, T, 677) *Salim Bey eğer birdenbire **korkmamış olsaydı**, hayvan gemi aزیya almıyacaktı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 309) *Zeyno Ağa, eğer sesli **ağlayabilmiş olsaydı**, böylesine harap olmazdı.* (B.Yıldız, RA, 11) *Bilal evladımın bugüne kadar bekâr*

olduğunu söylemiş olsaydım, hiç bunlar böyle olmayacaktı. (Ş.Y.Şenler, HS,255)

8. Bu yapıdaki bazı cümlelerde ikinci yargıda olumsuz eki olmasa da ikinci yargının gerçekleşmemiş olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır: *Yarışmaya katılan romanları okuyacak olan yargıcılar kurulu, büyüklerden değil de, çocuklardan **kurulmuş olsaydı**, romanımız bir derece alırdı sanırım.* (A. Nesin, ŞÇH, 209) *Eğer **bırakmış olsaydım**, bugünkü tesadüfte mutlaka bir şey sezecektim.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 114) *Başmuallim söze karıştı:-Galiba şu on yaşında hırsız kılavuzluğu eden mikroptan bahsediyorsunuz, dedi, hakikaten ne korkunç bir mikroptu. **Yaşamış olsaydı** cemiyet için bir felaket olacaktı.* (R.N.Güntekin, A, 22) *Renkli resimler çektim; banyodan **gelmiş olsaydı** gösterirdim.* (O.Atay, T, 335) *Seni göremediğine pek üzüldüm, seni **görmüş olsaydı**, gözlerinin içine bakar, orda seni ben de görmüş olurdum.* (N.Hikmet, PM2, 348) *Yüz, yüz elli yıl önce **doğmuş olsaydım** eğer/saygı ve hayranlık duyacaktım büyük Fırınsız İnkılabına* (N.Hikmet, MİM, 526)
9. Bu açıklamalar sırasında birinci yargı derken kast edilen koşul bildiren yan cümle, ikinci yargı ise temel cümledir. Elbette bu yargıların sıralaması devrik cümlelerde değişebilir: *Onun bu buluşunu ve bu keşfini daima kıskanırım ve bu kıskançlığın da tesellisini bulmazdım, eğer ben senin bin bir tarafını **keşfetmemiş olsaydım**.* (N.Hikmet, PM2, 234) *Canım karıcığım, kan tepene çıkmasın, sana böyle hitabediyorum diye, taş çatlasa benim canım karıcığımsın, hatta seni boşamış başka bir kadınla **evlenmiş olsaydım** dahi.* (N.Hikmet, PM2, 339)
10. Olumlu çekimdeyken “gerçekleşmemiş bir olasılığı” bildiren bu yapının olumsuz şekli ise “gerçekleşmiş” bir olayı ya da durumu ifade eder. Çelişiyormuş gibi görünen bu durum, bu biçimde cümlelerin çok belirgin bir özelliğidir. Şöyle ki koşul-sonuç cümlesi biçiminde kurulan bu cümlelerdeki koşul bildiren yan cümledeki eylem, geçmişte gerçekleşmiştir ve sonuç cümlesinde eylemin gerçeklememiş

olması durumundaki olasılık veya olasılıklar betimlenir. Örneğin “Yanımda oturan genç adama üç gece boyunca kızımı **emanet etmemiş olsaydım**, beni nerede doğduğu, nerede okuduğu, yaşamının ayrıntıları hiç ilgilendirmeyecekti.” (A.Kulin, GAY, 128) cümlesinde koşul yargısı **emanet etmemiş olsaydım** (ama ettim) geçmişte gerçekleşmiştir ve konuşucu temel yargıda bunun tersi durumu yani eylemin gerçekleşmediği durumdaki olasılığı tahmin etmektedir.

11. Olumsuz çekim, iki şekilde gerçekleşir. Olumsuzluk eki sıfat-fiilde olabilir: *Oysa her şerde bir hayır vardır, bazen ölümden bile. Askere zorla **yollanmamış olsaydım**, yeni kimliğime kavuşamaz, yeni bir hayata başlayamazdım.* (A.Kulin, GAY, 180) *Eğer annelerinin gayreti **olmamış olsaydı** bu çocuklar çoktan verem olup ölmüş bulunurlardı.* (R.N.Güntekin, A, 123) *Kimsekin yaşamadığı güzellikleri tanıyacaktım. Selim de **ölmemiş olsaydı**.* (O.Atay, T, 348) *Birdenbire miras ve mal kaygısına **düşmemiş olsaydı**, evvelâ halam vaktinde gömülmüş olacak, yani tekrar dirilmesi ihtimali azalacaktı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 64) *Kadın, bir anda yerinden fırladı, galiz bir küfürle hocanın üstüne atıldı. Şahin Efendi aralarına **girmemiş olsaydı** boğaz boğaza dövüşecekler, birbirlerinin başını, gözüünü yaracaklardı.* (R.N.Güntekin, YG, 148) *Soluyuşumu duymamış, gözlerini **görmemiş olsaydım** gene de verirdim.* (B.Yıldız, EŞ, 35) *Halbuki Memet’i **okumamış olsaydım** çok üzülürdüm.* (N.Hikmet, PM2, 261) *Mama’fı bir de buna üzülme, sana en ufak acımı bile söylemeye **söz vermemiş olsaydım**, bu sıkıntıların arasında bir de bunu yazmazdım.* (N.Hikmet, PM2, 278)

12. Olumsuz eki olmak yardımcı eyleminde yer alabilir: *Geç saatlere kadar uyanık kalmamış, yorgun ve **tükenmiş olmasaydı**, balkon demirlerinin üzerinden atlar, odasına daldı ama herhalde uyuyordu.* (A.Kulin, GAY, 157) *Bedri askere **alınmış olmasaydı**, Güney illerinde bir üniversitede okuyacaktı.* (A.Kulin, BK, 243) *Nihayet, şehit olduğunu haber aldık, onunla beraber hayatımın tek istinatgâhı da yıkılmış oluyordu. ;insan ruhuna bîgane, kaba saba*

taşralıların elinde nevmîd ve yalnız idim; sen doğmuş olmasaydın ne yapardım, bilemiyorum, tecennüm ederdim, ihtimal. (A.İlhan, YTB, 111)

-mİş ola:

Öncelik fiillerinin tasarlama kipiyle olan bir başka çekimi de *olmak* eylemine –A istek kipi ekinin ulanmasıyla oluşan –mİş ola biçimidir. Taramalarımız sırasında bu biçimde fiillerin yüklem olduğu cümleye az sayıda rastlanmıştır. Yapının oluşumuna baktığımızda diğer biçimlerde olduğu gibi –mİş sıfat-fiili yapıya *bitmişlik* görünüşü katmakta, *olmak* eylemi üzerindeki –A eki ise adı üzerinde eyleme istek veya dilek anlamı katmaktadır. İstek ve dilek kipleri, doğası gereği geleceğe dönük kavramlar iken bu birleşik fiilimizin içeriğindeki –mİş sıfat-fiili eylemi geçmişe dönük hale getirmektedir. Sonuç olarak geçmişte gerçekleşmiş bir eylemle ilgili istek, dilek veya tasarılarından söz edilmektedir.

Karşımıza çıkan az sayıda örnek doğrultusunda bu biçimin kazanmış olduğu anlamları inceleyelim:

1. –mİş ola biçiminin olumsuz ikinci şahsı ile çekimlenmiş eylemler, içeriğinde soru sözcüğü olmayan soru cümleleri kurar. Bu soru cümleleri ikincil anlamlar taşıyabilir. Örneğin “–Kore’de, dedi, kalbini de **birakmış olmayasın** Demir?” (A.İlhan, YTB, 182) cümlesi hem soru sormakta hem de yüklemdeki eylemin gerçekleşmemesi yönündeki isteği/dileği bildirmektedir. Bir başka örnek inceleyelim: “Bizim böyle bir talebimiz olmadı, yanlış yayınevine **gelmiş olmayasınız**, dedi bana.” (A.Kulin, BK, 171) Bu örnek de anlamca soru cümlesidir aynı zamanda “muhtemelen öyle olmuştur” anlamı taşımaktadır, yani olasılık bildirmektedir. Buradaki yüklem “gelmiş olmalısınız” çekimi ile aynı görevdedir.
2. Varsayım anlamı taşıyan soru cümlesi kurabilir. Örneğin “Akıllarınca araya girmekliğe ve de bizi kötekten kurtarmaklığa davranıp, “Ayıptır yiğit ve de günahdır, şu derbederin suçu nola ki, bu kadar kötü **hak etmiş ola**?” (K.Tahir, DA1, 349) cümlesinde öznenin bunu hak etmiş

olduğu varsayılmakta ve bunun sebebi merak edilmektedir. Benzer bir anlam “hak edecek ne yapmış” şeklinde de oluşturulabilir.

3. Olasılık cümlesi kurar: *Fakat korkuyorum ki borcum olan 80 lirayı ödemekte **geç kalmış olmayalım***. (N.Hikmet, PM, 29) Bu örnekteki fiil çekimi iktidar fiil eki –Abil ile aynı görevdedir yani yüklem “geç kalmış olabilirim” şeklinde de tamamlanabilir.
4. Olumsuz şekli olasılık anlamı taşıyan soru cümlesi kurar: *Korku, dışarıda, karanlık boşluklarda çakal uluması gibi. Karayel azgın. Kuru el uzanıp lambayı kısıyor. Korku, köşelere sinip koyulaşiyor. “Hasan habar **getirmiş olmaya?**”* (N.Meriç, TK, 120) Bu örnekte de yukarıdaki 1. maddede olduğu gibi soru sözcüğüne ihtiyaç duyulmadan soru anlamı sağlanmıştır. Ayrıca bu cümle “endişe” anlamını aktarmaktadır.
5. Dilek bildirir: *Enayiliği bırak oğlum, bana uy, biraz **yaşamış olalım**: Kemal alana gelmişse, tamam, konukevine gitmeyiz, doğru otele, cephenin kirini üstümüzden attık mı, ver elini Ginza Caddesi!* (A.İlhan, YTB, 84) *Geçmiş olsun değil, **geçmiş ola!** Bundan sonra sesin benden merhamet dilenmeye hakkın yok!* (A.Kulin, GAY, 404)
6. 1. Çoğul şahıslarda öneri anlamı oluşur: *Dur bakalım. Bir düşünelim. Önce bunu biz **bulmuş olalım***. (O.Atay, T, 388)
7. Planlama bildirir: *Her ne hal ise dedim ya şerait biraz daha inkişaf etsin, on, on beş güne kadar opera işini de **bitirmiş olayım**, o zaman bu işleri konuşur en iyi ve dürüst şekilde halline çalışırız.* (N.Hikmet, PM, 175)
8. “İster... ister” bağlacı veya “istediğim kadar” belirteci sayesinde seçenek bildiren bir cümle kurabilir: *İster senin için **ölmüş olayım**, ister benden bir yılandan nefret eder gibi nefret et, yüzümü görmeye, sesimi duymaya tahammülün olmasın, ister gözünde dünyanın en namert, insanı olayım, şunu bil ki kendi gözümde alçaldığım kadar senin gözünde alçalmama imkân yoktur.* (N.Hikmet, PM2, 332) *Ben istediğim kadar seni inkâra kalkışayım, sen istediğin kadar beni inkâra kalkış, bana büyük dostum de, büyük sevgilim diyecek yerde,*

ben istediğim kadar sana artık sadece arkadaş kalacağız diye mektup yazmış olayım, bir şey var ki onu değiştiremeyiz. Türk dili konuşulduğu –ki ebediyen konuşulacak yeryüzünde, bu yeryüzünün en güzel dillerinden biri olan bizim dilimiz -33-11-11 tarihinde yazılan o şiir okunacak ve sen Nâzım Hikmet'in bir tanesi olarak kalacaksın, istesen de istemesen de, çatlasan da patlasan da, ben seni boşamaya kalkışmış olsam da, sen bana büyük dostum desen de. (N.Hikmet, PM2, 355)

9. Olumsuz çekimlerinde uyarı anlamı ortaya çıkar: *Bu sözdeki imayı anlamamış olalım* ve tarihi vazifemizi ifaya devam edelim. (O.Atay, T, 57) *Ben bunu hiç görmemiş olayım* onu gördüğümü unutayım. (O.Atay, T, 516) *Derya! Duymamış olayım.* Asla kendini böyle küçük düşürmeyeceksin. (A.Kulin, GAY, 271)

–*mİş ola* yapısının şahıslara göre çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş olayım</i>	<i>gitmiş olmayayım / gitmemiş olayım</i>	<i>gitmiş olayım mı? / gitmiş mi olayım?</i>	<i>gitmiş olmayayım mı? / gitmemiş mi olayım?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş olasın</i>	<i>gitmiş olmayasın / gitmemiş olasın</i>	<i>gitmiş olasın mı? / gitmiş mi olasın?</i>	<i>gitmiş olmayasın mı? / gitmemiş mi olasın?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş ola</i>	<i>gitmiş olmaya / gitmemiş ola</i>	<i>gitmiş ola mı? / gitmiş mi ola?</i>	<i>gitmiş olmaya mı? / gitmemiş mi ola?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş olalım</i>	<i>gitmiş olmayalım / gitmemiş olalım</i>	<i>gitmiş olalım mı? / gitmiş mi olalım?</i>	<i>gitmiş olmayalım mı? / gitmemiş mi olalım?</i>

II.Çoğul kişi	<i>gitmiş olasınız</i>	<i>gitmiş olmayasınız/ gitmemiş olasınız</i>	<i>gitmiş olasınız mı?/gitmiş mi olasınız?</i>	<i>gitmiş olmayasınız mı?/gitmemiş mi olasınız?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş olalar</i>	<i>gitmiş olmayalar / gitmemiş olalar</i>	<i>gitmiş olalar mı?/gitmiş mi olalar?</i>	<i>gitmiş olmayalar mı?/gitmemiş mi olalar?</i>

Tablo 28

-mİş olaydı:

-*mİş ola* fiil çekiminin üzerine *İDİ* ek eyleminin ulanmasıyla oluşan bu biçimin örneklerine az rastlanmıştır. Bu örneklerden yola çıkarak *İDİ* ek eyleminin söz konusu fiil çekimine “pişmanlık” anlamı kattığını söylemek mümkündür. -*mİş ola* biçiminde iken *bitmişlik* görünüşüne sahip olan bu yapı, bulunduğu bağlama göre dilek ya da planlama anlamını kazanabilirken yapıya *İDİ* ek eyleminin ulanmasıyla bu anlam özelliklerini yitirir çünkü eylemin tamamen geçmiş zamana atılması söz konusu olur. Ortaya çıkan bu yeni biçimde, zamanında gerçekleşmesi istenen bir eylemin gerçekleşmemiş olduğu ve bu konuda artık yapılacak bir şey kalmadığı sezilir. Taramış olduğumuz metinlerde karşımıza çıkan örneklerde -*mİş olaydı* biçiminde çekimlenmiş yüklem yer aldığı cümleye, “belki” ve “herhalde” belirtecinin desteklediği ikinci bir olasılık cümlesinin eşlik ettiği de görülmektedir:

İki gece önce Zeki Osman Devecioğlu’na rastlamamış olaydım, belki sırf merakımı tatmin için evet derdim. (A.Kulin, GAY, 388)

Dün Handan’dan Bora’yı Çin’e götürdüğünü duymamış olaydım, o yalanlara yine kanardım herhalde ama... (A.Kulin, GAY, 411)

Belki başka şartlar altında karşılaşmış olaydık... (B.Uzuner, S, 296)

-mİş olmalı:

Karmaşık fiillerden öncelik fiillerinin tasarlama kipleriyle olan bir başka çekimi de olmak eylemi üzerine gereklilik kip eki -mAlI’nın ulanmasıyla gerçekleşir.

Bu birleşik fiil çekiminde genellikle olasılık anlamı ön plana çıkar ancak bu olasılık geleceğe dönük değildir. *Karmaşık fiil*in sıfat-fiilden oluşan bölümü olan *-mİş* morfemi burada etkisini gösterir ve birleşik fiil çekiminin geçmişe dönük bir eylemin olasılığından bahsetmesini sağlar. Bazı cümlelerde bu olasılık anlamı kesinliğe kavuşur ve tahmine dönüşür. Bu tahmin de yine geçmişteki bir olaya ya da duruma yöneliktir. Kimi örneklerde ise olasılıktan çok gereklilik anlamı ön plana çıkar. Bu anlam özelliklerinden hangisi ön plana çıkarsa çıksın *-mİş olmalı* çekiminde her zaman *bitmişlik* görünüşü vardır.

Haydar Ediskun, bu konuda “Yardımcı fiil gereklik kipinde bulunacak olursa temel eyleme kimi kez, **olasılık**, kimi kez de gereklik anlamı kazandırır: “Mektubum eline **varmış olmalı** (=ihtimal mektubum eline vardı, ya da, mektubumun eline varması gerekir.)... gibi.” (Ediskun 1984:241) şeklinde açıklama yapar.

Tufan Demir bu çekim için “Olmak eylemi gereklik kipinde çekimlenmişse, olasılık ve gereklik anlamlar ortaya çıkar.” açıklamasını yapar ve şu örnekleri verir: Şimdiye değin haberi *duymuş olmalı*. Telefona cevap vermediğine göre dışarı *çıkmuş olmalı*. Sen gelinceye kadar biz *hazırlanmış olmalıyız*. Bu hafta eylemleri *bitirmiş olmalıyız*.” (Demir 2006:350-354).

Yapmış olduğumuz taramalar sonucu karşımıza çıkan örneklerden yola çıkarak *-mİş olmalı* yapısının bağlam içindeki özelliklerini ve ne çeşit cümlelerde yer aldığını inceleyelim:

1. Bu yapının yüklem olduğu cümleler genellikle olasılık anlamı taşır ancak söz konusu olasılık gelecekte gerçekleşme ihtimali değil geçmişte gerçekleşmiş olma ihtimalidir. Yani bu olasılık cümleleri *bitmişlik görünüşüne* sahiptir. Olasılık anlamlı cümlelerin biçimine değinecek olursak bunlar genellikle bağlı cümle şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yani *-mİş olmalı* yapısının yüklem olduğu cümle “ki” bağlacıyla ilk yargının yüklemine söz konusu olan ihtimali güçlendirici ikinci bir yargıya bağlanabilir: *Genç mühendisin başını iyi döndürmüş olmalı ki, Nusret fazla geciktirmeden, bir-iki ay içinde evlenmek istiyordu.* (A.Kulin, AA, 31) Bir saat *geçmiş olmalı ki,*

sekreteri bitti kapıda. (A. Kulin, AA, 190) Mary'ye, Willie sersemi aşkı **tattırmamış olmalı** ki, kız bir yılı bulmayan bu flört devresinden sonra manastıra girmek istemiş. (A. Kulin, AA, 218) Aşağıda dervişler karınlarını doyurup afyonları da **yutmuş olmalılar** ki, dümbelek, zil, çingirak sesleri arasında naralanarak sema'a kalkmışlardı. (K.Tahir, DA1, 64) Ertuğrul'dan habersiz yapılan bu istemeği, Şeyh yollu **görmemiş olmalı** ki, kıza sormayı bile gereksemeden yaş küçüklüğünü ileri sürmüştü. (K.Tahir, DA1, 209) Alışar Bey tıklatmayı **duyuramamış olmalı** ki, harem kapısını yumruklamaya başlamıştı. (K.Tahir, DA1, 337) Gözcü de tutamayacağını **anlamış olmalı** ki, gemleri kasarak bineğini durduttu, telaşla çalındı. (K.Tahir, DA2, 439) Keseyi alıp kuşağına soktu, pala bıçağına baktı, **beğenmemiş olmalı** ki, Kel Derviş'in önüne attı. (K.Tahir, DA2, 549) Fukara oğlan komşuların öteberi verdiğini konaktakilere bildirmek istemiyor, **yasaklamış olmalılar** ki, biri görecekt diye ödü kopuyordu. (K.Tahir, DA2, 665) Baskıncılar bu yönü bataklık sanıp boş **bırakmış olmalılar** ki, kötü Pervâne'nin hesabı doğru çıkmıştı. (K.Tahir, DA2, 729) O anda beklenmedik bir şey oldu. Kedi **yorulmuş olmalı** ki bir ara durdu. (A. Ümit, MMİ, 53) Çocuklara da **tenbih etmiş olmalı** ki etrafımı alub eteklerimi öpmeğe:-Ka'immakam babamız... Bizi aç bırakma... Dedemizi işten çıkarma... diye bağrışmaya başladılar. (R.N.Güntekin, A, 110) Epeyce **kırılmış olmalılar** ki, şafak sökerken, yaralılarını bile toplamaksızın çekiliyorlar. (A.İlhan, YTB, 98) Aşılmaz bir engel, gözle görünmez bir duyar **kalmış olmalı** ki arada, Ümid Ersoy, 'sevgilisi' Yüzbaşı Demir'in Ankara'da yeniden kurulmuş 'devrimci' gizli bir komita tarafından İstanbul'un örgütlemesine yardımcı olarak gönderildiğini hâlâ bilmiyor. (A.İlhan, YTB, 261) Ankara Komitesi, Harbokulu'nun 21 Mayıs sessiz yürüyüşünden sonra, olayların denetiminden çıkacağı korkusuna **kapılmış olmalı** ki, iki gün önce İrfan Paşa'nın 14 Mayıs Mahallesi'ndeki evinde toplanıp, 'tarihi' kararı veriyor. (A.İlhan, YTB, 329) Karşımda konuşup duran genç

adama nasıl boş **bakmış olmalıyım** ki, “İlhami Bey... İlhami Bey... Siz iyi misiniz?” dedi Bora. (A.Kulin, GAY, 82) Bilyelerden birini hızlı **atmış olmalıyım** ki, küçük cam top yuvarlanarak masanın altına kaçtı. (A.Kulin, GAY, 143) Yeni çıkan kitaplara baktım, dolanıp durdum dükkânın içinde, kitabı bir barışma armağanı olarak **azımsamış olmalıyım** ki hiçbir şey almadan çıktım, elektronik aletler satan bir başka dükkâna girdim. (A.Kulin, GAY, 223) Bu dersleri karısı ile birlikte kocası da **almış olmalıdır** ki Abdülkerim de karısına hiç bakmaz, onun söylediklerini işitmez, pişkin bir adam oldu!.. (M.Ş.Esendal, AiK, 65) Ayaşlı tutacağını **anlamış olmalı** ki, bu işe başladı. (M.Ş.Esendal, AiK, 196) Bu durumda tekrar kabilesinin başına geçmek ağırına **gitmış olmalı** ki, ailesini yanına alarak Antioch (Bugünkü Antakya) dolayına yerleşiyor. (O.Atay, T, 141) Ama kendimi yıllarca nasıl sıkılmış, nasıl baskı altında **tutmuş olmalıyım** ki, içimde bir nokta, hâlâ ince ince sızlar! (A.Kulin, BK, 15) Büyük bir suç **işlemiş olmalı** ki, Allah ona bir ceza verdi herhalde! (A.Kulin, BK, 49) O da **hatırlamış olmalı** ki, aynı anda ikimiz de gülmeye başladık. (A.Kulin, BK, 76) Kurtardılar! Günlerce komada kalmışım! Zamanım **gelmemiş olmalı** ki yırttım! (A.Kulin, BK, 110) Sokaktaki trafik de **azalmış olmalıydı** ki, kütüphanenin yanında asılı duvar saatinin tıkırtısını duyuyorduk sadece. (A.Kulin, BK, 156) İlhami de çocukça **bulmuş olmalı** ki, bana belli etmeden gülümsemişti. (A.Kulin, BK, 238) Geçenlerde, kendim istemediğim halde, beni Heyeti Sıhhiye'ye sevkettiler ve kaplıca tedavisine ihtiyacım olup olmadığını **sormuş olmalılar** ki, Heyet, bir ay kaplıca tedavisine muhtaçtır, yolunda cevap verdi. (N.Hikmet, PM2, 246) Bu evde doğru dürüst kahvaltı bile yok, tam bir tımarhane diye düşünüyordu mutlaka, ama **acıkmiş olmalı** ki ses çıkarmadan uslu uslu yemeye başladı. (Z.Livaneli, KH, 137) Sesimdeki değil ama kafamdaki kararlılığı **anlamış olmalı** ki birden kızı bıraktı, kalktı. (Z.Livaneli, KH, 161) Bu duygu boşalması biraz iyi **gelmiş olmalı** ki, neler yapmam gerektiğini düşünmeye başlayabildim. (Z.Livaneli, KH,

267) Kızın kendinden emin tavrı Ali'nin de tuhafına **gitmiş olmalı** ki durumu anlamaya çalışarak, benim gibi sessizce ev sahiplerini izlemekle yetindi. (A.Ümit, İH, 176) Beni baştan aşağı bir süzdü, kılık kıyafetime baktı, evine davet ettiğine **pişman olmuş olmalı** ki, elini dostça bir tebessümle omzuma vurarak: "Bu akşam konuşup bir çare buluruz, aldırma!" dedi." (S.Ali, KMM, 13)

2. –*mİş olmalı* çekiminin sonuna –*Dİr* bildirme eki gelebilir bu ekin varlığı olasılık anlamını güçlendirir: Şefik Bey her sabah onun odasına gidip ağlayarak, her rasgeldiğine paralarını yediklerini anlatarak İskender'i biraz korkutmuş, **yıldırılmış olmalıdır** ki, son günlerde ona biraz para verildiğini Ziyet bana anlattı. (M.Ş.Esendal, AiK, 201) Hiç değilse gece yarısı ve kabil olmadığı takdirde sabaha karşı mutlaka evinde bulunmalı ve mutlaka yatağına **girmiş olmalıdır**. (Y.K.Karaosmanoğlu, K K, 16) Bir kere beni kırıp gittikten sonra da oradan mektup yazmak ona **ağır gelmiş olmalıdır!** (M.Ş.Esendal, AiK, 219)Sanki eserini dört yüz elli bin defa niçin bastırdın? Diye itiraz edecek oldular. Efruz Bey başını salladı:-Bunda bir gazez var. Benim eserimden hiç kalmamış, hepsi satılmıştı. Düşmanlarım namımı kirletmek için bir plan yapıp tekrar **bastırılmış olmalıdırlar**. (Ö.Seyfettin, EB, 153)
3. Bu yapıda ve buna benzer cümlelerde olasılık anlamını pekiştiren "herhalde" belirtecine yer verilebilir: Başına gelenler de herhalde sinirlerini çok **bozmuş olmalı** ki, bugün hiçbir savcıyla insanın başını derde sokmayacak(ve edebî zevk bakımından oldukça tenkite uğrayacak) masum bir şiir yüzünden Kıbrıs'a sığınmış. (O.Atay, T, 142) Bir karlı gün olacak ki herhalde, seni yokuştan karlara basarak inmiş **görmüş olmalıyım** ki, kar, Kadıköy'deki ev ve sen böyle birbirinize karışıyorsunuz. (N.Hikmet, PM, 128) Sen herhalde şimdiye kadar, bir mektubumu daha **almış olmalısın**. (N.Hikmet, PM2, 266)Herhalde Ludmilla da bu "varlığı" **merak etmiş olmalı** ki, Mehmet'in ısrarına dayanamamış ve orman kıyısındaki geçici çarşıya gitmişler. (Z.Livaneli, KH, 175)

4. Taramış olduğumuz metinlerde çoğunlukla *-miş olmalı* yukarıda bahsi geçen yapıda cümlelerin yüklemine yer almıştır. Buna benzer bir olasılık anlamını sıralı cümlelerde de görmek mümkündür. Bu yapıda cümlelerde arada “ki” bağlacı olmasa da olasılığı güçlendiren ikinci bir yargı bulunur: *Alnındaki yara kapanmaya yüz **tutmuş olmalı**, kafasını çepçevre saran sargıları çıkardılar.* (A.İlhan, YTB, 140) *İçim **geçmiş olmalı**, dalmışım, sonra keskin bir fren sesi ve gümmm!* (A.Kulin, GAY, 403) *Hüsam belleklerimize haydut kimliğiyle **kazınmış olmalı**, kendinden uzun olanları dahi sindirmeyi, cılız olanlarımızı dövmeyi ve kızları ağlatmayı okuldan ayrılana dek sürdürdü.* (A.Kulin, BK, 34) *Sarışın kadın o arada başucu masasında duran bilgisayarı **görmüş olmalı**, birden o yana atılıp bilgisayarı kaptı.* (A.Kulin, BK, 247) Bu cümlelerde görünmeyen ama aslında anlamı gizli olarak orada bulunan bir “ki” bağlacı vardır diyebiliriz.
5. Olasılığı güçlendiren yargı, cümlelerin başında yer alıp –e göre edatıyla temel yargıya bağlanabilir: *Yoldan çıktığına göre ilhamını **kaybetmiş olmalısın.*** (O.Atay, T, 61) Taramalarımızda bu biçimde cümlelerin sadece bir örneğine rastlanmıştır.
6. Olasılığı güçlendiren ikinci bir yargının bulunduğu bağlı veya sıralı cümle kurulmadan da *-miş olmalı* çekimi tek başına yüklem olarak olasılık anlamı içerebilir. Bu cümlelerde *olmak* eylemi üzerindeki –*mAlI*, –*Abİl* ile aynı anlamdadır: *İçindeki ses, ‘Peri kayıp olduğuna göre, evde sadece cin **kalmış olmalı!**’ diye onu dürtüyse de, o yine “tövbe ya hu!” diye bu düşünceyi kovdu.* (B.Uzuner, S, 269) *İkinci günde ışık böyle **yaratılmış olmalı.*** (A.H.Tanpınar, SAE, 207) *Tabii bir de sıcak başıma **vurmuş olmalı...*** (B.Uzuner, S, 138) *Yanımda şirketin bana verdiği kart, çalışma izni gibi belgeler vardı, onları gösterdiğim zaman mahcup olacaklardı, gişedeki genç memur bir salaklık **yapmış olmalı** diye düşünüyordum.* (Z.Livaneli, KH, 238) *Katiller **atmış olmalı**, cesedi bırakıp kaçarken...* (A.Ümit, İH, 13)
7. *-miş olmalı* yapısı içeriğindeki olasılık anlamı sebebiyle soru cümlelerinde kullanılır. Bunu nerede ***okumuş olmalıyım*** size göre?

(O.Atay, T, 109) ya da soru cümlesinin hemen arkasından gelebilir: *Dağda beraber değil miydik? Dağda mı? Dağa iki yıldır çıkmıyorum, olamaz. O halde Termos'ta görüşmüş olmalıyız.* (O.Atay, T, 334)

8. Bazı cümlelerde hem olasılık hem gereklilik anlamı vardır. Örneğin *Öğretmenimiz dershaneden çıkmadan, —Herhalde bizim lise müdürü, bu acı olayın azabını bütün ömrünce çekmiş olmalı... İşte buna vicdan azabı denir, dedi.* (A. Nesin, ŞÇH, 73)cümlesinde “vicdan azabı çekmiş olma ihmali”nden çok bu duyguyu yaşamış olmasının “gerekliliği”nden, yani doğal olanın bu olduğundan bahsedilmektedir. Bir başka örnek inceleyelim: *“Bir ara, nasıl oldu bilmiyorum, tabanca sesine benzer bir patlama işittim olur mu canım, yanılmış olmalıyım derken, bir daha, bir daha...”*(A.İlhan, YTB, 304) cümlesinde hem “yanılmış olma ihtimalim var” hem de “yanılmış olmam gerekir, yanılmış olsam daha iyi olur”, “mevcut durumda böyle olması gerekir” anlamı sezilmektedir. Bu gibi cümlelerde hem olasılık hem gereklilik anlamı bir aradadır. Daha doğrusu olasılığa dayalı varsayımsal bir çıkarımdan gereklilik doğar: *Sizinle arası nasıldı acaba? Bu ölüm ikinizi yaklaştırmış olmalı.* (A. Kulin, AA, 216) *Belki Yekta şiirlerinde serzenişte bulunmuş olabilir. Eğer yaptıysa bile üstü kapalı yapmış olmalı, çünkü ne Demir, ne de ben fark ettik.* (A.Ümit, İH, 240) *Sayın Savcım, şimdiye kadar katilin kim olduğunu anlamış olmalısınız ama izninizle ben yine devam edeyim.* (Z.Livaneli, KH, 308)
9. *—miş olmalı* yapısının tam olarak gereklilik bildirdiği cümleler de vardır. Bu gereklilik anlamı varsayımsal bir durumun aktarımında karşımıza çıkabilir. Örneğin *“Saçların mutlaka örülmüş olmalı/Mektepli bir kıza benzemelisin/Aklında kimbilir kimden bir mısra/gözlerin nur gibi parlсын saadetten”*(A.İlhan, D, 113) ve *“koluma dostoyevskiy girmiş olmalı yanımda sen olmalısın”* (A.İlhan, YS,43) *zili duyduğum kesin/birisi çalmış olmalı/gelen yoksa ben miyim/ kırk yıl daha genç/polisten bırakmışlar* (A.İlhan, ASD,104)gibi şiirlerden alınmış örneklerde olduğu gibi bir hayali

betimleyebilir ya da “*Edemiyorum. Buna tahammül etmek için ya bulunduğu yere adamakıllı kök salmalı, yahut da hayatı çok zengin olmalı. Yani kâfi derecede yaşamış olmalı. Halbuki ben...*” (A.H.Tanpınar, H, 125) örneğinde olduğu gibi teorik seçenekler sunarken bu yapıya başvurulabilir.

10. *-mİş olmalı* yapısının içeriğinde yer alan *-mİş* sıfat-fiilinin etkisiyle ister olasılık ister gereklilik bildirsin geçmişte tamamlanmış bir olaya ya da duruma işaret eder demiştik. Bununla beraber yukarıda bahsedilen gereklilik anlamında bir cümlemin geleceğe dönük olması da mümkündür. Örneğin “*Bir dakika sonra köşeye varmış olmalıyız.*” (O.Atay, T, 566) cümlesi gelecekte gerçekleşmesi gerekli olan bir eylemden bahseder ancak gelecekte bir belirleme noktasında eylemin ilgili sınırı aşılmış olması gerekmektedir. Sonuç olarak bu yapıdaki eylemler daima *bitmişlik* görünüşe sahiptir.
11. Bazı örneklerde olasılıktan daha güçlü bir çıkarım oluşur ve tahmin anlamı ağır basar. Örneğin “*Sen mutlaka bir baharda doğmuş olmalısın, toprak uyanırken*” (N.Hikmet, PM, 201) cümlesinde olduğu gibi “mutlaka” gibi belirteçlerin desteği de olabilir. Bu tahmin anlamı iki ayrı zaman içerir: Birincisi, *-mİş olmalı* yapısındaki *-mİş* sıfat-fiilinin etkisiyle zaman geçmişe kayar ve bu fiiller geçmişteki bir olayı da durumu tahmin eder. Yani geçmişteki bir belirleme noktasında ilgili sınırın aşılmış olduğu üzerine bir tahmin vardır: *Hay Allah! Tabur Karargâhına, brifinge gitmiyor muydum? Evet, gökte kum gibi yıldız kaynıyordu. Bu sargılar nereden çıktı öyleyse? Ohooo, mummyadan farkım kalmamış, kafam, bacaklarım, her yanımda sargı! Yaralanmış olmalıyım. Muhakkak. Dur hele... Öyle ya, çadırın kapısını açmamla havaya savrulmam bir olmuştu, demek o sırada...* (A.İlhan, YTB, 131) *On dokuz yaşındayken o günlerde yavaş yavaş yükselmeye başlayan Doğu romantizmi sonucu çıktığı bir yolculuk onu İstanbul’a getirmiş olmalı.* (O.Pamuk, İ, 67) *O halde katiller kurbanları uyuşturarak kaçırmış olmalılar...* (A.Ümit, İH, 192) *Yok, göçebe değildir, Ertuğrul Bey... Eskiden göçebeyse de, boşlamış*

olmalı çoktan...(K.Tahir, DA1, 14) *Dün gece yine geç gelmiş olmalı* komşuya “seans”a çıktığı için. (A.Kulin, GAY, 39) *Yayınevine gelmişti. O zaman görmüş olmalısın.* (A.Kulin, GAY, 161) “*Senin şansın yaver gitmiş olmalı.*” (A.Kulin, GAY, 180) *Aman Tanrım, dedim içimden, Hüsam denen adam ben gittikten sonra kapısına dayanmış olmalı, kim bilir neler oldu?* (A.Kulin, GAY, 339) *Handan aniden gelince onu balkona saklamış olmalı.* (A.Kulin, GAY, 420) *Sırtımız bu duvara dönük oluyordu. Yine de alanda durunca görmüş olmalıydık. Defalarca görmüş olmalıyız; defalarca kızla adamın, Miss Smidt’le gazetecinin, herhalde Graham Greene’in kendisi olan yazarın ayrıldıkları yerden geçtik, defalarca Amerikan, Fransız, Rus bölgelerinin sugözünden.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 219) *Ben anamın bir kalbi olduğunu ancak, atışını saat gibi tık tık duyduğumda bilmiş olmalıyım. Rahmindeyken. Keşke hep orada kalsaymışım.* (A.Kulin, BK, 207) İkincisi, bu tahmin anlamının zamanı şimdiki zamandır ancak burada şuna dikkat etmek gerekir: Tahminin yapıldığı zaman konuşma zamanıdır ancak tahmin edilen eylem yine ilgili sınırını aşmıştır, *bitmişlik* görünüşüne sahiptir: *Bugünlerde birinden biri dönmüş olmalı.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 138) -Ne var?- Hiç...- Bu gürültü...-Uşak bir şey devirmiş olmalı...-Fakat... (Ö.Seyfettin, EB, 106) *Mendiliyle yüzünü kurulayıp, ekliyor: — ...buralarda bir lavabo bulunur mu, şafii köpeğine dönmüş olmalıyım.* (A.İlhan, YTB, 320) *Nadide, bana limon sıksın, yine tansiyonum fırlamış olmalı...* (A.Kulin, GAY, 396) *Şuralarda bir yerde olmalı, diyecekler. Hizmetçi kaldırmış olmalı, diyecekler.* (O.Atay, T, 621) “*Doksanını geçmiş olmalı!*” diye düşündü. (O. Pamuk, CBVO, 181) *gerçi süleyman’ın deli’ye çıkmış adı/hem-vebali kendi boynuna-/ senelerce kaçakçılık da yapmış/lâkin hayli zamandır vukuat çıkarmadı/gayri bir şahan gibi yaşamıyor/kocamış olmalı kocamaz gönül/yalnız vakit vakit ağzında dolaşıyor/ eskiden çağırdığı bir eşkiya türküsü* (A.İlhan, D, 35) *kesildi birdenbire suyun şırıltısı/başka tarlaya çevirmiş olmalılar/çakallar sesleniyor dereden/ yıldızların bahçesi çiçek çiçek*

(A.İlhan, D, 38)Yassıca köyüne kaynımın düğününe gitmiştik, orada kaldık. O gece **gelmiş olmalı**. (Z.Livaneli, KH, 208)

12. Söz konusu tahmin anlamı, genellikle duygu durumların, ya da soyut düşüncelerin bilinmediği cümlelerde vardır: *Mektubu hem çok romantik, çok soylu, hem de işte bu özellikleri nedeniyle bizim dünyamıza ait olmayan bir incelik gibi görmüş olmalıyız.* (T.Kiremitçi, GKÇS,42) *Zamanın gelgiti içinde biraz evrilip çevrildikten sonra belleğin tavan arasına kaldırılmış olmalı.* (T.Kiremitçi, GKÇS,80) *Lise dergileri, yerel Sakarya ve İstiklal gazetelerindeki röportajlar, Fırat'tan "genç yetenek" diye bahsedip annemi gözyaşına boğan küçük eleştiriler... İlk sarsıntı, bunlar yollanırken atlatılmış olmalı. Sonra gerisi geldi tabii: Kitaplar, küçük ve anlamlı eşyalar, giysiler, hatta yatak takımları... (T.Kiremitçi, GKÇS,90)Onun gibi biriyle tanışmış olmak, beni olduğu kadar Arda'yı da mutlu etmiş olmalı.* (T.Kiremitçi, GKÇS,179) *Koleksiyonun uçsuz bucaksız olabilme ihtimalini sezdikten sonra tıpkı bir müze düşleyen koleksiyoncu gibi, bütün bu tuhaf bilgiyle bir İstanbul ansiklopedisi yapabileceği gibi çok yaratıcı bir düşünceyi aklından geçirmiş ve o andan itibaren de bilgi koleksiyonunun eşyamsı yanını hissetmiş olmalı.* (O.Pamuk, İ, 155) *Gidenler gelenlere bakamıyor: 'Zizi Yüzbaşı' bu yığılmayı garipsemiş olmalı, bir ara şakaya vurdu: -Oğlum, dedi, iyi ki Çinlilerin uçakları yok, hava hâkimiyeti bizde, bu kalabalığı pamuk gibi atarlardı ha! (A.İlhan, YTB, 76) Savunma Bakanı yüksek komutanları niye toplasın, istifalar dikkatini çekti, "Bunlar yine rahat durmuyor" diye düşünmüş olmalı, ister misin biz memleketi kurtaralım derken... (A.İlhan, YTB, 288)Yıllarca bekledikten sonra, günlük tutmak gibi sevimsiz bir işe bir önseziyle girişmiş olmalıyım.* (O.Atay, T, 594) *Duyularım zayıflamış olmalı.* (O.Atay, T, 617) *Bilmiyorum, biraz çekinmiş olmalıyım.* (A.Ümit, İH, 159) *Bu kadın, üst üste üç oğlan doğurduğuna göre, oğlan doğurmaya alışıktır diye düşünmüş olmalı.* (A. Nesin, ŞÇH, 76) *Bu teyze, onu çok sinirlendirmiş olmalı.* (O.Atay, T, 447)

13. Olumsuz şeklin iki örneğine rastlanmıştır ikisinde de sıfat-fiilde olumsuz eki bulunan şekil tercih edilmiştir: *Hiçkimsenin bilerek yaptığı kötülüklerin acısından kurtulamayacağını o zaman algılamamış olmalıyım.* (B.Uzuner, S, 126) *Nevzat üşengeçliğinden sizi anlatmamış olmalı.* (A.Ümit, İH, 105)

-miş olmalı yapısının şahıslara göre fiil çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş olmalıyım</i>	<i>gitmiş olmamalıyım / gitmemiş olmalıyım</i>	<i>gitmiş olmalı mıyım?/ gitmiş mi olmalıyım?</i>	<i>gitmiş olmamalı mıyım?/ gitmemiş mi olmalıyım?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş olmalısın</i>	<i>gitmiş olmamalısın /gitmemiş olmalısın</i>	<i>gitmiş olmalı mısın? /gitmiş mi olmalısın?</i>	<i>gitmiş olmamalı mısın?/ gitmemiş mi olmalısın?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş olmalı</i>	<i>gitmiş olmamalı /gitmemiş olmalı</i>	<i>gitmiş olmalı mı? /gitmiş mi olmalı?</i>	<i>gitmiş olmamalı mı?/gitmemiş mi olmalı?</i>

I.Çoğul kişi	<i>gitmiş olmalıyız</i>	<i>gitmiş olmamalıyız /gitmemiş olmalıyız</i>	<i>gitmiş olmalı mıyız? /gitmiş mi olmalıyız?</i>	<i>gitmiş olmamalıyız mı?/gitmemiş mi olmalıyız?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş olmalısınız</i>	<i>gitmiş olmamalısınız/ gitmemiş olmalısınız</i>	<i>gitmiş olmalısınız mı?/gitmiş mi olmalısınız?</i>	<i>gitmiş olmamalısınız mı?/gitmemiş mi olmalısınız?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş olmalılar</i>	<i>gitmiş olmamalılar / gitmemiş olmalılar</i>	<i>gitmiş olmalılar mı?/gitmiş mi olmalılar?</i>	<i>gitmiş olmalılar mı?/gitmemiş mi olmalılar?</i>

Tablo 29

-mİş olmalıydı:

-mİş olmalı fiil çekimine *İDİ* ek eyleminin ulanmasıyla oluşan birleşik çekimin *-mİş olmalı* biçimine benzer özellikleri vardır. *İDİ* ek eyleminin bu birleşik fiile katkısı eylemi tamamen geçmişe taşıması ve söz aktarımını sağlamasıdır. Bu özellik yapıyı öykü ve romanlarda kullanılır hale getirir.

Taramış olduğumuz metinlerde karşımıza çıkan örnekler doğrultusunda *-mİş olmalıydı* çekiminin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Geçmişe dönük olasılıkları aktarır: *Daha sonra Nişantaşı'na taşındığımızda annemin sık sık pasta almak için gittiği otelin pastanesinde de onları görmüş olabilirdim. Hatıracı diye andığım Abdülhak Şinasi Hisar da, tıpkı popüler tarihçi Koçu gibi sık sık Beyoğlu'na alışveriş etmeye, yemek yemeye çıkıyordu. Onlarla da*

karşılaşmış olmalıydım. (O.Pamuk, İ, 110) *Geciken Alışar Beyi gözlemeye çıkmış olmalıydı.* (K.Tahir, DA2, 436) *Kamagan, kayanın keskin köşesini kıvrılmış olmalıydı.* Orhan'ın arkasından yürüdü, köşeyi döndü. (K.Tahir, DA2, 675) *İnsanların arasından geçince kıyıda yatan biri kadın biri erkek iki ceset gördüm. Boğulmuş olmalıydı.* (A. Ümit, MMİ, 30) *Düğmeyi güç bela buldu. Şarabın dibini bulmuş olmalıydılar.* (T.Kiremitçi, GKÇS,121) *Henüz kimse kabul etmek istemese de, günler kısaltmaya başlamış olmalıydı.* (T.Kiremitçi, GKÇS,127) *Az sonra karşılaştık. Bana doğru yüzmüş olmalıydı.* (T.Kiremitçi, GKÇS,173) *Depolar bayram tatillerinde bile çalıştığı için haberi almış olmalıydılar.* (O. Pamuk, CBVO, 208) *Doğu soğuğu, şu Nişantaş'lı narin gövdeye iyice işlemiş olmalıydı.* (O. Pamuk, CBVO, 259) *Celâl Bayar'a yakınlığı olduğu için bakanlık almış olmalıydı.* (O. Pamuk, CBVO, 363) *Sırtımız bu duvara dönük oluyordu. Yine de alanda durunca görmüş olmalıydık.* Defalarca görmüş olmalıyız; defalarca kızla adamın, Miss Smidt'le gazetecinin, herhalde Graham Greene'in kendisi olan yazarın ayrıldıkları yerden geçtik, defalarca Amerikan, Fransız, Rus bölgelerinin sugözünden. (A.Ağaoğlu, RBVY, 219) *Takibattan kurtulmuş olmalıydı.* (O.Atay, T, 707) *Recep'le kaderimiz o günlerde örülmeye başlamış olmalıydı.* (A.Kulin, BK, 99) *Bu meydan okuyan yarı argo tavırlar, etkisini henüz üstünden pek atamadığı üniversite yıllarından kalmış olmalıydı.* (Z.Livaneli, KH, 53) *Hatice Hanım yemeğini vermiş olmalıydı ama o bağlı kalmaktan çok sıkılıyordu.* (Z.Livaneli, KH, 72) *Maktul Necdet Denizel, kıyıya yakın evlerde nem nedeniyle oluşan küf kokusunu lavantayla gidermeyi seçmiş olmalıydı.* (A.Ümit, İH, 23)

2. Birden fazla olasılığın bulunduğu durumlarda seçenek sunmak amacıyla karmaşık fiilin çift sıfat-fiilli biçimi tercih edilebilir: *Gençlik yıllarında, o hayhuy içinde bu durumu doğru değerlendirememiş ya da üzerinde yeterince düşünmemiş olmalıydım.* (A.Ümit, İH, 245)
3. Bu olasılıklar genellikle konuşma anına göre uzak geçmişte gerçekleştirmiş olma ihtimali olan eylemlerdir. Bu uzak geçmiş

kavramını “çoktan” belirteci destekleyebilir: *Joe çoktan boşanmadan vazgeçtiğini duymuş olmalıydı.* (A. Kulin, AA, 317) *Akşam yaklaştığı için, Demircan Ağasının nişanlısı çoktan gitmiş olmalıydı.* (K.Tahir, DA1, 128) *Osman Bey de, Kozpınar’daki işi, bu saatta çoktan bitirmiş olmalıydı.* (K.Tahir, DA2, 716) *Fırat, Esra’sıyla buluşmak için, çoktan çıkmış olmalıydı.* (T.Kiremitçi, GKÇS,44) *Bu arada Hilal, çoktan eve gelmiş olmalıydı ve hassas yavru, kim bilir merakından şimdi ne haldeydi?* (Ş.Y.Şenler, HS,371)

4. Bu cümlelere, olasılığı güçlendiren ikinci bir yargı “ki” bağlacıyla bağlanabilir: *Sarhoşluğundan Bora’nın dudaklarının boynuma değmesiyle sıyrılmış olmalıydım ki, kendi odamın kapısına anahtarı hiç zorlamadan soktum.* (A.Kulin, GAY, 143) *Sıkıntıyla yüzümü buruşturmuş olmalıydım ki babam: ‘Bir haftaya kalmaz alışırsın, zamanla bizim evin bahçesindeki fesleğen kokusu gibi gelecek bu sana’ dedi.* (A. Ümit, MMİ, 60) *Kardeşini bulmaktan artık ümidi kesmiş olmalıydı ki artık “Ağabey” diye bağırmıyordu.* (R.N.Güntekin, YG, 204) *Timur’un keyifsiz ses tonu, onu hâlâ önemseydiği anlaşılan Defne’yi rahatsız etmiş olmalıydı ki, telefonu alıp Timur’un karısını yatıştırdı.* (B.Uzuner, S, 316) *Koşu bandının ayarı en yüksek hıza getirilmiş olmalıydı ki, aygır, modern lokomotifleri kışkırtacak bir süratle koşuyor, havayı ritmik olarak döven ayakları zorlukla görülebiliyordu.* (Z.Livaneli, KH, 164)
5. Olasılık anlamı “mutlaka” belirteciyle kesinliğe yaklaşır ve tahmine dönüşür: *Bu yazarlar arasında kendimi en yakın hissettiğim romancı Tanpınar ile annemin beni Beyoğlu’na ilk götürdüğü zamanlar mutlaka karşılaşmış olmalıydım.* (O.Pamuk, İ, 110)
6. Geçmişe dönük duygu durumların tahmininde kullanılır: *Tekkedeki kadınlar Bitinya ucunun işleriyle ilgilenmeyeceklerine göre, Şeyhleri karşısında, damatlığı geri çeviren Türkmen’in neler konuşacağını merak etmiş olmalıydılar.* (K.Tahir, DA1, 219) *Pervâne de ulaşamayacak sanılan tepelerin, birdenbire bu kadar yakına gelivermesinden ürkmüş olmalıydı.* (K.Tahir, DA2, 731) *Bu sık*

kıyafetli amcadan korkmuş olmalıydı. (O. Pamuk, CBVO, 36) *Bu esiri, izin alması için, sahibi her çeşit işkenceyle sıkıştırıp zorlamış olmalıydı.* (K.Tahir, DA1, 50) *Kızgınlığıma vermişti. Dün akşamki buluşmamızı son dakikada iptal etmemi Bora herhalde ona olan Bana gücenmiş olmalıydı.* (A.Kulin, GAY, 262) *O insanlar çoktan kendisinden bıkmış olmalıydılar.* (A.H.Tanpınar, H, 40) *Fakat bu kadar kuvvetle ve sabırla çağırabilmek için ne kadar yalnız olması lâzımdı? Hiç olmazsa başındakilerin hepsini dağıtmış olmalı idi.* (A.H.Tanpınar, H, 136) *O kadar hayattan uzak ve kendi âleminde, kendine yeter zannettiği ve öyle tanıdığı genç kadın şimdi onun içinde başka türlü canlanmış olmalıydı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 317) *Tasvir'in annesini teselli ederek, bütün bu anlattıklarını çıldırmadan ve sabırla dinleyen Ümit de herhalde şoka girmiş olmalıydı.* (B.Uzuner, S, 218) *Dün evine gittiğimizde, gelmeden önce haber vermeliydiniz diye bize çıkıştığını hatırlamış olmalıydı.* (A.Ümit, İH, 152) *Ev halkı, metanetle karşılamış olmalıydı Mukadder Kınacı'nın beklenmedik ölümünü.* (A.Ümit, İH, 176) *Neler hissettiğimi tam olarak bilmesede, bir şeylerin ters gittiğini anlamış olmalıydı.* (A.Ümit, İH, 228)

7. Söz aktarımında kullanılır: *Benim annemin anlattığına göre ise “o kadın, yani annesi, çok erken evlenmiş olmalıydı, çünkü annem, ağabeyimle beni, bizler üç ve beş yaşındayken Nişantaşı'ndan Maçka Parkı'na götürdüğü kış sabahları “bir genç kıza” benzeyen annesinin salladığı kocaman bir çocuk arabasında uyuklayan onu da görürmüş.* (O.Pamuk, İ, 304)

-mİş ol:

Öncelik fiillerinden *-mİş ol-* yapısının çekimler tablosunda inceleyeceğimiz son çekimi emir kipiyle olan şeklidir. (Bk. Tablo 10)

Emir kipi zaman bildirme özelliği taşımaz diye genel bir bakış açısı vardır. Ancak daha önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere tasarlama kiplerinde belli

belirsiz bir gelecek zaman vardır. (Bk. Zaman) –*mİş ol-* yapısının emir kipi çekiminde ise farklı bir zamansal ayrıntı vardır. Örnek üzerinden inceleyelim: “*Seni bu dünyada bir kere daha karşımda göreceğim olursam, ya da ablama veya ailesine yaklaştığını duyarsam, bugün dağıtmadığım kafanı o gün dağıtırım, **bilmiş ol!**” dedi.* (A. Kulin, AA, 295) Buradaki iç cümlede “bilmiş ol” yüklemi, eylemin konuşma zamanında gerçekleşmiş olmasını öngörmektedir. Tehdit anlamı içeren bu cümlede, bu ve bundan sonraki tarihlerde bu eylemin devamlılığının gereği vurgulanmaktadır. Bir başka örnek inceleyecek olursak: *Dönüşüm zaman alacak ama nihayet döndüğümde, daha önce de söyledim, mutlaka evden **ayrılmış ol.*** (A.Kulin, GAY, 411) Emir kipindeki bu cümlelerin zamanı geleceğe dönüktür ve gelecekte belli bir noktada eylemin ilgili sınırının geçilmiş olmasını emretmektedir. Yani eylemin başlangıç noktası şimdidir. Bu durumda –*mİş ol-* yapısının emir kipindeki çekimleri için konuşma anında ve devamında gerçekleşmesi gereken bir eylemi anlatır diyebiliriz. Sonuç olarak bu yapı, şimdi ve bundan sonraki zamanı kapsayan bir geniş zaman anlatımı sunar.

Yapıyı *görünüş* olarak inceleyecek olursak diğer *öncelik fiilleri* çekimlerinde olduğu gibi –*mİş* morfemi birleşik yapıya *bitmişlik* görünüşü katmaktadır. Yani örnek cümlemizdeki eylem konuşma anında tamamlanmış olmalı ve gelecek zamanda da *tamamlanmışlık* görünüşüne sahip olmaya devam etmelidir.

Yapmış olduğumuz incelemelerde ortaya çıkmıştır ki *karmaşık fiillerden öncelik fiilleri* diye adlandırdığımız –*mİş ol-* birleşik yapısının farklı çekimleri her ne kadar ortak özellikler taşıyor olsa da her çekimde, ek eylemle oluşan birleşik çekimlerde, soru biçiminde veya olumlu/olumsuz olma özelliğine göre bambaşka ince anlamlar kazanmaktadır. Dilbilgisi kaynaklarımızda bu ince anlamlara pek yer verilmemektedir. Haydar Ediskun, bu biçim hakkında “Yardımcı fiil emir kipinde bulunacak olursa, temel eyleme **yapmacıklık** anlamı kazandırır: “Sen, bunu **görmemiş ol!** (= görmezlikten gel)... gibi.” (Ediskun 1984:241) şeklinde bir açıklama yaparak kısa da olsa ince bir anlama değinir.

Zeynep Korkmaz ise “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri” adlı yazısında “*Ol-* yardımcı fiili kendinden önceki

fiilin –miş eki ile yapılmış isim-fiil şekli ile birleşerek, kendisi de 3. Şahıs emir kipinin olumsuz şekline girerek, -miş olmasın kalıplaşmış şekliyle ‘şüphe ve ihtimale dayanan bir imkân’da gösterir: *sizden önce bu kitabı bir başkası okumuş olmasın!* ; *postacı mektubu komşuya bırakmış olmasın* v.b. Sonuncu cümleyi birleşik fiilin cümledeki anlamı bakımından bir açıklamaya tabi tutarsak, bunu, ‘postacı mektubu komşuya bırakmış olabilir’ yahut ‘belki, postacı mektubu komşuya bırakmıştır’ şeklinde ifade etmek mümkün olur.” (Korkmaz 1959:109) açıklamasını vererek bu değişik anlam özelliğine yer vermiştir.

Bu bilgiler ışığında ve örneklerimiz doğrultusunda bu yapının kazanmış olduğu değişik anlam özellikleri daha ayrıntılı olarak inceleyelim:

1. Dilek ve dua cümlesi kurar: *Çaresizlikle çevresine bakındı: “Aman Rab-İsa, Notüs Gladyüs kulunu seversen **sürgünleşmemiş olsun!**”* (K.Tahir, DA1, 80) -Yok! **Geçmiş olsun!** *Nerden nereye bu gidiş?* (K.Tahir, DA1, 210) *Osman Bey elini Nurettin Beyin omzuna koydu: - **Geçmiş olsun** Beyim, yüzümüzden bunaldın biraz... Bağışla...* (K.Tahir, DA2, 455) *Sana da kardeşine de **geçmiş olsun.*** (A. Nesin, ŞÇH, 96) *Bak oğlum, sağ elinde bir parmak noksan. **Geçmiş olsun.** Fakat bu vaziyette ne kadar çalışsan güzel bir yazı sahibi olamazsın.* (S.Ali, KY,172) *O zamana kadar, kentimizi kuşatan duvarlar içimizi de **kuşatmış olmasın** da...* (A.Ağaoğlu, RBVY, 185) *Evinde kalması, rahat etmesi, mutlu olması için o kadar ısrar ettiği emekli tarih öğretmeni, yıllardır içinde bir süre yaşama, tarihini bilmediği yerleri bir ucundan görme hayalleri kurduğu Viyana’da bir cinayete kurban **gitmiş olmasın** da, ne olursa olsun!* (A.Ağaoğlu, RBVY, 266) *Haydi İdadi Müdürü de kendisi gibi kasabadaki vazifesini bitmiş görerek yola **çıkmuş olsun.*** (R.N.Güntekin, YG, 200)
2. Dilek bildiren “geçmiş olsun” kalıbındaki sıfat-fiilin pekiştirici görevli –ler eki sayesinde adlaştığı örnekler de vardır: *İlk önce ona, sonra sana bana büyük **geçmişler olsun.*** (N.Hikmet, PM, 63) *Hastalandığına çok ama çok üzüldüm. **Geçmişler olsun.*** (N.Hikmet, PM, 209)

3. Olasılık anlamı vardır: *Boğazın dirseğe yakın daraldığı yerde, dereye uçmuş olsun kula kısırak... Toros Ağa'nın türküsü birden parlayıp yankılanınca ürkmüş olacak hayvan... (K.Tahir, DA2, 544) Ses, seda yok. Dışarıya fırladım. Sofa, mutfak, damın üstü ahır. Yok, yok. Kümese bakıyorum yok. Bu saata kadar Emeti Kadın gelmemiş olsun... Kabil değil. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 154) Speare, hayatını kazanmaya, ister – Ibni Mahmut'a göre kargıcı başlıkla, ister- Ansiklopediye göre- matematikçilikle başlamış olsun, önemli olan, kabile tarihinde bu yaştan sonra yer almasıdır. (O.Atay, T, 139) Onun içindir ki, hiçbir yerde iktidar, velev ki kendi getirmiş olsun, fikrin peşinden gitmez. (A.H.Tanpınar, H, 344)*
4. İçeriğindeki olasılık anlamı sayesinde soru cümlelerinde kullanılır: “- Kaybedilmiş zamanın ardından buluşmamızın şerefine. -Zaman niye kaybedilmiş olsun ki? -Benim için öyle galiba.” (T.Kiremitçi, GKÇS,130) *On yıllık macera, kabil mi ki onda hiçbir eser bırakmadan geçip gitmiş olsun? (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 137) Hayatım niye rayından çıkmış olsun? (O. Pamuk, CBVO, 252) Siyah kaşları kalın ve düz, dişleri enli, ağızlığında yanmamış sigarası tebeşir beyazı bu garip kadın, ister misin onu dinlemediğini saptamış olsun? (A.İlhan, YTB, 162) Kim der ki bu bıçare yirmi seneye yakın bir zaman bir kadını sevmiş ve kıskanmış olsun... (A.H.Tanpınar, H, 61) Örneklerden de anlaşıldığı üzere bu cümleler bir yandan soru anlamı taşısa da bir yandan da söz konusu eylemin tam tersini kast etmektedir. Bunlara soru görünümü olumsuz cümleler diyebiliriz.*
5. Bazı cümlelerin içinde soru sıfatı, soru zamiri gibi soru sözcükleri bulunmadığı halde cümlenin anlamca soru cümlesi olmasını yüklemdeki –*mİş ol-* yapısının emir kipinde olumsuz çekimi sağlar: *Demin telefonda konuştuklarımı usullacık dinlemiş olmasın? (O.Kemal, M, 106) Gelmiş olmasın sakın kötü göze? Herhalde değmiş olacak nazar! (O.Kemal, M, 254) Sakın, yanılmış olmasın?” dedi Muhittin. Önen “Yok, canım! Siz de neler diyorsunuz!” diye mırıldandı. (O. Pamuk, CBVO, 118) Kore'den tanıyor muyuz: orada*

*nasıl kullandılarsa, burada öyle **kullanmış olmasınlar**?* (A.İlhan, YTB, 395)-*İskender'e sordun mu? Birlikte bir yere **gitmiş olmasınlar**?* -Yok, İskender görmemiş. (M.Ş.Esendal, AiK, 220) *Bu gerçekler, sana sevmeden seviyorum diye söylemeyi de **öğretmiş olmasın**?* (B.Yıldız, EŞ, 9) *Korkutmak için falan **kaçırmış olmasınlar** bayanı?* (B.Uzuner, S, 138)

6. Biçimce soru cümlesi olmadığı halde anlamca soru cümlesi olan bu gibi örneklerin çoğu “endişe” anlamı taşır: *Tekrar **kaçmış olmasın**?* (A. Kulin, AA, 301) -*Sakin... Kız boşduktan sonra **vurulmuş olmasın** Demircan?* (K.Tahir, DA1, 238)*Bunlardan biri bozulmuş, başına tatsız bir şey **gelmiş olmasın** sakın!* (O. Pamuk, CBVO, 233)*Konu komşu, “Çocuk sakın ince hastalığa **tutulmuş olmasın**” diye Nusret Ağa'nın kulağına bir şeyler çılatmışlar.* (C.Ş.Kabağağaçlı, ABB, 29) -*Sakin karısı ile **anlaşmış olmasın!*** (M.Ş.Esendal, AiK, 220) *Benim evlenmek üzere olduğumu sanıyordu, şimdi işin doğrusunu öğrendi mi? Sakın Nedim Bey **yazmış olmasın**?* (M.Ş.Esendal, AiK, 226) -*İhsan, sakın Afife'yi öldürmeği **kurmuş olmasın**...* (A.H.Tanpınar, H, 309)*Mutlaka gelecekti. Nasıl olur? Çantasını gözümün önünde hazırladı. Hotel des Etrangers'ye inecekti, sakın **gelmiş olmasın!**..* (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 50) *Ay ne orijinal düşünce! Sakın senin amirin Defne Kaman'ı **kaçırmış olmasın**, besbelli kadınları pek sevmiyor Komserim?* (B.Uzuner, S, 248)*Bilecik Tekfuru için gelip **istemiş olmasınlar**?* (K.Tahir, DA2, 631) Bu çeşit cümlelerin iki farklı görevi vardır: Birincisi duygu değeri olarak kaygıyı aktarmak, ikincisi yüklemdeki eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini sormaktır.¹¹⁴
7. Soru niteliği taşıyan bazı cümlelerde şaşırma anlamı vardır: -*Nasıl olur? diyordu. Sizin gibi bir zat, hastalığına uygun bir tek rüya **görmüş olmasın!** Bari bundan sonra biraz gayret etseniz...*

¹¹⁴ -miş ola fiil çekiminin olumsuz biçimi de aynı özelliği taşımaktadır. Bk.-miş ola

(A.H.Tanpınar, SAE, 116) *İkisini de aynı adam yapmış olmasın?*

(A.Ümit, İH, 87)

8. Öğüt cümlesi kurar: *Zira ki, söz âdeme perdedir, imdi **bilmiş ol** iy oğul, söz ulu nesnedir, sen dahi sözü ulu bil ki, gökten gelmiş nesnedir...* (K.Tahir, DA2, 769) *Ben de ona madem kendini öldüreceksin, Oktay Beye var da, onunla evlen de, böyle **ölmüş ol**...*(Y.Kemal, BBE, 156)*Öyle hazırla ki bütün değerler kendisinde mevcut bulunsun. Onlarla **doğmuş olsun**.* (A.H.Tanpınar, H, 306)
9. Cümlenin bulunduğu bağlama göre tehdit anlamı kazanabilir: *“Neden olmasın? Hem başka ülkeler görmüş, yeni insanlar tanımış olursunuz” demiş. Padişahın yüzündeki kara bulut dağılmış, belli belirsiz gülümseyerek: “Peki” demiş. “Ama söylediklerin çıkmazsa seni vezirlikten alacağım. Bunu da **bilmiş ol**.”* (A. Ümit, MMİ, 11)*Aksi takdirde hakkım sana helal olmaz, **bilmiş ol**.* (Ş.Y.Şenler, HS,454)
10. Uyarı cümlesi kurar: *Kimseyi beğenmediğim yok, fakat ben Ali’ye filan gitmem, bunu da **bilmiş olun!*** (S.Ali, KY,77) *“Bu seneki tarih öğretmeniniz hayalcinin teki, **bilmiş ol Yusuf**” dedi.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 48) *Sen de **bilmemiş ol**, çünkü, “Eğer bunu yenge öğrenirse bir daha yüzüne bakamam.” diyor.* (N.Hikmet, PM2, 95) *Fakat **bilmiş ol** ki ailen, seni zehirliyor.* (Ş.Y.Şenler, HS,281) *Bu hususta hiçbir itiraz da istemiyorum. Bunu da peşinen böylece **bilmiş ol**.* (Ş.Y.Şenler, HS,479)
11. Bir kalıp söz haline gelmiş olan “benden duymuş olma” ve “benden duymamış ol” söz öbeklerinde kullanılarak cümleye tembih anlamı katar: *Kahveye toplanmalarının sebebi, seni başlarından nasıl atacaklarını kararlaştırmak içindi. Benden **duymuş olma!*** (O.Kemal, M, 61) *-Onu burada herkes tanır. Siz gene benden **duymuş olmayın**, ne çok beyler gelirler. Buranın en temiz, en kıbar yeri orasıdır. - Faika’nın anası burada ev mi işletiyor? -İşletiyor ya! Ama Allah aşkına siz gene benden **duymuş olmayın**.* (M.Ş.Esendal, AiK, 128)- *Çalıştı ya, buraya yeni geldikleri zaman iki ay anaları bunları*

*çalıştırmış. Amma gene siz benden **duymamış olun**. Anasının ev işlettiğini de Faika hiç istemedi. (M.Ş.Esendal, AiK, 130)-Fuat karısını dövdü. Az daha gözünü çıkarıyordu. Ama siz benden **duymuş olmayın**; Faika sizin duyduğunuzu istemiyor. (M.Ş.Esendal, AiK, 217)*

12. Koşul- sonuç cümlelerinde yer alır: *Fakat Meveddet İstanbul'u bilmez ki onun hastalığına **tutulmuş olsun**, dedim. (R.N.Güntekin, A, 139)*
*"Yoo, babalar kızlara iyi başlık vereni bulunca yaşına bakmadan yollarlar kocaya, yeter ki âdet **görmüş olsun**."* (A.Kulin, GAY, 179)
*Yeter ki, sen böyle hem kültürlü hem de Allah'ını Kur'anını bilen, imanlı bir gence **düşmüş ol**...* (Ş.Y.Şenler, HS,115)
13. Bazen bu koşul-sonuç cümleleri sonucu bildirip koşulu sorar: *Bu kız kaç yaşında olmalı ki bunu muhacirlikte kocaya **vermiş olsunlar**? Yalan söylüyor, ama varsın söylesin! (M.Ş.Esendal, AiK, 13)* *Bu günahkâr dünyanın ahalisinden kaç kişi cennete gidebilecekti ki kudret uzun uzadıya hazırlık yapmak külfetine lüzum **görmüş olsun**...* (R.N.Güntekin, YG,23)
14. Sebep-sonuç cümlelerinde yer alır: *Bu yüzden, eve yolu uzatarak ve ayak sürüyerek dönerdik ki, **yatmış olsun**. (A.Kulin, BK, 11)* *Bir yerde düşüp **kalmış olmasın** diye gidip bütün tuvaletleri temizledim. (S.Ali, KMM, 113)* *Bir tanem, bütün dünyada tanınmış bir şair olmak isterdim, niye bilir misin kuzum inan ama, yalan söylüyorum, kaçamak yapmak istiyorum, tevil ediyorum zannetme, bütün dünyada tanınmış ve bütün dünyanın en büyük şairini **yaratabilmiş olsun** diye. (N.Hikmet, PM2, 184)*
15. Amaç-sonuç cümlelerinde amacı bildirir: *Biz söyleyelim de günah bizden **gitmiş olsun**. (R.N.Güntekin, YG, 131)* *Çocuklara bakayım üstleri **açılmış olmasın**. (B.Yıldız, EŞ, 21)*
16. Bir eylem gerçekleşirken eş zamanlı olarak esas amaçlananın dışında gerçekleşen ikinci bir eylemi anlatır: *Düşünüp taşınısın ve birkaç gün içinde sana cevap vermek suretiyle bana da bir **akıl vermiş olsun**.*

(N.Hikmet, PM, 264) *Ve elleriniz/bunu da öğrenmiş olun/harikulade*
(N.Hikmet, MİM, 347)

17. Kurgusal bir bağlam içinde yer alabilir. Bu kurgu, bir eylem ya da durum aslında öyle olmadığı halde öyleymiş gibi yapmak şeklinde olabilir: *-Kovarsak daha kötü olur Şefik Bey, senin için kovduğumuzu anlar, seni yolda çevirir, döver. O zaman ne yaparsın? -Benim için kovmuş olmayın! -Hem kovalım, hem de yalan mı söyleyelim!* (M.Ş.Esendal, AiK, 47) Ya da şiirlerde yer alarak bir hayal aktarabilir: *saçların örülmüş örülmüş olsun/ve beyaz ellerin geceye karşı çıplak /porselen tabakta yıkanmış kayısılar/yere düşmüş bir kitap bir şiir kitabı/ içinde hürriyetten bahseden mısralar*(A.İlhan, D, 113)
18. Gerçekte var olmayan bir durumu o şekilde algılanmasını aktarmak için bu birleşik yapı araya “gibi” edatı alır: *Memet’e iyi bak o benim oğlumdur. Ona bak beni görmüş gibi ol!* (N.Hikmet, PM, 54)
19. Emir kipindeki *-mİş ol-* çekiminin *İDİ* ek eylemi olarak yapılan birleşik çekimine sadece bir örnekte rastlanmıştır: *Murtaza Ferhat’ı tanımış ya, sakın Fen müdürü gelmiş olmasındı?* (O.Kemal, M, 180) Endişe anlamını taşıyan bu cümlede *İDİ* ek eylemi, yüklem bildirdiği eylemi geçmiş zamana taşımıştır.
20. Bu birleşik fiil çekiminin bütün şahıslarındaki örneğe rastlanmamıştır. Genel olarak ikinci ve üçüncü tekil şahıslardaki kullanımı yaygındır.

-mİş ol- yapısının emir kipindeki çekimi şahıslara göre şu şekildedir:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	-----	-----	-----	-----
II. Tekil kişi	<i>gitmiş ol</i>	<i>gitmiş olma/gitmemiş ol</i>	<i>gitmiş mi ol?</i>	<i>gitmemiş mi ol?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş olsun</i>	<i>gitmiş olmasın /gitmemiş</i>	<i>gitmiş olsun mu? /gitmiş mi</i>	<i>gitmiş olmasın mı?/gitmemiş</i>

		<i>olsun</i>	<i>olsun?</i>	<i>mi olsun?</i>
I.Çoğul kişi	-----	-----	-----	-----
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş olun</i>	<i>gitmiş olmayın/ gitmemiş olun</i>	<i>gitmiş mi olun?</i>	<i>gitmemiş mi olun?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş olsunlar</i>	<i>gitmiş olmasınlar / gitmemiş olsunlar</i>	<i>gitmiş olsunlar mı?/gitmiş mi olsunlar?</i>	<i>gitmiş olmasınlar mı?/gitmemiş mi olsunlar?</i>

Tablo 30

Mastar Ekleriyle:

Öncelik fiillerinden –miş ol- biçiminin *olmak* fiili üzerine ulanan *kip* ve *zaman* ekleriyle girmiş olduğu fiil çekimlerini ve bunların çeşitli anlamsal özelliklerini inceledikten sonra basit fiillerin olduğu gibi bu birleşik biçimlerin de fiilimsi olabildiklerini belirtelim.

Zeynep Korkmaz bu konuda “*Ol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil kök ve gövdeleri, fiil çekimine girmeden, tıpkı basit fiiller gibi ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ile genişletilerek birer ad, sıfat ve zarf gibi de kullanılırlar. Mastar ve sıfat-fiil biçimiyle iyelik ve ad çekimi ekleri de alırlar. Kullanımda kimi şekiller daha çok benimsenmiştir.” (Korkmaz 2009:808) açıklamasını yapar.

Tahsin Banguoğlu ise “Karmaşık fiil tabanlarından çok türlü yatık fiiller de teşkil edebiliriz ki bunlardan kimisi az, kimisi çok kullanışlıdır. Adfiil, sıfatfiil ve zarffiil olarak bunlar da basit fiillerden yapılanlar gibi sözdiziminde özel işleyişe sahiptirler. Burada yardımcı fiil yerine göre her türlü isim çekim ekleri de alır” diyerek “Bu adfiillerden *–mek* ve *–me* mastarlarını bu durumda çok kullanırız: *Liseyi bitirmiş olmak ilk büyük başarıdır. Üç yıl pratik görmüş olmanızı hesaba katarlar.*” (Banguoğlu 2007:486) örneğini verir.

Taramış olduğumuz metinlerde *-miş ol-* yapısının mastar ekleriyle olan şekillerine çok sayıda rastlanmıştır. Bu biçimleri cümledeki görevleri açısından inceleyecek olursak diğer isim-fiillerden farkı yoktur. Diğer mastar şekillerin aldığı tüm görevleri alabilir.

Örnekler doğrultusunda bu görevlere kısaca değinelim:

1. Cümlede özne olabilir. Örneklerin çokluğuna dikkat edecek olursak mastar haldeki *öncelik fiillerinin* cümlede özne görevinin oldukça yaygın bir kullanım olduğunu söylemek mümkündür: Geleneksel kültürle Batı kültürü arasında ve aşırı zengin küçük bir azınlık ile milyonlarca yoksulun yaşadığı kenar mahalleler arasında, sürekli göçlere açık ve **bölünmüş olması** İstanbul'da son yüz elli yılda kimsenin kendini bütünüyle evde hissedememesine yol açtı. (O.Pamuk, İ, 114) Ailesi içinse, sanırım **ölmüş olması** işlerine geldi. (A.Kulin, BK, 243) İşyerinde çalışan bir elemanı **çağırması** resmen işgüzarlıktı, hatta münasebetsizlikti. (A.Kulin, GAY, 79) Şefik Beyin de bir zaman Rusya'da **bulunmuş olması**, başını, gözünü yarararak biraz Rusça konuşması aralarında sanki bir hısımlık doğurdu, gurbette birbirini bulmuş iki hemşeri gibi yaklaştılar. (M.Ş.Esendal, AiK, 60) Sitâre'nin şimdiye kadar **gelmiş olması**, sahnede şarkı okuması lazım gelirdi. (S.F.Abasıyanık, K, 66) Fakat bunları unutturan hadise, yani onun bir adam **öldürmüş olması**, Şahinde'ye hiç de korkunç görünmüyordu. (S.Ali, KY,111) Bugünler onun geri **dönmüş olması** gerekiyordu. (A.Ağaoğlu, RBVY, 137) Her ne kadar Bela Bartok'un aynı biçimdeki aranjmanlarını kendisine gösterdimse de, İznik Konseyi ile ilk Ortodoks-Katolik uyumsuzluğu dışında Hristiyanlık dünyasının çok sesli müziğin gelişiminde bir uyum sağlamış olması ve dillerinde birçok Türkçe kelime bulunan Macarların bile bu konuda bizden kaçınılmaz bir ayrılığa düşmesi, onun kuşkularını artırıyordu. (O.Atay, T, 158) Ziya Tahiri'nin çok partili devreden önce **ölmüş olması**, onun hangi partiden olabileceği

hususunda bitmez tükenmez tartışmalara yol açmıştır. (O.Atay, T, 165) Şarkılarda, bu suçtan üstü kapalı söz edilmiş olması, bugüne kadar asıl delillerin ortaya çıkmasını önlemiştir. (O.Atay, T, 429) Bana gelince, esas fikri kendime ait olmasa bile, imzamı taşıyan bu eserin on sekiz dile tercüme edilmiş olması, bu dillerin gazetelerinde tenkit edilmesi, Van Humbert gibi bir âlimin sırf benimle tanışmak ve Ahmet Zamanî'nin kabrini ziyaret etmek için Hollanda'dan buraya kadar gelmiş olması, diyebilirim ki, hayatımın en önemli hâdiselerinden biridir. (A.H.Tanpınar, SAE, 11) Marx veya Engels'i okumuş olması lâzım! (A.H.Tanpınar, SAE, 51) Bilhassa tam bu fikir ortaya atıldığı zaman babamın benimle Naşit Bey'in kızını – çok küçük yaşlarımıza rağmen – nişanlamış olması bu düşüncüyü onda uyandırmıştı. (A.H.Tanpınar, SAE, 63) Bunu bizden evvel kimsenin düşünmemesi veya başka şekilde düşünmüş olması müsbet olmasına mâni midir, sanıyorsunuz? (A.H.Tanpınar, SAE, 245) Bu kadar mühim bir zatın unutulmuş olması doğru değil...(A.H.Tanpınar, SAE, 264) Evet, dilimin, duygularımın hakikat haline gelmiş olması benim için bir dereceye kadar başka insanlarda yaşamağa devam etmek sayılmaz mı? (R.N.Güntekin, YG, 46) Nihat Efendinin "Türbeleri yakmak lâzım" demiş olması sadece zevzekliktir. Bu husustaki şahadetler, bir delil kıymetini haiz olamazlar. (R.N.Güntekin, YG, 182) Bu küül hastasının, bir gece bu fikr-i sabiti mevki-i fiile koymuş, Kelâmi Baba türbesini yakmış olması neden müsteb'at görülsün. Gerçi onun türbeyi yaktığını gözüyle gören yoktur. Fakat onun gündüzleri bile atağını atmadığını bizzat söylediği mezarlık mahallesinde vaka gecesi iki defa akşam ezanından gece yarısından bir saat evvel sinsi sinsi dolaşırken görülmüş olması kâfi derecede kanaatbahş bir delil değil midir? (R.N.Güntekin, YG, 188) Çoktan gitmiş olması gerekiyor oğlunu almaya! (A.Kulin, BK, 164) Bugün edebiyat çevrelerinde çocuklar hedef alınarak, çocuk edebiyatının teşekkülü için bir mücadele verilmekte ve bu hususun hep ihmal edilmekte olduğu vurgulanırken yaklaşık 450 yıl önce böyle bir

eserin yazılmış olması gurur vericidir. (TD, 149) Dolayısıyla aynı bölgede Ordu'ya çok yakın başka bir yerleşme merkezi olan Trabzon'un, Trabzon'daki nüfusun ve nüfus hareketliliğin, ağızlarının araştırılması sırasında vazgeçilemeyecek bir kaynak eserin ele alınıp değerlendirilmemiş olması, önemli bir eksiktir, kanısındayım. (TD, 132) Memet'in de artık gezmeye başlamış olması üzerimde bir müjde etkisi yaptı. (N.Hikmet, PM2, 234) Zaten Orhun âbidelerinde gördüğümüz olgun dil o hale gelmek için uzun asırlar konuşulmuş ve hatta yazılmış olmak icap eder. (H.N.Atsız, TET,84) Örnekleri inceleyecek olursak mastar haldeki *öncelik fiillerinin* özne olması genellikle uzun ve edebî cümlelerde tercih edilmektedir. Birden fazla yargının ve karmaşık durumların tek cümleyle ifade edilmek istendiği durumlarda bu yapılara başvurulmaktadır. Bazı yazarların özellikle bu birleşik fiillerden daha çok yararlandığı dikkat çekmektedir.¹¹⁵ Bunu edebî bir üslup özelliği olarak kullanmaktadırlar. Edebî metinlerin dışında bir de kanun metinlerinde anayasa ve kanunnamelerde durumu daha özlü ama daha açıklayıcı bir şekilde anlatabilmek için bu yapıda öznelerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimiz üzere bu birleşik fiili özne olarak tercih eden yazar, okuyucunun zihninde hiçbir soru işareti bırakmayacak şekilde anlamsal ve zamansal odak noktaları belirtebilmektedir.

2. –mAk mastar ekini alan ve üzerine başka bir ek almamış olan *öncelik fiilleri* genellikle özne görevindedir: Eski hikâyeleri okumuş olmak, Fellini'nin filmini görmüş olmak, bir zamanlar şiirler söylemiş olmak, melale aşına bulunmak, hayatın herkese yaşanmak için verildiğini bilmek, bunlar hiçbir işe yaramayacak. (A. Altan, KSK,101) Dediğini dememiş olmak, elinde mi? (K.Tahir, DA1, 263) Üstüne başına gösterdiği özenle tanınan biri değilimdir. Yine de yeni tanıştığım birinin karşısında iki saat bu durumda oturmuş olmak

¹¹⁵ Çalışmamız sırasında bazı yazarların karmaşık fiilleri daha işlevsel bir şekilde kullandığı dikkat çekmiştir. Örneğin Nazım Hikmet, Attilâ İlhan gibi şair kimliği ön plana çıkmış olan ve Orhan Pamuk gibi eserlerinde edebî üslubuyla dikkat çeken yazarlarımız bu birleşik yapıların tüm özelliklerinden yararlanmaktadır. Hangi yazarın hangi amaçla karmaşık fiilleri tercih ettiği ve bunun yazarın üslubuna olan katkıları ayrı bir çalışma konusudur.

içime sıkıntı verdi. (T.Kiremitçi, GKÇS,39) Herhalde daha önce başka şiirler de okumuş olmak gerekirdi. (T.Kiremitçi, GKÇS,86) Ümid'in bana moral takviyesi, itiraf etmeliyim ki çok yüksek oldu. Fevkalâde yüksek. Sadece onu mesut edebilmiş olmak, kendi gözümden taşıdığım ehemmiyeti çok artırmıştı. (A.İlhan, YTB, 221)Buna inanmak için, bu genç kızın o genç adam tarafından bundan birkaç zaman evvel nasıl lakayt ve muhakkir bir muamele gördüğünü unutmuş olmak lazımdır. (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 68) Parti üyesi olabilmek için on sekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir. (A,37)

3. Ek eylem olarak cümlede yüklem olabilir. Örneklerin çokluğuna baktığımızda bu kullanımın da özne görevi kadar yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Türk dilinin genel cümle yapısında görülen eylemi sona atma eğilimi burada da kendini göstermektedir. Mastar halde de olsa hareket ve zaman bildirme özelliğini yitirmemiş bu sözcükler *idi*, *imiş*, *ise* ve *idir* ek eylemlerinden birini alarak cümlede yüklem görevini alırlar: *İki maktulün de ortak yanı paranın onları **değiştirmiş olmasıydı**. (A.Ümit, İH, 182)Önce etrafına bakındı, en iyi olasılık, onu kendinden başka hiç değilse bir kişinin daha **görmüş olmasıydı**. Başka olasılık, hâlâ rüya görüyor olmasıydı. (B.Uzuner, S, 89)Yalnız bir fark vardı ortada, o da evvelce çeşitli iskambil oyunlarının ve küçük kumarların oynandığı bu evde, bugün zaman zaman tartışmalı da geçse, saatlerce süren faydalı dîni sohbetlerin **yapılmış olmasıydı**... (Ş.Y.Şenler, HS,186) Tek ortak noktaları Amerikan ordusunda görev **yapmış olmalarıdır**. (A.Kulin, AA, 15) Tek anlayamadığı şey hanımının istemediği bir kişi için böylesine titiz bir hazırlığa **soyunmuş olmasıydı**. (A.Kulin, AA, 149) Aylin bu durumu anlayışla karşılamaya çalışıyordu ama tahammül edemediği, Joe'nun kafasını, West Hampton'daki evi satmaya **takmış olmasıydı**. (A. Kulin, AA, 240) Aylin'in canını sıkan bir başka şey de Bedford'da, evin altına hazırladığı muayenehanesine henüz hiçbir hastanın **gelmemiş olmasıydı**. (A. Kulin, AA, 241)Onun bütün talihsizliği kötü,*

kendini beğenmiş, sevilmecek bir herifi **sevmiş olmasdır!** (O. Pamuk, CBVO, 429) *Gelgelelim, o belâlı 28 Kasım gününden Üsteğmen Demir'in bir türlü unutamadığı, karanlık basıncaya kadar tepeyi ellerinde bulundurmaları değil, Kolordu Komutanlığı'nın emriyle Simin-ni yöresine çekilmek zorunda bırakılmış olmalarıdır.* (A.İlhan, YTB, 63) *Onca hemşerilerinin bu kadar geri kalmalarının sebebi, kendisi gibi gezip görmemiş olmalarıdır.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 32) *İskender Bey bu komşularla nasıl tanıştı bilmem. Bildiğim onlara pek tez alışmış olmasıdır.* (M.Ş.Esendal, AiK, 62) *İşin garibi, adamın ilk karısının kısırlığına hakikaten inanmış olmasıydı.* (A.H.Tanpınar, H, 87) *Hayret edilecek nokta, üç kocasından da kendisinin istemesiyle ayrılmış olmasıydı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 225) *Kerim'in asıl şaştığı, böyle çekişmeli toplantılarda herkesten önce gelen, öfkeleri yatıştırıp çatışmaları kolayca uzlaştıran, Ertuğrul Beyin kan kardeşi, Akçakoca'nın görünmemiş olmasıydı.* (K.Tahir, DA1, 168) *Sebebi de zihnimin başından itibaren hep cep saatime takılmış olmasıydı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 353) *İlk saptayabileceğimiz şey George Sand'ın romantik yazarların yaptıkları geleneksel Doğu gezilerine çıkmamış olmasıdır.* (TD, 146) *Doğu Karadeniz bölgesi ile ilgili birçok yazı ve kitabın künyelerinin aktarıldığı bibliyografyada, bence en önemli eksik, Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız ile Ünsal Üstün tarafından hazırlanan "Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları" başlığını taşıyan çalışmanın görülüp değerlendirilmemiş olmasıdır.* (TD, 132) *Gök Türklerin diğer büyük bir ehemmiyeti de bunların kendileri hakkında ilk defa eser bırakmış olmalarıdır.* (H.N.Atsız, TET,19) *Destanın fakir olmasının bir sebebi de teşekkülünden hemen biraz sonra Çin tarihçileri tarafından tesbit olunmuş olmasıdır.* (H.N.Atsız, TET,69) *Dokuz Oğuz-Uygur destanının başlangıç rivayetindeki tarihî hakikat bunların eski Kunlardan inmiş olmasıdır.* (H.N.Atsız, TET,76)

4. Birden fazla yüklem aynı ek eyleme bağlandığı örneklerle de rastlanır: *Asıl hazini, ihtiyar halanın kardeşine bu evleri ve*

mobilyaları olduğu gibi saklamak için her türlü fedakârlığı yapmış olması, bir pansiyon işleterek, ömrünün sonunda kadar dantelâ örerek hayatını kazanması idi. (A.H.Tanpınar, SAE, 161) *Çekinmesinin başlıca nedeni, bir tarihte kapıcı Ferhat'a ceza yazdırmış olması, bir de herifin disiplininin sıklığı, yanlış bir harekette bulunmamasıydı.* (O.Kemal, M, 311)

5. Ek eylemin geniş zamanı –Dir ekinin düştüğü yüklem de vardır: *Kötü olan şey, benim, bu kadar rahat, tasarladığım hayata bu kadar yakın hissettiğim bir günde, onun ölüme bu kadar yaklaştığı olması.* (O. Pamuk, CBVO, 69)
6. İsim çekim eklerinden ismin yükleme hali ekini alarak cümlede nesne görevinde bir söz öbeği oluşturabilirler: *Bir zaman anası ölen kızı Ayaşlı için istemiş, kızın da başkasına varmış olmasını* delil tuttular. *Bunun bir kaza olduğu kimseye anlatılamadı.* (M.Ş.Esendal, AiK, 31) *Hatta en şiddetli kıskançlık nöbetleri içinde kıvrandığı şu anda bile, bir yandan da tamamen zıt düşen bir hisle, aile saadeti namına onun karşısına aşkların en büyüğü ile bağlı olmasını, kendisini tamamen unutmuş olmasını* dilemekteydi. (Ş.Y.Şenler, HS,321) *Hayır! Sanki Nevzat, bu dünyada her şeyin bu kadar tabii olmasını istemiyormuş gibi, Selma'nın bir seyahate çıkmış olmasını* hazmedemiyordu. (P. Safa, SVG, 119) *Demokrat Parti Meclis Grubu 'ciddi şekilde' rahatsızmış bu yüzden. '...zaten Mükerrer Sarol'un nüfuz ticareti, Fatin Rüştü'nün döviz komisyonu canlarını sıkıyor mu 'baba'? 'belki de partinin ikiye bölünmüş olmasını' hazmedemeyecekler.* (A.İlhan, YTB, 224) *Bu kadar güzel bir kadının kendi hayatına girmiş olmasını* bir türlü anlamıyor, hele talihe hiç güvenmiyordu. (A.H.Tanpınar, H, 157) *Sonra birdenbire, eğlence ümitlerini boşa çıkartmış olmasını* affetmiyormuş gibi: -Birader, sen de etraftan öyle bir çekildin ki... (A.H.Tanpınar, H, 332) *Geçen yıl üçüncü sınıflara Birinci Viyana Kuşatması'nı anlatırken, o yerleri görmüş olmayı* öyle istemiştin ki, pek canım çekti. (A.Ağaoğlu, RBVY, 59) “*Şu anda, sana güzel bir söz söyleyebilmek için, on bin kitap okumuş olmayı*

isterdim.” dedi. (O.Atay, T, 113) *Bütün günlerini toprakla uğraşarak geçiren iki kardeşten, aşağıdaki mısraları yazmış olmalarını nasıl bekleyebiliriz.* (O.Atay, T, 173) *Abdüsselâm Bey bu hâle içten içe üzüliyor, gizlice daima temenni ettiğini söylediği hürriyetin evini böyle insansız, çocuk şamatasız birakmış olmasını bir türlü anlamıyor, konağın gittikçe sırtında ağır basan masraflarını çok münasebetsiz bir yük buluyordu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 42) *Zaten ona yaptığım adaklara, yaktığım mumlara rağmen annemin yine ölmüş olmasını, evliya olsun veya olmasın onu daha o zamanlarda kendisine affetmemiştim.* (A.H.Tanpınar, SAE, 58) *Çünkü bu haşarı çocuk halasının kendileri yüzünden evlenmemiş olmasını bir türlü affetmiyor, onun yarım kalmış hayatından içten içe kendisini suçlu tutuyordu. Ona göre bir kadının behemehal evlenmesi lâzımdı. Aksi tam bir felâketti. Bu yüzden benim halamın o yaşta evlenmiş olmasını beğeniyordu.* (A.H.Tanpınar, SAE, 163) *Hiçbir kabahatim olmasa, hayatlarına karışmış olmayı kendime affedemiyorum!* (A.H.Tanpınar, SAE, 288) *Tabiata gözüne müdahale ederek bu çalışmayı oluşturan ressamın, şahsiyetini sanat eserine katmış olmasını beğenir.* (TD, 123) *Kendimin değil, senin eserin olan Nâzım Hikmet’in en büyük, en tanınmış olmasını isterdim.* (N.Hikmet, PM2, 184) *İyi olmuş olmasını ve teyzeciğimin bu üzüntüden olsun kurtulmuş bulunmasını, bana bu hastalık çok pahalıya, seni görmemek felaketine mal olduğu halde, canı gönülden temenni ederim.* (N.Hikmet, PM2, 221)

7. İsmi yönelme, bulunma ve ayrılma hal eklerini alarak cümlede yer tamlayıcısı görevini üstlenebilir: *Annenin beni hatırlamış olmasına çok sevindim.* (A. Nesin, ŞÇH, 96) *Parçalanmış olarak yaşayanlar parçalanmış olmaktan, bir bütün olarak yaşayanlar bütünleşmekten mi pişman olacaklar?* (A. Altan, KSK, 112) *Kara Başefendi’nin o daha gelmeden hepsini savaş düzenine sokmuş olmasına ayrıca sevinmişti.* (A. İlhan, YTB, 60) (...) *biraz da tabancayı henüz masamın üstüne yerleştirmemiş olmama borçluyum.* (O.Atay, T, 532) *Ölümü kendisinde hazırды. Bunu bilmiş olmasına niçin hayret ediyordu?*

(A.H.Tanpınar, SAE, 86) *Kızımızın sinirlenmesine, üzülmeye ne kadar canım sıkıldıysa, senin yanına gelmiş olmasına da o kadar sevindim.* (N.Hikmet, PM2, 211) *Beni canlı bulmuş olmana pek sevindim.* (N.Hikmet, PM2, 230) *Resmin beğenilmiş olmasına çok memnun oldum.* (N.Hikmet, PM2, 355)

8. Zarf tümlecini oluşturan söz öbeği içinde yer alabilir. Bu durum genellikle mastar ekini almış olan *karmaşık fiilin –dAn* ekini alarak sebep bildirmesi şeklindedir: *Halim sözünün yanlış anlaşılması olmasından korkarak* ilave etti. (P. Safa, SVG, 38) *Zavallı kadın bunları anlatırken adeta kızarıyor, bunları söylemekle merhuma hürmetsizlikte bulunmuş olmaktan korkuyordu.* (R.N.Güntekin, A, 122) *Babasına her şeyi itiraf etmeye mecbur olacakmış gibi, ağızdan kaçacak birkaç kelime ile kendi şuuruna karşı ihanet etmiş olmaktan korktu, söyleyeceği cümleyi zihninden geçirdi, muayene etti.* (P. Safa, FH, 99) *Koluna girdi ve onu çekti. Bu kuvvet ona babasının teklifini kabul etmiş olmaktan geliyordu.* (P. Safa, FH, 105) *Konunun değişmiş olmasından Ali de memnundu.* (A.Ümit, İH, 12) *Peki neden, savrukluğundan mı, bencilliğinden mi? Belki yaşadığı her yerde işlerinin hep başkalarınca görülmüş olmasından.* (A.İlhan, YTB, 374) *Belki serpildikçe doğal güzelliğin büsbütün göze çarpar hale gelmiş olmasından takılmıştı bu ad, belki de Demir'in 'Tayyare' sinemasında gösterilen hiçbir filmi kaçırmayıp seyretmeyi, yağmuru sisli sonbahar günleri koridorlarda arkadaşlarına heyecanla anlatmayı sevmesinden.* (A.İlhan, YTB, 119) *Albay'ın 500 rakımlı tepe dolaylarında olması, Üsteğmen Demir'i şaşırtıyor, rahatlatıyor da: garip bir rahatlık, gücüne inandığı bir üstün duruma el koymuş olmasından mı, sorumluluğu başkasına devretmiş olmanın hırsızlama keyfinden mi belirsiz.* (A.İlhan, YTB, 60) *Durumu bu derece karanlık görmesi, başarısızlığını önceden benimsemiş olmasından elbet: Bu ne talihsizliktir?* (A.İlhan, YTB, 42) *Ayrı kişiler tarafından kaleme alınmış olması nedeniyle yer yer tutarsızlıklar vardı.* (O.Atay, T, 19) Mastar haldeki öncelik fiillerini yüklemine sebebini bildirecek şekilde

bir söz öbeği oluşturmaları ve bu şekilde cümlede zarf tümleci görevini alması oldukça yaygın bir durumdur. Öyle ki “mastar haldeki *öncelik fiillerinin* oluşturduğu sebep bildirme anlamını içeren söz öbekleri” başlığında ayrı bir kategori oluşturup sıralamak gerekir. Bu söz öbeklerinin görevleri aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

9. Mastar haldeki *öncelik fiillerinin* sebep bildiren –dAn ekini aldıktan sonra ek eylem olarak cümlelerin yüklemi olduğu örnekler de vardır: *Kızın bu imansızlığı, gerçek savaşçılığa geçip savaşırlara girip dünyaya **nam salmamış olmasındandı**.* (K.Tahir, DA2, 697)
10. Edattan önceki isim unsuru olarak görev alır ve cümlede edat öbeği oluşturabilir: *Amerika’daki amcamın birinci karısının yerine, ikinci karısının fotoğrafının konulması gibi olağanüstü haller dışında, tıpkı tamamlanıp bitmiş eski tarz bir müzedeki gibi hiçbirisi değişmeyen bu fotoğraflara, hepsini tek tek yüzlerce kere **seyretmiş olmama rağmen**, o kalabalık salona her girişimde yeniden bakmaya başladım.* (O.Pamuk, İ, 20) *Benim çocukluk yıllarımdan kalan parke taşları, arnavutkaldırımları, pencerelerin demir korkulukları, içleri boşalmış, kırılanlaşmış ahşap evler kadar beni bu fotoğrafa bağlayan şey, akşamın daha tam **inmemiş olmasına rağmen** sokakta geç saatin yaşanması ve peşlerinde gölgeleri bu iki insanın evlerine dönerlerken sanki kendileriyle birlikte şehre geceyi de getirmeleridir.* (O.Pamuk, İ, 41) *Yarbay Radomisli, ordudaki görevinden dolayı birçok provayı **kaçırmış olmasına karşın**, sanki on yaşından beri tiyatro sahnelerinin tozunu yutmaktaymış gibi rahat ve doğaldı.* (A. Kulin, AA, 269) *Tıpkı Cemile’nin sırrımı babama açarak, geleceğimi **kurtarmış olması gibi**...* (A.Kulin, BK, 129) *Bütün bu yazı çizi çabasına ve mimarlık sınıflarında yazıp çizdiğim her şeyi merakla bekleyen ve istediğim gibi gülümseyerek okuyan küçük bir okur grubu **olusturmuş olmama rağmen** vaktin hızla aktığı ve hayatımın şimdiden boşu boşuna geçtiği duygusu bazen öylesine yoğunlaşırdı ki, bütün bir günü geçirmek için geldiğim Taşkışla’daki Mimarlık Fakültesi binasından içeri girişimden bir saat sonra canımı kurtarmak ister gibi koşa koşa (ve*

zemin taşları arasındaki çizgilere basıp basmadığıma hiç aldırmadan kendimi dışarı atar, İstanbul sokaklarında gelişigüzel kaybolurdum. (O.Pamuk, İ, 320) Bu edat öbeklerinin çeşitli görevleriyle ilgili bilgi aşağıda verilecektir.

11. İsme gelen tüm iyelik eklerini alabilir. Örneğin birinci teklik iyelik eki alabilir: *Belki de en başta **yapmış olmam** gerekeni yapıp parmağımı sıfıra koydum. (T.Kiremitçi, GKÇS,137) O zaman sizi **görmüş olmam** gerekmez mi? diyerek sözünü kestim. (A. Ümit, MMİ, 39) Bildiğim bugün kendimi çirkin bir durumda **bulmuş olmam** ve bunu sağduyumla fark etmemdir: Ahlak nedir? Hiçbir şeye güvenemiyorum. (O. Pamuk, CBVO, 442) Bana gücenmiş olmalıydı. Ama şimdi düşünüyordum da, Bora'yla aramıza bir gecelik mesafeyi istemeden de olsa **koymuş olmam**, bana iyi gelmişti, öfkem yatışmıştı. (A.Kulin, GAY, 263) Nasıl izah edecektim Handan'a Çin Kitap Fuarı'na ondan habersiz **gitmiş olmamı**? (A.Kulin, GAY, 295) Seni **unutmuş olmam** garip kaçmaz mı? (A.Kulin, GAY, 336) Ama yanılığım, evliliğe kadar hakkımı almış toplumun, tüm hakkımı, evlendikten sonra ödeyeceğini **sanmış olmam**. (B.Yıldız, EŞ, 60) Ben, bana konforsuz gelmeye başlayan evimi onun lüks bulmasından, şehre uyum sağlamamdan, sigarayı **bırakmış olmama** bozulmasından rahatsız olmuştum. (A.Kulin, BK, 160)*
12. İkinci teklik iyelik eki alabilir: *Ama bu buhranla mücadeleye **karar vermiş olman** dahi onu yeneceğine delildir. (N.Hikmet, PM, 293) Ama belki de asıl mesele kızı hâlâ **görmemiş olmandır**. (T.Kiremitçi, GKÇS,145) İki günün biri, saçını **yaptırmış olman**... (B.Yıldız, EŞ, 81) Ama Allah inandırсын, senden kaçtıktan sonra eve geldim, şu pencereden sokağa baktım ve bütün kalbimle beni **takip etmiş olmanı** diledim. (A.Kulin, BK, 178)*
13. Birinci çokluk iyelik eki alabilir: *Daire müdürlüğünü **kaldırmış olmamızdan** çok memnundu. (A.H.Tanpınar, SAE, 240) Bu iyelik ekinin üzerine tamlayan eki gelebilir: Bugünkü felaketlerimizde belki onu asırlarca ihmal etmiş, cahil **bırakmış olmamızın** da bir dereceye*

*kadar tesiri var... (R.N.Güntekin, YG, 107) İşsizliğin alabildiğine yürüdüğü bir memlekette bu kadar insana iş **bulmuş olmamızı** hiç hesaba katmadan, üç müdürlüğün, on bir şube müdürlüğünün, kırk yedi daktilo ve iki yüz yetmiş bir kontrol memurunun çokluğunu durmadan başımıza kaktılar. (A.H.Tanpınar, SAE, 15) İyelik ekli mastar yapıların üzerine sebep bildiren –den eki gelebilir: Bir kavga çıktığı, evde camlar, bardaklar kırıldığı, sağım solum morardığı, kanlar içinde kaldığım zamanlarda bile olay yerine gelen annem, bizim birbirimize güçle vurmamızdan, sonuçta benim dayak yememden değil, evde düzenin bozulmasından, gene bir şeyleri **bölüşememiş olmamızdan**, komşuların gürültüden şikâyet etmesinden yakınırdı. (O.Pamuk, İ, 275)*

14. İkinci çokluk iyelik eki alabilir: *Onun Akd-ül-Mizac fî-Umur-il-İzdivac adlı risalesini gençliğinizde **okumuş olmanız** hakikaten talih eseridir. (A.H.Tanpınar, SAE, 297) Delikanlı, bahriyeli yârinizi sevdanamesini pek **beğenmiş olmanız** bu delikanlı Nazım Hikmet'i gücendirdi, ama ben kızmadım, haklısın, ama ne yapalım, unutmayın ki bir de böyle bir toy bahriyeli Nâzım Hikmet âşığınız var. (N.Hikmet, PM2, 175)*
15. Üçüncü çokluk iyelik eki alabilir: *Demokrat Parti'den 'ısbatçıların' ayrılarak Hürriyet Partisi'ni **kurmuş olmaları**, Birlik gazetesinde sevinçle karşılandı. (A.İlhan, YTB, 236) Herkes o zaman, "Allah Allah!" derdi, **doğmuş olmaları** bile mânasız olan bu adamların Fatih devrinde kendilerine ced aramaları kadar gülünç şey olur mu? (A.H.Tanpınar, SAE, 297) Şamdanların yangından evvel çalındığını kabul edersek hırsızların daha kıymetli olan başka türbeyi ateşe **vermiş olmaları** ihtimali akla gelmez eşyayı da çalmış ve sırf bu hırsızlığı gizlemek için mi? (R.N.Güntekin, YG, 193) Şahin Efendi, Emir Dedeyi o kadar kendine ait biliyordu ki geçen seneler esnasında yerini başka bir muallime **vermiş olmalarını** hiç aklından geçirmemişti. (R.N.Güntekin, YG, 232) Ama nasıl **bekleyebilmiş olmalarını** hiç kimse düşünmüyordu salonda. (B.Yıldız, EŞ, 44) Kaldı*

ki kameranın gösterdiği şey gerçekten olmuş olsa bile bu insanların olan şeyleri gerçekten **bilmiş olmaları** manasına gelmez. (TD, 463) İngiliz sömürgeciliği döneminde orta yaşın üzerindeki bazı kişilerin İngiliz okullarında **okumuş olmaları**, birçok ailenin İngiltere’de yakın akrabaları bulunması sebebiyle sık sık bu ülkeye gidip gelmeleri, adadaki bütün üniversitelerin İngilizce eğitim yapmaları gibi sebeplerle Türkiye’dekinden daha fazla İngilizce kullanılmaktadır. (TD, 198) İyelik eklerinin üzerine sıfat türeten –ki ekini alabilir: *Bütün bu klâsörlerin, ne yazacaklarını henüz kimsenin bilmediği makinaların, odamızın kirli ve sıvasız duvarlarıyla hiç bağdaşmayan perdelerin, etajerlerin, gece lâmbalarının, benimle ve Nermin Hanım’la beraber buraya **toplanmış olmalarındaki** muvaffakiyeti olduğu gibi ona, sadece ona bağışladı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 234) İyelik ekli bu mastar yapılar cümlelerin içinde kendi öznesi ve kendine özgü bir görünüşü ve zamanı olan adeta birer iç cümle özelliği taşırlar. Mastar haldeki öncelik fiillerinin bu iç cümle gibi çalışma özelliğine aşağıda daha ayrıntılı değineceğiz.

16. İyelik eki almadan önce isimden isim türeten –ilk yapım ekini alarak isimleşmenin pekiştirilmiş olduğu örneklerle de rastlanmıştır. Sözlü dilde pek rastlanmayan bu biçimleri edebî metinlerin kendine has yapısı içinde kullanılan bir yapı olarak düşünebiliriz: *Fakat güzel olduğunu bildiğim bir kız tarafından koca diye **seçilmiş olmaklığımın** gururumu okşamadığını söylersem yalan söylemiş olurum.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 135) *İkincisi benim kendisini çağırmadığım, evimin adresini vermediğim, tanımadığım bir delikanlıya direktif **vermiş olmaklığım.*** (N.Hikmet, PM, 86) *Benim bu hususta biricik tesellim, seni **kandırmamış olmaklığımdır.*** (N.Hikmet, PM2, 98) Cumhuriyet dönemi Türkiye Türkçesine ait pek çok romandan derlemiş olduğumuz metinler içinde sadece iki yazara ait eserlerde rastladığımız bu biçimleri, belirli yazarların şahsi üslubu olarak kabul etmek mümkündür.

17. İsim tamlamasında tamlayan olabilir: *Anlatmaya çalıştığım şey, bu duygunun bir kavram olarak keşfi, ifade edilmesi, seslendirilmesi ve bunların itibarlı Fransız şairlerince(melankolik arkadaşı Nerval'in etkisiyle Gautier) ilk **yazılmış olmasının** sonuçları.* (O.Pamuk, İ, 220) *Hükümetin iyi niyetli yaklaşımlarından hiçbir netice alınamayınca, Mustafa Naili Paşa İstanbul'a geri çağırıldı ve hoşgörü **kazanmış olmanın** karşılığını göremeden, gönül kırıklığı içinde öldü.* (A.Kulin, AA, 20) *Yüreğimde hem Handan'dan **kurtulmuş olmanın** ferahlığı, onu **üzmüş olmanın** burukluğu vardı hem de onunla ilişkiye girmiş olduğum için derin bir pişmanlık.* (A.Kulin, GAY, 172) *Adile Hanım'ın sesi, **unutulmuş olmanın** korkuları içinde silkindi, uyuduğu dolaptan çıkmış bir kedi gibi sırtını kabarttı.* (A.H.Tanpınar, H, 86) *Ne **bırakılmış olmanın**, ne anlaşılmanın, ne yaşamamanın, ne de baştan yaşayamamanın acısı düzeninizi bozmaz.* (O.Atay, T, 321) *Ne yazık, belki bunları dün, bana kapıyı açtıkları zaman bilseydim, sizleri yeni **tanımış olmanın** büyüüne kapılarak kim bilir neler söylerdim?* (O.Atay, T, 390) *Ateş eden adamla ne ilgisi var bu işleri **yapmış olmamanın**?* (O.Atay, T, 632) *Belki bunda –sen onları yazıp bana gönderince – sırf ikimize ait bir şeymiş halini **almış olmalarının** dahli var.* (N.Hikmet, PM2, 259) *Alışkanlık getirir eski yerine/hiçbir şey duymamış/düşünmemiş /**anlamamış olmanın** rahatlığını.* (N.Hikmet, MİM, 165) İsim tamlamalarında tamlanan olarak görev yapan bu mastarlar basit bir fiilin mastar halinin yapabileceğinden çok daha işlevsel olarak görev alırlar. Bu konuya da aşağıda değineceğiz.
18. İsim tamlamasında tamlanan olabilir: *Amcam Özhan ile Başbakan Adnan'ın o sırada, amcamın da yıllardır yaşadığı Amerika'ya **gitmiş olması**, ikisinin de fotoğraflarını her gün defalarca görmem(birini gazetelerde, diğerini babaannem salonunun her yerinde) ve bazı fotoğraflarda birbirlerine çok benzemeleri bende bu içten yanılsamayı yaratmıştı.* (O.Pamuk, İ, 87) *Yüz yıl bütün modernist edebiyat ahlakının temelini oluşturacak şu satırların, benim doğumumdan yüz iki yıl önce, benim bütün hayatımı geçireceğim sokaklarda düşünülüp*

kâğıda geçirilmiş olması bazen aklıma takılır. (O.Pamuk, İ, 269)
Neden bu kadar büyütüyorsun birkaç Türk'ün bizi görmüş olmasını?
 (A.Kulin, GAY, 296) *Çoktan varmış olması* gerekmiyor muydu?
 (A.Kulin, GAY, 353) *Eğer Selma'yı çıldırasıya sevseydim, onun bir dostumu öldürmüş olması* ihtimali beni çileden çıkarmaya kâfiydi. (P. Safa, SVG, 124) *Halbuki bu konuşmasına göre adamcağızların bunu kendilerinin düşünmüş olması lâzım gelirdi.* (A.H.Tanpınar, SAE, 225)

19. *Mastar haldeki öncelik fiilleri* –In tamlayan ekini almadan belirtisiz isim tamlaması kurabilir, bu şekle genellikle şiirlerde rastlanır, düz yazılarda kullanıldığında ise ifadeye şiirsellik katar: *Zehirli yeşil bir gaz dumanı halinde içi sıra büyüyen duygu, kahır ve öfke; izlenim, kullanılmış olmak* izlenimi, hem de fena halde kullanılmış olmak. (A.İlhan, YTB, 185) *Handan, benim Çin'e Jülide ile bir kaçamak yapmış olma* ihtimalimin gölgesinde, doldurup duruyordu Jülide'ye karşı karımı. (A.Kulin, GAY, 324) *Madam Kronski bu itiraza inanmak istemedi; bunu, kızına yakından nezaret edememiş olmak* mesuliyetinden kurtulmak isteyen bir babanın kendine ve başkalarına karşı bulduğu bir mazeret gibi telakki etti. (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 100) *Ne çare ki, Yusuf'a meram anlatmak imkânsızdı ve Muazzez'in bu üzüntüsünü ancak Yusuf ağabeyinin sözünü dinlemiş olmak* zevki biraz hafifletebiliyordu. (S.Ali, KY,28) *Yok, iyileşirsen romatizmaların dinerse gelirsin, dinmezse kaderime küserim, ama hiç olmazsa seni büsbütün hasta etmiş olmak* ihtimaliyle kahrolmam. (N.Hikmet, PM2, 286)

Bu bölüme kadar basit yapılı bir fiilin isim-fiil eklerini alarak girdiği mastar biçiminin aldığı görevlere ve özelliklere benzer olanları ayrıntılara girmeden sıralamaya çalıştık. Ancak biliyoruz ki *karmaşık fiiller* girdikleri her çekimde ve her biçimde oldukça renkli *kip* ve *görünüş* özelliklerine sahip olurlar. Şimdi, incelemiş olduğumuz *karmaşık fiillerden öncelik fiili* adıyla sınıflandırdığımız *-miş ol-* yapısının mastar şeklinin basit bir fiilin mastar şeklinden farklılıklarını inceleyelim

ve yukarıda sıraladığımız maddelere biraz daha ince ayrıntılara değinerek, anlamsal renkliliklere değinerek daha yakından bakalım:

1. Basit bir fiilin aldığı mastar biçimler *zaman* veya *görünüş* özelliği taşımaz cümlede isim gibi görev yaparlar. Ancak *-miş ol-* yapısının mastar biçimleri cümlede adeta bir iç cümle yani bir yan önerme görevi görmektedir ve bu iç cümle *zaman* ve *görünüş* özelliğine sahiptir. Örneğin “*Evin yolunu o yaşta tek başıma **bulmuş olmam** aile içinde hâlâ anlatılıyordu.*” (T.Kiremitçi, GKÇS,32) cümlesinde iki tane yüklem vardır. Evin yolunu bulma eylemi temel cümlenin yükleminden daha uzak bir geçmişte gerçekleşmiş ve *bitmişlik* görünüşüne sahiptir. Bu gibi örneklerde basit fiillerin mastar hallerinde olmayan bu *zaman* ve *görünüş* özelliği dikkat çeker: *Ortak bir yalanımız yoktu. Bunu **atlamış olmamız** ister istemez gerdi beni.* (T.Kiremitçi, GKÇS,44) *Şu Amerika meselesi... Buna bu kadar kafayı **takmış olması** hiç normal değil.* (T.Kiremitçi, GKÇS,113) *Keşke hiçbir şey söylemeseydim diye geçirdim içimden ama yarım yamalak da olsa, sabah yaşadığım gerilimi biriyle **paylaşmış olmak** rahatlatmıştı beni.* (A.Kulin, BK, 22) Bu yapıyı seçen konuşucu ya da yazar daha ayrıntılı görünüşsel özellikleri kısa ve özlü bir biçimde aktarmış olur. Bu mastar biçimler isimleşmekten çok eylem olmaya daha yakın özellikler taşırlar. Bunları aşağıdaki maddelerde sıralayalım:
2. *-miş ol-* yapısının mastar hali cümlede özne olduğunda, özneyi oluşturan söz grubunda yüklem dışında ikinci bir eylemin varlığı dikkat çeker ve bu eylem *bitmişlik* görünüşüne sahiptir. Örneğin “*İstanbul’da her şeyin bir yenilgiyle **yarıda kalmış olması** şehri eksik bir yere çevirmiştir.*” (O.Pamuk, İ, 298) cümlesinde özneyi oluşturan söz grubunun içinde bir hareket anlamı olmakla kalmaz bu hareketin yüklemden önce gerçekleşmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Bir örnek daha inceleyelim: “*Bir kere **azledilmiş olmak** kabına sığamayan paşaya vız geldi.*” (A.Kulin, AA, 19) cümlesinde yüklem görülen

geçmiş zamandadır ancak öznenin içeriğinde yer alan filimsi *karmaşık fiil*den oluştuğu için söz konusu eylemin yüklemdeki zamandan “önce”, bir uzak geçmişte gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aynı cümlede *karmaşık fiil* değil de basit bir fiil tercih edilseydi yani özneyi oluşturan söz grubu “Bir kere azledilmek” şeklinde oluşturulsaydı azledilme eyleminin zamanı hakkında fikir sahibi olmak mümkün olamayacaktı. İşte *karmaşık fiiller* isim-fiil alarak fiil çekimi özelliklerini kaybetseler, isim grupları içinde isimleşseler dahi içeriğindeki bu *öncelik* anlamını ve *bitmişlik* görünüşünü koruyarak cümleyi zenginleştirirler: “Orta yaş” denen o iki uçlu bıçağı bir ovaya, akıp giden bir düzlüğe **benzetmiş olması** nedense hoşuma gidiyor. (T.Kiremitçi, GKÇS,146)

3. Yukarıdaki bahsi geçen durum sadece söz konusu yapının özne olduğu durumlarla sınırlı değildir, örneğin *-miş ol-* yapısının mastar halinin zarf tümleci olduğu “Polat, Aylin’in altın kafesinden **kurtulmuş olmasına** çok sevinmişti.” (A.Kulin, AA, 88) cümlesini inceleyelim. Bu cümlede yüklem geçmiş zamanda birleşik çekimlenmiştir ve uzak bir geçmişi aktarmaktadır ancak sebep bildiren tümleci oluşturan söz grubundaki *karmaşık fiil*, söz konusu eylemin yüklem zamanından *önce* olduğunu ifade etmektedir. Yüklemdeki eylem şimdiki zamanla çekimlendiğinde cümledeki iki farklı zaman daha çok dikkat çeker: “Yapacağını yaptıktan, almak istediğini aldıktan sonra ötesine pek önem vermiyor. Hattâ, meselenin bu kadarlıkla **kapanmış olmasına** seviniyor.” (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 73)
4. Benzer bir durum söz konusu yapının başka öğeleri oluşturan söz grubu içinde yer almasında da gerçekleşir. Örneğin “Aynı pastanın yıllar sonra fırından bu halde **çıkılmış olmasını** kabullenemiyor.” (T.Kiremitçi, GKÇS,158) cümlesinde de mastar halde olsa da geçmişte gerçekleşmiş eylem dikkat çekmektedir. O halde *görünüşle* ilgili bu durum bu *karmaşık fiilin* mastar hali hangi öğenin içinde yer alırsa alsın geçerlidir: Aylin’in vergi borçlarının ödenmesine

*katkılarının, evlerini ikisinin adına, müştereken **almış olmasının** ve kendi ısrarıyla Tayibe'nin okul parasını üstlenmesinin evliliklerinin selameti için yeterli olduğuna inanıyordu. (A. Kulin, AA, 241) Bu sefer de **gecikmiş olmanın** suçluluk duygusu engelliyor seni. Mektup asla yazılamıyor. (T.Kiremitçi, GKÇS,47) Halim, Selma'nın intihar eden kocalarını düşünerek, onun ruhunda iltihaplı noktalara **basmış olmanın** korkusu içinde devam etti. (P. Safa, SVG, 91)*

5. *Karmaşık fiilin içeriğindeki sıfat-fiilleri “hem...hem” bağlacı ile birleştirerek iki nesneyi (ve onların ifade ettiği mastar halde iki eylemi) bağlamış oluruz böylece cümleyi kısaltarak ifade edebiliriz: **Bunu bildiği halde, ellerini çıplak omuzlarda gezdirerek canının ılıkliğini aradı. Hem ölmüş, hem ölmemiş olmasını** istiyordu. (K.Tahir, DA1, 98) Karmaşık fiillerin araya bağlaç olarak sözü kısaltma özelliği daha önceki bölümlerde de karşımıza çıkmıştı. (Bk. mış ol-) Bu durum yazarı veya konuşucuyu gereksiz sözcüklerden kurtarmaktadır. Sonuç olarak *karmaşık fiiller* birden fazla cümle ile ifade edilebilecek oldukça karmaşık durumları kısaca ifade etmeyi sağlar. Örnektene benzer fiil kombinasyonları yalın ve öz cümleler kurmada Türk diline kolaylık sağlayan oldukça kullanışlı yapılardır.*
6. İç cümle olarak nitelendirebileceğimiz bu söz grupları cümle içinde özne, nesne, yer tamlayıcısı veya zarf tümleci olarak görev alırlar. Bu söz öbekleri hangi görevde olursa olsun *zaman* ve *görünüşün* yanında olumsuzluk da bildirebilir: *O ünlü insanların sevgililerine yazdığı onca mektubu bayıla bayıla okurken bizim bu işe **kalkışmamış olmamız** tuhaf. (T.Kiremitçi, GKÇS,42) Ertuğrul'un hâlâ **gelmemiş olması** öyle bir sıkıntı ki, ne onca zaman sonraki bu dönüş ne de her şeye baştan başlayacak olmak beni endişelendirmiyor. (T.Kiremitçi, GKÇS,170) Kendisine **hak vermemiş olmama** kızıyor sanıyorum. (A. Nesin, ŞÇH, 48) Ben Neriman'a bu bahsi açmak istemiyorum. Hatta tramvay meselesini bile açmadım. **Bilmemiş olmayı** tercih ediyorum. (P. Safa, FH, 119) Neriman, babasının bu parayı **bulmamış olmasını** temenni ediyorum. (P. Safa, FH, 136) Aslında bunca zamandır onu*

tanımayan birine **rastlamamış olması** bir mucizeydi. (A.Kulin, GAY, 336) *Sonra bu kasabayı bu kadar kuvvetle benimsemesi, İstanbul'u hiç aramaması, nihayet sekiz on saat uzağımızda olan vatanını sekiz senede bir defa bile **ziyaret etmemiş olması** pek garip...* (R.N.Güntekin, A, 28) *"Ee, o kadar utanma!" dedi birden Nusret. "Onunla **konusmamış olman** senin suçun değil...."* (O.Pamuk, CBVO, 26) *Nitekim ikinci yılın sonuna gelindiğinde ergenlik çağına girmesi beklenen Nuri'nin sakallarının hâlâ çıkmamış, sesinin **çatlamamış olması** bazılarının dikkatini çekmeye başladı.* (A.Kulin, AA, 147) ***Yaşanmamış olmasını** istediğim günlerin sayısı neden katlanarak çoğalıyordu hayatımda?* (A.Kulin, GAY, 43) *O sıralarda Picasso'nun ismini dahi **duymamış olması**, ancak bir talihsizlik olarak vasıflandırılabilir.* (O.Atay, T, 685) *Sevgilim, konuşurken endişesini ve asabiyetini sesine aksettirmemeye çalışıyordu, ama ortada bir gerçek vardı, benim gerçek adımlı bilen birinin varlığı İlhami'yi germişt, Recep'in adını Hüsam olarak vermek ve bu hatamı hâlâ **düzeltememiş olmak** da beni!* (A.Kulin, BK, 66) *Aslında bu soruyu hiç **sormamış olmanızı** yeğlerdim, çünkü Mehmet'i size anlatmaya hazır değilim.* (Z.Livaneli, KH, 32) *Geçen sefer mahkemenin beni **tutuklamamış olmasına** da kızdığını tahmin ediyorum.* (Z.Livaneli, KH, 148) *Bana şimdiye kadar babası ve hatta ailesi hakkında bir kelime **söylememiş olması** manidar değil mi?* (R.N.Güntekin, A, 27) *Fakat Yusuf'un **ağlamamış olması** onu daha çok korkuttu.* (S.Ali, KY,160) *Ziyaretlere başladığı zaman Yusuf'a, annesinin tavsiyesine uyararak hiçbir şey **söylememiş olması**, şimdi onu, daha sıkı bir ketumiyete ve hatta bazen mufassal yalanlar icadına sevk ediyordu.* (S.Ali, KY,186) *Ama ipi daha önce **fark etmemiş olmam** tuhaf...* (A.Ağaoğlu, RBVY, 150) *Lastiklere üzümlere bakıyor. Tilt **kullanmamış olmanın** acısı içinde.* (O.Atay, T, 569)

7. Bu iç cümlelerdeki mastar haldeki karmaşık fiil çatı özelliği taşıyabilir, ettirgen olabilir: *"Tamam, madem senin aracılığınla konuşacağız, kocama de ki, boşanma evraklarını ofisime **yollatmış***

olmasını son derece ayıpladım. (A. Kulin, AA, 282) *Halit Ayarçı öldürdüğüm köpeği bana sürükletmiş olmanın kendisine bahşettiği memnuniyeti en cömert şekilde ödeyecekti.* (A.H.Tanpınar, SAE, 361)

8. Edilgenlik bildirebilir: *Hem güpe gündüz kasaba sokaklarında dolaşan üç yabancının kimse tarafından görülmemiş olmasına nasıl imkân vardı?* (R.N.Güntekin, A, 21) *Her ne kadar Doktor Nâzım, onları sık sık yokluyor ve teselli ediyorsa da, Nusret'i kurtaracak en küçük bir ipucunun polisçe ele geçirilmemiş olması, anne kızı perişan ediyordu.* (Ş.Y.Şenler, HS,532)*Tanıdığım bir kadının öldürülmüş olması benim için yeni bir durumdu.* (Z.Livaneli, KH, 16) *Her iki takvim de Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlükte ikinci sisteme göre tarih düşürülmüş olması, tarihi bile şaşırtacak karışıklıklar doğurmaktadır.* (O.Atay, T, 160) *Kayser Andronikos'un hazinesinin Lûtfullah tarafından sûreti hususiyede bana hediye edilmiş olması, benim malım bulunması ise hiçbir sûretle gözlerinden kaçmasına imkân olmıyan bir vaka idi.* (A.H.Tanpınar, SAE, 131) *Siz tecrübe kelimesinin hakikî mânasını bilmiyorsunuz. Tecrübe sahibi demek, yıpratılmış olmak, muayyen hudutta ve muayyen fikirlerde donmuş olmak demektir.* (A.H.Tanpınar, SAE, 313) *Sürelî veya süresiz yayınlar, kanunun gösterdiği suçların soruşturma veya kovuşturmasına geçilmiş olması hallerinde hâkim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, genel ahlâkın korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir.* (A,17) *Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14'üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır.* (A,48) *Yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına veya milletvekilliğinin düşmesine 84'üncü maddenin birinci, üçüncü veya dördüncü fıkralarına göre karar verilmiş olması hallerinde, Meclis Genel Kurulu kararının alındığı tarihten başlayarak yedi gün içerisinde ilgili milletvekili veya bir diğer milletvekili, kararın,*

Anayasa, kanuna veya içtüzüğe aykırılığı iddiasıyla iptali için Anayasa Mahkemesine başvurabilir. (A,50) Kesin hesap kanunu tasarısı ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştayca sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını önlemez ve bunların karara bağlandığı anlamına gelmez. (A,108) Fakat 'şehircilikten ve tarih zevkinden mahrum' bir anlayış ile bu eserlerin tamir edilmiş olması Tanpınar'ı rahatsız eder. (TD, 122) Dönemin sosyal, kültür yapısı hakkında cılız da olsa bize ışık yakan bu eserin çocuklara dilin öğretilmesi amacıyla yazılmış olması değerini büsbütün artırmaktadır. (TD, 153)

9. Bu iç cümlelerdeki mastar haldeki karmaşık fiil yeterlik eki –Abil alabilir veya yeterliliğin olumsuz halinde olabilir: *Hem Suat'a duyduğu şiddetli arzudan utanıyor, hem aynı arzuyu aynı şiddetle Ümid'e duyamamış olmaktan!* (A.İlhan, YTB, 314) *Ne yapacaklarını bilemediklerinden, birer cıgara yaktılar. 'Zizi Yüzbaşı', bilinmez kaçınıcı defa 'şu İngilizceyi doğru dürüst kıvıramamış olmasına'* sövüp sayıyordu ki, ne sihirdir ne keramet, yanı başlarında iki geyşa peydahlandı. (A.İlhan, YTB, 89) *Bütün bunların yanında kendisini men edemediği yegâne husus varsa o da, mütemadiyen Bilal'i düşünüp, onu kalbinden ve hayâlhanesinden çıkaramamış, uzaklaştıramamış olmasıydı.* (Ş.Y.Şenler, HS,320) *Paranı bir türlü alamamış olmanın dışında...* (A.Kulin, BK, 217) *Sarılmaya gençliğinde doyamamış olmak...* (B.Yıldız, EŞ, 56)
10. *Öncelik fiillerinin* mastar yapıları tamlama içinde yer aldığında da yukarıda değinilen duruma benzer bir şekilde birer iç cümle özelliği taşırlar. Örneğin *Üsteğmen Demir, savaş meydanına ulaşmış olmanın heyecanı*yla mı, *Harb Okulu'ndan beri kendisini hep, süngü takmış ilerleyen bir birliğin en başında, elinde tabancasıyla düşmana 'savlet ederken' tasarladığından mı nedir, farkında olmaksızın: —Albayım, diyor, süngüyle saldıralım!* (A.İlhan, YTB, 62) cümlesinde isim tamlaması içinde yer alan mastar yapının *tamamlanmışlık* görünüşüne

sahip olduğu dikkat çeker. Söz konusu tamlamalar isim tamlamalarından veya basit bir fiilin mastar eklerinden birini alarak adlaşması sonucu tamlamaya girebilmesi yoluyla oluşmuş olan tamlamalardan çok daha renkli ve özelliklidir. Örneğin burada tamlayan olumsuzluk özelliği taşıyabilir: *Esirlik utancı, belli ki savaşçı onurunu aralıksız yaralıyor, mektubuna yazdırdığı alçaltıcı yakarışlarla savaş yerinde kendini gereğince **savunamamış olmanın** acısını kendisinden sanki tekrar tekrar çıkarmak istiyordu.* (K.Tahir, DA1, 58) Bu tamlamalarda tamlayanda yeterlik özelliği bulunabilir: *Olacakları önceden gören babam, bana bu oyunu hazırlamıştı. Belki de beni iyi **yetiştirememiş olmanın** ezikliğini böylece atmak istemişti.* (A. Ümit, MMİ, 67) *Tehlike çemberinden **kurtulabilmiş olmanın** tadını, ağzını seyrek açan Halil, sevimli Rumeli şivesiyle çok önemli, biraz da ürkütücü bir söz söyleyerek çıkardı: —... a be ne iştir bu, biz mi bunları kurtarmaya geldik, onlar mı bizden kurtulmak ister?* (A.İlhan, YTB, 40)

11. Mastar haldeki *öncelik fiilleri, karmaşık fiillerin* diğer tüm çekimlerinde olduğu gibi araya başka sözcük alabilir: **-Anlamış lazım olması...** (A. Nesin, ŞÇH, 144)
12. Diğer tüm *karmaşık fiil* şekillerinde olduğu gibi mastar biçimde de çift sıfat-fiilli kullanım vardır: *Çocuğu ölmüşten beter dertleniyor, Yüzbaşı Demir'in avutucu sözleri boşuna, yalnız Boncuk'u **hatırlamış**, onu **sevmiş olması**, Aliş'in gözünde ona ayrı bir değer mi biçtiriyor ne, Yarbay 'Baba' Saflet'i sorduğu zaman, ayrıntılı karşılıklar alabiliyor.* (A.İlhan, YTB, 208) Bazen de araya “ve” bağlacı alarak çift sıfat-fiilli kullanılabilir: *Bu kişinin tek evlilik **yapmış ve boşanmamış olması** gerekmektedir.* (TD, 165) *Balzac şahsi kanaatleri bakımından kralcı, papazcı olduğu halde, realiteyi olduğu gibi vermekteki endişesi ve namuskârlığı ve seziş kuvvetiyle Fransız cemiyetinde daha o zamanlarda bile krallığın ve papazlığın tefessüh ettiğini **görmüş ve anlatmış olması** şöyle dursun, burjuvazinin de*

tefessüh etmekte olduğunu ve yıkılacağını ve istikbalin halk kütlelerinde olduğunu aksettirmiştir. (N.Hikmet, PM2, 130)

Bu bölümde mastar haldeki *öncelik fiillerinin* kendine özgü bir *görünüş*, *zaman* ve *eylem* kategorisinde sözcüklere özgü pek çok özelliği taşıyarak isimden çok eyleme yakın görevlerini inceledik. Taramalarımız sırasında bu yapıların cümle içerisinde yer aldığı pek çok örneğe rastlanmıştır. Örnek sayısı artıka kullanım alanıyla ilgili tespitlerin sayısı da artma imkânı bulmaktadır. Çok sayıda örneğimiz doğrultusunda bu kategoriyle ilgili cümlede birçok ögede yer almak ve bu öğelerin birer iç cümle gibi işlemesi dışında dikkatimizi çeken çok belirgin bir özellik de şudur: Bu fiil birleşikleri diğere sözcüklerle gruplaşarak söz grupları oluşturmaya hatta kalıp sözler meydana getirmeye yatkın yapılardır. Bu söz grupları oldukça çeşitli anlamsal özellikler taşırlar. Öyle ki bu kategoriye yer aldığı söz öbeklerine göre ayrı ayrı incelemek daha doğru olacaktır.

Bu bölümün başında *öncelik fiillerinin* mastar yapılarının genel özelliklerinden bahsetmiş ve bu yapıların sebep bildiren söz öbekleri oluşturmalarına değinmiştik. Bu görevin çok ayrıntılı özellikler taşıdığını ve bunun ayrıca anlamsal bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştik. İşte bu mastar yapıların tamlamalardaki bir işlevi de sebep bildiren söz öbekleri oluşturmastır. Şöyle ki bu tamlamaların tamlananı sıfat-fiilden oluşabilir, bu durumda tamlayandaki *öncelik fiili* tamlanandaki sıfat-fiilin sebebini bildirmektedir: *Ruhumuzda **aldatılmış olmanın açtığı** yarayı tuz basıp kavuralım derken, kullanılma utancına mı düştük?* (A.İlhan, YTB, 428) Yani cümlenin içinde bir iç cümle vardır ve bu iç cümledeki tamlamanın işlevi başka bir eylemin sebebini bildirmektedir. Yazar mastar eki almış *karmaşık fiilden* oluşan bir tamlama kurarak okuyucuya yüklem dışında, sıfat-fiilin bildirdiği geçmişte kalmış bir olaydan bahsetmekle kalmamış o olayın sebebini de aktarmıştır. Bu tamlamalar *karmaşık fiillerin* kısa cümlelerle birden çok eylemi bildirmek, dili karmaşık ve uzun cümlelerle kurulabilecek yapılardan kurtarmak ve özlü cümleler kurmak konusundaki işlevselliğine güzel bir örnektir. *Ve bu hâl genç adamda, kendi ruh hâllerine göre onu bir ölümün perdesi arkasından veya **unutulmuş olmanın** araya **koyduğu** uzaklıklardan seyrediyormuş zannını uyandırıyor.* (A.H.Tanpınar,

H, 220) *Yüzbaşı Demir'i tuttu ama, ya savaştan **dönmüş olmasının** kişiliğine **kattığı** ağırlıktan, ya düpedüz yakışıklılığından!* (A.İlhan, YTB, 184) Bunun dışında “master haldeki *öncelik fiillerinin* oluşturduğu sebep bildirme anlamını içeren söz öbekleri”ni aşağıdaki maddelerde şöyle sıralayabiliriz:

1. Tamlayanın sebep bildirmesi tamlananda bir duygu isminin yer almasıyla da gerçekleşebilir: *Şimdi içinde Nuran'a karşı garip bir hasret ve onu **kaybetmiş olmanın korkusu** vardı.* (A.H.Tanpınar, H, 249) ***Yargılanmış olmanın** bütün acısı ve insaflığıyla yargılayacaklar beni.* (O.Atay, T, 692) *istemediğin bir şeyi **yapmış olmanın öfkesi**/ yine karartmış alnını*(A.İlhan, D, 108) *Çünkü güçlü bir imparatorluktan geriye **kalmış olmanın hüznünden** kurtulmanın en kestirme yolu, tarihsel yapılarla hiç ilgilenmemek ve binaların adlarına ve onları birbirlerinden ayıran mimari özelliklere bile hiç dikkat etmemektir.* (O.Pamuk, İ, 102) *Bir daha yaşamlarında böylesine coşkulu, renkli, çok sesli bir müziği asla duyamayacaklarının bilincinde, onu **tanımış olmanın keyfi** ve onu ansızın kaybetmenin acısıyla şaşkın insanlar...* (A.Kulin, AA, 13) *İstemesem, eve dönünce, Günseli'yle istediğim gibi **konuşamamış olmanın üzüntüsünü** çekmezdim.* (O.Atay, T, 600) *Muasır zamana **girememiş olmanın** şaşkınlığı içinde yarı ciddî, yarı şaka, tembel bir hayat!* (A.H.Tanpınar, SAE, 133) *Yirmi beş yıldan beri **bekletilmiş olmanın hıncı** yerine, sanki sabırlı olabilmenin sevincini taşıyordu yüzünde.* (B.Yıldız, EŞ, 44) *Dikkatli baktım uzaklaşan gence, yok hayır, o değildi, ama ne tuhaf, izimi **kaybettirmiş olmanın ferahlığı** yerine, yüreğimde ince bir hayal kırıklığı vardı adeta.* (A.Kulin, BK, 9) *adım la nasıl berabersem öylece beraberiz/seninle her saat seninle her dakika seninle her saniye/gönlümüz mutluluğa **inanmış olmanın gururuyla** rahat* (A.İlhan, D, 107) *Söz gelimi “Açık Deniz” şiirinde, Balkan şehirlerinde geçirdiği çocukluk yıllarını özler, tarihî perspektif içinde duygu yoğunluğunu “Açık Deniz”le birlikte “Akıncı” ve*

“Mohaç Türküsü”nde de dile getirmeye çalışır. Üsküp’ten **ayrılmış olmanın hüznünü** “Kaybolan Şehir” şiirinde yaşar. (TD, 477) Bugün ilk defa yataktan çıktım, hem dirilmenin, hem de senden bir mektup daha **almış olmanın sevinci** içindeyim. (N.Hikmet, PM2, 37) yüreğinde fakat/hiçbir şey **söylememiş/hiç kimseyi ele vermemiş olmanın rahatlığı/aynı rahatlık** (N.Hikmet, MİM, 260) Bir kumarbaz sevinci duydu:/dubara atmak da mümkünken/ **atmamış olmanın sevinci** (N.Hikmet, MİM, 310) “Rus tanıdıkları da harekete geçiririm, hem böylece belki de seni **bulamamış olmanın ayıbını** biraz affettirmiş oluruz” dedi. (Z.Livaneli, KH, 278) Hayatın bundan ibaret olduğunu zannettiren bilgisizliğimin yerini şimdi, dünyada başka türlü de yaşanabileceğini bir kere **öğrenmiş olmanın azabı** tutuyordu. (S.Ali, KMM, 146)

2. Benzer bir anlamsal görev, mastar haldeki öncelik fiilinin ismin yönelme halini alması ve ardından bir duygunun bildirilmesiyle de oluşur: Şimdiye kadar o mektubu **almamış olmana** şaşıtm kaldım doğrusu. (N.Hikmet, PM2, 270) Fakat onun da aklı bu işi almıyor, benim akşama kadar sağdan soldan bulduğum saatleri tamir etmekliğim, Nermin Hanım’ın süveter örerek hayatını anlatması, kendisinin bizi seyretmesi için bütün bu işin **kurulmuş olmasına** şaşıyordu. (A.H.Tanpınar, SAE, 230) Hele Belediye Reisi Salim Paşa, rakiplerinden bir yerli zenginin mektep için epeyce bir para **vermiş olmasına** tahammül edememiş, binanın tek mil taşını kendi üzerine almıştı. (R.N.Güntekin, YG, 70) Övülmeye hiç alışık olmayan Semahat mahcup olsa da elinde birkaç altın ve bir bavulla ‘tek kadın başına’ kaçıp sığındığı koskoca İstanbul’da on küsur yıl sonra böyle anılabilmesine, hayata **tutunabilmiş olmasına** sevindi. (B.Uzuner, S, 176) Ayten Bayülgen, kızını sağ salim **bulmuş olmasına** sevineceği yerde, adeta ona sitem ederek, yine ne oyunlar peşinde olduğunu, kendilerini üzme için neden bu yollara başvurduğunu sordu. (B.Uzuner, S, 313) Bir gün içinde iki

romanı da **okumuş olmasına** şaşıtm doğrusu, bunu da söyledim. (Z.Livaneli, KH, 189) O bir eliyle boynunu ovuşturarak çıkınca, büyüdüğüne şahitlik edemediği küçük erkek kardeşi yerine koyarak sevdiği, biraz da orta zekâlı bulduğu Ümit Kaman'ın Facebook'ta Tasvir'i ararken, kendi elindeki on dört mısrayı ezberleyip çoktan bir yorum **yapmış olmasına** şaşırان Semahat mahcup oldu. (B.Uzuner, S, 116)

3. Master haldeki öncelik fiilleri “dolayısıyla” sözcüğüyle gruplaşarak sebep bildirebilir: Köylüler, köy kuruldu kurulalı kibledir diye namazlarını yanlış bir istikamete tevcih etmiş olduklarını sanarak, bu kadar upuzun ve âlimane laflarla o hatalarını **düzeltilmiş olması** dolayısıyla müftü Hacı Abdülvahap Hoca'yı aşere-i mübeşşerenin on birincisi saymışlar. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 162) Ancak sınıflandırmayı kaleme almış olan L.Karahan; Sakarya, Çanakkale, Balıkesir, Konya, Adana, İçel, Çorum, Ankara'yla birlikte yeterince **işlenmemiş olmaları** dolayısıyla sınıflandırma çalışmasını olumsuz yönde etkileyen ağızlar arasında Bursa ağızını da zikreder. (TD, 440)
4. “nedeniyle” sözcüğüyle gruplaşarak sebep bildirebilir: O güzel günlerde, ikisi de çok sevdikleri ve modern sandıkları ailelerinin, birinin Alevi inancında, öbürünün Sünni olarak **doğmuş olması** nedeniyle onları ayırabileceğini hiç düşünemezlerdi. (B.Uzuner, S, 29) Bu durumda elde edilen bütün delillerden maktul-şüpheli Mehmet ARSLAN'ın ölümünün intihar sonucu olduğu ve kendisini kimsenin intihara yönlendirmediği dolayısı ile müsnet olayda maktul-şüpheliden başkasına yüklenebilecek bir kasıt veya kusur bulunmadığı ayrıca maktul-şüphelinin **ölmüş olması** nedeniyle başkasının kimlik bilgilerinin kullanıldığından dolayı da TCK'nun 64. Maddesi uyarınca bu suç için de soruşturma yapılma imkânı bulunmadığı tüm dosya kapsamından anlaşılmakla; (...)(Z.Livaneli, KH, 324)

5. Master haldeki *öncelik fiilinin* sonuna ilgi eki getirilerek “-nın getirdiği” söz kalıbına bağlanır ve sebep bildiren söz grupları oluştururlar: *Hasip Bey, bir yandan pederşahi bir aile reisi görüntüsü içinde, yetiştirirken, öte yandan da Paris’te büyümüş ve batı kültürü **almış olmasının** getirdiği kafa yapısıyla, o yıllara göre hayli “Avrupalı” sayılacak bir yaşam tarzı sergiliyordu. (A.Kulin, AA, 25) Yüzünde, onca insanın yazgısını **çizmiş olmanın** getirdiği erken yaşlanmışlık. (T.Kiremitçi, GKÇS,147)*
6. Benzer bir yapı ve görev de master haldeki *öncelik fiiline* “-nIn” ilgi ekinin ulanması ve devamında “verdiği” veya “verebileceği” sözcükleriyle bir kalıp oluşturmasıyla oluşur, bu biçimde yine sebep bildiren bir söz grubu ortaya çıkar: *Bunun yanı başında kendisinden yirmi yaş büyük bir koca tarafından çıldırasiya sevilmiş, tatlı şekilde **şımartılmış olmanın** verdiği bir yığın hususiyet daha vardı. (A.H.Tanpınar, H, 163) Bazı akşamlar onların sandalına geçer, eski âlemleri anlatırdı. Anlattıklarında **yaşamış olmanın** verdiği bir canlılık vardı. (A.H.Tanpınar, H, 218) İşini **bitirmiş olmanın** verdiği bir vicdan istirahati ile Ayvalık Karakolu’nda uzanıyor biraz dinlendikten sonra şehri dolaşmaya çıkmayı ve bütün ahalisi Rum olan bu kasabanın güzel kızlarını gözden geçirmeyi düşünüyordu. (S.Ali, KY,136) Bu kadar büyük bir sanatkârda, her hangi bir sanatkârâne edayı, şahsiyetini bir uca taşımış, orada kendi iç fırtınalarıyla **yaşamış olmanın** verebileceği bir değişikli aramak beyhude idi. (A.H.Tanpınar, H, 278) Ben pencerenin önünde, ayakta, yataktan kalkmak hususunda daha atik, kahvaltı meselelerinde biraz daha sabırsız bir kadınla tesadüfen **evlenmiş olmanın** insana verebileceği saadetleri düşünüyordum. (A.H.Tanpınar, SAE, 149)*
7. Master haldeki *öncelik fiillerine* –DA bulunma hal ekinin getirilmesiyle de sebep bildiren mana ortaya çıkabilir: *Eğer mahalleli müştereken bir harekete geçmiyorsa, bunun sebebi; işe Kaymakam’ın da **karişmiş olmasında**, fakat daha ziyade, bu gibi*

şeylere önyak olacak kimselerin askere alınmış bulunmasındaydı. (S.Ali, KY,189) *Ve Anne Karenina romanı bir taraftan bahtsız bir aşk romanıysa, asıl büyüklüğü çürüten Rus aristokrasisinin bütün çürüyüşünü aksettirmiş olmasındadır.* (N.Hikmet, PM2, 203)

8. Master haldeki öncelik fiillerinin sebep bildiren kalıplar oluşturmalarına bir diğer örnek de yapının –DAn ekini alması ve ardından sebebi açıklanan duygunun belirtilmesidir: *Suat'ın bulmuş olmasından* korkuyorum. (A.H.Tanpınar, H, 342) *Hakkı Celis kendi nefesine karşı Seniha'yı sevmiş olmaktan* ve belki hâlâ sevmekte devam etmekten utanıyordu. (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 153) *Derhal bulduğu bu yalana kendisi de inanmış gibi içi cız etti ve hakikaten Yusuf'un buraya babasına ait fena bir haberle gelmiş olmasından* korktu. (S.Ali, KY,121) *Anasına bu kadar hücum etmekte, onu bu kadar haksız görmekte biraz ileri gitmiş olmaktan* korktu. (S.Ali, KY,183) *Şahinde işlerin bu kadar ileri gitmiş olmasından* biraz şaşırmıştı. (S.Ali, KY,191) *Hele muayyen bir hastalıkla ve birtakım olmaz şeylerle damgalı olarak aralarına girmiş olmaktan* büsbütün ürkmüştüm. (A.H.Tanpınar, SAE, 131) *Peşine düşmüş olmaktan* hiç pişmanlık duymadım. (A.Kulin, BK, 174) *Kabalık yapmak istemiyordum ama. Hatta gelmiş olmasından* bir bakıma memnun bile sayılırdım. (T.Kiremitçi, GKÇS, 15) *Teğmen Demir, annesinin 'kadr-ü-kıymeti bilinmemiş, gençliği heder edilmiş, her yüzüne bakılır kadın gibi hâlimden şekvacı olduğunu' bilirdi elbet, yakın zamanlara kadar onu bütün kalbiyle haklı da bulurdu ama, son mektuplarında kâbus yoğunluğuna erişen kötümserliğine bir anlam veremeyip yadırgıyor, hastalanmış olmasından* basbayağı kaygılanıyordu. (A.İlhan, YTB, 105) *'Zizi Binbaşı' çok tuttu onları, Ankara'daki harekât sırasında, en çok da İçişleri Bakanlığı'nın çatışmayla ele geçirilişinde 'faal rol oynadığı halde' Milli Birlik Komitesi'nin dışında bırakılmış olmasından* buruktu. (A.İlhan, YTB, 395) *Ben onu ilk gördüğüm ve*

selamladığım zaman, nasıl anlatayım, sanki biraz çekindim, yanlış bir iş yapmış olmaktan korktum. (M.Ş.Esendal, AiK, 64) Ben sizin ne sorduğunuzu bilmiyorum. Yanlış bir söz söylemiş olmaktan da korkuyorum. Siz aramızda bir şey var mı diye soruyorsunuz değil mi? Belki var, ama biz daha hiçbir söz konuşmadık! (M.Ş.Esendal, AiK, 242) Tatil günlerinde bu küçük kadın Mümtaz'ı mektepten alıyor, saatlerce aç karnına onunla mağaza önlerinde durarak, gelen geçene bakarak Beyoğlu'nda geziyorlar, öteberi alıyorlar, sonra iki mektep kaçağı gibi geç kalmış olmaktan korka korka eve dönüyorlardı. (A.H.Tanpınar, H, 42) Mümtaz bu bakışın altında genç kadının hayatına ait çok hususî bir şey görmüş olmaktan üzüldü; - eğer sizden bir şey saklamamağa karar vermiş olsaydım tabii bahsetmezdim!- sonra birdenbire kendisini yangın kulesinden aşağıya hiçbir paraşütsüz bıraktı; -asıl fenası iskeleden çıkarken o kadar sevimli bir yüzünüz, dikkatiniz vardı ki... (A.H.Tanpınar, H, 116) Adile Hanım bu kardeş kelimesiyle yaşın sekiz on yıl birden küçültmüş olmaktan memnun, Nuran'ın cevabını bekledi. (A.H.Tanpınar, H, 156) Bu ihtiyar adam, sevgilisini beğendikçe uzakta kalmış olmasından azap çektiği bir âlemle hiç olmazsa bir noktada birleştiğini sanıyordu. (A.H.Tanpınar, H, 219) Bu dayanılmaz acı hamlelerinden sonra, sanki zaafını göstermiş olmaktan ve siyah gözlerini nemleyen yaşlardan utanmış gibi, soluk ve çok ince dudaklarına bir tebessüm geliyordu. (S.Ali, KY,10) Tam da dayaktan sıyırdığımı düşünürken, onu kızdırmış olmaktan korktum. (A.Kulin, GAY, 148) Portakalı soymuş olmasından/kendinden/ve dünyadan memnundu. (N.Hikmet, MİM, 148) Yoksa Hamdi'ye karşı ayıp bir harekette bulunmuş olmaktan mı çekiniyordum? (S.Ali, KMM, 17)

9. Master haldeki öncelik fiillerine sebep bildiren –DAn eki –“den ileri geliyor” kalıbıyla tamamlanabilir: *Bugün Oğuz destanının, elimizde birbirinden oldukça farklı nüshaları vardır. Bu fark, halk arasında anlatılmakta olan bu destanın muhtelif zamanlarda ve*

yerlerde kâğıda **geçirilmiş olmasından** ileri geliyor. (H.N.Atsız, TET,49) *Yüzbaşı Demir şaşırmişti, şaşkınlığı duyduklarından değil, bunları 'Zizi Yüzbaşı'nın söylemiş olmasından' ileri geliyordu, o adam mı bu, hani uzun tutulmuş gece yaşantılarına, fosforlu bar kızlarına, ince 'zabit fiyakasına' düşkün olan, hayret!* (A.İlhan, YTB, 169)

10. Master halde fiil sebep bildiren –DAn ekinin ardından bir sıfat-fiile bağlanarak sebep bildiren bir sıfat tamlaması oluşturabilir: *Orta Anadolu'da doğup **büyümüş olmaktan** doğan bir ihtiyaç belki de; denize yaklaşıyor olduğumuzu gösterecek belirtilerin peşindeydim.* (T.Kiremitçi, GKÇS,23)

11. Master biçimli öncelik fiiline gelen sebep bildiren –DAn eki soru cümlelerinde kullanılabilir: *Olmayışı bir yana, Yüzbaşı Demir'in yüreğinde artık yorgunluktan mı, yoksa bir kere daha denemiş bir kere daha **yenilmiş olmaktan** mı, ürpertici o korku.* (A.İlhan, YTB, 220)

Master haldeki öncelik fiilleri sebep bildiren bu söz öbeklerinin dışında bir de başka sözcüklerle birleşerek “ihtimal” bildiren söz öbekleri oluşturabilirler. Ancak bu söz öbekleri yukarıdaki maddelerde olduğu gibi eklerin de yardımıyla birbirine bağlanan yapısal anlamda da birbirine bağlı olan birer kalıp söz niteliğinde değildir. Burada daha çok “ihtimal” , “olasılık” veya “muhtemel” sözcüklerinin yardımıyla ortaya çıkan anlamsal bir öbikleşmeden söz edilebilir: *Paşa, bu suretle, kıtaatın (birliklerin) en son neferini de emniyete almış olduktan sonra bile yerinden ayrılmayıp, gözlerini hâlâ düşman tarafında dolaştırarak şurada burada **kalmış olması** muhtemel Mehmetçik arıyorlardı.* (TD, 385) *Balkan Harbi sırasında kayboldu,/kaçtı, dediler/**öldürülmüş olması** da ihtimal içinde/belki kocası, belki yerli Rumlar tarafından.* (N.Hikmet, MİM, 407) *Fakat ülke içindeki muamelelerde iptidai bir yazı demek olan mükemmel damga usullerinden **istifade edilmiş olması** da ihtimal dâhilindedir.* (H.N.Atsız, TET,84) *Hiç şüphesiz Kunlar zamanında, Osmanlılar zamanında olduğu gibi koşmalar yoktu. Fakat onların çekirdeğinin **olmuş olması** pek muhtemeldir.* (H.N.Atsız, TET,88) Bu iki mühim eserden başka

bazı eserlerin daha yazılmış olması ihtimali varsa da onlar bizim elimize geçmemiştir. (H.N.Atsız, TET,153) *Beherkin Beğ, Samanlılar ülkesini zapteden Karahanlı ordularının veya bu ordulardan birinin başında bulunmuş olan bir kumandandır. Kaşgarlı Mahmudun kendisinin de ilk önce asker olmuş olması muhtemeldir.* (H.N.Atsız, TET,177) *Âmirim, o kısacık zamanda bir yere gitmiş olmasına* ihtimal vermiyor. (B.Uzuner, S, 246) *Umay Bayülgen'in bu olasılığı hesap etmiş olması da bir olasılıktı!* (B.Uzuner, S, 276) *Hem sen polissin, de bana bakayım: yunusu yaralayan bu bıçaksa, onun başka bir kanlı işte kullanılmış olma ihtimali yok mudur sence?* (B.Uzuner, S, 305) *Hanımından ayrılmış olması ise çok zayıf bir ihtimal.* (Ş.Y.Şenler, HS,208) *Bilal, genç kızın bir felâkete kurban gitmiş olma ihtimalini düşünerek, bütün hırçınlığına rağmen, onu gecenin o vaktinde sokakta yapayalnız bırakmanın doğru olmayacağını düşündü.* (Ş.Y.Şenler, HS,260) *Aynı bilirkişi heyetinde yer almış olmaları büyük olasılık.* (A.Ümit, İH, 202) *Bence onu vuran Fırat değildir. Ya da Fırat'ın vurmuş olma ihtimali diğerleriyle aynıdır.* (T.Kiremitçi, GKÇS,100)

Bu yapıda dikkat çeken bir başka özellik ise edat öbekleşmeleridir. Bu edat öbekleri de cümlede iç cümle görevi görür. Bu söz grupları birden fazla yargıyı zaman ve görünüşle ilgili kavramları da katarak aktarmayı sağlar. Edat öbekleşmeleri o kadar yaygın ve çeşitlidir ki bu biçimleri de ayrı bir kategori olarak incelemek gerekir. Master haldeki öncelik fiillerinin oluşturduğu edat öbekleşmelerini ve görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu master biçimlerin –a rağmen edatıyla oluşturduğu edat grupları oldukça yaygındır. Örneğin “Ayrılmış olmalarına rağmen hâlâ “Mişel benim için kötü şeyler düşünmesin”, endişesindeydi Aylin.” (A.Kulin, AA, 166) cümlesinde öznenin geçmiş zamanda ayrılma eylemini gerçekleştirdiği farklı bir cümle kurmadan belirtilmiştir. Karşıt durumların aktarılmasında oldukça yaygın bir yapıdır: Yüzüne bir başlık geçirmiş olmasına rağmen, bir zenci olduğunu anlayabiliyordu. (A. Kulin, AA, 205) Pestile dönmüş olmama rağmen doğru düzgün uyuyamamıştım. (T.Kiremitçi, GKÇS,43) Ömer

uyanır uyanmaz yataktan kalktı, kravat ve ceketle uyumuş olmasına rağmen, sanki üzerinde yeni giyilmiş elbiseler varmış, yüzünü de soğuk suyla yıkamamış gibi kendini diri ve neşeli hissederek otel odasının içinde hızlı hızlı yürüdü. (O. Pamuk, CBVO, 449) Her birisi güzel kokularla, boylarla, kremler, sürmelerle, elbiselerle kendini mümkün olduğu kadar göz kayıcı ve cazibeli yapmaya uğraşmış olmasına rağmen pek teklifli bir tarzda yemek yeyişlerine şaşıtm. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 121) Bu genç, kendisinden ancak bir iki ay küçük olmasına ve şimdiden birçok şiirleri bazı mecmualarda çıkmış olmasına rağmen, ona, parmakları mürekkep lekeli ve pantolonunun dizleri çıkmış zavallı bir mektep çocuğu gibi görünmekten kurtulamıyordu. (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 23) Küçük gruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibiydiler. (A.H.Tanpınar, SAE, 129) Sucukları kendi eliyle yapmış, bir yıla yakındır Konya'daymış, annesi de seksen yaşına basmış olmasına rağmen bana bir çift yün çorap örüp gönderdi. (N.Hikmet, PM2, 210) Bu gelmiş olduğum yere onun eliyle gelmiş olmama rağmen/ (o kadar ağır pençeliydi ki)/kaç kere ölmesini istedim(N.Hikmet, MİM, 141) Tasvir'le dükkâna ilk gittikleri gün, sivil giyinmiş olmasına rağmen ona bakıp, "Hoş geldiniz Komiserim, sizlere çay ikram edebilir miyim?" diye soran Sahaf Semahat, onu 'Devriye Yılları'ndan arabayla veya yaya olarak üniformasıyla aynı sokakta görüp hatırladığını söyleyince, bu ufak tefek, dağınık, kadından çok erkeğe benzeyen, çocuksu, yarı divane görünümlü kadının dikkatini takdir etmişti. (B.Uzuner, S, 32) İçerisinin sıcak bulunmasına ve kendisinin de çok sıkı giyinmiş olmasına rağmen iliklerine kadar üşüdüğünü hissediyordu... (Ş.Y.Şenler, HS,125) Feyza, sinirleri son derece gerilmiş olmasına rağmen, gayet sakin bir ifadeyle:-Evet Müdür Bey, dedi. (Ş.Y.Şenler, HS,368) Feyza, ateşi bir hayli yükselmiş olmasına rağmen sakin görünmeye çalışıyordu. (Ş.Y.Şenler, HS,395) Sinirleri bir hayli gerilmiş olmasına rağmen, herhangi bir tatsızlığa sebebiyet vermemek için son derece tatlı ve

yumuşak bir sesle:-Niyazi, dedi... (Ş.Y.Şenler, HS,530) *Kapıyı Hatice Hanım açtı ama daha önce geleceğimi söylemiş olmama rağmen bir telaşlandı, bir telaşlandı, görmeye değdi.* (Z.Livaneli, KH,139) *Saraya defalarca gitmiş olmama rağmen bu kadar büyük olmasına şaşırarak bir süre duraksadım fotoğrafın önünde.* (A.Ümit, İH, 63) *Cocukluğumdan beri defalarca ziyaret etmiş olmama rağmen, üzerindeki hiyeroglifleri her defasında yeniden görüyordum* duygusuna kapıldığım bu pembe granitten yontulmuş taşın önünde durup sert gövdesine büyük bir ustalıklı kazınmış dünyanın en eski dillerinden birinin tuhaf şekillerini incelemeye koyuldum. (A.Ümit, İH, 195) *Bu yüzden müzenin ziyaret saatinin geçmiş olmasına rağmen içeri girmemize izin verdiler.* (A.Ümit, İH, 204) *Hayatım türlü türlü cins ve şekilde saatler içinde geçmiş olmasına rağmen hep cep saatimi düşünüyordum ve mutlaka binamızın sırrını onda arıyordum.* (A.H.Tanpınar, SAE, 353) *Evet, bu, muhakkak İdadiye karşı bir suikast... Fakat bunu Maarif Müdürüne, hele Galatasarayda biraz Fransızca öğrenmiş, karmakarışık biraz fen dersi görmüş olmasına rağmen yobazların en bayağısı, en “embesil”i olan İdadi Müdürüne nasıl anlatırsın?* (R.N.Güntekin, YG, 174) *Eski köse sakalını tıraş etmiş olmasına rağmen onu derhal tanıdı.* (R.N.Güntekin, YG, 232) *Kırılıp dağlarda kalan sol arka makası yerine/şasının altına, dingilin üzerine /budaklı bir gürgen kütüğü sarmış olmasına rağmen/ ve kalp ağırlarıyla/ve on kilometrede bir/karanlığa yaslanıp durduğu halde/ve vantilatöründe dört kanattan ikisi noksan iken/şahsının vekarlı kudretini resmen biliyordu*(N.Hikmet, MİM, 221) Örneklerden de anlaşıldığı üzere –a rağmen edatından önce mastar haldeki eylem genellikle iyelik ekleri almaktadır.

2. Bu edat grupları sadece zaman ve görünüş özelliği taşımakla kalmaz olumsuzluk da bildirir: *Yukarıda işaret olunduğu üzere kumandanın bizzat idare ettikleri bu harekâta, birliklerin geride kalan en son perakende efradı da önlerinden geçerek görünürde hiçbir kimse kalmamış olmasına rağmen araziye hâkim bir noktada saatlerce*

dimdik ayakta duran Mustafa Kemal Paşa, hâlâ yerlerinden ayrılmıyorlardı. (TD, 384) Dört seneden beri görmemiş olmama rağmen o kadar çocuğun içinde derhal bulup çıkardım. (R.N.Güntekin, A, 191) Tuhaf bir tesadüfle her şey, hiç planlanmamış olmasına rağmen inanılmaz bir biçimde denk düşüyor, müthiş bir düzenle yerli yerine oturuyordu. (A.Kulin, AA, 15)Kırk yaşının – benim hesaba göre henüz bu yaşa basmamış olmana rağmen-seni nasıl telleri gergin bir keman gibi içli, duygulu yaptığını anlıyorum. (N.Hikmet, PM2, 240) Bana gelince, ben senin hamurundan yoğrulmamış olmama rağmen, senin çektiğin işkencelerin başka türlüünü çektim ve çekiyorum. (N.Hikmet, PM2, 363)

3. Bu edat gruplarına giren karmaşık fiiller edilgenlik de bildirebilir: Gramer ve sentaks alanında bazı yayınlar yapılmış olmasına rağmen beklenen düzeye ulaşamamıştır. (TD, 394) Listedeki kelimelerin bazıları da duyulmuş olmasına rağmen anlamları hazırlanmamıştır. (TD, 198)Kuncada Çinceye, Çinceden Rusçaya, Rusçadan da günümüzün Türkçesine çevrilen bu mektup, dilden dile üç defa tercüme olunmuş olmasına rağmen Kun dilinin pek de iptidaî bir dil olmadığını gösterse gerektir. (H.N.Atsız, TET,86)Bu yaşına kadar babası tarafından daima el üstünde tutulmuş, daima şımartılmış olmasına rağmen, örtünme hususundaki ısrarlarından dolayı babasından iki sefer kıyasıya dayak yemişti. (Ş.Y.Şenler, HS,130)Yapımına başlanmış olmasına rağmen Konstantin Troya'dan vazgeçip Byzantion'a gözlerini dikti. (A.Ümit, İH, 210)
4. Edat gruplarına bir diğer örnek ile edatıyla oluşanlardır: Bu siyah-beyaz duygusunun bir yanı elbette şehrin yoksulluğu, tarihi ve güzel olanın ortaya çıkarılamayıp, eskimiş, solmuş, gözden düşmüş ve bir kenara itilmiş olmasıyla ilgilidir. (O.Pamuk, İ, 48) Vâkıa bu parmaklığı yerinden sökmüş olmakla bu binanın toptan ortadan kalkmasına biraz da ben sebep olmuş olabilirim. (A.H.Tanpınar, SAE, 57) Böyle bir kasabayı, bu üç tesisten herhangi birinin kurulmuş

olmasıyla şanssızlığa uğramasını beş, hatta iki sene sonra görenin, yüreğinin kan ağlamama imkân yoktur. (Ş.Y.Şenler, HS,55) Taburların Simin-ni'ye intikalini müteakip, Tugay Karargâhı ile zarurî addedilebilecek muhabere irtibatları kurulmamış olmakla, içerden ve dışarıdan kademeli olarak başlatılıp devam ettirilen bu taarruzlara, birliklerin ahenkli ve rabıtalı bir müdafaa tertibiyle cevap vermesi imkânı bulunamamıştır. (A.İlhan, YTB, 69)

5. –mAk ekiyle oluşmuş olan mastar haldeki öncelik fiillerinin ile edatının arkasında “beraber” sözcüğünü alması yaygın bir kullanımdır hatta “–mAkla beraber” bir söz kalıbıdır diyebiliriz: Ceza Reisi de, biraz fazla içeri kaçmış olmakla beraber, şimdilik olduğu yerde duruyor ve daha fazla vermemeye çalışıyordu. (S.Ali, KY,47) Geçirdiği fikir ve itikat inkılâpları onda tenkit ve muhakeme kabiliyetlerini çok artırmış olmakla beraber bu noktada, hattâ biraz fazla mahdud ve ezberci kalmıştı. (R.N.Güntekin, YG, 47) Yulig Tigin bu yazıtı Kül Tigin adına yazmış olmakla beraber yazıttaki sözler Bilge Kağanın ağzındadır. (H.N.Atsız, TET,109) Demek ki resmî Türk devleti olan Uygurlar, medenî bakımdan çok ileri gitmiş olmakla beraber, siyasî bakımdan zayıftı. (H.N.Atsız, TET,130) Kübra biraz toplamış olmakla beraber, yüzünün hasta sarılığını hâlâ muhafaza ediyordu. (S.Ali, KY,85)
6. Mastar haldeki öncelik fiilleri –den başka edatıyla da öbek oluşturabilir: O zamana kadar, Demircan'ın kadın gittikten sonra öldürülmüş olmasından başka türlü aklına gelmemişti. (K.Tahir, DA1, 135) Baba, bir çocukluk ve bir delilik yaptım, fakat, kendi hesabıma hiç pişman değilim; sizi endişeye düşürmüş olmaktan başka bir elem hissetmiyorum. (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 131)
7. Mastar haldeki öncelik fiillerinin edat öbeği meydana getirdiği başka edat –den ziyade edatıdır: Her ne tarafından bakılsa bir ana karnından çıkmış olmaktan ziyade topraktan bitme şeylerden biri hissini veriyor. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 87)

8. –den dolayı edatıyla oluşan gruplar da vardır: *Saatine baktı, yüzünü buruşturdu, zorlukla doğruldu, gece boyunca sert tahtada yatmış olmaktan dolayı tutulan eklemlerini açmaya çalıştı.* (Z.Livaneli, KH, 257)
9. Master haldeki öncelik fiilleri –e karşın edatıyla da edat öbeği oluşturabilir: *Sokaklardan savaş yıkıntılarını kaldırmak için bütün Viyanalıların gece gündüz gönüllü çalışmış olmalarına karşın, hâlâ yıkık duvarlar, molozlar, onarıma alınmış kubbeler, seralar, tramvay, tank-top yolları için bir ucundan dilinmiş yorgun bir park görünüyordu.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 20) *Daha önce hiç tanışmamış, hiçbir fotoğrafını görmemiş olmasına karşın onu hemen tanıdı.* (B.Uzuner, S, 184)
10. –a karşılık edatıyla gruplaşabilir: *Daha önce karşılaşmış olmalarına karşılık sesini ilk kez duyuyordu.* (B.Uzuner, S, 83)
11. –mİş ol- yapısının –mAk ekini alarak oluşmuş master biçiminin “için” edatıyla söz öbeği oluşturması çok yaygın bir kullanımdır: *Bir şey söylemiş olmak için döndü: “Akşamüzeri belki geç kalırım” dedi, ama vicdanındaki yükü hafifletemedi.* (O.Pamuk, CBVO, 11) *Başka bir şey söylemiş olmak için de: “Sen zaten şiiirden başka neden hoşlanırsın ki?” diye ekledi.* (O. Pamuk, CBVO, 125) Kullanım sıklığına bakıldığında “–mİş olmak için” bir kalıp sözdür ve genellikle “söyle-” ve “yap-” eylemleriyle kullanılır diyebiliriz.
12. “–mİş olmak için” kalıbı bazı bağlamlarda kinayeli bir anlam kazanır ve “bir olay ya da durum gerekli olmadığı halde idareten öyleymiş gibi davranmak” anlamına gelir: *Bir şey söylemiş olmak için, buluşmasının nasıl geçtiğini sordum.* (T.Kiremitçi, GKÇS,66) *Ömer bir şey yapmış olmak için ekmeklerden bir tane aldı, köşesinden ısırdı.* (O. Pamuk, CBVO, 138) *Bir şey söylemiş olmak için getirdiği zarf hakkındaki bilgileri bir kere daha tekrarladı.* (O. Pamuk, CBVO, 251) *Refik “yazar” kelimesini bir daha işitmek ve biraz da konusmuş olmak için: “Köyümüzün sorunları hakkında...” dedi.* (O. Pamuk, CBVO, 446) *Ömer’in bisküviyi bir şey yapmış*

olmak için yediğini galiba fark etti: “Muhittin birazdan gelir herhalde!” dedi. (O. Pamuk, CBVO, 485) Sonra bir şeyler söylemiş olmak için, cuma günü yazıhanede başından geçen gülünç bir olayı anlatmaya başladı, ama hemen, önceden bunu anlattığını hatırlayarak balığın çok güzel olduğunu söyledi. (O. Pamuk, CBVO, 509) Sessizliğimizi bozmak, sırf laf söylemiş olmak için. “Demek senin bu arkadaşın, yazdıklarının hepsini bizzat yaşamış” dedim. (A.Kulin, GAY, 138) “Handan, Bora her zaman çizdiği kapakların içeriğini bilir, merak etme sen.” dedim bir şey söylemiş olmak için. (A.Kulin, GAY, 214) Hakkı Celis bir şey söylemiş olmak için sordu: “Neden o kadar yalnızsınız, teyzem, eniştem yok mu?” (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 200) Bir şey söylemiş olmak için: “Yusuf gene yok mu?” diye sordu. (S.Ali, KY,102) “Sizden bahsederdi,” dedi Süleyman Kargı’ya, bir şey söylemiş olmak için. (O.Atay, T, 105) Hakkı Celis bu sözleri düşünmeyerek, bir şey söylemiş olmak için söyledi: Esasen bunun hırçın bir sitem olmaktan başka bir mânası yoktu. (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 151) Fesini eline aldı ve hiç şüphesiz bir şey söylemiş olmak için deminki sözünü tekrar etti: “Demek yarın gidiyorsunuz?” (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 184) Bu avare adam belki bu sözü bir şey söylemiş olmak için söylemişti. Fakat, ne dereceye kadar bir hakikatin tarifiydi... (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 191)

13. “-miş olmak için” kalıbı “söyle-” ve “yap-” eylemlerinin dışında kullanıldığında yukarıdaki maddede bahsedilen kinayeli anlam oluşmaz: İki taraf da mümkün olduğu kadar ağırdan almış olmak için sual ve cevapların arasını uzatıyorlar, birbirlerine pek seyrek gidiyorlardı. (S.Ali, KY,84)
14. “-miş olmak için” kalıbının olumsuz çekiminde de kinayeli anlam ortadan kalkar: Babama büsbütün yalan söylemiş olmamak için, birkaç Türk arkadaşın yardımıyla, bir lüks sabun firmasına müracaat ettim. (S.Ali, KMM, 53) Bu cümlelerde eylem gerçek anlamındadır.

Sıfat-fiiller ile:

Öncelik fiillerinden -miş ol- yapısı çekimlere girebildiği gibi sıfat-fiil eklerinden birini alarak cümlede çeşitli görevlerde yer almaktadır. Bu birleşiklerin sıfat-fiil eklerini alarak girdiği biçimler hakkında gramer kitaplarımızda ayrıntılı bir açıklama bulunmamaktadır.

Tahsin Banguoğlu *karmaşık fiiller* ile ilgili bilgi verdikten sonra “Çekimsiz Fiil Şekilleri” başlığı altında konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Sıfatfiillerden üç zaman kesimine göre *-dik -en -ecek* şekilleri çok kullanılırlar. Bunlar basit tabanlarla ad, sıfat ve zamir olarak kullanıldıkları ve buna göre farklı çekim halleri gösterdikleri için burada da aynıyla pek çeşitli kullanışlarda görülürler.

-dik sıfatfiilleriyle: *Bursa’da yerleşmiş olduğunuzu işitmişim. Biriktirmiş olduğu parayı da yemiş.* gibi.

-en sıfatfiilleri ancak zamir olduklarında çekim ekleri alırlar:

Çanakkale’de bulunmuş olan bir subaydan dinledim. Bize artık selam vermez olan kardeşimiz...

-ecek sıfatfiilleri kullanışta *-dik* sıfatfiillerine benzerler:

Bugün dönmüş olacağını söylediler. Dün almış olacağınız mektubumda... (Banguoğlu 2007:486-487)

Bu açıklamadan örnek alarak, konuyu kategorize edebilmek adına *-miş ol-* yapısının sıfat-fiil ekleriyle kazandıkları özellikleri sıfat-fiillerin eklerine göre ayırarak incelemek yerinde olacaktır.

-(y)An Sıfat-fiiliyle Kurulanlar:

Bu ekle kurulmuş olan sıfat-fiil görevindeki *öncelik fiillerini* cümlede genellikle bir ismin niteler şekilde göreceğiz. Örneğin “*Terden yapışmış olan gömleğini çıkardı.* (O.Atay, T, 709)” cümlesinde olduğu gibi ismin önünde durarak isim hakkında bilgi veren örneklerle çok sık rastlanmaktadır. Bununla beraber bu

biçimde oluşmuş sıfat-fiillerin basit yapılı sıfat-fiillerden çok daha zengin görev ve özellikleri vardır. Örneğin “*Fakat tesadüfe bakın ki, evden o günlerde memleketine gitmek üzere **ayrılmış olan** Ünyeli bir hizmetçinin arkasından çekilen telgrafa şu cevap alınmıştı.* (A.H.Tanpınar, SAE, 48)” cümlesindeki sıfat-fiilin basit yapılı sıfat-fiillere göre çok daha özellikli bir yapısı vardır. Bu özelliklere aşağıda ayrıntılarıyla değineceğiz.

T.Banguoğlu, bu kategoriyle ilgili şu açıklamayı yapar: “Karmaşık fiilleri çoğu zaman çevrik fiiller olarak kullanırız. Ancak yeni yazı dilinde, hitabette ve özentili konuşmada karmaşık fiillerin yersiz olarak basit fiil tabanları yerine kullanıldığı olur. Bu kullanım özellikle bunların yatık fiil şekillerinde göze çarpar ve yadırganır: *dün gelmiş olan* (gelen), *haberler size gidecek olan* (gidecek) *eşyalar göndermiş olduğunuz* (gönderdiğiniz) *mektup ödeyecek olduğumuz* (ödeyeceğimiz) *ücret gibi.*” (Banguoğlu 2007: 488)

Banguoğlunun bahsettiği bu kullanıma taramalarımız sırasında rastlanmıştır. Özellikle Orhan Pamuk gibi genellikle uzun cümleleri tercih eden yazarların bir üslup kaygısıyla bu kullanıma başvurmuş oldukları söylenebilir. Bu örneklerde, edebî metinlerin kendine has dokusu gereği özlü anlatımdan uzak durulmuş ve duruluk ilkesine aykırı cümleler kurulmuş olabilir. Kısacası bu yapılar, bir hata olarak değil bilerek tercih edilmiştir.

*Yoksa böyle bir dış dünya, insandan müstakil ve insandan önce var **olmuş olan** böyle bir dış dünya, yani madde yoktur da, eşyalar ruhun, insan duyularının terkihi midir meselesi, ilk bakışta ne kadar saçma görünürse görünsün, bugüne kadar gelen felsefeyi ikiye ayırmıştır.* (N.Hikmet, PM2, 224)

*Thomas Allom'un bir seyahat kitabı için 1839'da **yapılmış olan** bu gravürünü karanlığı esrarlı bir masal unsuru olarak gösterdiği için severim.* (O.Pamuk, İ, 51)

Dahası, tıpkı başbakan ile amcamı hayalimde kesiştiren noktaların hep aynı kalacağını sanmam gibi, bir kere, sözgelimi bir lokantada ıspanaklı yumurta yerken gördüğüm bir uzak akrabanın (çocukluğumun İstanbul'unun güzelliği, sokaklarda, dükkânlarda hep tanıdık, akraba, hısım birileri ile karşılaşmaktı) elli yıl sonra hâlâ

(şimdi çoktan **kapanmış olan**) o lokantada ıspanaklı yumurta yemeye devam ettiğine de aklımın bir köşesiyle inanırım. (O.Pamuk, İ, 87)

*İstanbul hayatına onulmaz bir hastalık gibi **sinmiş olan**, bir türlü yenilemeyen ve bir kader gibi yaşanan yoksulluk, akıl karışıklığı ve siyahla beyazın hâkimiyeti böylece bir başarısızlık ve beceriksizlik olarak değil, bir şeref olarak yaşanır.* (O.Pamuk, İ, 105)

*Ta 1944 yılından beri Koçu ile tanışan, ansiklopedinin ilk çıkışından başlayarak ona pek çok madde **yazmış olan** Bizans ve Osmanlı sanatı tarihçisi Profesör Semavi Eyice, Koçu'nun ölümünden sonra hakkında yazdığı makalelerde, büyük kütüphanesinden, yıllarca zarflar içinde taşıdığı “maddeler” den, gazete kesikleri, fotoğraf ve resim koleksiyonundan, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul gazetelerini yıllarca sabırla okurken tuttuğu notlarla dolu(ve bugün kayıp) defterlerden, dosyalardan söz etmiş, ayrıca bir görüşmemizde bana Koçu'nun geçmişte işlenen büyük, tuhaf ve esrarlı İstanbul cinayetleri hakkında bir büyük koleksiyon daha yaptığını söylemişti.* (O.Pamuk, İ, 155)

*Şehirlerine ve edebiyata meraklı bir avuç İstanbullu arasında bir “kült kitaba” **dönüşmüş olan** ve benim de herhangi bir cildini açıp gelişi güzel karıştırıp okumaktan çok hoşlandığım bu tuhaf ansiklopediyi anlamak için önce Reşat Ekrem Koçu'yu tanımak gerekiyor.* (O.Pamuk, İ, 148)

*Arka sokaklara, sur diplerine yürüyüşe gitmeden önce Gautier, kendisinden önce İstanbul'u **ziyaret etmiş olan** arkadaşlarının uyarılarıyla, şehrin harika manzaralarının tıpkı ışık ve belirli bir bakış açısı gerektiren “tiyatro dekorları” gibi yaklaştıkça çekiciliklerini kaybettiklerini öğrendiğini yazar.* (O.Pamuk, İ, 214)

*İkinci yemek, zeytinyağlı fasulye, sofraya gelinceye kadar, biraz daha savaşımlardan, Almanya'dan, Almanya'daki son durumlardan, Avrupa'dan yeni **gelmiş olan** Refik'in arkadaşı Ömer'den, Osmanbey'de açılan yeni bir pastaneden, belediyenin sefere koyacağı söylenen Maçka-Tünel tramvayından sözedildi.* (O. Pamuk, CBVO, 101)

*Didişe- çekişe pazarlığa **alışmış olan** bu toprak adamı, bana vereceğinin azamisini ve asgarisini içinden hesaplamış olacaktı ki, hiçbir şey vermeyeceğini ve getirdiklerimin de hepsini alacağını duyunca, karanlıkta merdiveni inen birisinin bir basamak daha mevcut olduğunu sanarak ona göre adım atarken, önünde hiçbir basamağın kalmadığını görünce şaşalaması gibi, ağzı açık kaldı. (C.Ş.Kabağaçlı, ABB, 157)*

Yukarıdaki cümlelerde *ol-* eyleminin kullanılmaması cümlelerin manasını eksiltmeyecektir. Bu durum genellikle uzun cümlelerde dikkat çekmektedir. Kısa cümlelerde ise *ol-* eyleminin kullanımının gereksiz olduğu şeklinde bir genellemeye varmak mümkün değildir. Örneğin aşağıdaki cümlelerde *ol-* eylemi isim ya da zamirlerin önünde yer alarak *karmaşık fiil* yapısındaki fiilin sıfat-fiil eki aldığını ve cümlede sıfat görevinde kullanıldığını vurgulamaya yaramaktadır:

*Yahya Kemal'i bir çeşit baba **bellemiş olan** Tanpınar da aynı şairlerle Valéry'ye hayrandı. (O.Pamuk, İ, 110)*

*Ağır işine rağmen mizah duygusunu hiç **kaybetmemiş olan** aşçı Bekir kalabalık evin içinde gezinen biz babaannemin torunlarından her birine bir isim takmıştı. (O.Pamuk, İ, 117)*

*Bir metni, bir duayı, bir şiiri ezberlemek zorunda **kalmış olan** hepimizin bildiği gibi kelimeleri aklımıza kazımaya çalışırken gözlerimizin gördüğü şeylere dikkatimizi fazla vermeyiz. (O.Pamuk, İ, 191)*

*Paşa babasının sert mizacından payına düşeni **almış olan** kocasının, komşu köşkün çocuğuna bir taşkınlık yapmasından korktu. (A.Kulin, AA, 22)*

*Hastalığıma başlangıç kabul ettiğim gün, yani üniversitede Güner', görmeye gittiğim gün fakültenin koridorunda, bize ders **vermiş olan** bir profesöre rastlamıştım. (O.Atay, T, 689)*

Bu konuyla ilgili kesin ve bilimsel bir yargıya varmak açıkçası zordur. Bu örnekler içerisinde *ol-* eylemi kesinlikle gereksiz kullanılmıştır diye düşünerek bazı örnekleri bu şekilde kategorize etmek doğru bir şey olmayabilir. Çünkü bu kullanım

biçimi, yazarın kişisel tercihidir ve edebî bir metin içerisinde yazarın kendine has üslubu gereği kullanılmaktadır. Örnekleri bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Bazı cümlelerde ise *ol-* eyleminin yokluğu anlamda belirsizliğe yol açabilir. Araya sıfat-fiil konumundaki *ol-* eylemi gelmediği zaman okuyucu veya dinleyici *-mİş* morfemini zaman eki olarak algılayabilir, yani *-mİş* morfemi almış olan eylem cümlede yüklem olarak anlaşılabilir. Bu karışıklığı önlemek için *ol-* eylemi cümlede mutlaka kullanılmalıdır. Örneğin Hüseyin Nihal Atsız “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde Eski Türkçe metinleri açıklamak için parantez içindeki *-(y)An* sıfat-fiil eki almış *ol-* eylemi kullanarak cümlelerin anlamını açıklığa kavuşturmuştur:

*Altın, gümüş, pirinç, ipek sayısızca o kadar **vermiş (olan)** Çin milleti(nin) sözü tatlı, malı yumuşak imiş.* (H.N.Atsız, TET,110)

*Orada **kalmış (olanlar(ı)ınız)** yer sayarak hep ayakta olarak, ölecek yürüyordunuz.* (H.N.Atsız, TET,110)

*Türk millet(inin) adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, anam katunu **yükseltmiş (olan)** Tanrı, El veren Tanrı, Türk millet(inin) adı sanı yok olmasın diye özümü ve Tanrı kağan oturttu.* (H.N.Atsız, TET,115)

*Hızla geçerek **gelmiş (olan)** ordusun(u) Kül Tigin yukarı yürütüp Tungra(lardan) bir boy, Alpagu(lardan) on eri Tunga Tigin yuğunda çevirip öldürdük.* (H.N.Atsız, TET,119)

-mİş ol- yapısının *-(y)An* ekiyle oluşturduğu sıfat-fiilleri zaman ve görünüş açısından değerlendirecek olursak bu yapının yer aldığı cümlelerde *bitmişlik* görünüşüne sahip bir eylemin şimdiki zamanda niteliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

İbrahim Ahmet Aydemir, “Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi” adlı eserinde *-(y)An* sıfatfiil ekinin zamansal ilişkilerin niteliği ve ayrıntılarını inceler (bk. –an ol-) ve şu açıklamaya yer verir: “Eğer sıfatfiil cümlesinin yüklemine *-mXş ol-* birleşik yapısı varsa, *-(y)An* ekinin geçmiş zaman ifadesi daha barizdir, zira *-mXş ol-* Türkçede bitiş sınırlı fiiller oluşturmaktadır.

Örnekler:

Laf uzayınca, ağzındaki lokmayı mideye indirmiş olan Kenan dayanamayıp, “Bunun konumuzla ne ilgisi var?” diye araya girdi. (Ümit 2003: 39)

12 Kasım’da Düzce’de yaşanmış olan büyük deprem felaketiyle, bir ay ek süre isteme durumunda kaldık. (www.belgenet.com, 15.02.2010)

Önceden yaşanmış olan şeyleri hepimiz biliyoruz.

Geçmişte yaşanmış olan güç birliği ya da ittifakları nasıl değerlendiriyoruz? (www.tumgazeteler.com, 15.02.2010)

Sevgili kardeşlerim, inşallah bu yaşanmış olan acı olaylardan hepimiz gereken sonuçları çıkarırız. (www.chp.org.tr, 12.01.2009)” (Aydemir 2010: 91)

Kanımızca -(y)An ekinin geçmiş zamandan çok şimdiki zamana yakın bir çağrışımı vardır. Bu ekin görünüşsel niteliğini “süreklilik” olarak açıklayabiliriz. Böyle olunca -(y)An ekinin –mİş ol- şeklinde oluşan *öncelik fiilinin* üzerine ulanması geçmişte gerçekleşmiş ve hâlâ devam eden bir durumu veya eylemi, cümlede nitelik bildirecek hale sokar. Yani bu örneklerdeki eylem ya da durum geçmişte başlamış ve hala özelliğini korumaktadır.

*Bazan da hâlâ iç saflığı ve ahengi tam **bozulmamış olan** çocuksuluk ve oyunculuğum bir tıkanmayla karşılaşır, yani resmi yaparken tamamen kendimi unutamadığımı ve oynadığım oyunda beni dışarı iten bazı sorunlar çıktığını hissetmeye başladım. (O.Pamuk, İ, 251)*

*Aylin’le kardeşliğini **ilan etmiş olan** Betin’in bu kardeşliğinin geçerlilik kazanması için, Nilüfer’e kesin itaat etmek gibi, uyması gereken bazı kurallar vardı ki, onları gözünü kırpmadan yerine getirirdi. (A.Kulin, AA, 38)*

*Artık iyice **ağarmış olan** gün ve yolda olmanın getirdiği hafiflik duygusu, sabah gerginliğini giderip yorgun yolcular canlandırıyor. (T.Kiremitçi, GKÇS,23)*

*Belki de günlerdir orada durduğu için artık iyice **yassılmış olan** çiçeğin ayırdığı iki sayfayı birden, Jülide'nin dev bir fotoğrafı kaplıyordu. (T.Kiremitçi, GKÇS,142)*

Örnekleri incelediğimizde fark ederiz ki, -(y)An ekli *öncelik fiilleri*, genellikle uzak geçmişte gerçekleşmiş bir eylemin sıfat-fiil haline gelmiş biçimidir. Ancak cümledeki belirteçlerin ve diğer yön verenlerin etkisiyle *-miş ol-* yapısı içindeki *-miş* sıfat-fiili, geçmiş zaman bildiren sıfat-fiil diye tanımlansa da, bu tür kullanımlarda kimi zaman geçmiş zaman dışında farklı zamanları da işaret edebilir. Örneğin “*Ömrü boyunca her biri için ayrı ayrı **koşuşturmuş olan** sevgili annesi ıstırabını belli etmemeye çalışarak solgun bir manolya gibi yatıyordu yatağında.*” (A.Kulin, AA, 56) cümlesinde “ömrü boyunca” söz grubu, sıfat-fiil konumundaki *öncelik fiilinin* karşıladığı zamanı “geçmişte geniş zaman” haline getirmiştir. Bir başka örnek inceleyelim: *Sonun yaklaşmakta olduğunu gören Hilmi Bey, Aylin’le Leyla Hanım’ı Paris’e yeni **taşınmış olan** Nilüfer’in yanına yolladı.* (A.Kulin, AA, 56) cümlesinde “yeni” belirteci sıfat-fiil konumundaki eylemsinin yakın gelecekte gerçekleşmiş olduğunu bildirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür:

*Bütün gün **sürmüş olan** o pis sıcak azıcık kırıldığından, araba ve insan kalabalığı beş kat artmıştı sanki. (T.Kiremitçi, GKÇS,58)*

*Gün boyu **sürmüş olan** sıcak iyice yoğunlaşmış durumda ve otelin gündüzkinden çok daha kederli, loş bir havası var. (T.Kiremitçi, GKÇS,137)*

*Bu meyanda mühim addettiğim bir husus da şudur ki, tahsil bahanesiyle uzun müddet Paris’te ikâmet **eylemiş olan** Ümid Ersoy, şimdi Milano’da olduğunu öğrenebildiğim bir İtalyan arkadaşı ile muntazam muhaberat halindedir. (A.İlhan, YTB, 155)*

*Öyle ya, kendisi Yusuf’u seviyor ve onun için her sıkıntıyı tahammül ediyordu, fakat hayatında oldukça iyi günler **görmüş olan** anasının şimdi hiç sebepsiz bu kadar mahrumiyete katlanması onu biraz kızdırabilirdi. (S.Ali, KY,183)*

*Asya, artık duraklama devrine **girmiş olan** Avrupa’ya on basarak kalkınıyordu. (A.Kulin, GAY, 281)*

*Ateşin içinden henüz **çıkılmış olan** Mehmet Ali bile artık bunları geçmiş zamana ait bir masal gibi dinliyordu. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 26)*

*Demin, halkı **çevirmiş olan** düşman askerlerinden de eser yok. Hepsi bir yana dağılmış. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 188)*

*Şimdilik, Tabur'a daha önce **gelmiş olan** Kara Başefendi başlarında, bu bakımdan derhal jeep'e atlayıp... (A.İlhan, YTB, 59)*

*Artık **küllenmiş olan** eski duygularımın ayrıntılarına girmeyeceğim. Beni bir zamanlar çok **üzmüş olan** bu acı hatırları artık bütünüyle unutmak istiyorum. (O.Atay, T, 424)*

Sonuç olarak karmaşık fiillerden öncelik fiillerinin ilk bölümünü oluşturan sıfat-fiil, zaman değil görünüş değeri taşır ve bu görünüş değeri de *bitmişlik* görünüşüdür. (bk. –miş morfemi, görünüş). Yani “Ağlamaklı gözlerini, şimdi iyice **uzaklaşmış olan** vapura çevirdiler. (T.Kiremitçi, GKÇS,53)” örneğindeki –miş morfemi eylemin *tamamlanmış* olduğunu vurgular. Bu *bitmişlik* görünüşüne ek olarak, sıfat-fiili konumundaki fiilin gerçekleşme zamanıyla ilgili ayrıntılar cümledeki belirteçler ve diğer yön verenler yardımıyla belirlenebilir.

Buraya kadar vermiş olduğumuz ayrıntılardan da yararlanarak -(y)An sıfat-fiil ekiyle oluşan *öncelik fiillerinin* genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu yapılar cümle içerisinde bir sıfat-fiil grubu oluşturur. Yeni ortaya çıkan bu söz grubu birleşik yapı bir sıfat-fiildir: *İpin ucunu **kaçırmış olan** insan, oğluyla böylesine eğlenen şeytandan başka kimse olamaz. (N.Meriç, TK, 13)* *Çocuk yavaşça başını yerden kaldırıp, çevresinde **toplanmış olan** arkadaşlarına, sonra müdüre baktı. (A. Nesin, ŞÇH, 72)* *Ensesine doğru **kaymış olan** kalpağını eliyle öne doğru itti. (S.Ali, KY,118)* *Biçare adam küçük kızı, damadı, onların çocukları ve bir de karısı **ölmüş olan** Ferhat Bey'le yapayalnız oturuyordu. (A.H.Tanpınar, SAE, 80)* *Şişmanlığı bir hastalık derecesini **bulmuş olan** Müfit Bey, akşamdan beri telgraf başında mütemadiyen sigara ve ayran içiyor, ter döküyordu. (R.N.Güntekin, YG, 197)* *Yaz mevsiminde odada yatanların yüzüne, hasırla toprak arasına yuva*

yapmış olan akrepler düşerdi. (B.Yıldız, RA, 21) *Babasının başucuna dikilmiş olan* beyaz taşın üzerine, bir tabanca resmi çizdi. (B.Yıldız, RA, 22) Beni saçlarımla beğenip *sevmiş olan* sevgilimin tepkisinden korkuyordum. (A.Kulin, BK, 38) Bu mektupların, güzel konuşan bir filozofa uzun ve ateşli bir aşk *ilham etmiş olan* bir kadın şaire yazıldığı söylenir. (TD, 132) Babası ilkokula *başlamış olan* çocuğu evde Atatürk'ün resmine emanet etmiş ve bizi dinlemeye gelmişti. (TD, 386) Ama koluna *girmiş olan* yaşlı adam, adeta ağlamaklı bir sesle yalvarıyordu. (A.Kulin, AA, 119) Kupa arabasının çevresinde *toplanmış olan* çocuklar dönüp baktılar. (O.Pamuk, CBVO, 36) Yeni alfabemiz Lâtin unsurundan *alınmış olan* bir alfabedir, bilirsiniz. (TD, 389) Ancak sınıflandırmayı kaleme *almış olan* L.Karahan; Sakarya, Çanakkale, Balıkesir, Konya, Adana, İçel, Çorum, Ankara'yla birlikte yeterince işlenmemiş olmaları dolayısıyla sınıflandırma çalışmasını olumsuz yönde etkileyen ağızlar arasında Bursa ağızını da zikreder. (TD, 440) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yazı dili olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde *kabul görmüş olan* yazı dili kullanılmaktadır. (TD, 209) Bugün dünyanın en büyük gönül müjdesini *almış olan* bir insan var bu dünyada. (N.Hikmet, PM, 354) Seni büyük, seni ulaşılmaz, seni mübarek yapan taraflarından biri de, sende bu kadar kuvvetle *gelişmiş olan* analık duygusudur. (N.Hikmet, PM2, 152) Bugün Emin Bey geldi, seni Beyoğlu'nda görmüş, şöyle bir konuşmuşsunuz, ama ben seni şöyle bir *görmüş olan* bir insanla da olsa konuşmaktan saadet duydum. (N.Hikmet, PM2, 237)

2. Bu “birleşik sıfat-fiiller” ismin ya da zamirlerin önüne gelerek kimi zaman içeriğinde başka sıfatların da yer aldığı uzunca bir sıfat tamlaması oluşturur. Bu uzun sıfat tamlamaları, ayrıntılı bir açıklamayı bir çırpıda verebilir. Bu tamlamalar ismi niteleme görevinin yanında daha önce olmuş bir olayın anlatımını da aradan çıkarabilir. Bu özellikleriyle master haldeki *öncelik fiilleri* gibi, sözü kısaltma konusunda oldukça elverişlidirler: *Kısaca belirtecek olursak, birbirinden habersiz, kopuk kendi içinde gelişmesini sürdürmüş olan* Türkçenin bu kolları birbirinden kelime alış verişi içinde bulunmuşlardır. (TD, 85) Joe, 1992 yazında zayıflamak için gittiği Pritikin sağlık merkezinde, aynı kliniğe, kendi gibi zayıflamak için *yatmış olan*, kırk

beş yaşlarında, Latin asıllı bir dul kadına tanıştı. (A. Kulin, AA, 268) Salih Ağa, bütün köy halkını öyle sihir ve nüfuzu altına almıştır ki, dört yıldan beri, hep benim emrimle hareket etmeğe **alışmış olan** Mehmet Ali bile, köye geldikten sonra, iktisadi durumumu tayin için bana, bir kere gidip Salih Ağaya danışmamı tavsiye etti. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 28) Askerî hayatında hiçbir bozgun **görmemiş olan** büyük Türk serdarının cephede işi ne? (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 141) Sonra kapı çaldı ve kırmızı ipek elbisesini iyice **buruşturmuş olan** kızım eve döndü. (A.Kulin, GAY, 324) Fahri boynuma sarılıp, gönlümü temiz ana, baba, kardeş sevgisinin sıcaklığı ile doldurunca, dayanamadım, içimden zamanlardan beri toplanıp **kalmış olan** acıları tatlı gözyaşları ile yıkadım. (M.Ş.Esendal, AiK, 216) Bunun için, merdivenin son basamaklarına gelip **oturmuş olan** ve Muazzez'in odasından çıkıp yanındaki odaya gidinceye kadar kendisini büyümüş gözlerle takip eden Kübra'yı görmedi. (S.Ali, KY,79) Köşke bitişik ahırda samanların üstüne uzanıp uykuya **dalmış olan** yanaşmayı kaldırarak arabayı koşturdular. (S.Ali, KY,131) Bilig-Tenüz'ü inceleyenler göreceklerdir ki, biz, yeni uygarlığımızın asıllarını teşkil eden bütün kurumları, akımları ve düşünceleri yeni bir biçime sokarken bir keşmekeş ve bilmezlik içinde değildik; kökü ta iki bin yıl öncesine dayanan ve her noktası akıllara durgunluk verecek bir biçimde **hesaplanmış olan** bir bilimselliği sürdürüyorduk. (O.Atay, T, 147) Bir gece, çadırın ötesinde pusuya **yatmış olan** toplum korucusunu da çağırmışlar içeri. (O.Atay, T, 189) Eve dönünce, duvarlara, eşyaya **sinmiş olan** karanlık düşüncelerim üzerime saldırıyor: evde katlanamıyorum. (O.Atay, T, 621) Selma Hanımefendi'nin bana göstermek içi getirdiği yeni kıyafet modellerini seçerken **çekilmiş olan** bu resim benim en iyi resmimdi. (A.H.Tanpınar, SAE, 253) Anlaşılmaktadır ki, Ümid Ersoy ile bu İtalyan kadını arasında Paris'te **başlamış olan** münasebet, alelâde dostluk seviyesinde olduğu kadar siyasi seviyede de devam etmektedir. (A.İlhan, YTB, 235) Bulaşık tenceresine **eğilmiş olan** aşçıya bir kahraman gibi bakarak, “Şu hatıralarla ne yaptığımı kimse anlayamıyor!” diye düşündü. (O. Pamuk, CBVO, 201) Tarihin derinliklerinden, geleceğe doğru akıp giden Türk soylu halkların içinde, gerek yerleştiği coğrafya, gerek bu coğrafyada karşılaştığı 1000 yıllık

deneyim ve birikim ile ayrı bir yer **edinmiş olan**, yetmiş milyonluk bir toplumuz. (TD, 106) Bu değişmelerin en büyüğü söz varlığında görülmektedir. Bir taraftan 1974 öncesinde adanın her tarafına **dağılmış olan** Türk nüfus göç sonucu kuzeyde birbirine karışmış, daha önceleri görülen kimi mahallî kelime ve söyleyiş özellikleri ister istemez yerini standart dile bırakmaya başlamıştır. (TD, 198) Karpaz bölgesinden Rumca olarak **derlenmiş olan** şu manzumede –her ne kadar Rumca söylenmiş olsa da- söyleyenlerin bağlarının ve beklentilerinin nere ile ilgili olduğu açıkça görülmektedir. (TD, 215) Fakat kafama, çıkmaz bir şekilde **yerleşmiş olan o** korkunç hüküm, derhal kendini gösteriyor: “Unutma, unutma, unutma ki, o sana daha yakındı... Buna rağmen böyle yaptı...” diye beni hakikate davet ediyordu. (S.Ali, KMM, 148)¹¹⁶

3. Master haldeki öncelik fiilleri gibi, sıfat-fiil konumundaki öncelik fiilleri de cümlelerin başka bir ögesi içine saklanmış olsa da kendi içinde bir zaman ve görünüş kavramı taşıyan birer “iç cümle” gibi çalışırlar: *İstediği o kadınla ölüm arasında ise yalnızca havaya **kalkmış olan** kendi kılıcı vardı.* (A.Altan, KSK, 22) *Daha önce **yaşanmış olan** aşklar, daha sonra yaşananları eksiltmiyordu, heyecan hep aynı heyecandı, özlem hep aynı özlem, hayat her seferinde ilk aşta olduğu gibi yeni baştan başlıyordu.* (A.Altan, KSK, 26) *İçindeki boşluğu bir kez **görmüş olan**, zaman zaman “keşke bunu hiç görmemiş olsaydım” dese de, bir daha asla o boşlukla yaşamaya dayanamaz.* (A.Altan, KSK, 35) *Birer gece fasıla ile, başka başka odalarda ve bir minder üzerinde, aynı kızı düşünerek **gecelemiş olan** delikanlılar, anlattığımız gecenin ertesi günü, öğleye doğru buluştular.* (S.Ali, KY,79) *Kenarlara **dizilmiş olan** ağaç kütüklerinin üzerinde kasabanın ileri gelen delikanlılarının hemen hepsi mevki almıştı.* (S.Ali, KY,88) *Uzun senelerden beri insanlardan bu kadarcık bir alaka bile görmemeye **alışmış olan** Kaymakam, ellerini karısının ıslak yüzünde dolaştırdı.* (S.Ali, KY,104) *Kravatını asmak için gardırobun kapağını açtı ve artık yatağa **girmiş olan***

¹¹⁶ Taramalarımız sırasında ilk iki maddeye örnek oluşturabilecek çok sayıda cümleye rastlanmıştır ancak örneklerin fazlalığı maddelerin okunmasını ve anlaşılmasını zorlaştırabileceğinden örneklerin tamamı çalışmaya alınmamıştır.

Nermin'le arasında yer alan kapağın gerisinde soyundu. (O.Atay, T, 563)
*Bu ağız özellikleri 74 sonrası adaya **göç etmiş olan** Türklerin de diline aynen yansımıştır. (TD, 209)*

4. Bu yapıların sonuna isme gelen ekler ulanabilir ve bu sıfat-fiiller adlaşabilir:
*Orada doğup **büyümüş olanların** kendi şehirlerine ilgisi ise her zaman kendi hatırlarıyla karışır. (O.Pamuk, İ, 227) Sana zevk vermiş olanları ve zevk vaat edenleri unut. (A.Altan, KSK, 43) Yoksa **yaşanmamış olanları yaşanmış olanlardan** daha mı fazla seviyoruz? (A.Altan, KSK, 88) **Şarkılarını kaybetmiş olanlar**, hayatlarını da kaybedecekler. (A.Altan, KSK, 101) Murtaza kahveden içeri girinceye kadar aleyhine atıp **tutmuş**, ondan **yakınmış olanlar**, tepelerine dikilip de sorunca, tek laf edemediler. (O.Kemal, M, 57) **Çünkü, biz yaşı ilerlemiş olanlar**, sizlerde yaşayacağımızı, süreceğimizi sanıyoruz, buna inanıyoruz. (A. Nesin, ŞÇH, 210) Binbaşı Demir bloknotu çekti, notlardan altı kırmızı kalemle **çizilmiş olanı** içinden okudu. (A.İlhan, YTB, 441) İster ağa, ister kul köle olsun, hepsinin yüzlerinde asırlarca aynı tarzda **yaşamış olanların** durgunluğu vardı. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 165) Bazen bir kalabalıktan biraz fazla gürültülü bir kahkaha yükseliyor, uzakta, ta başta, yalı çocukları ağız çalgıları çalıyorlar, tecrübesiz seslerle şarkı söylüyorlar, beraber yolculuk yapmağa **alışmış olanlar** birbirlerini çağırıyorlardı. (A.H.Tanpınar, H, 125) Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara ümit kapıları açıyor, dünyaları **yıkılmış olanlara** ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor, sabır, feragati tahammül öğretiliyordu. (A.H.Tanpınar, H, 203) Haa sahi, içinizde hiç Avrupa **görmüş olanınız** var mı? (A.Ağaoğlu, RBVY, 56) Ancak insana **alışmamış olanlar** başkalarının hürriyetine karışabilir! (A.H.Tanpınar, SAE, 274) Meselâ muayyen bir meslekte az çok **çalışmış olanları**... (A.H.Tanpınar, SAE, 313) Buğdayı un yapmaya **gelmiş olanlardan** birileri bağılıyor. (B.Yıldız, EŞ, 17) Aşamasını **tamamlamış olanlar**, hayatı daha iyiye, daha güzele doğru kovalamaktan vazgeçenler için böyledir bu. (B.Yıldız, EŞ, 26) En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini **yapmamış olanlar**, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır cezasına hüküm **giymiş olanlar**; zimmet, ihtilâs,*

*irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. (A,44) anlaşılmaz bir yerinden aydınlatır/gönül kandili **sönmüş olanları** (A.İlhan, YS,60) Son gruptaki soyadları “Ruslar tarafından taşınmasına rağmen, soyadlarının temelini **atmış olanların** çoğu, Altın Ordu’nu çöküşünden sonra ortaya çıkan Türk hanlıklarının ve Türkm soylu halkların unsurlarıdır. (TD, 173) Sonra bak, emin ol ki meşhur olmamış büyük, gerçek insanlar, adları **çıkılmış olanlardan** daha çok ve çok kere daha büyüktürler. (N.Hikmet, PM2, 241) Ötekisi, beyazı ve lacivert bir iplikle belinden **boğulmuş olanı**, bükümlü bir ipliklidir. (N.Hikmet, PM2, 279) Bundan sonra nökerlerinin yararlık **göstermiş olanlarına**, köyler, şehirler, sığırlar verdi. (H.N.Atsız, TET,65) Padişahlar için **yapılmış olanların** dışında, İstanbul’da sağlam kalan tek saray. (A.Ümit, İH, 204)*

5. -(y)An sıfat-fiiliyle kurulan *öncelik fiillerine* isme gelen ekler ulanmadığı halde, sıfat-fiilden sonraki isim düşmüş olabilir yani sıfat-fiil kendinden sonraki ismin anlamını içinde barındırabilir ve bu şekilde adlaşmış olabilir: *Peki içinizde Avrupa **görmüş olan** var mı? (A.Ağaoğlu, RBVY, 50)*
6. Adlaşmış olan sıfat-fiil grubu üzerine ek eylem alıp cümlede yüklem olabilir: *Ölüm gözüktüğü anda, matadorun yanında olan ise daha önce **terk edilmiş olandır**. (A.Altan, KSK, 116) Yeni evliler, yani henüz karılarına aşık durumdakiler evdeki karılarını tatlı tatlı düşünürlerken, cicim aylarının duyuları yılların ardında, çocuk, hatta torun sesleriyle **kaybolmuş olanlarsa** evdekileri asık suratlarla hatırlayarak, “—Burada da mı? Sırası mı?” gibilerden düşünerek bozuldular. (O.Kemal, M, 123) Ama bunu söyleyen insanlar Evgenia’yı **tanımamış olanlardır**. (A.Ümit, İH, 95)*
7. -(y)An sıfat-fiiliyle kurulan *öncelik fiilleri* de diğer yapılar gibi olumsuzluk özelliği taşıyabilir: *Ömrü boyunca işiyle evi arasına birkaç bloktan fazla mesafe **sokmamış olan** adam, kaderin ya da Aylin’in kendine ettiği oyuna inanamıyordu. (A. Kulin, AA, 266) Torbaları yeniden yüklenip mutfağa*

*doğru giderken, o geldiğinden beri hiç **konusmamış olan** Fırat'ın önünde durdu. (T.Kiremitçi, GKÇS,66) Henüz hesabına bile **geçmemiş olan** parasından ayrılmak istemediği belliydi. (A.Kulin, GAY, 374) Karısı bir ev işleten, karısının işlettiği eve kendi adını vermekten çekinmeyen, korkmayan, dağda eşkıyalık, kuldurluk etmekten **korkmamış olan** bir adamın evinde, bir kiracısının odasında kumar oynanmasından korkacağına aklım ermedi. (M.Ş.Esendal, AiK, 165) Herhangi bir mesele üzerinde durup düşünmeye **alışmamış olan** kafası, yükünü atmak için bir insana muhtaçtı ve Şahinde Salâhattin Bey'i, farkında olmadan, yalnız bunun için herhangi bir şeyi düşünmeye mecbur kalmaktan kurtulmak için, bekliyordu. (S.Ali, KY,133) Evin içinde de gocuğunu **çıkarmamış olan** Yusuf, kemiklerine kadar üşüdü. (S.Ali, KY,196) Oysa, bugüne kadar çocukları korkutmaktan başka bir işe **yaramamış olan** bu iki kardeşe, aşağıdaki dörtlükler daha uygun düşüyor. (O.Atay, T, 174) Ömründe bir gün bile ciddî görünmek zahmetine **katlanmamış olan** bu adam İstanbul'un hemen yarısını tanıyordu.(A.H.Tanpınar, SAE, 128) Hiçbir vakit bu halimi **görmemiş olan** zavallı adam, hayretten hayrete düşerek kalan zekâsını da kaybetti. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 107) Dün müstantiğe gittik, benim aleyhimde delil olarak gösterilen, fakat hakikatte benim tarafımdan **yazılmamış olan** el yazılarının kendi el yazılarımla karşılaştırılmasını istemiştım. (N.Hikmet, PM, 23) Senin aşkına güvenerek şimdiye kadar gerek şark, gerekse garp edebiyatında **yapılmamış olan** bir şeye, yani rubailerle Diyalektik Materyalizmi vermeye çalışacağım. (N.Hikmet, PM2, 221)*

8. Çatı özelliği taşıyabilir.

8.1. Edilgen olabilir: *Askerler tarafından **devrilmiş olan** politikacılar, askerlerin asmak istediği çocukların asılması için parlamentoda iki ellerini birden kaldırıyorlardı. (A.Altan, KSK, 68) **Vurulmuş olan** adam yüzükoyun yatmaktadır. (A.Altan, KSK, 99) Sonra sütunların üstüne, mermer alınlığa **iliştirilmiş olan** bir tuğrayı gördü. (O. Pamuk, CBVO, 211) Becermiş partiye de girmiş fırkanın ateşli adamlarından olmuş, aynı kelimelerle başlayan ve aynı kelimelerle biten birçokları tarafından **söylenilmiş olan** inkılap nutuklarından binlercesini söylemiş, yumruğunu sıkmış, bağırması terlemiş,*

arkasında Rus gömleği, belinde kayış, geniş külot pantolon, dar çizmeler, meşin ceket, koltuğunda meşin cüzdan, bir otomobilin köşesine yaslanarak şehirlerde gezmiş, masanın uzak bir köşesine ilişerek saçlar dağınık, dişleri arasında da cigaranın uzun zıvanasını çiğneyerek, toplantılarda zararsız sözlere karışmış, böyle bir zaman yaşadıktan sonra, günün birinde, yakasını parti içinde çıkarmak isteyen arkadaşlarına kaptırmış ve epey korku çekmiş ise de ucuz kurtulmuş, onu erzak idaresi emrinde yumurta toplamak işi ile Kogan adında bir Yahudi arkadaşıyla Kiev taraflarına yollamışlar. (M.Ş.Esendal, AiK, 56) Daha altta çok kalın kalem ve bir türlü kendini idare edemeyen bir elle **yazılmış olan** bir beyit geliyordu. (A.H.Tanpınar, H, 55) Bir hademe, salonda yer tutmasın düşüncesiyle, kapının dışına **konulmuş olan** merdiveni getirir. (O.Atay, T, 308) Yanındaki sehpanın üzerindeki bir kutuya **konulmuş olan** pipolarından bir tane aldı. (O.Atay, T, 555) Bakanlar Kurulunun istifası, düşürülmesi veya yasama döneminin bitmesi, belli süre için **verilmiş olan** yetkinin sona ermesine sebep olmaz. (A,54) Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için **konulmuş olan** cezadan daha ağır bir ceza verilemez. (A,21) Vaktiyle Balkanlar'ın çeşitli kültür merkezlerinde yayımlanmış gazeteler, dergiler, **kurulmuş olan** vakıflar onların bu özelliklerini göstermeye yeter. (TD, 386) Bugüne kadar **yayımlanmış olan** imlâ kılavuzlarının da bu konuda tutarlı olmayışları meselenin ilköğretim basamağında hâlledilemeyeş sebeplerindendir. (TD, 403) Yatık sözünün düzleme **yatırılmış olan** nesnenin sıfatı olduğunu öncelikle hatırlatmak gerekir. (TD, 123) **Yapılmış olan** işlem doğru ise de, bold kelimesini sözlüklerde bulamayanlar ve bunu bir eksiklik sayanlar da var. (TD, 125) Bu yolda doğu ve batı kökenli pek çok kelimeye karşı bilinçli ve isabetli olarak **önerilmiş olan** kelimelerin şu kırk yıllık meslek hayatımın içinde ne yazık ki kitapların sayfaları arasında kaldığını görüyorum. (TD, 126)

8.2 Nesnesine göre oldurgan çatılı olabilir: “Bildiğim kadarıyla sen askerliğini yapmıştın,” dedi bana, bu mahalleye taşındım taşınalı saçlarımı her seferinde kendi ısrarıyla **kısaltmış olan** babacan berber...(A.Kulin, BK,

- 30) Bu alanda **başlatılmış olan** yeni projeler çeşitli sebeplerle yavaş yürümekle birlikte, ürünlerin elde edilmesi umarım uzak değildir. (TD, 394)
- 8.3.Ettirgen olabilir: *Milyonlarca insanı, birçok inanmış komünisti, Troçki gibi Kızıl Ordu'yu kurmuş büyük bir örgütçüyü öldürmüş olan Stalin, Sovyetler'in ünlü yazarı Babel'i bir akşam yemeğe çağırdıktan sonra tam ayrılacakken "silahınız var Babel yoldaş" diye sorup bu tuhaf soruyla şaşırtarak yolcu etmiş ve ertesi gün tutuklattırarak kurşuna dizdirtmişti.* (A.Altan, KSK, 125) *O sıralarda "Sofi'nin Seçimi" ve "Wanda Adında Bir Balık" filmleriyle adını duyurmuş olan Kevin Kline'nin de üvey annesi olduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir.* (A. Kulin, AA, 290)
9. Yeterlilik eki alabilir: *Sabah akşam, sizden öncekiler gibi sizlere de, otuz yedi yıldır Bizans, Venedik, Avusturya-Macaristan, Roma- Cermen, Hotin- Budin, Viyana, yine Viyana diye anlatıp duran, kafasından sürekli kaleler, kuleler, kiliseler, katedraller, saraylar, nehirler ve denizler geçen, ama benliğini kuşatan sınırların üç adım ötesine geçememiş olan kendimi...* (A.Ağaoğlu, RBVY, 105) *Batı enstrümanlarıyla Türk müziği, ya da son zamanlardaki söylenişyle, armonize edilmiş halk türkülerini oldum olası bir türlü sevememiş olan Selim, yazdığı mısraların da, küçük bir ihtimal de olsa, sonunda armonize edileceği korkusundan kendini bir türlü kurtaramamıştı.* (O.Atay, T, 158) *Yazarlar, çeşitli vesilelerle, bu sınıf mensuplarının, başarıya ulaşamamış olan edebiyat heveslileri tarafından tahrik edildiklerini belirttiler.* (O.Atay, T, 722) *Ertesi gün kuşluk vaktine doğru arkası alınabilmiş olan geri harekât, kumandanın devamlı idaresi ve bazı durumlarda da yeni emirler vermek suretiyle müdahalesini icap et tiren şartlar dâhilinde ve tam bir mükemmeliyette cereyan eylemişti.* (TD, 383) *O saate kadar pek bir şey satamamış olan güngörmüş ama halden düşmüş kadınlar da bu manzarayı meraklı gözlerle izliyorlardı.* (Z.Livaneli, KH, 178)
10. Çift sıfat-fiilli kullanımlara bu biçimlerde de rastlanır: *Bugün de bayramlıklarını giymiş, en şatafatlı silahları kuşanmış olan Orhan Beyin Lotüs hanımla yalnız kalmaya çabaladığı belliydi.* (K.Tahir, DA2, 555)
11. Aynı yapıda kurulmuş olan iki sıfat-fiilin ortak bir ol- eylemine bağlanmasını yukarıda örneklemiştik. Öncelik fiillerinin diğer çekimlerinde ve mastar

halinde de buna benzer örnekler vardır ancak bu -(y)An sıfat-fiiliyle kurulan biçimde değişik bir örneğe rastlanmıştır. Bu defa farklı yapıda ve farklı zamanlarda iki sıfat-fiilin *ol-* eylemiyle birleşerek *öncelik fiilini* oluşturduktan sonra -(y)An sıfat-fiiline bağlanması söz konusudur: *Unutmak, yaşanmış ve yaşanacak olanları yok etmek, silmek, haritanızı derin boşluklarla koyu lacivert noktalara boyamak ve eksilmek istiyorsunuz.* (A.Altan, KSK, 47) Eylem çekimlerinde mümkün olamayacak olan bu şekil *ol-* eyleminin -(y)An sıfat-fiiline bağlanmasında ortaya çıkmaya imkân bulmuştur. İki farklı zaman değeri taşıyan iki sıfat-fiil, zaman ekleriyle çekimlenmiş bir *ol-* eyleminde birleşemezdi. Yani “*yaşanmış ve yaşanacak oldu*” şeklinde bir örnek mümkün olamazdı. Çünkü öyle bir durumda birleşik yapının bildirdiği zaman kavramında karışıklık ortaya çıkardı. Oysaki -(y)An sıfat-fiiliyle oluşan yapılarda bu biçim oluşmuş ve anlamı bozmadan sözü kısaltmaya yaramıştır. Bunun sebebi -(y)An sıfat-fiilinin *süreklilik görünüşüne* sahip olması öte yandan *zaman* kavramından yoksun olmasıdır. Bu durumda *ol-* eyleminden önceki *zaman* kavramı taşıyan sıfat-fiiller kendilerini gösterme imkânı bulmuşlar, bünyelerinde gizli olan zaman değerini ortaya çıkarabilmişler ve hatta birden fazla sıfat-fiili kullanıma da fırsat tanımışlardır.

12. Sıfat-fiil görevindeki *öncelik fiillerinin* betimleyici anlatım yönteminin tercih edildiği metinlerde işlevsel bir şekilde kullanıldığı gözlenmiştir. Bu yapı, sıfat-fiil görevinde olmasına rağmen içeriğindeki eylemin okuyucuya hissettirildiği, durağan olmayan, niteliğin yanında hareketin de aktarılabilirdiği güçlü betimlemeler ortaya çıkarır: *Haydar Bey’in üzerinde kendine güvenen güçlü bir erkek hali vardı, belli belirsiz gülümsüyor, uçları havaya kalkık kocaman bıyıkları, boyu kısa olduğu için arkaya iyice kıvrılmış olan kılıcı, bir sehpanın üzerinde biblo gibi dura kalın ve kısa parmaklı eli, her şeyi zavallı gözüküyordu.* (O. Pamuk, CBVO, 185) *Havaya atıp tutuyormuş gibi birkaç kere yukarı aşağı oynatılınca yüzü ekşimiş olan çocuk gülmeye başladı.* (O. Pamuk, CBVO, 217) *Ama bu küçümseyiş de durup dururken masasından kalkıp yanına gelen, şiirlerini okumuş olan, gülünç olmak pahasına bir şeyler söylemeye çalışan bu adamcağıza duyduğu yakınlığın*

yanında önemsiz gözüktü. (O. Pamuk, CBVO, 297) Nigân Hanım öğrendi: Cilâlı bir tahtanın içine **gömülmüş olan** Avrupa yapısı derece suda tıpkı bir gemi gibi yüzüyor, deniz suyunun sıcaklığını ölçmeye yarıyordu. (O. Pamuk, CBVO, 335) Kenarı gümüşi yollu beyaz bir yemeni ile saçlarını sımsıkı **bağlamış olan** annesi, -Ahmetçiğim neye bağırdın? (Ö.Seyfettin, EB, 54) Simin-ni'ye kavuştuklarında kafası hâlâ başka yerde olduğundan, ne sokakları tıklım tıklım dolduran sahra mutfağı, GMC, ambulans ve motorlu topçu kalabalığı dikkatini çekti, ne de köye handiyse düşmanla birlikte **girmiş olan** birliklerdeki başıboşluk: dar pencerelerinde çekik gözlü kuşkların görünüp kaybolduğu, çarpıntılı, soğuktan kaskatı kesilmiş bir karanlıkta, görünmez subaylar yüksek sesle birlik numaralarını tekrarlayarak, acı acı askerlerini arıyorlardı. (A.İlhan, YTB, 68) Birden her şey silindi, ben yüzü ceketi kadar **kızarmış olan** Handan'la karşı karşıya kaldım, sadece onu gördüm, onu duydum... (A.Kulin, GAY, 395) Her yerde ve daima hükmünü yürütmeye **alışmış olan** bu şımarık delikanlı, herkesin içinde yediği yumruğun acısını bir türlü unutamıyor ve ancak Muazzez'i almakla Yusuf'a tam bir mukabelede bulunabileceğini zannediyordu. (S.Ali, KY,56) İki tarafı zeytin ağaçlarıyla **duvarlanmış olan** yol birkaç yüz metrede bir hafif kıvrıntılar yaparak uzanıyordu Adamakıllı **alçalmış olan** güneş ağaçların tepelerini kıpkırmızı aydınlattıktan sonra yolun bir kenarına vuruyor, fakat yavaş yavaş oradan da çekilerek, ağaçların gövdelerinde, yukarıya doğru yükseliyordu. (S.Ali, KY,125) Başı daima çatkılı ve gözleri daima **kızarmış olan** Şahinde sofraya gelip birkaç yudum alır, sonra bahçe tarafındaki odasına geçerek mindere uzanır ve “of, aman!” diye inlemeye başladılar. (S.Ali, KY,163) Biraz içeri doğru **kıvrılmış olan** parmakları yorganın kıvrımlarından birini yakalamış gibi duruyordu. (S.Ali, KY,176) Paul Eluard'dan boşanıp Dali'yle **evlenmiş olan** Gala'nın kalçaları iriydi. (A.Altan, KSK, 17) Ortalık loşlaşınca bahçeye çıktım ve sabahtan beri kafamın içinde olan karıcığımı avlunun duvarları üstüne **gerilmiş olan** gökyüzüne bakarak bol bol düşündüm. (N.Hikmet, PM, 110)

13. Öncelik fiillerinin fiil çekimlerinde olduğu gibi sıfat-fiil biçimlerinde de araya “gibi” edatı almış olanları vardır: Doyulmasına imkân olmayan v tam doydum

*sanıldığı zaman daha çoğalan susuzluğu ile ancak uzaktan ısıltısı **görölmüş gibi olan** bir kaynağa benzersin. (N.Hikmet, PM2, 170) Dadının bağırmasıyla birlikte, bu simsiyah, korkunç yüzünden başka bir yeri görünmeyen beyaz örtülü insan da sedirin altından ok gibi fırladı ve acayip sesler çıkararak, korkudan **ödü patlamış gibi olan** dadının üstüne doğru yürümeye başladı. (Ş.Y.Şenler, HS,188)*

–Dik Sıfatfiilleriyle Kurulanlar:

- *Dik* sıfatfiil eki geçmiş zamanlı sıfat-fiiller kurar. Bu ekleri *öncelik fiillerine* uladığımızda *–mİş* morfeminin sahip olduğu *bitmişlik* görünüşüyle *ol-* eyleminin üzerine ulanan - *Dik* sıfatfiil ekinin içeriğindeki geçmiş zaman birleşir. Böylece “uzak geçmiş”te gerçekleşmiş eylemlerin sıfat-fiil biçimleri oluşur. Her sıfat-fiilin içinde bir zaman anlamı gizli olduğu bilinmektedir. Bu *karmaşık fiillerle* kurulan sıfat-fiiller için “uzak geçmiş bildiren sıfat-fiillerdir” diyebiliriz. Örneğin “*Bize karşı **göstermiş olduğunuz** teveccühe minnettar kaldık.*” (S.F.Abasıyanık, K, 45) cümlesi “*Bize karşı **gösterdiğiniz** teveccühe minnettar kaldık.*” şeklinde kurulmuş olsaydı cümledeki sıfat-fiilin bildirdiği zaman kavramı aynı olmayacaktı. Birinci örnekte sıfat-fiil konumunda olarak bir *öncelik fiilinin* tercih edilmesi sıfat-fiili “uzak geçmiş” bildirecek hale getirir. Ayrıca bu *öncelik fiili* cümleye “saygı” anlamı katmaktadır. Bu tür anlamsal inceliklere aşağıda ayrıntılarıyla değineceğiz.

Bu sıfat-fiil biçimleri diğer eklerle kurulan biçimlere göre isimleşmeye daha yatkındır. Bu biçim genellikle iyelik ekli olarak karşımıza çıkar. Örneğin birinci tekil şahıs iyelik eki alır: *Onu hiç **tanımamış olduğum** için, kim bilir ne kadar utanacaktım.* (O.Atay, T, 341) ya da birinci çoğul şahıs iyelik eki alabilir: *Bizler kaybetmekte olduğumuz mallarımızı, mülklerimizi, ayrıcalık ve rahatlıklarımızı **Batılılaşmış olduğumuz** için hak ediyorsak pek çok manevi konuda (o zamanlar ne Mevlana’dan, ne tasavvufun inceliklerinden, ne de büyük Fars kültüründen haberdardım) şoförler ve aşçılar gibi düşünen ve askeri darbe kıskırtıcılığı yapan bazı solcuların “hacıağa” dediği bu kişilerin zenginliği nasıl açıklanacaktı?*

(O.Pamuk, İ, 175) üçüncü çoğul şahıs ekini alabilir: *İçinde eski yaşamlarından, eski karılarından, eski kocalarından hiçbir iz taşımayan, kendileri için dayayıp **döşemiş oldukları** evde.* (A. Kulin, AA, 197)

Bir defa iyelik alınca bu sıfat-fiiller tamamıyla isimleşirler ve isme gelen diğer ekleri almaya başlarlar: *Vapurdan veya herhangi bir vasıttan ilk çıkmak merakının bizde ne kadar **ilerlemiş olduğunu** bilince, vapur daha Haydarpaşa'ya yanaşmadan atlayanları, ne kadar 'ilk çıkan eşek' diye de bağırsak durdurmaya imkân yoktur.* (O.Pamuk, İ, 136) *Kayıp olduğu ya da çalındığı çok daha sonra anlaşılan bir bisiklet ya da artık okula gelmeyen bir sınıf arkadaşı gibi yokluğunu iyice acıyla fark ettiğimizde bu yokluğa çoktan **alışmış olduğumuzu** da hissederdik.* (O.Pamuk, İ, 80)

İsimleşen bu sıfat-fiiller ismin oluşturabileceği söz öbeklerini oluşturmaya başlar. Mastar biçimlerde olduğu gibi bu biçimde de edat öbekleşmeleri yaygındır. Kısacası bu biçimler, cümle içinde genellikle isimleşmiş sıfatların alabileceği görevler alırlar. Bununla beraber herhangi bir sıfat-fiilin anlatamayacağı kadar hareket ve zamanı da bünyelerinde taşırlar.

Bu biçimlerin görev ve özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İyelik ekleri üzerine ismin hallerini alan bu yapılar genellikle cümlede nesne görevindedir: *Kazada ölen güzel liseli kızın kısa bir süre önce **nişanlanmış olduğunu**, kazadan önceki gece ölecek olanlarla kurtulacak olanların aralarında konuştuğu şeyleri, güzel nişanlısının cesediyle enkaz içinde karşılaşan mahalleli gencin acısını, otuz yıllık gazete ciltlerinde yeniden okurken kazanın bütün İstanbul tarafından günlerce nasıl konuşulduğunu hatırladım.* (O.Pamuk, İ, 203) *Resim bitip de, bütün hayatım boyunca kendime ve yakınlarıma on binlerce kere soracağım "güzel mi?", "güzel olmuş mu?" sorularını sorduğumda, zaten seçtiğim konudan dolayı bir "evet" cevabına **yaklaşmış olduğumu** bilirdim.* (O.Pamuk, İ, 250) *Onunla evlenirken*

*aklının ucundan hiç geçirmediği babamın yokluklarının ve ailenin yoksullaşmasının annemi hayat karşısında sürekli bir savunma konumuna **getirmiş olduğunu** hep hissettim. (O.Pamuk, İ, 334) Odaya **kilitlenmiş olduğunu** söyledi. (A.Kulin, AA, 79) Böylece Mişel'in çocuk konusunda ona gösterdiği engellerden en önemlisinin ortadan kaldırmış olduğunu düşünüyordu. (A.Kulin, AA, 118) Aralık ayı başlarında Aylin, Suzan'ın göğsündeki kanserin beynine de **sıçramış olduğunu** öğrendi. (A.Kulin, AA, 137) O yaz, birdenbire, bunca yıldır, beton binalı şehirlerde yaşamaktan ne kadar **bunalmış olduğunu** fark etti. (A. Kulin, AA, 206) Nancy'nin bir rahibe olduğunu, onun nikâhının Tanrı ile **kıyılmış olduğunu**, başka biriyle asla evlenemeyeceğini anlatmak bir türlü mümkün olmamıştı Hüseyin Ağa'ya. (A. Kulin, AA, 239) Ben zaten onun artık **boşanmış olduğunu** düşünüyordum. (A. Kulin, AA, 319) Üç katlı villanın bodrumunda kendisine bir ofis **hazırlamış olduğunu** biliyordum. (A. Kulin, AA, 319) Süleyman Kahya birden obanın sürüsünün yarı yarıya **azalmış olduğunu** gördü. (Y.Kemal, BBE, 277) Nesne görevindeki bu söz öbeklerinin içinde olumsuzluk anlamı da bulunabilir. Bu olumsuzluk bazen olmak eylemi üzerindedir: Daha az sigara içmeye karar vererek ve bunun düzenli günlük hayatında bir yenilik olduğunu düşünerek aceleyle merdivenleri çıktı, son basamaklarda hiç de **yaşlanmış olmadığını** düşündü ve odasına girip eşarbın sakladığı yerde durup durmadığına baktı. (O. Pamuk, CBVO, 506)*

2. Sözü kısaltmak amacıyla araya taksim çizgisi konularak iki farklı iyelik ekli biçimin kullanıldığı bir örneğe rastlanmıştır: *Sonra, kayıp şahsın şüpheli şahıs/shahıslarca kaçırılmış veya zorla alıkonulmuş olduğu kanaatine varılması hâlinde, polise verilen dilekçede veya ifadede bahse konu olayın bütün ayrıntıları ile şüpheli/şüphelilerin açık kimlik, adres, eşkal bilgileri ile **kullanmış olduğu/oldukları** cep ve sabit telefon numaralarına ilişkin bilgileri mutlaka belirtilmelidir. (B.Uzuner, S, 292) Karmaşık fiillerle ilgili bu tür değişik kısaltmalara*

başka bölümlerde de rastlanmıştır. Yazarların üslubu hakkında belirleyici olan bu değişik biçimler, Türk dilinin canlılığını ve *karmaşık fiillerin* özlü anlatımlardaki işlevselliğini kanıtlayan örneklerdir.

3. Yukarıda da açıkladığımız üzere bir defa iyelik eki alan sıfat-fiil durumundaki *öncelik fiilleri*, bundan sonra ismin girebileceği çeşitli hallere girmeye uygun olurlar, örneğin üzerine iyelik eki aldıktan sonra –Dan eki alarak sebep bildiren yapılar kurar: *Kendi kendine bir şeyler **ispat etmiş olduğundan**, belki de kızların terbiyesizliklerine çok daha fazla hoşgörü gösterebilecekti.* (A. Kulin, AA, 265) *Ama her şeye duygusal yaklaşan Aylin, mantıkla hareket etmenin ne olduğunu belki de hiç bilmediğinden, ayrıca bu iş bir inatlaşmaya **binmiş olduğundan**, bir türlü olur diyemiyordu.* (A. Kulin, AA, 266) *Bunu düşündüğünden, bir de öğreneceğini **öğrenmiş olduğundan** dalgınlamıştı.* (K.Tahir, DA1, 197) *Sabırlı davranıp beklemeyi denedim. Herhalde askerler memleketlerini ve ailelerini çok **özlemiş olduğundan**, kuyruk çok ağır ilerliyordu.* (T.Kiremitçi, GKÇS,54) *Küçük bir kararsızlıktan sonra Ertuğrul'un elini bırakıp yanıma geldi. Daha doğrusu, aynı anda ben de ayağa kalkmış ve onlara doğru bir iki sarsak **adım atmış olduğumdan**, yemek masasının hemen önünde karşılaştık.* (T.Kiremitçi, GKÇS,87) *10.Bölük ileri karakol olarak mevzi tutacakmış da, asker ziyadesiyle yorgun, vakit de **ilermiş olduğundan**... geç efendim, geç!* (A.İlhan, YTB, 35) Bu görevde de olumsuzluk anlamı yer alabilir: *Odası sokağa baksa da, manzara hak getire, ışığı az, banyosu iyiye **yalıtılmamış olduğundan** havası sürekli nemli.* (A.İlhan, YTB, 374) *Annem sürekli hareket halinde. Etrafta dönüp duruyor. Uzun zamandır konuk **ağırlamamış olduğundan** herhalde.* (T.Kiremitçi, GKÇS,97) *“Ey! Benim gönlüm av diliyor. **Kocamış olduğumdan** benim cesaretim yoktur.* (H.N.Atsız, TET,56)
4. İsmi yönelme halini alıp cümlede yer tamlayıcısı olabilir: *Birden Cumhuriyet'in de, kendinin de günaha iyice **gömülmüş olduğuna** karar verdi.* (O. Pamuk, CBVO, 371) *Onu evdeki fotoğraflarda*

görmemiş olduğuma emindim. (T.Kiremitçi, GKÇS,35) *Bir haftadır görüşmemiş olduğumuza mı bozulmuştu acaba?* (A.Kulin, GAY, 332) *Bir taşra kasabasında, ebe eliyle doğan bir çocuğun ağırlığının gramına kadar tespit edilmiş olduğuna inanamıyorum.* (O.Atay, T, 161)

5. İsim tamlamasında tamlayan olabilir: *Artık yönümü ben değil, olaylar tayin etmeye başlamıştı ve bu akşamki yol çalışması, sanki iplerimin elimden alınıp beni aşan bir güce verilmiş olduğunun ilk işareti gibiydi.* (A.Kulin, GAY, 379) *Yunusla Defne'nin su içindeki uyumu, onların sanki sadece yüzmek için yaratılmış oldukları duygusu veriyordu.* (B.Uzuner, S, 266)
6. İçinde bir eylemin gizli olduğu, ismi nitelerken isme ait hareketleri de düşündüren, uzun ve ayrıntılı sıfat tamlamaları kurar. Bu tamlamaların tamlayanı olarak kabul edilebilecek olan sıfatı oluşturan söz öbeğini bir çeşit “birleşik yapılı sıfat” olarak kabul etmek gerekir. Örneğin: *“Padişaha yakınlığı yüzünden, yapmaya çok daha önceleri başlamış olduğu ayrıntılı büyük resimlerini gravürlü bir kitap haline getirme düşüncesini o sırada geliştirdi ve Fransa'nın İstanbul'daki maslahatgüzarı ünlü oryantalist Pierre Rufin'in de yardımıyla Paris ile yazışmaya başladı.* (O.Pamuk, İ, 69)” cümlesinin başından “resim” ismine kadar olan bölümün tamamı sıfatı oluşturmaktadır. *Okul fotoğrafları, lisedeki kızlardan gelmiş, en yenisi birkaç yıl öncesinin tarihini taşıyan birkaç mektup, ortaokul karneleri ve neden saklanmış olduklarını herhalde bir tek Allah'ın bildiği eski, sararmış gazeteler. İşte üzerinde adımın ve adresimin inci gibi yazılmış olduğu bu yeni parça da müzedeki yerini alıyor.* (T.Kiremitçi, GKÇS,48) *Her şeyin rüyalarındaki kaygan mantığa göre düzenlenmiş olduğu o kısa anlar, aylardır güçlükle biriktirdiğim direnci un ufak ediyor, ruhumu parçalara bölüp yeniden birleştirmem için önüme koyuyordu.* (T.Kiremitçi, GKÇS,40)
7. Sıfat-fiil durumundaki öncelik fiilleriyle kurulmuş olan bu sıfat tamlamaları oldukça işlevsel yapılardır ve birçok özelliği sebebiyle

birer “iç cümle” özelliği taşırlar. Örneğin uzunca sayılabilecek bu birleşik yapılı sıfatların içeriğindeki *öncelik fiilleri* olumsuzluk bildirebilir: *Ne karıma ne de hayatıma girmiş diğer kadınlara karşı hiç beslememiş olduğum bir kıskançlıktı bu.* (A.Kulin, GAY, 208) *Tam o anda aklıma Fırat’ın daha yüzünü görmemiş olduğum sevgilisi geldi.* (T.Kiremitçi, GKÇS,20) Bu birleşik yapılı sıfatların içeriğindeki *öncelik fiilleri* iyelik eklerini alabilir: *Onun yarattığı hız duygusuyla, farkında olmadan dalmış olduğum o yarı uyku halinden sıyrılıyorum.* (T.Kiremitçi, GKÇS,22) *Yıkım ne kadar büyük olsa da sonunda sendeleyerek doğrulacağım ve tozundan toprağından daha yeni arıtmış olduğumuz bu gövdeyi yeniden hayatın içine salmamız gerekecek.* (T.Kiremitçi, GKÇS,27) Birleşik sıfatın içeriğindeki *öncelik fiilinde* edilgenlik bulunabilir: *Hayal kurmak” sözüyle çoktan meşrulaştırılmış olduğunu ancak yıllar sonra anlayacağım o işi o sıralarda yalnızca benim kafamın bir tuhaflığı diye düşünmem ne kadar doğrudu?* (O.Pamuk, İ, 30) *Mavi kesenin üstünde yazılı ve herhalde en son dördüncü sınıfta duymuş olduğum tekerlemeyi okuyunca, kendimi tutamayıp güldüm.* (T.Kiremitçi, GKÇS,53) *Fırat sınıksı kavramış olduğu çatalı yavaşça masaya koydu. O tuhaf sestene böylece kurtulmuş olduk.* (T.Kiremitçi, GKÇS,69) Bir ismi nitelerken hem o isimle bağlantılı bir hareketi, hem o hareketin zamanını, hem de olumsuzluk ve çatı gibi eylemlere has özellikleri aynı anda verebilen bu birleşik sıfatlar, bu özellikleriyle bilhassa edebî metinlerde çok tercih edilen yapılardır.

8. Mastar ekli *öncelik fiillerinde* olduğu gibi bu biçimler de edat öbekleşmeleri kurarak cümle içinde çeşitli görevler alırlar. Örneğin “için” edatıyla gruplaşarak sebep bildiren söz öbekleri kurar: *Nerval gibi bu yerlerde gördüğü sert, korkutucu, çirkin, mistik, egzotik Doğu görüntülerinden, kendi hayallerinden ve hayallerinden daha “oriental” gerçeklerden yorulmuş, bıkmış olduğu için İstanbul ile çok ilgilenmedi.* (O.Pamuk, İ, 268) *Sergerdelikten yetişmiş olduğu için devlet adamlarına has adaplardan da mahrumdu.* (A.Kulin, AA, 19)

Aslında bütün gün dertli insanların derdini dinleyen ya da delilerle uğraşan birinin eve geldiğinde biraz rahatlamak için bir iki kadeh içki içmesinden daha normal bir şey olamazdı ama, alkol sorunu olan ilk eşinden çok çekmiş ve içki içenlerin en korkunç yüzünü çok yakından görmüş olduğu için Mişel'in içkiye en ufak bir toleransı yoktu. (A.Kulin, AA, 132) Aslında kocasını uzaklaştırmış olduğu için deliler gibi pişmandı, ama Mişel'le aynı düzende yaşamaya yeniden başlamaları ihtimalini düşündükçe de boğulacak gibi oluyordu. (A.Kulin, AA, 141) "Sen bana hâlâ kırgınsın Mişel", dedi "evliliğimizden sıkılıp, biraz nefes almak istemiş olduğum için, beni hiç affetmeyeceksin." (A.Kulin, AA, 172) Aylin birkaç gündür, kendi katı boşalmış olduğu için, Park Avenue'deki evde kalıyordu. (A. Kulin, AA, 198) Ama, Valerie'nin de canını acıtmış olduğu için gizli bir sevinç duyuyor. (A. Kulin, AA, 216) Joe evin kendi üstüne olan ısınma ve çöp toplama anlaşmalarını da iptal ettirmiş olduğu için, ev buz gibiydi ve çöpler dağ gibi yığılmıştı bahçe kapısına. (A. Kulin, AA, 286) Annesiyle babasından yıllarca uzak yaşamış olduğu için vicdan azabı içindeydi. (...) Ama Tayibe babası çok yaşlanmış olduğu için, bir süre onun yanında kalmak istediğini söylemişti. (A. Kulin, AA, 300)

9. Bu edat öbekleri de birer "iç cümle" gibi görev alırlar. Öyle ki edat öbeğinin içeriğinde öncelik fiilinin bünyesindeki olumsuzluk anlamı bulunabilir: Aramamış olduğum için belki bana kırgınsındır. Samimi olmak gerekirse bir pişmanlık duymuyorum. Bence doğrusu buydu. (T.Kiremitçi, GKÇS,47) Ertuğrullardan aramamış olduğum için pişmandım. (T.Kiremitçi, GKÇS,54) Sabahtan beri dandik bir sosisli sandviç dışında ağzıma lokma koymamış olduğum için, hızla ve iştahla yiyordum. (T.Kiremitçi, GKÇS,67) Kendini de bir yerde sorumlu tutuyordu Nilüfer, kardeşinin evliliğine kesin tavır koymamış olduğu için. (A.Kulin, AA, 75) Selma'ya gelinceye kadar hiçbir büyük ihtirasla sarsılmamış olduğu için, ilk büyük hummada sersemliyor. (P. Safa, SVG, 50) Yine öncelik fiilinin bünyesinde

yeterlik anlamı bulunabilir: *İnşallah bu mektup seni kırmamış, huzursuz etmemiştir. Ben kendi payıma, nihayet yazabilmiş olduğum için mutluyum.* (T.Kiremitçi, GKÇS,47)

10. “gibi” edatıyla öbekleşerek belirteç görevinde söz öbekleri kurarlar: *Genç kadın büyük bir sükûnet içinde kocasına iki ayın dolduğunu ve söz vermiş olduğu gibi, ertesi gün İstanbul’a gideceğini anlatıyordu.* (A.Kulin, AA, 33) *Ona önemsendiğini, sevildiğini göstermeliydik. Tıpkı kardeşi doğduğunda yapmış olduğumuz gibi.* (A.Kulin, GAY, 26) *Onu ilk gecemizde yapmış olduğum gibi kollarımda şefkatimle, sevgimle sardım, sarmaladım, güzel gözlerini, yüzünü öptüm.* (A.Kulin, GAY, 199) *Uçakta, önceden planlamış olduğum gibi ayrı sıralarda değil, yan yana koltuklarda oturduk Bora ile.* (A.Kulin, GAY, 307)
11. “–DAn başka” edatıyla bir edat öbeği oluşturabilir: *Öyle bir isim olsun ki... hiç işitilmemiş, hiç kullanılmamış olduktan başka kendi mevcudiyetine, büyüklüğüne, ehemmiyetine uysun!* (Ö.Seyfettin, EB, 50)
12. Edat öbekleşmelerine bir diğer örnek de “ile” edatıyla olandır: *Üniversite kitaplığından kitaplarını çaldı ve uykusuz bir gecenin sabahında kitapçılardan toplamış olduklarıyla birlikte hepsini yaktı.* (O.Atay, T, 182)
13. “–DAn dolayı” edatıyla öbekleşerek sebep bildirebilir: *“Yahu kendine gel! Büyüğündür, el kaldırılmaz. Ayıp ettin, az kaldı herifin gözünü patlatacaktın!” diyorlardı fakat amcamın yaptığına mukabele etmiş olduğumdan dolayı için için sevindiklerini gözlerinden okuyordum.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 98)
14. Zarf-fiillerle öbekleşerek cümlede belirteç öbeği oluşturur: *Atının eğrilenmiş olduğunu görünce acıyla güldü.* (K.Tahir, DA2, 640) *Kitapları, Kerim’in boş omzunu, kılıcın duvara asılmış olduğunu bir anda görüp gözleri yuvalarından uğradı.* (K.Tahir, DA2, 772) *Birden bu odada, eşyanın içinde kendisini korkutan, anlaşılmaz ve ulaşılmaz gözüken her şeyin gülünç ve çürümüş olduğuna inanarak neşelendi.*

- (O. Pamuk, CBVO, 61) *Polat'ın Fransa'dan çıkış tarihini buldurmuş, Aylin'in kaybolmasından çok önce gitmiş olduğunu öğrenip biraz sükûnet bulmuştu. (A.Kulin, AA, 91) Daha Ömer'in eve gelmemiş olduğunu anlayarak bir daha utandı, ama sonra gene: "Ne yapıyor bunlar şimdi?" diye mırıldandı. (O. Pamuk, CBVO, 429)*
15. İyelik eki almış olan sıfat-fiil durumundaki öncelik fiilleri "halde" sözcüğüyle öbek oluşturarak zıtlık bildiren yargıların ortasına gelir: *Çetesi gerçekten kıyıcı, gerçekten çok usta savaşçılardan kurulmuş olduğu halde, yüz yüze çarpışmalardan kıştırılmadıkça kaçıyor, güçlüleri tedirgin etmedikçe barınabileceğini hiç aklından çıkarmıyordu. (K.Tahir, DA1, 361) Gerçekten cellat kılıcı altına çökertilmiş olduğu halde, kendisini yavaş yavaş toplamış, korkuyu bastırıp ancak namuslu kapıkullarında görülen kibar yiğitlikle kendini Tanrıya bırakmıştı. (K.Tahir, DA2, 401) Geceyarısından beri at üstünde uğraşmış olduğu halde yorgun görünmüyordu. (K.Tahir, DA2, 600) Bu mesutluk hiçbir maddi üstünlükle vücuda gelmiş olmadığı halde onlar gibi Naşit'i ucuz bir sıradan seyrederek, geceleyin bir umumi parkın kenarından geçerek, yıldızlı, yağmurla yıkanmış siyah bir gecede uykuya ve sevgiye koşarak -bu kin nedendi? (S.F.Abasıyanık, K, 82) Akşamüzerine doğru çıkan ve denizden gelen rüzgâr hiç artmamış olduğu halde, şimdi gündüzküden daha çok belli idi. (S.Ali, KY,127) Oğlumun geçirdiği kaza geçmiş olduğu halde, ben babasını tasavvur edemeyeceğin kadar üzdü. (N.Hikmet, PM, 62) Bilal, elleri cebinde, kalın paltosunun yakasını kaldırmış olduğu halde, gece geç saatlere kadar تنها sokak meydanlarında dolaştı durdu. (Ş.Y.Şenler, HS,257)*
16. "Halde" sözcüğüyle kalıplaşarak oluşan söz öbeklerinde sıfat-fiil durumundaki öncelik fiillerine çeşitli iyelik ekleri gelebilir. Böylece sıfat-fiil durumundaki öncelik fiilinin bildirdiği eylemle zıtlık oluşturan bir başka yargıya bağlantı sağlanır: *Zaten bu kadar dünya görmüş, insanları ve hayatı tanımış olduğumuz halde, bu kadar genç olmasaydık birbirimizi bu kadar doludizgin ve kayıtsız şartsız*

sevemezdik. (N.Hikmet, PM2, 189) *O sıralarda okumayı iyice öğrenmemiş olduğum halde, deniz adamlarını tanımak merakıyla geceyi gündüze kattım.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 51) *Herkesle güzel geçinmeğe karar vermiş olduğum halde sabr edememiş, arkadaşlardan biriyle kavga etmiştim.* (R.N.Güntekin, A, 79) *Mamafi, senin yazıp gönderdiğin parçaları birçok kereler okumuş ve bazı yerlerini ezbere almış olduğum halde, sen yazdığın için mi ne, sanki ilk karşılaştığım harikulade bir manzara gibi beni vecde getirdi.* (N.Hikmet, PM2, 258) *Hastalık haberin beni öyle serseme döndürmüş ki 100 lirayı almış olduğunu bildirmiş olduğun halde bunu ancak mektubumu bitirip senin mektubunu bir kere daha, yani dördüncü defa okuduktan sonra anladım.* (N.Hikmet, PM2, 286)

17. Bu biçimde de çift sıfat-fiilli kullanıma rastlanmıştır. Her zaman olduğu gibi burada da çift sıfat-fiilli kullanım özlü bir anlatım olanağı sağlamıştır: *Ben bunu kabul etmiş ve buna inanmış olduğum halde o tekrar beni iknaya çalışıyor.* (S.F.Abasıyanık, K, 91)
18. Çift sıfat-fiilli kullanımların arasında sıfat-fiillerin farklı zamanlarda olduğu sadece bir adet örneğe rastlanmıştır: *Ben geçen sefer de yazmış olduğum gibi, sana yolladığım yani alacak yahut almış olduğun lacivert, yarı ipek, yarı iplik kumaştan kendime bir elbise yaptırdım, bir de fotoğraf çıkardım, işte yeni elbisemle çekilmiş fotoğrafımı yolluyorum.* (N.Hikmet, PM2, 75) Yazara özgün bir anlatım olanağı sağlayan bu sıra dışı kullanım, cümleye seçenek anlamı katmıştır.
19. Sıfat-fiil durumundaki öncelik fiilleri yukarıda sıraladığımız görevlerden hangisini almış olursa olsun olumsuz biçimleri vardır. Olumsuzluk eki genellikle öncelik fiilini oluşturan sıfat-fiilin üzerindedir: *Daha önce hiç görmemiş olduğum giysiler çıkardıklarımın yerini alıyordu.* (T.Kiremitçi, GKÇS,28) *Gölgede oturmasına rağmen çıkarmamış olduğu güneş gözlükleri dışında, yarıyıl tatilindeki bir liseliye benziyordu.* (T.Kiremitçi, GKÇS,142) *Jülide'nin anlatmamış olduğu bir şeydi bu.* (T.Kiremitçi, GKÇS,174)

*Açık duran sayfada, ilk okuyuşta nasılsa **görmemiş olduğum** bir şiir vardı. (T.Kiremitçi, GKÇS,163) Yüzünde hiç **görmemiş olduğum** bir gülücük olacaktı bu. (T.Kiremitçi, GKÇS,174) Halbuki bu su işinde kanuna hiç **ehemmiyet vermemiş olduğum** gün gibi aşıkardı. (R.N.Güntekin, A, 104) Sonunda okuyacağım bu İncil'i ve senin **okumamış olduğunu** ispat edeceğim böylece. (O.Atay, T, 52) Evimizin eski ananesini bir iki yıl içinde tamamiyle **unutmamış olduğuna** sevindim. (A.H.Tanpınar, SAE, 325) Üstelik Cemile'nin paramı niye istediğini öğrendiğimde, beni **sevmemiş olduğunu** anladım. (A.Kulin, BK, 201) Bu sefer dersime **çalışmamış olduğum** için zorlanıyorum. (A.Kulin, BK, 209)*

20. Sıfat-fiil konumundaki öncelik fiilinde yeterlik eki bulunabilir: ***Bitirememiş olduğum** sütün yüzeyi o iğrenç kaymakla örtülmüştü. Onu bardaktan çatalımla çıkarmaya çalıştım. (T.Kiremitçi, GKÇS,37) Biraz da kızmıştım kendime, ondan ve hurafelerinden hâlâ **kurtulamamış olduğum** için! (A.Kulin, BK, 2)*
21. Sıfat-fiil konumundaki öncelik fiilleri çatı özelliği taşıyabilir. Edilgenlik bildirebilir: *Dikkat edince tenekenin üzerine ağır taş **konulmuş olduğunu** gördü. (O.Kemal,M,35) Kaşgarlı Mahmudun kitabındaki örnekler ayrı ayrı yerlere serpilmiş ve şiir örneği vermek maksadı güdülmüyerek kelimelerin nerelerde kullanıldığı **gösterilmiş olduğundan** aynı şiirin muhtelif parçalarını bulup birleştirmek güçtür. (H.N.Atsız, TET,149) Atatürk bıyıklarını kesmeden önce çekilmiş, renklendirilmiş bir resim; sonradan **renklendirilmiş olanlardan**. (Z.Livaneli, KH, 66) Bir İsveç grubuna ait olan müessesenin Alman memurları, henüz **unutulmamış olan** silah arkadaşlığının verdiği bir alakayla, beni gayet iyi karşıladılar, fakat bu mesleğin, Havran'daki sabunhanemizde göre göre öğrendiğimden daha derin taraflarını, galiba firmanın sırrıdır diye, bana göstermekten çekindiler. (S.Ali, KMM, 53) Ettirgen olabilir: Oturumda, popüler kültür, rağbette olan ve insanların herhangi bir uzmanlığa gerek kalmadan gündelik hayatı kendine göre yorumlaması*

olarak tanımlanmış tarih, mühendislik, tıp gibi konularda görüş bildiren insanların uzmanlık gerektiren bilgileri **popülerleştirmiş oldukları** belirtilmiştir. (TD, 117) Çatı ekleri öncelik fiilini oluşturan sıfat-fiilin üzerine gelir. Bu kategoride oldurgan çatıya rastlanmamıştır.

22. Bu yapı söze bir resmiyet katar. Kanun ve nizamla ilgili bağlamlarda kullanılmaya uygundur: Nitekim, *bu seçimde Demokrat partisi'nin reylerin yüzde 63,55'ini, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise ancak yüzde 0.12'sini **almış olduğu** tespit edilmiştir.* (A.İlhan, YTB, 230)
23. Bu yapı uzak geçmişte gerçekleşen bir eylemin sıfat-fiil biçimi olduğu için cümle içerisinde daha sonradan fark edilen bir olay ya da durumu karşılayabilir. Bu sebeple “anlamak”, “fark etmek” ve bunlarla aynı anlama gelebilecek eylemlerle kullanımı yaygındır: *Tuale parmağıyla bir dokundu, boyanın istediği kadar **kurumuş olduğunu** anlayınca sevinerek helâya girdi.* (O. Pamuk, CBVO, 541) *Refik oturanların konuşulanları dinlediklerini düşünerek, rahat ve kayıtsız bir tavır takınmak istedi, ama nedense Osman'ın karşısında takındığı küçük kardeş tavrını **takınmış olduğunu** fark etti: “Evet! Yayımlandı.”* (O. Pamuk, CBVO, 446) *Bir süre daha okudu, sonra yalnızca dört sayfa **okumuş olduğunu** fark ederek, “Bu sayfalarda ne vardı?” diye mırıldandı.* (O. Pamuk, CBVO, 455) *Ancak Yoko'dan ayrıldıktan sonra her şeyini **öğrenmiş olduğunu** fark edince dünyalar onun oldu.* (A.İlhan, YTB, 18) *Eski haline kızdı ve farkında olmadan gene ayağa **kalkmış olduğunu** anladı.* (O. Pamuk, CBVO, 319) *Kızımızı nasıl **ihmal etmiş olduğumuzu** fark edince, günah çıkarmak adına, güzel bir seyahat programı yapmıştım.* (A.Kulin, GAY, 27) *Handan'ın evinde yemek yediğimiz gece, Bora'yla yakınlığını **kıskanmış olduğumu** anladiysa, acaba kızımı devreye sokmaya çalıştığımı mı düşünüyordu?* (A.Kulin, GAY, 90) *Seni **kırmış olduğumu** anladım ama neden, nasıl, niçin, bilmiyorum.* (A.Kulin, GAY, 225) *Epey kilo **vermiş olduğunu** fark ettim.* (A.Kulin, GAY, 372) *Beni görünce ölünceye kadar ayrılmamak üzere benim denizcilik*

hayatına **atılmış olduğumu** anladım, beti benzi uçtu. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 94) Bu karmakarışık söz kalabalığına hep dikkat kesilen gönlümü, kulağımı, zihnimi verince, bir av tüfeğiyle yüzüne saçmalar ateş edilmiş bulunduğunu, yüzünün berbat ve bir gözünün de **akmış olduğunu** anladım. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 128) Şahinde'nin kendine göre biraz da kurnazlığı vardı ve Muazzez için Edremit'te evlenme yollarının, bir tek çare müstesna, **kapanmış olduğunu** fark ediyordu. (S.Ali, KY,110) Kalabalığın Taksim'e çıkmasını önleyebilmek amacıyla, Unkapanı Köprüsü'nün de **açılmış olduğu** az sonra anlaşıldı. (A.İlhan, YTB, 306) Masamın sol köşesindeki büyükçe çerçevede karımla çocuklarımın bir yaz tatilinde çekilmiş neşeli yüzlerini yansıtan fotoğrafın renginin **uçmuş olduğunu** ilk kez fark ettim. (A.Kulin, GAY, 331) Kendini dört günden beri, farkında olmadan sahneye **hazırlamış olduğunu** anladı. (S.Ali, KY,207) O gün bir an için her şeyin yıkıldığını sandım ve asıl işte o zaman bu bir yıl içinde ne kadar dönülmez yolları **geçmiş olduğumu** anladım. (A.H.Tanpınar, SAE, 300) Senin bir hayli canını **sıkılmış olduklarını** anlıyorum. (N.Hikmet, PM, 93) İstiraplarımı benimle beraber **yaşamış olduklarını** bundan anladım ve teselli buldum. (P. Safa, DHK, 78) Hastayı bu rahatsız vaziyette bırakmak istemedi, kucığına alarak yandaki muallim odasına götürdü, kanepenin üzerine bıraktı fakat doğrulup kalkacağı zaman onun, boynuna sarılmış, ellerini **kilitlemiş olduğunu** fark etti. (R.N.Güntekin, YG, 144) Tabii önce bunun önündeki beyitleri bir okumak, hangi bağlamda **kullanılmış olduğunu** anlamak lâzım...(B.Uzuner, S, 159) Gömleğinin düğmelerini yanlış **iliklemiş olduğunu** fark ettim. (Z.Livaneli, KH, 225) Onun ayakta duramayacak kadar sarhoş olduğunu zannetmekle ne kadar **hata etmiş olduğumu** anlıyordum. (S.Ali, KMM, 114)

24. Yukarıdaki maddeyle benzer bir anlama gelecek şekilde “görmek” fiiliyle de kullanımı yaygındır: Kitaplığa yaklaştım. Kitapların raflara, türlerine göre **ayrılmış olduğunu** gördüm. (T.Kiremitçi, GKÇS,86) Parmaklıklara yaslanıp baktığımda ince bir yağ

tabakasıyla **örtülmüş olduğunu** gördüğüm, insan kaynayan vapurların halat çözüp bağladıkları İstanbul Boğazı. (T.Kiremitçi, GKÇS,93) Gözümü bir açışında mavi lambadaki ampule ince bir tül **sarılmış olduğunu** gördüm. (T.Kiremitçi, GKÇS,162) Sonra odadakileri şöyle bir gözden geçirdi; Nazlı'nın kırmızı bir elbise giydiğini, eve sık sık ziyarete gelen Refet Bey'in her zamanki kendinden hoşnut haliyle başını salladığını, kedinin kendisini süzerek yastığında oturduğunu, sofranın da **kurulmuş olduğunu** gördü. (O. Pamuk, CBVO, 375) Fakat Nevzat'la Halim, köpeğin arka ayaklarıyla beraber kafasının da **parçalanmış olduğunu** görüyorlardı. (P. Safa, SVG, 20) Gelince ne **tahsil etmiş olduğunu** görürsünüz! diyordu. (Ö.Seyfettin, EB, 171) Üsteğmen Demir, elini alnına götürünce, bu dondurucu soğukta tere **batmış olduğunu** dehşetle gördü. (A.İlhan, YTB, 19) Mektubun İtalya'dan değil, İstanbul'dan, daha kötüsü Beyoğlu'ndan postaya **verilmiş olduğunu** görünce sarkmasın mı? (A.İlhan, YTB, 252) Ankara'ya dönünce arkadaşlarla seri toplantılar yaptık, hatırlayacaksın, bütün köprülerin atıldığını, karşılıklı korku ve itimadsızlığın herkesi **sarmış olduğunu** gördük. (A.İlhan, YTB, 433) Rengin biri uyanıp yanarken, nasıl değiştiğinin farkına varmadan –gözüm gözünde- başka bir rengin kayıp **gelmiş olduğunu** görürdüm. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 76) Bir gün Selime babasının kabrine gitmişti; Hasan Beyin mezarının ya yanına birini daha **gömmüş olduklarını** görmüş. (M.Ş.Esendal, AiK, 256) Sokağın köşesine varınca öteki beş arkadaşımın da **gelmiş olduğunu** gördüm. (A. Ümit, MMI, 58) Başını çevirince onun yüzükoyun yatağa **serilmiş olduğunu** gördü. (S.Ali, KY,159) Yusuf bir aralık yan gözle İhsan'a bakınca onun gözlerinin de kendininkiler gibi **yaşarmış olduğunu** gördü. (S.Ali, KY,177) Eğer, siyasi ve milli muarızlarıyla uzun seneler mücadele etmek mecburiyetinde kalmayıp da biraz okumaya fırsat bulsaydı, tarihte, kendisi gibi birçok şahsiyetin **yaşamış olduğunu** görecekti ve her bakımdan tatmin olarak, muhaliflerinin kendisinde işaret ettiği ani hırçınlık ve kaprislerden,

belki bir nebze olsun kurtulabilecekti. (O.Atay, T, 56) Bununla birlikte, eski Orhon Yazıtları'nı incelediğimiz zaman, Orta Asya'dakilerin de ışığın bu özelliğinden faydalanmayı **düşünmüş olduklarını** görüyoruz. (O.Atay, T, 77) Sonunda, biraz da dinlenmek amacıyla, köylünün evine gitmişler ve hayretle bütün bahçe duvarlarının ve evin aynı taş yazıtlardan **yapılmış olduğunu** görmüşler. (O.Atay, T, 145) Tekrar yüzüne baktığım zaman kalın ve biraz dağınık kaşlarını, bir şey düşünüyor gibi, **kaldırmış olduğunu** gördüm. (S.Ali, KMM, 89) Babamın, nedense en çorak, en yolsuz, en güdük yerleri bana **bırakmış olduğunu** hayretle görüyordum. (S.Ali, KMM, 144)

25. Yine yukarıdaki maddeyle yakın anlamda olacak şekilde “öğrenmek” fiiliyle de sıklıkla kullanılır: *Ertesi sabah, Emine ile İsmail, askerlerin çoktan yola **çıkmış olduğunu** öğrendiler.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 141) *Sevgili Yengeciğim, rahmetli amcamın bana **bırakmış olduğunu** öğrendiğim parayı bana hâlâ yollamadınız.* (O. Pamuk, CBVO, 246) *Henüz sadece bu subayı daha evvel adını zikrettiğim Yüzbaşı Aziz vasıtasıyla **tanımış olduğunu** öğrenebildim. Kunuri savaşında bulunmuş, bilâhare ağır surette yaralanarak Tükiye'ye **iade edilmiş olduğu** anlaşılıyor.* (A.İlhan, YTB, 236) *Cemal Yıldırım'ın o gece yarısı, İlhami Barut'un sabaha karşı **tutuklanmış olduğunu** çok sonra, duruşmalar başlayınca öğreniyor.* (A.İlhan, YTB, 251) *Kapatılan yalnız o mu, ne münasebet, yol boyunca çarçabuk okuduğu bir başka gazeteden, Meclis Tahkikat Komisyonu'nun, İstanbul'dan Birlik'le beraber, Ankara'dan Ulus ve Akis'i, İzmir'den Demokrat İzmir'i süresiz **kapatmış olduğunu** öğreniyor.* (A.İlhan, YTB, 292) *Az sonra öyle birinin beni **tavsiye etmemiş olduğunu** öğrenecekler, bana kapıyı göstereceklerdi.* (A.Kulin, GAY, 408) *Oradan öğrendim hangi dairede **çalışmış olduğunu.*** (O.Atay, T, 105) *Az sonra öyle birinin beni **tavsiye etmemiş olduğunu** öğrenecekler, bana kapıyı göstereceklerdi.* (A.Kulin, BK, 172) *Yaptığım etraflı araştırma sonunda utanç devri olaylarına Metin'in birinci derecede **karışmış***

olduğunu öğrendim. (O.Atay, T, 431) O sene Prag’a gitmişti, Türk talebenin Berlin’den ayrılmış olduğunu, orada kızından öğrenmiş! (S.Ali, KMM, 154)

26. Uzak geçmişî bildirme özelliği bu yapıyı söz aktarımlarında kullanışlı hale getirir. Böylece “söylemek” ve “demek” eylemleriyle birlikte kullanılarak dolaylı anlatım kurar: *Konuşuyor, şakalaşıyor, arada bir Refik’in ne kadar ıslanmış olduğunu söylüyor, gülümsüyorlardı. (O. Pamuk, CBVO, 146) Nazlı’nın bir zamanlar babasının İsmet Paşa’nın yakını olduğunu, soyadlarını İsmet Paşa’nın vermiş olduğunu söylediğini hatırladı. (O. Pamuk, CBVO, 365) Ben de ona, eserdeki insanların adları için Turgut’un bir teklif listesi göndermiş olduğunu söyledim ve Günseli adını uygun bulup bulmadığını sordum. (O.Atay, T, 19)*

27. Sıfat-fiil konumundaki öncelik fiilleri “düşünmek”, “sanmak”, “zannetmek” eylemleriyle birlikte kullanılarak “tahmin” anlamında cümleler kurar: *Biri onun şu halini görse, canını bir işkenceden zor kurtarmış olduğunu düşünür. (T.Kiremitçi, GKÇS,62) Konuşmanın gidişatı beni şaşırtmıyor. İnsan ilk bakışta Ertuğrul’un değişmiş olduğunu düşünebilir. (T.Kiremitçi, GKÇS,98) Bir anda pek çok şeyler öğrenmiş olduğumu zannettim. (P. Safa, DHK, 23) Efruz Bey romanının “Vakit” gazetesinde tefrika edileceğini haber veren ilânda adı geçen Beyaz Serçe bölümünün yazılmamış olduğu sanılıyor. (Ö.Seyfettin, EB, 205) Hiç ummadığım, artık tamamıyla iyileşmiş olduğunu sandığım bir sıradaysa, tekrar o melûn baş dönmesi! (A.İlhan, YTB, 205) Herkes benim çıldırılmış olduğumu sanıyordu. (A. Ümit, MMİ, 68) Fakat ne Yusuf, ne Salâhattin Bey, artık bu meseleyi tekrar eşelemeye lüzum görmüyorlar, Şakir işinin tamamen kapanmış olduğunu sanıyorlardı. (S.Ali, KY,111) Onun otelinden çıkarken Nesrin’in bedenini, çıplaklığını benden ne kadar kaçırmış olduğunu düşündüm. (A.Ağaoğlu, RBVY, 198) Bunlardan ötürü seçilmiş olduğunu düşünmek hoşuna gitmedi değil. (A.Ağaoğlu, RBVY, 203) Kendisi, içine dönük bir insandı: hiç parmak izi*

birakmış olduğunu sanmıyorum. (O.Atay, T, 316) Realist olmayan muhtevaların kalıplarını şimdiye kadar islah edip realist muhtevaya giydirmeye çalışmış olduğumu sandığım için bu yeni araştırmalarla bir dönüm, bir sıçrama yaptığımı yahut yapacağımı umuyorum. (N.Hikmet, PM, 181) Ceket o kadar yeni duruyordu ki, o akşam için özel olarak almış olabileceğini düşündüm. (A.Kulin, GAY, 90)

28. Bu biçimde de öncelik fiilini oluşturan sıfat-fiil ile olmak eylemi arasına “gibi” edatı gelebilir: *Benim gücenmiş gibi olduğumu anlayarak, gönlümü almak, beni avutmak için hemen yüzüme gülümsedi. (M.Ş.Esendal, AiK, 193) Bir anda kalbinin tellerinden bir ikisinin kırılmış gibi olduğunu hissetti. (Ş.Y.Şenler, HS,105)*

-Acak Sıfatfiilleri ile Kurulanlar:

Bu çeşit sıfat-fiiller bünyelerindeki –Acak sıfat-fiil ekinden dolayı gelecek zaman anlamı taşırlar. Cümlede sıfat konumunda karşımıza çıkacak olan bu yapılar, bir ismi nitelerken o eylemin gelecekteki niteliğini bildirirler. Burada sıfat-fiillerin kökeni ile ilgili ayrıntılı bilgilere değinmeyeceğiz. Bu konuda ayrıntılı açıklamayı “Sıfat-fiiller” bölümünde vermiştik. Sonuçta bir ekin ne olup ne olmadığını eklerin kökenlerinin değil işlevleri belirler.(Bk. Sıfat-fiiller) Bu bölümde üzerinde durmamız gereken esasında çekimli bir fiil olarak karşımıza çıkan birleşik fiil yapısının sıfat-fiil konumunda yeniden hayat bulmasıdır. ¹¹⁷

Bu birleşik yapılar, öncelik fiillerinin çekimlerinde incelemiş olduğumuz “-miş olacak” yapısının cümlede yüklem olarak değil de sıfat olarak kullanılmış halidir. –Acak eki zaman bildirme görevini çekimli eylem konumunda değil de sıfat-fiil görevinde gerçekleştirmektedir. Ancak ekin ve ortaya çıkan birleşik fiil yapısının

¹¹⁷ Gürbüz, Faruk, “Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler Midir Kullanım mı?” , A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 44, Erzurum, 2010 Faruk Gürbüz, “Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler Midir Kullanım mı?” adlı makalesinde fiilleri *sıfat-fiil* yapan etkenlerin *sıfat-fiil* ekleri diye tanıtılan ekler olmadıklarını, onları *sıfat-fiil* yapan etkenin kullanım olduğunu belirtir. Makalede sıfat-fiillerin tanıtılırken bağlamlardan koparıldığına değinen yazar, sıfat-fiil ekleri diye tanıtılan eklerin sıfat-fiil türetmediklerini onların aslında çekim eki olduğunu savunur : “Çekimli fiiller, kullanımda sıfat da isim de olurlar/olabilirler.” der, “ sıfat-fiiller her hangi bir dil unsurunu isim veya sıfat yapmıyorlar. Kullanımda isim veya sıfat oluyorlar” (Gülbüz 2010:6) Yani yazarın yaklaşımına göre *sıfat-fiiller* isim gibi, sıfat gibi kullanılmazlar. Burada isim gibi, sıfat gibi kullanılan fiilimsiler değil, çekimli fiillerdir.(Bk.Sıfat-fiil)

çağrışım değerinde hiçbir anlam eksilmemektedir. “-mİş olacak” yapısı çekimli eylem görevindeyken olduğu gibi yine gelecekte *tamamlanmışlık görünüşüne* sahip bir eylemden söz eder ancak bu eylem sıfat-fiil konumundadır.

Nasıl ki eylemlerin *görünüş* özellikleri varsa eylemden türeyen ve hareket bildirme özelliğini kaybetmemiş olan, bu arada kalmışlığı anlatmaya çok uygun bir terim olarak “fiilimsi” diye adlandırılan bu sözcüklerin de *görünüş* özelliğinden bahsetmek mümkündür. Özetle bu yapılar gelecekte *bitmişlik/tamamlanmışlık görünüşüne* sahip bir niteliği bildirirler. (Bk. Sıfat-fiiller)

Bu yapıların özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Sıfat-fiil görevindeki diğer *öncelik fiillerinde* de belirttiğimiz gibi bu yapıların bulunduğu her sıfat tamlaması esasında kendi içinde bir zaman ve *görünüş* değeri olan birer “iç cümle”dir: *Belki, bir masal havası içinde kişiliklerini daha iyi **bulmuş olacak** bu kahramanların toplumsal yapımıza uymadığı bir gerçektir.* (O.Atay, T, 22)
2. İyelik ekleri alabilir: *Onlar da bana **kaçırmış olacağım** şeyleri anlattılar: Neslihan’ın doğum günü, okuldakilerle piknik, Barış Manço konseri...* (T.Kiremitçi, GKÇS,16) *Ya kusura bakma Semahat Abla, annem ortalığı öyle birbirine katmış ki, karakoldakiler gidebileceğim her yeri aramışlar, en son çarşıda görüldüğümü öğrenmiş, orada olabilecek her yeri arayıp, bana ulaşamayınca da tatile çıkmadan senden kitap almaya **gelmiş olabileceğimi** düşünüp senden aramışlar.* (B.Uzuner, S, 162)
3. İyelik eklerini aldıktan sonra isimleşir ve isim tamlamasında tamlayan olabilir: *Çocukluğumda kendileriyle **karşılaşmış olabileceğimin** hayallerini kurduğum bu dört yazar da, hiç şüphesiz bilinçle Poe’nun kompozisyon mantığını yürütmemişlerdi, ama o kültürün öldüğünü, bir daha geri gelmeyeceğini, kayıp olduğunu bilmenin hüznüyle İstanbul’un geçmişine dönerlerse ancak özgün bir ses bulacaklarını hissetmişlerdi.* (O.Pamuk, İ, 112) *Özel hayatlarını biktıracak detaylarıyla sergileyerek veya güç sahibi insanların himayesine*

*girerek popüler olunabilen her dönemde, Defne Kaman'ın sadece o kibirli annesi ve sosyetik ablasını hayâl kırıklığına uğratmak için inatla ünlü olmaya **direnmiş olabileceği** düşüncesi, hiç beklemediği bir anda gülümsetti komiseri. (B.Uzuner, S, 17) İçindeki ses, bu film CD'sinin belki de içinden çıktığı zarfta bulunan fotoğrafların aynı yunusun tedavisi esnasında **çekilmiş olacağı** uyarısıyla onu rahatlatmaya çalışıyordu ama filmde 'siyah' balıkadam giysili 'kötü adam', savunmasız masum genç kadını hâlâ kovalıyordu. (B.Uzuner, S, 268)*

4. İsim tamlamasında tamlanan olabilir: *Beş yaşındayken teleskopta gördüğüm yıldızların ancak çok uzun bir yolculuktan sonra bana göründüklerini, bu yüzden ben onları algıladığım sırada onların artık **yok olmuş olabileceklerini** biliyordum. (B.Uzuner, S, 231)*
5. İyelik eklerinin üzerine ismin hallerini alabilir. Örneğin iyelik eklerinin üzerine ismin yükleme hal ekini alarak cümlede nesne görevinde söz öbeği oluşturabilir: *Henüz on yedi yaşındaki Mari Vetsera ile Arşidük Rudolf'u, onların aşklarını, son gecelerini düşünürken, ölümden az önce, köşkün yemek salonunda intihara sahiden birlikte mi karar vermişlerdi, diye yeniden yeniden soracağım; orada, akşam yemeğinde ne **yemiş olabileceklerini** de bulmaya çalışacağım. (A.Ağaoğlu, RBVY, 109) Allahtan Handan gülmekten katıldığım için bu sefer kızmadı bana. Hatta biraz **abartmış olabileceğini** bile söyledi. (A.Kulin, GAY, 245) İçimden bir ses, benden önce bu ikisinin arasında duygusal bir şeyler **geçmiş olabileceğini** söylüyordu. (A.Kulin, BK, 39)*
6. Edilgenlik bildirebilir. Edilgenlik ekleri *öncelik fiilini* oluşturan sıfat-fiilin üzerindedir: *Tartı işleminin, bir kasaba götürülerek **yapılmış olabileceğini** ileri sürüyor. (O.Atay, T, 161) Bu eğilimler tabii ki anaokuluna uygulanan testlerin ikinci sınıfa uygulananlardan daha zor yapılmış, veya Dancaya Türkçeden daha zor olan testler **uygulanmış olabileceğini** ifade edebilir. (TD, 98)*

7. Ettirgenlik ve oldurganlık bildiren çatı eki yine *öncelik fiilini* oluşturan sıfat-fiilin üzerindedir: *Benim cinsel kimliğimi öğrenmesinin onu fazla şaşırtmış olacağını* sanmıyordum. (A.Kulin, BK, 160) Bu metnin bir yerinde Tanpınar, İstanbul'a gelmiş Fransız yazar ve siyasetçi Lamartine'in Padişah Abdülmecit'in çok "itinalı bir portresini" çizdiğini belirttikten, Lamartine'in Türkiye Tarihi'nin (dedemin kütüphanesinde 8 ciltlik şık bir kopyası vardı) Abdülmecit'in parasıyla *yazdırılmış olabileceğini* ima ettikten sonra Nerval ve Gautier'nin Abdülmecit'e olan ilgilerinin çok daha hafif olduğunu, çünkü gazeteci oldukları için onların "önceden hükmünü vermiş" Batılı okurun beklentilerine seslenmek zorunda olduklarını hatırlatır. (O.Pamuk, İ, 221)
8. *Öncelik fiilini* oluşturan olmak eylemi üzerine yeterlik eylemi kalıbını alarak olasılık bildirebilir: *İlk kez zavallı Mişel'in Nilüfer yüzünden neler çekmiş olabileceğini* yüreğinde hissediyordu. (A. Kulin, AA, 198) Bunun bir kızgınlık anında *yazılmış olabileceğini* söyledi. (A. Kulin, AA, 272) Bu kelimelerin, "hanım; anne, vb." anlamları bildiren eke ile birleşip bazı fonetik hâdiseler geçirerek, yukarıdaki şekillere *bürünmüş olabilecekleri* de düşünülebilir. (TD, 175) Sonra *abartmış olabileceğini* düşünerek, üniformasının sıcaktan buruşmuş lacivert pantolonunu eliyle ütüler gibi düzeltip yeniden koltuğa oturdu. (B.Uzuner, S, 55)
9. –Dan eki alarak sebep bildiren yapılar kurabilir: *Şimdilik projem, biraz para biriktireceğim, 40 lira kadar, yirmi gün, bir ay sonra sana bunu yol parası diye göndereceğim, iki günlüğüne gelersen- zaten artık banyolara çıkmama imkân yok- iki gün burada, hapishanede beni görmek zahmetine katlanırsan, böylelikle sinir buhranı da o zamana kadar geçmiş olacağından, kış mevsimine daha emin ve rahat girmiş olurum.* (N.Hikmet, PM2, 200)
10. Zarf-fiillerle kalıplaşarak cümlede zarf tümleci görevinde söz öbekleri oluşturur: *Şövalye beklediği kıvamin **gelmiş olacağını** düşünerek, çok önemsiz bir konuymuş gibi gelişi güzel sordu:-Ne var ne yok*

Konya’da nasıl oraları? (K.Tahir, DA1, 61) Orhan Bey, Liya’nın başına da bir kötülük gelmiş olabileceğini, ilk defa düşünerek durakladı. (K.Tahir, DA1, 135) Kafası Ümid’in resmine, belki Suat’a ne yazmış olabileceğine takıldığından, Binbaşı Demir önündeki açık dosyayı çok sonra gördü, Ahmet Ziya’nın yazıp da yayınlayamadığı kitabın müsveddesiydi bu, Suat belli ki inceleyerek okuyor, sıra sıra notlar alınmış bloknot, biri mavi biri kırmızı iki kalem. (A.İlhan, YTB, 441) Önce kadının başkasına el sallamış olabileceğini düşünüp arkasına döndü ama kadın kendisini göstererek eliyle gelmesini işaret ediyordu. (B.Uzuner, S, 37)

Zarf-fiil Olarak:

Öncelik fiilleri zarf-fiil eklerini alarak cümlede zarf tümlecini oluştururlar. *Öncelik fiillerinin* bu özelliği hakkında gramer kitaplarımızda ayrıntılı bilgi yoktur.

Zeynep Korkmaz “Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller” başlığı altında “Öncelik Fiilleri, Alışkanlık Fiilleri, Niyet Fiilleri” ile ilgili açıklama ve örnekler verir ardından şu açıklamayı yapar: “Dilimizde *ol-* yardımcı fiili ile kurulan karmaşık fiillerin oluşturduğu zarf-fiiller de vardır. Bunlar, birleşikteki yardımcı fiili zarf-fiil yapan ek veya şekillerin getirilmesi ile oluşturulur; zaman, sebep, tarz ve karşılaştırma bildiren zarflar yaparlar.” (Korkmaz 2009:810)

Tahsin Banguoğlu “karmaşık fiiller” ile ilgili bilgi verdikten sonra “Çekimsiz Fiil Şekilleri” başlığı altında bu konuya değinir ve zarf-fiil görevindeki *karmaşık fiillerin* türlerini sıralar :

“Zarffiillerde birçoğunun da karmaşık fiil tabanlarından yapılmış şekilleri yaygındır. Pek çeşitli olan bu zarffiillerden örnekler vereceğiz:

Ulama zarffiillerinden: *Dairemizden ayrılmış olup Adana’ya gittiği... Ticaret yapacak olup elimdekini de batırdım. Kaçacak olup yakalanmış.*

Hal zarffiillerinden: *İyi bir ders almış olacak döndüm. Başlayacak olmuşken durakladın. Söz vermiş olduğu halde yapmadı.*

Zaman zarffiillerinden: *Uğramaz olunca merak ettik. Sen verici oldukça alırlar. Geç kalmış olmadan doktora git. Verecek olduktan sonra, peki.*

Sebeup zarffiillerinden: *İşi bana bırakmış olduğundan gelemiyorum. O saatte hareket etmiş olacağım için görüşemeyeceğiz. Taşınacak olmaları dolayısıyla telâştalar.*

Karşılaştırma zarffiillerinden: *Bildirmiş olduğumuz gibi çıktı. Anlatmış oldukları kadar kötü değil. Alacak olduğunuz nispette indirim yaparız. gibi.* (Banguoğlu 2007:487-488)

Taramalarımız sırasında bu şeklin çok sayıda örneğine rastlanmamıştır. Karşımıza çıkan örnekleri cümledeki görevi açısından inceleyecek olursak bunlar genellikle cümle içerisinde zarf-fiil öbekleri oluşturur ve belirteç görevindedir. Bu örnekleri aldıkları zarf-fiil eklerine göre şöyle kategorize edebiliriz:

-ArAk Zarf-fiiliyle Oluşanlar:

Öncelik fiillerine –ArAk zarf-fiil ekinin ulanmasıyla oluşur. Taramalarımız sırasında *öncelik fiillerinin* en çok bu eki alarak zarf-fiil oluşturduğu belirlenmiştir. Bu eki almış *öncelik fiili*, cümlede belirteç öbeği oluşturur yani fiili ya da fiilimsiyi nitelendiren bir söz öbeği meydana getirir.

Bu birleşiklerde basit bir fiile zarf-fiil ekinin ulanmasından farklı olarak değişik zamansal özellikler oluşur. Örneğin “*İnsanlar, internetten önce ve sonra doğmuş olarak ikiye ayrılır.*” (B.Uzuner, S, 30)cümlesinde *öncelik fiilini* oluşturan sıfat-fiilin içeriğindeki geçmiş zaman kavramı oldukça belirgindir. Bunun sebebi -ArAk ekinin zaman kavramından oldukça uzak bir zarf-fiil eki oluşudur. Bu ek, geldiği fiilleri zamandan yoksun olarak “hâl” bildirecek duruma getirmektedir. Böyle olunca *öncelik fiilinin* içeriğindeki –miş morfeminin zamanı kendini gösterme imkânı bulmaktadır.

Bu fiil birleşiklerini oluşturan ekleri *görünüş* olarak inceleyecek olursak –ArAk zarf-fiil ekinde bir *süreklilik* anlamı vardır, öte yandan *öncelik fiilini* oluşturan –mİş sıfat-fiili ise *bitmişlik görünüşüne* sahiptir. Sonuç olarak bu yapılar önceden başlamış ve şu anda tamamlanmış bir eylemi anlatırken –ArAk zarf-fiil ekini almış ve cümlede belirteç haline gelmiştir. Örneğin “*Hâlâ yaşıyor olmalı. Bizim eve Cihangir’e gider gelirdi. Her gelişinde daha irileşmiş ve **şişmanlamış olarak.***” (O. Pamuk, CBVO, 595) cümlesinde “şişmanlamak” eylemi tamamlanmıştır, *ol-* eylemi üzerine ulanan –ArAk zarf-fiil eki ise bu eylemi cümlenin kendi zamanı içinde sürekliliği olan bir nitelik haline getirir. Başka bir örnek verelim: “*Aradan beş on dakika geçmişti ki **giyinmiş olarak** yatak odasının kapısını açtı...*” (Ş.Y.Şenler, HS,151) cümlesinde *öncelik fiilinin* bildirdiği “giyinme” eylemi önceden tamamlanmıştır ve giyinmiş olmanın özneye kattığı nitelik devam etmektedir. Burada iki zıt kavram bir aradaymış gibi görünebilir. Sonuçta *tamamlanmışlık/bitmişlik* ile *süreklilik* birbirinin tersidir. Ne var ki burada böyle bir zıtlık yoktur. Eylem, yani hareket bitmiştir eylemin hareketten yoksun olan ancak başka bir eylemi niteleyen hali devam etmektedir. Kısacası eylem tamamlanmıştır ancak nitelik devam etmektedir.

Genel özelliklerini kısaca açıkladıktan sonra bu yapıların görevlerini sıralayalım:

1. Zarf-fiil eki almış *öncelik fiilleri* genellikle cümlede zarf-tümleci görevindedir. Yani yükleme sorulan “Nasıl?” sorusuna cevap verir. Cümlede genellikle yüklemın önünde yer alır: *Aylin her Hindistan seferinden **büyülenmiş olarak** dönüyordu.* (A.Kulin, AA, 109) *İşin güzeli, Binbaşı Demir, aylardan beri ilk defa ‘uykusunu tamamen almış olarak’ uyandı, sağlıklı ve ‘zinde.* (A.İlhan, YTB, 374) *Derya armağanını giymiş olarak geri geldi.* (A.Kulin, GAY, 315) *Kapıyı Cin’den aldığımız ceketi giymiş olarak açtı ama bu sefer altında don değil, keten bir pantolon vardı.* (A.Kulin, GAY, 331) *Lotüs, kaftana sımsıkı sarılmış olarak çıktı.* (K.Tahir, DA2, 512) *Hepsi benim yanıma yürekleri, kafaları gibi kalın sargılarla bağlanmış olarak geliyorlar.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 37) *Gündeliklerini tören*

*giyimleriyle **değiştirmiş olarak** döndü.* (K.Tahir, DA2, 386) *Pek alışık olduğumuz siyasi bir aflu paçayı kurtarmış, içeride daha nice başka kötülükler öğrenmiş, iyice **bilenmiş olarak** geri dönmüştü Recep'in hayatına.* (A.Kulin, BK, 121) *Yani, şimdi siz... şey mi diyorsunuz? Diye canı sıkkın, **kafası iyice karışmış olarak** sordu Semahat.* (B.Uzuner, S, 201) *Gaston Bachelard'a göre ihtiraslı insan patlamalarını ve serüvenlerini **kendi yalnızlığına kapanmış olarak** hazırlar, o ihtiraslar yalnızlık içinde sürekli pişer.* (TD, 445)

2. Bu cümlelerde ardı ardına sıralanan eylemler söz konusudur, yüklem bildirdiği ana eylem gerçekleşirken; öncesinde tamamlanmış olan başka bir eylem “durum belirteci” görevinde cümledeki varlığını sürdürmektedir: *Mezuniyetlerini okullar kapandıktan sonra bin bir çeşit partiyle kutlayan sınıf arkadaşları, Londra'nın yakınlarındaki çiftliklerde yaşayanların evlerinde de hafta sonu tatilleri geçirdikten sonra nihayet ailelerinin yanına dağıldılar ve Derya, **benim ısrarımla bir iki değişik üniversiteye ön kayıt yaptırmış olarak** İstanbul'a geldi.* (A.Kulin, GAY, 264) *Böylece Çin'de hepsi Çince konuşan ama bölge farkından dolayı birbirini anlamayan Çinlilerin de yaşadığını bizzat **öğrenmiş olarak** arabaya, yeni baştan nerdeyse zorla bindik, yol boyunca şoförün kendi dilinde homurdanışını dinledik.* (A.Kulin, GAY, 303)
3. Bu söz öbekleri yüklemi nitelemesine rağmen cümlede her zaman yüklem önünde yer almaz. Cümlenin ortasında da yer alabilir: *Persler, otuz yıl din savaşlarından sonra, Sacher'da, pastaların-çöreklerin arasına serilip kalmış bulunmakta ve hâlâ ayak parmaklarının arasını karıştırmakta, Pink Floyd'ların besteleyip haykırdığı ayetleri dinlemekte; Türkler köşebaşlarında çekirdek-fıstık satmakta, birçoğu da **çeşitli Atatürk maskeleri takınmış olarak** artık kimsenin içmediği filtreli sigaralardan içmektedirler.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 191) *Bu dünyaya ikinci gelişinde, **beyaz bir ata binmiş olarak** aramızda görünecektir.* (O.Atay, T, 269) *Bütün müşteriler de, kapıların dışında, **bayramlıklarını giymiş olarak** elele tutuşacaklardır.*

(O.Atay, T, 269) Sabah uykumu **almış olarak** erkenden kalktım, sekretere telefon edip inandırıcı olmaya çalışarak hasta olduğumu, işe gelemeyeceğimi bildirdim ve sonra şehrin Avrupa yakasının batısına düşen semtlerini hallaç pamuğu gibi didik didik ettim. (A.Kulin, BK, 68) Evet, sırtı ve midesi hâlâ ağrıyordu ama yıllardır ilk kez sabahın erken saatinde entari **giymiş olarak** Kadıköy'e iniyordu ve kalbi güm güm atıyordu. (B.Uzuner, S, 170)

4. Bu belirteç öbeklerinin cümlelerin sonunda yer alması ifadeye bir şiirsellik katar: *Biz kederlerden kederlere savrulurken, oğlumuz acilde, çektiklerimizden habersiz, gözleri kapalı, huzur içinde yatıyordu, beyin ölümü **gerçekleşmiş olarak**.* (A.Kulin, GAY, 25) *Bana çok daha büyük pişmanlıklar yaşatacak bir duygu denizinde kulaç atmıyor muydum, aklımı, mantığımı tamamen **perdelemiş olarak**?* (A.Kulin, GAY, 172) *Yorgun argın, geç saatte geliyorsun, sofrada tek laf edecek halin **kalmamış olarak**.* (A.Kulin, GAY, 175) *Sekiz günlük kaçamağımızın sonunda, pek çok tatsızlığın bizi beklediği kürkçü dükkânımıza geri dönüyorduk nihayet, biraz yorgun ve birbirimize iyice **doymuş olarak**.* (A.Kulin, GAY, 307) *İçimde hep o boşluk var... Daha da **büyümüş olarak**...*(S.Ali, KMM, 119)
5. –ArAk zarf-fiil ekini alan öncelik fiilleri ile kurulan bu belirteç öbekleri eylemi olduğu gibi eylemsiyi de niteleyebilir: **Parçalanmış olarak** *yaşayanlar parçalanmış olmaktan, bir bütün olarak yaşayanlar bütünleşmekten mi pişman olacaklar?* (A. Altan, KSK, 112) *Ertesi sabah yayınevine biraz **gecikmiş olarak** gittiğimde Handan odasında*ydı. (A.Kulin, GAY, 359) *Muazzez'in orada, yanı başında ve tamamen kendisine **terk edilmiş olarak** yatması ona istediği kadar saadet vermiyor, hatta içini korkuya benzer bir nevi ürpermelerle dolduruyordu.* (S.Ali, KY,212) *Bir tarihi ezberlemek başkadır, orada kendi yerinizi ete kemiğe **bürünmüş olarak** bulmak başka...* (A.Ağaoğlu, RBVY, 49) *Beyimiz beni boşamak için mahkemelere verdikten sonra **darılmış olarak** gittiğim zamana aittir.* (N.Hikmet, PM2, 368) *Hastanede başucunda onu seyrederken neler*

*düşündüğümü, kendisini nasıl **ölmüş olarak** tasavvur ettiğimi anlatırken, birkaç kere gözlerini kırptı.* (S.Ali, KMM, 133)

6. Bu söz öbekleri, eylemi veya eylemsiyi nitelerken, o niteliği oluşturan fiil ve onun zamanıyla ilgili de bilgi verebildiğinden, anlatılanı daha güçlü bir şekilde göz önünde canlandırabilen güçlü betimlemeler kurar. Bu yönüyle kurgusal metinlerde tercih edilen betimleyici anlatım yöntemine uygun bir yapılarıdır: *O günlerden kalan, sadece taşbasması iki resim, biraz daha sararmış, biraz daha **kirlenmiş olarak**: lülesini tüttüren, kaşları 'kazan kulpu' rastıklı Acem güzeli ile Cihan Pehlivanı Koca Yusuf!* (A.İlhan, YTB, 207) *Suat'ı mayoyla görmek, sınavdan beter: fazla alımlı, teni öylesine saydam ki cıgara dumanı büklümleri gibi mavi mavi damarları görünüyor, göğüsleri ağır, kalçaları dolgun, yürüdü mü çevresinde ezilmiş meyva kokuları saçıyor ama, güneş yağı kokusuyla daha **baygınlaşmış olarak**.* (A.İlhan, YTB, 402) *Kabrinin fotoğrafları Hollanda'dan başlayarak bütün dünya gazetelerinde, tabii daima baş ucunda bir elim taş **dayanmış olarak** ve öbür elimde pardösüm, şapkam, gazeteler filan, bizzat ben bulunmak şartıyla, neşredildi.* (A.H.Tanpınar, SAE, 11) *O, bir beyaz atın üstünde, beyaz bir ceket **giymiş olarak** dimdik oturuyordu.* (TD, 385)
7. Öncelik fiillerinin çekimlerinde ve diğer fiilimsi biçimlerinde olduğu gibi içeriğinde çift sıfat-fiilin olduğu özlü anlatım bu yapıda da vardır: *Öyle ki, musikinin etraflarında kurduğu o çok hayalî akşam bir eleğimsağmada yaşıyormuş hissini veren renk perdelerinden dünya, - neyin sesi kesilip de bittiği zaman, herkes için olduğu gibi yavaş yavaş dağılacığı yerde, Mümtaz'ın içine bu tesadüfle, - kudret ve mahiyeti **değişmiş ve artmış olarak**, - bir kat daha yerleşti.* (A.H.Tanpınar, H, 295) *Bu ömür böyle, solmuş renklerin umutsuzluğunda, evle daire arasında, kalabalıkla ilgisiz, tek başına, **susmuş kalmış olarak** mı geçecek.* (N.Meriç, TK, 106)
8. Bu yapılarda da olumsuzluk anlamı bulunabilir. Olumsuzluk eki öncelik fiilini oluşturan sıfat-fiildedir: *Bütün gün patronu onu ölesiye*

*çalıştırıyor, ama o gene de eve **bitirilmemiş olarak** dönüyordu.* (B.Yıldız, RA, 74) *Ve, yazı dizisinin son iki bölümü de **yayımlanmamış olarak** kalıyor ortada...* (B.Uzuner, S, 152)

9. *Öncelik fiillerinin diğer biçimlerinde olduğu gibi bu yapıda da çatı özelliği vardır. Örneğin edilgenlik bildirebilir: Başka bir gün gene öğle uykusu için pijamalarım **giydirilmiş olarak** yorganın altına uzanmış, kendimi bildim bileli benim olan ayımla konuşurken(...)* (O.Pamuk, İ, 26) *Kader fikrinden, toplum içinde süregelen, boş, yanlış, çürük inançlardan, hattâ dini olan şeylerin tümünden **kurtulmuş olarak**, yalnız akılla, yalnız sağlam bir düşünce düzeni kurmakla, yalnız kendini bir ülkeye adamakla, okuyup-öğrenip çalışmakla kurtulabileceğini anlar.* (N.Meriç, TK, 73) *Ettirgenlik bildirebilir: Büyük ihtimalle, o günlere geldiğimizde, onu genç birine **kaptırmış olarak** hayatımın muhasebesini ben, birlikte yaşadığım karımla yapacaktım, eğer hâlâ benim yanımdaysa!* (A.Kulin, GAY, 305) *Çatı ekleri öncelik fiilini oluşturan sıfat-fiildedir.*
10. *Öncelik fiillerinin çekimlerinde görülmeyen bir özellik olarak bu biçimde araya bir isim gelebilir: Sıkı dersler görmüş, çok sıkı disiplin altında yetişmiş, bilhassa kurslarda edindiğin bilgileri tatbikte üstün başarılar **ulaşmış bir eleman olarak** sana gene, teşekkürü bir borç bilirim.* (O.Kemal, M, 46) *Bu şekilde öncelik fiilindeki sıfat-fiil, adın önünde durarak sıfat görevine geçmiş olur. Bu örnekte sıfat-fiil birleşik yapıdan çıkmış mıdır? Birleşik yapı bozulmuş ve zarf-fiil öbeği artık karmaşık fiil olmaktan çıkmış mıdır? gibi sorular akla gelebilir. Konuya anlambilimsel olarak yaklaşacak olursak karmaşık fiilin birleşik yapısını hala koruduğunu söylemek mümkündür. Esasen diğer örneklerde arada bir isim bulunmasa da aradaki ismin ya da zaminin anlamı cümlede gizlidir. Örneğin “O kediyle meşgulken müstemilatın kapısı açıldı, yaşlı bahçıvan uyanmış, bahçeyi sulamak için iş tulumunu **giymiş olarak** çıkmıştı.” (B.Uzuner, S, 271) cümlesi “O kediyle meşgulken müstemilatın kapısı açıldı, yaşlı bahçıvan uyanmış, bahçeyi sulamak için iş tulumunu **giymiş (biri) olarak***

çıkmişti. (B.Uzuner, S, 271) şeklinde de kurulabilir. Aradaki bu zamir çoğu örnekte kullanılmasa da okuyucu onu zihninden tamamlamaktadır.

- ()p Zarf-fiiliyle Oluşanlar:

Öncelik fiillerinin bu zarf-fiil ekini aldığı örneklerle taramalarımız sırasında pek sık rastlanmamıştır. Az sayıda örneğimizden yola çıkarak bu biçim hakkında şunlara dikkat edebiliriz:

1. -()p zarf-fiil eki almış *öncelik fiilleri* birbiriyle ilişkili iki olayı aktarırken kullanılır: *Kaşgarlı Mahmudun eseri Besim Atalay Beğin himmetiyle dilimize çevrilmiş olup yapılan birçok düzeltmelerle daha istifadeli bir hale getirilmiştir.* (H.N.Atsız, TET,177)
2. Bu zarf-fiili almış olan eylem, genellikle iki yargı arasında bağlantıyı kurar yani iki cümle arasındaki bağlaç gibi görev alır: *Kara Uygurlar şimdi **moğullaşmış olup** moğulca konuşurlar.* (H.N.Atsız, TET,23) Bunlar genellikle birbiriyle anlamsal olarak çok ilişkili yargılardır. Bazen örnekteki gibi iki yargı arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunabilir.
3. Bu zarf-fiiller *tamamlanmışlık* görünüşüne sahiptir. Yani önceden olup bitmiş bir olayı anlatır: *Joe o akşam sona erdiğinde Aylin'in Türk asıllı olduğunu, İngilizce ve Fransızca ana dili Türkçe kadar iyi konuştuğunu, **boşanmış olup**, öz kızı yerine koyduğu yeğeni ile birlikte oturduğunu, Trinity School'da okuyan yeğenini Harvard Üniversitesi'ne yollamayı planladığını ve New York'un en başarılı psikiyatrları arasında sayıldığını öğrenmişti.* (A.Kulin, AA, 176)
4. Tanıtım amaçlı cümlelerde bir ismin özelliklerini sıralarken kullanılabilir: *Turgut'un dirseklerini dayayarak üzerinde düşünmeye başladığı bu masa masif cevizden **yapılmış olup** oyunun yapısında önemli bir tutmaktadır.* (O.Atay, T, 514) Bu özelliğiyle betimleyici anlatım türü içeren metinlere uygun bir yapıdır.

5. Resmî yazılarda yargıları bağlamak için kullanılır, söze resmiyet katar: *Suç tarihinde Jandarma Komutanlığı'na suç yeri olan Binkılıç Beldesi Yalı Köyü (Eski adı Podima) Eski Cami Mahallesi Mevki No:14'te bulunan müstakil evde bir erkek cesedi bulunduğunun ihbar edilmesi üzerine olay yerine intikal eden Jandarma Komutanlığı'na bağlı ekipler suç yeri olan evin zemin katındaki bir odada ne olduğu tespit edilemeyen bir alett içerisinde 55-60 yaşlarında bir erkek cesedi ile karşılaşmışlar ve durumu Cumhuriyet Başsavcılığımıza bildirmeleri üzerine derhal Yalıköy'deki tek tabip olan pratisyen hekim Dr. Abdullah SAĞLAM olay yerine **intikal ettirilmiş olup**, hekim tarafından yapılan ilk muayenede şahsın ölmüş olduğu anlaşılmıştır. (Z.Livaneli, KH, 314) Kitap 1133'den önce **yazılmış olup** Harzemşah Atsız'a ithaf olunmuştur. (H.N.Atsız, TET,178) Araştırmamın son ana bölümü Trabzon'un Türkleşme tarihine **ayrılmış olup**, burada Kıpçak öğeleri, değişik Oğuz boylarının askerleriyle Kommene Beyliği arasındaki çatışmalardan söz edip tarihî kaynaklardan aldığı bilgileri araştıran Brendemoen, daha sonra Akkoyunlular dönemini, azınlık grupların İkizdere vadisi ile Karadere vadisindeki durumlarını, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yüzyıllardaki sürgünleri, toplumsal ilişkileri ve Türkleşme sürecinin sonuçlarını da yerli-yabancı kaynakların aktardığı bilgilerden yararlanarak gözden geçirmiştir. (TD, 132)*

-mİş bulun-

Çalışmamızın başlangıcında *karmaşık fiiller* ve onun kategorilerinden biri olan *öncelik fiillerini* tanıtırken bu biçimlerin *-mİş* sıfat-fiili ekini almış eylemle *olmak* ya da *bulunmak* yardımcı eyleminin birleşerek yeni anlamda kalıplaşmış bir birleşik fiil oluşturduğunu açıklamıştık. Yani *öncelik fiillerini* oluşturabilmek için *olmak* yerine *bulunmak* yardımcı eylemi de tercih edilebilir.

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümlerinde *öncelik fiillerinin olmak* eylemi ile kurulanlarını, *olmak* eyleminin çeşitli çekimlerini ve eylemsi eklerini

almış biçimlerini inceledik. Şimdi *bulunmak* eylemiyle oluşan biçimleri inceleyelim. Öncelikle *bulunmak* fiilinin özelliklerine kısaca değinelim.

Bulunmak fiilinin Türk Dil Kurumunun 2005 basımı Türkçe Sözlüğündeki açıklaması şöyledir: **1.**“Bulma işine konu olmak: *Yerde para bulundu.* **2.**Herhangi bir durumda olmak: “*Hayırlı bir işe yardımda bulunmuş oluyorsunuz.*” –R.H.Karay. **3.** Bir yerde olmak: “*İçinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu.*” –Atatürk. (TS 2005:324)

Bu fiilin çeşitli kullanımlarına örnekler verelim:

Bulunmak fiili tek başına fiil olarak kullanılabilir, çekime girebilir, *i-* ek eylemi olarak birleşik zaman anlamı taşıyabilir:

*Tarihin o döneminde Slovaklarla Çekler aynı devletti ve ikisi de bir üçüncü devletin vesayeti altında **bulunmakta idiler.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 18)

*Gerçi o gün ve saatte Lugeck’in bilmem kaç asırlık darağacında asılmış kimse görünmüyordu, ama herhalde, ne olur ne olmaz, diye, Peygamber, görevi başında **bulunmaktaydı.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 37)

Sıfat-fiil ekleri olarak ortaç görevinde kullanılabilir, yan cümlelerin yüklemi olabilir:

*Ama torunları bu insanlardan kimbilir kaçının ortalama altı Yahudi’nin ölümünden sorumlu **bulunduğunu** keşfettiklerinde ne yaptılar, diye soruyordum kendi kendime.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 39)

*Efendiler, sayın bayanlar, beyfendiler, hali pür melal, tam da şimdi içinde **bulunduğunuz** durum demektir.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 45)

Olmak fiilinde olduğu gibi kendine önceki ad unsuru ile kaynaşık birleşik fiil oluşturabilir:

*Bu, bir sanatçının zaten mahkûm **bulunduğu** yalnızlık değildir.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 95)

*Ancak, benim de mazur **bulunduğum** bir nokta yok muydu acaba?*
(A.Ağaoğlu, RBVY, 145)

*Utancından otele gidemezdi, fakat her gün uğradığı kahveye son bir defa uğrayabilir diye, **alışık bulunduğ** saatte uzun süre bekledi, Cléa gelmedi.*
(A.Ağaoğlu, RBVY, 211)

Bu birleşik fiil yapıları araya edat alabilir:

*Kübra başını kaldırarak anasına baktı, fakat bir şey söylemeden ve en küçük bir **harekette bile bulunmadan** başını tekrar yorganların arasına soktu.* (S.Ali, KY,40)

Bulun- fiili Türkçenin yardımcı fiillerinden biridir, bu fiilin görevlerinden biri de birleşik fiil meydana getirmektir.

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde “Birleşik Fiiller” bölümünde konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir. Birinci grupta yer alanlar, bir ad ya da bir sıfat ile *et-*, *ol-* yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan *bul-*, *bulun-*, *buyur-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-* fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerdir. Bu birleşiklerde, yardımcı fiiller, ad ve sıfatları fiil durumuna geçirme görevi yüklemişlerdir.

Bunların en yaygın kullanılıştaki olanları kılış bildiren geçişli *et-* ve bir oluş bildiren geçişsiz *ol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşiklerdir: *alay et-*, *başkanlık et-*, *el et-*, *göz et-*, *hasta et-*, *iyilik et-*, *pır pır et-*, *tamir et-*, *kabul edil-*, *evlât edin-*, *açık ol-*, *aday ol-*, *anne ol-*, *aşı ol-*, *razı ol-*, *taburcu ol-*, *var ol-* gibi.

Buyurmak, *eyle-* *kıl-* ve *yap-* fiilleri de *et-* fiiline koşut görevi olan geçişli yardımcı fiillerdir. Ancak içlerinde en yaygın olanı *yap-*’tır. *Eyle-* ve *kıl-* Eski Anadolu Türkçesinin kalıntısı olarak sayılı birkaç örnekte kalmıştır: *askerlik yap-*, *ayırım yap-*, *baskı yap-*, *büyü yap-*, *park yap-*, *pike yap-*, *tatil yap-*; *ah eyle-*, *arz eyle-*, *hükmeyle-*, *azat eyle-*; *icra kıl-*, *mecbur kıl-*, *namaz kılmak* gibi.

Buyur- yardımcı fiili de incelik göstermek özelliği taşıyan ve saygı bildiren sayılı ifadelerde yer almıştır: *dikkat buyur-, ifade buyur-, ifade buyurul-, kabul buyur-, insaf buyur-* vb.

Bul- ve *bulun-* fiilleri yardımcı fiil olarak *et-, ol-* ve *yap-* yardımcı fiillerine denk bir yardımcı gibi kullanılabilir: *son bul-, çare bul-, doğru bul-, şifa bul-, boş bulun-, evde bulun-, yolda bulun-, tetikte bulun-* vb. (Korkmaz 2009:150) (Bk. Birleşik Fiil)

Bulunmak fiilinin bu görevlerinin yanında *karmaşık fiillerde -miş ol-* yapısında benzer bir görevi olduğu da bilinmektedir. Zeynep Korkmaz'ın konuyla ilgili açıklaması şöyledir: “*Öncelik fiilleri, ol-* yardımcı fiilinin yerini tutan *bulun-* yardımcı fiili ile de kullanılabilir. *-miş bulun-* da kullanım ve işlev bakımından *-miş ol-* örneğinde açıklanan özelliklere sahiptir. Yalnız, *ol-* yardımcı fiilinden farklı olarak daha kesin bir gerçekleşmeyi bildirir.” (Korkmaz 2009:803)

Zeynep Korkmaz'ın açıklamalarından da anlaşılacağı gibi *olmak* eylemi yerine *bulunmak* eyleminin tercih edilmesi biçimsel olarak *öncelik fiilleri* kategorisinde kabul edilse de anlamsal olarak ince farklar yaratmaktadır.

Tahsin Banguoğlu bu anlamsal farkı şöyle açıklar:

“*Öncelik fiilleri* bazen *bulunmak* yardımcısı ile de kurulur. Bunlar sadece üslûp için kullanıldığı gibi daha kesin, hatta kesin, hatta yersiz bir olupbittiyi anlatmak için de öncelikle kullanılırlar:

Erkenden sıra almış olacak ve öncelik kazanmış bulunacaksınız. Yarın işe başlamış bulunacak. Onlara bağlanmış bulunuyorum. Bir kere söylemiş bulunduk. Sekizde eve varmış bulunmalısın. gibi.” (Banguoğlu 2007:482-484)

Bu anlam farkına Haydar Ediskun da kısaca değinir: “Bitirme fiilinin *-miş olmak* ve *-miş bulunmak* yapıları biçimlerinin, kimi kez, anlamları arasında ayrım bulunur: a) “İstanbul’a gelmişken müzeleri de gezmiş bulundum (hesapta yokken) b) “Ne yapalım? Artık bu işe girmiş bulundum (=Bu işten çıkmaya imkân yok)...” gibi. (Ediskun 2010:241)

H. İbrahim Delice, *-miş bulunmak* yapısını kip ve kiplik açısından değerlendirirken ¹¹⁸ bu anlamdan söz eder: “Dil ve söz kavramı çerçevesinde belirlenen kipliklerin dışında fiil çekim tablosuna girmemiş şekiller de vardır. Bunlar daha çok öbek-fiil yoluyla yapılmaktadır: *gelmiş bulunmak* fiili gramerde birleşik fiil olarak tanımlanır ve cümle çözümlemesinde yüklem olarak gösterilir; ancak, aynı kategoride değerlendirilen *yardım etmek* fiilinden işlev olarak da ayrılır. Her ikisi de yapıca öbek-fiildir; ama *yardım etmek* yabancı bir kelimenin içerdiği anlam ile birlikte yüklem oluşunu sağlarken, *gelmiş bulunmak* öbek-fiili gelmek eyleminin pişmanlık kipliğini göstermektedir.” (Delice 2002: 203).

-miş bulun- yapısının anlam özellikleri hakkında yukarıdaki açıklamaların yanı sıra daha ince ayrıntılara giren anlambilimsel çalışmalar da son yıllarda yayımlanmaya başlamıştır.

F. Sibel Bayraktar, 2009’da Turkish Studies’de yayımlanan “*-Mış Bulunmak*” Yapısı Üzerine” adlı makalesinde *-mış bulun-* yapısındaki “keşke olmasaydı” anlamına gelen pişmanlık anlam yüklemesi üzerinde durmuştur. Makalede *karmaşık fiiller* hakkında genel bilgi verildikten sonra *-mış bulunmak* yapısının anlam özellikleri açıklanmıştır. Çalışmada incelenen kaynaklarda *-mış bulunmak* yapısının özellikle resmî yazışmalarda ve benzeri belgelerde daha kesin ifadeler için tercih edilen bir yöntem olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmada resmî yazışmaların dışında, edebî eserlerde de *-mış bulunmak* yapısının kesinlik ifade edebildiği belirtilmiştir.

F.S.Bayraktar bazı durumlarda *bulun-* yardımcı fiilinin tercih nedeninin kakofoniye önlemek olduğunu açıklar. Buna göre *olmuş ol-* yapısı yerine *olmuş bulun-* yapısı tercih edilmiştir. (Bayraktar 2009:707)

¹¹⁸H. İbrahim, Delice, “Yüklem Olarak Türkçede Fiil” Sivas: Sosyal Bilimler Dergisi, XXVI, Aralık, 185-212, 2002 s.203 Yazar, tür birleşik yapılarda kip eklerinin fiil tabanına geldiği zaman aslı işlevi ile kullanıldığını açıklar. Yazar, kip eklerinin kiplik için kurulan *öbek-fiillerde* aslı işlev için yardımcı fiile ulandığını; asıl fiile gelen kip ekleri ise fiilin tabanında var olan kılınmış *başlama*, *sürerli* ve *bitiş anlamlarını* netleştirmek ve pekiştirmek için kullanıldığını belirtir. Yazar bu konuyu açıklığa kavuştururken için yine *-mış bulun* yapısını örnek verir ve bu yapının anlamıyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Fiilin taban anlamını zaman ve dilek-istek kavramları dışında daha değişik anlam ilgileri katarak genişletmek istediğimiz durumlarda *öbek-fiiller* kullanılır. Asıl fiile gelen kip eki bildiğimiz anlamda kip göstergesi değildir. Kip göstergeleri *öbek-fiillerde* sadece yardımcı fiillere gelir. Asıl fiile gelen kip ekleri, fiilin kılınmış göstergesi olarak kullanılır ve fiil tabanına fiilin işleniş zamanı dışında değişik kiplik anlam ilgileri katar.”

Çalışmada *-miş bulunmak* yapısının anlam özelliğiyle ilgili şu sonuca varılır: “ Daha çok resmî üslupta kesinlik bildirmek için tercih edilirken, bazı durumlarda pişmanlık, geri dönüşü olmayan bir üzüntüyü bildirmek için de kullanılan bir yol olarak görülmektedir. Özellikle internet ortamındaki konuşma metinlerinde artık neredeyse tamamen bu özelliği ile kullanılmaktadır. Yani “pişmanlık” anlatan biçim özellikle konuşma dilinde “kesinlik” anlatan biçimin önüne geçmiş görünmektedir.” (Bayraktar 2009:707)

Günay Karaağaç ise “*-miş bulun-* ‘öncelik ve farkında olmayış görünüşü’ olduğunu belirtir. (Karaağaç 2013:525-526)

-miş bulun- Yapısının Günümüz Türkiye Türkçesi Yazı Dilindeki Fiil Çekimi şu şekildedir:

Eylem kökü	<i>-miş</i>	bulun-	-(y)AcAK	-Imış/-Idi/-IsA
			-miş	-Imış/-Idi/-IsA
			-(I)yor/-mAktA	-Imış/-Idi/-IsA
			-DI	Ø/-Idi/-IsA
			-()r	-Imış/-Idi/-IsA
			-sA (idi)	-Imış/-Idi/Ø
			-A	-Imış/-Idi/Ø
			-mAII	-Imış/-Idi/-IsA
			-Ø/-sUn/-In/-sIn/-lAr	-Imış/-Idi/-Ø

Tablo 31

Taramalarımız sırasında bu tablodaki örneklerin tamamına rastlanmamıştır ancak teorik olarak *-miş bulun-* yapısının fiil çekiminin yukarıdaki kullanımları mümkündür.

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler ışığında ve taramalarımız sırasında karşımıza çıkmış olan örnekler doğrultusunda *-miş bulun-* yapısının çekimlerini ve bu çekimlerin özelliklerini sıralayalım.

-mİş bulunacak:

Bu çekimde *-mİş olacak* yapısında olduğu gibi gelecekte *tamamlanmışlık* söz konusudur. Bu özelliğinin yanı sıra *olmak* yardımcı eylemi yerine *bulun-* yardımcı eyleminin tercih edilmesi “*Yakında, belki bir yıl, belki bir buçuk yıl sonra kulunuz ölmüş bulunacağım.*” (N.Hikmet, PM2, 330) örneğinde olduğu gibi söze resmiyet katmaktadır.

Taramalarımız sırasında bu çekimin örneğine sıklıkla rastlanmamıştır. Kişisel üslubunun bir parçası olarak *karmaşık fiillerden öncelik fiillerini* sıklıkla tercih eden bir yazar olan Nazım Hikmet kimi zaman “*Bu mektubu aldığın zaman belki yola çıkmış bulunacağım.*” (N.Hikmet, PM, 128) örneğinde olduğu gibi gelecekte tamamlanacak bir ihtimali bildirmek için, kimi zaman da “*Sana son gönderdiğim 20 lirayı aldın mı? Sana 20 lira daha yolluyorum yarın. Bu suretle ağustos içinde 30+30+20+20, 100 lira almış olacaksın ve benim keyfim bu suretle bu ay biraz olsun yerine gelmiş bulunacak.*” (N.Hikmet, PM, 330) örneğinde olduğu gibi söze kesinlik katmak için *bulun-* yardımcı eylemini tercih etmiştir.

Bu fiil çekiminin bir başka tercih nedeni ise tekrara düşmeyi önlemektir. Buna göre “*Bu kitabı eline aldığın andan itibaren hem artık onun hikâyesinin içine girmiş bulunacak, hem de bittiğinde artık eskisi gibi olmayacaksın!*” (B.Uzuner, S, 41) örneğinde birinci yargının yüklemine *olmak* eylemi tercih edilmiş olsaydı, ikinci cümlemin yüklemine aynı sözcüğün tekrarı olacak ve anlatım bozukluğuna yol açacaktı.

-mİş bulunacak çekiminin tüm şahıslarla olan çekimlerinde taramalarımızda rastlanmamış olsa da teorik olarak çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

-mİş bulunacak Yapısının Fiil Çekimi

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunacağım</i>	<i>gitmiş bulunmayacağım / gitmemiş bulunacağım</i>	<i>gitmiş bulunacak mıyım?</i>	<i>gitmiş bulunmayacak mıyım?/gitmemiş bulunacak mıyım?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunacaksın</i>	<i>gitmiş bulunmayacaksın / gitmemiş bulunacaksın</i>	<i>gitmiş bulunacak mısın?</i>	<i>gitmiş bulunmayacak mısın?/ gitmemiş bulunacak mısın?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunacak</i>	<i>gitmiş bulunmayacak /gitmemiş bulunacak</i>	<i>gitmiş bulunacak mı?</i>	<i>gitmiş bulunmayacak mı?/gitmemiş bulunacak mı?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunacağız</i>	<i>gitmiş bulunmayacağız / gitmemiş bulunacağız</i>	<i>gitmiş bulunacak mıyız?</i>	<i>gitmiş bulunmayacak mıyız?/gitmemiş bulunacak mıyız?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunacaksınız</i>	<i>gitmiş bulunmayacaksınız / gitmemiş</i>	<i>gitmiş bulunacak mısınız?</i>	<i>gitmiş bulunmayacak mısınız?/gitmemiş</i>

		<i>bulunacaksınız</i>		<i>bulunacak mısınız?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunacaklar</i>	<i>gitmiş bulunmayacaklar / gitmemiş bulunacaklar</i>	<i>gitmiş bulunacaklar mı?</i>	<i>gitmiş bulunmayacaklar mı?/gitmemiş bulunacaklar mı?</i>

Tablo 32

-mİş bulunacaktı:

-*mİş olacaktı* yapısında olduğu gibi gerçekleşmemiş varsayımları ifade eder. Taramalarımızda bu çekimin sadece bir örneğine rastlanmıştır: *Herifin yüreğine işlemiş “Osman Bey korkusu” olmasaydı, Çudar takımıyla beraber, şimdi ya öldürülmüş ya da zincire vurulmuş bulunacaklardı.* (K.Tahir, DA2, 726)

-mİş bulunmuş:

Tablomuzda yer alan bu çekime taramalarımızda rastlanmamıştır. Teorik olarak çekimi mümkün olan bu yapının taramış olduğumuz metinlerde hiç kullanılmamış olması, iki adet -*mİş* morfeminin arka arkaya gelerek söyleyiş zorluğu yaratacak olmasıdır. Örneğin *gitmiş bulunmuşum* şeklinde bir çekim, bazı şahıslarda kulağı tırmalayabilir ve akıcılığı bozarak anlatım bozukluğuna yol açabilir.

-mİş bulunuyor:

Bu çekim -*mİş oluyor* biçiminde olduğu gibi şimdiki zamanda tamamlanmışlık bildirir. Bu özelliğinin yanında *bulun-* yardımcı eyleminin tercih edilmesi cümleye pişmanlık, nezaket, kesinlik gibi anlamlar katabilir.

Kimi zaman ise -*mİş oluyor* yapısıyla neredeyse aynı anlama gelecek şekilde kullanılır. Sıralı cümlelerde birinci yargıda -*mİş oluyor* yapısının tercih edildiği durumlarda tekrarı önlemek için kullanılabilir. Örneğin: *Hatırlıyorum, bir zamanlar, sana, senin için şiir yazmadığımdan, yahut çok az yazdığımdan şikâyet ederdim. Artık hiç olmazsa sana karşı bu borcumu biraz olsun ödemiş oluyorum ve bunu bir borç öder gibi değil, farkına varmadan yapmış bulunuyorum.* (N.Hikmet, PM2,

219) cümlesinde birinci yargıda *-mİş oluyor* yapısının kullanılması ikinci yargıda *bulun-* yardımcı eyleminin tercih edilmesini etkilemiş olabilir.

Bazen de bunun tam tersi olarak birinci yargıdaki eylemle uyumlu olacak şekilde kullanılabilir. Örneğin *Bodrum'a varınca duyacağımı umduğum tadı bulamadım. İnsan bir mevsimde bir ağacın muayyen bir dalında bir yemiş buluyor. Yiyor ve hoşuna gidiyor. Bir-iki mevsim sonra yine aynı dalda aynı yemişi arıyor, ya yemiş o dalda bulunmuyor ya da bulunursa hoşla gitmiyor. Belki de yemişi arayan **değişmiş bulunuyor**.* (C.Ş.Kabağaçalı, ABB, 124) cümlesinde sondan bir önceki yargıda *bulunmak* eyleminin tek başına kullanımı ve son yargıda *bulun-* yardımcı fiil durumunda kullanılması dikkat çekiyor. Bu durum söze şiirsellik katmak için özellikle tercih edilmiş olabilir. Bütün bunlar yazarların üslubu gereği seçtikleri kişisel tercihleridir.

Şimdi birden fazla örnekle destekleyebileceğimiz genel özelliklere geçelim. Öncelikle araştırmacılarımızın bu konuyla ilgili görüşlerine yer verelim. İ.A. Aydemir, “*-mXş bulunuyor*” yapısının özelliklerini “Odaksıl Geçmiş Zaman İşaretleyicisi Olarak *-mXş bulunuyor*” başlığı altında değerlendirmiştir: “Türkçede *-mXş bulun-* birleşik yapısının birincil işlevi, bitiş sınırlı fiiller oluşturmaktır. Böyle bir kılınış işlevi olan *-mXş bulun-* ile *-(X)yor* ekinin birleşmesiyle oluşan *-mXş bulunuyor*, odaksıl geçmiş zamanı gösteren bir yenilenmedir. Bu yenilenme, hem konuşma anı (K noktası) itibarıyla olayın kritik sınırının aşıldığını hem de doğrudan gösterimli yöneliş noktasında (Y noktası) yüksek bir hareketsetel yoğunluk ve odaklanma olduğunu bildirir. (Johanson 1994:255). Yani burada konuşmacının bakış açısı, henüz gerçekleşmiş bir olaya aktif olarak yoğunlaşmıştır ki böyle bir yoğunluk normal *-mXş* ekiyle kesinlikle ifade edilemez.

Örnekler:

Aramıza müstaî Maliye Nazırımız Reşat Beyefendi'nin refikaları Behice Hanımefendi ile akrabası Mehpâre Hanım da katılmış bulunuyorlar. (Kulin 2007:143)

Mart ayından itibaren enflasyon istikrarlı bir düşme eğilimi içine girmiş bulunuyor. (www.byegm.gov.tr)

Türkiye, birçoğumuzun yıllardır özlemini çektiği baş döndürücü bir reform sürecine girmiş bulunuyor. (www.abgs.gov.tr)

Küreselleşme, dünya kaynaklarının yağmalanması biçimini almış bulunuyor. (www.bizimanadolu.com)

Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkanı Obama, selefi Bush'un koyduğu yasakları kaldırma sözü vermiş bulunuyor. (www.trtchinese.com)

Başbakan Mgaloblišvili, Dışişleri Bakanı Eka Tkeşhelaşvili'yi görevlerinden almış bulunuyor. (www.zaman.com.tr, 15.04.2009)” (Aydemir 2010: 40-44)

Eyüp Bacanlı, “Türkiye Türkçesindeki –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf” adlı makalesinde “Sonuçsallık ve bitmişlik” başlığı altında konumuz olan *-miş bulun-* yapısının görünüş özellikleri hakkında şu bilgileri verir¹¹⁹: Sonuçları ve izleri konuşma anında geçerli ve algılanabilir geçmiş eylemleri ifade eden ‘sonuçsallık (resultativeness)’, kılınış bahsinde üzerinde durulan sonlu fiillerle ve ayrıca nesne-yönelimli edilgen çatılı fiillerle uyumlu bir görünüş-zaman kavramıdır. Zamansal atıf bakımından konuşma anına endeksli bir bakış açısını yansıtan sonuçsal işaretleyiciler, konuşma anıyla en yüksek seviyede irtibatlı olan geçmiş eylemlere işaret ederler. Türkçe, *-miş bulunuyor/ bulunmakta* ve *-miş durumda* şeklindeki dilbilgisi-sözlük karışımı yapılarla sonuçsal durumları iletme imkânına sahip bir dildir (Johanson 2000b:110-114; Schroeder 2000: 128). Aşağıdaki örnekte, geçmişteki bir eylemin konuşma anında geçerliliğini koruyan sonuçları iletilmektedir. (2) *Atmosferdeki ozon kaybı 40 milyon ton ile rekor düzeye erişmiş bulunuyor*. Yukarıdaki ve herhangi bir sonuçsal cümledeki zamansal sıralanma ilişkisi $Z^O > Z^A = Z^K$ şeklindedir ve bu durum aşağıdaki figürdeki gibi de gösterilebilir (Reichenbach 1947: 289-290, 297; Comrie 1985: 32-35):

1. figür:

Görünüş özellikleri ağır basan sonuçsal işaretleyiciler, bir zaman işaretleyicisinin kendisi üzerinde işlem yapmasına açıktır. Dolayısıyla Türkçedeki idi geçmiş zaman koşacının görünüş özellikleri ağır basan *-miş bulunuyor* üzerinde işlem yapması

¹¹⁹ Bu çalışmada olay zamanı Z^O şeklinde, atıf zamanı Z^A şeklinde, konuşma zamanı da Z^K şeklinde kısaltmayla gösterilmiştir.

mümkündür. Aynı fiilin kullanıldığı aşağıdaki cümle görünüş bakımından yine sonuçsaldır¹²⁰ ama zamansal denklem idi koşacı sayesinde değişmiştir:

(3) *1973 yılına gelindiğinde vapurların taşıdıkları yolcu sayısı 113 milyona erişmiş bulunmaktaydı.*

Bu örnekte atıf zamanı, konuşma anı olarak değil, geçmişteki bir zaman (1973 yılı) olarak belirlemekte ve zamansal sıralanma 1. figürde olduğu gibi ortaya çıkmaktadır: $Z^0 > Z^A > Z^K$. (Bacanlı 2008:5-6)

Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında ve yapmış olduğumuz taramalardaki örneklerimizden yola çıkarak *-miş bulunuyor* çekiminin özelliklerini sıralayalım:

1. Bu çekim, geçmişte ilgili sınırı geçmiş olan ve *bitmişlik* görünüşüne sahip olan eylemleri betimler. Bununla beraber konuşma zamanında belli bir noktada bu eylemin tamamlanmışlığı ya henüz fark edilmiş ya da yeniden gündeme gelmiştir. Örneğin “*Pabuççular ve eskiciler, sanki birbirine, “Aman arkadaşlar, durup dinlenmeyelim, çünkü açlık dağ başında تنها yolcuyu kovalayan bir kurt gibi peşimize **düşmüş bulunuyor.**”* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 40) cümlesinde belirtilen durum an itibariyle ortaya çıkmamıştır ancak uyarı anlamı taşıyan bu cümledeki özne, yüklemdeki olayı yeniden gündeme getirme gereği duymuştur. Bir başka örnekte ise olay henüz fark edilmiştir: *Hâki Bey de bu komisyona kâtip olarak verildi. Bunlardan biraz evvel de Hâki Bey Turan Hanımla **tanışmış bulunuyor.** Turan Hanım o zaman ablasının yanında oturan ve ne yapacağını bilmeyen bir genç dul hanım. Kocasından yeni ayrılmış. Eniştesinin gözlerinden korkuyor, ablasının evi ona dar gelecek gibi görünüyor, sonu karanlık düşünceler içinde boğulup duruyordu.* (M.Ş.Esendal, AİK, 69) Şu örneğimizde ise belirli bir zaman noktasında gerçekleşmesi mümkün bir olayla ilgili tahmin dile getirilmiştir: *Şu satırları yazdığım dakikada, sanırım, düşman, çoktan beklenen genel*

¹²⁰ Eyüp, Bacanlı, “Türkiye Türkçesindeki –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf”, *Bilig* 44, 1-24, 2008 s.5-6 Çalışmada ‘bitmişlik’ ve ‘sonuçsallık’ arasındaki fark şöyle açıklanır: “Bitmişlik, geçmişteki olayı onun konuşma anında geçerli olan durumla ilgisi açısından tasvir eder; oysa sonuçsal, geçmiş bir eylemden sonuçlanan durum üzerine odaklanır” (Bybee vd. 1994: 69, 96; daha geniş bilgi için ayrıca bk. Nedyalkov 1983; Dahl 1985: 133-134; Bybee & Dahl 1989: 68-73; Shirai 2000: 335; Arslan-Kechriotis 2006: 250).

taarruza geçmiş bulunuyor. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 117) Sonuç olarak bu çekim, eylemin geçmişteki belirli bir zaman noktasında *tamamlanmış* olduğunu vurgular: *Bu satırları yazdığım sırada yirmi dört saatten biraz fazla bir zaman geçmiş bulunuyor.* (S.Ali, KMM, 157)

2. Kimi cümlelerde “zaten”, “şu anda” “şu an itibariyle” gibi ilgili sınırın geçilmiş olduğu odak noktasını vurgulayan belirteçler kullanılır: *Kubâd: “Ben zaten dünyadan payımı almış bulunuyorum” diye karşılık vererek zaferle Alp Er Tunganın yanına döndü.* (H.N.Atsız, TET,37) *Bak, ben şu an itibarıyla Umay Ninemin seni neden beğenmediğini anlamış bulunuyorum Attilâ kardeş!* (B.Uzuner, S, 60) *Hilal’i niçin küçükten bu şekilde yetiştirmek istediğini bu akşamki konuşmalarımızdan sonra çok iyi anlamış bulunuyorum.* (Ş.Y.Şenler, HS,185) *Biliyorsun, namaz meselesinden dolayı zaten okul idaresi tarafından şimşekleri üzerine çekmiş bulunuyorsun.* (Ş.Y.Şenler, HS,327)
3. Söz konusu zamansal özellik sebebiyle cümlede “henüz”, “şu anda” gibi odak noktasını belirleyici belirteçler bulunmasa da bu belirtecin yükleyeceği anlam eylemde gizlidir: *Vakit kaybetmeyi sevmeyen Ümid Ersoy’un Yıldız’daki Harb Akademisi’ne kurmaylık tahsiline gelmiş, ‘Zizi Yüzbaşı’ namıyla maruf Yüzbaşı Aziz diye bir subayla temas temin ettiğini öğrenmiş bulunuyorum.* (A.İlhan, YTB, 154) *Bu kere, bizzat Ümid Ersoy’dan bir konuşma esnasında Gianna Mattei adındaki İtalyan kadınının Milano’da bir sendika gazetesinin neşriyat müdürü yahut benzer bir makamın mes’ulü olduğunu, ayrıca İtalyan Komünist Partisi’nin kayıtlı üyesi bulunduğunu öğrenmiş bulunuyorum.* (A.İlhan, YTB, 235)
4. Yukarıdaki maddelerde açıklanan zamansal ve görünüşsel özelliklerle ilintili olarak yakın geçmişte “henüz fark edilmiş” olan “soyut durumları” aktarmada kullanılır: *Zaten, korkunç engin bir ıssızlıkla çepeçevre çevrilmiş bir köyün içinde benim etrafımı ayrıca başka bir ıssızlık sarmış bulunuyor.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 20) *Düşman askerleri, silahlarını aldıkları günden itibaren, ben, onların gözünde bütün gücümü ve önemimi kaybetmiş bulunuyorum.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 170) *O nedenle ben kitaplığınızı griye, keder ve yalnızlık rengine boyamış bulunuyorum.* (A.Ağaoğlu, RBVY,

- 62) *Hâlbuki çok geç de olsa, bugün, şu birkaç saat içinde öğrenmiş bulunuyorum ki: Hakikî saadet ve elemsiz lezzet, ancak İslami emirlere riayette ve îman hakikatleri dairesindeymiş. (Ş.Y.Şenler, HS,39) Bu durumu bahçedeki köpeğim Kerberos'un kulübesinde bulmuş olduğum bir altın kolye sayesinde ve uzun bir düşünme ve analiz sonucunda anlamış bulunuyorum. (Z.Livaneli, KH, 308)*
5. Bazı cümlelerde söz konusu eylemle ilgili yapılacak bir şey kalmadığı yönünde bir pişmanlık anlamı sezilir: *Geri dönmeyecek kadar ileri gitmiş bulunuyoruz...* (A.İlhan, YTB, 335) *Geriye dönemeyeceğim bir yola çıkmış bulunuyorum. (O.Atay, T, 720) Bugün yeteri kadar zehir akmış bulunuyor. (A. Kulin, AA, 252) Bu pişmanlık anlamı kimi zaman belirteçlerle desteklenir: Sandığın birincisini maalesef göndermiş bulunuyorum. (N.Hikmet, PM, 268)*
6. Diyaloglarda eyleme dikkat çekmek, konuşmaya vurgu katmak için kullanılır: *Bana yılın sürprizini göstermiş bulunuyorsun, Bora! (A.Kulin, GAY, 382) Ve biliyoruz ki çocuğunuz sizin tesiriniz altında kaldığı için böyle yetişmiş bulunuyor. (Ş.Y.Şenler, HS,305) Bu da bir netice vermezse, işi Meclis'e kadar aksettirmeyi göze almış bulunuyorum. (Ş.Y.Şenler, HS,379)*
7. Kesin olan bir bilgiyi aktarmada kullanılır. İçeriğindeki bu kesinlik anlamı, söze resmiyet katar. Bu yönüyle akademik, tarihsel ve hukukî metinlere uygun bir yapıdır: *Yalnızca Türkçü hareketten, hareketi yanlış yere çeken bu aşırı unsurlar ayrılmış bulunuyor...* (O. Pamuk, CBVO, 415) *Elli kadar Türk büyüğü (ve Osmanlı büyüğü sesleri) burada toplanmış bulunuyoruz. (O.Atay, T, 232) Ben, kraliçeye rüşvet vererek, kerhanistanı ele geçirmiş bulunuyorum. (O.Atay, T, 268) Selim'e yapılan bir haksızlığı daha ortaya çıkarmış bulunuyorum. (O.Atay, T, 429) Bu işte kabahatli olmadığı bile tebeyyün etse değil mi ki halkın bu kimse hakkında bu kadar fena düşündüğü anlaşılmış bulunuyor...* (R.N.Güntekin, YG, 158) *Adli hataya, kanunsuzluğa uğradığımı gayet vakur, ciddi bir dille yazarak, iade-i mahkeme yolu da kapanmış olduğundan, Büyük Millet Meclisi'ne cezamın kaldırılması için müracaat etmiş bulunuyorum. (N.Hikmet, PM, 341) Maria hakkındaki*

*hükümlerim de aynı zaman mesafesinin tasfiye ve tetkikinden **geçmiş bulunuyor.*** (S.Ali, KMM, 109)

8. Söze nezaket anlamı katar. Bu yönüyle kalabalığa karşı hitap içeren ve açıklama bildiren konuşma metinlerinde uygun bir yapıdır: *Ayrıca dikkat buyurulursa, hemen iki satır sonra kahramanımız: “Olur, elbette düşünüyoruz,” demekle yukarıdaki sözün manasını, hiçbir tefsire mahal vermeyecek şekilde **izah etmiş bulunuyor.*** (O.Atay, T, 650) *Fakat, uzun ve sabırlı bir araştırma sonunda, utanç devrinin açıklamasının, bir dalgınlık eseri şarkılara konulmadığını **tespit etmiş bulunuyorum.*** (O.Atay, T, 429) *İşte biz, Giray ve Akalın Aileleri, bu hakikatleri göz önüne alarak, sizlerin huzuruna Garb âdetlerine göre değil de, İslâm âdetlerine uygun yani yüzde yüz yerli bir düğünle **çıkış bulunuyoruz.*** (Ş.Y.Şenler, HS,124) *Sana yolladığım bu mektupla beraber ben karı koca münasebetimizin kesilmesi için gereken yerlere müracaatımı da **yapmış bulunuyorum.*** (N.Hikmet, PM2, 328) *Ancak yavrum, üniversiteye başlangıç günü olan şu günden itibaren, bil ki önünde hayatının en çetin imtihan devresi **açılmış bulunuyor.*** (Ş.Y.Şenler, HS,453) *Sizi şu durumunuzda, hasta yatağınızda ciddi meselelerle meşgul edip yormak istememekle beraber, bahsin ehemmiyeti bakımından buna mecbur **kalmış bulunuyorum.*** (Ş.Y.Şenler, HS,354) (...) *buraya rüyalarımızı gerçekleştirmek gerçek cenneti kurmak ve kötü hayalleri kovmak üzere **toplanmış bulunuyoruz(...)***(O.Atay, T, 510) (...) *merak etmeyin babanızın ölümü meselesini de ele **almış bulunuyoruz(...)***(O.Atay, T, 511)
9. –mAktA eki de şimdiki zaman eki olduğuna göre bu ekle oluşan çekimleri de aynı kategoride sayabiliriz: *Persler, otuz yıl din savaşlarından sonra, Sacher’da, pastaların-çöreklerin arasına serilip **kalmış bulunmakta** ve hâlâ ayak parmaklarının arasını karıştırmakta, Pink Floyd’ların besteleyip haykırdığı ayetleri dinlemekte; Türkler köşebaşlarında çekirdek-fıstık satmakta, birçoğu da çeşitli Atatürk maskeleri takınmış olarak artık kimsenin içmediği filtreli sigaralardan içmektedirler.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 191) *Tren, yolcuları beşik gibi sallamakta, herkes uykuya **dalmış bulunmakta.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 255) Bu çekimin zaman ve görünüş olarak –yor ekiyle oluşandan bir farkı yoktur. Bu çekim söze resmiyet katar. Üzerine –Dir

bildirme ekini almış olan örneklerde resmiyet anlamı daha belirgindir: *Kilise dahi Viyana'ya has barok hayat biçimine uymuş, bunu kendine **uydurmuş bulunmaktadır.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 104) *Bugünkü gibi neredeyse herkes bir cumhuriyet olana kadar baş ayakla, ayak başla didişip durmakta ve inanılır gibi değil, hâlâ ırk ve din kavgaları ortalığı kasıp kavurmakta; Alman'ı, Macar'ı, Çek'i,Slovak'ı ve Rumen'i, her birinden de birkaç bin adet Yahudi'si, çigan-çengi, veba-tifüs bir arada yaşayıp gitmiş Avusturya-Macaristan toprakları sen sen, ben ben kavgasına **tutuşmuş bulunmaktadır.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 114) *Üstelik, sevilsin sevilmesin, kendini asfaltta, alanlarda, dağda bayırdakinden daha özgür duymakta, atını alan da çoktan Üsküdar'ı **geçmiş bulunmaktadır.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 231) *Tam da birbirlerine ayıracak daha geniş zamanlarının olacağı, elele tutuşup parklarda, deniz kıyılarında gezinecekleri, şuraya buraya küçük otobüs turları alacakları sırada, Nesrin'in biricik kızının hayatı büsbütün öne **çıkmış bulunmaktadır.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 236) *Manisa halkevinin çevresi bir kültür muntıkası haline **gelmiş bulunmaktadır.*** (O. Pamuk, CBVO, 150) *İkinci sınıfta çocuklar sağ, sol ve renkleri her iki dilde **kavramış bulunmaktadırlar,** yalnız Danca testte gene tek dilliler ile iki dilliler arasında fark görülmektedir, ama bu sefer bu fark fok balığı ve çift gibi kelimelere bağlı olarak görülmektedir.* (TD, 95) *Üçüncü şekil ise Ergene Kon adını taşımaktadır ve Kun-Oğuz destanının son kısmı olarak 13'üncü asırda **tesbit edilmiş bulunmaktadır.*** (H.N.Atsız, TET,70)

Sonuç olarak –***mİş bulunuyor*** yapısının çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunuyorum</i>	<i>gitmiş bulunmuyorum /gitmemiş bulunuyorum</i>	<i>gitmiş bulunuyor muyum?/gitmiş mi bulunuyorum?</i>	<i>gitmiş bulunmuyor muyum?/ gitmemiş mi bulunuyorum?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunuyorsun</i>	<i>gitmiş bulunmuyorsun / gitmemiş bulunuyorsun</i>	<i>gitmiş bulunuyor musun? /gitmiş mi bulunuyorsun?</i>	<i>gitmiş bulunmuyor musun?/gitmemiş mi bulunuyorsun?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunuyor</i>	<i>gitmiş bulunmuyor /gitmemiş bulunuyor</i>	<i>gitmiş bulunuyor mu? /gitmiş mi bulunuyor?</i>	<i>gitmiş bulunmuyor mu?/gitmemiş mi bulunuyor?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunuyoruz</i>	<i>gitmiş bulunmuyoruz /gitmemiş bulunuyoruz</i>	<i>gitmiş bulunuyor muyuz? /gitmiş mi bulunuyoruz?</i>	<i>gitmiş bulunmuyor muyuz?/gitmemiş mi bulunuyoruz?</i>

II.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunuyorsu- nuz</i>	<i>gitmiş bulunmuyorsunuz/ gitmemiş bulunuyorsunuz</i>	<i>gitmiş bulunuyor musunuz?/gitmiş mi bulunuyor- sunuz?</i>	<i>gitmiş bulunmuyor musunuz?/ gitmemiş mi bulunuyorsunuz?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunuyorlar</i>	<i>gitmiş bulunmuyorlar /gitmemiş bulunuyorlar</i>	<i>gitmiş bulunuyorlar mı?/gitmiş mi bulunuyorlar?</i>	<i>gitmiş bulunmuyorlar mı?/gitmemiş mi bulunuyorlar?</i>

Tablo 33

-mİş bulunuyor idi:

-mİş bulunuyor yapısının üzerine *idi* ek eyleminin ulanmasıyla bir tür *birleşik karmaşık fiil* ortaya çıkar.

Taramalarımızdan çıkan az sayıda örnekten yola çıkarak bu birleşik çekimin özelliklerini sıralayalım:

1. Bu yeni çekim *görünüüş* olarak *-mİş bulunuyor* ile aynıdır yani etkisi devam eden bir *tamamlanmışlık* bildirir: *Kim bilir hangi yeni macera, hangi yakın ve daha makul saadet şimdi ona kollarını **açmış bulunuyordu**. (S.Ali, KMM, 147) Fransızca konuşan, saçları aka yakın kır, oldukça yaşlı görünen göğsü bağı rahatça açık kadının sesine dönmeden önce, bir yandan karşısındaki yapılara bakıyor, bir yandan Nesrin'e kafasından şöyle bir kart daha **atmış bulunuyordu**: Üstünde resmini gördüğün yapıya tam anlamıyla barok denemez. (A.Ağaoğlu, RBVY, 220)*
2. Buna ek olarak *idi* ek eylemi, yüklemi zaman olarak biraz daha geriye taşır ve bu eylemi “geçmişte etkisi bir süre devam eden” bir *tamamlanmışlık* bildirir hale sokar. Bu, çekimi söz aktarmalarına ve hikâye anlatımına uygun bir hale getirir: *Almanya, İtalya'nın kuzeyi, Fransa'nın kuzey ve doğusundaki bazı kısımlar ile Avusturya*

- topraklarından meydana gelen geniş, güçlü bir devlet **kurmuş bulunuyordu.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 18) *Fatih öldüğünde, biliyorsunuz, Osmanlı sınırları Macaristan kapılarına, Kanuni zamanında da, aşağıda neredeyse İtalya'nın bağına kadar **dayanmış bulunuyordu.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 75) *Bunun için Faika çok zaman ortada görünmüyor, görünür ise de, istemeyerek gülüyor ve kocasından umudunu **kesmiş bulunuyordu.*** (M.Ş.Esendal, AiK, 198) *Bizim büyükbabalarımızdan sonra zengin olan Rumlar, Ermeniler de varlığı ellerinden **kaçırmış bulunuyorlardı.*** (M.Ş.Esendal, AiK, 22) *O zaman Yunan ordusu Afyon'da idi. Çokları dört tarafı karanlık görüyor, **umutları kırılmış bulunuyordu.*** (M.Ş.Esendal, AiK, 69) *Çünkü o ana baba gününde, kurtulmak ve yaşamak kaygısı, başka her türlü duygu, düşünce veya arzuya yer vermeyecek surette varlıklarının bütününi **kaplamış bulunuyordu.*** (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 93)
3. *-miş bulunuyor* yapısında olduğu gibi belirli bir odak noktasında ilgili sınırın geçilmiş olduğunu bildirir: *Biletimi sabahtan **aldırtmış bulunuyordum,** vakit öğleden sonra saat 16 civarındaydı.* (A.İlhan, YTB, 328) *Sonra efendim, Kudüs'ü ele geçirme inatları da var, daha işte, ticari micari bir yığın başka sebep yüzünden de tam üç yüz yıl Avrupa ve Balkanlar'la Anadolu, ta aşağılara kadar kana **bulanmış bulunuyor idi.*** (A.Ağaoğlu, RBVY, 55)
4. Kimi zaman “artık” ve zaten” gibi belirteçler bu görünüşü destekler: *“Seninle hiç şöyle uzun boylu konuşamadık evladım... Yazık!” dedi ve gözlerini kapadı. Artık birbirimize **veda etmiş bulunuyorduk...*** (S.Ali, KMM, 46) *Bilal, artık öğrenmek istediklerinin hepsini fazlasıyla **öğrenmiş bulunuyordu.*** (Ş.Y.Şenler, HS,200) *Zaten, Cihan Savaşında kolumu kaybetmezden önce bütün şiir kabiliyetimi, bütün sade dilliliğimi **kaybetmiş bulunuyordum.*** (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 18) *Artık bacağına tamamiyle **kaybetmiş bulunuyordu;** ve henüz ayılmadığı için bu felâketten şimdilik haberi yoktu.* (P. Safa, DHK, 85)
5. Bazı cümlelerde bu odak noktasını belirten zarf öbekleri bulunur: *Onlar, kalplerini orada bırakarak cümle kapısından çıktıkları sırada,*

genç adam da gardiyanın refakatinde kim bilir ne kadar zaman kalacağı koğuşuna, demir parmaklıklar arkasına **dönmüş bulunuyordu**. (Ş.Y.Şenler, HS,523) Kahvaltıyı hazırlamak için yatağından kalktığı zaman, müspet olduğuna inandığı birtakım kararlar **almış bulunuyordu**... (Ş.Y.Şenler, HS,390) Size annemleri gönderip de bir hafta sonra red cevabınızı öğrendiğim zaman, hayatımın belki en şiddetli darbesini **yemiş bulunuyordum**. (Ş.Y.Şenler, HS,357) Akşam olmadan medresenin camları kapıları **indirilmiş bulunuyordu**. (R.N.Güntekin, YG, 85) Melling şehirden ayrıldığında hayatının yarısını İstanbul'da **geçirmiş bulunuyordu**. (O.Pamuk, İ, 77)

6. -mİş bulunuyor yapısında olduğu gibi “henüz fark etme” anlamı içerir: Aslında Doktor Nâzım, kötü haberi öğrenmiş ve sabahın erken saatlerinde, bir şey belli etmeyerek anne kızın ağızlarını yoklamak istemişti. Nitekim Hilal'in ilk anda verdiği cevapla arzu ettiğini **öğrenmiş bulunuyordu**: -Haberiniz yok mu Doktor Amca? Nusret'in başına gelenleri gazeteden okumadınız mı? (Ş.Y.Şenler, HS,521) Ben yerime otururken her şeyi **anlamış bulunuyordum**. İnsan, hayvanların en iğrenç olanıdır. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y, 71)
7. -mİş bulunuyor yapısına benzer şekilde bu birleşik çekim de söze resmiyet katar ve resmî ifadelerde kullanılmaya uygun bir yapıdır: “...ertesi gün yapılması mukarrer her taarruz hakkında brifing tertibi mutadımız olmasına binaen, o gece saat 22'de Tabur Karargâh'ında bulunmaları lüzumu, telsiz emriyle bölük komutanına tebliğ olunup, mezkûr saatte karargâhımız erkânı subaylarla **içtima etmiş bulunuyorduk**. (A.İlhan, YTB, 101) Geçen derslerimizde onuncu, on birinci ve on ikinci yüzyılları, hatta on üçüncü yüzyılın yarısını da boydan boya saran Haçlı Seferleri'nin nasıl başladığını **anlatmış bulunuyordum**. (A.Ağaoğlu, RBVY, 55)
8. -mİş bulunuyor yapısında olduğu gibi bu birleşik biçimde de “pişmanlık” anlamı sezilir: Evet. Resme meraklı bir kız. Galiba

aslında babama ulaşmaya çalışıyor. Söz vermiş bulunduk bir kere. (T.Kiremitçi, GKÇS,51)

9. –mAktA şimdiki zaman ekiyle oluşan birleşik çekimleri de aynı kategoride saymak gerekir. Bu ekin kullanıldığı çekimler söze resmî bir üslup özelliği katmaktadır: *Altı yıl önce, kız-erkek karışık bir okuldan Kastamonu'dan buraya, Selçuklu Türklerinin Haçlı askerine karşı şefkatinden şüphe ettiğim için, sürgünen gönderilmiş bulunmakta idim.* (A.Ağaoğlu, RBVY, 58) (...) *11.Tabur sağ cenahta, kumandan altındaki III.Tabur ise sol cenahta görevlendirilmiş bulunmakta idi...* (A.İlhan, YTB, 203)

-mİş bulunmakta imiş:

Öncelik fiillerinin üzerine idi ek eyleminin olduğu gibi imiş ek eyleminin ulanmasıyla da birleşik bir çekim elde edilebilir. Taramalarımızda bu çekimin sadece bir adet örneğine rastlanmıştır: İstanbullu küçük ailesinin bütün fertlerini ise, tarih öğretmeni olarak ilk Anadolu lisesine tayin edilmeden az önce kaybetmiş bulunmakta imiş. (A.Ağaoğlu, RBVY, 238) Bu tek örnekten yola çıkarak geçmişte etkisi devam eden bir tamamlanmışlık görünüşünden söz etmek mümkündür. İmiş ek eylemi bu eylemi başkasından duyma anlamı katmıştır.

-mİş bulundu:

Bu fiil çekimi geçmiş zamanda bitmişlik anlatır. *Öncelik fiilinin* bünyesinde yer alan –mİş sıfat-fiili *bitmişlik görünüşünü*, bulun- yardımcı eylemi üzerindeki –DI eki ise geçmiş zamanı *karmaşık fiilinin içeriğine taşır.*

H. İbrahim Delice bu durumu şöyle açıklar: “*Bu sözü bir kez söylemiş bulundum.*” cümlesinde *söyle-* asıl fiil, bu asıl fiile ulanan –miş kip eki kılınırlık açısından bitmişlik göstergesi bulun- yardımcı fiil ve bu yardımcı fiile ulanan –du bu öbek-fiilin gerçekte gerçekleşme zamanının göstergesidir ve “*Söyleme eylemi geçmiş*

zaman dilimi içinde gerçekleşti ve bu eylemimden pişmanım.” anlamlarını içeren bir kip meydana getirmiştir.” (Delice 2002: 203).

Delice, bu yapıya “İradedişi yahut İstemdişi Geçmiş adını verir ve şu açıklamayı yapar: “Eylem işlenmiştir; ancak, eylemin sonucunda işleyen veya izleyen kişi pişmanlık duymuştur. Psikolojik olarak bu pişmanlığını bu kip yoluyla aktarmak durumundadır. Bu kipin yapısında bulunan asıl fiil *-mİş-* biçimbirimini, *bulunmak* ve işlev açısından buna benzer olarak kullanılan yardımcı fiiller de *-DI-* biçimbirimini alır: “*Gelmİş bulunDUM; Sevmİş oldU.*” gibi.” (Delice 2002: 205)

Bu bilgiler ışığında ve taramalarımızda karşımıza çıkan az sayıda örnek doğrultusunda bu biçimin özelliklerini sıralayalım:

1. Bu fiil çekimindeki pişmanlık anlamı *-mİş bulun-* yapısının diğer çekimlerine göre daha belirgindir: *Böyle bişey göreceğimizi bilsem, yanlarına gitmezdim elbet. Ama **gitmiş bulundum**, geri dönemiyordum.* (A. Nesin, ŞÇH, 166)
2. Bu çekimin yüklem olduğu cümlelerde iş işten geçti, bu konuda yapılacak bir şey kalmadı anlamı gizlidir: *İki gün evvel benden aldığın mektuba **cevap vermiş bulundun** diye buna cevap vermemelik etme.* (N.Hikmet, PM, 181) *Böylece iki buçuk sene içinde yurt dışında otuzdan fazla Saat Sevenler Cemiyeti ve üç enstitü **kurulmuş bulundu.*** (A.H.Tanpınar, SAE, 347)
3. Bu anlam “bir kere”, “maalesef” gibi belirteçlerle desteklenebilir: *“Ayıp olur. **Söylemiş bulundum** bir kere. Sen ta en başında itiraz etmeseydin, bu yemeği çoktan ayarlamış olacaktım, belki de... Ah İlhami, ah!”* (A.Kulin, GAY, 230) *“Ben bir kere **söylemiş bulundum**, bir daha karşılaşırsak ben o değilim diye aynı ısrarı*

sürdüreceğim.” dedi. (A.Kulin, GAY, 335) Maalesef mektubun elime geçmeden sandığı yola çıkarmış bulundum. (N.Hikmet, PM, 343)

4. Pişmanlık anlamının olmadığı sadece hikâye aktarımı amacıyla kullanılan örnekler de vardır: *Derken zminera denen bir yılanbalığı geldi. Bız gibi sivri ve delici gözleri, kaplan sarısı üzerine mor harelî gövdesiyle matemengiz bir ölüm parçasıydı. Ateşoğlu onu aceleyle ambara atmış bulundu. Balık, kayığın tahtalarını çatır çutur kopardı, kızdı kıvrattı, kendi kuyruğunu ısırdı. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 61) Annemin artık çilesi dolmuş olacaktı ki zavalcılık öldü ve onun geçinmek yükü sırtımdan kalkmış bulundu. (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 100)*

Sonuç olarak **–mİş bulundu** yapısının çekimini şu şekilde tablolayabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulundum</i>	<i>gitmiş bulunmadım / gitmemiş bulundum</i>	<i>gitmiş bulundum mu? / gitmiş mi bulundum?</i>	<i>gitmiş bulunmadım mı? / gitmemiş mi bulundum?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulundun</i>	<i>gitmiş bulunmadın / gitmemiş bulundun</i>	<i>gitmiş bulundun mu? / gitmiş mi bulundun?</i>	<i>gitmiş bulunmadın mı? / gitmemiş mi bulundun?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulundu</i>	<i>gitmiş bulunmadı / gitmemiş bulundu</i>	<i>gitmiş bulundu mu? / gitmiş mi bulundu?</i>	<i>gitmiş bulunmadı mı? / gitmemiş mi bulundu?</i>

I.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunduk</i>	<i>gitmiş bulunmadık / gitmemiş bulunduk</i>	<i>gitmiş bulunduk mu? /gitmiş mi bulunduk?</i>	<i>gitmiş bulunmadık mı?/gitmemiş mi bulunduk?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulundunuz</i>	<i>gitmiş bulunmadınız/ gitmemiş bulundunuz</i>	<i>gitmiş bulundunuz mu?/ gitmiş mi bulundunuz?</i>	<i>gitmiş bulunmadınız mu?/gitmemiş mi bulundunuz?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulundular</i>	<i>gitmiş bulunmadılar /gitmemiş bulundular</i>	<i>gitmiş bulundular mı?/gitmiş mi bulundular?</i>	<i>gitmiş bulunmadılar mı?/gitmemiş mibulundular?</i>

Tablo 34

-miş bulunur:

Bu çekimin sadece iki adet örneğine rastlanmıştır. Bu örneklerden bir tanesinde *bulun-* yardımcı eylemindeki – ()r eki zaman kaymasına uğramıştır. *Öncelik fiili* ise hikaye aktarımında kullanılmıştır: *Sıka sıka dişleri dökülmeye başlayınca, ant içmiş bulunur:* Emekli ikramiyesi alır almaz kendi duvarını yıkacak, *Pink Floyd* bir yanda haykırırken sınırını aşacaktır. (A.Ağaoğlu, RBVY, 233) Diğer örneğimizde ise geniş zamanda *bitmişlik* görünüşü dikkat çeker: *Bayram ve düğün esnasındaki eğlenceler esnasında oğlan aşkını az çok manilerle duyurmuş bulunur. Köylü bunu anlar dedikodusunu yapar, ama kız istenirken yolunca yordamınca yapılmasını kınamaz, aksine arzular ve bunu yapmayanlara hor bakılır.* (TD, 156)

–*miş bulunur* yapısının çekimini şu şekilde tablolatabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunurum</i>	<i>gitmiş bulunmam /gitmemiş bulunurum</i>	<i>gitmiş bulunur muyum?/gitmiş mi bulunurum?</i>	<i>gitmiş bulunmam mı?/ gitmemiş mi bulunurum?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunursun</i>	<i>gitmiş bulunmazsın / gitmemiş bulunursun</i>	<i>gitmiş bulunur musun? /gitmiş mi bulunursun?</i>	<i>gitmiş bulunmaz mısın?/ gitmemiş mi bulunursun?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunur</i>	<i>gitmiş bulunmaz /gitmemiş bulunur</i>	<i>gitmiş bulunur mu? /gitmiş mi bulunur?</i>	<i>gitmiş bulunmaz mı?/gitmemiş mi bulunur?</i>
I.Çoğul	<i>gitmiş bulunuruz</i>	<i>gitmiş</i>	<i>gitmiş bulunur</i>	<i>gitmiş bulunmaz</i>

kişi		<i>bulunmayız</i> <i>/gitmemiş</i> <i>bulunuruz</i>	<i>muyuz? /gitmiş mi</i> <i>bulunuruz?</i>	<i>mıyız?/git-memiş</i> <i>mi bulunuruz?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş</i> <i>bulunursunuz</i>	<i>gitmiş</i> <i>bulunmazsınız/</i> <i>gitmemiş</i> <i>bulunursunuz</i>	<i>gitmiş bulunur</i> <i>musunuz?/gitmiş mi</i> <i>bulunursunuz?</i>	<i>gitmiş bulunmaz</i> <i>mısınız?/</i> <i>gitmemiş mi</i> <i>bulunursunuz?</i>
III.Çoğu l kişi	<i>gitmiş bulunurlar</i>	<i>gitmiş</i> <i>bulunmazlar /</i> <i>gitmemiş</i> <i>bulunurlar</i>	<i>gitmiş bulunurlar</i> <i>mı?/gitmiş mi</i> <i>bulunurlar?</i>	<i>gitmiş</i> <i>bulunmazlar</i> <i>mı?/gitmemiş mi</i> <i>bulunurlar?</i>

Tablo 35

-mİş bulunur idi:

Bu birleşik çekimin sadece bir adet örneğine rastlanmıştır. Bu örnekteki *öncelik fiili* geçmiş zamanda “gerçekleşmemiş varsayım” bildirmektedir: *Bu zaman 325 yılının otuz martına rastlamış olsaydı ben mutlaka darağacına çıkmış bulunurdum.* (R.N.Güntekin, YG, 19)

Aynı birleşik çekimin araya –Abil yeterlilik eylemi almış biçimine de bir adet rastlanmıştır: *Bir bakıma Şahinde'nin söyledikleri doğru olabilir, İzzet Bey sırf iyilik etmek düşüncesiyle bu eve devam etmiş bulunabilirdi.* (S.Ali, KY,195) Bu örnekteki *öncelik fiili* cümleye “ihtimal” anlamı katmıştır.

-mİş bulunsa:

Bu çekimin az sayıda örneğine rastlanmıştır. Karşılaştığımız örneklerdeki *öncelik fiilleri* “gerçekleşmemiş olasılık” bildirir. –mİş olsa yapısında da karşımıza çıkmış olan bu anlama ek olarak *bulun-* yardımcı eyleminin tercih edilmiş olması cümleye “nezaket” katar ve sözü daha resmî bir hale getirir. *Onu yakından tanımış*

bulunsanız, ne kadar mahcup yaradılışlı olduğunu görürdünüz. (A. Ağaoğlu, RBVY, 131) Geride, arasıra ilgilenmeleri kendilerinden istenmiş yaşlı ve yalnız birini bıraktıklarına göre, **dönmüş bulunsalar**, bir şey bilseler, ilk işleri Asaf ağabeylerini haberli kılmak olmaz mı? (A. Ağaoğlu, RBVY, 263) Annesinin, o daha dünyaya gelmeden önce yaşadığı aşka o kadar da önem vermediği, mektuplara sıkı sıkı sahip çıkmayışından belli, ‘cidden **benimsemiş bulunsa**’ başucundan ayırır, ‘kıymettar hatıralarını muhafaza ettiği’ sedef kakmalı ceviz sandığından çıkarır mı? (A. İlhan, YTB, 412)

–**miş bulunsa** yapısının çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunsam</i>	<i>gitmiş bulunmasam</i> <i>/gitmemiş bulunsam</i>	<i>gitmiş bulunsam mı?/gitmiş mi bulunsam?</i>	<i>gitmiş bulunmasam mı?/gitmemiş mi bulunsam?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunsan</i>	<i>gitmiş bulunmasan/</i> <i>gitmemiş bulunsan</i>	<i>gitmiş bulunsan mı?/gitmiş mi bulunsan?</i>	<i>gitmiş bulunmasan mı?/gitmemiş mi bulunsan?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunsa</i>	<i>gitmiş bulunmasa</i> <i>/gitmemiş bulunsa</i>	<i>gitmiş bulunsa mı?/gitmiş mi bulunsa?</i>	<i>gitmiş bulunmasa mı?/gitmemiş mi bulunsa?</i>

I.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunsak</i>	<i>gitmiş bulunmasak /gitmemiş bulunsak</i>	<i>gitmiş bulunsak mı? /gitmiş mi bulunsak?</i>	<i>gitmiş bulunmasak mı?/gitmemiş mi bulunsak?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunsanız</i>	<i>gitmiş bulunmasanız/ gitmemiş bulunsanız</i>	<i>gitmiş bulunsanız mı?/gitmiş mi bulunsanız?</i>	<i>gitmiş bulunmasanız mı?/gitmemiş mi bulunsanız?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunsalar</i>	<i>gitmiş bulunmasalar / gitmemiş bulunsalar</i>	<i>gitmiş bulunsalar mı?/gitmiş mi bulunsalar?</i>	<i>gitmiş bulunmasalar mı?/gitmemiş mi bulunsalar?</i>

Tablo 36

-mİş buluna:

Tablomuzda yer alan bu çekimin taramalarımızda hiç örneğine rastlanmamıştır.

Örneğine hiç rastlamasak da teorik olarak **-mİş buluna** yapısının çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunayım</i>	<i>gitmiş bulunmayayım /gitmemiş bulunayım</i>	<i>gitmiş bulunayım mı?/gitmiş mi bulunayım?</i>	<i>gitmiş bulunmayayım mı?/gitmemiş mi bulunayım?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunasın</i>	<i>gitmiş bulunmayasın/ gitmemiş bulunasın</i>	<i>gitmiş bulunasın mı?/gitmiş mi bulunasın?</i>	<i>gitmiş bulunmayasın mı?/gitmemiş mi bulunasın?</i>

III. Tekil kişi	<i>gitmiş buluna</i>	<i>gitmiş bulunmaya /gitmemiş buluna</i>	<i>gitmiş buluna mı? /gitmiş mi buluna?</i>	<i>gitmiş bulunmaya mı?/gitmemiş mi buluna?</i>
I.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunalım</i>	<i>gitmiş bulunmayalım /gitmemiş bulunalım</i>	<i>gitmiş bulunalım mı? /gitmiş mi bulunalım?</i>	<i>gitmiş bulunmayalım mı?/gitmemiş mi bulunalım?</i>
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunasınız</i>	<i>gitmiş bulunmayasınız/ gitmemiş bulunasınız</i>	<i>gitmiş bulunasınız mı?/gitmiş mi bulunasınız?</i>	<i>gitmiş bulunmayasınız mı?/gitmemiş mi bulunasınız?</i>
III.Çoğul 1 kişi	<i>gitmiş bulunalar</i>	<i>gitmiş bulunmayalar /gitmemiş bulunalar</i>	<i>gitmiş bulunalar mı?/gitmiş mi bulunalar?</i>	<i>gitmiş bulunmayalar mı?/gitmemiş mi bulunalar?</i>

Tablo 37

-mİş bulunmalı:

Bu çekimin sadece bir adet örneğine rastlanmıştır. Bu tek örnek de olumsuz çekimlenmiş ve sıralı cümlelerin birinci yargısı durumundadır. Bu cümlelerin ikinci yükleminden sonra *öncelik fiilimiz*, *idi* ek eylemine bağlanmıştır yani birleşik çekimlenmiştir. Bu cümledeki *öncelik fiili*, cümleye geçmişte *tamamlanmış* olan bir eyleme karşı duyulan “gerekliliği” bildirir ancak bu gereklilik *idi* ek eylemine bağlandığı için “gerçekleşmemiş bir gerekliliktir”: *Bir zamanlar prenslerin, düklerin, kontların binlerce taş işçisi çalıştırarak kurdukları avlu, park, saray duvarlarının hiçbirinin üstünde, “Viyana Viyanalı’nındır!”, “Yabancı defol!”, “Beyaz içeri, kara dışarı!”, “Kuzeye hayır, güneye evet!” gibi yazılar yazılmış bulunmamalı*, bu duvarlarda uçlarından kanlar damlayan ok, çekiç, hançer, balta resimleriyle karşılaşmamalıydım. (A.Ağaoğlu, RBVY,4)

Örneğine bir adet rastlamış olsak da teorik olarak **-mİş bulunmalı** yapısının çekimini şu şekilde tablolatabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunmalıyım</i>	<i>gitmiş bulunmamalıyım /gitmemiş bulunmalıyım</i>	<i>gitmiş bulunmalı mıyım?/gitmiş mi bulunmalıyım?</i>	<i>gitmiş bulunmamalı mıyım?/gitmemiş mi bulunmalıyım?</i>
II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunmalısın</i>	<i>gitmiş bulunmamalısın/ gitmemiş bulunmalsın</i>	<i>gitmiş bulunmalı mısın?/gitmiş mi bulunmalısın?</i>	<i>gitmiş bulunmamalı mısın?/gitmemiş mi bulunmalsın?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunmalı</i>	<i>gitmiş bulunmamalı /gitmemiş bulunmalı</i>	<i>gitmiş bulunmalı mı? /gitmiş mi bulunmalı?</i>	<i>gitmiş bulunmalı mı?/gitmemiş mi bulunmalı?</i>

I.Çoğu 1 kişi	<i>gitmiş bulunmalıyız</i>	<i>gitmiş bulunmamalıyız /gitmemiş bulunmalıyız</i>	<i>gitmiş bulunmalı mıyız? /gitmiş mi bulunmalıyız?</i>	<i>gitmiş bulunmamalı mıyız?/gitmemiş mi bulunmalıyız?</i>
II.Çoğ ul kişi	<i>gitmiş bulunmalısı- nız</i>	<i>gitmiş bulunmamalısınız/ gitmemiş bulunmalısınız</i>	<i>gitmiş bulunmalı mısınız?/gitmiş mi bulunmalısınız?</i>	<i>gitmiş bulunmamalı mısınız?/gitmemiş mi bulunmalısınız?</i>
III.Çoğ ul kişi	<i>gitmiş bulunmalılar</i>	<i>gitmiş bulunmamalılar /gitmemiş bulunmalılar</i>	<i>gitmiş bulunmalılar mı?/gitmiş mi bulunmalılar?</i>	<i>gitmiş bulunmamalılar mı?/gitmemiş mi bulunmalılar?</i>

Tablo 38

-mİş bulunsun:

-mİş bulun- yapısının emir çekimine sadece bir adet rastlanmıştır. O da üçüncü tekil şahısta çekimlenmiştir. Bu örnekte emir anlamı yoktur. *Öncelik fiili* öznenin içinde bulunabileceği durumları betimlemek amacıyla kullanılan, seçenek sunan bir kalıp içinde yer almıştır: *Seniha, ayakta olsun, oturmuş bulunsun, daima hiç çözülmeyen bir çemberle çevriliyor.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 171) Bu kalıbın içindeki birinci eylem *olmak* eylemidir, ikinci eylemdeki *öncelik fiilinde bulunmak* eyleminin tercih edilmesi tekrarı önlemek amacıyla olabilir.

Örneğine bir adet rastlamış olsak da teorik olarak **-mİş bulun** yapısının emir çekimini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Şahıs	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
I. Tekil kişi	-----	-----	-----	-----

II. Tekil kişi	<i>gitmiş bulun</i>	<i>gitmiş bulunma/gitmemiş bulun</i>	<i>gitmiş mi bulun?</i>	<i>gitmemiş mi bulun?</i>
III. Tekil kişi	<i>gitmiş bulunsun</i>	<i>gitmiş bulunmasın /gitmemiş bulunsun</i>	<i>gitmiş bulunsun mu? /gitmiş mi bulunsun?</i>	<i>gitmiş bulunmasın mi?/gitmemiş mi bulunsun?</i>
I.Çoğul kişi	-----	-----	-----	-----
II.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunun</i>	<i>gitmiş bulunmayın/ gitmemiş bulunun</i>	<i>gitmiş mi bulunun?</i>	<i>gitmemiş mi bulunun?</i>
III.Çoğul kişi	<i>gitmiş bulunsunlar</i>	<i>gitmiş bulunmasınlar / gitmemiş bulunsunlar</i>	<i>gitmiş bulunsunlar mi?/gitmiş mi bulunsunlar?</i>	<i>gitmiş bulunmasınlar mi?/gitmemiş mi bulunsunlar?</i>

Tablo 39

Mastar Ekleriyle:

-*mİş bulun-* yapısının mastar ekleriyle aldığı görevler -*mİş ol-* biçiminden farklı değildir. Taramalarımızdaki az sayıda örnekten yola çıkarak bu yapının cümle içindeki görevlerini sıralayalım:

1. Üzerine ek eylem olarak cümlede yüklem olabilir: *Vallah, asıl olan şey, seni, her zaman ve mekânda, seni zehirlediğim anda dahi, yeryüzünde en yakın insanım olarak sevmiş bulunmamdır.* (N.Hikmet, PM2, 332) Bu örnekte öncelik fiilinin mastar halde olması birleşik yapıdaki -*mİş* sıfat-fiil ekindeki geçmiş zamanı ön plana çıkarmaktadır. Cümlede mastar haldeki eylemin geçmişte belirli bir zaman noktasında tamamlandığı ve etkisinin hala devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ek eylem almadan önce ismin hallerinden birini alabilir: *Eğer mahalleli müştereken bir harekete geçmiyorsa, bunun sebebi; işe Kaymakam'ın da karışmış olmasında, fakat daha ziyade, bu gibi şeylere önayak olacak kimselerin askere **alınmış bulunmasındaydı**.* (S.Ali, KY,189) Bu cümlede de yine *öncelik fiilindeki* geçmiş zaman ön plana çıkar, mastar haldeki birleşik eylemin üzerine gelen –DA bulunma hal eki sebep bildirmektedir.
3. Ek eylem almadan önce iyelik eki alabilir: *Bu nobran taşrahılar içindeki kasvetli hayatıma revnak veren iki şey olmuştur ki, birincisi elbette seni dünyaya getirmem, böylece mevcudiyetime bir mana **vermiş bulunmamdır**, ötekiyse Hayrullah amcan.* (A.İlhan, YTB, 110)
4. İyelik eki almadan önce –*İlk* isimden isim yapım eki alarak tamamen isimleşebilir: *Viyana'yı **görmemiş bulunmaklığım** bir alınyazısı değildir ya?* (A.Ağaoğlu, RBVY, 109) Bu halde iken bile *öncelik fiilinin* bildirdiği hareket anlamı yitirilmemiştir. Bu örnekte bir ek yığılmasından söz edilebilir. Aynı anlam –*İlk* eki olmadan daha sade bir biçimde sağlanabilirdi. Yani “*Viyana'yı **görmemiş bulunmam** bir alınyazısı değildir ya?*” şeklinde oluşturulsaydı cümlemin anlamında bir değişiklik olmayacaktı. Yazar kişisel üslubu gereği tercihini bu yönde yapmıştır.
5. Mastar haldeki *öncelik fiili* hiçbir çekim eki almadıysa özne görevindedir: *Bu hudutsuz karanlıkta yol alabilmek için ya çok cesaretli, ya çok tecrübeli ve bir ilhama mazhar olmuş kadar **ermiş bulunmak** lazım gelir.* (Y.K.Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, 205)
6. İsim tamlamasında tamlanan olabilir: *İyi olmuş olmasını ve teyzeciğimin bu üzüntüden olsun **kurtulmuş bulunmasını**, bana bu hastalık çok pahalıya, seni görmemek felaketine mal olduğu halde, canı gönülden temenni ederim.* (N.Hikmet, PM2, 221) Bu örnekte iki adet *öncelik fiili* dikkat çeker, birincisinde *olmak* yardımcı eylemi tercih edildiği için tekrarı önlemek amacıyla diğerinde *bulunmak* eylemi kullanılmıştır. Daha önceki bölümlerde de benzer kullanımlara

rastlanmış olduğu için bunu genel geçer bir kural olarak kabul etmek mümkündür.

7. Çatı eklerinden sadece edilgenlik ekli olana rastlanmıştır: *Bu hazin –ki dünyanın bütün hapishanelerinde tatbik edilir ve hapishane denilen faydasız müessese yeryüzünde varoldukça bu iş de varolacaktır- evet, bu hazin şeyin bir de memleketim hesabına üzülecek tarafı var ki, o da beş yüz mahkûmun içinde sırf benim mektuplarımın savcı tarafından okunması için emir verilmiş bulunmasıdır.* (N.Hikmet, PM2, 252) Bu örnekte (diğer öncelik fiili çekimlerinde olduğu gibi) çatı eki sıfat-fiildedir. Ancak –*mış bulun-* özel bir durum vardır, *bulunmak* yardımcı eylemi zaten edilgen durumdadır. Sıfat-fiilin edilgen çatılı olduğu örneklere rastlamamızın sebebi budur. F.S.Bayraktar, yapının çatıyla ilişkisine dair şu bilgileri verir: “Bazı durumlarda –*mış ol-* ile –*mış bulun-* kullanımları arasında açık bir fark yoktur, ancak fark kullanımdaki çatılarla ilgilidir. *Ol-* yapısının etken oluşuna karşılık *bulun-* yapısı edilgen ve dönüşlü kullanılabilmektedir” (Bayraktar 2009:707)
8. Olumsuzluk eki alabilir: *Fakat dostlarım, lisemize bugüne kadar merkezden birer geniş dünya ve ülke haritasının gönderilmemiş bulunması, tarihini anlatacağım yerleri şöyle her daim gözümüzün önünde bulunduramamamız...* (A. Ağaoğlu, RBVY, 45) Olumsuzluk eki öncelik fiilindeki sıfat-fiile gelir.

Sıfat-fiiller İle:

–*mış ol-* yapısında olduğu gibi –*mış bulun-* yapısının sıfat-fiil eklerini almış biçimlerini de eklerine göre kategorize ederek inceleyelim.

-(y)An Sıfat-fiiliyle Kurulanlar:

–(y)An sıfat-fiili süreklilik anlamı taşıyan bir sıfat-fiildir. Böyle olunca –*mış bulunan* yapısında geçmişte ilgili sınırı aşmış yani *tamamlanmış* bir eylemin hala devam eden etkisi dikkat çeker. Bu biçimin genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu yapı genellikle bir ismin önünde adı niteleyen bir görevde karşımıza çıkmıştır: *Hocanın bu haykırıışları asıl arkada kafes ardına **tıkılmış bulunan** kadınlar arasında mucizeler yaratıyordu.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 163) *Odadan dışarı çıkan Hacı Etem, dördü de oturdukları sıranın üstünde uykuya **dalmış bulunan** şahitleri dürterek uyandırdı.* (S.Ali, KY,95) *Sigara içen kendisiydi, palamutu dalından alırken onu **düşünmüş bulunan** hocası değil: Sonra, ne demişti?* (A.Ağaoğlu, RBVY, 158)
2. Bu şekilde uzun bir sıfat tamlaması oluşturur: *Aslen Çankırı Piyade Okulu'nda görevli olup tebdilhava dolayısıyla İstanbul'a **gelmiş bulunan**,* (galiba Orduevi'nde kalıyor) *Yüzbaşı Demir (soyadı tesbit edilememiştir) adında bir subayla başladığı münasebet büyük bir süratle inkişaf etmiş, hissi olduğu kadar cinsî bir karakter iktisap etmiştir.* (A.İlhan, YTB, 236) *Gruptan tek başına şahsı için 'itimad' **almış bulunan** Adnan Menderes'in yeni hükümeti kurma çalışmalarına önümüzdeki günlerde başlaması beklenmektedir.* (A.İlhan, YTB, 239)
3. Bu uzun sıfat tamlaması aynı zamanda kendi içinde bir eylemi olan birer "iç cümle" gibi görev alır: *Türk yazarlarının **ihmal edilmiş bulunan** Çocuk Edebiyatı alanına eğilmesini sağlayacak böyle bir girişimi sevinçle karşıladım.* (A. Nesin, ŞÇH, 214) *Gökyüzü açıldı ve garpta, ufka **yaklaşmış bulunan** ince bir hilal vardı.* (S.Ali, KMM, 80)
4. Buraya kadar saymış olduğumuz özellikler *-mİş ol-* yapısının *-(y)An* sıfat-fiil ekiyle oluşan biçimiyle aynıdır. Ancak *bulunmak* yardımcı eyleminin tercih edildiği örneklerde bağlama göre birtakım anlam özellikleri daha ön plana çıkmaktadır. Örneğin *-mİş bulun-* yapısı söze resmiyet katar bu yönüyle hukukî metinlere uygun bir yapıdır: *Bu oylamaya, ilk oylamada en çok **almış bulunan** iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur.* (A,62) *6 Ağustos emrinde ondan ve arkadaşlarından/ "...ihzar ve **teşkil edilmiş bulunan**/ "ve cem'an 300 ton kabiliyetinde kabul*

olunan /“yüz kadar seri otomobil...” diye bahsediliyordu. (N.Hikmet, MİM, 221) Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy **almış bulunan** iki aday arasında dördüncü oylama yapılır, bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir. (A,62) Hatice DÖNMEZ’in jandarmaya bilgi edinme kapsamında verdiği ilk ifadede haftada üç gün söz konusu eve gelip çalıştığı için maktul-şüpheliyi gayet iyi tanıdığını, Yalıköy sakinlerinin de bildiği gibi bu şahsın emekli olduktan sonra Yalıköy’e **yerleşmiş bulunan** Ahmet ARSLAN olduğunu ifade etmiştir. (Z.Livaneli, KH, 314)

5. Kimi zaman belli belirsiz bir nezaket anlamı sezilir: Bazı filozoflara göre, mesela Kant’a göre, bizde her tecrübeden önce **verilmiş bulunan** bazı ihsas şekilleri vardır. (N.Hikmet, PM2, 151) Bugün dünyanın en medeni ülkesi unvanını **kazanmış bulunan** Amerikalılar dahi, bâtil bir dinin mensupları olmalarına rağmen, Allah’ın ismini pul ve paraların üzerine yazmak suretiyle dini her şeyin üstünde görmekte olduklarını bütün dünyaya açıkça ilân ve isbat etmektedirler. (Ş.Y.Şenler, HS,182)
6. –mİş bulun- yapısı söze “kesinlik” katar bu yönüyle tarihî metinlere uygundur: Musul’da bir devlet **kurmuş bulunan** İmameddin Zengi, sınırlarını Halep’e kadar genişletmişti. (A.Ağaoğlu, RBVY, 57) Bazı yaprakları kopup fersudeleşen ve kalın siyah cildinden tamamen **ayrılmış bulunan** bu kitap, Servet-i Fünûn mecmuasının eski senelere ait bir koleksiyonuydu. (S.Ali, KY,103) Oyuncular halkasının ortasına **girmiş bulunan** bir davul ile bir zurna bu tarafa yaklaşmıştı. (S.Ali, KY,91)
7. Olumsuz biçimi vardır, olumsuzluk eki sıfat-fiildedir: Kayıtlar ayrıca, Musil’in bu çok etkili betimlemesinin ona Tanpınar’ı, yazarı hiç **tanınamış bulunanlar** için açıkça belirtelim ki, Ahmet Hamdi Tanpınar’ı düşündürdüğünü açıklıyor. (A.Ağaoğlu, RBVY, 242)

8. İsmi alabileceği *-lar* çokluk ekini alıp adlaşmış sıfata dönüşebilir:
Bu vesileyle ölmüş bulunanlar için sizleri beş dakikalık saygı duruşuna çağırıyordum. (O.Atay, T, 232)

–Dik Sıfat-fiiliyle Kurulanlar:

–Dik sıfatfiili geçmiş zaman bildiren bir sıfat-fiildir. *–miş* bulunduğu yapısının içeriğindeki *–miş* sıfat-fiili zaten bir geçmiş zamana ve *bitmişlik* görünüşüne sahiptir bir de yardımcı eylemin üzerine gelen *–Dik* sıfat-fiilinin *öncelik fiilini* daha uzak bir geçmişe atabilir.

Az sayıda örneğimizden yola çıkarak bu yapıların genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Uzak geçmişte ilgili sınırın geçilmiş olduğunu anlatan sıfat-fiiller türetir. Bu uzak geçmiş kavramı ve ilgili sınırın geçilmesi “artık” belirteci ile desteklenebilir: *Hayatının en mühim kısımlarını ihtiva ettiği muhakkak olan bu defterle bile artık alakasını kesmiş bulunduğunu* anladım. (S.Ali, KMM, 45) *Sergi bekçilerinin ve birçoğu her gün orada bulunan ressamların artık beni bellemiş bulunduklarını* fark etmiştim. (S.Ali, KMM, 59)
2. Pişmanlık anlamı taşır: *Evlendikten sonra bir adamın bütün gayesi ve istikbal düşüncesi, bir kere içine girmiş bulunduğu ve şimdi mukadder telakki ettiği bu belayı ses çıkarmadan ve dosta düşmana pek belli etmeden sürükleyip götürmek, onda herkes tarafından söylenen, fakat kimse tarafından bulunamayan meziyetler ve saadetler araştırmaktadır.* . (S.Ali, KY,12)
3. “için” edatıyla gruplaşarak sebep bildiren edat grubu oluşturabilir: *Aslında varlıklıkların altunları gümüşleri bir yerlere derinlemesine gömülmüş bulunduğu için, Hisara bırakılanlar, yükte ağır, pahada hafif şeylerdi.* (K.Tahir, DA2, 491)
4. Olumsuz olabilir. Karşımıza çıkan tek örnekte olumsuzluk eki sıfat-fiildedir: *Genç Osman da tabii, dediğimiz gibi, o güne kadar hiç yumruğuyla yoğurt yememiş bulunduğundan, karşılaşacağı*

çetin direnişten habersizdi. (A.Ağaoğlu, RBVY, 100) Ancak yardımcı eyleme olumsuzluk eki getirerek de benzer bir anlam sağlanabilir. Yani cümle “*Genç Osman da tabii, dediğimiz gibi, o güne kadar hiç yumruğuyla yoğurt yemiş bulunmadığından, karşılaşacağı çetin direnişten habersizdi.*” (A.Ağaoğlu, RBVY, 100) şeklinde de oluşturulabilirdi.

5. Edilgenlik bildirebilir, örneğimizdeki çatı eki sıfat-fiildedir: *Bu karmakarışık söz kalabalığına hep dikkat kesilen gönlümü, kulağımı, zihnimi verince, bir av tüfeğiyle yüzüne saçmalar ateş edilmiş bulunduğunu, yüzünün berbat ve bir gözünün de akmış olduğunu anladım.* (C.Ş.Kabaağaçlı, ABB, 128)
6. Ettirgenlik eki örneğimizde sıfat-fiile gelmiştir: (...) *beni seven Günseli var az deyip geçmeyin büyük fedakârlıklarla kumpanyamıza seyirci olarak getirtmiş bulunduğumuz Günseli biz oynarken seyredecektir evet (...)*(O.Atay, T, 497)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda sıfat-fiil + ol-/bulun- şeklinde oluşturulan bu birleşik eylemleri **karmaşık fiiller** olarak tanımladık. **Karmaşık fiiller**, Türk dili hakkında yazılmış olan gramer kitaplarımızda **birleşik fiiller** bahsinde mutlaka incelenmiştir ancak farklı adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu konu birçok araştırmacımızın ilgisini çekmiş ve konuyla ilgili yazılan bildiri ve makalelerde konunun daha ayrıntılı incelenmesine ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir.

İncelemiş olduğumuz sıfat-fiil + ol-/bulun- şeklinde oluşturulan **karmaşık fiiller**, kalıplaşmış olması, yapıyı oluşturan unsurların tek başlarına olduklarından daha zengin ve daha farklı bir anlam ifade etmeleri, bu anlamda anlamca kaynaşmış olmaları, araya bağlaç ve edat dışında başka kelime ya da ek almamaları sebebiyle **birleşik fiil** olarak kabul edilmektedir. Orta dereceli okullarda Türkçe derslerinin

öğretimi sırasında “Birleşik Fiiller” bahsinde *karmaşık fiiller* ve kategorilerinden de mutlaka bahsedilmelidir. Bunu bir *birleşik fiil* çeşidi olarak aktarmadan önce *sıfat-fiiller* konusunun anlaşılmış olduğuna dair geribildirim alınmalı ve ondan sonra *karmaşık fiiller* ve çeşitleri tanıtılmalıdır. Ayrıca öğrencilerin bu birleşik fiillerin diğerlerinden farklarını kavrayabilmeleri için *zaman* ve *görünüş*; *kip* ve *kiplik* gibi kavramların ve bunlar arasındaki farkların biliniyor olması gerekmektedir.

Taramalarımız sırasında *olmak* eyleminin cümle içinde ne kadar işlevsel bir şekilde yer alabildiğini tespit etmiş olduk. Bu eylem tek başına görev alabilmekle beraber en çok kullanılan görevi yardımcı eylemdir. *Olmak* eylemi, hareket bildirmeyen bir sözcük türüne eklenerek onu *kip* ve *zaman* bildirecek hale sokabilmesinin yanında; bu eylem, yardımcı eylem görevinde kullanıldığında genellikle ad veya ad soylu bir sözcüğe *zaman* ve *kip* anlamı katmaktır. *İmek* fiilinin oluşturduğu ve bugüne kadar “birleşik zaman” ya da “fiillerin birleşik çekimleri” şeklinde adlandırılmış olan birleşik fiil yapıları konumuz olan *karmaşık fiillere* benzetilebilir. Esasen *imek* fiiliyle oluşan birleşik fiillerde birleşik bir zamandan değil, birleşik fiilden söz etmek gerekir. Türkçede *imek* fiili birleşik zaman kurmaz, *imek* eylemi de tıpkı *karmaşık fiiller*de olduğu gibi *sıfat-fiillerin* üzerine gelip onları yüklem haline getirir. Ancak bu iki yapı anlamsal olarak birbirinin tam karşılığı değildir. *İmek* fiilinin tek başına kök olarak belirli bir anlamı olmaması, *olmak* fiili *imek* gibi kendini unutturmaması gibi arada belirgin farklar vardır. *Olmak* fiilinin varlığı birleşik yapı içinde kendini belli etmektedir. Bu durum sadece yapısal olarak değil anlamsal farklara da yol açmaktadır. Türkçenin doğru öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından *imek* fiilinin oluşturduğu birleşik fiillerin *zaman* ve *kip* tablolarında yer aldığı gibi *karmaşık fiillerin* de aynı şekilde tablolarda yerini bulması gerekir. Bu ve benzeri çalışmaların içeriğine *karmaşık fiillerin* de dâhil edilebileceği, şu ana kadar olanlardan daha geniş ve ayrıntılı bir zaman çizelgesi yapılması için ışık olabileceğini ummaktayız.

Gramer kitaplarımızda *karmaşık fiilleri* oluşturan ilk bölümün *sıfat-fiil* ya da çekimlenmiş fiil olması yönünde farklı görüşler olsa da çalışmamızda, genel yargıya da uyarak, bu bölümün *sıfat-fiil* olduğu kanısındayız. Çalışmamızda sıfat-fiil konusuna ezberci değil işlevsel yaklaştık. Esasen dilbilgisini öğretme sistemimizde

“Şu ekler sıfat-fiil ekleridir.” şeklinde bağlayıcı bir yaklaşım yerine sıfat-fiilin görevlerini tanıtmak ve hangi eklerin sıfat-fiil görevini aldığını ve temel olarak sıfat-fiil eki olmayan bazı eklerin hangi durumlarda sıfat-fiil sayılabileceğini açıklamanın daha yönetime dayalı ve mantıklı bir yaklaşım olacağı kanısındayız. Bu doğrultuda genel olarak farklı kategoride kabul edilen bazı eklerin **karmaşık fiil** yapıları içinde iken **sıfat-fiil** görevinde olabileceğini belirledik. Bunlara örnek olarak zaman ekleri kategorisinde olan *-yor*, *-mAll*, *-DI* eklerinin karmaşık fiil yapılarına girebilmesi, isim yapma eki olarak kabul edilen *-IcI* ve sıfat türeten *-(I)msAr* eklerinin *-IcI ol-*, *-(I)msAr ol-* biçimine girerek **karmaşık fiiller** içinde **sıfat-fiil** işlevinde kullanılması verilebilir. (Bk. Sıfat-fiiller)

Unutulmamalıdır ki sözcüklerde *birleşme* söz konusu olduğunda her iki unsur da kendi öz varlıklarından bir şeyler kaybeder ve bir araya geldiklerinde yeni anlamda yeni bir *birleşik sözcük* doğurur. **Sıfat-fiil**, içeriğinde *zaman* kavramı barındıran yapılar olsa da **karmaşık fiil** adı altında incelediğimiz birleşik yapılarıdaki **sıfat-fiiller**, **fiil zamanını** bildirmemektedir. Bir morfem, bulunduğu birleşik yapı içinde esas görevi dışında farklı işlevler edinebilmektedir. İşte bu birleşik yapı içindeki **sıfat-fiiller** çoğunlukla fiilin **görünüş** anlamını desteklemekle birlikte kimi zaman birleşik fiile **kip** anlamı da katabilir. Esasen **zaman** ve **kip** bildirme işlevini üzerine alan bölüm ise ikinci bölümdür yani bu görev *ol-/bulun-* fiiline ulanan eke aittir. Yani **zaman** anlamı yardımcı eylemin üzerindedir. (Bk. Zaman) Örneğin “*Yemeğe onu da davet etmiş bulundum.*” cümlesinde *davet et-* asıl fiil, bu asıl fiile ulanan *-miş* eki **görünüş** açısından *bitmişlik*, *bulun-* yardımcı fiil ve bu yardımcı fiile ulanan *-du* bu birleşik fiilin gerçekte gerçekleşme zamanının göstergesidir ve “*Davet etme eylemi bilinen geçmiş zaman dilimi içinde gerçekleşti ama ben bu eylemimden pişmanım.*” anlamlarını içeren bir **kiplik** meydana getirmiştir.” Örnekten de anlaşıldığı üzere ortaya çıkan birleşik yapı, bilinen **kiplerden** farklı, özel bir **kip** ve **kiplik** değeri taşımaktadır. Bunları doğru bir şekilde belirleyebilmek için cümlede yüklem dışında yer alan belirteç ve söz dizimi gibi diğer unsurları göz önünde bulundurmak ve cümleyi bağlamdan koparmadan değerlendirmek gerekir. Hatta mümkünse dil dışı unsurları belirlemek de **kip** ve **kipliklerin** daha sağlıklı değerlendirilmesi açısından gereklidir. Ancak bizim çalışmamız yazılı dille sınırlı

olduğundan bu durum daha geniş kapsamlı *sözlü dil* çalışmalarıyla mümkün olabilir. (Bk. Kip ve Kiplik)

Karmaşık fiillerdeki görünüş türlerini belirlemek birleşik yapıdaki eklerin çokluğundan dolayı basit fiillere göre nispeten daha kolaydır. Birleşik fiildeki **sıfat-fiil**, eylemin **yönelim noktasını** değiştirmeye ve **göreceli zaman** elde etmeye yarar. Bu durumda **geçmişte sürerlik**, **gelecekte sürerlik** gibi yeni ve farklı **zaman** ve **görünüş** özellikleri ortaya çıkar. Esasen **karmaşık fiillerin** sınıflandırılmasında kullanılan isimler onları **görünüş** özellikleri temel alınarak oluşturulmuştur. **Karmaşık fiillerin görünüş** özelliklerinin incelenmesi sırasında Johanson'un temellendirmiş olduğu *olay anı*, *konuşma anı*, *belirleme noktası* ve *yönelim noktası* gibi terimlere dikkat edilmiş ve yeri geldikçe bu terimlerden faydalanılmıştır. Çünkü **karmaşık fiillerin** basit yapıli fiillerden farklı olarak **yönelim noktasını** değiştirme ve eyleme ikinci bir **yönelim noktası** katabilme özelliğı vardır. **Yönelim noktasının** değişmesi fiilin **kip** ve **kiplik** değerleri üzerinde de belirleyici bir özelliktir. (Bk. Görünüş) Bu çalışmada **karmaşık fiilleri**, onları oluşturan sıfat-fiillere göre kategorilere ayırmak ve belli başli **öncelik fiili** çekimlerinin hangi **görünüş** özelliğini taşıdığını belirlemek mümkün olmuştur.

Karmaşık fiilleri görünüş, kalınlş, kip/kiplik ve zaman özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırdık: 1.Öncelik Fiilleri: -*mİş ol-*, -*mİş bulun-* 2. Alışkanlık Fiilleri: -(*ır ol-*, -*mAz ol-* 3. Niyet Fiilleri: -*AcAk ol-*, -*IcI ol-*, -*AsI ol-*, -(*I*)*msAr ol-* 4.Süreklilik Fiilleri: -*yor ol-*, -*mAktA ol-*, -*mAktA bulun-*, -*An ol-*, -*DIğI ol-*. Bu sınıflandırmada Korkmaz ve Deny'nin sınıflandırmalarına ek olarak **süreklilik fiillerini** ekledik. Yukarıdaki sıralamış olduğumuz karmaşık fiil özelliklerinin tümünü taşıyor olmasından dolayı sınıflandırmayı bu şekilde genişletmeyi uygun gördük. Çalışmamızda **karmaşık fiillerin** örneğine en sık rastlanan kategorisi olan -*mİş ol-* ve -*mİş bulun-* kalıbıyla oluşan **öncelik fiillerine** odaklanmamız bu kategoriye derinlemesine inceleme imkânını sağladı. Ancak diğer kategorilerin de en kısa zamanda benzer yöntemlerle incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu şekilde tüm **karmaşık fiillerin** incelendiğı toplu bir çalışma ortaya konabilir.

Çalışmamızın ana konusu olan **öncelik fiillerindeki sıfat-fiiller**, *olmak/bulunmak* fiilinin bildirdiği zamandan daha “önce” gerçekleşmiş bir eylemi işaret ederler. *-mİş* morfeminin belirgin görevinin “öncelik” bildirmek olması nedeniyle bu birleşik fiiller için **öncelik fiilleri** ifadesi uygun bir terimdir. Çalışmamızda *-mİş ol-* ve *-mİş bulun-* yapılarının oluşturduğu tüm fiil çekimlerini ve bu **öncelik fiillerinin** üzerine *imek* ek eyleminin gelmesiyle oluşabilecek olası birleşik çekimleri ve bunların bağlam içinde kazanmış oldukları *zaman*, *görünüş*, *kip* ve *kiplik* özellikleri ile açıklamaya çalıştık. Bu incelemeler sırasında Türk dilinde kurduğumuz cümlelerin anlamsal ve yapısal olarak ne kadar “karmaşık” olabileceğini gözlemledik. Üstelik bu örnekleri kolayca okunuyor diye kabul ettiğimiz güncel metinlerden ve son derece akıcı edebî eserler arasından seçmiş olmamız Türk dilinin doğal yapısında bu karmaşık yapılardan çokça bulunduğunu göstermektedir. Sonuçta bizim için yaşam basit değil dolayısıyla kurduğumuz cümleler de basit olmayacaktır.

Öncelik fiilinin betimlediği en belirgin *görünüş*, *-mİş* sıfat-fiil ekinin birleşik yapıya katmış olduğu *bitmişlik görünüşü*dür. Bunda *-mİş* morfeminin isim, sıfat ve fiillerin geçmiş zaman oluşumunu sağlayan bir ek olması etkilidir. *-mİş ol-* ve *-mİş bulun-* yapılarının fiil çekimlerindeki en belirgin *görünüşleri* şöyle sıralayabiliriz: *-mİş olacak* çekimi *gelecekte bitmişlik/tamamlanmış*; *-mİş oluyor* yapısı *devam eden bitmişlik*; *-mİş oldu* yapısı *bitmişlik*; *-mİş olur* *gelecekte bitmişlik/ tamamlanmışlık*; *-mİş ol* *gelecekte bitmişlik/ tamamlanmışlık*; *-mİş bulunacak* *tamamlanmışlık*; *-mİş bulunuyor* *bitmişlik*, *-mİş bulundu* *bitmişlik* *görünüş* değerine sahiptir. Sonuç olarak öncelik fiilleri genellikle *bitmişlik* *görünüşüne* sahiptir.

Öncelik fiillerindeki sıfat-fiiller birleşik yapının *görünüş* değerini belirlerken sadece *-mİş olsa* çekiminde farklı bir durum vardır: Bu fiil çekiminde *-mİş* sıfat-fiili kendini göstermekte ve bu çekimin geçmiş zaman bildirmesini sağlamaktadır. Bu durum *olmak* eyleminin bir tasarlama kipiyle çekimlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Tasarlama kipleri içeriğinde belirgin bir *zaman* kavramı taşımamaktadır böylece sıfat-fiildeki geçmiş *zaman* kavramı ortaya çıkmış ve belirginleşmiştir. Bünyesinde zaman kavramı taşıyan *sıfat-fiil* ekleri **karmaşık**

fiillerin diğer çekimlerine genellikle *görünüş* değeri katarken sadece bu çekimde fiilin zamanına katkıda bulunmuştur.

Öncelik fiilleri çekimlerinin incelenmesi sırasında bu fiil çekimlerinin her birinin son derece renkli anlam özelliklerine sahip olabildiğini gözlemledik. Örnekler doğrultusunda tespit edebildiğimiz anlam özelliklerini kısaca şöyle sıralayabiliriz: *mİş olacak* çekimi cümleye öngörü, hayal kurma, planlama, kesinlik, koşul- sonuç, olasılık, tahmin, emir; *-mİş oluyor* yeni ve farklı bir duruma geçme; *-mİş oldu* sebep-sonuç, amaç-sonuç, işin tamamlanmasından duyulan rahatlama, gizli pişmanlık; *-mİş olur* öneri, olasılık, koşul-sonuç, rica, niyet, dilek, planlama, gerekçe, görecelik; *-mİş olsa* koşul ; *-mİş ola* dilek, varsayım, olasılık, planlama, uyarı gerçekleşmemiş olasılık, dilek; *-mİş olmalı* olasılık, gereklilik, tahmin; *-mİş ol* dilek ve dua, olasılık, endişe (olumsuz çekiminde), şaşırtma(soru biçiminde), öğüt, tehdit, uyarı, tembih, koşul-sonuç, sebep-sonuç, amaç-sonuç; *-mİş bulunuyor* pişmanlık, kesinlik, resmiyet, nezaket; *-mİş bulundu* pişmanlık anlamlarına gelecek cümlelerde kullanılmaktadır.

Öncelik fiillerinin üzerine **imek** eylemiyle üçüncü bir zaman ekinin getirilmesi mümkündür: *sev-miş ol-say-dı*. Çalışmamızda bu birleşik biçimlere *bileşik karmaşık fiil* demeyi uygun gördük. Bu bileşiklerin örnek sayısı diğerlerine göre daha azdır ve diğerlerine göre daha karakteristik anlam özellikleri taşırlar. Örneğin *-mİş olacaktı* çekimi cümleye gerçekleşmemiş varsayım, koşul-sonuç, söz aktarımı, geçmişteki planlama, geçmişteki olasılık, geçmişteki tahmin; *-mİş olacaktı* biçimi söz aktarımı; *-mİş oluyordu* duygu durumlarındaki değişikliklerin aktarımında ve bir davranışın arkasındaki duygunun açıklanmasında; *-mİş olursa* koşul; *-mİş olurdu* gerçekleşmemiş beklenti, uzak geçmiş; *-mİş olsaydı* uzak geçmiş, geçmişte gerçekleşmemiş olasılık, koşul sonuç, varsayım, pişmanlık, gerçekleşmemiş dilek; *-mİş olaydı* pişmanlık, olasılık; *-mİş olmalıydı* geçmişe dönük olasılık, *-mİş olmasındı* endişe; *-mİş bulunacaktı* gerçekleşmemiş varsayım; *-mİş bulunuyordu* geçmişte etkisi bir süre devam eden *tamamlanmışlık* kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi *bileşik karmaşık fiillerin* cümleye kattığı anlam daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

-mİş ol- öncelik fiilinin sonuna *-Abil* kurallı birleşik eyleminin ulanmasıyla bir çeşit *kurallı birleşik karmaşık fiil* oluşabilmektedir. “*Kutadgu Biligdeki felsefenin karışık durumundan da ilham almış olabilir.*” (H.N.Atsiz, TET,159) örneğinden de anlaşıldığı gibi yeni oluşan bu yapının *-mİş olur* yapısından en önemli farkı yeterlik eylemi olarak adlandırılan *-Abil* şeklinin kattığı olasılık anlamıdır. Bunun yanında bağlama göre tahmin, varsayım, koşul-sonuç, kabullenme gibi anlamlara da gelmektedir. Bu yapının üzerine *imiş* ek eklemının ulanmasıyla oluşan *-mİş olabilirmiş* biçimi ve *idi* ek eyleminin ulanmasıyla oluşan *-mİş olabilirdi* biçimlerine ise *kurallı birleşik karmaşık fiil* diyoruz. Morfem sayısı çoğaldıkça anlamın daha ayrıntılı ve kendine özgü olduğu örneklerle karşılaşılmıştır.

Çalışmamız sırasında *öncelik fiillerinin* cümleye kattığı bu anlamları daha belirgin kılan yön verenlerin önemini de belirtmek gerekir. Cümlelerin anlamına yön veren bu sözcük, kimi zaman bir bağlaç, kimi zaman da bir edat olabilmektedir. Örneğin *sıfat-fiil* ile *olmak* eylemi arasına “*dA, bile, yahut*” gibi bağlaçlar gelebilir ve bu bağlaçların her biri *öncelik fiilinin* cümleye kattığı anlamda değişiklik yaratmaktadır. Çoğunlukla “*Şimdi öğrenmiş de oldunuz. Müsaadenizle...*” (T.Kiremitçi, GKÇS,157) örneğinde olduğu gibi *öncelik fiilinde* zaten var olan anlamı pekiştirmeye yarayan bu bağlaçların kimi zaman anlamı bire bir değiştirdiği de gözlenmiştir. Sonuç olarak çalışmamız sırasında bu bağlaçların cümlelerin anlamını önemli derecede etkilediği örneklerle belirlenmiştir. *Öncelik fiillerinin* cümleye kattığı anlamı en çok destekleyen ve en belirleyici olan yön verenler belirteçlerdir. Hatta bazı örneklerde cümledeki anlamı belirleyen esas unsurun fiil değil de belirteç olup olmadığı konusunda kuşkuya düşülmüş ve örnek sayısının çokluğuna göre bir karara varılmıştır. Ayrıca belirteçlerin cümledeki *belirleme noktasını* tespit etmekte de büyük rolü vardır. Örneğin *-mİş oldu* çekimi *-IncA* ve *-ArAk* zarf-fiillerinden yararlanarak geçmiş zamanda eş zamanlı olarak gerçekleşen eylemleri aktarmada kullanılır. *Sen hesapta yoktun diyebilirdim ama kendimi tutup duygularımı belli etmeyerek Handan’a ilk barış çubuğumu uzatmış oldum.* (A.Kulin, GAY, 207) Örnekten de anlaşıldığı üzere eş zamanlı olarak gerçekleşme anlamının oluşabilmesi

işin cümledeki zarf-fiile mutlak bir ihtiyaç vardır. Sonuç olarak fark edilmiştir ki **karmaşık fiilli** cümlelerdeki yönlendiricilerin incelenmesi ve kategorize edilmesine ihtiyaç vardır.

Öncelik fiilleri araya “gibi” edatı alabilir. Bu örneklerde “gibi” edatı kendinden önceki sıfat-fiille gruplaşarak belirteç işlevi görür: *Elini sıkarken biraz da benim elimi sıkmış gibi olacaksın.* (N.Hikmet, PM2, 171) Buna ek olarak daha açıklayıcı bir üslubun tercih edildiği edebî metinlerde “gibi” edatının yanında bir belirteç de yer alabilir. Bu durum yardımcı eylemden önceki bölümün belirteç işlevini daha belirgin kılar: *Biraz mırın kırın eder, biraz nazlanır, sonra gel bakalım hastalık cenapları der, ve bir el ense etti mi yere çalar. Mutlaka ve hiç hastalanmamış gibi iyi olacağım. Merak etme, daha seninle en aşağı otuzar sene yaşayacağız.* (N.Hikmet, PM2, 302) Esasen bunun gibi örneklerde yukarıdaki örnekte olduğu gibi belirteç bulunmasa da bu belirtecın anlamı orada gizlidir. Yani “*Mutlaka ve hiç hastalanmamış gibi iyi olacağım.*” cümlesi “*Mutlaka ve hiç hastalanmamış gibi olacağım.*” şeklinde de kurulabilir. İkinci şekilde de okuyucu anlamı zihninden tamamlamaktadır. Yapısal olarak bu açıkladığımız bu şekil **öncelik fiilin**in anlamını da etkiler. Örneğin *-mİş ol-* biçimi araya “gibi” edatı aldığında gerçekte var olmayan bir durumun o şekilde algılanmasını aktarmış olur: *Memet’e iyi bak o benim oğlumdur. Ona bak beni görmüş gibi ol!* (N.Hikmet, PM, 54)

Öncelik fiillerinin soru şekilleri şöyledir: Soru edatı sıfat-fiilden sonra veya yardımcı fiilin çekiminden sonra kullanılabilir: *gelmiş mi olur? / gelmiş olur mu?* Soru edatının konumu anlam farklılıklarına neden olur ve vurguyu etkiler. Örneğin “mi” edatının araya girdiği örneklerde söz konusu yargının doğruluğuna inanmama anlamı oluşur. Bu durumda biçimce soru cümlesi olduğu halde anlamca cevap istemeyen bir cümle ortaya çıkabilir: *İşlenen cinayetler, işlenmemiş mi olacak?* (A.Ümit, İH, 70) (işlenmiş olacak) Çalışmamızda soru eklerinin konumunun anlam üzerindeki etkisiyle ilgili birçok örneğe rastlanmıştır.

Öncelik fiillerinin olumsuz özelliği fiil çekimlerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin “gitmiş olma, gitmemiş ol, gitmemiş olma” gibi yardımcı

eylemin, sıfat-fiilin ve son olarak her ikisinin olumsuzluk eki alabildiği çekimler mümkündür ve bunların her biri farklı anlam özelliklerine sahiptir.

Öncelik fiilleri tüm bu görev ve özelliklerinin yanında günlük hayatta sıklıkla kullandığımız kalıp sözleri oluşturma konusunda oldukça yetenekli kalıplardır. Buna örnek olarak *-miş ol* yapısının “geçmiş olsun”; “benden duymuş olma” ve “benden duymamış ol” söz öbeklerini oluşturmaları verebiliriz. Kalıp söz oluşturmaya en yatkın olanlar ise **öncelik fiillerinin** master halleridir. Bu master biçimlerin eklerin yardımıyla sebep bildiren, belirteçlerin yardımıyla ihtimal bildiren birçok söz kalıbı kurması ve birçok edat grubu oluşturmaları çalışmamızda bolca örneklendirilmiştir. **Öncelik fiillerinin** bu kalıp söz oluşturma özellikleri ayrı bir çalışmada değerlendirilebilir.

Basit fiillerin olduğu gibi birleşik fiillerin de master, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak aldıkları fiilimsi biçimleri mevcuttur. Bu biçimler cümle içinde birer “iç cümle” özelliği taşır. Basit bir fiilin aldığı master biçimler *zaman* veya *görünüş* özelliği taşımazken ve bu biçimler *bitmişlik* görünüşüne sahiptir. Bu fiilimsilerin edatlarla öbeleşerek günlük hayatta da sıklıkla kullandığımız söz öbekleri oluşturma özelliği dikkat çekmiştir. Buna örnek olarak “*-miş olmak için*” kalıbı verilebilir. Bu edat grupları da *zaman* ve *görünüş* özelliği taşır. Sıfat-fiilli şekillerin görmek, öğrenmek gibi bazı fiillerle sıklıkla kullanımı dikkat çekmiştir. Çalışmada bu konuyu açıklarken bir örnek yığılmasıyla karşılaşılmıştır. Bazı maddelerde örnekleri azaltamamamızın sebebi kullanım sıklığını kanıtlamaktır. Zarf-fiil biçiminde olanların ise belirteç öbeği oluşturma özelliği vardır. Özetle bu biçimlerin kalıplaşma eğilimi vardır.

Çalışmamız sırasında bazı yazarların **öncelik fiillerini** daha işlevsel bir şekilde kullandıkları belirlenmiştir. Örneğin akıcı bir üslubu olduğu bilinen Ayşe Kulin’in romanlarında **öncelik fiillerine** daha çok rastlandığını dikkat çekmiştir. Nazım Hikmet’in üslubunda ise **öncelik fiillerinin** örneğine az rastlanan yapılarını tercih ettiği belirlenmiştir. Yazarların **karmaşık fiilleri** kullanım biçimleri ve bunların yazarın üslubuna etkisi üzerine biçembilim çalışmalarına da ihtiyaç vardır.

Öncelik fiilleri derinlere inildikçe içinden daha çok ayrıntıların çıkarılabileceği oldukça karmaşık ve özellikli yapılardır. Çalışmamız sırasında **öncelik fiillerinin** birden fazla yargıyı tek cümlede ve kolaylıkla anlatabilecek oldukça kullanışlı cümleler oluşturabildiği tespit edilmiştir. Böylece özlü anlatım oluşturmaya elverişli kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin birden fazla sıfat-fiil bir yardımcı fiile bağlanabilir: *Demek Ayaşlı bu işi kazançlı buluyor. Turan Hanımdan öğrenmiş, özenmiş olacak. İffet Hanım, Turan gibi bu işi çevirebilecek mi?* (M.Ş.Esendal, AiK, 197) Bazen sıfat-fiillerin arasına bağlaç alarak birden çok anlam kısa bir anlatımla sunulabilir: *Ben geçen sefer de yazmış olduğum gibi, sana yolladığım yani **alacak yahut almış olduğun** lacivert, yarı ipek, yarı iplik kumaştan kendime bir elbise yaptırdım, bir de fotoğraf çıkardım, işte yeni elbisemle çekilmiş fotoğrafımı yolluyorum.* (N.Hikmet, PM2, 75) İlk cümlede sadece **ol-** yardımcı eyleminin kullanıldığı ikili kullanımlar vardır: *'Arkadaşlarıma danışmalıyım,' diyordu. 'Bütün ilişkilerimizi tartışırız biz.' Bizlere değil herhalde. Kültürlü arkadaşlarına **olacak. Burhan'a danışmış olacak.*** (O.Atay, T, 447)

Çalışmamızda sıfat-fiil durumundaki **öncelik fiillerinin** ise betimleyici anlatım yönteminin tercih edildiği metinlerde işlevsel bir şekilde kullanıldığı gözlenmiştir. Sonuç olarak **öncelik fiilleri** farklı açılardan baktıkça bize nice zenginlikler sunabilecek olan, hakkında nice araştırma konusuna açık, Türk dilinin esnekliğinin, kıvraklığının kanıtı olabilecek oldukça marifetli yapılardır. Bu çalışmanın daha nice araştırmalara ışık olacağı umudundayız.

TEORİK BÖLÜMÜN KAYNAKÇASI

Acar; Ergün, *Kastamonu Yöresi ve Ağızları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Edirne, 2012

Acarlar, Kevser, “Olmak Fiilinin Özellikleri”, *Türk Dili Dergisi*, Sayı:216, Ankara, 1969

Adalı, Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2004

Ağlanmaz, Serap, *Türk Lehçelerinde Fiilimsiler ve Fiilimsi Yapılar*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2006

Akçataş, Ahmet, “Cümlede Zaman”, *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, 2004

Akıncı, Nesrin, *Türkçe Sözlük’teki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009

Aksu-Koç, Ayhan, *The acquisition of aspect and modality, The case of past reference in Turkish*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988

Akşehirli, Soner, “Türkçede Konuşma Zamanı Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall*, Ankara, 2010

Aslan Demir, Sema, *Türkçede İsteme Kipliği*, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2008

Aslan, Sema, Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiili Yapıların Görünüş- Zaman Bildirimindeki İşlevleri, *Bilgi* Güz 2012 sayı 63 s.11-30

Atabay, Neşe; Özel, Sevgi; Kutluk, İbrahim; (Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Doğan AKSAN), *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003

Auwers J.Plungian V., “Modality’s semantic map”. *Linguistics Typology*, 1998, 2:79-124

Ay, Özgür, “ol- ” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlardaki Kullanımı Üzerine” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, Winter 2011, s. 679-692

Aydemir, Aysun, *Redereferierung im Deutschen und Türkischen, Kontrative Sprachanalyse*, Oberhausen, Athena, 2009

Aydemir, İbrahim Ahmet, *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010

Bacanlı, Eyüp, “Türkiye Türkçesindeki –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf”, *Bilig* 44, 1-24, 2008

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007(1.Baskı:1959)

Bayraktar, F.Sibel, “-MIŞ BULUNMAK YAPISI ÜZERİNE” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall 2009

Bayraktar, Nesrin, *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları:838, Ankara, 2004

Baha, M, *Yeni Türkçe Gramer*, İnkılâp Kütüphanesi, İstanbul, Yayın tarihi yok.

Benzer, Ahmet, *Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik*, Marmara Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2008

Bertinetto, Pieter M. & Denis Delfitto, “Aspect vs Actionality: Why they should be kept apart?” ed. *Östen Dahl Tense and Aspect in the Languages of Europe*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2000

Bilgin, Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006

Bilgegil, M.Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Salkım Söğüt Yayınevi, Erzurum, 2009

Binnick, R.I., *Time and The Verb: A Guide to Tense and Aspect*, Oxford University Press. ,1991

- Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995
- Boz, Erdoğan, *Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012
- Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, 1916
- Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. ,*The Evolution of Grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*, University of Chicago Press,Chicago, 1994
- Bybee J., Fleiscman S., “An Introductory Essay”, *Modality in Grammar and Discourse*, 2-14, John Benjamins,Amsterdam/Philadelphia, 1995
- Brinton, Laurel J., *The Development of English Aspectual Systems: Aspectualizers and Post-verbal Particles*, 2. edition Cambridge: Cambridge University Press, 1990
- Canbulat, Mehmet: “Dil Bilimi Açısından Zaman ve Dil”,*V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-26 Eylül 2004: Ankara 2004*, I. Cilt, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 855/ I.
- Clauson, Sir Gerard ,*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, Oxford, 1972
- Coates, J., *The semantics of the modal auxiliaries*, Croom Helm, London, 1983
- Cockburn, D, *Other times:Philosophical perspectives on past, present, and future*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997
- Comrie, Bernard ,*Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976
- Comrie, B., *Tense*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985
- Corcu, D., *A Linguistic Analysis of Necessity as a Part of the Modal System in Turkish*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003
- Çağatay, Saadet, “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları”, *DTCF Dergisi*, C.5, Ankara, 1941

- Çotuksöken, Yusuf, *Türkiye Türkçesi'nin Ekleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2011
- Çotuksöken, Yusuf, *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2012
- Dahl, Östen, "Tense and Aspect Systems", The Bath Pres., England, 1985
- Delice, H. İbrahim, "Yüklem Olarak Türkçede Fiil" Sivas: *Sosyal Bilimler Dergisi*, XXVI, Aralık, 185-212, 2002
- Demir, Nurettin & Yılmaz, Emine, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005
- Demir, Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Kitap Yayın Dağıtım, Ankara, 2006
- Demircan, Ömer, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, TDK Yay. Ankara, 1977
- Demirgüneş, Sercan, *Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri*, Niğde Üniversitesi yüksek lisans tezi, Niğde, 2007
- Deniz Yılmaz, Özlem, "Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları", *Dil Araştırmaları* Sayı:11 s.105-109 Güz 2012
- Deny, Jean, *Türk Dil Bilgisi*, (Çevirmen:Ali Ulvi Elöve, 1941)Jean Deny'nin 1921 baskı "TÜRK DİLİ GRAMERİ (Osmanlı Lehçesi) adlı eserini temel alarak günümüz Türkçesine uyarlayan: Ahmet BENZER, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012
- Dilaçar, Agop, "Gramer, *TDAY Belleten* 1971, TDK Yay. 2.Baskı, Ankara, 1989
- Dilaçar, Agop, Türk Dilinde "Kılınış"la "Görünüş" ve Dilbilgisi Kitaplarımız, *TDAY Belleten* 1973-1974, TDK Yay. Ankara, 1974
- Dilaçar, Agop, "Görevsel Dilbilgisi", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK Yay. , Ankara, 1978
- Dizdaroğlu, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1976
- Eckmann, János, *Çağatayca El Kitabı*, (Çeviren: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu. 3412, İstanbul, 1988

Eckmann, János, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003

Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010(birinci basım:1984)

Efendioğlu, Süleyman; Solmaz, Ali Osman, “Birleşik Zamanlar Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 35*, Erzurum, 2007

Efrasiyap Gemalmaz, *Standart Türkiye Türkçesi (STT) ile İlgili Yazılar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1994

Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011

Emre, Ahmet Cevat, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*, İstanbul, 1931

Emre, Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945

Enç, M., “Tense and Modality”, *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Shalom Lappin (ed.), Oxford: Blackwell, 1996

Eraslan, Kemal, *Eski Türkçede İsim-Filler*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980

Eraslan, Kemal, “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları:773,Ankara, 2000

Ercilesun, Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu, Ankara, 1984

Erdem, Melek, “Türkmen Türkçesinde Sıfat-fiillerin Perifrastik Kullanımları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Ankara, 2009

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın, İstanbul, 1993

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, Ankara, 1997

Erguvanlı-Taylan, E., “The Parameter of Aspect in Turkish”, In *Modern Studies in Turkish Linguistics, Proceedings of the sixth International Conference on Turkish Linguistics*, Ahmet Komrat (ed.), Anadolu University, Eskişehir, 1992

Erguvanlı- Taylan E.; Özsay, A. Sumru “Türkçedeki Bazı kiplik Biçimlerinin Öğretimi Üzerine”. *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, (13-14 Mayıs 1993)*, Ankara, 1993

Erguvanlı- Taylan E, “On the Relation Between Temporal/Aspectual Adverbs and the Verb Form in Turkish”, *The Verb in Turkish*: Amsterdam, John Benjamin Yayınevi, 2001

Ergönenç, Dilek, “Nogay Türkçesinde Sıfat-fiillerle Kullanılan Bol- Fiilinin İşlevleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 10, 2006 s.148-156

Erk Emeksiz Zeynep, “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”, *Dil Dergisi*, 141: 55-66, 2008

Erkman-Akerson, Fatma, *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual, İstanbul, 2007

Erkman-Akerson, Fatma & Ozil, Şeyda, *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yayınları, İstanbul, 1998

Erkman-Akerson, Fatma, *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual, İstanbul, 2000

Fleischman, Suzanne ,*The Future in thought and Language, Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge University Press, Cambridge ,1982

Fleischman, Suzanne, *Tense and Narrativity*, University of Texas Press, Austin, 1990

Gabain, A.Von, “Die Verbalkompositionen im Türkischen(Türkçede Fiil Birleşmeleri)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı*, 1953

Gabain, Annemarie Von Gabain, “Eski Türkçe”, (Çev.Mehmet Akalın), *Tarihi Türk Şiveleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları*, Nu.551, Ankara,1979

Gabain, A.Von,(Çev.Mehmet Akalın) *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

Gemalmaz, Efrasiyap, *Standart Türkiye Türkçesi (STT) ile İlgili Yazılar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1994

Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1979

Göğüş, Beşir, “Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten, Ankara, 1962

Göknel, Yüksel, *Modern Türkçe Dil bilgisi*, Hür Efe Matbaası, İzmir ,1974

Guzev, V.G., *Oçerki po teori tyurkskogo slovoizmeneniya: glagol (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, Leningrad: İzdatel'stvo LGU, 1990

Güler, Esra Birsen, *Birleşik Zamanlı Fiillerin Zaman Dışı Anlatımları*, Marmara Üniversitesi yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006

Gülsevin, Gürer, “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *VII.Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1999

Günay, V. Dogan, *Göstergebilim Yazıları*, İstanbul, 2002

Gürbüz, Faruk, “Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler Midir Kullanım mı?” , *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 44, Erzurum, 2010

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991(ilk baskı:1984)

Haig, Geoffrey, *Relative Constructions in Turkish*, (Turkologica 33), Wiesbaden, Harrasowitz, 1998

Hatipoğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969

Hatipoğlu, Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972

Hartmann, R.R.K. and STORK, F.C. *Dictionary of Language and Linguistics*, Applied Science Publishers Ltd., London 1976

Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayın Evi, Ankara, 2006

Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999

Hepçilingirler, Feyza, *Türkçe Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005

Hirik, Erkan, “-yor Eki Sıfat-Fiil Yapar Mı?” *II.Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, İstanbul, 2009

Hopper, P., *Tense –Aspect:Between Semantis &Pragmatics*, Containing the Contrubutions to a Symposium on Tense and Aspect 1979, Hopper, P. (ed.), John Benjamins., 1982

Johanson, Lars; *Aspekt im Türkischen*, Uppsala,1971

Johanson, Lars, “Türkeitürkische Aspektotempora”. R.Thieroff & J.Ballweg (Yay.) *Tense systems in European languages*. Tübingen: Niemeyer, 1994, 247-266

Johanson, Lars, “The structure of Turkic, L.Johanson und É.Á.Csató” (Yay.), *The Turkic languages*, London, New York:Routledge, 1998a, 30-66

Johanson, Lars, “The history of Turkic.L.Johanson und É. Á. Csató” (Yay.) *The Turkic languages*, London, New York: Routledge, 1998b, 81-125

Johanson, Lars, “Typological notes on aspect and actionality in Kipchak Turkic”, *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*, Eds. Werner Abraham et al. 171-184, 1999

Johanson, Lars, “Viewpoint operators in European languages.Dahl,Östen” (Yay.) *Tense and aspect in the languages of Europe*, Berlin & New York:Mouton de Gruyter, 2000,27-187

Johanson, Lars, “Evidentiality in Turkic, A.Y.Aikhenvald&R.M.W.Dixon” (Yay.), *Studies in Evidentiality*, Typological Studies in Language 54, Amsterdam, John Benjamins, 2003, 273-290

Johanson, L. , “Contact-induced renewal of Turkic modal expression of volition, necessity and possibility” , 2007(baskıda)

Johanson, Lars, “Aspectotemporal connectivity in Turkic: Text construction, text subdivision, discourse types and taxis”, *Connectivity in Grammar and Discourse*, Eds. Jochen Rehbein et al. 187–198, 2007

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012

Karaağaç, Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

Karabağ İmran “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili*, 585: 275-278, 2000

Karabeyoğlu, Adnan R., “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, *TÜBAR XXII*, 2007/Güz

Karademir, Fevzi, “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4*, p. 2091-2138, Ankara, 2012

Karadoğan, Ahmet, “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki:-I” *Bilig Dergisi*, Yaz/2008, Sayı:46

Karahan, Leyla, “Fiil Terimi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, TDK Yayınları:718, Ankara, 1999

Karakoç, Birsal, *The finite copula bol- in Noghay and its functional equivalents in Turkish*. In: Göksel,A. And Kerslake C.(haz.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. Wresbaden; Harrassowitz, 2000

Kerimoğlu, Caner , *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor Kitabevi, İzmir, 2011

Kerslake C., Göksel A., *Turkish: A comprehensive grammar*, Routledge, 2005

Knobloch, Johann, *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch I*, Heidelberg, 1961

Kocaman, Ahmet, *A Contrastive Study of Tenses in English and Turkish*, Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Böl. Doktora tezi, 1976

Kocaman, Ahmet, “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”, *TDAY Belleten* 1980-1981, TDK Yay. Ankara,1983

Koç, Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996

Korkmaz, Zeynep, “Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri” *TDAY*, 1959

Korkmaz, Zeynep, “Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları”, *Türk Dili Dergisi*, TDK Yay. Temmuz 1998

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2009(birinci baskı:2003)

Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003

Korkmaz, Zeynep, “-ecek/acak Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, Ankara, C.XVII/1-2, s.159-168

Kornfilt, Jaklin: *Turkish*: London ve New York, Routledge Yayınevi, 1997

Kononov, A.N. (Çev.Sabit Paylı): *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka (Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri)*, Sovyet İlimler Akademisi Basımevi, Moskova-Lenigrad, 1956

Kuznetsov, Petro İ., *Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995, Ankara, 1997

Kükey, Mazhar, *Türkçenin Sözdizimi*, Kardeş Matbaası, 1975

Kükey, Mazhar, *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ogun Kardeşler Matbaası, Ankara, 1972

Lakoff, R., “Pragmatics of Modality” *CLS* 8, 1972, 229-246

Lewandowski, Th., *Linguistisches Wörterbuch I*, Quelle-Meyer, Heidelberg 1973

Lewis, Geoffrey L., *Turkish grammar*, Oxford & New York: Oxford University Press, 1986

Lynos, J., *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Türkçesi: Ahmet Kocaman, TDK, Ankara, 1983

Lyons, J., *Semantics I-II*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977

Mansuroğlu, Mecdut, “Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, C.8, 1 Kasım 1958

Mansuoğlu, Mecdut, “-Mış Ekinin Fonksiyonları”, *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953

Maymerova, Ainur, “Kazak Türkçesinde Fiil+Sıfat-Fiil Ekleri+ Bol- Yardımcı Fiili Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri”, *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004

McGillvray, James A. ,*Tense, Reference and Worldmaking*, McGill-Queen's University Press, 1991

Meydan Larousse, “Kip” Maddesi, C.VII, s.321; “Emir” Maddesi C.IV, s.228-229; “İstek” Maddesi, C.VI

Nazarov, Zafar, “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiillerin Leksik-Gramer Özellikleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, Erzurum, 2005

Necmi, İbrahim, *Türkçe Gramer*, Holivut Matbaası, İstanbul, 1933

Olsen, Mari Jean Broman, *A Semantic and Pragmatic Model of Lexical and Grammatical Aspect*, Ann Arbor, Doktora Tezi, Northwestern Üniversitesi, 1994

Özdemir, Emin, “Türkçede Fillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *TDAY Belleten* 1967,s.177-204

Özkan, M. , *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000

Özkan, Bülent, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

Özkan, Mustafa; Sevinçli Veysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009

- Özmen, Mehmet, “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *IV.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007
- Palmer, F.R. ,*Mood and Modality*, Cambridge Textbooks in Linguistics, 2nd. Edition, Cambridge University Press, 2001
- Papafraguo,A., *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*, Elsevier Publishing Company, 2000
- Porzig, Walter, (Çeviren Prof.Dr. Vural ÜLKÜ), *Dil Denen Mucize*, Kültür Bakanlığı Yayınları ,Ankara, 1990
- Reichenbach, Hans ,*Elements of Symbolic Logic*, New York: The Free Press & London: Collier-Macmillan, 1947
- Reichenbach, Hans, “The tenses of verb”, *The Language of Time: A Reader*.Eds. Inderjeet Mani et al, Oxford University Press, 71-78, 2005
- Rentzsch Julian, “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”, *Bilig* sayı 67 s.129-168, Güz 2013
- Rüstemov, *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe’l*, Baki, 1965
- Salman, Ramazan, “Türkçede Sıfat-fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri”*TDAY-B* 2009, C:I-II
- Sebzecioğlu, Turgay, “Türkçede Kip Kategorisi ve –Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, Ankara TÖMER, 2004
- Smith, S. Carlota: *The Parameter of Aspect*: Dordrecht, Kluwer Akademik Yayınlar, 1997
- Sweetser, E., *Modality: From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge University Press,Cambridge, 1990
- Şahin, Hatice, “Türkçede Zaman Belirleyicileri İle Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*,2008

Şimşek, Birjan Duygu; Yunt, Gizem, “Modern Türkiye Türkçesinde Ol, Sözdizimsel ve Anlambilimsel Bir Yaklaşım”, *II.Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler Cilt 2*, İstanbul, 2009

Şimşek, Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler – Belirtme Öbekleri – Çözümleme*, Trabzon, 1987

Tanç, Mustafa, “Osmaniye İli Ağzında ol-(<bol-)Yardımcı Fiilinin Yaklaşma İfade Eden Tasvir Yardımcı Fiili Olarak Kullanımı” *TDAY –B 2004*, C: II

Tekin, Şinasi, *Eski Türkçe*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976

Tekin, Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic* Bloomington, Indiana University Publication, 1968

Turan, Zikri, “ Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1996*, TDK Yayınları, Ankara, 1999

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005

Türk Ansiklopedisi, 3.Cilt, Ankara, 1949

Türkyılmaz, Fatma, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK Yay: 729, Ankara, 1999

Uğurlu, Mustafa, “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora””, *Türk Bilig*, 2003/5

Uğurlu, Mustafa, “-ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışların Rolü”, *3.Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, TDK 678:1181-1187,Ankara, 1996

Uzun, N.Engin, *Dilbilgisinin Temel Kavramları (Dünya Dillerinden Örnekleriyle-Türkçe Üzerine Tartışmalar)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19, Yay.Mehmet Ölmez, İstanbul, 2004

Üçok, Necip, *Genel Dilbilim(Lengüistik)*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:57, Ankara, 1947

Üstüner, Ahad, *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

Üstünoğlu, Kerime, *Dil Bilgisi Sorunları*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010

Vardar Berke(yönetiminde); Güz N.; Öztokat E.; Rifat M.; Senemoğlu O.; Sözer E.; *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1980

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002

Yaman, Ertuğrul, *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK Yayınları, Ankara, 1999

Yelten, Muhammet, Açıkgöz Halil, *Kelime Grupları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008

Yılmaz, Özlem Deniz, *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006

Yılmaz, Özlem Deniz, “Türkçe Kelime Çekimi Uamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Uamları”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 11 Güz 2012 s.105-129

Yücel, Bilâl, “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, C.IX, Sivas:Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, s.75-114, 2000

Yüksel, Semahat, *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*, Multilingual Yayınevi, İstanbul, 2006

TARANAN ESERLERİN KAYNAKÇASI

ABASIYANIK, Sait Faik, Kumpanya, YKY Yayınları, İstanbul, 2002 (ilk basım:1951, Varlık Dergisi)

AĞAOĞLU, Adalet, Romantik Bir Viyana Yazı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011 (ilk basım: 1993)

ALİ, Sabahattin, Kürk Mantolu Madonna, Yapı Kredi Yayınları, 2013 (birinci baskı:1943)

ALİ, Sabahattin, Kuyucaklı Yusuf, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011(ilk basım 1999)

ATSIZ, Hüseyin Nihal, Türk Edebiyatı Tarihi, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1997

ALTAN, Ahmet, Karanlıkta Sabah Kuşları, Can Yayınları, İstanbul, 1997.ATAY, Oğuz, Tutunamayanlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984

ESENDAL, Memduh Şevket, Ayaşlı ile Kiracıları, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Ankara, 2011(ilk basım:1934)

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, Acımak, Suhulet Kütüphanesi Akşam Matbaası, İstanbul, 1928.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, Yeşil Gece, ,İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1971

HİKMET, Nâzım, Piraye'ye Mektuplar, Adam Yayınları, İstanbul, 2002 (1933'ten 1950'ye kadar yazılan mektupları içerir.)

HİKMET, Nâzım, Piraye'ye Mektuplar-2 , Adam Yayınları, İstanbul, 2002 (1933'ten 1950'ye kadar yazılan mektupları içerir.)

HİKMET, Nâzım, Memleketimden İnsan Manzaraları, Adam Yayınları, İstanbul, 2001(birinci basım:1989)

İLHAN, Attilâ, Yaraya Tuz Basmak, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1978.SAFA, Peyami, Fatih-Harbiye, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.(ilk baskı 1931)

İLHAN, Attilâ, Yağmur Kaçağı, Kültür Yayınları, İstanbul, 2002

İLHAN, Attilâ, Duvar, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

İLHAN, Attilâ, Sisler Bulvarı, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

İLHAN, Attilâ, Yasak Sevişmek, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

İLHAN, Attilâ, Tutuklunun Günlüğü, Kültür Yayınları, İstanbul, 2002

İLHAN, Attilâ, Ayrılık Sevdaya Dâhil, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

KABAAAĞAÇLI, Cevat Şakir(Halikarnas Balıkcısı), Aganta Burina Burinata, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012 (ilk basım:1976)

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Yaban, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002 (ilk basım 1932 Semih Lütfi)

KEMAL, Orhan, Murtaza, Cem Yayınevi, İstanbul,1980

KEMAL, Yaşar, Bin Boğalar Efsanesi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981.

KİREMİTÇİ, Tuna, Git Kendini Çok Sevdirmeden, Doğan Kitap, İstanbul, 2002.

KULİN, Ayşe, Adı: Aylin, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997

KULİN, Ayşe, Gizli Anların Yolcusu, Everest Yayınları, İstanbul, 2011

KULİN, Ayşe, Bora'nın Kitabı, Everest Yayınları, İstanbul, 2012

LİVANELİ, Zülfü, Kardeşimin Hikâyesi, Doğan Kitap, İstanbul, 2013

MERİÇ, Nezihe, Topal Koşma, Can Yayınları, İstanbul, 1982

NESİN, Aziz, Şimdiki Çocuklar Harika, Nesin Yayınevi, İstanbul, 2005 (ilk basım 1967)

PAMUK, Orhan, Cevdet Bey ve Oğulları, Can Yayınları, İstanbul,1982

PAMUK, Orhan, İstanbul, YKY Yayınları, İstanbul, 2003

SAFA, Peyami, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Ötüken, İstanbul, 2000(ilk baskı:1937)

SAFA, Peyami, Selma ve Gölgesi, Alkım Yayınevi, İstanbul,2006 (ilk basım 1941)

SEYFETTİN, Ömer, Efruz Bey, Boyut Kitapları, İstanbul, 1938.

ŞENLER, Şule Yüksel, Huzur Sokağı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012 (ilk basım: 1050'li yıllarda gazetede tefrika halinde yayınlanmıştır)

TAHİR, Kemal, Devlet Ana I-II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1967.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, Huzur, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011(ilk basım 1949)

TANPINAR, Ahmet Hamdi, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999 (ilk basım: 1962)

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, Şubat 1999, Sayı: 566

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, Nisan 2001, Sayı: 592

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, Nisan 2003, Sayı: 614

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Alfa Yayınları 597, İstanbul, 2010

UZUNER, Buket, Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları SU, Everest Yayınları, İstanbul, 2012

ÜMİT, Ahmet, Masal Masal İçinde, Doğan Kitap, İstanbul, 1995.

ÜMİT, Ahmet, İstanbul Hatırası, Everest Yayınları, İstanbul, 2010

YILDIZ, Bekir, Evlilik Şirketi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1979

YILDIZ, Bekir, Reşo Ağa, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980